

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

АРАБ ХАЛҚ ЭРТАҚЛАРИ

МИНГ БИР КЕЧА

Минг бир кеча

АРАБ
ЭРТАҚЛАРИ

0701600

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат палатаси
1986

www.ziyouz.com kutubxonasi

«ЖАҲОН АДАБИЕТИ ДУРДОНАЛАРИ»
СЕРИЯСИНИНГ ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Комил Яшин
Ўркин Воҳидов
Зулфия
Матёқуб Қўшжонов
Жамол Камол
Мурод Муҳаммад Дўст
Мирмуҳсин
Асқад Мухтор
Рубен Сафаров
Александр Удалов
Ўлмас Умарбеков
Шоислом Шомуҳамедов
Озод Шарафиддинов
Бобоҳон Шарилов

ХАЛҚ ИЖОДИНИНГ НОЁБ ДУРДОНАСИ

Ғарбда «Шарқ адабиёти» термини билан юрйтилиб келаётган адабиётнинг узвий қисмлари япон адабиёти, хитой адабиёти, ҳинд адабиёти, форсий тилда яратилган адабиёт, араб тилида яратилган адабиёт, туркий тилда яратилган адабиётлардир.

Шарқ адабиёти жаҳонни ҳайратга солган ва жаҳон адабий жараёнига салмоқли ҳисса қўшиб, бадиий фикр хазинасини бой-та олган, Данте, Боккаччо, Шекспир, Байрон, Гейне, Пушкин, Толстой, Бальзак ва бошқа кўпгина жаҳон адабиёти классиклари ижодига баракали таъсир ўтказган, Ғарбда яратилган кўпгина подир асарларга манба бўлган адабиётдир.

Дунёдаги энг қадимий адабиётлардан бири — 3000 йилдан ортиқ тарихга эга бўлган хитой халқининг адабиёти жуда бой ва ранго-ранг миф ва афсоналардан бошланганлиги, хан даври классик адабиётининг шаклланишида халқ қўшиқлари мажмуаларининг роли катта бўлганлиги, ҳинд ва араб адабиётлари илди-зи ҳам халқ ижодида озиқлашиб турганлиги бу адабиётларни тадқиқ этган олимлар томонидан таъкидланади. Бизга яқинроқ бўлган форсий ва туркий тилларда майдонга келган адабиётлар ҳақида ҳам шуни айтиш жоиз.

Ана шундай манбалардан бири — бир қатор Шарқ халқлари оғзаки ижодидан озиқлашиб вояга етган ва «Араб эртаклари» номи билан дунёга машҳур бўлиб кетган «Минг бир кеча» («Алиф Лайло ва Лайло») китобидир.

Аmmo унда араб халқининггина эмас, Ўрта Осиё, Эрон, Ҳинд ва ҳатто Хитой халқлари орасида тарқалган эртаклар, ҳикоят ва ривоятлардан ҳам фойдаланилган. Шундай қилиб, у Шарқ халқлари эртакларидан тўнлашиб, асрлар давомида қайта ишланиб, бир катта қисса ҳолига келтирилган асар.

Унда мустабид подшо Шаҳриёр ва топқир эртакти қиз Шаҳризод ҳақида ҳикоя қилинади. Хотинининг хиёлати устидан чиқиб қолган аламзада Шаҳриёр «хотинларда вафо йўқ», деган хулосага келади ва ҳар бир кечасини янги каписак билан ўтказиб, эртасига уни қатл эта бошлайди. Мамлакатда қизлар қирилиб кетади. Навбат вазирнинг қизи Шаҳризодга келади. Шаҳризод ўзини ва қамайиб қолган қизлар ҳаётини сақлаб қолиш йўлини ўйлайди. Сўз кучига ишонган Шаҳризод бераҳм шохни ажойиб эр-

таклар, ҳикоятлар билан банд этишга қарор қилади. У подшога ҳар кеча эртак айта бошлайди. Энг қизиқ жойида тонг отади, эртак тўхтатилади. Воқеалар шундай қизиқарлики, подшо унинг давомини эшитишни истади ва қиз қатлини бир кунга кечиктиради. Эртасига яна шу ҳол юз беради. Шундай қилиб 1001 кеча ўтади. Бу вақт давомида Шаҳризод она бўлади. Шаҳриёр ўз вафодор хотинини қатл этиш фикридан батамом қайтади. Шаҳризод унинг севимли ёри бўлиб қолади.

«Минг бир кеча» китоби XV—XVI асрларда Мисрда йиғилиб, таҳрир этилиб, шу ҳолга келтирилган бўлса-да, унинг илк тарихи X асрларга бориб тақалади. Балки ундан ҳам ўтиб кетади.

Унинг қачон ва қерда аввалроқ пайдо бўлганлиги ҳақида ҳали ҳам аниқ бир фикр айтиш қийин. Ундан илгарироқ форсларда «Ҳазор афсона» («Бир минг эртак») китоби бўлганлиги, унда кўпроқ эрон шоҳлари сосонийлар даврида бўлиб ўтган воқеалар ҳақида сўз юритилганлиги ва бу китобнинг IX асрда араб тилига таржима этилганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Паҳлавий тилидаги «Бир минг эртак» китоби ҳинд афсоналаридан олинган деган тахминий фикрлар ҳам йўқ эмас.

«Минг бир кеча» китобида қадим даврларда яшаган халқларнинг кулфатли ҳаёти тасвирланади, кейинроқ феодал даврда пайдо бўлган айёрлар, халқ қонини сўрувчи зolimлар, шаҳар ҳокимлари, қози ва муфтилар фoш этилади. Унда мустабид шоҳлар саройидаги даҳшатли бузуқликлар, ҳар жиҳатдан камситилган, инсонлик шарафи оёқости қилинган қуллар, чўри ва канизакларнинг уқубатли ҳаёти, халқнинг аянчли аҳволи тасвирланади.

Бу воқеаларнинг барчаси Шарқда тарихий тараққиёт формациясини бир хил шароитда ўтаган, тарихий тақдири бир-бирига яқин бўлган бир қанча халқлар учун умумийдир. Шунинг учун ҳам бу асар, аввало, Шарқда кенг тарқалди ва қўлдан қўлга, оғиздан-оғизга ўтиб юрди.

«Минг бир кеча»га жуда юқори баҳо берган М. Горький ҳам унинг шу томонларига алоҳида эътибор бериб ёзган эди:

«Халқ оғзаки ижодининг ажойиб дурдоналари орасида «Шаҳризод эртаклари» энг асл маҳобатли ёдгорликдир. Бу эртаклар ажойиб латофати билан меҳнаткаш халқни ширин ҳаёларга мафтун қилиб, эркин сўз ўйинлари билан Шарқ халқари — араблар, форслар, ҳиндлар гуллаётган ижодий ҳаёлининг беқиёс кучини тарафшум этади. Бу сўз таркиби узоқ ўтмишда бунёдга келган, унинг ранг-баранг позик иллари бутун ер юзиди чулғаб, уни ўзининг ҳайрон қолдирадиган балоғатли ҳусни билан қоплади»¹.

Эртаклар мундарижаси ҳам, баъдий шакли ҳам, тили ва баён услуби ҳам хилма-хилдир. Бу ҳам уларнинг турли халқларга ман-

¹ Минг бир кеча, 1 т., Тошкент, 1954, 4-бет.

суб экаплигидан ва ҳар хил даврларда майдонга келганлигидан далолат қилади. Бугина эмас, уларнинг баъзилари ҳоким синфлар доирасида, баъзилари оддий халқ ичида ёки аҳли бозор орасида туғилиб камол топадиги ҳам кўзга ташланиб туради.

Аmmo шуни айтиш керакки, улар қайси гуруҳга мансуб бўлмасин, бу эртакларнинг ҳаммаси олий даражадаги камолот ва лафотатга эга.

Уларнинг мазмун қизиқарли, ҳаёлларга бой, тили халқ орасида етилган дурдоналарга тўла, халқ доволигини ўзида акс эттирувчи гоҳ енгил ҳазил, гоҳ ўткир ҳажв билан инсон табиатидаги маъфий хислатларни фоти этувчи, унинг табиатида ижобий хислатлар ғалабаси учун курашишни авж олдирувчи асарлардир.

Китобнинг асосий мақсади кишиларни софликка, тўғрилиқка, дўстлик ва биродарликка чорлаш, қингирлик, нафси бузуқлик, золимлик, ҳасислик ва қиргин урушларга латъат тамғасини босишдан иборат. Китобнинг қиммати ҳам, ҳеч сўнмас шуҳрати ҳам мана шунда.

Подшо Шаҳриёрни ва у орқали бутун китобхонни тўғри йўлга солмоқ учун Шаҳризод ўта тошқирлик билан тўқиган эртакларини айтар экан, унда эртақчи, фақат эртақ эмас, катта-катта қиссалар, улар орасида ибратли масаллар, ривоят ва ҳикоятлар келтиради. Моҳир эртақчи Шаҳризод ўша даврда мавжуд илмлар ҳақида ҳам, кишилик жамияти, унинг давлат тузуми қандай бўлиши кераклиги ҳақида ҳам подшоҳлардан тортиб оддий савдогаргача, умуман кишилар хулқ-атвори қандай бўлиши кераклиги ҳақида суҳбат қилаётгандек бўлади. Одамнинг ўзи нима учун дунёда келади, у қандай умр кечириши кераклиги ҳақида фикр юритади, унинг бахт-саодати ҳақида қайгуради.

Бундай масалалар қадим-қадим замонлардан бери кишилар ҳаёлини банд этиб келмоқда. Эрамиздан олдинги 427-347 йилларда яшаб ижод этган қадим юнон файласуф-олими Платон, буюк олимларимиз Абунасер Форобий, Абу Али ибн Сино, шайрларимиз Абулқосим Фирдавсий, Низомий Ганжавий, Абдурахмон Нисомийлар ижодида тараннум этилган, халқ ижодида эса улардан ҳам олдин мавжуд бўлган идеал шаҳар ҳақидаги социал утопия «Минг бир кеча» эртакларида ҳам учрайди.

Истеъдодли халқ ўз оғзаки ижодида эзувчи синф намоёндалари устидан, ер эгалари, бойлар, судхўрлар, эшонлар, қози ва амалдорлар, хонлар ва шоҳлар устидан аччиқ кулади.

Жуда кўп эртаклар социал антитеза асосига қурилган бўлиб, уларда халқ орасидан чиққан қаҳрамон ҳоким синф намоёндаларига қарши қўйилади. Гоҳ золимлар дев, ажда, бўри, жин, ажиба, ўғай она ва бошқалар образларида намоён бўладилар, аmmo оддий меҳнаткаш халқ орасидан чиққан қаҳрамон золимларнинг ҳийла, пайраиғ, адоватларига қарши курашда куч ва

продаси, ақл ва идроки, билим ва зийраклигига суяниб ғолиб чиқади, олижаноб мақсадларга эришади.

Бу «подшо»лар фақат ташиқи қиёфаси (кийими, тожи, саройда яшаши ва бошқалар) билангина подшога ўхшайди. Аммо уларнинг хатти-ҳаракати, қилган ишларига синчиклаб қарасак, улар одатдаги подшоларга асло ўхшамайдилар, улар ҳар қандай ша-роитда ҳам халқ намоёндалари сифатида ҳаракат қиладилар, халқнинг олижаноб орзуларини амалга оширадилар.

Бунда биз халқ орзу қилган идеал подшо қиёфаси ҳар томонлама таъриф этилганлигининг гувоҳи бўламиз.

Бир қатор эртакларда адолатсизликингина эмас, шу билан бирга худбинлик, ёлгончилик, фирибгарлик, ялқовлик каби одам табиатидаги нуқсонлар ҳажв қилинади, уларга қарши дўстлик, садоқат, саховат, меҳнатга муҳаббат, мардлик, жасорат тараннум этилади.

Кўпчилик эртакларда девор, аждарлар, ўғай оналар, золим шоҳлар образи орқали берилган қора кучларга қарши курашда одамнинг яхши дўстлари сигир, ит, каптар, хўроз каби ҳайвон ва ҳушлар ёрдамга келади.

Умуман, «Минг бир кеча» эртакларини ўқир эканмиз, улардаги ҳаёл-фантазияга бойлик, ранго-ранглик, ажойиб мўъжизалар, бир ҳолатдап иккинчи ҳолатга ўтиб қолишлар, қаҳрамонларнинг маънавий кучи, заковати ва жасорати кишини мафтун этади. Уларда кучли оптимизм мавжуд, ҳаммасида севишганлар қовушади, золимлар жазосини тортади, ёвуз кишилар қийналиб ўлади, рийёкор тухматчилар охири фанс этилади.

Эртакларда халқ турмуши, меҳнат аҳлининг дунёқарашини акс эттирилган. Уларда ҳаёт борлигича, қандай бўлса шундай тасвирланади, лекин деҳқон, ҳунарманд ва бошқа меҳнатканилар учун оғир ҳаётни сийлаштириш яхши турмуш орзу-умидлари билан сугорилади. Бунинг учун тўғри бўлиш, илм-ҳунар ўрганиш кераклиги талқин этилади.

Одамликнинг энг яхши сифатларидан бири сабр-тоқатли бўлиш, ҳар қандай ҳолатда ҳам шонима-шоншарликка йўл қўймаслик, чуқур мулоҳаза юритиш, адолат йўлида чидам ва матонат билан иш кўриш тасвир этилади.

«Минг бир кеча»да сўзга, сўз санъатига алоҳида эътибор берилади.

Умуман, Шарқда сўзга ўта талабчанлик, ўта эътибор, сўз кучига юксак эътиқод ва унга мафтунлик ҳислари тарбияланган.

Улар:

Сўздап келур барча сеҳр ила афсун,
Айлиқса калима бўлганда мавзун,—

(Жомий)

деб тушунавлар.

Алишер Навоий эса сўзни танадаги жонга қиёс этиб, «сўз бу жонга тепг бўлмаса печун жони чиққан одам сўздан қолади?» дейди ва япа:

Ҳам сўз ила элга ўлимдан нажот,
Ҳам сўз ила топиб ўлик тап ҳаёт.

Маъдани писоп гуҳари сўздурур,
Гулшани одам самари сўздурур,

дейди.

Арабларда эса бу ҳиссиёт жуда юксак даражада тараққий топган. Оддий бадавий араб кўчманчиси ёки деҳқони ҳам ўз қабиласи мадҳида шеър айта олади, агар у халқ оғзаки ижодида мавжуд эртақлар ёки сира (халқ романлари)дан гапира бошласа, шундай саябатлар кўрсатишга қодирки, уни тинглаганлар ҳайратга тушадилар.

«Минг бир кеча»да ҳам бу ҳол мавжуд. Унинг тили ажойиб бўёқларга бой, унда тасвирланган нарсалар, саройлар, кийимлар, воқеалар мафтунок, ғайритабиий, кутилмаган ташбиҳлар, ҳайратангиз муболағаларга, ёрқин тасвирий воситаларга тўла.

Эртақлар тилининг бундай камолоти бу асарлар асрлар давомида сайқал топганлигини, халқ даҳоси билан етилган бадиий ифода нафосати ва малоҳатини ўзида жамлаганлигини кўрсатади. Бунинг ҳаммаси «Минг бир кеча» китобига жаҳоншумул шуҳрат келтирди. Унинг жозиба кучини қарор топтирди.

Китоб табиий равишда қофиялар, аллитерацияларга бой саж услубида, гоҳ тиниқ ва шўх тоғ жилғаларидай жилдираб чона бошласа, гоҳ сокин ва теран дарёлардай оҳиста оқади.

Кўп эртақларда унинг мазмунидан ҳам шаклига, сўз беэма-сияга кўпроқ аҳамият берилганлиги, муболага, жонлантириш каби саябатлардан усталик билан ўрилли ва самарали фойдаланил-ганлигини кўрамыз.

Мутахассисларнинг фикрига қараганда, «Минг бир кеча»ни жаҳонга машҳур қилган сифатлардан бири ҳам мана шу сўз сеҳ-ри, унинг гўзал ташбиҳлари, ҳайратбахш муболағалари, ҳикоятчи-ликда эришилган ҳусни жамолидир.

1704—1717 йилларда «Минг бир кеча» А. Галлап таржимасида француз тилида босилиб чиқади. Шундан сўнг бошқа европа халқлари тилларига ва шу жумладан, рус тилига ҳам (1763—1764) французчадан таржима этилади ва бутун жаҳонга машҳур бўлиб кетади.

«Минг бир кеча» эртақлари асосида кинофильмлар ишлана-ди ва бошқа саябат асарлари яратилади.

1929—1939 йиллар орасида эса «Минг бир кеча» бевосита араб тилидан М. Салъе томонидан рус тилига тўлиқ таржима қилиниб босмадан чиқарилди. Ундан кейин ҳам бир неча бор тўлиқ ҳолда ва айрим танланган боблардан тузилган китоб ҳолида нашр этилди. У «Жаҳон адабиёти кутубхонаси» сериясидан ҳам муносиб жой олди.

Халқ оғзаки ижодининг бебаҳо жавоҳирларидан бўлган бу асар илгари ҳам ўзбек тилига таржима этилган ва ўзбекларнинг сеvimли китобларидан бирига айланиб кетган эди. У гузар, чойхона ва дўконларда, саводхон кишиларнинг уйларида эркаклар ва аёллар даврасида ўқилар ёки айтиб берилар, оғиздан-оғизга кўчиб юрар, узоқ қиш кечаларини қисқартирар эди.

Бундай таржималардан бири Сидқий Хондайлиқий томонидан форсий пусхадан бажарилган ва литография йўли билан кўп марта чоп этилган.

Иккинчи Аҳрор Маҳзум томонидан арабчадан таржима этилган пусхаси эди.

Аmmo бу таржималар жуда эркин ва ҳозирги тилимиздан анча узоқ, ҳозирги замон талабига жавоб беролмайди.

1959—1963 йиллар мобайнида Ўзбекистон Бадий адабиёт ва санъат нашриёти томонидан «Минг бир кеча»нинг тўлиқ таржимаси ташкил қилинди ва 8 китобда чоп этилди. Арабшунос олимлар Солиҳ Муталлибов, Абдуфаттоҳ Расулов, Ўбайдулла Қаримов ва бошқалар томонидан арабча асл пусхадан таржима қилинди.

Таржимага асарнинг Арабистонда энг мўътабар ҳисобланган ва қайта-қайта чоп этилган «Булоқ босмаси» асос қилиб олинди.

«Жаҳон адабиёти дурдоналари» сериясида нашр этилаётган бу жилдга мазкур 8 китобдан танлаб олинган эртақлар киритилди.

«Минг бир кеча» эртақлари биридан бири қизиқ, ҳаммаси ҳам ажойиб, ҳар бир қисса, ё эртақ, ривоят, ё ҳикоятнинг, ҳар бир саргузаштнинг ўзига хос жозибаси бор.

Шунинг учун 8 китобдан танлаб бир китоб тузиш ҳам хийла мушкулликлар тугдирди. Ҳар кимнинг қизиқиши ҳар хил. Бу китобдан қопқмаган китобхон 8 жилдликка мурожаат этар деган умид билан ушбу бир жилдликни муҳтарам ўқувчиларга тақдим этаётормиз.

Шоислом Шомуҳамедов
Фирдавсий номидаги халқаро
мукофот лауреати.

Шаҳриёр ва Шоҳизамон ҳикояси

Ўтганларнинг бошдан кечирган қушлари, ҳаётлари, ҳар қандай ҳодиса, воқеалари келажак авлод учун улугъ тажриба ва буюк ибрат бўлди.

Ўтмишнинг ана шундай ибратли меросларидан бири «Минг бир кеча» ҳикояларидир.

Подшоҳ Шаҳриёр ва унинг биродари Шоҳизамонларнинг отаси Ҳиндучин ороллариининг подшоҳи бўлиб, ўзи Сосонийлар авлодидан эди. Унинг ҳисобсиз аскарлари, хизматчилари, дабдабали саройлари ва икки ўғли бор эди. Ҳар иккиси ҳам зийрак ва баҳодир йигитлар эди. Каттаси Шаҳриёр кичигидан кўра етук ва ҳушёр бўлиб, у ҳукм сурган мамлакат обод эди. Кичигининг исми Шоҳизамон бўлиб, у Самарқандда ҳукмдорлик қиларди. Ҳар икки ака-ука ўз мамлакатларида адолат билан иш кўриб, шод ва хуррам яшар эдилар. Йигирма йиллар чамаси аҳвол шундай кечди. Шаҳриёр укаси Шоҳизамоннинг соғинди. Бир кун вазирини чақирди-да, укаси Шоҳизамоннинг мамлакатига бориб, уни олиб келишни буюрди. Вазир буйруқни жон у дили билан қабул қилди. Йўлга чиқиб, эсонмон Шоҳизамон ҳузурига етиб борди. Отаси Шаҳриёрнинг саломини етказиб, уни жуда соғингани, кўришига интизор экани, иложи бўлса, бирга олиб кетиш учун келганини сўзлади.

Шоҳизамон хурсанд бўлиб, сафар жабдугини ҳозирлай бошлади: чодирлари, туялари ва ҳаширларини тайёрлатди. Бир қапча хизматчи ва маслаҳатдонларини бирга боришга таклиф қилди. Мамлакатни идора қилиб туриш учун ўз ўрнига вазирини тайинлаб, акасининг мамлакатига қараб равона бўлди.

Йўлда кета туриб, уйда керакли бир нарсасини унутиб қолдиргани ёдига тушди-ю, орқасига қайтди. Ярим кечада саройга етиб келиб, ичкари кириб қараса, хотини тўшакда бир бедаво қул билан бирга ётибди. Кўзига дунё қоронғи бўлди, Ўз-ўзига: «Мен узоқлашмай туриб аҳвол шундай бўлса, акам юртида туриб қолсам бу хиё-

паткор хотин нима ишлар қилар экан?» деб ўйлади-да, жаҳлига чидолмай, қиличини қинидан суғуриб, ҳариккаласини ҳам ётган ерида сарапжом қилди. Эсдан чиқарган нарсасини олиб, шу заҳотиёқ япа йўлга тушди.

Бир неча кун йўл юриб, акасининг шаҳрига етиб келди. Унинг келиши шарафига акаси шаҳарни безаттирди, укасини кутиб олгани мулозимлари билан пешвоз чиқди. Ака-ука севинч билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашдилар. Махсус безатилган уйда шодлик мажлиси қурдилар. Акаси Шаҳриёр, укасида оилавий ҳоли ва мамлакат аҳволидан сўрай бошлади. Шу пайт Шоҳизамон хотини ҳақидаги воқеани эслаб, ранги ўчди, қопи қочди, бутунлай кутилмаган бир вазиятга тушди. Бу ҳолни сезган акаси, ўзича: «Балки мамлакатидан узоқлашгани учун шундай ҳолга тушгандир», деб саволларини тўхтатди. Укасини дам олиб тинчлигига ундади. Лекин Шаҳриёр эртасига ҳам укасининг рангида ўзгариш сезмади. Балки унинг рангида кечагидан ҳам оғирроқ синиқиш ва изтироб изларини кўриб, бунинг сабабини сўради.

Шоҳизамон воқеани сир тутиб, ҳеч нарсга демасди. Ичимда кичик бир жароҳат бор, деб баҳона қилди. Акаси: «Бирга овга чиқайлик, зора кўнглинг очилиб тувалсанг» деса, Шоҳизамон бу таклифни ҳам рад қилди.

Акаси овга кетиб, Шоҳизамон саройда ёлғиз қолди. У турган уйда акасининг боғчасига қараган дераза бор эди. Қараса: қаср эшигидан йигирмата қул билан йигирмата канизак, улар ўртасида Шаҳриёрнинг хотини — малика безаниб, ҳуснга тўлиб чиқишаётган эмиш. Улар ҳовуз бўйига келишиб, кийимларини ечишди-да, биргаланиб ўтиришди. Шундан сўнг шоҳнинг хотини: «Ҳай, Маъсуд!» деб чақирган эди, «Лаббай, маликам» деб, бир қора қул югуриб келди-ю, малика билан қучоқлана кетди. Бошқа қуллар ҳам канизаклар билан жуфт-жуфт бўлиб қовушдилар. Ҳар ким ўз жуфти билан кечгача маишатда бўлди. Буни кўргач Шоҳизамон ўзига таскин бера бошлади. Бошидан кечирган воқеа бундан енгил эканини эслаб, ғазаби сўнди, дарди енгиллашиб, рангига қон югура бошлади. Чехраси очилди, иштаҳа билан овқатлана бошлади.

Акаси овдан қайтди, сўрашдилар. Шаҳриёр укасидаги бу ўзгаришни сезиб, ундан сўради:

— Бунгача рангинг синиқ, дилинг сиқик, табиатинг мушгли эди. Ҳозир, аксинча, аҳволингда катта ўзгариш

бор. Шу бир-икки кун ичида тамоман олдинги ҳолингга қайтибсан, сабаби нима?

— Рангимнинг саргайиш сабабини айтай, лекин ўз ҳолига қайтиш сабабини айтишга ожизман,— деди Шоҳизамон.

— Бўлмаса,— деди Шаҳриёр,— аввал рангининг саргайиш сабабини сўзла, эшитай.

Шоҳизамон воқеани сўзлай бошлади:

— Вазирингиз ҳузуримга боргач, жуда севишиб сарфарга чиқдим. Анчагина йўл юрдик. Сизга аталган тортиқни саройда унутган эканман. Орқамга қайтдим. Ярим кечада етиб бориб, хотинимнинг бир қора қул билан бирга ётганини кўриб қолдим. Ҳар иккисининг ҳам бошичи олиб, яна йўлга тушдим. Шу аҳволда ҳузурингизга етиб келдим. Рангимнинг саргайиш сабаби шу, аммо ўз ҳолига қайтиш сабабини айтмаганим яхшироқ,— деб сўзини тўхтатди Шоҳизамон.

Лекин Шаҳриёр уни зўрлади. Айтишга мажбур этди.

Шоҳизамон акаси овга кетганда рўй берган воқеани айтди. Йигирмата канизак билан йигирмата қул акасининг уйидан чиқиб, ҳовуз бўйига келганлари, акасининг хотини Масъуд исмли бир қора қулни чақириб, қилган шармандагарчилиги, бошқа канизаларнинг ҳам қуллар билан жуфтлашиб қилган айшу ишратларини бирма-бир сўзлади.

Акаси ғазабланиди, кўзларидан ўт чақнади, лекин нима учундир бу ҳолни ўз кўзи билан кўрмоқ истади.

— Бўлмаса,— деди Шоҳизамон акасига,— сиз бир печа кушлик овга чиқишингиз ҳақида овоза тарқатиб, ўзингиз мен турган уйда беркиниб қолсангиз, бу ҳолни ўз кўзингиз билан кўрасиз.

— Яхши,— деди акаси.

Шаҳриёр дарров овга ҳозирлик кўра бошлади. Аскарлар билан ов учун зарур бўлган нарсаларни шаҳар таъқарисига чиқаришга буюриб, ўзи ҳам шаҳардан чиқди. Чодирга кириб дарвозабонга ҳеч кимни киритмаслигини буюрди. Кейин ўзи кийимини ўзгартириб, саройга, укаси ўтирган уйга яширинча кириб, деразадан боғчани кузата бошлади.

Орадан кўп вақт ўтмай бирдан канизлар, қуллар, кейин малика эшикдан чиқишди. Кечгача айпан Шоҳизамон айтганча майшат қилишди. Воқеани кўрган Шаҳриёр ақлдан озаёзди.

— Тур!— деди Шаҳриёр укаси Шоҳизамонга.— Бу

ҳоллар бошига тушган кишиларни учратиб, кўнглимизни совутмагунча, бизга шохлик ҳожат эмас, бундай ҳаётдан бизга ўлим яхшироқ.

Ака-ука саройдаги яширин эшикдан ҳеч кимга билдирмай чиқиб кетдилар. Кўпгина юриб, Шўр дарё қирғоғидаги ўтлоқ ўртасида ўсган бир дарахт тагига бориб етдилар. У дарахт тагидаги булоқдан сув ичдилар. Тушга яқин вақт эди. Дарё тўлқинлана бошлади. Тўлқин орасидан бўйи осмонга етадиган ваҳимали қора устунга ўхшаш бир нарса пайдо бўлди-ю, булар ўтирган ўтлоқ томонга қараб келаверди. Уни кўриш биланоқ ака-ука қўрққанларидан аял-таял ўринларидан туриб, дарахт тепасига чиқиб олдилар-да, қандай воқеа юз беришини кутиб турдилар. Гумон қилганлари бошида сандиғи бор, бўйи ниҳоят узун, боши катта, кўкраклари кенг, баҳайбат бир дев эди. У қирғоққа чиққач, дарахт ёпиға келиб ўтирди. Сандиқни очган эди, ичидан бир қути чиқди. Қутининг ичидан бўлса қоматлари келишган, жуда ҳам чиройли бир қиз чиқди. Бу ҳақда шоир шундай деган экан:

Қоронғи кечани кундуз қилур, нигоҳ этса,
Ҳамони тебишидан тоғ отиб, мунаввар ўлур.
Ниқобини юзидан олса, партави етса,
Унинг бу партавидан офтоб жилога тўлур,

Карам чақинлари гар кўкда ярқ этиб кетса,
Кўзимнинг ёшлари ёмғир мисолида тўкилур.

Дев қизга қараб:

— Эй ҳур, энди мен бир оз ухлаб олай,— деди-да, қизнинг тиззасига бош қўйиб, уйқуга кетди. Қиз бошини кўтариб дарахт тепасига қараган эди, кўзи дарахт устидаги ака-укаларга тушди. Қиз дев бошини тиззасидан олиб ерга қўйди-да, ўрнидан туриб, ака-укаларга: «Тушинглар, девдан қўрқманглар» дегандек ишора қилди. Ака-ука қиздан, ўз ҳолларига қўйишни илтижо қилдилар. Қиз:

— Агар тушмасангиз, девни уйғотаман. У сизларни қийнаб ўлдиради,— деди. Улар титраб-қақшаб қизнинг ёнига тушдилар. Қиз кийимларини ечиб, уларнинг ёнига келди-да, яқинлашини буюрди. Улар бош тортдилар. Қиз бўлса,— девни уйғотаман, бекорга сизларни ўлдиради,— деб қўрқитди. Шаҳриёр қўрқув ичиде укасига:

— Эй Шохизамон, қизнинг таклифини қабул қил,— деди.

— Сиз яқинлашмагунча, мен яқинлашмайман,— деди Шохизамон.

Ака-ука саросимада бир-бирларига қарашиб, ҳайратда туришар эди.

— Кўз қисишаётганларингизни ҳам кўриб турибман, агар таклифимни бажармасанглар, девни уйғотаман,— деб бақирди қиз. Ака-ука қўрққанларидан қизнинг ёнга келишиб, бирин-кетин унинг илтимосини бажардилар. Шундан кейин, қиз ёнидан беш юз етминта узук боғланган бир ипак боғич олди.

— Буни биласизларми?— деб сўради улардан қиз.

Улар «билмаймиз» деб жавоб беришди. Кейин қиз уларга тушунтира бошлади:

— Бу узукларнинг эгалари, худди сизга ўхшаш дев қошида мен билан алоқа қилиб, хотира учун биттадан узук ҳади қилганлар. Сизлар ҳам биттадан узук беришларингиз керак.

Булар ҳам қўлларидан биттадан узук чиқариб бердилар. Қиз сўз бошлади:

— Бу дев мени никоҳ кечаси олиб қочди. Қутига солиб, сандиққа жойлади. Сандиққа етгита қулф солиб, мавж уриб оқаётган дарёга ташлади. Аммо, у бизнинг турли йўллар билан истаган мақсадимизга эриша олишимизни англагани йўқ.

Шоирлардан бири айтганича:

Хотиялар лафзига асло ишонма,
Уларнинг ваъдаси пуч ёнғоқ каби.
Сиртқи чиройига учма-ю, ёлма,
Вафосизлик эрур унинг матлаби.

Кўнгли бошқа билан чеҳрада кулги,
Сени ўз ишқига чорлар ҳамниша.
Севга қош қоқишнинг маънисини шулки:
Қасдинда қилишни қилмоқда неша,
Унга ошиқ бўлган сен эмас таниҳо,
Айтилган сўзларни кўнлар эшитмиш.
Бунга мисол бўлур «Юсуф-Зулайҳо»,
Хотиялар макрда шундай зўр амин.

Момо Ҳаво учун қувилди шайтон,
У эди фаришта, сўнг бўлди мардуд,
Кўнлар шундай бўлмиш расвойи жаҳон,
Сен ҳам расво бўлмай, бошқа йўлни тут.

Бу тўғрида бошқа бир шоир шундай деб ёзади:

Ишқимни таъна этма менга, кайфу гашти бор,
Ишқ ўзга ҳолат тугдирар, бахш этар мадор.
Сўнмас бу ўтда ёнмоқ учун мард бўлиш керак,
Кўндир хотинлар фитниси, бер шунга эътибор.
Шундан саломат қолса киши: бу таажжуб иш,
Кимдирки ишқ сайдига тушмас, у бахтиёр.

Ака-ука шоҳлар қиздан бу сўзларни эшитгач, жуда ажабландилар. Улар бир-бирларига: «Ана дев! Унинг ҳоли бизникидан баттарроқ экан. Бундай ҳодиса аҳтимол ҳеч кимнинг бошига тушмагандир» дейишди.

Шундан кейин улар йўлга тушиб, шаҳарга қайтиб келдилар. Шаҳриёр ўз саройига кириб, хотинининг ҳам, канизакларининг ҳам, қулларининг ҳам бошларини таналаридан жудо қилди.

Шу ҳодисадан кейин Шаҳриёр ҳар кеча бир қизга уйланиб, эртасига уни ўлдирадиган бўлди. Бу аҳволдан хабардор бўлган халқ қизларини бошқа юртларга қочира бошладилар. Ниҳоят, орадан уч йил ўтмай, мамлакатда қиз зоти қолмади. Шоҳ одатдагича, вазирга қиз топиб келишни буюрди. Вазир мўлжалдаги жойларнинг ҳаммасига борди-ю, лекин қиз топа олмади. Охири ғамгин бўлиб ўз уйига қайтди. Вазирнинг икки қизи бор эди. Ҳар иккиси ҳам ҳусн бобида замонасининг кўрки эди. Каттасининг исми Шаҳризод, кичигиники эса Дунёвод эди. Каттаси ҳамма тарихий асарларни пухта ўрганган, эртак китобларининг ҳаммасини хатосиз кўздан кечирган эди. Хатто, унинг қўлида минглаб адабий, тарихий асарлар тўпланган эди. Қиз отасини маъносиз кўргач, аҳвол сўради. Қайғуга бардош бермоқ лозим, деб ушбу шеърни ўқиди:

Қайғулиларга бу ғам ўткинчидир деб қил хабар,
Чулки шодлик битгапидек, қайғу ҳам бир дам — ўтар.

Қизнинг сўзини эшитгач, отаси шоҳ саргузаштини бондан-оёқ сўзлади. Қиз отасидан ўзини шоҳга эрга беришини ўтиниб сўради:

— Ё барча қизларни ҳалокатдан қутқозишга сабабчи бўлиб, шоҳ билан умрбод ҳаёт қуарман ёки бутун халқ қизлари қатори мен ҳам шоҳ қиличи остида ҳалок бўларман, — деди.

Вазир қизнинг бу фикридан қайтишини илтимос қилди. Лекин қиз ўз фикрида маҳкам туриб олди.

— Деҳқон, эшак ва ҳўкиз ҳодисаси сенда ҳам юз бермаса деб қўрқаман,— деди отаси.

— У қандай ҳодиса экан?— деб сўради Шаҳризод.
Вазир сўз бошлади:

ҲЎКИЗ, ЭШАК ВА БОЙ ДЕҲҚОН ҲИКОЯСИ

Кўп дунё ва қора молларга эга бўлган бир бой бор экан. У хотин, бола-чақалари билан қишлоқда яшар, ҳайвон ва қушлар тилини билар экан. Унинг бир ҳўкиз ва бир эшак бор экан. Бир кун ҳўкиз, эшакнинг ётар жойларини айланибди. Қараса, эшак турадиган жойга сув сепилган ва супурилган бўлиб, оҳурида эланган арпа, сомон ортиб ётганмиш. Эшак бўлса тинчгина дам олаётганмиш.

Баъзан ҳўжайин бир ерга борадиган бўлсагина уни минар, яна ўз жойига келтириб боғлаб қўяркан. Эшакнинг бу роҳатига ҳўкизнинг ҳаваси келиб, ўз ҳолига ачинибди.

Бой бир кун қулоқ солса, ҳўкиз эшакка шундай деяётган эмиш:

— Бу қандай гап, сенинг роҳатинг учун мен меҳнат қиламан. Сен эланган арпаларни еб, роҳатланиб ётасан, яна сени ювиб, тараб ҳам қўйишади. Сени гоҳо-гоҳо ҳўжайин миниб келади, холос. Мен бўлсам эртадан-кечгача ер ҳайдаганим ҳайдаган.

— Сени ишга олиб чиқинг учун бўйинингга бўйинтуруқ солганларида,— дебди шунда эшак,— ерга ётиб ол! Ўрингдан турма! Зўрлаб уриб турғизсалар ҳам қайтадан ётиб ол! Шунда сени ишлатишмайди, яхши қараб, яхши емлар келтириб беришади. Лекин сен ўзингни касалликка солиб, овқатларга ҳам қарама. Бир-икки кун чўп ва сувдан ўзингни торт! Шундай қилсанг қийинчиликдан қутуласан.

Кечқурун молбоқар ҳашак олиб келганда, ҳўкиз озгина ебди. Тонг отгач, молбоқар ҳўкизни ишга олиб кетинг учун кириб, унинг касаллигини дарров сезибди. Молбоқар аҳволни ҳўжайинига баён қилибди. Ҳўжайин бугун ерни эшак билан ҳайдашни буюрибди. Молбоқар дарров эшакни етаклабди. Кун бўйи ҳўкиз ўрнига эшакни ишлатибди. Кечқурун эшак ишдан қайтгач, ҳўкиз эшакка ўз роҳати ҳақида сўзлаб, фойдали маслаҳати учун унга миннатдорчилик билдирибди.

Эшак ҳўкизга берган маслаҳати учун пушаймон қилган бўлса ҳам, лом-мим демабди.

Эртасига эрта билан яна молбоқар келиб, эшакни етаклаб қолибди. Кечгача эшак билан ер ҳайдабди. Кечқурун эшак ҳолдан тойиб қайтибди, ҳатто қимирлашга ҳам мадори қолмабди. Ҳўкиз яна кечагидек, эшакка миннатдорлик билдирибди.

«Тинчгина ётган эдим,— деб ўйлабди эшак,— ортиқча ганим ўзимга зарар бўлди».

Кейин у ҳўкизга қараб дебди:

— Яхши биласанки, мен доим самимий маслаҳат бераман. Бугун сенинг ҳақингда бойнинг фикрини эшитдим. У молбоқарга: «Агар ҳўкиз эртага ҳам ўрнидан турмаса, қассобга топишир! Сўйсин, терисини шилиб, пўстак қилсин», деб буюрди. Шунга қараб иш қилмасанг, ҳолингга вой.

Ҳўкиз эшакнинг бу сўзини эшитиб қайғуга ботибди.

— Эртага ишга боравераман,— дебди-да, охурдаги ем-хашакларни еб битирибди, ҳатто охурни ялаб ҳам қўйибди.

Бой буларнинг гапларини эшитиб турган экап. Тонг отгач, хотини билан молхона ҳовлисига келибди. Қўшчи ҳўкизни ташқарига олиб чиқибди. Ҳўкиз ҳўжайинни кўргач, пишқирибди, думларини кўтариб, қадамларини тезлатибди.

Бой қотиб-қотиб кулибди. Хотини ундап кулиш сабабини сўрабди. Бой:

— Бир ҳодисанинг гувоҳи бўлдим. Шунга кулаётирман. Лекин уни сенга айтишга қодир эмасман. Айтсам ўламан,— дебди.

— Ўласанг ҳам айтасан,— дебди хотин эрига.

— Бу сирни айтолмайман. Ўлимдан қўрқаман,— дебди бой яна таъкидлаб.

— Йўқ,— дебди хотини аччиғланиб,— сен мендан кулаётисан.

Уларнинг мунозаралари анча чўзилибди. Ҳатто масала шулгача бориб етибдики, бой қози билан бир печа гувоҳлар чиқариб, васият қилгандан кейин сирни айтмоқчи бўлибди. Хотини ўз амакисининг қизи бўлиб, бой уни жуда яхши кўраркан. Ниҳоят, у қариндон-уруғ, қўни-қўшинларни ва маҳалладаги таниш-билишларини чақиртириб, хотини билан ераларида бўлиб ўтган можарони уларга сўзлабди. Сирни бирер кишига айтганидан кейин, ўлажagini тушунтирибди.

Тўпланган кишилар ҳаммаси хотиндан ўз талабидан қайтишни сўрабдилар:

— Ахир қадрдон эрингдан айрилишга, ўз болаларингни етим қолдиришга қандай рози бўласан?— дейишибди.

— Ўлсам ҳам қайтмайман,— деб ўжарлик қилиб туриб олибди хотин. Ҳамма сукут қилишга мажбур бўлибди. Бой ўрнидан турибди-да, таҳорат қилиш учун молхонага кирибди. Унинг бир хўрози, элликта товуги, ити ва бир неча бош қора моли бор экан. Хўжайин қулоқ солса, ит хўрозга: «Хўжайин ўлим олдида-ю, сен шодланаётибсан» деб таъна қилаётган эмиш. Хўроз ҳайрон қолиб, воқеани сўрабди. Ит хўрозга хўжайиннинг бошига тушган ташвишни айтиб берибди. «Худо ҳақи,— дебди хўроз,— хўжайиннинг ҳам ақли кам экан. Битта хотинни ҳам эплолмайди-я, менинг эса элликта хотиним бор. Ҳаммаси ҳам «гаҳ» десам қўлимга қўнади. Бирига қаттиқ гапирман, бирини эркалатаман, ишқилиб, тинч умр ўтказаман. Бойнинг ўрнида бўлсам,— дебди хўроз, сўзида давом этиб,— хотинимни ҳужрага олиб кирардим-да, хивич билан ўлгудек урардим. Ё ўларди, ё бундай масалани сўрамасликка оғт ичиб тавба қиларди».

Бой бу сўзни эшитиши биланоқ, хивич излаб қолибди.

Вазир сўзини тўхтатиб қизига:

— Сенинг бошингга ҳам шу хотин устига тушган кулфат тушмаса эди,— деди.

— Қандай кулфат,— деди қиз отасига қараб.

Отаси давом этиб деди:

— Бой тут хивичлари кесиб тайёрлабди-да, ҳужрага кириб, хотинини чақирибди.

— Ҳужрага кир,— дебди бой,— сирни сенга ўша ерда айтаман. Ҳеч ким кўрмасин. Кейин мен ўламам,— дебди.

Хотини ҳужрага киргач, бой эшикни қулфлаб олиб, хотинини савалай бошлабди. Орадан кўп ўтмай, хотин ҳолдан тойибди-да, эрининг қўл-оёғини ўниб, ялина бошлабди. Эри уришдан тўхтабди. Икковлари ҳам тинчланиб, ташқарига чиқибдилар. Тўпланганлар шодланишибди.

Лекин, Шаҳризодга отасининг сўзлари таъсир этмади. У ўз фикридан қайтмаслигини айтди. Отаси ноилоҳ қизни кийинтириб, шоҳ саройи томонга йўл олди. Кетар экан, Шаҳризод сизглиси Дунёзодга шундай деб уқтирди:

— Мен шоҳ олдида боргач, сени йўқлатаман. Сен бориб, шоҳ олдида мендан қизиқ эртақ айтиб беришимни илтимос қил! Кейин мен эртақ бошлайман, худо хоҳласа, шу йўл билан қутуламиз.

Вазир ўз қизи билан шоҳ ҳузурига кирди. Шоҳ қизини

кўриб, шодланди. У қизни бағрига тортмоқчи бўлган эди, қиз йиғлади.

— Нега йиғлайсан?— деб сўради шоҳ қиздан.

— Улуғ шоҳим,— деди қиз,— бир кичик синглим бор, у билан видолашишни истайман.

Шоҳ киши юборди. Шоҳ бу кеча Шаҳризод билан бирга бўлиб, шаҳвоний нафсини қондирди. Синглиси келди. Опаси билан қучоқлашиб кўришди-да, тахт ёнига ўтирди. Ўтириб сўзлаша бошладилар. Кейин синглиси Шаҳризодга қараб:

— Уйқусиз кечани қисқартиш учун бирор қизиқ эртак айтиб беринг,— деди.

— Жоним билан,— деди Шаҳризод,— агар улуғ шоҳим рухсат этсалар, айтайин.

Уйқусизликдан азобланган шоҳ ажойиб эртак эшитишга қизиқиб рухсат берди. Шаҳризод эртак бошлади.

Бой билан жин ҳикояси

Қадим замонда бир бой бўлиб, молу мулки ҳаддан ортиқ экан. Бошиқа шаҳарларда ҳам унинг дўконлари бўлган экан. Бир кун у насиаларини ундириш учун ғарб томонга сафар қилибди. Ёзнинг иссиқ кунлари экан. Ҳавонинг иссиқлиги қаттиқ таъсир қилиб, бир оз дам олиш ниятида бир дарахт тагига келиб ўтирибди. Халта-сидан хурмо билан бир бурда нон олиб ебди. Хурмони еб, уруғини бир четга отган замон, қилич яланғочлаган баҳайбат бир жин пайдо бўлибди. У бойнинг ёнига келиб: «Боламни ўлдирдинг. Мен ҳам сени худди шундай ўлдиришим керак»,— деб дўқ ура бошлабди. «Болагни қачон ўлдирдим?»— деб сўрабди бой. Жин жавоб бериб дебди:

— Хурмони еб, уруғини отганингда, боламинг кўкрагига келиб тегди. Шу ондаёқ у тил тортмай ўлди.

— Қулоқ сол, ҳой жин,— дебди бой,— менинг кишилардан қарзим, анча-мунча молларим ҳам бор, хотин, бола-чақаларим, яна муҳим олди-бердиларим бор, менга муҳлат бер, ўз шаҳримга борай, ҳар кимларнинг ҳақларини ўзларига тонширай. Бошиқа ишларимни битириб, сўнг қайтай, нима қилсанг қиларсан.

Жин қабул қилибди. Бой йўлга тушиб, уйига етиб борибди. Йил охиригача бола-чақаси олдида туриб, ҳамма ишларини битирибди. Бошига тушган ҳодисани болаларига, хотинига айтибди. Келгуси ишлар тўғрисида уларга васият қилибди. Кейин кафанини қўлтиғига олибди-да, болалари, хотини, қўни-қўшнилари ва қавму қариндошлари билан видолашиб, бўйнига сиртмоқ солиб судрагандек йўлга чиқибди. Ҳаммаёқни қий-чув йиги босибди.

Бой ваъда қилган жойига етиб борибди. Шу кун янги йил кирадиган кун экан, бой ўтириб йиғлабди. Шу вақт онпоқ соқолли бир чол пайдо бўлибди. Унинг ёнида зашжирга боғланган оҳу ҳам бор экан. Чол бойга

салом бериб, жиплар маконида не сабабдан ёлғиз ўтирганини сўрабди.

Бой жин билан бўлган воқеани сўзлаб берибди. Чол ҳайратга тушибди. «Биродар!— дебди у бойга хитоб қилиб.— Балли! Бу саргузашт игна билан кўзга ёзарлик ибратомуз экан. Энди мен, не воқеа рўй беришини ўз кўзим билан кўрмагунча, бу ердан силжимамайман».

Чол бойнинг ёнига ўтирибди. Бой билан нималарнидир сўзлаша бошлабди. Борган сари бойнинг хавфи ортар, поёнсиз хаёлларга чўмар, ташвиш ва қайғуси зиёда бўлар эмиш.

Шу вақт икки ит етаклаган иккинчи мўйсафид пайдо бўлибди. Итлари бўрига ўхшаш баҳайбат экан. У ҳам саломлашибди-да, бу жиплар маконида ўтиришларининг сабабини сўрабди. Ҳар иккови ҳам воқеани бошдан-оёқ сўзлабдилар. Булар сўзни тамомламай туриб, учинчи бир — хачирли чол етиб келибди. У ҳам салом бериб, уларнинг бу ерда не сабабдан ўтирганларини сўрабди. Воқеани бошдан-оёқ айтибдилар.

Шу орада, бирдан тўзон кўтарилибди, гоят даҳшатли қора устун намоён бўлибди. Чанг ичидан қилич ялағочлаган бояги жин чиқиб келибди. Кўзларидан ўт чақнаган жин, бойга тикилган ҳолда, ўтирганлар томон келибди:

«Сен кўзимнинг нури, ҳаётим гурури, сўнгги боламдан айирдинг. Мен ҳам сели шундай қилиб ўлдираман» деб, бойнинг қўлидан тортибди жин. Бой фарёд қилибди. Чоллар ҳам йиғлай бошлабдилар. Биринчи келган оҳулик чол ўрпидан кўзгалибди-да, жиннинг қўлини ўпиб, шундай дебди:

«Эй жиплар подшоҳи, агар гуноҳкорнинг учдан бир қонидан кечсанг, мана бу оҳу ҳақидаги ҳикояни сўзлаб берар эдим. Ҳикоям таҳсинга сазовор бўлмаса, ихтиёр ўзингда».

«Дуруст,— дебди жин,— агар ажиб ҳикоя сўзласанг, менга ёқса, учдан бир қонидан кечаман».

ОҲУЛИ ЧОЛ ҲИКОЯСИ

Эй жин,— дебди чол сўз бошлаб,— бу оҳу менинг ўз қоним, ўз суягим, амакимнинг қизи эди. Ёшлигида мен бунга уйландим. Ўттиз йил чамаси бирга умр кечирдик, лекин бола кўрмадик. Иккинчи бир қизга уйланган эдим, тўлган ойдек бир бола туғди. Қош-кўзларини, қадди-қо-

матини киши мақташдан ожиз. Аста-секин катта бўлиб, ўн беш ёшга тўлди. Шу вақтларда мен кўп мол билан ўзга бир шаҳарга кетдим. Амакимнинг қизи ёшлигидан сеҳргарлик, жодугарликдан таълим олган экан. Мен кетгач, сеҳр қилиб, ўғлимни бузоқ ва онасини сугир сура- тига киргизиб, пкковини подага кўшиб юборибди. Мен сафардан кеч қайтдим. Ўғлимни, унинг онасини сўрадим. «Хотининг ўлди, ўғлинг қочиб кетган, қаёққа кетганини билмайман», деди амакимнинг қизи.

Аламли кўз ёшларим билан бир йилни ўтказдим. Қур- бон ҳайити келди. Чўпонга қурбонлик учун моллар ора- сидан бир семиз қора мол танлаб келтиришни буюрдим. Чўпон семиз бир сугир келтирди, этагимни белимга қис- тириб, енгимни шимардим-да, қўлга ничоқ олиб, сўйишга ҳозирландим. Сугир бўкириб йиғлай бошлади. Тоқат қи- лолмай ҳаракатдан тўхтадим. Чўпонга сугирни сўйиб, терисини шилишни буюрдим. У бўғизлади, терисини шил- ди, унда тери билан сўнгакдан бошқа на гўшт, на ёғ бор эди. Сўйилганига пушаймон бўлдим. Бироқ, вақт ўтгач, пушаймон фойдасиз эди. Уни чўпонга бериб, семиз бир бузоқ келтиришни буюрдим. Чўпон сеҳрланиб бузоққа айланган ўғлимни келтирди. Бузоқ мени кўриши биланоқ арқонни узиб, мен томонга чоңди. Зорлангандай тишир- чилаб, менга суйкалар эди. Раҳмим келиб, бўшатишга бу- юрдим. Чўпонли бошқа бир сугир келтиришга юбордим.

Қисса шу ерга етганда, тоғг отди. Шаҳризод ҳикояни тўхтатди.

— Қандай ажойиб, ёқимли ҳикоя экан,— деди синг- лиси.

— Агар шоҳ карам қилсалар, саломат қолсам,— деди Шаҳризод,— эртаги ҳикоям бундан ҳам қизиқроқ бў- лади.

Шоҳ ўзича қолган ҳикояни эшитмагунча ўлдирмай- ман, деб ҳукм маҳкамасига чиқиб кетди. Вазир эса қи- зига қафас ҳозирлаб келган экан, ҳар дақиқада бирор фожиали хабар эшитишни кутар, қайғуларга чўмиб эзи- лар эди. Шоҳ ҳукмга ўтирди, кимларни ишдан ҳайдаб, кимларни ишга тайинлади. Қабул тўхтагач, ўз қасрига кирди. Вазир аниқ бир хабар эшита олмай, дам шод, дам қайғули кундузни тунга улади.

* * *

Дуёзод опасидан бой билан жин ҳикоясининг даво- минни сўради.

— Шохим рухсат этсалар,— деди Шаҳризод,— жоним билан бошлайман.

Шох бошлашга амр қилди. Шаҳризод ҳикояни давом эттирди.

— Эй саодатли шох, енг шимариб, бузоқни сўймоқчи бўлган эдим,— дебди оҳули чол,— бузоқ тиширчилаб, бўкира бошлади. Унинг овози ҳам, ҳаракати ҳам аллақандай туюлди. Ҳаяжонга тушиб, ихтиёрсиз пичоқни иргитдим. Чўпонни чақириб, буни моллар орасига қўшиб қўйишни буюрдим.

Жин бу ажиб ҳикояни завқ билан тинглар эди.

— Эй жинлар подшоҳи,— деб сўзида давом этди оҳули чол,— амакимнинг қизи қайта-қайта уни сўйишга зўрлади, чунки у семиз бузоқ эди. Бироқ нима учундир, уни сўйишга журъат қилолмадим. Эртаси уйда ўтирган эдим, бирдан чўпон ҳовлиқиб келиб: «Хушхабар келтирдим»,— деди. Севинч билан қулоқ солдим. Чўпон сўзлай бошлади:

«Менинг бир қизим бор эди. У ёшлигида яқинимиздаги бир кампирдан жодугарлик ҳунарини ўрганган эди. Кеча мен бузоқни бу ердан ҳовлига олиб бордим. Қизим уни кўрди-да, аллақандай бир ҳолатга тушди. Олдин йиғлади, сўнгра кулиб:

«Сизнинг қаршингизда озгина бўлса ҳам қадрим йўқми?— деди у.— Нега устимга бегона эркакни олиб кирдингиз?»

«Қани бегона эркак? Нимага олдин йиғладинг-у, сўнг кулдинг?»— деб сўрадим мен. «Сиз келтирган бу бузоқ хўжайинимизнинг сеҳр қилинган арзанда ўғли-ку. Уни ҳам, онасини ҳам бойнинг хотини сеҳр қилган. Шунга кулган эдим. Йиғлашимнинг сабаби онаси учун, онасини отаси сўйгани учундир»,— деб жавоб берди қизим.

Мен бепиҳоя ажабландим ва тонг ёришар-ёришмас сизга билдириш учун шонилдим.

«Буни эшитгач,— дебди бой жинга қараб,— чўпон билан бирга чиқдим. Лекин камоли шодлигимдан чўпоннинг уйига етгунча, шароб ичмай маст бўлдим. Унинг уйига етдик. Чўпоннинг қизи салом бериб қўлимни ўпди, бузоқ ҳам ёнимга келиб суйкалди. Мен қиздан: «Бу бузоқ тўғрисидаги гапларинг ростми?»—деб сўрадим. «Рост,— деди қиз,— бу бузоқ сизнинг кўрар кўзингиз, ҳаёт томирингиздир». Мен қизга:

— «Агар ўғлимни бу ҳолдан қутқазсанг, отаи қўлидаги бутун мол сеники»,— дедим.

«Эй хўжам,— деди қиз кулиб,— менга мол керак эмас, аммо икки шартим бор, биринчиси: ўглингизни мен билан никоҳ қилишга рухсат этасиз. Иккинчиси: буларни сеҳрлаган хотинишнинг ўзини сеҳрлаш учун розилик берасиз. Бўлмаса, у бизни тинчитмайди».

— Чўпон қизининг сўзини эшитгач,— дебди бой жинга қараб,— ҳамма шартига рози бўлдим, Ёлғиз отасининг қўлидаги эмас, ҳамма борим уники эканини англатдим. Жавобни эшитгач, қиз қўлига бир тос олиб, сув тўлдиргач, аллақандай дуолар ўқиди. Кейин бузоқ устига бориб:

«Агар бузоқ бўлсанг, ўз ҳолингда қол, ўзгарма, агар сеҳрланган бўлсанг, олдинги ҳолингга қайт!» деди-да, сувни бузоқ устига сепди. Бузоқ бир сесканди-ю, одам шаклига кирди.

Шу пайтдаёқ мен унга тапганиб, амакимнинг қизи у билан онасига нималар қилганини сўрадим. У воқеани менга батафсил сўзлади. Сўнг чўпон қизига ўғлимни уйлантирдим. Чўпон қизи амакимнинг қизини сеҳр билан оҳуга айлантирди.

— Ҳикоя ажиб экан,— деди жин,— учдан бир қопидан кечдим.

Шу пайт иккинчи чол ўрнидан турибди.

ИККИ ИТЛИК ЧОЛ ҲИКОЯСИ

Мапа бу икки ит,— дебди у сўз бошлаб,— мен билан туғишган биродарларим. Мен кенжаман. Отам ўлиб, бизга уч минг динор пул қолди. Учовимиз минг динордан бўлишиб олдик. Мен савдо қилиш учун дўкон очдим. Катта биродарим савдо қилиш ниятида сафарга жўнади. Ҳамроҳлари билан бир йилча дараксиз кетди. Бир кун мен дўконда ўтирган эдим, бир гадой келиб хайр сўради.

«Худо берсин»,— дедим мен.

«Мени танимадинг»,— деб йиглаб юборди у киши. Қарасам, бедарак кетган акам экап. Дарров ўрнимдан туриб, салом бердим ва дўконга олиб кириб, аҳвол сўрадим.

— Кўргилигим кўп экан, ука, ҳеч парсам қолмади, ортиқча гап бефойда,— деб сўзни қисқа қилди акам. Уни ҳаммомга олиб бордим, янги кийимлар кийинтирдим. Овқатландик.

«Хафа бўлма,— дедим мен унга,— бир йиллик фой-

дамни ўртада бўламиз»,— дедим-да, ҳисоблаб қарасам, икки минг динор фойда қилган эканман, бониҳоя қувондим. Фойдани тенг бўлиб, минг динорни акамга бердим. У ҳам дўкон очди. Бир қанча вақт шод-хуррам яшадик. Қуплардан бир кун акаларим яна сафарни орзу қилиб қолишди. Бирга борасан деб, мени ҳам зўрлашди, унамадим.

«Сафардан нима фойда қилибсизки, мени ҳадеб қистайсиз?»— дедим. Уларни ҳам бу йўлдан қайтардим. Шундай қилиб, ўз дўконларимизда олди-сотди билан машғул бўлдик. Олти йил шундай ўтди. Улар кўп марта йўлга отландилар. Ҳар сафар ҳам мен уларнинг таклифларини рад қилар эдим. Ниҳоят, олтинчи йили боришга рози бўлдим.

«Лекин,— дедим мен уларга,— пулимизнинг бир қисmini кўмиб кетайлик. Бирор ҳодиса юз бергудек бўлса, яна иш қилиш ва оч қолмаслик учун тамадди қилишимиз мумкин бўлар». Бу маслаҳатни улар ҳам маъқул тоқдилар. Пулни ҳисоб қилдик. Олти минг динор экан. Ярмини йўлга олиб, қолган ярмини ерга кўмдик. Шундан кейин сафар жиҳозларини ҳозирлаб, кемага ўтирдик. Бир ой деганда мўлжаллаган шаҳарга етиб бордик. Бирни ўнга сотдик. Ишларимизни битириб, қайтишга ҳозирландик. Дарё лабига келганимизда йиртиқ-ямоқ кийимларга ўралган бир қизга йўлиқдик. Қиз қўлимни ўпиб:

«Менга бирор мурувват қилмайсизми, мен ҳам қайтаришга қодирман»,— деб илтижо қилди. Мен унга: «Қайтармасанг ҳам эҳсон қилишга қудратим етади,— деган жавобни бердим.

«Мени ўз никоҳингга олиб, шаҳринга олиб кет! Ўзимни сенга бағишладим. Марҳаматинг натижасини кўришинг муқаррар, менинг бу аҳволимдан жирканма»,— деди қиз.

Қизнинг сўзини эшитиб раҳмим келди. Қалбимда унга нисбатан бир муҳаббат пайдо бўлди. Қизни никоҳлаб олдим. Қимматбаҳо кийимлар, зийнатли ўрин жиҳозлари тақдим этдим. Уни ҳурматладим, бирга қайтдик. Борган сари муҳаббатим ортиб, кечаю кундиз ундан ажралмайдиган бўлиб қолдим. Бу сирни, ҳатто биродарларимдан ҳам яширдим. Улар мени кўролмай, молим учун жонимга қасд қилдилар. Неча вақт ухламай пайимга тушдилар. Мени ўлдириб, молимга эга бўлишга қарор қилган экалар. Бир кеч хотиним билан уйқуда ётган чоғимизда, иккимизни ҳам кўтариб сувга отдилар. Хотиним уйғониб, бир сесканди-ю, парига айланди-да, мени

кўтариб учди. Бир жазирага¹ олиб бориб туширгач, ўзи кўздан ғойиб бўлди. Тонг отгач, қайтиб келиб:

«Мен,— деди у, мағрур бир қиёфада,— сени сувга гарқ бўлиб ҳалок бўлишдан қутқазган хотининг бўламан. Мен париман. Сени кўриб астойдил севиб қолдим. Одам суратига кириб, сенга кўриндим ва дилимдагиларни айтдим. Сен кўниб, менга уйландинг. Сени ўлимдан қутқаздим, аммо биродарларинг қилган ишга ғазабим келяпти. Уларни албатта ўлдираман.»

Унинг сўзларини эшитгач, таажжубландим. Қилган ишидан севибдим. Лекин биродарларим тўғрисидаги фикрига қарши чиқиб улар ҳақидаги воқеани батафсил туншуттирдим. Аммо у ўз фикридан қайтмади.

«Бугун улар келаётган кема устига учиб бораман-да, ҳаммаларини ҳам гарқ қиламан»,— деди у. Акаларимни ҳалок қилмаслик тўғрисида ҳар қанча илтимос қилмай, барибир, қаршилиқ кўрсатаверди. Ниҳоят, мени кўтариб учди. Эшигимиз ёнига келиб қўндик. Эшикни очдим. Кўмилган динорларни олиб, яна аввалгидек савдога машғул бўлдим. Кечқурун дўкондан қайтсам, ҳовлида икки ит боғлиқ турибди. Мени кўргач, итлар баримни искаб, бизларни қутқар дегандек инграй бошладилар. Бу сирга ҳайрон бўлиб турган эдим, хотиним: «Булар сенинг биродарларинг»,— деди.

«Уларни ким бу ҳолга киргизди?»— деб сўрадим.

«Мен — деди хотиним,— буларни онамга юборган эдим, онам ит суратига киритибди. Булар энди ўн йилдан сўнг ўз ҳолларига келсалар ажаб эмас».

Мен буларни қутқозиш мақсадида унинг опаси томонга кетар эдим. Шу ерга келгач, мана бу ҳамроҳларга йўлиқдим. Улар менга бой воқеасини сўзладилар. Нима бўлар экан деб кета олмай қолдим.

«Бу ажойиб ҳикоянг учун,— дебди жин,— жиноятчининг яна учдан бир қовидан кечдим».

Шу пайт ҳачирли учинчи чол оёққа турибди.

ХАЧИРЛИ ЧОЛ ҲИКОЯСИ

Агар,— дебди у жинга қараб,— жиноятчининг қолган қовидан кечсанг, уларнинг ҳар иккисидан ҳам ажиброқ ҳикоя сўзлайман.

¹ Жазира — орол (ред.).

«Хикоянг ажиб бўлса кечираман»,— дебди жин.

«Эй жипларнинг султони,— дебди чол,— бу хачир менинг хотиним, у билан сафарга чиқдим. Роса бир йил уни йўқотиб қўйдим. Сафардан кечаси қайтиб уйга кирсам, хотиним бир қора қул билан бир ўринда ўйнашиб, кулишиб ётибди. Менга кўзи тушган ҳамон шошиб ўрнидан турди. Сувлик қумғон яқинига бориб, бир нималар деб пичирлагач, менга қараб: «Бу суратдан чиқиб, ит суратига кир»,— деди-да, сувни устимга сочди. Ўша замонда ит суратига кирдим. Кейин мени уйдан ҳайдаб юборди. Эшикдан чиқдим. Юра-юра бир қассоб дўкопига етдим. Дўкопга кириб, сўнграк кемира бошладим. Қассоб қайтарда мени ўзи билан уйига ола кетди. Қассобнинг қизи мени кўргач, юзини ўгирди ва отасига: «Нега эркак кишини ҳовлига олиб кирасиз?»— деб дўқ қилди.

«Қани эркак?»— деб сўради отаси.

«Бу ит,— деди қиз,— бир эркак киши. Хотини сеҳр қилиб қўйибди. Мен буни қутқаришга қодирман».

Бу сўзни эшитгач, отаси ёлвориб, қутқаришни илтимос қилди. Қиз сув солинган бир қумғонни қўлига олди. Сувга қараб алланималарни пичирлади-да, сувни менга сеппиб:

«Бу суратдан чиқ, ўз ҳолингга қайт»,— деди.

Мен ўз ҳолимга қайтиб, унинг қўлини ўпдим. Қиздан хотинимни сеҳр қилишни ўттидим. Қиз менга бир оз сув бериб, ухлаб ётганда сочсам, кутганимча бўлажagini ашлатди. Хотинимнинг ухлаш вақтини пойлаб, сувни сепдим-да: «Бу суратдан чиқиб, хачир суратига кир»,— дедим. Ўша пайтнинг ўзидаёқ мана шу хачир суратига кирди, эй жиплар пошдоҳи, улуғ султон,— дебди чол.

Жип хачирга қараб: «Тўғрими?»— деб сўрабди. Хачир боши билан ишора қилиб, тўғрилигини тасдиқлабди.

Чол сўзини тўхтатгач, жип завқланиб кулибди-да, бойнинг қолган қонидан ҳам кечибди.

Шаҳризод тоғ ёришганини пайқаб, ҳикояни тўхтатди.

Сипглиси ҳикоянинг ажиблигини айтиб, миннатдорлик билдирди.

— Шоҳ рухсат этсалар, ўлмай қолсам, давоми яна ҳам ажиброқ,— деди Шаҳризод.

— Бу қизиқ ҳикоялар тамом бўлмагунча ўлдирмайман,— деб онд ичди шоҳ.

Синглиси Дунёзод ҳикоянинг давомини сўради.

Шаҳризод: «Жоним билан» — деб сўз бошлади:

— Эй саодатли шоҳ,— деди у,— жин бойнинг қонидан кечгач, бой қарияларга, ўлимдан қутқазганлари учун ҳадсиз ташаккур билдирибди. Ҳар қайсилари ўз юртига йўл олибдилар.

— Лекин,— деди Шаҳризод,— бу ҳикояни балиқчи ҳикояси олдида қизиқ дейилмаса ҳам бўлади.

— Балиқчи ҳикояси қандай?— деб сўради шоҳ.

Тоҷулмулук қиссаси

Ўтган замонда Испихон тоғининг орқасида бир шаҳар бор экан, уни Мадинаи Ҳазро (Кӯкаламзор шаҳар) деб атар эканлар. Шаҳарга Сулаймон шоҳ исми бир шоҳ ҳукмронлик қиларкан. У гоят аҳсонли, мурувватли, адолатли, очиқ юз, пириш сўз экан. Унинг олдига ҳар томондан йўловчилар келиб турарканлар. Унинг шуҳрати ҳамма шаҳар ва мамлакатларга тарқалган экан. У узоқ замон ўз тахтида тинч ва шод ҳукм сурибди. Лекин унинг хотин, бола-чақаси йўқ экан. Унинг яхши хулқи, камтарлик ва саҳийликда ўзига монанд бир вазири бор экан. Кунлардан бир кун шоҳ вазирни ўз ҳузурига чақирибди. «Эй вазирим,— деб сўз бошлабди шоҳ,— хотинсиз, бола-чақасиз ёлғизликда дилим беҳад сиқилди. Сабрим тугади. Йингитлик даврим ўтаётир. Ахир, халқлар ва амирлар устида ҳукм юритувчи шоҳлар учун бу хил кун кечириш тўғри эмас. Чунки улар ўз ўринларига қолажак авлод билангина шодланадилар. Пайгамбаримиз: «Ўйлапиб насл ортдиринглар, мен қиёмат куни сизлар билан фархланаман»— деганлар. Бунга сен нима дейсан? Бирор йўл кўрсат»,— дебди у вазирига.

Бу сўзни эшитган вазирнинг кўзлари жиқ ёшга тўлибди. «Худо шаънига лойиқ масала устида мени сўзлашдан халос қил, эй замон шоҳи,— дебди вазир,— ёки мени худонинг ғазабига учратиб, дўзахда куйдирмоқчимисан? Балки бу масалани канизаклардан бирини олин билан қал қиларсан»— дебди вазир шоҳга.

«Эй вазир,— дебди шоҳ,— кимлигини, тағ-туғини суриштирмай канизак сотиб олиш шоҳлар учун мувофиқ эмас. Чунки канизакнинг тағи паст бўлса, ундан бўлган бола ҳам золим, мунофиқ, қон тўкувчи бўлади. Канизак ботқоқ ер кабидир. Киши ботқоқ ерга экин экса, ҳосил олмайди. У бола отасининг айтганларини қилмайди, ёмонликдан қайтмайди. Мен канизак сотиб олиб, бу ишларга сабабчи бўлишни истамайман. Кўрда машҳур, насаби аниқ бирор шоҳ қизини кўрсатишининг ис-

тайман. Агар менга насаби улуғ, фазлу ҳуснда тўлиқ бирор мусулмон шоҳнинг қизини кўрсатсанг, уни тангри ризоси учун гувоҳлар ҳузурида никоҳлаб оламан».

«Мақсадинга эришасан, пиятинга етасан»,—дебди вазир. «Қандай қилиб?»—деб сўради шоҳ. Вазир шундай жавоб берибди: «Оқ шаҳар шоҳи Зухарнинг бир қизи бор эмиш, у ҳуснда замонининг танҳоси бўлиб, таърифидан тил ожиз эмиш. Қоматлари келинган, оҳу кўз, қайрилма қош, сиймосидан киши кўз узмасмиш. Ҳар қандай кишини кўз қараши билан эсанкиратиб, юз ўғириш билан ҳалок қилармиш. Бу ҳақда шоир шундай деган экан:

Қоматин кўргач ҳижолат чекди сарви бўстон,
Чехрасин кўргач қуёш ой бағри рашкдин бўлди қон.
Лаблари қанду асални доим этди шармсор,
Тишлари саф-саф терилган дурри галтондин нишон.
Қомату ҳуснини жаннат аҳли ҳам ҳеч кўрмаган,
Хуру тулмон қон-қаро кўзлар асиридур чунон.
Ишқида ўлган кишилар сонига етмас ҳисоб,
Ким ани ишқи йўлига кирди гаслим қилди жон.
Васлисиз менга ўлим бирла баробар бу ҳаёт,
Гар тирикман айрилиқ юз минг ўлимдин ҳам ёмон.

Вазир қизнинг мақтовини битиргач, «Менинг фикримча, кўш қийинчиликларни бошидан кечирган, дунё ипларида тажрибакор, муомалага уста, отасини ишонтириб, қизини сенга никоҳлашга кўндира олувчи бир кишини совчиликка юборишнинг керак. Ахир узоқ-яқинларда унинг тенги йўқ. Унинг гўзал чехраси сенга шодлик бахш этади ва улуғ тангри ҳам сендан рози бўлади. Ахир пайғамбар алайҳиссалом: «Хотинсиз ўтин ислон дини хилофдир»,—деганлар.

Шоҳ шодланиб руҳи кўтарилибди. Кўнгли очилиб, қайғу-аламлари тарқалибди. Сўнг шоҳ вазирга:

«Эй вазир, бу ишни сендан бошқа ҳеч ким эплай олмайд. Ҳушёрлигинг ва ўз фазлларинг билан фақат сенигина бу ишни ўрнига қўя оласан. Уйингга бор, ишларингни тугат-да, мақтов билан кўнглимни ошифта қилган қизингни қўлга киритиш учун сафарга ҳозирлан, эртага йўлга чиқ. Уни ўзинг билан бирга келтирмас экансан, бу ерга қайтма»,—дебди. Вазир: «Бош устига»,—деб уйига жўнабди. Шоҳларга лойиқ қимматбаҳо дуру гавҳар ва бошқа вазни енгил, қимматли нарсалардан, араб отларини ва таърифидан кишининг тили ожиз харир кийимлик-

лардан сандиқ-сандиқ совгалар ҳозирлабди. Уларни туя ва хачирларга ортиб, юзта қора қул ва юзта жория олиб йўлга тушибди. Байроқлар бошларида ҳилпираб борибди. Шоҳ унга жуда тез қайтишни таъкидлабди. У кетгач шоҳ кеча-кундуз қиз ишқида ёшибди.

Вазир мўлжалланган шаҳарга бир кунлик йўл қолгунча тоғ ошиб, қир кечиб туну кун йўл босибди. Ниҳоят бир дарё соҳилига қўпибди. Ўзининг яқин кишиларидан бирини чақириб, олдинроқ Зуҳар шоҳ ҳузурига бориб, ўзининг келиш хабарини етказишни буюрибди.

«Бош устига»,— деб элчи йўлга тушибди.

Элчи шаҳарга кириб борган вақтда, иттифоқо, шоҳ кўнгил очиш учун шаҳар дарвозаси ёнидаги бир сайргоҳда ўтирган экан. Йўловчини кўриб, унинг бошқа юртдан келаётган киши эканини сезибди-да, чақиритишни буюрибди. Элчи келиб, шоҳ ҳузурига Иснихон тоғлари ва кўкатзор ерлар соҳиби улуг шоҳ Сулаймоннинг вазирини келатганини билдирибди. Зуҳар шоҳ шодлик билан: «Қани марҳамат»— деб элчинин сарой томон бошлабди. «Сен вазирдан қачон ажралдинг?»— деб сўрабди элчидан.

«Фалон денгиз қирғоғида, у эртага етиб келади» деб, худо давлатини доимо барқарор қилишини, ота-оналарини ярлақашини тилаб дуо қилибди.

Зуҳар шоҳ ўзининг вазирини чақиртириб, унга шоҳ Сулаймоннинг ҳурмати учун энг яқин сарой аҳллари ва поилларини олиб, вазир истиқболига чиқишини буюрибди.

Вазир ярим кечагача дарё қирғоғида қолиб, сўнг шаҳар томонига йўл солибди. Эпидеяна тонг отиб, қуёш ҳар томонга нур соча бошлаган, шаҳарга бир неча чақирим масофалик йўл қолган чоқда Зуҳар шоҳнинг вазирини, сарой бошлиғини ва бир қанча сарой аҳллари уни қарши олибдилар. Вазир ўз муддаосига эришажағига жазм қилибди. Улар бир-бирлари билан кўришибдилар. Сўнг улар йўл бошлаб шоҳ саройига етиб келибдилар. Етти остонани босиб ўтибдилар. У жой шоҳ қасрига яқин бўлгани учун отлиқ юрилмас экан. Вазир баладд айвонга етгунча пиёда борибди. Айвоннинг тўрида фил суякларидан ясалган, ҳар турли қимматбаҳо дурлар билан безатилган тахт устида олтин чакмали кўк атлас ёстиқлар бор экан. Тахт устида турли қимматбаҳо дур ва гавҳарлар қадалган парда осиллиқ экан. Зуҳар шоҳ тахтда ўтирар, сарой аҳли унинг хизматида экан.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:—
вазир Зуҳар шоҳ ҳузурига киргач, энг етук сўзамоллик
санъатини ишга солиб, шу байтларни ўқибди:

Келишган қомати позик эгилди,
Карамдин мевалар дув-дув тўкилди.
Асир этганда ҳар кимин боқишда,
Фусун кучсиз, сеҳр ожиз бу ишда.
Дегил гийбатчиларга қатъиян сан,
Сира ҳам севгилимдан қайтмагайман.
Жафокор менга ўз жоним солур гам,
Уни ёдлайди ҳаттоки дилим ҳам.
Кетибдур уйқуға ташлаб мени ул,
Фақат сен мен била бир жойда қўнгил.
Менга лутф айладинг, хўн қилдинг аҳсон,
Бориб ёримга энди садқа қил жон.
Бўлак ҳеч қиссага йўқ тоқатим бил,
Зуҳар шоҳ қиссасини майли айтгил.
Агар кўрсанг унинг бир боқинини,
Аламдин пок этар қўнглин кишининг.
Тилаб умрин дуо қилсанг муқаррар,
Кўтаргай қўл шаҳар халқи баробар.

Вазир бу ажойиб шеърни тугатгач, Зуҳар шоҳ уни
ёнига чақирибди. Унга ғоят зўр ҳурмат кўрсатиб, ўз
ёнига ўтқазибди. Очiq юз билан боқиб, тонг отгунча у
билан ширин суҳбатда бўлибди. Сўнг дастурхон ёзилиб,
турли хил позу-неъматлар келтирилибди. Улар тўйгунча
овқатланишгач, дастурхон йиғилибди. Ўтирганларнинг
ҳаммалари тарқалишиб, шоҳга яқин кишиларгина қо-
либди.

Шунда вазир ўрнидан туриб, шоҳга мадҳия ўқибди,
қарнисиди ер ўпиб, ушбу сўзларни дебди:

«Эй улуғ шоҳ ва саловатли жаноб, мен сенга доимий
саодат ва туганмас бахту иқбол тилаб муҳим бир вазифа
билан, яъни Иснихон тоғи ва кўкатзор ерлар соҳиби адо-
латли, фуқаронарвар шоҳимиз — шоҳ Сулаймонга қи-
зингни қаллиғликка сўраб келдим. Шоҳ сенга беҳисоб
совғалар, ноёб тортиқлар юборди. У сенга куёв бўлиш-
ни орзу қилади. Бу ҳақда ўз фикрингни эшитсам»,—
дебди-да, шоҳдан жавоб кутиб, сўзни тўхтатибди.

Зуҳар шоҳ бу сўзни эшитиб, ўрнидан турибди. Одоб
юзасидан ер ўпибди. Ўтирганлар шоҳнинг вазирга кўр-
сатган бу илтифотиға ҳайрон қолибдилар. Шоҳ улуғ

тангрига шукур этиб: «Мен бунга нима дер эдим, эй улуғ вазир, эй ҳурматли зот,— дебди шоҳ оёққа турган ҳолатда,— сиз шоҳ Сулаймоннинг фуқаролари қаторидаги то-беларимиз. У билан алоқа боғлаш биз учун шараф ва обрўдир. Биз буни жондан истаймиз. Қизим унинг жо-риялари қаторидаги жориясидир. Менинг энг улуғ тила-гим, у бизга ҳаммавақт раҳнамо ва мададкор бўлсин».

Сўнг шоҳ гувоҳ ва қозиларни чақиртирибди. Қози ва гувоҳлар шоҳ Сулаймон ўзига Зухар шоҳ қизини никоҳ-лаш учун вазирини вакил қилиб юборганига гувоҳ бўлиб-дилар. Зухар шоҳ қизини Сулаймон шоҳга никоҳлашга шодлик билан розилик билдирибди. Қози никоҳ ҳуж-жатини муҳрлаб тасдиқлабди, уларнинг қўшақаришини тилаб дуо қилибди. Шу вақт вазир ўрнидан туриб, шоҳ-га келтирилган қиммат баҳо тортиқ ва поёб совғаларни олиб киришни буюрибди. Уларни Зухар шоҳга тақдим қилибди. Шоҳ Зухар қизининг йўл жиҳозларини ҳозир-лаш ва вазирни ҳурматлаб кутиш билан машғул бўлибди. Зиёфатга катта-кичик ҳаммани таклиф қилибди. Шодлик тўй маросими икки ойга чўзилибди. Кўз истагини, дил тилагини қондирувчи ҳар бир урф-одат бекаму кўст ба-жарилибди. Келин-куёвлар учун керакли ҳамма нарсалар муҳайё бўлгач, шоҳ шаҳар ташқарисига чодир ти-кишга буюрибди. Шаҳар ташқарисига чодир тикиб, молларни сандиққа жойлабдилар, жория ва чўрилар та-йинлабдилар. Шоҳ қизига энг нозик буюмлар ва қим-матли дурлар совға қилибди, қизил олтиндан ясалиб, турли қимматбаҳо тошлар билан зийнатланган тахтиравон ясатирибди. Уни кўтариш учун йиғирмата хачир белгилабди. Тахтиравон чиройли қасрни, қуббаси эрам боғидаги гулдастани, унинг эгаси эса, энг чиройли жан-нат ҳурини эслатар эмиш. Сўнг молларни бойлаб, туя ва хачирларга орттирибдилар. Уч чақирим чамаси йўл-гача Зухар шоҳ уларни кузатиб борибди. Сўнг у қизи, вазир ва бошқалар билан хайрлашиб, севинч-қувонч билан саройига қайтибди. Вазир эса, шоҳ қизи билан тўхтовсиз йўл юриб, тоғ ошиб, қир ўтиб ўз юртига равона бўлибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:— вазир шоҳ қизи билан тўхтовсиз йўл юриб, шаҳарга уч

кувлиқ чамаси йўл қолганда келин келаётганини билдириш учун шоҳга хабарчи жўнатибди.

Хабарчи шошқич йўлга тушибди. Шоҳ ҳузурига етиб бориб, келин келаётган хабарини айтибди. Шоҳ Сулаймон севииниб хабарчига бош-оёқ сарпо тақдим қилибди. Келаётган келин ва бошқаларнинг ҳурмати учун сараланган лашкарлар тўдасига энг яхши либослар кийиб, байроқ кўтариб, истиқболга чиқишларини буюрибди. Улар фармонни бажо келтирибдилар.

Жарчи шаҳарда келинни қарши олиш учун чиқмаган бирор хотин, бирор кампир, бирор жория, бирор канизак қолмаслигини хабар қилибди. Ҳамма келинни қаршилашга чиқибди. Амалдорлар бу ишда хизмат кўрсатишга уришибдилар. Келинни қоронғи тушгач, саройга келтиришга маслаҳат қилибдилар. Сарой аҳллари кўчаларни зийнатлашга, ўзлари кўчада туриб, келинни қаршилашга қарор берибдилар.

Келиннинг ёнида махсус қуллар, жориялар келинаётган эмиш. Қиз отаси тортиқ қилган қимматбаҳо кийимларда эмиш. У яқинлашиши билан лашкарлар уни ўнгу чапдан ўраб, саройга етгунча тахтиравонда элтибдилар. Ногора, қарнай, сурнайлар товуши етти қават осмонга етибди. Уни кўриш учун зарур ишени ташлаб чиқмаган ҳеч ким қолмабди. Хушбўй мушк ҳиди ҳар томонни қоплабди. Отлар пойгадагидек осмонга иргишар, хуллас, қаёққа қарамап кичини жалб этувчи бир томоша ҳозир эмиш.

Улар сарой дарвозасига келиб етибдилар. Қуллар тахтиравонни яширни эшиккача кўтариб келибдилар. Қизнинг қимматбаҳо, ярқироқ зийнатларининг товланишида ҳаммаёқ чароғон бўлиб кетибди. Зебу зийнатлар ҳар томонга шуъла сочибди. Қоронғи тушгач, маҳрамлар қаср йўлини очиб, йўлни тўсиб турибдилар.

Келин канизлар орасида юлдузлар орасидаги ой каби товланармиш. У қимматбаҳо тошлар билан зийнатланган мармар тахтли чодир ячига кириб, тахтга ўтирибди. Шу пайт унинг ёнига шоҳ кириб келибди. Келинни кўриб кўнглида меҳр-муҳаббат уйғонибди. Келин-куёв бир ёстиққа бош қўйиб, биринчи кечани ўтказгач, шоҳнинг қалбидаги гаму гуссалар тарқалибди. Биринчи тундаёқ келин ҳомилали бўлибди. Шоҳ бир ой деганда унинг ёнидан маҳкамасига чиқибди. Тўққиз ой ўтгунча ўз тахтига ўтириб ҳукм юргизибди.

Тўққизинчи ойнинг охириг кечаси тонг отар вақтида келинни тўлгоқ тутиб, кўзи ёрибди. Шоҳ ўғили бўлиб-

ди. Чақалоқ ғоят чиройли бўлиб, унда қандайдир бахту шқбол белгилари сезилиб турганмиш.

Шоҳ хотинининг ўғил туққанини эшитиб, ғоят шодланибди. Хабар келтирувчига катта инъомлар бериб, камоли севинчдан ўша ондаёқ болаши кўргани борибди. Янги меҳмоннинг пешонасидан ўпибди. Унинг ҳуснига танг қолиб, шоир шеърининг тўғрилигига тан берибди:

Бу йигитни деб яратмиш худди юлдузни худо,
Бу билан осмонга ҳам фармон этибдур мутлақо.

Ё улуг кўргонни сақла деб, юбормиш шерни,
Бу йигит келдию, хурсанд этди барча элли.

Таширифидин найзаю шоҳ ҳам қувонди, тахти ҳам,
Бахт олиб келди бу оламга йўқолди ғам-алам.

Найзалар чаққон бўлиб ёвларни овлай бошлади,
Дўстларин кулдирди хўп, душмап кўзини ёшлади.

Ажратинг она сутидин сиз уни, э доялар,
Бунга ёв қони бўлур яхши ичимлик безарар.

Доялар боланинг киндигини кесиб, кўзига сурма қўйибдилар. Унга Тожулмулук Хорон деб ном қўйибдилар. Шаҳзода бахт уйида тарбиялана бошланибди.

Орадан ойлар, йиллар ўтиб, бола етти ёшга кирибди. Шоҳ Сулаймон олимлар, донишмандларни чақиртириб, ўғлига ҳуснихат, илми ҳикмат ва илми одобни ўргатишни буюрибди. Бир неча йил улар болага бу илмлардан таълим берибдилар. Шоҳ бу илмларни мукаммал ўргатганларига қаноат қилгач ўғлини ҳарбий илм ўргатувчи муаллимга топширибди.

Шу зайлда унинг ёши ўн тўртга кирибди. У кўча-кўйда кўрган кишиларнинг эслари оғиб, ақллари шошадиган даражада ҳусли бўлибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:— Сулаймон шоҳнинг ўғли Тожулмулук Хорон ўз давридаги санъаткорларни йўлда қолдириб, отда чопиш санъатини

тўла эгаллаб, кўрқда ўз замонининг танҳоси бўлиб ет-
шибди. У тўғрида шоир шундай ёзган экан:

Апи олдим қучогимга, бўлиб хуш бўйидаи беҳуш,
Бу янги новдага бермиш чамандин ҳид пасими хуш.
У май ичмай туриб мастдур, бунга сиз ҳеч ажабланманг,
Ютиб оғзи сувин шундай бўлибдур маст-аласт, хомуш.
Жаҳонда не пазокат бөр, бари унда йиғилмишдур,
Тузогида шунингчун барча кўпгиллар илинган қуш.
Агар дунёда бөрдурмеп, унинг ёди билан шодман,
Агар ўлсам билингки, бу анинг ҳижронидин келмуш.

Тоғулмулук ўп саккиз ёшга кирганча, қизил яноқла-
рига райҳон сабзаси сингари туклар оралабди. Анбар
нуқтасидек холи яна алоҳида чирой бағишлабди. Шоир-
нинг шу байти унга мос экан:

Иккинчи Юсуфдур у чиройда,
Кўришиб қолур эса бу жойда,
Сен ҳуснига диққат айла, бир боқ,
Ишқ аҳлини айлар эсдин авлоқ.

Бошқа бир шоир бундай деган экан:

Ҳар парсаники кўрибди бу кўз,
Барчасидин ортиқ анда қош-кўз.
Қизил яноғида қора холи
Кўрганни қилур жунун мисоли.

Яна бир шоир бундай деган экан:

Дунёда нимаки кўрган бўлса кўз,
Унинг боқишидек эмас баркамол.
Ҳуснига ҳусну зийнатига зийнат
Қўшади яноғи узра қаро хол.

Тоғулмулук Хорон катта йигит бўлганда, ҳусни яна
ҳам ортибди. Унинг дўст ва ўртоқлари пайдо бўла бош-
лабди. У билан яқинлашган ҳар бир киши отасидан сўнг
унинг шоҳ бўлишига яъзи қилиб, ўзи унинг қошида амир
бўлишига умид боғлабди. Тоғулмулук он инларига қизи-
қиб қолибди. Бирор сеат бу ишни тўхтатгуси келмабди.
Сулаймон шоҳ саҳролардаги йиртқичлардан зарар ет-
маса деган хавфда уни овдан қайтаргани билан у қулоқ
солмабди.

Иттифоқо кунларнинг бирида Тоҷулмулук Хорон ўз қулларига ўн кунга етарли озиқ олибга буюрибди. Улар буйруқни бажо келтирибдилар. Шаҳзода ўзининг одамлари билан онга жўнабди. Улар тўрт кун кеча-кундуз йўл юриб бир кўкатзорга етиб борибдилар. У ерда ўйноқ оҳулар, ваҳший ҳайвонлар кўп бўлиб, дарахтларда мевалар пиниб ётар, ариқларда сув тўлиб оқаркан. Тоҷулмулук Хорон одамларига: «Тўрни шу ерга ёйинглари, ҳалқани кенгроқ чўзинглари, ҳалқа бошида учрашамиз»,— дебди.

Одамлар буйруқни бажариб, тўрни кенг чўзиб ёйибдилар. Ҳалқага ҳар хил ваҳшийлар, оҳулар тушибди. Ваҳшийлар бақиринлар, аллақандай овозлар чиқариб ўкиринлар, от олдига тушиб, чопилар эмиш. Шу пайтда ўргатилган ит, қоплон ва лочинларни қўйиб юбориб, йиртқич ҳайвонларнинг жоп чиқар жойларини пойлаб, ўққа тута бошлабдилар. Ҳалқа охирига етмасданоқ, кўпгина ҳайвонларни отиб олибдилар. Қолганлари қочибди. Тоҷулмулук Хорон сув бўйида отдан тушиб ўлжаларни келтиришни буюрибди. Уларни тақсим қилиб, сараларини отаси Сулаймон шоҳга атаб айирибди-да, шаҳарга жўнатибди. Айримларини сарой аҳлларига улашибди.

Шу кеч ўша ерда тунашибди. Тонг отгач, улар ёнига катта қарвон келиб қўпибди. Улар орасида қуллар, чўрилар ва савдогарлар бор экан. Қарвонни сув бўйидаги кўкатзорга қўйибдилар. Уларни кўриб, Тоҷулмулук Хорон ўз яқинларидан бирига, уларнинг кимлигини, нима учун бу ерга қўнганларини билиб келишни буюрибди. Элчи уларга бориб: «Кимлигингизни танитиб, тезроқ жавоб беришгиз!»— дебди хитоб қилиб.

«Бизлар савдогарлармиз, йўлимиз олис. Шоҳ Сулаймон ва унинг ўғли паноҳига сизиниб, дам олиш учун бу ерга қўндик. Биз улар яқинига қўнганларнинг соғсаломат вақт ўтказишини яхши биламиз. Шоҳ Сулаймон ўғли Тоҷулмулук Хоронга қимматли моллар элтаётирмиз»,— дейишибди улар. Элчи шаҳзода ёнига қайтиб, унга воқеани баён қилибди, савдогарлардан эшитган сўзларини шаҳзодага батафсил сўзлабди.

«Агар улар мен учун бирон нарса келтираётган бўлсалар мен уни ҳозир, шу ерда кўрмагунча шаҳарга қайтмайман»,— дебди-ю, отига миниб йўлга тушибди. Қуллар ҳам унинг кетидан борибдилар.

Тоҷулмулук қарвонларга яқинлашгач, савдогарлар ўринларидан туриб, унга туганмас бахт-иқбол, абадий

иззату икром тилаб, дуо қилибдилар. Дур ва жавоҳирлардан чакма қадалган қизил атласдан чодир тикибдилар. Ипак гиламлар тўшаб, ўтириш учун зумрадлар қадалган шоҳона ўриндиқлар ҳозирлабдилар. Тожулмулук ўриндиққа ўтирибди, қуллар эса, унинг теварагида турибдилар. Тожулмулук савдогарларга бор нарсаларни келтиришни буюрибди. Улар молларини келтирибдилар. Тожулмулук бу моллардан ўзига ёққанини ажратиб олиб, пулини батамом тўлабди. Отини мишиб, йўлга отланибди. Қайтар экан карвонларга разм солиб, улар орасида чиройли ва ғоят келишган, пемона ва юзлари ой каби ёрқип, лекин чехрасидан севиклисидан узоқлик аламида сарғайганлик нишонаси намоён бўлиб турган ёш бир йигитга кўзи тушибди.

Қисса шу ерга етганда топг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:— йигит кўз ёши тўкиб, шу байтларни ўқибди:

Фироқнинг ҳаддин ортиб, ғам-алам чексиз чўзилмиш, ёр,
Кеча-кундуз тўкар қон ёш бу икки дийдаи хунбор.
Ушал кунким унинг бирла жудолик ўртага тушди,
Кўнгилдин ҳам умидим узлап эрдим бир йўла — мен зор.
Аё дўстим, унинг бирла видолашмоққа бер имкон,
Унинг бир сўзидин топгай шифо ҳар қандайин бемор.

Йигит шеърни битиргач, ҳушидан кетиб йиқилибди. Унинг аҳволи Тожулмулукни ҳайратда қолдирибди. Йигит ҳушига келиб, мана бу байтларни ўқибди:

Сақланинг, солманг назар ул қоп-қаро мужғонига,
Қим илинмиш сеҳрига, у қасд эгар ўз жонига.
Кўзлари қайга боқаркан ўратур кескирлигин,
Жанг аро кескир пўлат, қилич олмас қалқонига.
Бермангиз кўнгил аниш ширип сўзига алданиб,
Чунки бу сўз оғудир идрокнинг ямонига.
Дилбарим, позикбадан пўсти харирдан ҳам нафис,
Тегса илгингиз бўялгай шу замон ўз қонига.
Дунёда хушбўю мушк, аммо атир янглиг у ҳам,
Тенг кела олмас анинг сарви қадди райҳонига.

Ўқиб бўлиб, оҳ уриб, яна ҳушсиз йиқилибди. Тоҷулмулук бу аҳволга ғоят ажабланиб, унинг ёнига борибди. Йигит ҳушига келиб қараса, шоҳнинг ўгли тепасида турганини. Шошилиб ўрнидан турибди-да, унинг қаршисида ер ўпибди.

«Нега сен бизга ўз молигини кўрсатмадинг?»— дебди Тоҷулмулук унга. «Менда сизга кўрсатгудай бир нарсаяўқ, эй шаҳзода»,— деб жавоб берибди йигит.

«Бор нарсани кўрсатиб, аҳволинг тўғрисида маълумот бер, чунки мен сенинг кўзингни ёшпи, дилингни ғашли кўраётирман. Агар бировлардан жабрланган бўлсанг, у зулмдан сени халос қиламиз, қарздор эсанг, қарзингни ўзимиз. Аҳволингни кўриб, дилим вайрон бўлди»,— дебди Тоҷулмулук. У қулларига ўриндиқ келтиришни буюрибди. Фил суягидан ишлапиб, олтин аралаштирилган инакли матолар билан қопланган ўриндиқ келтирибдилар. Тоҷулмулук ўриндиққа ўтириб, йигитни гиламга ўтиришга буюрибди.

«Молларингни кўрсат!»— дебди шаҳзода йигитга. «Эй шоҳим, молларимни оғзинга олма. Улар сенга кўрсатишга арзимаёди»— дебди йигит. «Албатта кўрсатишинг керак»,— деб Тоҷулмулук қулларидан бирига йигитнинг молларини келтиришни буюрибди. Молларини олиб келишганини кўрган йигитнинг кўзларига ёш келиб, йиғлабди. Қаттиқ оҳ уриб, шу шеърни ўқибди:

Қасам бўлсин кўзлар қаролигига,
Позикниҳол қаддин расолигига.
Сўзлар билан имо, нозу карашма,
Жон олгувчи ҳам кўр жафалигига.
Сендин таҳқирлашин асло келинмас,
Мендаги сидқ ҳам жон фидолигига.

Сўнг йигит молларини очиб, бирма-бир Тоҷулмулукка кўрсатибди. Улар орасида минг динорли қумуш чакмали бир атлас тўшми ҳам ёзиб намоёнини қилибди. Тўшми ёзар ёкан, ичидан бир бўлак нарсая ерга тушиб кетибди. Йигит шоҳқич уни олиб қўлтигига яширибди-ю, бутун борлигини унутиб, шу байтларни ўқибди:

Бу эзилган жон қачон сендин тонгайдур шифо,
Сенинг васлингдан кўра юлдуз яқин осмон аро.
Хиреу ҳижрон соғинини кўнгилни қилди хаста ҳол,
Ваъдалар бирлаи ўтурда эссиз умр, э бевафо.

Мен на сендандур узоқда, менга па сен ҳам яқин,
Бермагай васлинг ҳаёту айрилиқ бўлмас бало.
На адолат сенда бор, на раҳму шафқат сенга ёр,
Рағбатинг бору, на дилга, на кўнгил сендан ризо.
Йўлдин оздим, дарбадар ишқингда саргардонман,
Энди топмоққа йўлимни йўқ умидим мутлақо.

Тожулмулук йигит ўқиган байтларга гоят ҳайрон қолибди. У бунинг сабабларини билтолмай гаранг бўлибди. Йигит тўн ичидан тушган лахтакни шошқич олиб қўлтигига қистирганда Тожулмулук ундан: «Бу нима?»— деб сўрабди. «Бу бўлак сенга керак эмас, эй хўжам»,— дебди йигит Тожулмулукка. «Албатта, уни кўраман»,— дебди Тожулмулук. «Молларимни фақат шу нарсга туфайли кўрсатишдан тортинган эдим. Бунга кўрсата олмайман»,— дебди йигит.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:— «Албатта, уни кўришим керак»,— дебди Тожулмулук. Йигит қўлтиги тагидан ҳалиги лахтакни чиқариб берибди-да, фарёд уриб йиғлабди. Кўп оҳ-воҳлардан сўнг, шу байтларни ўқибди:

Дўстларим, сўкманг қулоқларни еди афғони деб,
Билмадик бу жинни қай бир ўлканинг инсои деб.
Юз ўғирманг мен ғарибнинг ҳолига раҳм айлапгиз,
Бу фиғонларга сабаб севгининг ҳижрони деб.
Келса ёр бошига тиг, сақлаб уни тутдим бошим,
Шул бошим ҳурмат қилинг дилдорининг қалқони деб.
Нинш уриб ҳар субҳи дам олса қоним минг розиман,
Сиз ажабланманг хилоси ошигининг қони деб.
Билмадим мен қайси лойдин бўлган эркан пешонам,
Шўрлигининг ўйламангким, сиз уни туз қони деб.
Ўлсам, э, дўстлар, унутманг мен каби бечорани,
Зеларингиз шунча маломатга чидаминг хони деб.

Йигит шеърни тамомлагач, Тожулмулук унинг аҳволини парившон сезибди. «Бу лахтакка қараб йиғлашинг сабабини сўзла»,— дебди у йигитга. Йигит лахтак отини

өшити. җ билапоқ, оҳ урибди: «Бу лахтак тўғрисидаги воқеа жуда қизиқ, унинг эгаси, бундаги расмларни чизган одам билан кетирган онларим ина билан кўз оқиға ёзғилиқдир», — деб лахтакни ёзибди. Қарасалар, унинг бир томонида инакдан тикилиб, олтин билан зийпатланган оҳу расми бор эмиш, унинг қаршисига кумушдан пккинчи бир оҳу тикилган бўлиб, бўйида олтин занжир ва уч қатор дур терилган зийпат осуглик эмиш. Тожулмулук унинг тикилиш санъатига қараб: «Билмаган парсаларни одамга ўргатган улуғ кишидир», — дебди. Тожулмулукнинг дилида бу йигит воқеасини билиш ҳаваси пайдо бўлибди. «Бу оҳулар эгаси билан бўлган воқеани баён қил», — дебди у йигитга.

Ошуқ ва маъшуқ қиссаси

«Отам катта савдогарлардан бўлиб,— дебди йигит ҳикоясини бошлаб,— мендан бошқа фарзанди йўқ эди. Амакимнинг ҳам ёлғиз қизи бор эди. Марҳум амаким ҳаёт эҳсишида отам билан ваъдаланиб, бизларни бир-биримизга боғлаб қўйган эдилар. Амаким вафот этгач, ҳар иккимиз ҳам бизнинг хонадонда тарбияландик. Мен ўсиб ба-логатга етдим. У ҳам бўйига етди. Уни мендан, мен ундан яширмадилар. Отам билан онам шу йил бизнинг тўйимизни қилишга қарор бердилар. Отам тўй ҳозирлигини кўра бошлади. Амакимнинг қизи билан бир ўринда ётардик. Аммо кўнглимиз тўғри эди.

Амакимнинг қизи мендан кўра зийрак, ҳушёр ва билимдон эди. Отам тўй ҳозирликларини кўриб бўлди. Иш фақат одамлар ўртасида хутба ўқиб, никоҳ қилишга тақалди. Отам никоҳни жума намозидан сўнг ўтказишга қарор қилиб, тапиш-билиш, қариндош-уруғ, ёр-дўстларини тўйга таклиф қилди. Жума куни меҳмонлар ўтирадиган уйларга сув селиб супурдилар, юиб-тараб, деворларига зар гиламлар осиб, гилам, кўрпа-кўрпачалар ёзиб, тахт қилдилар. Одамлар жума намозини ўқиб келишлари керак эди. Отам нишолда ва бошқа ширинликлар тайёрлади. Никоҳ хати ёзини қолди, холос. Онам мени ҳаммомга юборди. Орқамдан қимматбаҳо янги кийимлар юборишди. Ҳаммомдан чиқиб уларни кийдим. Кийимларга хушбўй анбарлар сеппилган эди. Ҳаммаёқни хушбўй ҳид босди. Юрар эҳсанан ёқимли мушк ҳиди анқир эди.

Жума намозини ўқиш учун масжидга бормоқчи бўлдим. Бир ўртоғимни тўйга айтиш эсимга тушди. Жума-гача айтиб келиш мақсадида уни излаб кетдим. Умримда юрмаган кўчаларга кирдим. Ҳаммомдан чиққанлигим, янги кийимлар кийганим учунми терлаб кетдим. Тер оқар, хушбўй ҳид ҳар томонга гуриллаб анқирди. Бир оз дам олиш учун дастрўмолчамни тегимга ёзиб, кўча бошида бир ерга ўтирдим. Баданим қизиб,

тер пешонамдан юзларимга оқди. Дастрўмолимни тегимга солганим учун терни артишга ҳеч нарсам йўқ эди. Қийимим этагига артмоқчи бўлдим. Бирдан ёнимда оқ дастрўмол пайдо бўлди. Қаердан келганини сезмай қолдим. У ёқимли насим шамолидан майин, ҳар қандай беморга шифо бағишлайдиган кўркам эди. Қўлимга олиб дастрўмолнинг қаердан келганини билиш учун юқори қарадим. Қўзим оҳу эгасининг кўзига тушди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди. Шаҳризод,— йигит сўзида давом этибди: «Дастрўмолнинг қаердан келганини билиш учун юқори қарадим. Қўзим оҳу эгасининг кўзига тушди. У жез панжарали деразадан қараб турарди. Қўзим ундан чиройли ва гўзал хотинни кўрмаган, қисқаси у шундай кўркам эдики, мақтовини таърифлашдан тилим ожиздир. Менинг қараганимни кўргач, бармоғини оғзига тикди, сўнг ўрта бармоғини кўрсаткич бармоғига яқинлаштирди. Кейин ҳар икки бармоғини кўкраклари ўртасига қўйди. Бошини деразадан пчкари олиб, деразани ёнди-да, ғойиб бўлди. Назаримда, дилим ўртанаётгандек бўлди. Унга бир қарашда юрагимни ўғирлатиб, ўзимни йўқотиб қўйдим. Айтган сўзларини ҳам эшита олмадим. Қилган ишоратларини ҳам фаҳмлай олмадим. Иккинчи марта деразага боқдим. У ёниқ эди. Қун ботгунча ўша ерда кутиб турдим. Одам эмас, чурқ этган товуш ҳам эшитмадим. Бир кўришга муштоқ бўлиб ўрнимдан турдим. Рўмолини қўлга олиб, ичини очдим. Ундан мушку анбар ислари туркирарди. Борлигимни шодлик қоплаб, ўзимни жаҳнатда ҳис қилдим. Сўнг рўмолини ёздим. Орасидан жуда юпқа бир қоғоз ерга тушди. Қоғозни ёзган эдим, ундан кишига кайф бағишлайдиган ақлақандай ёқимли ҳидлар аниқди. Қоғозга шу шеър битилган эди:

Жононима хат ёздим у инқим баён этдим,
Қўнглим каби назик хатими армуғон этдим.
Бу хат алифи не учун илгичка дема, ёрим,
Назик жасад аксини мен унда ниҳон этдим.
Ошиқ киши қадди зарифу назик, ўлур деб,
Қўн тияглаган эрднинг мана шундин нишон этдим.

Шеърни ўқигач, рўмол чиройини томоша қила бош-
ладим. Унинг бир четига шу байтлар ёзилган эди:

У котиб ёзбди ажойиб бир хат,
Котиблар аро у нақадар хушхат.
Райҳон билан ёмиш унинг юзига
Икки нозик мисра ҳаттот табиат.
У келса ою кун уятга қолур,
Қад эгса, эгилган сарвга уят.

Рўмолнинг иккинчи четига мапа бу байтлар битил-
ган эди:

Мушку анбар бирла бир байт шеър ёмишдур уни —
Дейди кўрган олма устида ақиқдан икки хол.
Бизни ўлдирмоқдалар мастон кўзлар бир боқиб,
Май эмас, нозик ланоқдан мастмизу дил бемажол.

Рўмолда ёзилган шеърларни ўқигач, дилимда лахча
чўғ пайдо бўлди. Хирсим ортди. Рўмол билан хатни кў-
тариб уйга қайтдим. Уни кўриш, унга етишиш учун
нима чора топишни билмас эдим. Ярим кечада уйга ки-
риб бордим. Амакимнинг қизи йиғлаб ўтирар эди. Мени
кўргач, кўз ёшларини артиб салом берди. Кийимларимни
еча туриб, келмай қолганим сабабини сўради: «Сарой ки-
шилари, савдогарлар ва бошқалар тўпланишди, қози ва
гувоҳлар келишди. Овқат ейишди, узоқ вақт никоҳ қи-
лиш учун сени кутиб ўтиришди. Келишингдан умид
узишгач, тарқалишди. Отаиғ бу ишга ғоят сиқилди. Бир
йил ўтмагунча никоҳ қилмайман, деб қасам ичди. Ахир
отаиғ бу зиёфат учун катта чиқимдор бўлди. Нега шун-
дай қилдинг, шу вақтгача нега келмадинг, нега кечик-
динг?»

«Мендан ўтганларни сўрама, эй амаким қизи,— деб
рўмол воқеасини айтиб бердим. У рўмол билан хатни
олиб, унда ёзилган шеърларни ўқиб кўрди. Ёўзидан дув-
дув ёш оқиб, ўзини унутиб шу шеърни ўқиди:

Ким деса, ишқ аввалида ихтиёрий унга сеп,
Айтки ишқда ихтиёрий нарсa йўқдур ҳеч қачон.
Ҳамма зўрлик шуида аммо, буида йўқ шармандалик,
Бу ҳақиқатдур уни тасдиқ этар жумла жаҳон.
Ҳар на зулм кўргузса ишқ бир бор ташангга ўйлагач,
Айтасан бу зулм эмас, қийноқ эмас, оромн жон.
Бу юрак дардимн, ё ёр қийноғи, ё ургани,

Ё қасоси ёки бахти нафс ё қўзғалгап он?
Не балодур дилга ҳамда не даво бу кўнглима,
Мен буларни ўйлай-ўйлай ақлима етди зиён.
Шу билан бирга муҳаббат даври бир байрам эрур,
Чехралар яшнаб, гўзал хурсанд кулиб турган замон.
Ҳамма пасткашлик киридин ишқ бизни тозалар,
Шу учун ҳам паст кишилар қалбини ишқ этмас макон.

У сенга қандай ишоратлар қилди?— деб сўради амакимнинг қизи.

«У менга ҳеч нарса демади. Фақат бармоқларини оғзига тикди. Сўнг ўрта бармоғини кўрсаткич бармоғига туташтирди. Кейин ерга ишорат қилиб, бармоқларини кўкрагига босди-да, бошини ичкари олиб, деразани ёпди. Шундан сўнг мен уни кўрмадим. Лекин, у ўзи билан менинг юрагимни олиб кетди. Кун ботгунча мен у ердан қамирламай, яна бир марта деразадан қарашини кутиб ўтирдим. Кун ботгач, умид узиб уйга қайтдим. Мана менинг воқеам. Мен сендан бу ишда кўмак сўрайман»,— дедим.

У бошини кўтариб, менга термилди. «Эй амакимнинг ўғли,— деди у,— агар сен менга кўзингни ўйиб бер десанг ҳам амрингни бажараман. Ҳар қандай ишингга ёрдам бераман, унинг ҳам мақсадига эришиш учун кўмаклашаман. У сенга мафтун бўлибди. Сен ҳам унга мафтун бўлгансан».

«Унинг ишоратларини қандай тушуниш керак?»— деб сўрадим.

«Бармоқларини оғзига тикиши сени ўз жонидек ҳисоблашига, сенга етишишга ишоратдир. Рўмолча эса, ошиқларнинг севиқлиларига юборажак саломининг белгиси бўлади. Қогоз унинг жони тамоман сенга бағишлаганига ишоратдир. Икки бармоғини кўкрагига қўйиши, икки кундан сўнг шу ерга кел, сенинг келишинг билан дилим гамлари кўтарилсин, деганидир. Эй амакимнинг ўғли, билгил у сенга ошиқу беқарор бўлибди. Унинг ишоратлари тўғрисида менинг фикрим шу. Менинг уйдан чиқишим мумкин бўлганда эди, сизларни жуда тез бир-бирингизга қовуштирар эдик»,— деди у.

Амаким қизининг таъбирини эшитиб сўзлари учун миннатдорлик билдирдим. Ўз-ўзимга, икки кун кутаман, дедим-да, амаким қизининг ёнида гоҳ унинг тиззасига гоҳо ястиққа бош қўйиб икки кун бедор бўлдим. Емадим ҳам, ичмадим ҳам. У мени овутар: «Ўзингни дадил тут, бардам бўл, ақлингни йиғ, бўшашма»— дер эди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя ай-
тишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,—
йигит ҳикоя қилишда давом этибди: «Орадан икки кун
ўтгач, амакимнинг қизи менга: «Ўзингни дадил тут, кў-
зингни оч, бўшашма, кийимингни кий, ваъдага мувофиқ
йўлга туш»,— деди-да, ўридан туриб, кийимимни кийди-
рар экан, яна далда берди. Кўнглимни кўтариб, гайрат-
лантирди. Мен йўлга тушиб мўлжаллаган мапзилга етдим.
Бир дўкон ёнида бир оз вақт ўтирдим. Бирдан дераза
очилди. Уни кўриш билан ҳушдан озиб йиқилдим. Ҳу-
шимга келиб ақлимни йиғдим, ўзимни дадил тутишга
ҳаракат қилиб, иккинчи марта қарадим. Яна ҳушдан
кетдим. Кўзимни очиб қарасам, у қўлида ойна билан қи-
зил рўмол тутиб турибди. Мени кўргач, у енгини шима-
риб, беш бармоғини ёйди. Беш бармоғи билан кўкра-
гига уриб, қўлларини осмонга кўтарди. Ойнани дераза-
дан ташқарига чиқарди. Қизил рўмолни қўлига олди.
Сўнг ичкари кирди. Қайтиб келиб уч марта ойнани кў-
чага тушириб, кўтариб олди. Кейин рўмолни бошига
боғлади-да, бошини деразадан ичкари олиб, ҳеч нарса
демай, меми ҳайратда қолдириб, кўздан ғойиб бўлди.

Унинг ишоратларига тушунолмаб ҳар хил фикрга чў-
миб қолавердим. Шомгача уни кутиб, ўша ерда қолиб
кетдим. Сўнг ярим кечага яқин уйга қайтдим. Амаким-
нинг қизи юзини билагига қўйиб, йиғлаб ўтирган экан.
У шу шеърни ўқиди:

Таънаю таъзиқ сени деб тортаман тоқай, нигор,
Қоматинг сарви равон бас, дил нечук топсин қарор?!
Бир пағар ташлаб, ўтирлаб қалбимни кетдинг бадар,
Қолди менда Азро ниқи, йўқ ўзимда ихтиёр.
Турк кўзидек бир сузилса париси шаҳлолари,
Барчани ўлдиргай у ўткир қилич ё зулфиқор.
Битта кўйлак ҳам кўгармоққа танамдур бемажол,
Юкладнинг ишқинг юки бу нотаваон жисимга, ёр.
Севгилиниг бир боқини жонингга офат келтирур —
Дер экан агёрларим мен йиғламайму зор-зор.
Кошки қалбинг каби бўлса эрди қалбим мен ҳам,
Қоматимни қоматингдек возик этди рўзгор.
Кўч газаблидур жамолинг посибон — кўзларинг,

Хам қаровул қонларингда ҳеч адолат йўқ, нигор.
Юсуф олди бор гўзаллиқни деганлар янглишур,
Сенга бир боққан билур юзларча Юсуф ҳусни бор.
Мен рақиблар наздида сендан узоқ қочмоқчиман,
Чунки кўз тегмоғи мумкин жонни берсам, ошкор.

Унинг шеърларини эшитиб, алаким яна ортди. Қай-
ғум зиёдалашиб, уй бурчига ҳушсиз йиқилдим, Амаким
қизи ўрнидан туриб, ёнимга келди. Қийимларимни ечди.
Ёнги билан юзимни артар экан, бўлган воқеани сўради.
Унга юз берган воқеани бошдан-оёқ сўзлаб бердим.

«Эй амакимнинг ўғли,— деди у,— беш бармоғини кўр-
сатиши, беш кундан сўнг шу ерга кел дегани, ойнани
кўрсатиб бошини деразадан чиқариши, сен мана шу дў-
кондаги чиройли йигит ёнида менинг одамим келгунча
кутиб тур деганидир».

Унинг бу сўзини эшитгач, юрагимга лахча чўғ тушди.
«Сен жуда тўғри топаётирсан, эй амакимнинг қизи, чун-
ки у ерда дўкондор яҳудий йигит бор»,— дедим. Кўзларим
ёшланди. «Ўзингни дадил тут, бўшашма, ахир одамлар
иниқ куйида бир печа йиллаб азоб чекадилар, ҳирс оло-
виги дош берадилар. Сен эса ҳали беш кун ўтмасдан,
оҳ-воҳ уриб йиғлайсан»,— деди ва ширин сўзлар билан
менга тасалли бера бошлади.

Таом келтирди, смоқчи бўлиб бир луқма олдим. Томо-
ғимдан ўтмади. Ейишдан ҳам, ичишдан ҳам, ширин
уйқудан ҳам кечдим. Рангим саргайиб, чиройим ўзгарди.
Чунки бундан илгари ишқ балосига гирифтор бўлмаган
эдим. Севги ҳароратини тотмаган, ҳирс оловини сезма-
ган эдим. Бу ҳодиса мен учун биринчи эди. Қийналиб,
беҳад сиқилдим. Амакимнинг қизи ҳам қийналаётганим-
ни сезиб эзилди. У менга ошиқлар ҳолини ҳикоя қилар,
ҳар кеч ухлагунимча турли воқеаларни сўзлаб, овулар
эди. Мендан тинчимай мижжа қоқмас, кўзларидан тин-
май ёш оқарди.

Шу йўсинда беш кун ўтди. Бешинчи кун амаким-
нинг қизи ўрнидан турди. Сув иситиб, мени ювинтирди.
Қийимларимни кийгизди. «Энди йўлга туш, худо тила-
гингни берсин, мақсадинга етказсин»,— деди у.

Йўлга тушдим. Кўча бошига етдим. Шу кун шап-
ба бўлиб, яҳудий йигитнинг дўкони қулф эди. Мен у ерда
ўтирдим. Аср бўлди, кун ботиб, қоронғи тушди. Шунда
ҳам ёрдан ҳеч бир дарак бўлмади. Ўзимдан хавфлана
бошладим. Бу ер овлоқ жой бўлса, бир ўзим ўтирсам,
қапдай бўларкин дедим-да, ўрнимдан турдим. Уйга қа-

раб йўл олдим. Маст каби гандираклаб уйга етдим. Ичкари кириб қарасам, амакимнинг қизи бир қўли билан зеворга қоқилган қозиқни ушлаб, бир қўлини кўкрагига ўйиб, ҳазин нафас олиб, оҳ урганча шу байтларни ўқирди:

Қариндошлар юз ўгирган бадавий қиз ишқи зўрдир,
У саҳрода сарсон кезар, дунё унга қаро гўрдир.
Кўриб қолса карвонларни бағридан ўт ёқиб берар,
Берган суви кўз ёшидур, жуда аччиқ, жуда шўрдир.
Аммо унинг шу севгиси менинг севгим каби эмас,
Менинг севгим олдида у жуда хомдур, ҳали гўрдур.

Қиз шеърни битиргач, менга қаради. Кўз ёшларини еңги билан артди. Менга қараб табассум қилди: «Эй амакимнинг ўғли, худо сени ишқинг тушган килига етказсин,— деди у, давом этиб.— Нега сен бу кеч севиқлигинг ёнида қолмадинг, у билан истагингни қондирмадинг?»

Бу сўзни эшитиб, кўкрагига тендим. Чалқасича егдарилиб тушди. Қарасам пеншонаси ёрилиб, қон оқмоқда.

Қисса шу ерга етганда тоғ етди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит ҳикоя қилишда давом этибди: «Қарасам пеншонаси ёрилиб, қон оқмоқда. Бир нарса демай дарров ўрнидан турди. Латта куйдириб босди-да, устидан боғлади. Гиламга оққан қонларни ҳеч нарса бўлмагандай артди. Сўнг ёнимга келиб, менга қараб кулди. Мулойимлик билан: «Эй амакимнинг ўғли,— деди у,— худо ҳақи, мен у сўзни сен билан севиқлигини масхаралаб айтганим йўқ. Бошим огриб, қон олдирмоқчи бўлиб юрган эдим, баҳона билан мақсадимга етдим. Ҳозир бошимнинг огриғи қолди. Пеншонам ҳам енгил тортди. Қани энди бугун бўлган ишларни айт»,— деди у менга. Мен унга бўлган воқеаларнинг ҳаммасини сўзлаб, йиғладим.

«Эй амакимнинг ўғли,— деди у табассум қилиб,— шодлан, мақсадинга етасан, орзуларинг амалга ошади. Булар ҳаммаси розилик аломати. Бугун сенга кўринмаганининг сабаби шуки, у сени синовдан ўтказмоқчи бўлган, қанчалик чидамли эканингни, ишқига содиқлигингни ямтиҳон қилмоқчи бўлган. Эртага сен яна ўша жойга

бор, увинг ишоратларига диққат қил, шодлик купларинг яқиплашиб, қайгуларинг битадиган кун яқин».

У менга ҳар қанча тасалли бермасин қайгу-ташвишларим борган сари зиёдалашаверди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, у менга овқат келтирди. Идишни тепдим. Овқат ер билан битта бўлди. «Ошиқлар девоида бўладилар. Улар овқат ҳам истамайдилар, уйқу лаззатини ҳам билмайдилар»,— дедим. «Бу албатта, севги аломатидир»,— деди амакимнинг қизи. Кўзларидан ёш оқиб, идиш сишиқларини терди. Овқат тўкилган ерни артди. Сўнг мени турли ҳикоялар билан овута бошлади.

Худодан эртароқ тонг отишини сўрардим. Тонг отиб, қуёш нур сочгач йўлга тушдим. Терлаб-пишиб ўша кўчага бордим-да, дўкон ёнида ўтирдим. Бирдан дераза очилиб, қиз бошини чиқарди. У кулиб, кўздан ғойиб бўлди. Бир оздан сўнг бир қўлида ойна, тўрва, гул тўла тоғора, иккинчи қўлида шамдон кўтариб келди. Дастлаб ойнани қўлига олди. Тўрвага солиб боғлаб, уйга ташлади. Сўнг сочларини ёйди. Бир лаҳза шамдонни гул тўла тоғора устига қўйди. Кейин уларнинг ҳаммасини олди-да, деразани ёниб, кўздан ғойиб бўлди. Бирор оғиз сўзламади ҳам. Унинг сирли ишоратларидан, яширин аломатларидан дилим ёпди, ҳирсим кучайди.

Ёшли кўз, ғамли кўнгил билан уйга қайтдим. Амакимнинг қизи кўкрагини захга бериб, қуйиб-ёниб йиглаб ўтирарди. У рашик ўтида ёнар, лекин ўз дилидагини сездирмасликка уринарди. Чунки менинг ишқимни, ишқ йўлида девоцалигимни биларди. У ғоят ачинарли ҳолда шу байтларни ўқиди:

Сен ўтирлаб кўнглимни мендан яшиядинг беибо,
Дилда оромим шу соатдан йўқолди мутлақо.
Сен билан мен бирга вақтда билмас эрдим ҳеч алам,
Сендин ажралдим-ку кўзлар қоп тўқар, э маҳлиқо.

Шеърни тугатиб, менга қаради. Кўз ёшларини енгил билан артди. Ёнимга келди-ю, ўзининг муҳаббати тўғрисида сўзлашга журъат этмади. Бир қанча вақт жим тургач: «Эй амакимнинг ўғли, қани, айт-чи, бу гал нималар бўлди?»— деб сўради. Бутун воқеани сўзлаб бердим.

«Сабр қил, ёрга етишини, мақсадинга эришини соати етибди,— деди у.— Ойнани тўрвага солиши кун ботгач деганидир; сочиши ёйиши, кеч кириб қоронғу босганда

кел деганидир. Тоғорадаги гуллар, келгач далон орқасидаги боқчага кир дегани; шамдон эса боқчага киргач, шам ёниб турган ерга ўтириб, мени кут. Сенинг ишқинг менинг жошмни олади, дегани».

Амаким қизининг сўзини эшитиб, камоли подликдан бақириб юбордим. «Қачонгача ваъдалар қиласан, мен мақсадга эришолмаётirman. Сенинг бу тушунтиришларингда тўғри бир фикр кўрмаётirman»,— дедим газабланиб. Амакимнинг қизи кулди. «Фақат шу куннинг охиригача, куп ботиб кеч киргунча сабр қилиш керак, холос, кеч киргач, мақсадинга эришасан, бу сўз ёлғон эмас, ҳақиқат»,— деб қуйидаги икки байтни ўқиди:

Мартабанг ортмоқда купдан-куп сени,
Ғам уйида сен узоқдурсан омон.
Бахтлиларга сенилу осон эрур,
Кўп кишига мушкул ишлар ҳар қачон.

Сўнг ёнимга келиб, ширин-ширин сўзлар билан мени овути бошлади. Лекин бирор овқат таклиф қилишга журъат қилолмади, аччигим келишидан хавфланди. Кийимимни ечгач: «Эй амакимнинг ўғли,— деди у менига,— ёнимга ўтир, зерикиб қолмаслигинг учун баъзи парсаларни айтиб бермоқчиман. Кеч киргач, худо хоҳласа, албатта, севиклигнинг ёнида бўларсан».

Мен унга қарамадим. Кеч киришини тўрт кўз билан кутардим. «Эй худо, тезроқ кеч кира қолса-чи», деб илтижо қилардим.

Кеч киргач, амакимнинг қизи қаттиқ йиғлай бошлади. Нўхат донасидай тоза мушк чиқариб бериб шундай деди: «Эй амакимнинг ўғли, бу донани оғзингга сол, ўз севиклиг билан кўришиб мақсадинга эришгач, у албатта истанинга рози бўлади, қуйидаги байтни ўқи:

Худо поми билан сизга саволим бордур, ошиқлар,
Муҳаббат қилса ёш ошиққа кўп жабрин у не қилсун?

У мени ўпиб, бу байтни қизининг олдида чиқиб кетаётгандагина ўқинимни илтимос қилди. Бош устига, дедим. Кечқурун йўлга тушиб, боқчага етдим. Боқчанинг эшиги очиқ экан, ичкари кирдим. Узоқдан ёниб турган шам кўринди. У томонга йўл солдим. Яқинлашиб қарасам, ғоят зийнатланиб, гумбазлар чиқариб ишлапган бино экан. Унда фил суяклари ва обнус ёғочларидан ишланган қуббани бир ўриндиқ бор экан. Ўриндиқ устига

олтин, кумуш чакмали ҳар турли ҳарир матолар ёйилган, гумбаз ўртасида кумушдан ясалган катта шамдонда шам ёниб турарди. Бино ўртасида атрофларига турли тасвирлар нақш қилинган чашма бор эди. Тўрроқда ёзилиқ катта дастурхоннинг устига ипак парда ташлаб қўйилган. Бир чаккада кумуш қадалгап биллур чинни қадаҳда тўла май турарди. Унинг атрофида яна ҳам нозик ишланган усти ёпиқ патнус бор эди. Дастурхонни очдим. Унда ҳар турли мевалар: олма, узум, анор, пўртаҳол ва бошқа қуруқ меваларнинг ҳар тури бор эди. Улар орасида ҳар турли хушбўй гуллар, қизил гул, ёсамун, насрин, наргис гуллари ҳам бор. Буларни кўриб, ҳайратга чўмдим ва гошт шодландим. Ғам-аламларим тарқади. Лекин у ерда ҳеч ким йўқ эди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— йилит ҳикоя қилишда давом этибди: «Бу жойни кўриб ҳайратга чўмдим. Ғам-аламларим тарқади. Бироқ бу ерда на бирор одам, на бирор жонивор бор эди. У ерда буларни идора қилувчи бирон қул ҳам, канизак ҳам йўқ эди. Ўтириб, севиклим келишини кутдим.

Тупнинг анча қисми ўтди, у келмади. Ҳатто иккинчи, учинчи фурсатлар ҳам ўтдики, у келмади. Очлик мене қийнади. Ахир унинг кўйида кўндал бери овқат емаган эдим. Бу жойни кўргач, севиклим ишоратлари тўғрисида амаким қизининг сўзлари тўғрилигига ишониб, кўнглим тинчиди. Очлик тобора сезила бошлади. Дастурхондаги овқатлар ҳиди иштаҳамни кўзгатди. Севиклимга етишишга умидим кучайиб, бирор нарсга егим келди. Дастурхонга яқинлашиб, уни очдим. Дастурхон ўртасида бир чинни лаганда тўртта жўжа кабоб бор эди. Улар атрофига қўйилган турли-туман ёқимли ўсимлик дориворлар иштаҳага иштаҳа қўшарди. Унинг атрофида тўртта лаганчанинг бирида ҳолва, иккинчисида анор, учинчисида бақлова, тўртинчисида қатифа¹ бор эди. Қатифа нордон экан. Бир озгина ундан, бир бўлак гўнг ва озроқ бақлова едим. Сўнг ҳолвага қўл узатдим. Уч-тўрт қошиқ ундап едим. Жўжа кабоб билан пондан ҳам едим. Қорним тўйиб, бў-

¹ Бақлова, қатифа — Шарқ мамлакатлари ширинликларидан.

гипларим бўшанди. Қўлимни ювиб, ёстиққа ёпбошлаган эдим, уйқу элитди. Бир печа қушлардан бери ухламай юрганни учун қаттиқ ухлаб қолибман. Тепамга кун тушиб қиздиргачица уйғондим. Уйғониб қорним устида кўмир билан туз кўрдим. Ўрнимдан туриб кийимимни қоқдим. Атрофга аланглаб, ҳеч кимни кўрмадим. Разм солсам, палоссиз, бошқасиз қуруқ ерда ётган эканман. Ҳайрон бўлиб, хафаландим. Кўз ёшларим дув-дув оқиб, ўз ҳолимга ачирдим. Ўрнимдан туриб, уйга қайтиб келдим. Уйга кирсам, амакимнинг қизи қўлини кўкрагига қўйиб ўтирибди. Кўз ёши чанмадек оқиб шу байтларни ўқияпти:

Ўз дилёримдани келур боди сабо,
Дилда ишқинг қуничаси қилди паво.

Шарқ шамъли, биз тараф тезроқ йўл ол,
Ишқ аро бордур саодат ҳам жафо.

Гар қуча олсам қучардим, жон билан,
Изларинг кўзга қилардим тўтиё.

Кўрмасам жондин азиз дўстим юзин,
Олсин оромини жонимдан худо.

Менга ўхшаш қалбида ишқ оташни
Енса ловиллаб, бўлур менга даво.

Мени кўргач, у шошилиб ўрнидан турди-да, кўз ёшларини артди. Ёқимли сўзлар айтиб, менга яқинлашди: «Эй амакимнинг ўғли, худо сени севганингга севдириб раҳм қилди. Мен эса, сендан узоқда азобланаман. Худо сендан менинг қассосимни олмасин,— деди-ю, менга қараб заҳарханда кулди. Эркалаб кийимимни ечди, қоқиб тахлар экан, қапдайди ҳид сёзди. «Худо ҳақи, бу ҳид севиклиси билан бирга завқланган кишининг ҳидидир, бўлган воқеадан мени воқиф қил»,— деди у. Унга ҳамма воқеани айтдим. У яна заҳарханда кулиб деди: «Дилим газабга тўлди. Илоҳим сенинг дилингни рапжитувчилар яшамасин. Бу хотин сенга ортиқ қийинчилик келтиряпти. Ундан ёмон зарар етмаса, деб қўрқаман. Тузнинг воқеаси шундайки, уйқуга чўмиб энг жирканч бир емиш спигари бўлиб қолгансан. Шу еминини қайтариб ташламаслик учун туз истеъмол қилиш керак, демакдир. Ахир сен ўзингни ҳақиқий ошпақ деб даъво қиласан. Уйқу

ошиқларга ҳаромдир. Демак, сенинг у даъвоиғ пучга чиқади. Шунингдек, унинг сени севиши ҳам ёлғондир. Чунки у сени уйғотмаган, агар унинг муҳаббати чин бўлганда, албатта, сени уйғотар эди. Кўмир — ёлғон муҳаббат даъво қилганинг учун худо сенинг юзингни қора қилсин; сен ёнсан, сендаги ҳиммат фақат ейиш, ичиш, ухлашдан иборат деганидир. Ишоратларишнинг мазмуни ана шу. Худонинг ўзи сени ундан қутқазсин».

Бу сўзини эшитиб, ўзимни-ўзим ура бошладим. Бу сўзлар ҳақиқатдир. Ахир, ошиқлар ухламайдилар. Ўзимга-ўзим зулм қилдим, овқат едим, ухладим. Энди иш нима бўлади, дердим. Кўз ёшларим типимсиз оқарди. «Менга раҳм қил, йўл кўрсат. Худо сенга раҳм қилсин, бўлмаса ўламан»,— дедим амакимнинг қизига ялишиб. Амакимнинг қизи мени ҳаддан ортиқ севарди.

Қисса шу ерга етганда тоғ отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит ҳикоя қилишда давом этибди: «Менга раҳм қилсанг, худо сенга раҳм қилсин»,— дедим амакимнинг қизига. У мени ҳаддан ортиқ севарди.

«Бош устига, кўз устига, эй амакимнинг ўғли,— деди у,— сенга бир неча мартаба айтдим: агар уйдан чиқишимнинг иложи бўлганда аллақачон сизларни бир-бирингизга қовуштирган бўлардим. Бу ишларни фақат сенинг хурсандлигинг учун қилардим. Худо хоҳласа, сизларни қовуштириш учун бор кучимни сарф қиламан. Лекин сўзимга қулоқ солишинг, айтганларимни бажаришинг зарур. Ҳозир ўша жойга бор, қоронғи тушгач, ўша кун кириган жойингга кириб ўтир. Лекин ҳеч нарса ема, чунки овқат уйқу келтиради. Ухламай уни кут, у кечнинг тўртдан бири ўтганда киради. Худо сени унинг ёмон ниятидан сақласин»,— деди у.

Унинг сўзини эшитиб севибдим. Тезроқ кеч бўлишини худодан сўрардим. Амакимнинг қизи йўлга тушар пайтимда: «У билан учрашиб қайтаётганингда юқоридаги байтни ўқи»,— деди. «Бош устига», дедим. Ташқари чиқиб, боқча томонга йўл олдим. Боқчага кирсам худди илгаригидек жой тузатилган экан. Овқат ва ичимликлар ҳам, улар орасидаги гул ва ноз-неъматлар ҳам аввалгидек. Шамдонда шам ёниб турибди. Хонага кирдим. Овқат

ҳидлари димогимга уриб, иштаҳа кучайди. Шупча емас-
ликка уринсам ҳам ўзимни ушлаб туролмадим. Дастурхон
ёнига ўтириб, ёпқини очдим. Қовурилган жўжалар, унинг
атрофида тўртта лаганчада турли хил озиқлар турарди.
Ҳаммасидан оз-оз едим. Бир оз пиришлик ичдим, бир
бўлак гўшт едим. Шарбатлардан қорним тўйғунча ичдим.
Кўзларим юмила бошлади. Ёстиқни олиб бошимга қўй-
дим. Ухламайман, фақат суяниб ўтираман, дедим ўз-ўзим-
га. Кўзларим юмилиб, ухлаб қолибман. Кун тепамга кел-
иб қиздиргачгина уйғондим. Қарасам, қорнимда тўп
ўйини ўйнайдиган ёғоч, тўпиқ суяги, хурмо дапаги, писта
пўчоқ бор эди. Бинода ҳеч қандай палос йўқ, гўё одам
яшамайдигандек. Мен қуруқ ерда ётардим. Ўрнимдан
туриб, кийимларимни қоқдим. Ташқари чиқиб, газаблан-
ганча уйга етдим. Амакимнинг қизи оҳ уриб, фигопа
чқиб, шу байтларни ўқирди:

Муҳаббат йўлига кирдим, танам озғин, дилим қондур,
Кўзим ёши юзим ювгай тивимсиз балки тўфондур.

Севиклим бағри тош эркап, вале ўзи ширин бўлгач,
Унинг ҳар бир иши яхши, унинг ҳар бир сўзи жондур,

Амаким ўғли, икки кўз тешилди йиғламоқдин кўп,
Кўнгилда аҳтиросим зўр, дилим йўлинигда полондур.

Мен амакимнинг қизини таҳқирлаб сўка бошладим.
У йиғлади. Сўнг кўз ёшларини артди-да, ёнимга келди.
Мени ўпиб, бағрига тортди. Мен ундан узоқлашишга ҳа-
ракат қилиб ўзимни ўзим койирдим. «Эй амакимнинг
ўғли, бу кеч ҳам ухлаганга ўхшайсан»,— деди у. «Ҳа»,—
дедим. Уйғониб, қорним устига тўп ўйини ўйнайдиган
ёғоч, тўпиқ суяги, хурмо данаги, писта пўчоқ қўйилгани-
ни кўрганимни, нимага бундай қилганини тушунмаганим-
ни айтиб, буларнинг мазмунини аниқлашганини, нима қи-
лишим лозимлигини айтишини ва бу ишда менга ёрдам
беришини сўрадим.

«Бош устига»,— деди у. Қорнинг устига тўп ўйини ўй-
найдиган ёғоч қўйини — келишга келибсан-у, кўнглинг
йўқ. Ўзингни ошиқлардан ҳисоблама, дегани. Хурмо да-
паги эса, агар сенда ишқ бўлса, кўнглинг ишқ билан ёнар,
уйқу лаззатидан завқланмас эдинг. Чунки, севгининг ўзи
худди хурмо каби пирич, у кўнгилга ўт ёқиб иситади,
уйқуга йўл бермайди демақдир. Писта пўчоги қўйини
билан у севгунининг дили айрилиққа Айюб каби сабр қи-
лиши керак, деганидир.

Бу сўзларни эшитгач, бағримга ўт тушди, дилимни алам қоплаб, фарёд кўтардим, «бахтсизлик қилиб ухлабман», дедим ўз-ўзимга.

«Эй амакимнинг қизи, ҳаётим ҳимояси учун бирор чора кўришингни сўрайман»,— дедим мен унга. «Эй ҳурматли амакимнинг ўғли, фикрлар дилимда бепоён, бироқ сўзлашга қодир эмасман. Бу кеч у ерга бор, ухламасликка ҳаракат қил, албатта, мақсадингга эришасан. Маслаҳат шу. Бошқача бўлиши мумкин эмас».— деди у. «Худо хоҳласа, букуш ухламайман, айтганингни қиламан»,— дедим. Амакимнинг қизи ўрнидан туриб, овқат келтирди. «У ерда яна овқат еб қўймаслик учун шу ерда тўйганингнича еб ол»,— деди у. Овқатландим. Кеч киргач, у менга чиройли кийимлар кийгазди ва учрашувдан сўнг ўша байтни, албатта, унга айтишни таъкидлади. Унинг ёнидап чиқиб, боқчага йўл олдим. Бинога кириб, боқчага қараб ўтирдим. Кеч кирганда кўзларимни бармоқларим билан очар, бошларимни силкитиб, уйқуни қочирар эдим.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит ҳикоя қилишида давом этибди: «Бинога кириб, боқчага қараб ўтирдим. Кеч кирганда кўзларимни бармоқларим билан очар, бошларимни силкитиб уйқуни қочирар эдим. Ухламаганимнинг орқасида қорним очди. Овқат ҳидлари иштаҳани борган сари қўзғатиб тоқатсизлантирарди. Дастурхон ёнига бордим. Дастурхонни очиб ҳар хил овқатдан оз-оз едим. Бир бўлак гўштдан еб, ичимлик селинган идишга қўл узатдим. Бир қадаҳ ичаман, дедим ўз-ўзимга. Бир қадаҳ, икки қадаҳ, уч қадаҳ ичдим, тобора ичким келарди. Уч қадаҳ ичдим. Кайфим кўтарилиб, мурда сингари ерга йиқилдим. Тонг отганина уйғондим. Қарасам, боқчада эмас, аллақандай бошқа бир жойда ётибман. Қорним устида ўткир пичоқ ва чақа пул бор эди. Хавфландим. Уларни олиб, уйга қайтдим. Амакимнинг қизи ўз-ўзига: «Худо ҳақи, мен бу уйда ҳўрланганман, ғамгинман. Йиғидан бошқа ёрдамчим йўқ»,— деб, оху пола қиларди.

Киришим билан чалқанча йиқилдим. Пичоқ билан чақа ерга тушди. Ҳушимдан кетдим. Ҳушимга келиб кўзимни очгач, амаким қизига бўлган воқеани ҳикоя қилдим. Мақсадга эриша олмадим, дедим. Кўзимни ёшли,

дилимни ғашли кўриб, у беҳад хафалапти. «Энди мен сенга маслаҳат беришдан ожизман, шунча ухламасликни тавсия қилсам ҳам сўзимга қулоқ солмадинг, сўзим сенга таъсир қилмади»,— деди.

«Чақа пул билан, ўткир пичоқ **воқеасини** айтиб беришингни сўрайман»,— дедим унга **ялиниб**. «Чақа пул билан у ўнг кўзига ишорат қилган; ўнг кўзим хурмати, агар сен яна бу ерга келиб ухлайдиган бўлсанг, шу пичоқ билан бўғизлайман, дегани. Сенга бирор зарар етказмаса деган хавфдаман, дилим ғаш. Ичимда ғаним кўн, лекин сўзлай олмайман. Энди борганингда ухламайдиган бўлсанг бор, зинҳор ухлама, муродингга етасан. Агар борганингда яна аввалгидай ухлайдиган бўлсанг, у сени бўғизлайди»,— деди у.

«Нима қилишим керак, шу кеча ёрдам беришингни худо ризоси учун сўрайман»,— дедим мен.

«Бош устига,— деди,— сўзимга қулоқ солсанг, айтганимни бажарсанггина мақсадингга эришасан».

«Сўзларингни тинглайман, буйругингга итоат этаман, албатта»,— дедим. «Бориш вақтингда ўзим айтаман»,— деб мени ўз бағрига босди. Ўринга ётқизиб уйқум келгунча оёғимни уқалаб ўтирди. Ухлаб қолибман, кечгача бошимда ўтирибди. Уйғониб қарасам тепамда елиб ўтирибди. У роса йиғлабди. Хатто кўз ёшлари кийимларимни ҳам ҳўл қилибди. Уйғонганимни кўриб, кўз ёшларини артди-да, ўрнидан туриб овқат келтирди. Овқатдан тотиндим. «Айтганларимни қилгин демадимми»,— деди у.

Қаршилиқ қилмай, тўйғунимча едим. Ширин шарват ичирди. Сўнг қўлларимга сув қўйиб, сочиқ тутди, ниҳоят устимга гулоб сенди. Бирга ўтирдик. Ўзимни жуда тетик ҳис қилардим. Қоронги тушгач, кийимларимни кийдирди.

«Эй амакимнинг ўғли, тун бўйи уйғоқ бўл; ухлама, чулки, у бу кеч фақат тун охиридагина келади. Худо хоҳласа, букуни у билан кўришасан, лекин менинг сўзларимни унутма»,— деди у. Унинг тишимсиз йиғиси дилимни ўртади. Яна нималар қилишим керак, деб сўрадим. «Қайтар вақтда юқорида айтилган байтни ўқи»,— деди у.

Йўлга чиқдим. Ғоят шод эдим. Боқчага қараб йўл олдим. Бино ичига кириб ўтирдим. Тўқ эдим. Кечанинг тўртдан биригача уйғоқ ўтирдим. Назаримда, кечаси бир йилдек чўзилди. Кечанинг тўртдан уч ҳиссаси ўтгунча ҳам уйғоқ ўтирдим. Хўрозлар бир неча бор қитқирдилар. Жуда ҳам қорним очди. Дастурхон устига ўтиб, тўйғунимча овқатладим. Бошим оғирлашиб уйқум кела бош-

лади. Шу пайт бирдан узоқдан бир пур кўринди. Ўрпимдан турдим, юз-қўлимни ювдим. Ўзимни сергак тутдим. Озгина нақт ўтмай у қиз ўнта канизаги билан келди. У олтин чакмалли кўк атлас кийган, юлдузлар орасидаги ой каби пур сочарди. Шоирнинг шу шеъри қизга тамом мос эди:

Кўк атласга ўралган позанин бунча улуғвордур,
Ечиқ тугма, сочилган сочлари ҳар жонга озордур.
Отин сўрсам, деди: кимки мени кўрса тутангай ўт,
Мен ошиқларга оташман, отим сенга не даркордур?
Мен уни ишқида тортган азобимдан шикоятлар —
Қилур эрдим, деди: бу бағри тошга қандай арзинг бор?
Худо тош бағридин ҳам чашма ҳосил қилгани бор-ку,
Агар тош бўлса ҳам бағринг сўзимни тишлагил бир бор.

Мени кўриб, у кулди: «Нечук уйқу босмай уйгоқ ўтирибсан? Туни билан ухламабсанми, бас, ошиқ экансан. Ҳирс шавқи билан кечалари ухламаслик ошиқлик белгисидир,— деди ва канизақларга қараб кўзини қисди. Улар тарқалишди. Қиз яқин келиб, мени бағрига босди, у юзимдан, бу юзимдан ўпди. Мен ҳам ўпдим. Пастки лабимни тишлади. Мен унинг устки лабини тишладим. Сўнг уни қўл чўзиб қучдим. Иккимиз бир кишидай тутандик. Ўйнашдик, қитиқлашдик, ўпиндик, ниҳоят, бўшашиб ўздап кетдик. Шундай қилиб бу кеч дилларни шодлатувчи, кўзларни лаззатга қондирувчи кеч бўлди. Бу ҳақда шоир шундай деган:

Тонг отмаса дер эдим, кўзда йўқ уйқу.
Қадаҳлар қўлма қўл ўтиб турган кеч.
Юз йилда бир келур бундай хуш замон,
Қадрига баробар кеч бўлурми ҳеч?!

Туни билан бирга ётиб, тонг отгунча ухладик. Қайтмоқчи бўлган эдим, у мени тўхтатиб: «Сенга бир нарсаяйтаман»,— деди.

Қисса шу ерға етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит ҳикоя қилишда давом этибди: «Тонг отгач қайтмоқчи бўлган эдим, у мени тўхтатиб, «Сенга бир нарсаяйтаман».

айтаман, бир маслахатим бор»,— деди. Тўхтадим. Қиз рўмолни ечди-да, унинг ичидан ана шу лахтакни олиб олдимга ёзди. Мана шу оҳу расмийи кўриб, ҳайратда қолдим. Уни олдим. Ҳар кеч шу боқчага, унинг ёнига келишимни айтди, шунга келиндик. Унинг ёнидан чиқдим. Ғоят шод эдим. Камоли қувончимдан амакимнинг қизи қайтарда ўқишга буюрган байтини унутибман. Оҳу тасвири солинган лахтакни менга берганда: «Бу синглимнинг иши»,— деди. «Синглиннинг оти нима?— деб сўраган эдим: «Нурулхудо, сен буни сақла»,— деди.

У билан хайрлашиб, уйга қайтдим. Қувончим ичимга сизмас эди. Амакимнинг қизи ёнига келсам, у ётган экан. Кўзларидан ёш дарё бўлиб оқарди.

Мени кўргач, ўрнидан туриб яқинимга келди. Кўкрагимдан ўпиб: «Айтганларимни қилдингми, қайтарда байтни ўқидингми?»— деб сўради. «Мана бу оҳу суратига ҳушим кетиб, байтни унутибман»,— дедим-да, лахтакни олдида ташладим. Туриб ўтирди-ю бетоқатлана бошлади. Кўз ёшлари тишимсиз қуюларкан, шу икки байтни ўқиди:

Э, айрилиқ изловчи, шошилмагил дунёда,
Аслида бир ҳийлагар, алдоқчидур бу даврон,
Висол куни ёр қучиб мағрурлана кўрмапгиз,
Етишмоқнинг охири бўлур айрилиқ — ҳижрон.

Шеърни битиргач: «Эй амакимнинг ўғли, бу лахтакни менга тақдим қил»,— деди. Мен унга ҳадя қилдим. У рўмолни қўлига олди-да, ёйиб расмларини кўрди. Кетиш вақтим етганда амакимнинг қизи: «Эй ҳурмат билан қаршиланган киши, йўлга туш, лекин қайтарда илгари мен сенга айтиб берган, лекин сен унутиб қўйган шеърни албатта ўқи»,— деди.

Уни қайтадан ўқи, дедим мен, у қайта ўқиб берди. Шундан кейин боқча томонга йўл солдим. Бинога кирсам, хотин мени кутиб ўтирган экан. Мени кўриб, ўрнидан турди, қучиб, ўпиб, тиззасига ўтқазди. Сўнг ейишдик, ичишдик, аввалги кундагидай кўнгил истакларини қондирдик. Тонг отгач, унга амаким қизи тайинлаган байтни ўқидим:

Худо номи билан сизга саволим бордур, ошиқлар,
Муҳаббат қилса ёш ошиққа кўп жабрин у не қилсун?

Бу байтни эшитиб, унинг кўзларидан дувиллаб ёш оқди. Йиглаб туриб, шу байтни ўқиди:

У ўз ҳарсин пихон тутгай, юрак сиррини ёшургай,
Ситамларга чидар ҳар дам, унинг қалби саботлидур.

Амаким қизининг орзусини бажарганим учун под-
ланиб бў байтни ёдда сақладим. Унинг ёнидан чиқиб,
амаким қизи ёнига келдим. У ўрнида ётарди. Онам унинг
ҳолига ачиғиб, ёстиғи устида йиғларди. Ичкари киришим
билан онам мендан гина қила бошлади.

«Амакимнинг қизини нега ёлғиз ташлаб кетасан, Не
сабабдан унинг аҳволини, касалини сўрамайсан?». Ама-
кимнинг қизи мени кўргач, ёстиқдан бош кўтарди. Туриб
ўтириши биланоқ: «Мен айтган байтни ўқидингми?—
деб сўради у.

«Ўқидим, у шетърни эшитгач, йиғлаб бошқа бир байт
ўқиди. Мен уни эслаб олдим»,— дедим. Амаким қизи
мендан унинг жавобини эшитмоқ истади, мен ўқиб бер-
дим. Уни эшитгач, қаттиқ йиғлаб, қуйидаги байтни ўқиди:

Сабр қилмоққа уриди кўргизиб кўп мардлик,
Лекин ишқи бўлди охир хаста жонин офати.

Сўнг амакимнинг қизи менга одатдагича унинг ёнига
борганинда, шу байтни ўқигин, деб тайинлади.

«Бош устига», деб одатдагича боқчага қараб йўл сол-
дим. Ўртамизда бўлган ишларнинг таърифини айтишдан
тил ожизлик қилади. Қайтарда юқоридаги байтни ўқидим.
Эшитиб, унинг кўзларидан қонли ёш оқди. У қуйи-
даги байтни ўқиди:

Ҳар этолмас эрса дил сиррини пихон,
Ўртаиб тапдин жудо бўлсун бу жон.

Мен байтни ёдлаб, уйга қараб йўл олдим. Амакимнинг
қизи ёнига кирсам, онам унинг ёстиғи устида ўтирган
экан. У бўлса ишга қараб беҳуш ётибди. Менинг сў-
зимни эшитгач, кўзини очди:

«Мен айтган байтни ўқидингми?»— деб сўради у охишта.

Ўқидим. У менинг байтимни эшитгач, бошқа бир байт
ўқиди, деб ҳалиги байтни такрорладим. Бу байтни эшит-
гач, амакимнинг қизи яна ҳушдан кетди. Ҳушига келгач,
қуйидаги байтни ўқиди:

Сўзларинг тинглаб, анга мен бўйсуниб ўлмоқдам.
Тахт-бахтимдан жудо қиллапга айтишлар салом!

Кеч киргач одатдагича боқчага қараб йўл олдим. Хотин мени кутиб ўтирган экан. Ўтиришдик, ичимдик, ейишдик, кайф қилдик, уйқуга ётдик. Тонгда қайтар эканман, амаким қизининг айтган байтини ўқиб бердим. Байтимни эшитиб, хотин фарёд кўтарди. Ранги ўчиб, қони қочди, «Худо ҳақи, бу байтни айтган киши ўлгандир» — деди-ю, ҳўнграб йиглади. «Ҳайф сенга! — деди у менга бақариб, — бу байтни айтган киши сенинг кимнинг бўлади?»

«Амакимнинг қизи», дедим унга.

«Ёлғон айтасан. Агар у амакингнинг қизи бўлганда эди, қиз сени севгани каби сен ҳам уни севардинг. Бас, сен унинг қотилисан, уни ўлдирдинг. Худо сенинг ҳам жонингни олсин. Менга амакинг қизи борлигини айтганингда худо ҳақи, сенга яқинлашмас эдим», — деди у бақариб.

Сенга қандай етишиш тўғрисида йўл кўрсатган, сенинг ишоратларингни менга тушунтириб берган ўша амакимнинг қизи эди. Мен сенга фақат унинг маслаҳатлари билангина етишдим, дедим унга. «У бизнинг воқеамизни биладими?» — деб сўради у.

«Ҳа», дедим. «Сен уни ўн гулидан бир гули очилмай ҳалок қилганингдай, худоё сен ҳам хароб бўл, бор ундан хабар ол», — деди у изтироб билан. Мен шошиб йўлга тушдим. Ҳолим паришон эди. Ўзимизнинг кўчамизга етиб, йиғи товушини эшидим. «Нима гап?» — деб сўрадим. «Эшик орқасидан амакинг қизининг ўлиги топилди», — дедилар. Мен уйга кирдим. «Бунинг уволи сенинг бўйинида. Худо унинг қонини сендан кеча қолмас», — деди онам йиғлаб.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — йигит ҳикоя қилишда давом этибди: «Онам менга: «Бунинг уволи сенинг бўйинида, худо бунинг қонини сендан кеча қолмас, қуриб кетсин сендай амакивачча», — деди бақариб. Отам келди. Жанозага ҳозирлик кўрилди. Тобутга солиб, мурдани гўристонга элтдик. Унинг қабри устида уч қушга хатми қуръон қилиб ўтирдик. Сўнг уйга қайтдим. Унга ачинардим. Онам ёнимга келиб: «Сен уни цима қилдинг? Мен ҳар вақт унинг ёнига кириб, кундан-кун тинкаси қуриб, ранги сарғаяётганининг

сабабини сўрардим. У менга ҳеч нарса айтмас, сирини ошкор қилмасди. Қандай бедаво дард экан, гунчаликда очилмай хазон бўлди. Бунинг сабабини айг, орада қандай ишлар бўлган эди?» — деди кўз ёши тўкиб.

«Ҳеч нарса қилганим йўқ», — дедим мен.

«Худо сендан унинг қасосини олсин. У ўлгунча менга ҳеч нарса айтмади, сирларини яширди. У дунёга сендан рози кетди. Улар чоғида унинг ёнида эдим. У кўзларини очиб: «Эй амакимнинг хотини, менинг қоним учун худо ўглинг гуноҳини кечирсин. Менга қилган жабри учун ўч олмасин. Худо мени бу ўткинчи дунёдан тургун дунёга кўчирди», — деди. «Худо сақласин, ёш жонингга худонинг раҳми келсин», — дедим. Ундап касаллик сабабини сўрадим, у ҳеч нарса демай, фақат ёқимли жилмайди». «Эй янғача, ўглинг одатда бориб юрган жойга борар бўлса, айтгин, у ердан қайтарда «ваъдага вафо қилиш улуг ишдир, вафосизлик жиноятдир», деган сўзни айтсин. Бу сўз менинг ўглингга бўлган меҳрибончилигимдир», — деб сенга бериш учун бир нарса топширди. Унинг тўғрисида фарёд қилиб, ёқа йиртганингагина беришимни таъкидлади. У нарса менда, сени қачон ўша ҳолатда кўрсамгина топшираман», — деди онам.

«Нима экан у, менга кўрсатинг», — дедим онамга. Онам кўнмади. Мен ўз хурсандчилигим билан овора бўлиб, амаким қизининг ўлимини ҳам унутдим. Чунки хаёлим севиклим билан банд, кеча-кундуз у билан бирга бўлишни истар эдим. Қун гира-шира бўлишни биланоқ, боқча томонга йўл солдим. Хотин мени тоқатсизлик билан кутар экан. Қутавериш тоқати тоқ бўлганидан унинг бутун вужуди ўт бўлиб ёнardi. Мени кўрган кўзларига ишонмай мен томонга отилди. Бўйнимга осилиб, амаким қизи воқеасини сўради. «У ўлди, бугун тўрт кул бўлди, кўмиб, дафн маросимларини ўтказдик», дедим. Бу сўзни эшитиб, у фарёд кўтарди. Ёқа йиртиб йиғлади. «У ўлган, уни сен ўлдиргансан. Агар бу воқеани у ўлмасдан олдин билдирганинга, мен албатта, унинг қилган бу яхшиликлари учун мукофотлаган бўлардим. У менга катта хизмат қилибди, сенга етишишимга ёрдам берибди. Унинг ёрдамисиз бир-биримиз билан қовиша олмасдик. Унга қилган понкўрлигинг учун сенга бирор мусибат етмаса, деб қўрқаман», — деди у. «Улар олдида мендан рози кетган», дедим мен унга ва онамга айтганларини сўзладим. «Онам олдида борганда сенга қолдирган нарсасани, худо ҳурмати, аниқ бил», — деди у. «Амакимнинг қизи ўлар олдида онамга: агар ўглинг одатда борадиган жойига бор-

са, у ердан қайтарда «ваъдага вафо қилиш улуғ ишдир, вафосизлик жиноятдир» деган сўзларни айтсин, деган экан».

«Худо уни раҳмат қилсин. Бу қилган ишинг учун дилимда сенга заҳмат етказиш фикрида эдим. Унинг бу сўзлари мени фикримдан қайтарди. Энди сенга зиён-заҳмат етказмайман, ташвишга ҳам солмайман»,— деди у. Унинг бу гапига ҳайрон қолдим: «Бир-биримизни севишиб топишганимизга қарамай, нима қилмоқчи эдинг?»— деб сўрадим.

«Сен мени севасан, лекин ёшсан, соддасан, ҳали блзларнинг ҳийла-найрангларимизни билмайсан. Агар у ҳаёт бўлганда сенга йўл кўрсатар, сени ҳалокатдан қутқозишга ёрдам берарди. Энди бизга ўхшаганларнинг ҳеч бири билан на каттаси, на кичиги билан сўзлашма. Зинҳор-базинҳор бундан сақлан. Соддасан, хотинлар макрипи, уларнинг найрангларини билмайсан. Сенга йўл кўрсатувчи раҳнамо киши ўлгандир. Бирор балога гирифтор бўлмагин, деб қўрқамап. Ҳолбуки сени ҳалокатдан қутқазувчи киши оламдан ўтди»,— деди.

Қисса шу ерга етганда тоғ отди. Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит Тоғжумулукка ҳикоя қилишда давом этибди: «Хотин менга: «Амакинг қизи дунёдан ўтди. Энди бошингга тушган мусибатдан қутқарувчи йўқ. Худо уни ярлақасин. Агар у бўлмаганда ҳеч қачон менга етишолмас эдинг, энди мен сендан бир нарсани илтимос қиламан»,— деди. «Бон устига»,— дедим.

«Мени амакинг қизининг қабрига олиб бор. Қабрини зиёрат қилиб, унга боғишлаб қабри устига байтлар ёзмап». «Худо хоҳласа, эртага олиб бораман»,— деб ваъда бердим.

У билан бирга ётдим. У ҳар соатда: «Афсуски, амакинг қизини ўлмасдан олдин танитмабсан»,— дерди. «Ваъдага вафо қилиш улуғ ишдир, вафосизлик жиноятдир» деганининг маъноси нима?»— деб сўрадим ундан. У жавоб бермади. Тоғ отгач ўрнидан туриб, динорлар солишган ҳамёнини олди. «Тур, менга унинг қабрини кўрсат, уни зиёрат қилай, байтлар ёзай, қабрига гулқубба

ясатай. Унинг ҳақиға қуръон туширтириб, бу динорларни унинг арвоғига садақа қилай»,— деди у.

«Бош устига», дедим. Йўлга тушдим. Мен олдинда, у орқада боравердик. У юрган йўлида учраганларга садақа барар ва: «Шу садақанинг савобини жон бергунча ҳам ўз ишқини яшириб, сирини айтмай ҳалок бўлган азизанинг руҳига бағишладим»,— дерди. У ҳамёндаги динорлар тугагунча улашиб кетди. Биз гўристонга едик, амаким қизининг қабрини кўрсатдим. У ўзини қабр устига отиб, узоқ вақт ҳўпграб йиғлади. Сўнг у тош ўювчинини пўлат қалами, жажжик болғачаси билан чақирди. Пўлат қалам билан қабр устидаги тошнинг бир чеккасига кўзларни жалб қилувчи ҳуснихат билан шу байтларни нақш қилди:

Эски бир чорбоғ аро менга кўринди бир мазор,
Қабр атрофи кўкатлар, қабр усти лозазор.

Кимники бу қабр, деб сўрдим-да, ёр берди жавоб:
Бу лаҳад ичра ётур ишқ аҳлидин бир ҳаста зор.

Унда маскан сенга бўлсин эди боғу бўстон,
Эй муҳаббат оинаси, тангри бўлсин сенга ёр.

Минг падомат, ишқ элининг гўри ҳам тунроқдадур,
Эл унутгандур мазорин, кулбаси вайрону хор.

Гар қўлимдин келса бу ерни қилардим бўстон,
Ҳам сугормоққа кўзим бўлгай эди абри баҳор.

У кўп йиғлади. Ўридан тургач боқчага қараб йўл олдик. «Мендан ҳеч қачон узоқлашмаслигингни худо номи билан сўрайман» деди у. «Бош устига», дедим мен. Шундан сўнг унинг ёнига ҳаммавақт ўз вақтида боришга алоҳида аҳамият бера бошладим.

Қачон бормайини у мени ҳурматлар, ширин сўзлар билан қарши олар, амаким қизининг онамга айтган сўзларини сўрар, мен эса, унга қайта-қайта айтиб берардим.

Ёб-ичиб, ўйпаб-кулиб, ҳарир кийимлар кийиб умр кечирдим. Гавдаларим дуркуллашиб, семирдим. Ғам-алам, қайғудан асар ҳам йўқ эди. Амакимнинг қизини ҳам тамом унутдим. Шу йўсинда роса бир йил ўтди.

Йил бошида ҳаммомга тушдим, тозаланиб ювиндим. Қимматбаҳо кийимлар кийдим. Ҳаммомдан чиқиб, бир қадаҳ май ичдим. Кийимимга сенилган турли хушбўй мушклар ҳиди билан кайфландим. Дилим замон пайраңглари ва ҳар қандай кўнғилсиз ҳодисалардан холи эди. Кеч киргач одатдагича боқчага бориш ҳавоси кучайди. Маст эдим. Қаёққа юрини кераклигини билолмай маст-

лик билан Зуқақупнақиб кўчасига кириб қолганимни билмабман. Шу кўчадан борар экапман, бир оз парида кетаётган кампирга кўзим тушди. Кампирнинг бир қўлида шам, иккинчи қўлида муҳрланган мактуб бор эди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит Тождумулукка ҳикоя қилишда давом этибди: «Бир қўлида шам, иккинчи қўлида муҳрланган мактуб кўтарган бир кампирга кўзим тушди. Унинг ёнига яқинлашдим. Унинг кўзларидан ёш оқиб, шу байтларни ўқирди:

Сўзи ширин элчи, сенга марҳабо,
Қадамларинг икки дийдам устига!
Келтирдинг ёримдан назокатли сўз,
Ҳамма ишларингга ёр бўлсин худо.

Мени кўргач, «Ўқишни биласанми?»— деб сўради кампир. Биламан табаррук холажон, дедим. «Мана шу хатни ўқиб бер»,— деди-да, қўлидаги хатни менга узатди. Олиб ўқидим. Бедарак йўқолгандан севиклиларга салом мазмунида экан. Хат мазмунини эшитиб, кампир қувонди. Менга миннатдорлик билдириб, узун умр тилаб, дуо қилди. «Сен мени қайғудан озод қилдинг, сени худо ба-лолардан озод қилсин»,— деди-да, хатни олиб икки қадам юрди. Мени заҳар танг қилди. Тиз чўкдим. Иппимни битириб, у ёқ-бу ёқларимни тўғрилаб, ўз йўлимга юрмоқчи бўлган эдим, бирдан кампир ёнимга келди-да, тиз чўкиб қўлимни ўлди.

«Ана шу эшиккача мен билан бирга тўрт қадам юридан бош тортма, илоҳи, барака топгин.— деди кампир.— Хатда ўқиғашларингни уйдагиларга айтсам, менга ишони-майдилар. Мен билан бирга бориб, эшик орқасидан шу хатни уларнинг ўзига ўқиб бер, умрингга, ризқингга худо барака берсин, намозларимда дуо қиламан».

«Бу қандай хат?»— деб сўрадим. «Бу менинг ўн йилдан бери бедарак кетган ўғлимдан келган хат. У мол олиб, савдогарчилик билан сафар қилди. Кўп замон ўша ёқларда қолиб кетди. Биз ундан умидимизни узиб, қазоси етдимикан, деб жазм қилган эдик. Бирдан бугун шу хат келди. Унинг бир синглиси бор. Жуда жигаржонли қиз.

У кетгандан бери кеча-кундуз тинимсиз йиғлайди. Мен унга аканг соғ-саломат экан десам, ишонмади. «Бирор хат биладиган кишини чақириб, ўз олдимда ўқит, ўз қўлоғим билан эшитай, акс ҳолда кўнглим тинчиб, хотиржам бўлоямайман»,— дейди, холос. Севгучилар доим шубҳага, гумонга учраган одамлар экапини ўзинг яхши биласан. Шу хатни ўқиб бериш билан бизни қайғудан халос қил, Эшик олдида ўқисанг, синглиси эшик орқасида туриб тинглайди. Ҳожат чиқазишининг қандай савоб экапини ўзинг ҳам эшитгандирсан. Мусулмоннинг биргина ҳожатини чиқарган кишини худо юз хил азобдан озод қилади. Пайғамбаримиз: «Ҳар ким бировни бу дунё ғамидан озод қилса, худо уни охират ғамидан қутқаради», дегаплар, бошқа бир ҳадисда: «Ҳар ким бировни бу дунё ғамидан қутқазса, худо уни етмиш икки хил қиймат азобидан озод қилади», дейилган. Мени ноумид қилма»,— деди кампир.

«Бош устига, қани йўл бошла»,— дедим. Бир оз юриб, катта бир эшикка етдик. Эшик қизил мислар билан зийнатланган эди. Мен эшик орқасида турдим. Кампир акам тилида бировни чақирди. Кўз очиб юмгунча вақт ўтмади. Уйноқ, қувноқ бир аёл етиб келди. У қараган кишининг ақлу ҳушини ўғирлайдиган қиз бўлиб, шонининг шу шетри унга жуда мос эди:

Эс-ҳушим сочиб,
Болдирин очиб,
Ошигин асир етмиш у газол.
Гоҳ кулар қаҳ-қаҳ,
Қўлида қадаҳ,
Ошиги дерки, бору йўғим ол!

Унинг оёқлари келинган, енги шимарилган бўлиб, оқ билаклари очиқ эди. Икки қўлида қимматбаҳо тошлар қадалган қулфланадиган олтин билакузук, бўйнига кўзни қамаштирадиган дурлар таққан, қўлоқларида санъат билан ишланган олтин балдоқ товланиб турарди. Бошидаги рўмол ҳошиясига ўрнатилган ранг-баранг тошлар ялтираб кўзни олар, кўйлак этаклари ҳозиргина бирор юмуш қилиб тургандай липа урилган. Уни кўришим билан эсим огди.

«Ойи, хатни ўқиб беришга келган йигит шуми?»— деди у. Унинг майини овози шунча ёқимли эдики, умримда бундан кўра ёқимлироқ овоз эшитмаганман. «Ҳа», деди кампир.

Қиз менга хатни узатди. Эшик билан унинг ўртаси ярим қулоч чамаси масофа эди. Хатни олиш учун қўл етмади, яқинроқ бориб, қўл чўздим. Шу пайт кампир боши билан орқамдан итариб, бирпасда ҳовлига олиб кириб қўйганини ўзим ҳам сезмай қолдим. Қўлимда хат, ўзимни уй ўртасида кўрдим. Кампир чақмоқ каби тезликда ичкари кирди-да, шоша-пиша эшикни қулфлади. Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит Тождулмулукка ҳикоя қилишда давом этибди: «Кампир чақмоқ каби тезликда ичкари кирди-да, шоша-пиша эшикни қулфлади. Хотин мени ичкарида кўргач, яқин келиб, кўкрагига босди, ерга ётқизиб, кўкрагим устига ўтирди. Қўллари билан қорнимни қаттиқ сиқди. Ҳушдан озишимга сал қолди. У мени шундай қаттиқ қучоқлаган эдики, қўлидан бўшаш ҳеч мумкин эмасди. Хотин мени кўтариб ичкарига олиб кирди. Кампир шам кўтариб олдимизда борарди. Етти даҳлиздан ўтиб, тўрт деразали катта бир уйга кирдик. Уй шунча катта эдики, отликлар баҳузур човгон ўйнашлари мумкин эди. Хотин мени бўшатиб: «Энди кўзингни оч», деди. Мен унинг шунчалар сиққанига ҳайрон эдим. Уй мрамардан ишланган, ҳаммаёқ ипак гиламлар билан безатилган, кўрпа-ёстиқлар ҳам шунга муносиб ипак мато ва духобалардан эди. У ерда сариқ мисдан ишланган икки ўришдиқ, олтиндан ясаиб, турли қимматли тошлар қадалиб зийнатланган тахт бор эди. Қўйинг-чи ҳаммаёқ шоҳона эди.

«Ҳаёт яхшими ёки ўлим?»— деб сўради у мендан. Ҳаёт, дедим мен. «Агар ҳаёт ширин бўлса, мени хотишликка олишинг керак»,— деди. «Мен сенга ўхшаганларга уйланишдан тортинаман»,— дедим мен. «Ғапимга ушаб менга уйлансанг, сеҳргар кампир қизидан қутуласан»,— деди у.

«Сеҳргар кампир ким?»— деб сўрадим. «Бир йилу тўрт ойдан бери сен у билан биргасану, уни тапимайсанми? Худо унга ўлим берсин. Худо ҳақи, ундай фирибгар киши дунёда йўқ. У сендан олдин қанча одамларни ўлдирди-ю, қандай ишлар қилди! Шунча муддат ўтиб, сени ўлдирмаганига ёки бирор кулфатга солмаганига ҳайронман»,— деди у кулиб.

Унинг сўзларини эшитиб, таажжубландим: «Сен уни қасрдан биласан?»— деб сўрадим. «Мен уни замон ўз киниларига етказган мусибатларини билгандай биламан. Лекин сенга заҳмат етказмаганининг сабабини билиш учун орангизда бўлган воқеани батафсил сўзлаб беришингни истайман»,— деди у.

Мен унга у хотин ва амакимнинг қизи билан бўлган воқеаларни бошдан-оёқ сўзлаб бердим. Амаким қизининг ўлганини эшитиб, у фарёд қилди. «Худо раҳмат қилсин,— деб йиғлади.— У худо йўлида қурбон бўлган, унинг туфайли худо сени фирибгар кампир қизидан саломат қутқазган. Бўлмаса, аллақачон ҳалок бўлардинг. Унинг сенга қиладиган фирибларидан хавфдаман, лекин гапиролмайман, тилим лол»,— деди у.

«Худо ҳақи, бу ишларнинг ҳаммаси бўлган»,— дедим. У бошини қуйи солиб: «Бу дунёда амакинг қизига стар одам топилмайди»,— деди.

Амаким қизи ўлар олдида унга: «Ваъдага вафо қилиш улуг ишдир, вафосизлик жиноятдир» деган сўзни айтишни васият қилди, дедим. Бу сўзни эшитиб: «Эй азиз, сени кампир қизининг макридан шу сўз қутқазган. Шу сўзлар ҳурмати у сени ўлдирмаган. Ҳаёт чоғида ҳам, ўлганда ҳам амакингнинг қизи сени қутқазибди. Худо ҳақи, бир кун бўлса ҳам сен билан қовушишни кўпдан бери орау қилардим. Бунгача ҳеч иложи бўлмади. Ниҳоят, шу ҳийлалар орқали шу кунгина муяссар бўлдим. Сен ҳали соддасан. Хотинлар макрини, кампирларнинг фирибларини билмайсан»,— деди у.

Худо ҳақи, билмайман деб жавоб бердим. «Хотиржам бўл, шодлан, ўлганлар ярлақалган, тирикларга қарам қилинган, сен чиройли йигитсан. Мен сен билан фақат шарият буйrugига мувофиқ қовушмоқни истайман. Кўнглинг истаган ҳар қандай мол, ҳар қандай кийимни ўша он ҳозирлайман. Сени ҳеч вақт хўрламайман. Инчипун рўзгорим мукамал. Ноним ёпуғлик, ёғу сувим ядишда. Сендан ҳеч нарса истамайман, фақат хўрознинг хизматини қилсанг кифой. Сендан шуни истайман»,— деди. «Хўрознинг хизмати нима?» деб сўрадим. «Хўрознинг хизматини билмайсанми?»— деб хандон уриб кулди қиз...

Сўнг у чапак чалиб: «Эй она, ёнингдагиларни чақир!»— деди. Бир зумда кампир тўрт гувоҳ билан кириб келиб, тўртта шам ёқди. Гувоҳлар кириб менга салом бердилар. Хотин ўрнидан туриб, парда ёпинган ҳолда гувоҳлардан бирини пикоҳ ишига вакил қилди. Хотин олдинги ва сўнгги маҳрларни ўз қўлига олганига, менинг

Ўн минг дирҳам пулим унинг қўлида эканига гувоҳлик берди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит Тоҷулмулукка ҳикоя қилишда давом этибди: Хотин гувоҳлар ҳузурда олдинги ва кейинги маҳрларни ўз қўлига олганини, ўн минг дирҳам пулим унинг қўлида эканини гувоҳлар олдида тасдиқлади. Гувоҳларга тегишли ҳақларини бериб, ўз йўлларига жўнатди.

Хотин ўрнидан туриб, кийимларини ечди. Четларига олтин уқалар тикилган юпқа бир кўйлак билан ёшимга келиб, қўлимдан ушлади. «Ҳалолга шарм йўқ»,— деб, ўрин томон бошлади. Ўзи чалқанча ётиб, меши бағрига босди. Сўнг бир қичқирди-ю, ранглари ўчиб, кўйлагини кўкрагигача кўтарди. Уни бу ҳолда кўриб, ўзимни тутиб туролмадим. Лабларидан ўпдим. У оҳ урар, нозланиб ёшсиз йиғларди.

Эрталабгача бирга ётдик. Эрта билан туриб кетмоқчи бўлган эдим, хотин кулиб ёнимга келди. «Баракалла, сен бу ишни ҳаммомга кириб чиқишга ўхшатасанми? Меши фирибгар камшир қизига теглаштирасанми? Бу фикрдан қайт, у ҳаёдан бўлак нарсасиз эмас. Ахир шариат қоида-сига мўвофиқ меининг эримсан. Агар маст бўлсанг, эсингни йиғ. Сен турган бу уй йилда бир кунгина очилади. Ўрнингдан туриб, катта дарвозани бориб кўр»,— деди у.

Бориб қарасам, катта дарвоза очилмайдиган қилиб михланиб ташланган экан. Унинг ёнига қайтиб бориб: «Нега бундай михланган?»— деб сўрадим. «Эй азиз, бизда бир неча йилларга етарли гуруч, ёғ, гўшт, қанд-қурс ва бошқа озиқ-овқатлар бор. Дарвоза шу кечадан бошлаб, бир йилдан сўнггина очилади. Сен бу ердан бир йилдан кейингина чиқа оласан»,— деди у. «Лоҳавла валоқуввато илло биллоҳий алиюл азим», дедим мен. «Мен айтган хўроз хизматини билганингдан кейин ташқари чиқишга қандай зарурат бор»,— деб кулди у. Мен ҳам кулдим. Унинг сўзларига итоат қилиб, у ерда яшадим. Роса бир йилгача шу ерда ёб-ичиб, хўроз хизматини бажариб кун кечирдим, у ҳомиладор бўлди. Бир йил ўтгач, ундан бола кўрдим. Йил бошида дарвозанинг очилиш хабари эшитилди. Бир кун одамлар ун, гуруч, қанд олиб кираётганларини кўриб мен шаҳарга чиқишга ҳаракат қилдим.

«Кечгача сабр қил, қандай кирган бўлсанг шундай чиқ»,— деди у. Кечгача кутдим. Кечқурун қўрқиб-писиб чиқмоққа ҳозирландим. Бирдан хотин ёнимга келиб: «Шу кул кеч эшик ёпилгунча қайтиб келишга қасам итмагунингча чиқазмайман»,— деди.

Мен рози бўлдим. У менга қилич, қуръон ва талоқ номи билан қасам берди. Унинг ёнидан чиқиб, боқчага қараб йўл олдим. Боқча эшиги одатдагича очиқ эди, Аччиғим чиқди. «Мен бу ерга келмаганимга бир йил тўлди. Вақт кеч бўлса, нега эшик очиқ?»— дедим ўзимга. Боғчага кирдим.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йиғит Тождулмулукка ҳикоя қилишда давом этибди: «Боқчадаги бино ичига кирдим, фирибгар кампир қизи бошини тиззасига қўйиб, қўлини энгаҳига тираб ўтирган экан. Қизнинг ранги заъфарон, кўзлари киртайиб кетган эди. Мени кўриши билан: «Саломат кўришганим учун худога шукур»,— деди у. Ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, шодликдан йиқилди. Мен унинг олдида уялиб, бошимни қуйи солдим. Сўнг унинг ёнига бориб, эркалаб ўпдим. «Бугун келишимни билганмидинг?»— деб сўрадим ундан. «Билганим йўқ эди,— деди у,— худо ҳақи бир йилдирки, сени кутиб на овқат ейман, на ухлайман. Сен кетганингдан бери шу аҳволда кул кечираман. Сенга янги кийим бердим. Ҳаммомдан чиқиб келишга ваъда қилдинг. Бир кул, икки кул, уч кул кутдим. Бир йил ўтгандагина келдинг. Ошиқ шундай бўлиши керакми? Нега шунча вақт, бир йил — ўн икки ой қолиб кетдинг? Шунинг сабабини сўзлашингни истайман»— деди у.

Унга бўлган воқеани айтиб бердим. Уйланганимни эшитиб, ранги ўчди. Сўнг унга: «Шу кечгагина келдим, тонг отмай, албатта, қайтишим керак»,— дедим.

«Сенга шунча ҳийлалар қилиб турмушга чиққани, бир йил қамаб олиб ўтиргани етмасмиди. Наҳотки бир кечгагина опалг ёки менинг ёнимда роҳатланишингни раво кўрмай, тонг отмай қайтишга қасам берса, бир кечага узоқлашинингга чидамай, бир йилгача ташлаб кетган кишининг ҳолини қандай бўлишини ўйлаб ҳам кўрмаса! Амакнингнинг қизини худо раҳмат қилсин, у бетора

ҳеч ким кўрмаган кулфатларни кўрди. Ҳеч ким чидамаган аламларга чидаб, сенинг жабру жафонг оқибатида ёшгина хазон бўлди. У сени мендан ҳимоя қилди. Мен сени келади, деб ўз ҳолингга қўйдим. Бўлмаса, мен ҳам сени қамаб қўйишга, ҳалок қилишга қодир эдим», — деди-да, ҳўнграб йиғлади. Ғазаби ортиб, менга ўқрайиб қаради.

Уни бу ҳолда кўриб аъзойи баданимни титроқ босди. Ундан хавфланиб, питирлар эдим. «Унга уйланибсан, бола кўрибсан, энди менга сендан фойда йўқ. Мен билан айшу ишрат қилолмайсан, фақат бўйдоқ йигитгина менинг кунимга ярайди. Уйланган одамнинг менга кераги йўқ. Сен мени у фирибгарга алишганинг учун таъзирингни бераман. На менга бўласан, на унга», — деди-да, баланд овоз билан ҳайқирди. Ўнта канизак қаердан пайдо бўлганини сезмай қолдим. Улар келиб, бир зумда мени ерга йиқитдилар. Уларнинг оёғи остида ётганимни кўриб, у ўрпидан турди-да, қўлига пичоқ олди. «Сени қўй бўғизлагадек бўғизлайман, бу жазо мен билан амакинг қизига қилган жабринг олдида жуда кичикдир», — деди бақириб.

Жориялар оёғи остида тупроққа қорилиб ётганим, тепамда унинг пичоқ қайраб турганини кўргач, куним битиб, қазойим етибди, деб ўйладим.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — йигит Тоҷулмулукка ҳикоя қилишда давом этибди: «Жориялар оёғи остида тупроққа қорилиб ётганим, тепамда унинг пичоқ қайраб турганини кўргач, қазойим етибди, деб ўйладим. Наҳот сўраб зорланган эдим, баттар ғазоланди. Жорияларга мени боғлашга амр қилди. Мени чалқанча ётқиздилар. Қорним устига ўтириб, бошимни босдилар. Иккита жория болдирим устига ўтириб, иккитаси қўлимни тутди. Иккита жорияга мени калтаклашни буюрди. Улар овозим бўғилиб, эсим оққунча калтаклашди. «Пичоқ билан сўйиш бу калтакдан минг мартаба яхши», — дердим ўз-ўзимга. Шу вақт амаким қизининг: «Худо сени унинг қаҳридан сақласин», деган сўзини эсладим. Додлаб йиғладим. Товушим бўғилиб, нафасим қисилди. У пичоқни қайраб, жорияларга бўғизлашга фармон берди. Бирдан у менга амаким қизининг васиятини сўзлашга ундади.

«Эй хўжам, ваъдага вафо қилиш улуғ ишдир, вафосизлик жиноят эканини билмайсанми?» — дедим мен.

Буни эшитиб хотин баланд овоз билан: «Сени худо раҳмат қилсин эй марҳума, амакинг ўғлини тирикклигинда ҳимоя қилганингдай, ўлгандан сўнг ҳам саломат қолишига сабаб бўлдинг. Худо ҳақи, сен мапа шу сўзлар хосияти туфайли қўлимдан қутулдинг. Лекин, сени майдан узоқ тутган фирибгар туфайли бирор белги қолдирмай бўната олмайман», — деди-да, жорияларга оёғимни арқон билан боғлаб, устимга чиқиб ўтиришни буюрди. Улар буйруқни бажардилар.

У жез това келтирди. Товага ёғ солди-да, унга сузма аралаштириб ўтга қўйди. Аллақачон эсим оғиб қолган эди. Кейин меннинг ёнимга келиб, кийимимни етди. Авратимни арқон билан боғлаб жорияларга арқонни тортишга буюрди. Улар тортдилар. Мен оғриққа чидаммай ҳушдан оздим. У қўлига устара олиб авратимни кесди. Хотинлар шаклига кирдим. Кесилган жойга қов қўйиб, қизилган ёғ суртди. Ҳушимга келганимда қон тўхтаган эди. Бир қадаҳ шароб ичирди. «Ҳозир бир кечага бахиллик қилган хотиннинг ёнига жўна. Сенинг қутулишинингга сабабчи бўлган, ўз сирини яширган амакинг қизини худо раҳмат қилсин. Агар унинг шу сўзлари бўлмаганда, сени ўлдирардим. Башарангни кўришга тоқатим қолмади. Тур, амакинг қизини дуо қилиб, бу ердан жўна», — деб, бир тепди.

Ўрнимдан турдим. Юришим жуда мушкул эди. Аста-секин юриб хотинимнинг уйига етдим. Эшик очиқ эди. Ўзимни аранг ичкарига олиб, ҳушдан кетдим. Хотиним чиқиб кўтариб ичкари олиб кирди, у аҳволни билди. Мен ухлаб қолган эдим. Уйғониб қарасам, боқча эшигида ётибман.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — йигит Тоғулмулукка ҳикоя қилишда давом этибди: «Уйғониб қарасам, боқча эшигида ётибман. Оҳ-воҳ билан ўрнимдан турдим. Йиқилиб-сурилиб уйга етдим. Онам мени эслаб, йиғлаб ўтирган экан. «Қаерда эдинг, ростдан ҳам ўғлиммисан?» — деди у. Унга яқин бориб, ўзимни қучоғига ташладим. Онам мепга тикилиб, рангимдан хаста

эканимни билди. Амаким қизини эсладим. Менга қилган яхшиликларини хотирладим. У мени севишига ишончим комил эди. Уни эслаб йиғладим. Онам ҳам йиғлади. «Эй ўғлим, отанг ўлди»,— деди онам.

Тамоман аламга ботдим. Йиғлай бериб ҳушим кетди. Кўзимни очдим, амаким қизи ўтирган жойларни кўриб, яна ортиқроқ йиғладим. Ёқа йиртиб йиғлар, ерларга ағанаб фарёд қилардим. Ярим кечагача шу йўсин йиғладим. «Отанг ўлганига ўн кун бўлди»,— деди онам менга.

«Амакимнинг қизидан бўлак ҳеч нарса кўнглимга сиғмайди, у мени севгани ҳолда, уни қон йиғлатганим учун бу кулфатларни тортишга сазоворман». «Қандай кулфатлар тортинг?»— деди онам.

Мен бошимдан ўтган воқеаларни сўзлаб бердим. Онам узоқ йиғлади. Сўнг ўрнидан туриб, овқат келтирди. Бир оз еб-ичдим. Кечинмаларимни қайта сўзлаб, бутун воқеаларни батафсил ҳикоя қилдим. «Хайрият шунчалик тирик қолибсан, ўлдирса нима қилар эдинг»,— деди онам ва менга дори-дармон қила бошлади. Касалим ариб, тамоман соғайдим.

«Энди амаким қизи топширган омонатни чиқариб бераман, у сеники бўлди. У менга сен уни эслаб қайғурган, ундан бошқадан умидингни узган вақтингдагина топширишга қасам берган эди. Ҳозир сенда шу хислатлар кўриняпти»,— деди-да, ўрнидан туриб, сандиқни очди. Сандиқдан ана шу оҳу суратли лахтакни олди. Бу лахтак олдин мен амаким қизига тортиқ қилган лахтак бўлиб, унда шу байтлар ёзилган эди:

Солиб кимнинг сўзи бирлап бошимиз узра зўр ҳижрон,
Фироқдин чарчаган ошиқни бағридан оқиздинг қон.
Менинг бошимга минг турли жафолар солганинг бирла,
Менга ҳар биттаси роҳат эрур, ором олур бу жон.
Висолинг ваъдасин бергил, дилимга далда бўлсин у,
Муҳаббат буича оғир деб гумон қилмас эдим ҳеч он,
Сенинг бпр боқишинг бирла юракка ишқ ўти қярди.
Муҳаббатга асир ўлдим, фироқнинг ўтига қурбон.
Рақиблар оҳу-воҳимни кўриб раҳм этдилар менга,
Кўриб ҳолимни сен ҳам раҳм-шафқат қил, мени қизгон.
Худо ҳаққи, агар ишқинг кўйида дунёдан ўтсам,
Унутмасман сени ҳаргиз отинг айтиб узулгай жон.

Бу байтларни ўқиғач, ўз-ўзимни уриб қаттиқ йиғладим. Лахтакни ёзган эдим, ичидан яна бир қоғоз тушди. Қоғозда шу нарсалар ёзилган эди:

«Эй амакимпинг ўғли, сени ўз хуним учун жавобгарликдан қутқардим. Илоҳим, севганингга эришгин. Лекин сенга сеҳргар кампир қизидан бирор мусибат етгундек бўлса, на унга, на бошқасига қайта мурожаат қилма, бошга келганларга бардош бер. Ажалинг етган бўлганда аллақачон ўлиб кетардинг. Менинг куним сендан олди битгани учун худога шукур. Мендан сенга салом. Оҳу расми солинган бу лактакни эҳтиёт қил, бирор ерда қолдирма. Сени кўрмай қолган кунларимда бу тасвир менга овунчоқ бўлди».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит Тождулмулукка ҳикоя қилишда давом этибди: «Оҳу расми солинган бу лактакни эҳтиёт қил, бирор ерда қолдирма, сени кўрмай қолган кунларимда бу тасвир менга овунчоқ бўлди. Агар сен бу расмни ишлаган кишига йўлиқиб қолсанг, ўзингни ундан узоқ тут, унинг яқинлашишига йўл қўйма, зинҳор унга уйланма. Агар бу ишнинг уддасидан чиқмасанг, ундан сўнг бирор хотинга яқинлашма. Бу расмни ишловчи хотин ҳар йил шундай бир расм яратади. Ер юзидаги одамларнинг ҳеч бири ишлай олмаган бу санъатнинг шуҳратини ҳар томонга таратиш учун уни узоқ шаҳарларга юборади. Сенинг севиклиг фирибгар кампир қизининг қўлига бу расм тушгач, у ёлғонда одамларга бу расмни менинг синглим ишлайди, деб кўрсата бошлади. Худо унинг сирини фох қилсин. Бу сўзларни сендан бошқа ҳеч кимга айтмагман, чунки мендан сўнг дунё сенга тор бўлиши менга аён. Ҳар ерларга бориб кўнгил юпатишни истайсан. Бу расмнинг ишловчиси тўғрисида хабар эшитасан, сенда уни топиб кўриш орзуси пайдо бўлади. Шу вақт сен менга аёслайсан. Бу расмни ишловчи аёл Кофур жазиралари шоҳининг қизидир».

Хатин ўқиб, мазмунига тушунгач, ўзимни йиғидан тўхтата олмасдим. Менинг йиғлаганимни кўриб, онам ҳам йиғлади. Кечгача шу йўсинда суратга тикилиб йиғладим. Шу зайлда бир йил ўтди. Бир куни наҳримизнинг мана шу савдогарлари сафарга отланаётганидан хабардор бўлдим. Онам менга шулар билан сафар қилишни маслаҳат берди.

«Қарвоплар билан қайтгунингча бир йил юарсан, икки

йил юрарсан. Зора сафарда одамларга қўшилиб, ғамларинг тарқалса, кўкрагингга шамол тегиб, кўпгинг очилса»,— деб мени сафарга қизиқтира бошлади. Бу маслаҳат менга маъқул тушди. Сафар ҳозирликлариши кўриб, карвон билан йўлга чиқдим. Йўлда ҳам кўзимдан ёш аригани йўқ. Қаерга қўнмайлик дарров олдимга шу расмни қўяман, оҳуга қараб, амаким қизиши эслайман. Кўнглим бузилиб йиглайман. Чунки у мени ҳаддан ортиқ севар эди. Мен унга илтифот қилмадим. У менинг доғу ҳасратимда ўлди. У менга доим яхшилик қилгани ҳолда, мен уни ҳар вақт азобладим. Карвонлар билан бирга шаҳримга қайтаман. Сафарга чиққанимга бир йил бўлди, бу муддатда аламларим зиёдалашди. Айниқса, биллур қўрғонлик Қофур жазираларидан ўтгач, ғамим ошди. У ер етти жазирадан иборат. У ерларни Шаҳрумон деган шоҳ идора қилади. Унинг Сайида Дунё исмли қизи бор. Менга «Оҳулар расмини у қиз ишлайди. Қўлингдаги расм ҳам унинг иши»,— дедилар. Буни эшитгач, уни кўришга иштиёқ қилиб, хаёл дарёсига чўмдим. Бироқ мен хотинлар сафига ўтиб, эрлигимни йўқотган эдим. Ўз ҳолимга йиғлаб, Қофур жазираларидан узоқлашгач, кўзларим баттар ёшланди. Дилим алами зиёдалашди. Тугамас бу аламлар билан шаҳримга қайтиб етишим, онам олдида жон беришимга ишонмасдим».

Йигит шу гапларни деб яна йиғлабди. Расмга қараб ҳасрат билан оҳ урибди. Кўз ёшлари дарёдай оқиб, шу икки байтни ўқибди:

Кўнлар деди: етар шодлик вақти ҳам,
Ғазаб билан дедим: битмас бу қайғу-ғам.
Дедиларки: ҳар нарсанинг вақти бор,
Мен дедимки: бу сўзда не далил бор?

«Менинг ҳикоям ана шу»,— дебди йигит Тожулмулукка. Тожулмулук йигитнинг ҳикоясига ажабланибди. Сайида Дунёнинг таърифи унинг кўпчилига ўт солибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Тожулмулук қиссаси (давоми)

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— вазир Дандон Зуулмаконга ҳикоя қилишда давом этибди: «Тожулмулук йигитнинг ҳикоясига ажабланибди. Сайида Дунёнинг таърифи юрагига ўт солибди. Оҳу расмини ишлаган қиз севгисида ўртаниб ёнибди.

«Эй йигит, ҳеч кимнинг бошига тушмаган қисса, сенинг бошингга тушган, лекин бу тақдирда ёзилган,— дебди Тожулмулук.— Энди мен сендан бир нарсани сўрамоқчиман». «Нима экан?»— дебди Азиз. «Оҳу расмини чизган қизни кўришнинг иложи борми?».

«Эй хўжам, мен уни зўр ҳийла билан кўришга муяссар бўлдим. Карвон билан унинг шаҳрига етгач, ташқари чиқиб, боқчаларни томоша қилиб юрдим. Шаҳар ва боқчаларни дарахтлар ўраб турарди. Боқчани кекса бир чол нараваришлар экан». «Бу кимнинг боқчаси, эй бобо?»— деб сўрадим ундан. «Шоҳнинг қизи Сайида Дунёнинг боқчаси. Биз унинг қасри остида турамиз. У чаманзорни томоша қилмоқчи бўлганда яширин эшикни очиб, боқчага чиқади. Боқчани кезиб, гул ҳидлайди»,— деди чол.

«У чиққунча боқчада ўтириб, уни кўриш шарафига муяссар бўлай, бунга қаршилик қилма»,— дедим чолга. «Хўп, майли»,— деди чол.

Баъзи нарсалар келтириш учун чолга бир печа дирҳам бердим. Чол хурсанд бўлиб дирҳамларни олди. Эшикни очиб, мени бениҳоят ёқимли бир ерга олиб борди. Лазватли мевалар келтирди. «Сен бу ерда ўтир, мен ҳозир қоламан»,— деди-да, сал ўтмай, қовурилган барра гўшт келтирди. Биз тўйгунча едик. Кўзим Сайиданинг йўлида иятизор, шу алфозда ўтирар эдик, бирдан эшик очилди. «Тур, яширин»,— деди боғбон менга. Мен дарров ўрнимдан туриб, бир ерга яшириндим. Бирдан бичилган бир қора қул эшикдан бош чиқариб: «Олдингда ҳеч ким йўқми, эй шайх!»— деди салмоқланиб. «Йўқ», деди чол. «Дарвозани қулфла!»— деди қул чолга. Чол боқча дарвозасини қулфлади. Бирдан Сайида Дунё эшикдан кирди.

Мен уни кўриб «ой узилиб ерга тушганми», дедим ўзимча. Ҳушим учди. Менда чанқоқ кишининг сувга бўлган орзуси каби ҳавас қўзғалди. Бир оздан сўнг у ичкари кириб, эшик бекилди. Шу вақт боқчадан чиқиб манзилимга жўнадим. Унга етиша олмаслигимни, унинг эри бўлолмаслигимни билардим. Хусусан мен хотинлар билан тенг бир ҳолга тушган эдим. «Бу шоҳнинг қизи бўлса, мен бир савдогар бўлсам, қапдай қилиб унга етишаман», дедим ўз-ўзимга. Ҳамроҳларим йўлга отлангач, мен ҳам отландим. Улар билан бирга шу шаҳарга йўл солдик. Бу шаҳарга келиб, сенинг ҳузурингда тўпландик»,— дебди йегит.

Тожулмулук ҳаёлини Сайида Дунё фикри эгаллабди. Отига миниб, Азизни ҳам ўзи билан бирга олибди-ю, отасининг олдига жўнабди. Азизга махсус жой тайинлаб, уни керакли парсалар билан таъминлагач, ўз қасрига йўл солибди. Кўз ёшлари тинимсиз оқибди. Ахир, эшитиш, кўриш ва учрашиш ўрнини босиши ҳақиқат-ку. Тожулмулук шу йўсин ёш тўкар экан, отаси кириб келибди. Ўғлининг ғамли, аламли эканини аллақачон пайқаган шоҳ: «Нега рангинг ўчди, нима воқеалар бўлди, нималарни бошдан кечирдинг, эй ўғлим»,— деб Тожулмулукдан сўрабди.

Тожулмулук унга Сайида Дунё ҳикоясини, кўрмасла-ноқ эшитиш билан унга мафтун бўлганини бошдан-оёқ сўзлаб берибди. Отаси: «Шаҳри биздан узоқ бўлса, бу ҳавасингни қўй, онанг қасрига кир»,— дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— вазир Дандон шоҳ Зуулмаконга ҳикоя қилишда давом этибди: «Тожулмулукнинг отаси ўғлига: «Шаҳри биздан узоқ бўлса, бу ҳавасингни қўй, онанг қасрига кир. Унинг қўлида тўлин ойдек бепи юзта капизак бор, қайбирини хоҳласанг ол, агар улар ҳам сенга маъқул бўлмаса, ҳуснда Сайида Дунёдан кўркем бўлган бирор шоҳ қизини олиб берай»,— дебди. «Оҳу расмларини ишловчи у қиздан бошқани истамайман. Албатта, уни оламан, акс ҳолда, тарки дунё қилиб, дала-даштларда ўзимни ҳалок қиламан»,— дебди Тожулмулук.

«Бўлмаса мен олдин отасига бир хат ёзай. Сенинг онангга уйланишимдаги тартибда воқеани баён қилай, агар рози бўлмаса, боши унинг олдида оёғи менинг ёнимда туражак беҳисоб аскаримни жўнатиб, мамлакатини остин-устин этай»,— дебди шоҳ.

Сўнг у Азизни чақиртириб: «Сен йўлни кўрганми-сан?»— деб сўрабди. «Кўрганман»,— дебди Азиз. «Менинг вазирим билан бирга борасан»,— дебди шоҳ. «Бош устига, эй шоҳи замон»— деб қуллуқ қилибди Азиз.

Сўнг шоҳ вазирни чақиртирибди. «Ўғлимни уйлантириш борасида пухта чора кўр, Қофур жазираларига йўл сол, жазиралар шоҳининг қизини ўғлимга никоҳла»,— дебди. «Бош устига», дебди вазир.

Тождулмулук ўз қасрига қайтибди. Унинг дарди, оҳу воҳлари борган сари ортиб бораверибди. Қоронғи тушгач, ушбу байтларни ўқибди:

Дуё юзин қоронғилик қоплади,
Юрагимда севгининг зўр ўти бор.
Тундан сўранг менинг оҳу зоримни,
Аламимдан кўзда ёшим шашқатор.
Тунлар бўйи юлдузларга мен посбон,
Мижжа қоқмай азонгача мен бедор.
Юзларимда кўз ёшларим муз каби
Тўнғиб қолган, ҳеч ким бермас эътибор.
Қилич каби ярқирайди кўз ёшим,
Кимсасизман бечораман, беқарор.

Байтларни ўқиб тугатгач, ҳушдан кетиб йиқилибди. Тонгга яқингина ҳушига келибди. Шоҳ Сулаймон ўғлининг ёнига кирибди. Тождулмулукнинг ранги ўзгарган, чеҳраси сарғайганини кўриб, уни юпатибди, турли ваъдалар билан овутибди. Кейин шоҳ Азизни вазири билан жўнатишга ҳозирлик кўриб, уларга махсус совға-тортиқлар топширибди. Улар йўлга тушибдилар, кеча-кундуз йўл юриб, Қофур жазираларига етибдилар-да, деңгиз қирғоғига қўнибдилар. Вазир шоҳга уларнинг келаётганини билдириш учун киши юборибди. Туш пайтида уларни қарши олиш учун сарой бошлиғи, амирлар бир чақирим масофага чиқибдилар. Учрашувдан сўнг улар шоҳ саройига йўл солибдилар. Саройга кириб, тортиқларни тақдим қилибдилар. Элчилар тўрт кун у ерда турибдилар, бенинчи кун вазир шоҳ ҳузурига кириб, шоҳ олдида ер ўпиб, келиш сабабини изҳор қилибди ва Сулаймон шоҳ илтимосини шоҳга етказибди. Жавоб учун шоҳ ўйланиб

қолибди. Чунки қизи эркак зотини ёқтирмас экан. Шоҳнинг боши қотиб, узоқ хаёлга чўмибди, бир пайт бош кўтариб сарой аҳлларида бирига: «Сен бориб маликанг Сайида Дунёга воқеани баён қил, бу иш учун вазир совчи бўлиб келганини сўзла»,— дебди. У киши: «Бош устига!» деб ўша онда ўрнидан туриб кетибди. Бирор соат чамаси вақт ўтгач, қайтибди.

«Эй шоҳизамон,— дебди у,— мен малика Сайида Дунё хузурига кириб, воқеани айтган эдим, малика қаттиқ ғазабланди. Таёқ билан бошимни ёрмоқчи бўлди. Аранг қочиб қутулдим. «Агар отам мени зўрлаб эрга берса, бир бечоранинг уволига қолади. Мен эрим бўлмишни ўлдираман»,— деди маликам». Қизнинг отаси вазир билан Азизга: «Сулаймон шоҳга биздан салом айтиб, воқеани эшиттиринглар»,— дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— шоҳ вазир билан Азизга: «Сулаймон шоҳга биздан салом айтиб, воқеани эшиттиринглар, қизим эрни севмайди»,— дебди. Улар ҳеч қандай натижасиз юртларига қайтибдилар, кеча-кундуз йўл юриб, ўз шаҳарларига етибдилар. Шоҳ хузурига кириб, воқеани батафсил ҳикоя қилибдилар. Шоҳ қўмондонга лашкарларни сафарга — ғазотга отлантиришга фармон берибди. Лекин вазир: «Бундай қилма, шоҳда гуноҳ йўқ. Гап қизда, у қаршилик қилаётир. Мен воқеани шоҳга эшиттиргач, шоҳ қизига киши юборди. Лекин қизи: «Отам мени зўрлаб эрга берса, бир бечоранинг уволига қолади. Мен эрим бўлмишни ўлдираман, сўнг ўзимни ҳалок қиламан», деб жавоб берибди»,— дебди.

Вазир сўзини эшитгач, шоҳ ўйланиб қолибди. Ўгли Тоғулмулукдан хавфланибди. «Борди-ю уруш очсам-да, уни енгиб, қизини қўлга олсам, у ўзини ўлдирса, бу албатта фойдасиз» деб, ўғлига воқеани билдирибди. Буни эшитиб Тоғулмулук: «Эй ота, мен тоқат қилолмайман. Унинг ёнига бораман, ўлсам ҳам унга етишинга ҳаракат қиламан, бошқа ҳеч нарса истамайман»,— дебди. «Унинг ёнига қандай қилиб борасан?»— деб сўрабди шоҳ. «Савдогар кийимида бораман».

«Ундай эса, ўзинг билан бирга вазир ва Азизни олиб кет»,— дебди шоҳ ва хазинадан унга аллақанча пул бе-

ришга амр қилибди. Юз минг динорлик мол ҳозирлатиб, ҳаммасини ўғлига топширибди. Кеч киргач Тожулмулук Азизни олиб вазир қасрига борибдилар. Шу кеч вазир қасрида тунабдилар. Тожулмулукнинг хаёли паришон, унга на овқат, на уйқу ёқар экан. У турли хаёлларга ғарқ бўлиб ҳар хил фикрларга чўмибди. Севиклисининг шавқи уни ҳаяжонга солибди, кўз ёшлари тинмай оқиб, шу икки байтни ўқибди:

Қани дўстлар, ҳажрдан сўнг висол кун истарми,
Муҳаббатим шиддатин қилдим сизга шикоят.
Тун осуда авинг ҳижронида уйқум йўқолди,
Хаёлингиз фикрим ўраб дилимга берди роҳат.

Байтларни тугатгач, қаттиқ йиғлабди. Азиз ҳам амакисининг қизини эслаб йиғлабди. Икковлари тонг отгунча нола қилиб йиғлабдилар. Сўнг Тожулмулук ўрнидан туриб, сафар кийимини кийибди-да, онасининг ёнига кириб, воқеани тушунтирибди. Онаси унга эллик минг динор бериб, соғ бориб, саломат келиши ва севиклисига етишишини тилаб дуо қилгач, хайрлашиб у ердан чиқибди. Отаси ёнига кириб, йўлга чиқишга ижозат сўрабди. Отаси оқ йўл тилаб рухсат этибди-да, эллик минг динор пул берибди.

Тожулмулук шаҳар ташқарисига бир катта чодир тикиши буюрибди. Улар шу ерда икки кун туриб йўлга тушибдилар. Тожулмулук Азиз билан жуда илоқлашиб қолибди. У Азизга: «Эндй сендан ҳеч айрила олмайман», деса, Азиз: «Мен ҳам сенинг оёгинг остида жон беришга ҳозирман, лекин дилим онам хаёли билан банд», — дебди. «Мақсадга эришсак, ҳар томонлама яхшилик бўлади», — дебди Тожулмулук. Вазир Тожулмулукни чидамли бўлишга, мустаҳкам туришга ундабди. Азиз унга шеърлар ўқиб, тарихдан ҳикоялар сўзлаб берибди. Шу залда улар тўхтовсиз икки ой йўл юрибдилар. Тожулмулукка йўл жуда узоқ туюлиб, шу байтларни ўқибди:

Йўлим олмас алам кўпдур дилимда;
Дилимда бор муҳаббатим чироғи.
Умидимнинг, хаёлимнинг ҳудуди,
Қасам ҳаққа ичиб, дер дил қароғи:
Муҳаббатинг юкени мен кўтардим
Беролмас унга бардош Қоф тоғи.
Ҳаётим хўжаси, бул кун мени сен
Қатл қилдинг, ҳазон бу дилин боғи.

Висолинг шавқи ўтдек ёнди дилда,
Йўқ эрса нега менга йўл йироғи.

Шеърни ўқиб Тожулмулук йиғлабди. Азизнинг ҳам юрак яралари тирналиб, йигига қўшилибди. Уларнинг йигиси вазирнинг кўнглини бузибди: «Эй хўжам, кўнглингни тинчйтиб, кўз ёшларингни тий. Фақат яхшилик йўлдошинг бўлсин»,— дебди вазир.

Тожулмулук эса хитоб қилиб: «Эй Азиз, сафаримиз жуда чўзилиб кетди. Аниқ айт, шаҳаргача яна қанча қолди?»— деб сўрабди. «Озгина қолди»,— дебди Азиз.

Улар йўлда давом этиб, довол ошиб, чўл кезишибди. Кўнларнинг бирида дам олиб ухлаб ётган Тожулмулук туш кўрибди. Тушида севиклиси билан бирга эмиш, уни қучиб бағрига босариш. У чўчиб уйғопиб, не қиларини билмай, шу байтларни ўқибди:

Аё дўстлар, ақлдин мен адашдим,
Юракда эҳтиросим минг баробар.
Ўғилдин айрилиб қолган онадек,
Дилим кўп толпинар мисли кабутар.
Шамол эсса диёрингиз томондан,
Майин ел келтирар жопимга шакар.
Салом йўллаб қолурмен ҳар сафар мен.
Шамол эсса ва ё учса кабутар.

Тожулмулук шеърни ўқиб бўлгач, вазир унга яқин келиб: «Шодлан, бу яхши аломат! Кўнглингни бузмай, кўз ёшларингни арт. Мақсадингга албатта етасан»,— дебди.

Азиз ҳам унинг ёнига келиб, сабр қилишга ундабди. Ҳар хил ҳикоялар сўзлаб овутибди. Кеча-қундуз йўлда давом этиб, шу зайлда яна икки ой ўтибди.

Кўплардан бирида қуёш нуридан узоқда бир нарса оқариб кўринибди. Тожулмулук Азиздан: «Оқариб кўрилган нима?»— деб сўрабди. «Эй шаҳзодам, бу кўрилган оқ нарса қўрғон, нариги томони сен бораётган шаҳар»,— деб жавоб берибди. Тожулмулук ғоят шодланибди. Улар йўлда давом этиб, шаҳарга яқинлашаверишибди.

Шаҳарга яқинлашгач, Тожулмулук бешиҳоя қувониб, кўнглидаги ғам-аламлар тарқабди. Шаҳарга вазир билан Азиз саёҳатчи тусида, Тожулмулук эса, савдогар тусида киришиб, савдогарлар қўнадиган катта карвонсаройга яқинлашибдилар. «Карвонсарой шуми?»— деб сўрабди

Тождулмулук Азиздан. «Ха, лекин бу, биз савдогарлар билан тушган сарой эмас, у бундан яхшироқ эди»,— дебди Азиз.

Улар юкларини омборга киритибдилар. У ерда тўрт кун дам олишгач, вазир ижарага бир катта уй олишни маслаҳат берибди. Кўнгил очарли бир кепг жой топиб, у ерда истиқомат қилиб турибдилар. Вазир билан Азиз Тождулмулукнинг иши хусусида тадбир кўрибдилар. Тождулмулукнинг ҳайрон, нима қилишини билмай юрганини кўрган вазир ўйлаб-ўйлаб Тождулмулук бозорда дўкон очиб, савдо қилиши керак, деб маслаҳат берибди. У Тождулмулук билан Азизга: «Агар шу зайлда ўтира берсак, кунлар ўтади-ю, мақсадимизга эриша олмаймиз. Мен бир нарса ўйладим. Худо хоҳласа, шу маслаҳат мувофиқ ҳам бўлар»,— дебди. «Ўйлаган ишингизни қилинг; сиз ёш жиҳатдан ичимизда улугимизсиз, бунинг устига, кўп ишларни бошдан кечиргансиз, фикрингизни бизга ҳам айтинг»,— дейишибди улар.

«Маслаҳат шуки,— дебди вазир уларга,— биз сенга бозордан бир дўкон излаймиз, сен дўконда ўтириб савдо қиласан. Ахир ҳаммага — бойга ҳам, камбағалга ҳам, каттага ҳам, кичикка ҳам мол керак. Дўконда ўтириб савдо қила бошласанг, худо хоҳласа, ишинг олға босади. Айниқса, сен келишган йигитсан. Лекин Азизни ёнингда мол олиб бериб турувчи ёрдамчи сифатида сақлашинг шарт»,— дебди вазир.

Бу маслаҳат Тождулмулукка маъқул тушибди, дарров ўрвдан туриб, қимматбаҳо савдогар қийимларини кийиб йўлга тушибди; куллар унинг орқасидан бораверибдилар. Дўконга керак яроғларини олиш учун Тождулмулук кулларида бирига минг динор пул берибди. Улар базозлик растасига бориб етибдилар. Савдогарлар Тождулмулук хусусини кўриб, ҳайратга чўмиб, ақлдан шовибдилар. Баъзилар: «Булар, албатта, жаннат ҳурлари бўлишса керагу дарвозабони жаннат эшигини очганда чиқиб олганлар. Дарвозабон буларни унутган»,— десалар, айримлари: «Булар фаришталар», дер эмишлар.

Улар растага кириб, бозор оқсоқолининг дўконини суранирибдилар. Одамлар кўрсатишгач, унинг ёнига йўл солибдилар. Уларни оқсоқол ҳам, унинг ёнидагилар ҳам ўришларидан туриб қарши олишибди. Айниқса, вазирни иззат қилибдилар. У кўринишда ҳам, савлатда ҳам улуг сифат экан. Савдогарлар бир-бирларига, «Бу икки йигит шайхнинг ўғиллари бўлса керак»,— деб ширлашибдилар.

«Қайси бирингиз оқсоқол?»— деб сұрабди вазир улардан.

Улар оқсоқолни кўрсатибдилар. Вазир унга разм солибди. Оқсоқолнинг қиёфаси ҳам салобатли экан. Унинг атрофида қуллар хизмат қилаётган эканлар. Бозор оқсоқоли уларга ортиқ ҳурмат кўрсатиб, ўз ёнига ўтқазибди.

«Хуш келибсизлар, бажариш билан эътибор топишимиз мумкин бўлган хизматларига тайёرمىз»,— дебди оқсоқол вазирга.

«Хизмат шуки,— дебди вазир,— мен ёшим улғайган бир кишиман, бу икки йигит билан ҳамма мамлакат ва шаҳарларни кезиб чиқдим. Ҳар шаҳарда бир йилдан туриб, атрофини томоша қилдик, халқлари билан танишдик. Сизларнинг шаҳрингизга келиб, энди шу ерда туришни ихтиёр қилдик. Йигитлар бу ерда туриб, ҳар ёқни томоша қилиб, шаҳар одамларидан таълим олиб, олди-берди, савдо-сотиқни ўрганиб олишлари учун яхши ердан бир дўкон топиб беришингизни сўрайман». Оқсоқол: «Яхши бўлади» деб йигитларни кўздан кечирибди. Уларнинг қиёфаларини кўриб, ҳаддан ортиқ севинибди. Уларга суқи тушиб, бениҳоя яхши кўриб қолибди. «Дувёда шундай келишган, чиройли одам ҳам бўлар экан»,— дебди ўз-ўзига.

Оқсоқол улар хизматига қуллар каби бел боғлаб, дарров дўкон топиб берибди. Дўкон бозор ўртасида бўлиб, катта ва муҳташам экан. Растада унинг олдида тушадиган дўкон йўқ экан. У жуда кенг, мол қўядиган рафлари фил суяклари ва обнус ёғочларидан ишланган экан. Оқсоқол дўкон калитини вазирга тақдим қилиб: «Худо муборак қилсин»,— дебди. Савдогар қиёфасидан вазир калитни олиб, йигитлар билан бирга уй томон йўл олибди. Барча матоларни дўконга келтиришни буюрибди.

Моллар бутун хазина молларига тенг келарли даражада сифатли ва юқори баҳоли экан.

Кеч бўлгач, уйқуга ётибдилар. Эрталаб вазир уларни ҳаммомга бошлабди. Ҳаммомга кириб, ювиниб-тарапибдилар. Ҳар икки йигит ҳам кўрқда ягона бўлибдилар:

Сув билан пурдип яратмиш бу бадани кинот,
Бу баданга тегса, илгинг бахтдан бир илтифот.
Кўрсатиб ғайрат, ҳунарда усталик ифшо этиб,
Мушкни кофурдан ажургал оқ бадан топсуи пажот.

Ҳаммомдан чиқишибди. Бозор оқсоқоли уларнинг ҳаммом тушганларини эшитиб йўлда кутибди. Йигитлар чиройли оҳулардай бўлишибди. Юзлари қизариб, худди тўлпи ой каби жозибадор, меваги шохлар каби кўзга жалб қилувчи бўлибдилар. «Доймо ҳаммомларингиз кўнгилли бўлсин, эй ўғилларим»,— дебди оқсоқол уларни учратиб. «Биз билан бирга боришингизни истайман»,— дебди Тожулмулук. Ҳар икковлари ҳам эғилиб кўришибдилар. Оқсоқолни олиб уйга жўнабдилар. Уни жуда ҳурматлабдилар. Оқсоқолнинг муҳаббати ҳам тобора ортибди. Кеч билан еб-ичиб, хушчақчақлик қилибдилар.

Тонг отгач, йигитлар дўконни очибдилар. Дўкон жуда ҳам ясатилган; ҳаммаёққа ипак гиламлар солиниб, ҳар бири минг динор турадиган иккита ўриндиқ қўйилган, уларнинг устига четларига олтин чакма қилинган ипак гиламлар солинган экан. Бирига Тожулмулук, иккинчисига Азиз ўтирибди. Вазир уларнинг ўртасидан жой олибди. Хизматларида қуллар турибдилар. Янги очилган дўконнинг довуғи ҳар томонга ёйилибди. Одамлар тўда-тўда бўлиб кўришгани келаверибди. Улардан кўплари мол олибдилар. Шаҳарнинг ҳар ерида Тожулмулук ҳақида гап бориб, унинг ҳусни таърифланибди.

Шу йўсинда бир неча кунлар ўтибди. Харидорлар ҳам, томошабинлар ҳам кундан-кун ошиб борибди. Вазир Тожулмулукка сир сақлашни тайинлабди-да, ўзи уйга кетибди. Вазир уларга фойдали бирор иш тўғрисида чора излар, ҳар хил фикрлар юритар экан. Азиз билан Тожулмулук ўзаро сўзлашиб, зора Сайида Дунёнинг олдида бирор киши келиб қолса, деб умид тутишибди.

Тожулмулук бир неча кунни шу зайлда, ширин умидлар билан ўтказибди. Ухламай, фикру хаёли севиқлиси билан банд бўлибди. Кейинги кунларда у ейиш, ичишдан ҳам кечибди. Кунлардан бир кун Тожулмулук дўконда ўтирган экан, иккита канизак билан бир кампир кириб келибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:— кунлардан бир кун Тожулмулук дўконда ўтирган экан,

иккита канизак билан бир кампир кириб келибди. Кампир То жулмулукка тикилганча қотиб қолибди. «Ана қошу ана кўз, ана қадди-қомату, ана юз, худое тавба, одам ҳам шундай кўркам бўлар эканми? Бу одам эмас, фаришта»,— дебди ўз-ўзига. Анча вақт шундай тикилиб тургач, То жулмулукка яқин келиб салом берибди. То жулмулук унинг ҳурмати учун ўрнидан туриб алиқ олибди. У бу ҳаракатларни Азизнинг ишорати билан бажарибди. То жулмулук кампирни ўз ёнига ўтқазиб, дам олиш учун қулайроқ ўтиришга ундабди.

«Эй ақлли йигит, сиз шу шаҳарликмисиз?»— дебди кампир То жулмулукка. «Умримда шу шаҳарга бирипчи келишим. Мақсадим — бир оз томоша қилиб, кўнгил очиндир»,— дебди То жулмулук ёқимли овоз билан. «Шаҳримизга олдин келганлар орасида сен ортиқроқ ҳурматга сазоварсан. Қандай моллар келтирдинг? Менга энг ҳарир кийимли кўрсат, чунки азиз ва поэтик кишилар учун албатта ўзига муносиб қимматбаҳо кийим зарур»,— дебди кампир.

Бу сўзни эшитиб, То жулмулукнинг юраги гупиллаб урибди. Кампир сўзининг маънисига тушуна олгани ҳам йўқ экан, Азиз унга кўз қисиб, бир турли ишоратлар қилибди.

«Менда фақат шоҳларга ва шоҳ қизларига муносиб моллар бор. Қимга олмоқчи эканингизни айтсангиз, ўшанга қараб мувофиқ мол кўрсатар эдим»,— дебди То жулмулук. У бу гап билан кампир айтган бояги сўзнинг таъига етмоқчи бўлибди. «Шаҳрумон шоҳнинг қизи Сайида Дунёга мос бир кийим истайман»— дебди кампир.

Севиқлисининг номини эшитиши билан То жулмулук ҳадсиз севишиб, «Энг аъло молларни келтир»,— дебди Азизга.

Азиз То жулмулук ёнига энг нодир молларни тўпи билан келтириб қўйибди. «Хоҳлаганингизни, муносибини олинг. Бу моллар бошқа дўконларда йўқ»,— дебди То жулмулук кампирга.

Кампир минг динорлик мол айириб: «Баҳоси қанча?»— деб сўраган экан, «Шу арзимаган нарсга устида сиз билан савдолашиб ўтирармидим. Баҳоси сиз билан тапишини шарафига ҳам арзимамайди»,— дебди То жулмулик.

«Сенинг кучоғингда ухловчи, сен билан бирга бўлувчи, ой юзинг билан лаззатланувчи, ўзинг каби кўркам малика ҳурмати билан қасамёд қиламан, сен каби ширин сўз, кўркам юз кишини кўрмаганман»,— дебди кампир. То

жулмулук кулиб: «Эй гуноҳкор кампирлар орқали ҳожат чиқарувчи тангрим!» — дебди ўз-ўзига. «Исминг нима, эй ўғлим?» — деб сўрабди кампир, «То жулмулук», деб жавоб берибди йигит.

«Бу ном шоҳлар ва шаҳзоданинг номи, лекин сен савдогар кийимидасан-ку», — дебди кампир. «Ота-оналари ортиқ севганлари учун унга шундай ном қўйганлар», — дебди Азиз. Кампир: «Тўғри айтдинг ўғлим, худо сизларни ёмон кўздан, ҳасадчилар қаҳридан сақласин», — дебди-да, кийимликларни олиб йўлга тушибди. У борар экан, хаёли йигитнинг юз-кўзлари, кўрки, қомати ва ширин сўслари билан банд бўлибди.

Кампир Сайида Дунё олдига кириб: «Эй маликам, мен сенга тенги йўқ, ҳарир кийим келтирдим, мана кўргин», — дебди. «Бундай ҳарир кийимни бизнинг шаҳарда кўрмаганман, эй буви», — дебди қиз кампирга.

«Сотувчисини айтмайсанми, унга тенглашарли кўркам йигитни умримда кўрмаганман. Жаннат дарвозабони жаннат эшигини очганда чиққан йигит дейсан. Шу кеч у билан суҳбат қуриб, қучоғида бўлишингни истар эдим. У йигит кўрган кишининг юрагини типирчилатиб қўядиган даражада кўркам. Шу молларни бизнинг шаҳримизга ўйнаб кетиш мақсадида келтирган экан», — дебди кампир.

Кампирнинг гапига Сайида Дунё кулиб: «Худо олсин сени, эй фалокат кампир, миянг суюлиб, ақлдап озибсан. Қани менга бер, яна бир карра тузукроқ кўрай», — дебди Сайида.

Кампир кийимликни берибди. Сайида икки-ичи қайта қўлига олиб кўрибди. Кийимлик жуда қимматбаҳо, ҳаддан зиёд чиройли бўлиб, қиз бундай молни шу дамгача учратмаган экан. «Худо ҳақи, бу мол бениҳоя қимматли нарса», — дебди Сайида. «Маликам, агар эгасини кўрсангиз эди, ер юзида бундай кўркам йигит йўқлигини ўзингиз ҳам тасдиқ қилар эдингиз», — дебди кампир. «Унинг нима ҳожати борлигини сўрамадингизми, ёрдам берар эдик», — дебди Сайида кампирга.

«Фаросатингизга балли, маликам, ҳожатсиз киши бўлмайди, албатта, бир ҳожати бордир», — дебди кампир.

«Унинг ёнига бор, салом айт, қадамингиз билан шаҳримиз эътиборини оширдингиз, қандай ҳожатингиз бор, бажаришга ёрдам бераман дегин», — дебди Сайида.

Кампир: «Бош устига» деб, ўша ондаёқ То жулмулук олдига йўл олибди. То жулмулук кампирни кўрвиши билан беҳад қувонибди, унинг ҳурмати учун ўрнидан

туриб, ўз ёнига таклиф қилибди. Кампир ўтибди, да-
мини ростлабди. Сўнг у Сайида Дунё сўзларини ай-
тибди.

Тожулмулук беҳад шодланиб, руҳи енгиллашибди.
Қувончи ичига сигмай «мақсадимга етдим», дебди ўзича.
«Малъкага хат ёзиб берсам, жавобини келтириш сизга
оғир бўлмасми?» — дебди у кампирга. «Бош устига», деб-
ди кампир. «Қоғоз, сиёҳ, қалам келтир», — дебди Тожул-
мулук Азизга. Азиз уларни ҳозир қилибди. Тожулму-
лук қаламни қўлга олиб, қоғоз бетига шу шеърни
ёзибди:

Умид мактубини ёздим, юбордим сенга, э жонон,
Ҳикоят айлағай бу хат, нечук қийнар мени ҳижрон.
Биринчи мисрада бу хаста жонимга тушиб ёташ,
Солиб иккинчи мисра васлидин қалбимга зўр тугён.
Учинчида ҳаётимдин умид уздим, мажолсизман,
Бўлиб тўртинчи мисрада тану жон ишқаро қурбон.
Бешинчи, бу кўзим қилгай қачон ҳуснингни наззора,
Келур олтинчидин сенга, етар энг яхши кун қай он?!

Шеър остига имзо қўяр экан: «Бу хат севги асири,
иштиёқ занжирларига боғланган, айрилиқ азобларидан
сиқилгандан», деб ёзибди. Кўзларидан ёш тинимсиз оқиб,
яна шу икки байтни қўшибди:

Хатни ёздим дилда алам, кўзда ёш,
Яхши ният доим кўпгилга йўлдош.
Тезда сизга етишмоқлик орзуси
Борки, дилим этур қайғуга бардош.

Хатни буклаб, муҳрлаб кампирга топширибди. «Бу
хатни Сайида Дунёга топширинг», — дебди Тожулмулук.
«Бош устига», дебди кампир. «Севги белгиси учун арзи-
маган шу пулни олинг», — деб Тожулмулук унга мишг
динор берибди. Кампир пулни олиб, унга миннатдор-
чилик билдирибди. Йўлга тушиб Сайида Дунё ҳузурига
кириб борибди.

«Қандай ҳожатларни айтди? Биз уни бажарамиз», —
дебди Сайида Дунё. «Менга бир мактуб ёзиб берди, ни-
малар ёзганини билмайман», — дебди-да, кампир хатни
маликага узатибди.

Сайида Дунё хатни олиб ўқибди, мазмунига тушуниб
ғазабга келибди: «Мен кимману, у ким! Уялмай менга
хат ёзибди, — деб юзларини юла бошлабди. — Худо ҳақки,

агар худодап қўрқмаганимда, уни дўкониинг тоқсига осдирар эдим».

«Нима ёзган экан, бунча ғазабландингиз? Хафалик билдирганим ёки кийимликнинг пулини сўраганими?» — деб сўрабди кампир маликадап.

«Хайф сенга, эй кампир, — дебди маллика бақириб, — бу ерда упдай сўзлар йўқ. Бу ерда ишқу муҳаббат тўғрисида ёзилган. Буларнинг ҳаммаси сенинг касофатингдан келди. Бўлмаса, у мени қаердан билади-ю, бундай сўзларни ёзишга қандай журъат қилади!». «Эй маликам, сеп ўзингнинг олий қасрингда яшайсан, сенинг олдингга одам эмас, қуш ҳам учиб киролмайди. Бас, шундай экан, бу сўзларга хафа бўлиб қайғуришининг ҳеч ҳожати йўқ. Ўзинг шоҳ қизи бўлсанг, ит ақиллашидан сенга нима ташвиш! Мен хатда нима ёзилганини билмай, келтирганим учун аччиqlанма. Менинг фикрим, албатта, хатга жавоб ёзишинг, уни ўлим билан қўрқитишинг, бу беҳуда гаплардан қайтаришинг зарур. Шунда у эсини йигиб, бу бачканаликларга барҳам беради», — дебди кампир.

«Қайта жавоб ёзиб ўтирмаса деб хавфлапаётирман», — дебди Сайида. «Бу танбеҳ ва қўрқитишлардан сўнг умиди узилади. Фикридан қайтади», — дебди кампир. «Қоғоз, сиёҳ ва қалам келтир», — дебди қиз. Кампир дарров бу нарсаларни ҳозир қилибди. Сайида Дунё шу байтларни ёзибди:

Ишқида уйқум йўқотдим дебди лоф урган киши,
Васл умиди бўлмаса ўлгай эдим дейсан ҳамон.
Ўйла, э подон, танапга ойга етгайму киши,
Ким у ой васлига етгандур қачон кўрган замон.
Кўп хатарлидур бу йўл, умринг азобда ўтмасин,
Маслаҳат шул қайт бу йўлдин, қайтмасанг бўлгай ёмон.
Сен агар бу сўзларини қайтарур бўлсанг яна.
Унда мендан раҳм-шафқат, кутма қолмайсан омон.
Ой билан кунни яратган тангри помига қасам,
Қайтмасанг бу пиятингдин айлагаймен қасди жон.
Бир дарахтга михлатурмен, шунда билгайсен мени,
Энди бу ишдин тилинг тий, йўқса кесилгай забон.

Малика хатни буклаб кампирга берибди-да: «Бунга унга топишиб, бундай бемаъни сўзларни тўхтатгин, деб айт!» — дебди. Кампир: «Бош устига», деб хатни олибди-ю, ўз уйига қараб жўнабди. Тонг отишини кута-

кута тунни ўтказибди. Тонг отгач, кампир То жулмулук дўкопига йўл солибди. То жулмулук унинг йўлига мунтазир экан. Кампирни кўриши билан подликдан типирчилаб қолибди. Кампир яқинлашгач, унинг ҳурмати учун ўрнидан туриб, ўз ёнига ўтқазибди.

Кампир ёнидан хат чиқариб То жулмулукка берибди: «Буни ўқи. Сайида Дунё хатингни ўқиб ғазаблалди. Лекин мен уни ҳар хил гаплар билан энга келтирдим. Ғабдан тушириб кулдирдим. Кўнгли юмшаб жавоб ёзди». То жулмулук кампирга миннатдорлик билдириб, Азизга унинг хизмати учун минг динар беришни буюрибди. То жулмулук хатни ўқиб, ниҳоят қаттиқ йиғлабди. Унинг йиғисига кампир ҳам ачипибди. Йиғисини эшитишга тоқати қолмай, «Мактубда сени йиғлатувчи нималар ёзилган экан?»— деб сўрабди кампир. «Хатда у мени осиш, бўғизлани билан кўрқитибди. Энди ёзмасликни тапбехлабди. Хат ёзишни тўхтатишдан ўлганим яхшироқ!»— дебди То жулмулук.

«Жавоб хати ёз, сўнг у, билганини қилсин. Ёш жонинг камолотга етсин. Мен жоним борича ҳаракат қиламан, ҳар қандай тўсқинликларни енгиб, мақсадингга эриштириш пайида бўламан»,— дебди кампир. «Қилган ҳаракатларинг учун хизматингга тайёрман. Сен ахир одамларни йўлга солишда тажрибалисан, ҳийла ишлатишга омилсан. Сенга ҳар қандай қийин иш осон. Худо ҳар ишга қодирдир»,— дебди То жулмулук ва қалам-қоғоз олиб, шу байтларни ёзибди:

Қатл айларам дер ул ёри жоним,
Ўлсам типарди бу хаста жоним.
Ҳижрондин ўлмоқ ошиққа роҳат,
Ўлсам топардим тилак-армоним.
Мен ҳам қулипгиз, ҳам бир аспрман,
Раҳм айлангиз бир, оромижоним.
Ҳеч айб эмасдур ҳурларни севмоқ,
Сиз ҳам ўтингиз бир томчи қоним.

Йигит алам билан оҳ уриб, қаттиқ йиғлабди. Кампир ҳам йиғига қўшилибди. Сўнг кампир хатни олиб: «Ўзингни дадил тут, хотиржам бўл, мақсадингга етказаман», дебди-ю, ўрнидан туриб йўлга тушибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:— кампир Тожулмулукка: «Дадил бўл, кўнглингни тинч тут, албатта, мақсадингга етказаман»,— дебди-ю, ўрнидан туриб, Сайида Дунё томон йўл олибди. Сайида мактуб учун ҳали ҳам қаҳрланиб, камоли ғазабидан ранги бўзариб ўтирган экан. Кампир унга иккинчи мактубни топширган экан, у ортиқроқ ғазабланиб: «Мен сенга, у умидвор бўлиб қолади, деб айтмабмидим»,— деб бақирибди. «Шу мактуб билан умидвор бўлиб қаёққа борарди»,— дебди кампир.

«Ҳозир унинг ёнига боргип-да, агар бундан сўнг хат ёзар экансан, бўйнинг узилади, деб тушунтир»,— дебди Сайида. «Уни қўрқитиш учун менинг сўзим ўтмайди. Шу сўзларни ёз, мен олиб бориб берай»,— дебди кампир. Сайида қоғоз-қалам олиб, шу байтларни ёзибди:

Эй висол излаб етолмай йўл юргувчи сарсон одам,
Бу хатарли йўлда ўз жонига қилган кўп ситам.
Худди сен билмоқчисан осмонда юлдуз сочини,
Сен етишмоқчи бўлурсан кўкда тўлган ойга ҳам.
Сен етишимга етиб кўксимга бош қўймоқчисан,
Ўайси бир журъат билан бу йўлга сен қўйдинг қадам?!
Ташри ҳаққи, бу йўлингдин қайт, қўзғатмай ғазаб,
Бошда бор сочинг оқаргай сенга мен қилсам ситам.

Сайида хатни буклаб кампирга берибди. У хатни олиб шошқич йўлга тушибди. Тожулмулук кампирни кўриши билан оёққа туриб: «Худо муборак қадамингизни узмасин»— дебди. «Мана хатингнинг жавоби»— дебди кампир Тожулмулукка.

Тожулмулук хатни ўқиб, қаттиқ йиғлабди. «Ўани энди бир жаллод мени ўлдирса, букўнги ҳолимдан ўлим менга афзалроқ»,— дебди Тожулмулук. Сўнг у қўлига қалам, қоғоз олиб, шу байтларни ёзибди:

Мен ошигингиз ишқ деңгизида бечора ғарқоб,
Э ёрижоним, ҳаддин оширмапг ҳажру жафони.
Жоним танамдан чиқмоққа тайёрдур жабрингиздин,
Раҳм айлапг энди бизга, унутмапг меҳру вафони.

Тожулмулук хатни буклаб кампирга топширар экан: «Сизни поўрип хизматга солаётирман»,— дебди-да, Азизга минг динор чиқариб беришни буюрибди. «Бу мактуб

ё бутунлай етишишга ёки алоқани узишга хизмат қилиши керак»,— дебди Тождулмулук.

«Эй ўғлим, мен сепга фақат яхшилиқни истайман. Мақсадим, у сенинг ёнингда бўлишига эришишдир. Сен тунлари нур сочувчи ой бўлсанг, у кундузни порлатувчи қуёшдир. Агар мен сизларни қовуштира олмасам, ўлганим яхши. Ахир мен олтмиш ёшга кириб, бутун умримни ҳийла, макрга сарф қилганман, не-не ишларга қўл урганман. Энди икки кишини қовуштира олмасам, бу мен учун уятдир!»— дебди-да, йигитга таскин бериб, қўнглини кўтариб, хайр-маъзурлашибди. Анчагина юриб Сайида Дунё ҳузурига етибди. Кампир хатни сочлари орасига яширган экан. Унинг ёнига ўтиргач, бошини қасий бошлабди. «Кўпдан бошимни ювмаганиман, сирками, бошқами тушканга ўхшайди. Малол келмаса, бир қараб қўйишингни сўрардим»,— дебди кампир. Сайида Дунё кампирнинг бошини боқмоқчи бўлиб сочларини ёйган экан, сочи орасидан бир хат чиқибди. Сайида Дунё уни кўриб, «Бу қандай хат?» деб сўрабди кампирдан. «Савдогар дўконида, унинг ёнида ўтирган эдим. Шу ерда илашиб қолган бўлса керак. Менга бер, уни олиб бориб топширай»,— дебди кампир.

Сайида Дунё хатни очиб ўқибди, мазмунига тушуниб: «Бу сенинг ҳийланг,— дебди бўғилиб,— агар менинг энагам бўлмаганингда, таъбингни хира қилардим. Бу савдогар менинг бошимга бало бўлди. Бу таъвишларнинг ҳаммасига сеп сабабчи. Бу савдогарнинг ўзи қаердан келган. Ундан бўлак киши менга бунчалик журъат қилган эмас. Бу сирлар одамлар орасига тарқалиб кетмаса, деб қўрқаман. Яна шуниси ёмонки, бу савдогар менинг гипсимдан ҳам эмас, тенгим ҳам эмас»,— дебди.

Кампир унинг ёнига яқинлашиб: «Сенинг савлатинг ва отагнинг ҳайбатидан ҳеч ким бу сўзларни айтишга журъат қилолмасди. Шунинг учун жавоб ёзганинг яхши»,— дебди. «Шоҳ ғазабидан қўрқмай, бу сўзларга қандай жасорат қилди у шайтон? Нима қилиш керак? Ўлдиришга буюрсам яхши эмас, шундай қўяверсам, яна ҳам кучаяди»,— дебди Сайида.

«Хат ёз, зора у чекипса»,— дебди кампир. Сайида қоз, қалам олиб, бу шеърни ёзибди:

Ўжарлигинг ҳаддан ошди, э иссои,
Ақлсизлик сени енгибди осоп.
Қачонгача шеър битиб ўз қўлим —
Билан қайтарамап кўрсатиб йўлинг.

Афсузки қайтариш бермади чора,
Орзувинг ортмоқда бундан тобора.
Бу сирни яширдим элдан неча бор,
Севгини яширгил, қилма ошкор.
Яна бирор огиз сўз айтар бўлсанг,
Қушлар ҳам тополмас жасадинг ўлсанг.
Жуда оз фурсатда ажалга қўшоқ —
Бўлурсан, танаини ёпажак туироқ.
Қариндошингни ҳам, э гофил банда,
Қилажак бу нодон ҳирсинг шарманда.

Қиз хатни буклабди-да, кампирга узатибди. Кампир Тожулмулук дўконига бориб, унга хатни топширибди. Тожулмулук хатни ўқигач, унинг тош юрак эканини сезибди, етишолмаслигига кўзи етибди. У воқеани вазирга айтиб, бирор маслаҳат беришни сўрабди. «Энди унга худонинг ғазабини сўраб хат ёзишдан бўлак чора йўқ», — дебди вавир.

Тожулмулук Азизга: «Дўстим, сен унга билганингча, менинг тилимдан хат ёз», — дебди. Азиз қўлига қалам, қоғоз олиб, шу байтларни ёзибди:

Беш машойихга сиғиндим менга нажот бер, худо,
Менга ким қилди ситам, сен унга келтиргил бало.
Сенга маълумки, азобда қолди бу жоним менинг,
Севгилим тош бағир экан, бошимга солди можаро.
Беҳисоб, чексиз жафоларга чидай токайгача,
Сендин ўзга йўқ мураббий, сен ўзинг бўл раҳнамо.
Кеча-кундуз иштиёқингни увутсам дерману
Лекин у чиқмас эсимдап жо бўлибдур жонаро.
Сен кишиларни увол қилмоқдин асло қўрқмадинг,
Мени севги лаззатидан маҳрум этган маҳлиқо.
Бу ҳаётинг лаззату оромин сен бирла мудом,
Мен сени деб элу юртим дўст-ёримдин жудо.

Азиз хатни битказиб Тожулмулукка берибди. Шаҳзода ўқиб таажжубланибди. Хатни кампирга берибди. Кампир унга эгаси — Сайида Дунёга отказибди.

Сайида хатни ўқиб ортиқ ғазабланибди: «Бу таъвишлар ҳаммаси шу кампирнинг касофатидан келган», — дебди-ю, маҳрамларини чақириб: «Бу ҳийлакор шум кампирни тутиб йиқинглар, оёқларингиз билан тепинглар!» — дебди. Улар кампирни тепкилай бошлабдилар. Кампир ҳушидан озибди. Ҳушига келгач, ўрнидан туриб, аста-секин бир амаллаб уйга етиб олибди. Тонг отгунча

уйида ётиб, эрталаб Тождулмулук дўконига йўл олибди. Тождулмулукка бўлган воқеани батафсил сўзлабди. Бу воқеадан йигитнинг кўнгли бузилиб: «Биз учун сенга етган бу кулфат, албатта, оғир, лекин тақдир ишига чора йўқ»,— дебди. «Хотиржам бўл, кўнглингни тинчит. Сени менга азоб берган у фусунгар билан қовуштирамагунча тинчимайман»,— дебди кампир. «Эрларга қарши бунча ғазабли бўлишнинг сабаби нима?»— деб сўрабди Тождулмулук. «Уйқуда кўрган бир тушидан сўнг шундай бўлиб қолган»,— дебди кампир.

«Қандай туш кўрган экан?»

«Кунларнинг бирида ухлаб ётар экан, тушида бир сайёдни кўрган. У тўр ёйиб, тўр атрофига дон сочиб-да, ўзи бир чеккада ов кутиб ўтирган. Жуда кўп қушлар тўр устига тўпланганлар. Улар орасида бир нар, бир мода қуш ҳам бор экан. Нар қуш тўрга илиниб қолгач, тўрдан чиқиб кетиш учун типирчилаб уринган. Бунини кўриб ҳамма қушлар учиб кетишган, мода қуш қайтиб келган. Атрофни айланиб тўрга яқинлашган. Овчинини кўрмаган. Секин тузоқдаги қуш ёнига ўтиб, тумшуги билан оёғидаги боғни узган, икковлари осмонга парвоз қилганлар.

Овчинини келиб қараса, тўр чигаллашиб, йиғилиб қолибди. Тўғрилиб атрофига дон сочибди-да, ўзи бир чеккада ов кутиб ўтирибди. Бир оз вақт ўтгач, ҳамма қушлар ёпирилиб келибдилар, бир мода қуш тўрга илинибди, унинг типирчилганини кўриб, ҳамма қушлар учиб кетибдилар. Нар қуш ҳам бошқа қушлар қатори учиб кетаверибди. Модасини қутқазгани қайтиб келмабди. Овчинини келибди-да, ўлжани қўлга киритиб, уни сўйибди.

Сайида чўчиб уйғонибди, ҳамма эркаклар ҳам шундай вафосиз, беоқибат бўлсалар керак, деб ўйлабди.

Тождулмулук унинг сўзини бўлиб: «Ўлсам ҳам уни бир кўрмак истайман. Бир ҳийла қилиб уни менга кўрсат»,— дебди кампирга. «Унинг қасри теварагида боқча бор. Сайида ҳар ойда бир марта яширинча боқчага чиқиб кезади. Эндиги чиқишига ўн кун қолди. Чиқар вақтида сенга хабар бераман. Чиқасан-да, ўша ерда учрашасан. Зора сени кўриб, муҳаббати тушса. У вақт муродишга етасан. Чунки етишнинг воситаси муҳаббат, холос»,— дебди кампир. «Бош устига», дебди Тождулмулук.

Тождулмулук Азиз билан бирга ўрнидан туриб, дўкондан чиқибди. Кампирни олиб уйларига жўнабдилар. Кампир уларнинг уйларида кўриб қайтибди.

Шундан кейин Тожулмулук Азизга: «Эй биродар, сен мени деб бирга келдинг. Қайғуларимга шерик бўлдинг, Энда бу дўконнинг менга зарурати йўқ. Дўкон бутун моллари билан сенга бўлсин»,— дебди. Азиз қабул қилибди. Сўнг улар сўзлашиб ўтирибдилар. Тожулмулук Азизни гапга солиб, ажойиб саргузаштини яна бир марта сўзлаб беришини сўрабди. У ўз саргузаштларидан сўзлаб берибди.

Кейин улар вазир ёнига бориб, Тожулмулук воқеасини айтибдилар, ундан нима қилиш кераклигини сўрабдилар.

«Қани туринглар, боққа борамиз»,— дебди вазир. Ҳаммалари яхши кийимларини кийиб, йўлга тушишибди. Орқаларидан учта қул бораверибди. Боққа етибдилар, осмон бўйи дарахтлар ҳар томонни қоплаган, ариқ тўлиб сув оқармиш. Эшик олдида боғбон турар экан. Улар боғбонга салом берибдилар, у алиқ олибди. Вазир унга юз динор бериб: «Бу мусофир меҳмонларга шаҳарни кўрсатиб юрибман. Емоқ учун бизларга бирор нарса келтиришингизни сўрайман»,— дебди. Боғбон пулни олиб: «Ичқари киринглар, тортинманглар, ҳаммаёқ ўзингизники. Ўтиринглар, ҳозир овқат келтираман»,— дебди-да, бозорга қараб йўл олибди.

Вазир, Тожулмулук, Азиз ва қуллар боқчага кирибдилар. Бир оз ўтгач, боғбон яхна гўшт ва нонлар келтирибди. Улар олдида дастурхон ёзибди. Овқатланиб, қўлларини ювибдилар. У ёқ-бу ёқдан сўзлашиб ўтирибдилар. «Бу боғ ўзингизникими ёки ижарага олганмисиз?»— дебди вазир боғбонга. «Боғ меники эмас, шоҳ қизи Сайида Дупёнинг боқчасидир. Мен унинг боғбониман»,— дебди боғбон. «Маошингиз қапча»,— дебди вазир. «Бир динор»,— дебди боғбон.

Вазир атрофини кўздан кечириб юқоридаги олий қасрга кўзи тушибди, қаср кўҳна экан: «Бир иш қилай, ёдгорлик бўлиб қолсин»,— дебди вазир боғбонга. «Қандай иш қилмоқчисиз?»— деб сўрабди боғбон. «Мана бу уч юз динорни ол»,— дебди у боғбонга. Боғбон бу сўзни эшитиш биланоқ: «Хоҳлаган ишингизни қилинг»,— деб пулни олибди. «Шу жойда бир мўъжиза кўрсатаман»,— деб вазир уйлари томон йўл бошлабди. Кечани ўтказиб, вазир энг моҳир наққош, рассом ва тиллакор усталарни чақиртирибди. Уларга зарур ҳар турли буюмларни ҳозирлатибди. Усталар билан бирга боқчага йўл солибди. Боқчага кириб, қасрнинг деворларини зийнатлашга, ҳар турли нақшлар ўйишга буюрибди. Қаср айвонининг

ўртасига овчи томонидан ёйилган тўрга қушлар келиб қўнганини, улардан бири тўрга илинганини, иккинчи томонига ҳам худди шундай расм солишга, лекин бу томонда қушни овчи қўлига олиб, бўғзига пичоқ қўйиб турганини, яна бир томонга йиртқич бир қуш нар бир қушни тутиб тирноғи билан уни ҳалок қилаётгани чоғдаги расмини солишни буюрибди. Бу ишларни битиргач, улар боғбон билан хайрлашиб, ўз йўлларига кетибдилар. Уйга етиб суҳбатлашиб ўтирибдилар. Тожулмулук Азиздан қўнгил ғашлигини ювиб, юрак ўтини сўндирувчи шеърлар ўқишни сўрабди. Азиз шодланиб, шу байтларни ўқибди:

Ўтган ошиқларки, тортган ғам-аламлар барчаси,
Бир мени бошимга тушди, шу учун дил бемадор.
Ҳар мени кўз ёшларимга тўймоқ истар бўлсангиз,
Қанча чанқоқлар тўяр кўзимда ёш дарёси бор.
Севги — ошиқларни қай аҳволга солди бир кўрай,—
Дер эсанг гавдамга боқ, рангимни кўргил, э пигор.

Кўз ёшлари оқар экан, яна шу байтларни ўқибди:

Юпқа томоқ, шахло кўзни кўрмайин, дунё айшин сира кўрдим
деманглар,
Бол тиллардан қанду поввот сўрмайин, лаззат кўрдим деган
даъво ёлғовдир.
Муҳаббатнинг бордур асл маъноси, уни билар фақат ошиқ
бўлганлар,
Уни билар кеча-кундуз кимки, излаб ёр васлин дашту чўлда
сарсондур.
Севги дардин юрагимдин олмасун, худо мени бу лаззатдин
қўймасун,
Кечалари кўзга уйқу бермасун, фақат ишқи роҳати жондур.

Сўнг у куйга солиб, шу шеърни ўқибди:

Иби Сино «Қопун»ида этмишдур:
Ошиқларга даво чалғу ҳам шароб.
Ёки бирор севгилиси каби ёр
Васли бирла ўзин қилолса шодоб.
Синаб кўрдим тажрибада мен буни,
Иби Сино «Қонун»и бермас жавоб.

Азиз шеърини тугатгач, Тожулмулук унинг ғасоҳатига, қўнгидагиларни топишга ҳайрон қолибди. «Ғамларимни бирмунча таратдинг»,— дебди у. Вазир эса: «Қа-

димги одамлар қисмати эшитувчини танг қолдиради»,— дебди. «Агар ана шундай нозик шеърлар хотирингга келса-ю, ўқиб берсанг, биз жон деб тинглардик»,— дебди Тоғулмулук вазирга. Вазир байтларни куйга солиб ўқибди:

Мен аввал сенга тортиқлар билан етмоқни ўйлардим,
Кулиб гулдек очилган чехралар ишқинг баҳоси деб.
Йўлингда дил унутмишдир улуғлар бўлганин қурбон,
Ҳалат қилдим мен осондур бу ишқингни давоси деб.
Вале кўрдим юрак севган кишингга айладинг аҳсон,
Берурсан унга тортиқлар, шудур дил муддаоси деб.
Тушундимки етиб бўлмас экан сенга қилиб ҳийла,
Қанотим остида бошим бекитдим шу жазоси деб.
Бу менга ишқ уйдурким ҳамиша шунда қолғайман,
Абад бунда йўқолғайман кўнгилнинг бошпаноси деб.

Уларни шундай қолдириб кампирга келсак: у ўз уйида ётиб, Сайида ёнига бормай қўйибди. Сайида эса, боқча томошасига кампирсиз чиқа олмас экан. Кампирга киши юбориб, унинг кўнгилни юпатувчи сўзлар сўзлабди. «Мен боқчага чиқмоқ истайман. Боқча дарахтларини кўриб, боқча гулларини ҳидлаб кўнгил очишни орзу қиламан»,— дебди Сайида кампирга. «Бош устига, лекин мен уйимга бориб, кийимимни алмаштириб келишим керак»,— дебди кампир. «Боргин-у, кечикмай тез қайт»,— дебди Сайида. Кампир унинг ёнидан чиқиб. Тоғулмулук олдига чопибди. «Энг яхши кийимларингни кий, боқчага етиб бор, боғбонга салом бериб, бир ерга яширин»,— дебди кампир Тоғулмулукка. «Бош устига»,— дебди Тоғулмулук. Кампир унга бўлажак алоҳида ишоратларни уқтирибди.

Кампир шошиб-пишиб Сайида Дунё томон жўнабди. У кетгач вазир билан Азиз Тоғулмулукни кийинтирибдилар. Унинг бир устки кийими беш минг динарлик шоҳона кийим экан. Белига ҳар турли қимматбаҳо тошлар қадалган олтин камар боғлабдилар. Кейин биргалашиб боқчага қараб йўл олибдилар. Боқча эшигида боғбон ўтирган экан. Мўйсафид уларни кўриши билан ўрнадан туриб, иззат-ҳурмат билан эшик очибди. «Қиринг, боқчани томоша қилинг»,— дебди боғбон Тоғулмулукка. Боғбон шоҳ қизининг букун боқчага чиқишидан хабарсиз экан.

Тоғулмулук боқчага кириб, бир оз ўтирибди. Бирдан ҳацдайдиш шовқин эшитилибди. Ҳали қараб улгурмаган

ҳам экан, бир қанча қуллар, канизлар яширин эшикдан чиқибдилар. Боғбон улар келаётганини кўриши билан югуриб Тоҷулмулук олдиға келибди.

«Эй, хўжам, қандай қиламиз, шоҳ қизи боқчаға чўқаётир»,— дебди у изтироб билан Тоҷулмулукка. «Сен учун зарарсиз, мен бирор жойға яширинаман»,— дебди Тоҷулмулук.

Боғбон жуда ҳам эҳтиёт бўлишни таъкидлаб, ўз йўлиға чошибди. Шоҳнинг қизи канизлари ва кампир билан боқчаға киришгач, кампир: «Бу ходимлар бирга юрганда мақсадға эришиб бўлмайди», деб ўйлабди-да: «Хаёлимға бир фикр келаётир»,— дебди шоҳ қизига. «Сўзла»,— дебди Сайида. «Боқчада шу ходимларнинг сенга нима кераги бор, улар билан бирга яйраб ёзила олмайсан. Уларга жавоб бер, бир оз очилиб роҳатлан»,— дебди кампир. Сайида: «Тўғри айтасан» деб, уларни ўзидан узоқлаштирибди. У бир оз ёлғиз ўзи сайр қилиб юрибди. Тоҷулмулук уни суқ билан томоша қилар, қараб тўймас, ҳар қарашида эси оғар, унинг кўзи, юзи, оғзи, лаби ёки сочями — қай бири мафтун этаётганини ажрата олмас, қараши билан ҳушсизланар экан. Сайида буни сезмабди. Кампир эса, Сайиданинг фикрини ўғирлаб, пайт кутиб вазир нақш қилдирган айвон томонга етаклаб келибди. Сайида нақшларни ажабланиб томоша қилибди. Расмдаги қушлар, овчи ва илинган қуш унинг хаёлини бутун жалб қилибди. «Эй тавба, булар ҳаммаси тушимда кўрган нарсалар-ку! Қушлар, овчи, тўр ҳаммаси ўша-ку»,— деб таажжубланибди.— «Эй энага мен эрларни ёмон кўриб, улардан қочар эдим. Лекин бу ерда овчидан нарнинг қутулганини, моданинг ўлдирилганини, модани қутқазмоқ истаганда эса, йиртқич қуш келиб, уни ҳалок қилганини кўраётирман».

Кампир гўё бу гапларни эшитмаётгандек ўзини билмасликка солиб, уни Тоҷулмулук яширинган жойгача олиб келибди. Сўнг кампир Тоҷулмулукка қаср деразалари остида юришга ишорат қилибди. Сайида Дунёнинг кўзи қоматлари келишган, чиройли йигитга тушиб қолибди. Йигитнинг ҳусни, кўрки Сайидани ҳайратға солибди.

«Бу чиройли йигит қаерлик, эй энага?»— деб сўрабди у. «Мен билмайман, фикримча, бирон шоҳнинг ўғли бўлса керак. Ахир, унинг ҳусни тенгсиз, кўрки кўнглиларни асир қилиб ўт ёқувчи-ку»,— дебди кампир.

Сайида Дунё йигитга мафтун бўлиб, ақлидан адашибди. Кўзлари, қошлари, қоматларидан кўзини ололмай

қолибди. «Бу йигит ортиқча гўзал экан»,— дебди у. Кампир: «Тўғри айтасан Сайидам»,— дебди-да, Тождулмулукка кетиш кераклиги ишоратини қилибди. Унинг кўнглини ҳирс ўти қошлаган, бу ердан узоқлашиши оғир бўлса ҳам, кампир сўзига қаршилиқ қилмай, боғбон билан хайрлашиб уйига қайтибди. Вазир билан Азизга кампирнинг кетшига ишорат қилганини айтибди.

Улар Тождулмулукни сабр қилишга ундабдилар. «Агар кетиш керак бўлмаганда, кампир бу ишни тавсия қилмасди»,—деб уни овутибдилар.

Шаҳзодани шоҳ қизи Сайида Дунё қаттиқ севиб қолибди. Унинг бутун фикри шаҳзодага етишиш бўлиб қолибди. «Мени унга сендан бошқа киши қовуштира олмайди»,—дебди Сайида Дунё кампирга. «Худоё тавба, ахир сен эркак номидан ҳазар қилардинг-ку! Не сабабдан бу йигитнинг ишқи дилинга тушди? Лекин сенга фақат шу йигит мосдир»,—дебди кампир. «Суюнчи учун сенга минг динорлик сарпо ва пул бераман, уни менга яқинлаштиришга ёрдам бер, бўлмаса, ўлишим муқаррар»,—дебди Сайида Дунё.

«Қасринга кир, сизларни қовуштиришга ҳаракат қилман, ишларингизни битиришга жоним борица киришман»,—дебди кампир.

Сайида Дунё қасрига қайтибди. Кампир эса, Тождулмулук ёнига югурибди. Тождулмулук кампирни кўриши билан ўрнидан турибди. Алоҳида иззат-ҳурмат билан салом бериб, ўз ёнига ўтқазибди.

«Масала ҳал бўлди, иш битди»,—дебди кампир. «Қачон кўришамиз?»—деб сўрабди Тождулмулук.

«Эртага»,—деб жавоб берибди кампир.

Тождулмулук кампирга минг динорлик сарпо тақдим қилиб, минг динор пул берибди.

Кампир Сайида Дунё олдига борибди. «Севиқлим тўғрисида нима гап бор?»—дебди Сайида Дунё. «Қаерда туришини билиб келдим. Эртага уни сенинг ёнингга олиб келаман»,—дебди у. Сайида Дунё севишиб унга минг динорлик сарпо билан минг динор пул берибди. Кампир уларни олиб уйига жўнабди.

Тонг отгач, кампир Тождулмулук ёнига борибди. Унга хотинлар кийимини кийгизиб: «Менинг орқамдан шошилмай битта-битта юр, сўзловчиларга қарама»,—дебди-да, кўчага чиқиб, йўлга тушибди. Тождулмулук унинг орқасидан бораверибди. У хотинларча кийинганмиш. Кампир юз беражак айрим ҳодисалардан чўчимаслиги учун Тождулмулукка йўлда кўп нарсаларни уқтириб бора-

рибди. Улар қасрга етибдилар. Кампир ичкари кирибди. Тожулмулук унинг орқасидан борибди. Улар уйма-уй ўтиб, еттинчи эшикка етибдилар. Кампир Тожулмулукка: «Дилингни маҳкам тут, қачон сенга: «Қани қизим, кел» десам тез юриб, даҳлизга киргин-да, чап қўлдаги бир неча эшиклик қасрга бор, бир чеккадан сапаб, олтинчи эшикка кир. Севиклинг ўша ерда бўлади»,—дебди.

«Сен қаерга борасан?»—деб сўрабди Тожулмулук кампирдан. «Ҳеч қаерга бормаيمان, мабодо бош дарвозабон мени тўхтатиб қолса, бир оз кечикарман».

Улар йўлда давом этибдилар. Тожулмулук кампирнинг орқасидан бораверибди. Улар бош дарвозабон олдига етганларида, у кампир ёнида келаётган жория суратидаг аёлни кўриб: «Бу ким?»—деб сўрабди. «Бу жория. Сайида Дунё буни канизликка сотиб олмоқчи»,—дебди кампир. «Мен бунақа гапни билмайман, шоҳ буйруғига мувофиқ текширмагунча ичкарига қўймайман»,—дебди дарвозабон.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли, шоҳ,—деб давом этди Шаҳризод:—«Мен бунақа гапни билмайман, шоҳ буйруғига мувофиқ текширмагунча ичкарига қўймайман»,—дебди дарвозабон кампирга. Кампир ғазабланиб, «Сенга нима бўлди? Ақлли, одобли эдинг-ку. Эсингни едингми? Бу ишининг Сайида Дунёга айтаман»,—деб Тожулмулукка кўз қисибди. «Қани ўт, эй қизим»,—дебди кампир шаҳзодага, Тожулмулук даҳлизга ўтибди. Дарвозабон индолмай қолибди. Сўнг Тожулмулук беш эшикни сапаб, олтинчи эшикка кирибди. Сайида Дунё унинг йўлига кўз тикиб ўтирган экаи. Уни кўриши биланоқ, таниб кўкрагига босибди. Бу ҳам уни ҳирс билан қучибди.

Бир оздан сўнг улар ёнига кампир кириб келибди. Сайида Дунё жорияларни четлатиб, кампирга қоровуллик вазифасини топширибди. Қиз билан йигит бир-бирлари билан қовушибдилар, ўпишибдилар, қучишибдилар. Тонг отгунча шу йўсинда шод-хуш вақт кечирибдилар. Тонг отгач, Сайида Дунё уйни қулфлаб, ўзи бошқа бир уйга чиқибди.

Малика ўзининг одатига ҳеч нарса кўрмагандай ўти-

рибди. Жориялар келишгач, улар билан сўзлашибди. Уларнинг фикрларини эшитибди. Сўнг у: «Бугун ёлғиз ўзим кўнгил очаман»,— дебди-да, жорияларни ўз уйларига чиқишга буюрибди. Жориялар тарқалибдилар. Камшир уларга таом келтирибди. Еб, ичиб улар тонг отгунча биригичи кундагидай шод вақт кечирибдилар.

Шу йўсин бир ой вақт ўтибди.

Энди вазир билан Азизга келсак, Тождулмулук шоҳ қизининг қасрида узоқ вақт қолиб кетганини кўриб, хавотирланибдилар. Уни ҳалок қилмаса, деб қўрқибдилар. «Нима қилсак экан, эй ота?»— дебди Азиз вазирга. «Бу иш ниҳоят оғир, эй ўғлим,— дебди вазир.— Тезда шоҳ Сулаймон ёнига бориб, воқеани билдирмасак, у биздан домонгир бўлиши муқаррар».

Улар ўша ондаёқ сафарга отланибдилар. Кечаю кундуз йўл юриб, қир ошиб, сой кечибдилар. Ниҳоят шоҳ Сулаймон ҳузурига етибдилар. Ўглининг воқеасини, шоҳ қизи қасрига киргандан буён унинг нима бўлганини билмасликларини айтибдилар. Сулаймон шоҳнинг бошига тоғ ағдарилгандай бўлиб, қайғуси кучайибди. Ўша ондаёқ гезот учун жар чақиришга буюрибди. Шаҳар ташқарисига лашкарлар тўплана бошлабдилар. Лашкарларга чодирлар тикилибди. Лашкарлар батамом тўплангунча шоҳ ўз чодирда кутибди. Шоҳнинг одиллиги, ғамхўрлиги туфайли халқ уни севаркан. Шоҳ, ўғли Тождулмулукни излаб, лашкарга ўзи бош бўлиб йўлга чиқибди.

Энди Тождулмулук билан Сайида Дунёга келсак, улар айшу ишратда ярим йил вақт ўтказибдилар. Бир-бирларига тобора муҳаббатлари ортиб, бир-бирларидан озгина вақт ҳам узоклашишга чидамай қолибдилар. Тождулмулукнинг ишқи ғоят кучайиб, фикру хаёли фақат Сайида Дунё бўлиб қолибди. «Эй кўнгил севиқлиси,— дебди Тождулмулук унга,— ёнингда турган сарим ишқим ортиб, севгим ошиб, ҳирсим зиёдаланимўқда. Чунки мен мақсадга бутунлай эришганим йўқ». «Нима истайсан, эй кўзимнинг нури? Эй жоним озуғи, муддаонг нима? Қучиш, завқланишдан бошқа яна нима истагинг бўлса, шуни қил. Бизнинг орамызда ҳеч қандай тўсқинлик йўқ»,— дебди Сайида Дунё.

«Мақсадим бу эмас, ўз аҳволимни ва сиру асроримни сенга билдиришдир. Мен савдогар эмас, шаҳзодаман. Отамнинг исми Сулаймон шоҳдир. Бир вақт отам сени менга никоҳ қилиш учун отангга вазирини совчиликка юборди. Воқеани сенга айтганларида сен рози бўл-

магансан...» — деб воқеани бошдан-оёқ сўзлабди. — «Энди мен юртимга қайтсам, отам сенинг отанга қайтадан совчи юборса, шариатга мувофиқ никоҳ қилинса», — дебди Тожулмулук.

Бу сўзни эшитиб, Сайида ортиқ даражада қувонибди, чунки у ҳам шуни истар экан. Улар шу фикрга келишиб уйқуга ётибдилар. Иттифоқо, шу кунни уларни уйқу эли-тиб, куп чиққунча ухлаб қолибдилар.

Шу вақтда шоҳ Шаҳрумон ўзининг ҳукм маҳкамасида маслаҳат ўтказиб, вазирлар, амирлар унинг атрофида ўтирар эканлар. Бирдан гавҳарфурушлар оқсоқоли каттаги гавҳар қути кўтариб, шоҳ ҳузурига кирибди. Шоҳ олдида гавҳар қутини очиб, унинг ичидан кичик гавҳар қутичасини олибди. Ундаги лаълу ёқут ва дурларнинг баҳоси юз минг динор тураркан. Бундай чиройли қутича ҳеч бир подшоҳ хазинасида йўқ экан. Беҳад сапъаткорона ишланган бу қутичани кўриб, шоҳ ҳайратда қолибди. Қуллар бошлиғига қараб: «Эй бошлиқ, буни олиб Сайида Дунёга топшир!» — дебди. Бошлиқ қутичани олиб, Сайида Дунё қасрига кирибди. Қараса, қаср эшиги қулф бўлиб, эшик ёнида кампир ухлаб ётганмиш. «Шу вақтгача ётасизларми?» — дебди ходим бақириб.

Кампир шу заҳотиёқ чўчиб уйғонибди, ташвишга тушиб: «Тўхта, ҳозир мен сенга калъани келтириб бераман», — дебди-да, қуллар бошлиғидан қўрқиб, боши оққан томонга қочиб қолибди. Ходим кампирнинг қўрқиб кетганини, қайтиб келмаслигини сезибди. Эшикни очиб, қаср ичига кирибди. Қараса, Сайида Дунё бир йигит билан қучинганча ухлаб ётган эмиш. Буни кўрган ходим ҳайрон бўлиб, шоҳ олдига қайтмоқчи бўлган экан, Сайида Дунё уйғониб қолди. Қулни кўриб, ранги ўчиб, қони қочиб: «Эй қул, худо яширган сирни сен ҳам яшир», — дебди. «Мен шоҳдан ҳеч нарсани яшира олмайман», — дебди қул бақириб. У эшикни қулфлабди-ю, шоҳ олдига қайтиб, ҳузурида ер ўпибди.

«Қутичани топширдингми?» — деб сўрабди шоҳ қулдан. «Мана қутича, беролмай қайтариб келтирдим. Сиздан ҳеч бир сирни яширмайман, — дебди қул, — Сайида Дунё ёнида чиройли бир йигитни кўрдим. Улар бир тўшакда қучоқланиб ётишган экан».

Қулнинг сўзи тугамасданоқ, шоҳ уларни келтиришга буюрибди. Уларни келтиришибди. «Бу қандай гап?» — деб сўрабди шоҳ газабланиб. У қулга дарра билан Тожулмулукни уришга буюрмоқчи бўлган экан, Сайида Дунё шоҳ олдига ўзини ташлаб, гарданини тутди.

«Уидан олдин мени ўлдири»,— дебди у отасига. Шоҳ Сайида Дувёни койиб, қўлларга маликани ўз қасрига элтиб қўйишни буюрибди. Кейин у Тождулмулукка: «Хайф сешга, кимсан, отанг ким, менинг қизимга қўл теккизишга қапдай журъат қида олдинг?»— дебди.

«Мени ўлдиргудек бўлсанг, ўзинг ҳалок бўласан. Сен ҳам, мамлакатингдагилар ҳам ташвишда қоладилар, пушаймон сйсан»,— дебди Тождулмулук, шоҳга. «Нега?» деб сўрабди шоҳ. «Мен шоҳ Сулаймоннинг ўғлиман. Менга суиқасд қилинган, отамнинг отлиқ ва пиёдалар билан қапдай иш кўришини унутмаслик керак»,— дебди Тождулмулук.

Шоҳ Шаҳрумон бу сўзни эшитиб, уни ўлдиришга шонмаслик кераклигини, сўзининг тўғрилиги аниқлангунча кишидан солиб қўйиш зарурлигини маъқул кўрибди. «Менинг фикримча, буни тезлик билан ўлдириш, шоҳ қизига ҳужум қилганларнинг куни нима кечишини ҳаммага кўрсатиш зарур», дебди вазир. Шоҳ жаллодни чақириб, Тождулмулукнинг бўйинини узишга буюрибди.

Жаллод унинг қўлларини арқон билан боғлабди. Жаллод бу фармонни дарҳол бажармай инини жуда суестлаштирибди. Ҳар қайси амир билан маслаҳатлашиб, инини чўзишга уринаверибди. «Қачонгача судрайсан, агар яна судрар экансан, ўзингнинг бошингни оламан»,— деб бақарибди шоҳ.

Жаллод болта ушлаган қўлларини баланд кўтариб, Тождулмулукнинг бўйинини узмоқчи бўлибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:— жаллод қўлларини баланд кўтариб, Тождулмулукнинг бўйинини узмоқчи бўлибди. Бироқ шу пайт тўсатдан ваҳимали ҳайқирғи эшитилибди. Шоҳ жаллодга: «Шонилма» деб буйруқ берибди. Воқеани билиш учун одам юборибди.

Юборилган киши қайтиб, воқеани баён қилибди: «Шиддат билан оқаётган денгиз тўлқинидай ёпирилиб келаётган лашкарни кўрдим. Отлиқларнинг даҳшатидан орлар ларзага келмоқда, лекин нима эканини билолмадим». Шоҳ типирчилаб қолибди. Тождулмулукдан айрилиб қолмасам, деб хавфлашибди. «Лашкарларимиздан ҳеч ким

уларга қарши чиқмадимиз?»— деб сўрабди шоҳ вазирдан. Ҳали шоҳ сўзини битиргани ҳам йўқ экан, бирдан сарой бошлиғи элчилар билан кириб келибди. Улар шоҳ ёнига яқинлашибдилар. Улар орасида Сулаймон шоҳнинг вазири ҳам бор экан.

Бошлаб вазир шоҳга таъзим қилибди. Шоҳ улар ҳурмати учун ўрнидан туриб, уларга яқинлашибди-да, келиш сабабларини сўрабди.

Вазир қаддини ростлаб: «Ерингизга келган шоҳ олдинги шоҳларга, ўтмиш подшоҳларга ўхшамайди»,— дебди. «Қим у?»— дебди шоҳ Шаҳрумон.

«Одиллилиги, фуқаропарварлиги ва олий ҳиммат эгаси экани билан ҳар ерда машҳур, кенг кўкатзор ерлар, Испихон тоғларининг соҳиби Сулаймон шоҳдир. У инсоф, адолатни севгувчи, жабру зулмни ёқтирмовчидир. Унинг ўғли — кўз қорачиги, ҳаёт томири сенинг шаҳрингда. Агар у саломат бўлса, муддао ҳосил, сенга миннатдорлик билдиради. Агар йўқолган ёки унга бирор шикаст етган бўлса, мамлакатинг хароб бўлиб, тупроғи кўкка совурилади, қарга-қузеунларга макон бўлади. Шоҳнинг топшириғи шу!»— дебди вазир.

Элчидан бу сўзни эшитгач, шоҳнинг дили ғашланиб, мамлакати, эл-юртидан хавфланибди. Сарой аҳли — вазирлар, амирларни тўплаб, уларга йигитни излаб топишни амр қилибди.

Тоғулмулук жаллод панжасида, ранги ўчган, қони қочган ҳолда турар экан. Бирдан элчининг кўзи унга тушиб қолиб, ўзини унга отибди. Бирин-кетин бошқа элчилар ҳам унга отилибдилар. Оёқ-қўлларини ечибдилар. Тоғулмулук кўзини очиб, отасининг вазири ва ўртоғи Азизни кўргач, шодликдан ҳушсиз йиқилибди. Шоҳ Шаҳрумон бу ишга ҳайрон қолибди. Аскарлар шу йигит учун келганини билиб, бениҳоя қўрқибди. Тоғулмулук ёнига келиб, пешонасидан ўпибди. Кўзлари ёшланибди. «Эй ўғлим, меми кечир, менинг ишим учун қасос олма, ёшимни ҳурмат қил, мамлакатим тинчлигига ёрдам бер»,— дебди ёлвориб.

Тоғулмулук унинг қўлларини ўпиб: «Ташвишланманг, зарарсиз. Менинг наздимда, сиз отам ўрнидасиз. Лекин севиклим Сайида Дунёга зарар етказмасликка ваъда беринг»,— дебди. «Ундан хавфланма, у тинч ва саломат»,— дебди шоҳ. Сўнг элчи вазирга узр айтибди, унинг кўнглини овлаб, бу сирни шоҳдан яширишга ундабди. Кўп моллар ваъда қилибди.

Амирларга Тоғулмулукни ҳаммомга элтиб, махсус

кийимлар кийдиришни буюрибди. Ҳаммомга элтиб, унга шоҳона кийимлар кийдирибдилар. Тезда қайтиб, Тоҷулмулукни шоҳ ёнига киритибдилар. Шоҳ Шаҳрумон ва сарой аҳли унинг ҳурматига оёққа турибди. Тоҷулмулук вазир билан Азизга бўлган воқеаларни ҳикоя қилиб берибди. «Узоқ вақт дараксиз кетганинг учун биз танишишга тушиб, отанг олдига қайтдик, воқеани айтдик. Ушандаёқ отанг лашкарларни отлантирди. Бирга бу шаҳарга келдик. Келишимиз билан шодлик ва қувончли ҳол юз берди»;— дейишибди вазир билан Азиз. «Аввалу охир менинг шодлигим фақат сизлар туфайлидир»,— дебди Тоҷулмулук.

Шоҳ эса, шу пайт Сайида Дунё ёнига кирибди. У қайғуриб, қилич дастасини ерга, учини кўкрагига тираб, ўз-ўзига санчиш пайида: «Албатта, ўзимни-ўзим ўлдираман, севиқлимдан сўнг яшамоқ истамайман»,— деб турган экан. Отаси уни шу аҳволда кўргач, бақириб: «Эй қизим, бу раъйингдан қайт, отангга ва шаҳар халқига раҳм қил. Отангдан ўтган гуноҳни кечир»,— дебди-да, бўлган воқеани айтибди. Сайида Дунёга шоҳ Сулаймоннинг ўғли Тоҷулмулукнинг унга уйланиш истагида экани, бунинг учун қайғурмаслик лозимлигини уқдирибди. Малика кулиб: «Бу шаҳзода менинг истагим билан сени яқин дирҳамлик тахтага михлаб ташлайди демабмидим, эй ота»,— дебди. «Эй қизим, отангга раҳм қил, худо сенга раҳм қилсин»,— дебди шоҳ. «Тезлик билан уни менинг ёнимга келтир»,— дебди Сайида Дунё.

Шоҳ Тоҷулмулук ёнига бориб, секингина Сайида Дунёнинг сўзини унга эшиттирибди. Тоҷулмулук дарров ўрнидан туриб, малика ёнига келибди. Сайида Дунё отасининг олдидаёқ уни қучиб, ўпиб: «Мени соғинтирдинг»,— дебди. Отасига қараб: «Қим ҳуснда бундан ўта олади? Бу шоҳ ўғли шаҳзода-ку!»— дебди. Шаҳрумон қасрдан чиқиб, улар устидан эшикни ўзи қулфлаб, Тоҷулмулук отасининг вазир ва бошқа элчилар ёнига борибди. Уларга шоҳ Сулаймоннинг ўғли Тоҷулмулук тинч ва шод ўз севиқлиси билан ҳаёт кечираётганини айтибди.

Кейин Шаҳрумон, Сулаймон шоҳ одамлари ва лашкарларига овқат ҳозирлашни буюрибди. У юзта туя, юзта қул, юзта каниз, юзта чўри ҳозирлатиб, шоҳ Сулаймонга тортиқ қилибди.

Ўзи ҳам сарой аҳли, амир, вазирлари билан бирга Сулаймон шоҳ ҳузурига жўнабди. Сулаймон шоҳ уларнинг келаётган хабарини эшитиб, қаршилаш учун истиқболла-

рига чиқибди. Шоҳ Тожулмулук воқеасини вазир ва Азиздан эшитиб, ўғлининг севиқлисига етишганидан шодланибди. Сулаймон шоҳ Шаҳрумон билан қучоқлашиб кўришибди, уни ҳурматлаб ўз ёнига ўтқазибди. Улар бир-бирлари билан сўзлашиб ўтирибдилар. Сўнг тасм келтирилибди. Тўйгунча ейишибди. Ширинлик тортилибди, орадан бир оз вақт ўтгач, қимматбаҳо кийимлар кийган Тожулмулук кириб келибди. Отаси уни кўриши билан ўрнидан турибди. Бошқалар ҳам оёққа турибдилар.

«Гувоҳлар ҳузурида ўғлимга қизингни никоҳ қилишни истайман»,— дебди Сулаймон шоҳ Шаҳрумонга: «Бол устига»,— деб гувоҳу қозиларга киши жўнатибди. Улар келишгач, никоҳ хати ёзилибди. Шоҳ Шаҳрумон қизига қимматбаҳо безаклар тақдим этибди. Тожулмулук отасига Азизни кўрсатиб: «Бу йигит ҳурматли қадрдонимдир. У менга катта хизматлар қилди. Мен билан бирга сафарда бўлди. Мақсадимга эришишим учун ёрдам қилди. Бу ишда кўп қийинчиликларни бошидан кечирди. Кулфатларимга шерик бўлди. Бетоқатлик чоқларимда саботли бўлишга ундади. Икки йилдан бери у ўз шаҳридан узоқда. Унинг шаҳри бизга яқин. Бунга бир оз мол ҳозирлаб шаҳрига жўнатсак, кўнгли қувониб қайтса»,— дебди. «Фикринг тўғри»,— дебди унга отаси. Сўнг улар Азизга қимматбаҳо моллардан юз той мол ҳозирлабдилар. Тожулмулук бу молларни унга тақдим қилибди. «Буллар менинг совғам»,— дебди Тожулмулук Азизга. Улар хайр-маъзур қилишибдилар.

Тожулмулук отга миниб Азизни уч тош масофагача узатибди. «Агар онам бўлмаганда, сендан бир дақиқа ҳам узоқланмас эдим. Менга хат ёзишни унутма, албатга, қайтаман»,— деб қасам ичибди.

Азиз йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб ўз шаҳрига етибди. Онаси уй ўртасига қабр ясаб, доим уни зиёрат қиларкан. Азиз уйга кирган онда ҳам онаси соч ёйиб, қабрга суянгунча ёш тўкиб, шу байтларни ўқийтган экан:

Э қабр, сенга кириб, битдими кўрки апинг,
Қани ушинг чехраси қилган оламини равшан.
Ҳам қуёшни, ҳам гулни олибсан ўз бағрингга,
Айт-чи, сен бўстонмисан ва ёки осмонмисан?

Сўнг у ўтти оҳ уриб, шу байтларни ўқибди:

Қабрлар аро юриб салом бериб ўтдим-ку,
Аммо севиклим қабри бермади менга жавоб.
Деди севиклим: қандай сизга жавоб берайин,
Қариндош уруғлардан ажралиб бағрим кабоб.
Бир кафт тунроқ бўлдим мен ҳусн-чиройим битди,
Ер бағрида ётурман энди бор-йўгим хароб.

Шеърни битириб қараса, ўғли Азиз қулоқ солиб турганмиш. Опа ўғлини кўриши билан ҳушидан кетибди. Азиз унга сув пуркаб, ҳушига келтирибди. Онаси ўзига келиб, ўғлини қучоғига босибди, бедарак кетиш сабабини сўрабди. Азиз воқеани бошдан-оёқ сўзлаб берибди. Тоғулмулукнинг юз той мол ҳадя қилганини ҳам айтибди. Онаси хурсанд бўлибди. Азиз онаси ёнида бадбахт далли қилган ишдан қайғуга тушиб, тик турганча қотиб қолибди. Азизнинг ҳикояси ана шу экан.

Энди Тоғулмулукка келсак, Тоғулмулук севиклиси Сайида Дунё ёнига кирибди. Айш-ишрат қилибди. Шоҳ Шаҳрумон қизи Сайида Дунёни эри Тоғулмулук, қайнатаси шоҳ Сулаймон билан бирга жўнатишга ҳозирлик кўра бошлабди. Йўл озиқлари, совға ва тортиқлар ҳозир бўлгач, юкларини ортиб йўлга тушибдилар. Уч кунлик йўлгача шоҳ Шаҳрумон уларни кузатиб борибди. Сулаймон шоҳ, Шаҳрумонни зўр билан қайтишга кўндирибди. Шоҳ Шаҳрумон қайтибди. Улар йўлда давом этиб, кечакундуз йўл юриб, шаҳарларига етибдилар. Уларнинг келишига шаҳар безатилган экан.

Қисса шу, ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод:— шоҳ Сулаймон ўғли ва келини билан кеча-кундуз йўл юриб, ўз шаҳрига етибди. Уларнинг келишига шаҳар безатилган экан.

Шоҳ Сулаймон ўз тахтига, Тоғулмулук унинг ёнига ўтирибди. Шоҳ Сулаймон кўпчиликка ҳадя ва эҳсонлар берибди. Тутқиндагиларни озод қилибди. Ўғлига иккинчи бор тўй қилиб берибди. Роса бир ой ўйин-қўлги, базм давом этибди. Сайида Дунёнинг ҳуснини томоша қилгани жуда кўп одам йиғилармиш, ҳеч ким унга қараб тўймасмиш.

Ниҳоят, Тоғулмулук ота-онасидан дуои ғотиҳа олиб, Сайида Дунё ёнига кирибди. Улар бир умр ширин ҳаёт кечирибдилар.

Ҳайвон ва паррандалар ҳақидаги ҳикоялар

— Парранда ва ҳайвонлар ҳақидаги ҳикоялардан айтиб берсанг,— деди шоҳ Шаҳризодга.

— Бош устига,— деб жавоб берди Шаҳризод.

Шунда Дунёзод опасига бундай дебди:

— Шоҳнинг узоқ муддатдан бери шу кечагидек кўнгли очилганини кўрмаган эдим. Оқибати яхши бўлар деб умид қиламан.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ! Қадим замонда, ўтмиш аср ва давронда бир товус бор экан. У денгиз ёқасига уя қўйибди. У ерда турли хил жониворлар сероб бўлиб ваҳший ҳайвонлар ҳам бисёр экан. Ўша теварак-атрофда дарахтлар билан анҳорлар ниҳоятда кўп экан. Бир товус ўз модаси билан ваҳший ҳайвонлардан қўрқиб кечаси дарахтлардан бирига чиқиб тунар, кундуз кунлари овқат излар экан. Улар шу зайлда умр кечириб, ниҳоят ваҳимадан тоқатлари тоқ бўлибди. Бошқа бир тинчроқ жой топиб ўша ерга уя қўймоқчи бўлишибди.

Шундай жой излаб учиб юрганларида сердарахт ва серсув бир орол кўриниб қолибди. Иккаласи шу оролга қўниб меваларидан еб, сувларидан ичиб юришибди. Икки товус шу тахлитда озиқланиб юришар экан, бир мода ғоз уларга қараб қаттиқ қичқириб, улар ўтирган дарахт томонга югурибди. Ғоз уларнинг олдига етиб келганидан кейингина бир оз хотиржам тортибди. Товус бу ғознинг ажойиб саргузашти борлигига шубҳа қилмай, нима сабабдан шунчалик қўрқганини сўрабди: «Хафаликдан ва одам боласидан қўрқганимдан бетобланиб қолдим, ё алҳазар, ё алҳазар!»— дебди ғоз. «Бизнинг ёнимизга етиб олдинг-ку, энди қўрқма»,— дебди товус. Шунда ғоз:

«Тангрига минг қатла шукур, сизларга яқинлашдим. дар-
дим енгиллашди. Мен сизга дўст бўлишни истаб кел-
дим»,— дебди. Бу гапларни эшитгач, товуснинг модаси
дарахтдан тушиб: «Хуш келдинг, сафо келдинг. Ҳеч нар-
садан қўрқма. Ахир, биз денгиз ўртасидаги оролдамиз-
ку, одам боласи бу ерларда нима қилсин? Орада чўл бор,
шу сабабли бу ерларга келолмайди. Денгиздан ҳам ўтол-
майди, ундан кўра хурсанд бўлиб, одам боласи бошингга
солган қийинчиликни қўрқмай бизга айтиб бер!»— де-
ган экан, мода ғоз гап бошлабди:

«Эй товус бекач! Билгинки, мен бу оролда узоқ вақт
тинч умр кечириб бирои ёқимсиз нарса кўрмадим. Кун-
ларнинг бирида ухлаб ётар эканман, тушимда одам ўғли
суратидаги бир нарса кўринди, у билан гаплашаётган
эмишман. «Эй ғоз ойим,— дерди у,— одам боласидан эҳ-
тиёт бўл, унинг сўзига ва сенга берадиган нарсасига ал-
данма, чунки у жуда ҳийлакор ва алдамчидир, унинг
макридан сақлан! У бир шоир айтган фирибгардир:

Гарчи одам турса-да сендан узоқ,
Унда туриб сенга қўяр у тузоқ.

Шу ҳам ёдингда бўлсинки, одам боласи балиқларни
алдаб денгиздан чиқариб олади, лойдан ғўлак ясаб қуш-
ларни отади, филни алдаб қўлга туширади. Одам бо-
ласининг ёмонлигидан ҳеч ким саломат қолмайди, ундан
на қуш ва на ваҳший ҳайвон қутулади».

Одам боласи ҳақида эшитганларим шулар. Чўчиб уйро-
пиб кетдим. Ўшандан бери одам боласи бир бало қилиб
мени тутиб олмасин, тузоғига илинтирмасин, деб жопим-
ни ҳовучлаб юраман. Ҳалигача ҳам ўзимга келолганим
йўқ. Кеч кириб овқат егим, сув ичгим келди-да, қўрқа-
ниса, юрагимни ҳовучлаб у ёқ-бу ёқни айлангани чиқ-
дим. Тоққа етганимда бир ғорнинг оғзида шер боласини
учратдим, у мени кўриб жуда севинди, ранги-рўйим унга
ёқиб: «Бери кел!»— деб қичқирди. Ёнига борган эдим:
«Отинг нима, ўзинг қайси жинсдансан?»— деб сўради.
Мен: «Отим Ғозниса, паррандалар жинсиданман»,— де-
дим-да, ундан: шунча вақтдан бери бу ерда нима қилиб
ўтирибсан?— деб сўрадим. Шунда ҳалиги шер боласи:
«Отам неча кундан бери мени одам боласидан эҳтиёт бўл
деб, огоҳлантириб юрарди, шу бугун нима бўлди-ю, одам
боласини тушимда кўрдим»,— деди-да, меникига ўхшаш
кўрган тушини айтиб берди. Унинг тушини эшитгач,

«Эй шер! Одам ўглини ўлдиришингни, уни ўлдиришга чин сўз беришингни илтижо қилиб сенинг олдинга келган эдим. Одам ўглидан қаттиқ кўрқардим, аммо ваҳший ҳайвонларнинг шоҳи айниқса сенинг ҳам одамдан кўрқинингни эшитиб, баттар кўрқиб кетяпман,— дедим. Эгачи, шундай қилиб ҳалиги шер боласини одам ўглидан аҳтиёт бўл, уни ўлдир деб кистайверган эдим, ниҳоят у, ирғиб ўрнидан турди-да, ўша заҳоти йўлга тушди, мен ҳам орқасидан йўлга тушдим. У думини орқасига қайириб, гажак қилиб кетаверди, мен ҳам изма-из кетавердим. Йўл иккига ажраладиган жойга етганимизда узоқдан чапг кўтарилди. Чапг босилганидан кейин қарасак, яйдоқ бир эшак югуриб келяпти. У гоҳ чопар, гоҳ йиқилар, гоҳ тупроққа беланиб ўмбалоқ ошарди. Шер уни кўргач, бақириб олдига чақирган эди, эшак келиб таъзим қилди. Шер ундан: «Эй ақли паст ҳайвон! Қайси жинсдансан, бу ерларда нима қилиб юрибсан?»— деб сўраган эди, эшак: «Эй шаҳзода! Менинг жинсим эшак, бу ерга келувимга одам ўглидан кўрқиним сабаб бўлди»,— деб жавоб берди. Шунда шер боласи ундан: «Одам ўгли ўлдиради деб кўрқасанми?»— деб сўраган эди, эшак шундай деб жавоб берди: «Эй шаҳзода! Унинг бир ҳийла қилиб устимга миниб олишидан кўрқаман. Унда тўқим деган бир нарсаси бор, шуни устимга ёпади, айил деган бир нарсаси бор, уни қорнимга боғлайди, қуюшқон деган нарсани думим тагига қўяди, юган деган нарсанинг сўлигини оғзимга солади, халачўп билан туртиб, кучим етса-етмаса чопишга мажбур қилади. Тойилиб кетсам ҳаром ўл, деб қаргайди, ҳанграсам сўкади, ёшим улғайиб тез юролмай қолсам, устимга ёғоч эгар қўйиб, сув ташувчиларга беради. Улар денгиздан мешга ва шунга ўхшаш идишларга сув олиб устимга ортиб ташийдилар. Хўрланиб, қийналиб ўлиб кетаман. Итлар есин деб ўлигимни тепаликка ташлайдилар. Қани айт-чи, бундан каттароқ ғам-ғусса бўладими оламда?»

Эй Товусниса! Эшакнинг сўзларини эшитгач, одам ўглидан кўрқиб баданимга қалтироқ турди, шер боласига: «Эй хўжам! Эшак маъзур кўрилсин, унинг сўзлари юрагимга ундан ҳам баттар гулгула солди»,— дедим.

Шунда шер боласи эшакка қараб: «Қаёққа кетяпсан?»— деб сўраган эди, эшак унга шундай деб жавоб берди: «Кун чиқмасдан олдин одам ўглини узоқдан кўриб қолиб ундан қочдим. То алдамчи одам боласидан яширина оладиган бир бошпана тонгунимча қочавераман».

Эшак шер боласи билан шу гапларни гаплашиб, энди биз билан хайрлашмоқчи бўлиб турган пайтда яна бирдан чанг кўтарилди, шунда эшак ҳангради-да, чанг кўтарилган томонга тикилиб туриб, бир неча марта ел чиқариб юборди. Чанг тарқалиб, пешонаси тағдадек қашқа қора от кўринди — бу отнинг кўриниши ажойиб, оёқлари оқ, чиройли, кишиши ҳам ёқимли эди. От чопгапича келиб, шернинг ўғли олдида тўхтади. Шер ўғли уни кўриб маҳлиё бўлиб қолди-да, ундан: «Эй олижаноб ҳайвон! Жинсинг нима-ю, бу саҳрода не сабабдан чошиб юрибсан?» — деб сўради. Шунда от: «Эй ҳайвонларнинг шоҳи, мен от жинсидан бўламан. Одам боласидан қўрққанамдан қочяман», — деб жавоб берди. Отнинг гапидан таажжубланиб: «Ўё,— деди шер боласи,— бўйинг узун, ўзинг йўғон бўла туриб шундай дейишнинг айб, гавдали ва чопқир бўлсанг-у, одам боласидан қўрқсанг, бу қанақаси? Менинг гавдам кичик бўлса ҳам ўша одам боласи билан учрашишга, уни тутиб олиб гўштини ейишга, шу бечора мода рознинг кўнглини тинчитиб ўз ватанига қайтаришга қасд қилган эдим, бироқ, сен бу гапларнинг билан менинг ҳам юрагимга ваҳима солиб, анча шаштимдан қайтариб қўйдинг. Шу гавданга қарамай одам ўғли сендан устун келса-я? Агар бир тепсанг уни албатта ўлдирасан, унинг сенга кучи етмайди, аксинча, сен унга ўлим шаробини ичирасан-ку?!»

От шер боласининг гапларини эшитиб кулди-да: «Эй шаҳзода,— деб гап бошлади,— менинг ундан устун чиқишим бекорчи гап, гавдамга алданиб мени одам билан тенглаштира, чунки у жуда ҳийлагар ва маккорлигидан мен учун тушов деган нарсаси ясайди. Тўрт оёғимга юнган пишитилган арқондан тушов солиб, баланд қозикқа бошимдан осиб типпа-тик қилиб қўяди, мен на ўтиришга, на ётишга қудратим етмай осилганимча қолавераман. Мени минмоқчи бўлганида иккала оёғи учун темирдан узанги исмли бир нарсаси ясайди, белимга эгарни қўйиб уни иккита айил билан қўлтигим тагидан қаттиқ боғлайди, оғзимга сўлиқ деган нарсани солиб, унга қайишдан ясалган жилов исмли нарсаси боғлайди. Устимдаги эгарга миниб олади-да, жиловдан тортиб узангилар билан биқинларимга туртиб юришга ундайди. Эй шаҳзода! Одам боласидан кўрадиган қийинчиликларимни сўрама. Ёшим улгайиб, озиб, орқам яғир бўлса, йўртиб юришга кучим етмаса мени тегирмончига сотади, тегирмончи мени тоқариб-чуригунимча кеча-кундуз узлуксиз тегирмон айлантиришда ишлатади. Кексайиб қолсам қассобга сотади, у

мени сўйиб теримни шилади, думимни юлиб олиб, ғалвир ва элак ишловчиларга сотади, чарвимни эритиб олади».

Шер боласи отнинг гапларини эшитгач, ғазаби қайнаб, ғамгинлиги ошди, кейин отдан: «Одам боласидан қачон қутулдинг?»— деб сўраган эди у: «Қоқ пешинда эди, орқамдан изма-из қувиб келяпти»,— деб жавоб берди.

Шер боласи от билан шу тариқа суҳбатлашиб турган эди, тўзон кўтарилиб, узоқдан бетоқат, бақриб-чақриб, ер депсиниб келаётган туя кўринди. Салдан кейин у бизнинг олдимизга етиб келди. Шер боласи унинг баҳайбатлигини кўриб, одам ўгли деб гумон қилди-да, унга сапчимоқчи бўлган эди, мен: «Эй шаҳзода, бу одам ўгли эмас, туя! У ҳам одам ўглидан қочиб келаётганга ўхшайди»,— дедим. Эй синглим, Товусой! Нимасини айтай. Ҳалиги туя тўғри шер боласининг олдига келиб салом берди, шер боласи ҳам алик олиб: «Нега бу ерга келдинг?»— деб сўраган эди у: «Одам боласидан қўрқиб қочиб келдим»,— деди. Шунда шер боласи унга: «Сен шундай катта, узун ва гавдали бўлсангу, одам боласидан қўрқсанг, жуда қизиқ-ку. Уни бир тепсанг ўлдирасан-ку?»— деган эди, туя шундай деб гап бошлади: «Э, шаҳзода! Одам ўглининг чидаб бўлмайдиган макр ва фириблари кўп, унга ўлимдан бошқа нарса бас келолмайди. Чунки у бурнимга юнгдан ишланган ҳалқа тақиб энг кичик боласига бериб қўйса, катталигим ва зўрлигимга қарамай, у бола мени тортиб юраверади. Одамлар менга энг оғир юкларни ортишади, мен билан узоқ сафарларга чиқишади, кеча-кундуз мени машаққатли ишларда ишлатишади. Ёшим улғайиб кексайиб қолсам ёки майиб бўлсам мени сўйиб теримни кўнчиларга, гўштимни ошпазларга сотишади. Одам боласидан менга етадиган кулфатларни асти сўрама!»

Шунда шер боласи: «Одам ўглининг қўлидан қачон қочиб қутулдинг?»— деб сўраган эди, туя: «Қуёш ботин олдида қочдим, гумонимча у кетимдан қувиб келаётган, мени тополмай югуриб қидираётган бўлса керак. Эй шаҳзода, мени ўз ҳолимга қўй, чўл-биёбонларга қочиб кетай»,— деди. Шунда шер боласи: «Эй туя, бир оз тура тур! У етиб келса қапдай қилиб уни ёриб ташлаганимни, гўштини еб, суякларини майдалаганимни, унинг қонини ичганимни кўрасан»,— деди. Туя унга эътироз билдириб: «Эй шаҳзода! У сен учун ҳам хавфли, чунки у алдамчи ва маккордир»,— деди-да, бир шоирнинг мапа шу шеърини ўқиди:

Турган еринг оғирлиги ўхшаб кетса гар, тошга,
Ўша ердан кўчиб кетгин! Чора йўқ бундан бошқа!

Туя шер боласи билан шу гапларни гаплашиб турган эди, тўсатдан яна чанг кўтарилиб қолди. Бир оздан кейин чанг тарқалиб, пастаккина бўйли, чувак юзли, елкасида хуржун, хуржунида дурадгорлик асбоблари, бошида катта-кичик саккизта тахта, болаларини етаклаган бир чол биз томонга қараб, шошилиб келаверди. Ниҳоят, шер боласининг олдига яқинлашганида-чи, синглим Товусой, жуда қизик ҳодиса рўй берди. Мен уни кўриб қаттиқ қўрққанимдан йиқилиб тушдим. Шер боласи ўрнидан туриб унга ташланмоқчи бўлган эди, дурадгор шер боласининг ёнига келди-да, табассум қилиб ширин тил билан: «Эй улуғ ва қудратли шоҳ, тангри оқшоминг-ни хайрли қилиб, тилагингни берсин, шижоат ва қувватингни орттирсин. Мени одам боласининг зулмидан қутқаз, сендан кучлироқ бир халоскор тополмадим, ўтиниб сўрайман сендан», — деди.

У шу гапларни деб шернинг қаршисида тўхтади. Ийлаб, оҳ уриб шикоят қилди. Шунда шер боласи униг йиғи ва шикоятини эшитгач: «Сени қўрқаётган нарсангдан қутқазаман, сенга зулм қилган ким, ўзинг ким бўласан? Умримда сенга ўхшаган, сендан кўра чиройлироқ ва тили ширинроқ кимсани кўрмадим, сеп қандай зотсан?» — деб сўради. Шунда дурадгор: «Эй ҳайвонлар хоқони! Мен бир дурадгорман, менга зулм қилган одам боласидир. Бу кечаси тонг отарда у шу ерга — сенинг олдингга келади», — деди. Шер боласи дурадгордан бу гапни эшитгач, юзидаги шодлик ўрнини хафалик қоплади. Пишқириб, бақириб, кўзларидан ўт чақнади, ҳайқириб: «Тангри номи билан қасамёд қиламанки, бу кечаси тонг отгунча ухламайман, то мақсадимга эришмагунимча отам олдига қайтмайман», — деди-да, кейин дурадгорга: «Қадамнинг калта эканини кўриб турибман, кўнглингни вайрон қилмайман. Нега деганда, мен мурувватлиман. Турган гап, ваҳший ҳайвонлар билан барабар чополмайсан, қани айт-чи, ўзинг қаёққа кетяпсан?» — деган эди, дурадгор: «Отапнинг вазири — йўлбарс олдига кетяпман. У одам ўғлининг бу ерларга кирганини эшитгач, жуда қўрқиб, ваҳшийлардан бирини менга юборибди. Ўзига душмандан сақланиб турадиган, душман киролмайдиган, ҳатто одам боласининг оёғи етмайдиган бир уя ясаб берсин, дебди. Юборган элчиси менга бу гапни етказгач, шу тахталарни олиб йўлга чиқдим», — деди.

Шер боласи дурадгорнинг гапини эшитгач, йўлбарсга гашлик қилиб: «Онт ичаманки, йўлбарсни қўя туриб олдин бу тахталардан менга уя ясаб беришнинг керак. Кейин йўлбарс олдига бориб унинг хоҳлаганини қиласан»,— деди. Дурадгор шер боласидан бу гапни эшитгач: «Эй ҳайвонлар хоҳони! Йўлбарсга уя ясаб бермасдан илгари сенга ясаб беролмайман. Аввал унинг ишини битказиб келай, кейин сенинг хизматиңни қилиб, душманиңдан омон сақлайдиган уя ясаб бераман»,— деди. Шунда шер боласи: «Шу тахталардан менга уя ясаб бермагуниңча бу ердан кеткизмайман»,— деб дурадгорга қараб бир санчиди, у билан ўйнашмоқчи бўлиб тирмалади. Кейин хуржунини елкасидан отиб ташлаган эди, дурадгор ўзидан кетиб йиқилди. Шунда шер боласи кулиб: «Эй шўрлик дурадгор! Сен ҳақиқатан ҳам кучсиз экансан, одам боласидан қўрқишингга сира ҳайрон бўлмаса ҳам бўлар экан»,— деди. Дурадгор чалқанча йиқилиб жуда жаҳли чиқди-ю, лекин ғазабини ундап яширди. Кейин йиқилган жойидан туриб ўтирди-да, шер боласига қараб кулиб: «Ҳозир сенга бир ғалати уя ясаб бераман»,— деди.

У ўзи олиб келган тахталарни михлаб шер боласиниң гавдасига лоппа-лойиқ қилиб уя ясади-да, уйнинг эшигини очиб қўйди. Чунки уйни сандиқ шаклида ясаб унга катта тешик қўйган, бу тешикка қопқоқ ясаб қопқоқдан кўнгина тешикчалар очган ва унинг чеккаларига анча мих қоқиб, учларини чиқариб қўйган эди. Кейин шер боласига: «Бу уйга мана шу тешикдан кириб кўр-чи, бир ўлчаб кўрай»,— деган эди, шер боласи сезиниб тешик олдига келди-ю, тешик унинг кўзига тор кўринди, шунда дурадгор: «Киргин-да чўккалаб ёт»,— деди.

Шер боласи сандиққа кириб дурадгорнинг айтганини қилди. Думи сандиқдан чиқиб қолиб қайтиб чиқмоқчи бўлиб орқасига чиғанган эди, дурадгор: «Туратур-чи! Бир кўрай, думинг ҳам сиғармикин, ё сиғмасмикин»,— деди. Шер боласи унинг буйруғига бўйсунди. Дурадгор унинг думини ўраб сандиққа тиқди-да, дарров қопқоқни ёпиб, михлади. Шу пайт шер боласи: «Ҳой дурадгор, ясаган уйиң мунча тор? Мени қўйиб юбор! Бу уйдан чиқаман»,— деди. «Эй шўрлик!— деди дурадгор кулиб.— Ўтган нарсга пушаймон қилишиниң фойдаси йўқ, энди бу уйдан чиқолмайсан. Қафасга тушдиң, сен ваҳший ҳайвонларниң энг ёмонисан». Шунда шер боласи: «Эй биродар, нималар дейсан»,— деган эди, дурадгор: «Эй саҳро кўппағи, билиб ол! Ўша қўрқиб юрган, тузоғиңга

илиндинг. Тақдиринг шу экан, минг эҳтиёт бўлганинг билан барибир, фойдаси бўлмади»,— деди.

Синглим Товусой! Шер боласи дурадгорнинг гапини эшитгач, бедор бўлиб уйқусида қўрқитган одам боласи ана шу дурадгор эканини билди, мен ҳам бунга шакшубҳасиз ишондим. Ўзимдан қўрқиб нарироққа бордим-да, шернинг боласини нима қиларкин, деб қараб турсам, дурадгор шер боласи тушган сандиққа яқин жойдан бир чуқур қазиб сандиқни шу чуқурга туширди-да, устига ўт ёқиб куйдириб юборди. Синглим Товусой, шундан кейин баттар ваҳимага тушдим, икки кундан бери одам боласидан қўрқиб қочиб юрибман.»

Мода товус мода ғоздан бу гапни эшитиб ажабланибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

КИЙИК БИЛАН ТОВУС

— Эй саодатли шоҳ!— деб сўз бошлади Шаҳризод.— Мода товус мода ғоздан бу ҳикояни эшитгач, ғоят ажабланиб: «Эгачи ғоз! Одам боласидан хавфланма, биз одам боласининг оёғи етолмайдиган ороллардан биридамиз. Тангри ишимизни осонлаштиргунича биз билан яшайвер!»— дебди. Шунда мода ғоз: «Бахтсизликка йўлиқишдан қўрқаман-у, бироқ қазодан қочишнинг ҳам фойдаси йўқ»,— дебди. Мода товус: «Шу ерда биз билан ўтиравер! Ахир сен ҳам бизга ўхшагансан-да»,— деб қистайвергапидап кейин, мода ғоз: «Ҳай майли, синглим, ўтирсам ўтира қолай, лекин сени учратмаганимда қолмас эдим»,— дебди. Шунда мода товус: «Пешонамизга битилганини кўрамиз, азиямиз, ажалимиз яқинлашган бўлса, ким бизни унинг чапгалидан қутқаза оларди? Жонли нарса ризқини об, ажали етгунча ўлмайди»,— дебди.

Иккаласи шу тариқа суҳбатлашиб турганларида узоқда бирдан чанг кўтарилибди. Буни кўриб ғоз «ға-ға»лаганича дарёга тушиб: «Ҳарқалай, тақдир қисматидап қочиб бўлмаса ҳам эҳтиёт бўлиш зарар қилмайди»,— дебди янги танишларига. Чанг тарқалиб тагидан бир кийик кўрингач, мода ғоз билан мода товус бир оз тинчланишибди. Мода ғоз: «Эй синглим,— дебди товусга,— сен қўрқаётган нарса кийик экан, ана биз томонга қараб келяпти. У жуда зарарсиз, чулки кийик ер ўсимликларидан фақатгина ўт ейди, холос. Сен парранда жинсидан бўлганингдек, у

хайвонлар жинсидан. Хотиржам бўл. Ҳадеб хафа бўлаверма, хафалик этдан туширади».

Мода товус гапини тугатар-тугатмас кийик ўша дарахт соясига келиб тўхтабди. У мода товус билан мода ғозни кўриб салом берибди. Уларга қараб: «Мен бу оролга бугун келдим, лекин бундай серўт, бундай ям-яшил ва кўркам жойини сира кўрмаган эдим»,— деб уларни ўзига дўст билиб хурсандлик билан вақт кечиришга чақирибди. Мода ғоз билан мода товус кийикнинг дўст бўлмоқчи эканлигини кўришиб, унга ихлос қўйишибди. Бир-бирлари билан дўст бўлишга сўз беришибди-да, бир жойда туриб, бирга овқатланишга иттифоқ бўлишибди.

Бир қанча вақт тинч ва осойишта турмуш кечиришибди. Ниҳоят, кунлардан бир кун денгизда адашган бир кема булар турган жойдан ўтиб, уларга яқинроқ жойга келиб тўхтабди. Кемадаги одамлар оролга чиқиб, ҳар томонга ёйилдишибди. Улар кийик, мода товус ва мода ғознинг бир жойга йиғилиб туришганини кўриб, ушлаб олмоқчи бўлиб келишаётган экан, кийик биёбонга қараб қочибди, мода товус дарахтнинг устига чиқиб олиб, ундан ҳавога парвоз қилибди. Мода ғоз бўлса эси оғиб, қотиб қолибди. Одамлар яқин кела-кела уни тутиб олишибди. Шунда мода ғоз: «Қазо ва тақдирдан ҳар қанча эҳтиёт бўлганим билан фойда бермади»,— деб фарёд чекибди. Одамлар мода ғозни олиб кемага қайтибдилар. Мода товус мода ғозни ушлаб кетишганини кўриб, бу оролдан бош олиб кетибди ва бизга ўхшаш ҳар бир жон қаерда бўлмайлик, барибир, офат таъқиб қилиб юрар экан-да. Шу кема бўлмаганда мода ғоздан жудо бўлмасдим, ахир биз жуда яхши дўст эдик-ку, дебди. Шу хаёл билан учиб кетаётган экан, йўлда яна кийик билан учрашиб қолибди. Кийик унга салом бериб, ғознинг аҳволини сўрабди. Шунда мода товус: «Уни душман тутиб олди, шундан кейин мен ҳам ўша оролда тургим келмай қолди»,— деб мода ғоздан жудо бўлганига йиғлаб шу шеърни ўқибди:

Қайи-қайи кетди, овси — мода ғоз?

Ундаи жудолгим бағримни эзди!

Инсондан бад олиб, яйролмай бир оз,

На парвоз қилди-ю, на кўлда сузди!

Буни эшитиб кийик ундан баттар ғамгин бўлибди-да, мода товусни бошқа ёққа кўчиш фикридан қайтарибди.

Шундай қилиб, мода товус билан биргаликда иккаласи ўша оролда тинч яшаб, еб-ичиб юришаверибди. Лекин мо-

да ғоздан жудо бўлганларининг алами сира кўкраклари-
дан чиқмабди. Бир куни кийик мода товусга: «Товус опа!
Кемадан оролга чиққан кишиларнинг бизни мода ғоздан
жудо қилишганини, ғознинг эса ҳалок бўлишига сабаб
бўлганларини ўз кўзинг билан кўрдинг. Энди ўзинг ҳам
одам боласининг макру ҳийласидан эҳтиёт бўл!»— деган
экан, мода товус: «Менинг назаримда, уни тангрига тас-
беҳ этишни тарк қилиш ҳалок қилган бўлса керак», мен
унга: «Тангрига тасбеҳ этмай қўйишингдан бирон зарар
етмаса эди. Тангри яратган нарсаларнинг ҳаммаси унга
тасбеҳ айтади, тасбеҳ айтишдан бепарво бўлса, биров фа-
локатга йўлиқади, деган эдим»,— дебди. Кийик мода
товуснинг бу гапини эшитиб: «Тангри юзингни ёруғ қил-
син»,— дебди-да, у ҳам тинмай тасбеҳ айтадиган бўлибди.

Айтишларига қараганда, кийик тасбеҳ этганида: «Қил-
мишига яраша муқофот ва жазо берувчи улуг ва ғолиб
шоҳни поклайман»,— дейдиган бўлибди.

ОБИД ВА КАПТАР

Ривоятларга қараганда, обидларнинг бири бир тоғда
ибодат қилар экан, ўша тоққа бир жуфт каптар ҳам жой-
лашган экан. Ҳалиги обид ейдиган овқатини иккига бў-
либ...

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ!— деб давом этди Шаҳризод.— Ўша
обид кундалик овқатини иккига бўлиб, ярмини ўзига,
ярмини ҳалиги бир жуфт каптарга берар, уларни «нас-
лингиз кўпайсин» деб дуо қилар экан. Шундан кейин кап-
тарларнинг насли кўпайибди. Улар фақат шу обид тура-
диган тоғда яшайдиган бўлишибди. Каптарнинг тасбеҳни
кўп айтиши обид билан бирга туришига сабаб бўлибди.
Каптар: «Махлуқларни яратиб ризқларини бўлиб берувчи
ва осмон билан ерни бунёд этган зотни поклайман»,— дер
экан. Шу жуфт каптар ҳамиша фаровонлик билан ҳаёт
кечириб насли кўпаяверибди.

Ниҳоят ҳалиги обид вафот этибди. Шундан кейин кап-
тарлар тарқалишиб шаҳарлар, қишлоқлар ва тоғларга
парвоз этишибди.

Айтишларига қараганда, бир тоғда ақлли, номусли ва диндор бир чўпон бўлар экан. Унинг қўйлари бўлиб, чўпон уларни боқар, сути ва жунидан фойдаланар экан. Чўпон жойлашган ўша тоғда дарахтлар, ўтлоқ жойлар ва шунингдек йиртқич ҳайвонлар ҳам кўп экан. Бироқ, бу ваҳший ҳайвонларнинг на чўпонга ва на унинг қўйларига кучи етмас экан. Чўпон ҳеч парсанинг ташвишини қилмай, тинчгина яшар экан.

Кунлардан бир кун у бетобланиб, тоғдаги бир ғорга кирибди. Қўйлар кечаси ғорга киришар, кундузлари, ўтлоққа чиқишиб ўтлаб келишар экан. Улуғ тангри шу одамнинг динга қанчалик берилганлиги, чидамлигини синамоқчи бўлиб, бир фаришта юборибди. Фаришта чиройли хотин суратига кириб, унинг олдига келиб ўтирибди. Чўпон ўз олдида хотин кишининг ўтирганини кўриб бадани жимирдаб: «Сени бу ерга ким чақириб келди?— дебди унга.— Менинг сенга эҳтиёжим йўқ. Иккимизнинг ўртамизда бир иш бўлиши мумкин ҳам эмас». «Хусну жамолимни кўрмаяпсанми,— дебди шунда хотин,— хушбўй ҳидимни сезмаяпсанми? Сенга яқинлашишни ихтиёр қилиб, висолингни севиб келган эдим. Нима истасанг қаршилик қилмайман, бу ерда биз қўрқадиган ҳеч ким йўқку! Умр бўйи сен билан бирга шу тоғда туришни ва суҳбатингда бўлишни истайман. Ўзимни сенга тақдим қилияман, чунки сен хотин кишининг хизматига муҳтожсан, менга яқинлашсанг, шифо топиб мусаффо бўлиб кетасан. Шу ёшга кириб хотинларга яқинлашмаганингга пушаймон қиласан. Сенга насиҳат қилияман, насиҳатимни қабул қилиб менга яқинлаш!»

Шунда чўпон: «Эй алдамчи, фирибгар хотин! Менинг олдимдан чиқ, сенга ишонмайман, яқинлашмайман. Яқинлигинг ҳам, висолинг ҳам керакмас, сенга мойил бўлган киши охиратдан кечади, охиратга мойил бўлган киши сендан кечади. Мендан олдин қанчадан-қанча кишиларни балога учратдинг, бундан кейин ҳам учратасан. Тангри бандаларини кузатиб туради. Суҳбатингга гирифтор бўлганларнинг ҳолига вой!»— деган экан, хотин: «Эй рост кўчадап адашиб тўғри йўлни йўқотган инсон! Юзимга қара, ҳуснимни томоша қил, яқинлигимни ғанимат бил! Сендан илгари ўтган ҳикмат арбоблари ҳам шундай қилганлар, уларнинг сендан кўра тажрибалари кўпроқ ва фикрлари тўғрероқ эди. Шунин билгинки, улар хотинлардан баҳра олишни тарк қилмай, балки хотинларга яқин-

лашишга иптилгашлар. Суҳбатларига маҳтал бўлганлар. Бу нарса на уларнинг динларига ва на дунёларига зарар етказган, ўжарлигининг қўй, ишинг юришиб кетади»,— дебди. Шунда чўпон: «Сен таклиф қилаётган нарсани мен истамайман. Чиройингдан ҳам, латофатингдан ҳам кечаман, чулки сен аҳду вафоси йўқ алдамчи ва фирибгарсан, ҳуснинг пардаси тагида қанча хунукликларни яшириб турасан, қанчадан-қанча бегуноҳ кишиларни балога йўлиқтириб, охир нушаймон ва хафа қиласан. Эй бошқаларни бузиш учун ўзини яхши қилиб кўрсатувчи хотин, менинг олдимдан чиқиб кет!»— дебди-да, хотиннинг юзини кўрмаслик учун чопонини юзига тортиб яна тангрисиши ёдлаш билан машғул бўлибди.

Фаришта чўпоннинг тангрига ихлоси зўрлигини билгач, у ердан чиқиб осмони-фалакка кўтарилибди.

Чўпон турган ернинг яқинида бир қишлоқ бўлиб, у ерда кўнгилчан яхши бир киши бор экан. У киши чўпоннинг турар жойини билмас экан. Кечаси тушида биров унга: «Яқинингда, фалон жойда ақлли, одобли бир киши туради, шу кишининг олдига бориб, унинг буйругига бўйсун!»— дебди.

Тонг отгач, ўша киши чўпонни қидириб йўлга тушибди. Ҳаво қаттиқ исиган пайтда тагида бир булоқ қайнаб турган дарахт ёнига етибди ва бирпас дам олмоқчи бўлиб, дарахтнинг соясига ўтирибди. Шу пайт бир қанча ҳайвонлар билан қушлар сув ичмоқчи бўлиб, булоқ бошига келишибди-ю, обиднинг ўтирганини кўриб қочиб кетишибди. Шунда обид ўзига-ўзи: «Бу ёввойи ҳайвонлар билан қушларни қийнаш учунгина бу ерда ором олар эканман-да»,— деб жуда хафа бўлибди: «Ҳозир менинг бу ерда ўтиришим шу атрофдаги ҳайвонлар учун зарар бўлди, энди бу қилмишим учун ҳайвон ва қушларни яратган зотдан қандай узр сўрайман? Чунки мен уларнинг ўз сувлари ва ўтлоқларидан қочиб кетишларига сабаб бўлдим. Шохлик қўйдан шохсиз қўйга қасос олиб берадиган кувда эгамдан хижолатга қолдим!» Обид шундай деб кўз ёши тўкиб, шу байтларни ўқибди:

Тангрига қилурман минг бор қасамёд,
Иисоплар не учун бўлмишлар бунёд?
Билсайди ўтарди туяларда бедор:
Тутилишдан кейин бир кун ўлим бор!
Олдин ҳам яшадик қоронғу горда,
Кейин ҳам жойимиз тор, мангу горда!

Сўнгра обид ўша дарахт тагидаги булоқ бошида ўтириб қушлар ва ҳайвонларнинг сув ичишларига тўсқинлик қилганига роса йиғлабди, чўпоннинг олдига етгунча ҳеч қаёққа қарамай юраверибди, ниҳоят, чўпоннинг ёнига етиб борибди. Кириб салом берган экан, у ҳам алиқ олибди, қучоқлашиб кўриша кетишибди. Обид йиғлаб кўришибди. Кейин чўпон ундан: «Одамлардан ҳеч бири мени йўқламаган эди, сени келишга нима мажбур этди?» — деб сўраган экан, Обид: «Туш кўрсам, бир киши сенинг турар жойингни маълум қилиб, ўша киши ҳузурига бориб салом бер, деб буюрди, шу буйруққа бипоан келдим», — деб жавоб берибди. Чўпон севиниб унинг пенюнасида ўлибди, суҳбатдош топилганидан хурсанд бўлибди.

Обид билан чўпон шу тоғдаги ўша горда тангрига ибодат қилиб умр кечираверибдилар. Икковлари то ажаллари етгунча ҳамиша ўша жойда ибодат қилибдилар. Қўйларнинг гўшти ва сути билап тирикчилик қилибдилар, мол ва бола-чақ қилмабдилар. Уларнинг қиссаси шу билан тугабди.

— Эй Шаҳризод, — деди пуюҳ, — ҳикояларингни эшитиб мамлакатни бошқаришга бўлган хоҳишим ҳам йўқолди. Қизларни ўлдирганимга пушаймон едирдинг. Энди паррандалар ҳақида бирор ҳикоя айтиб берсанг.

Шаҳризод:

— Бош устига, деб ҳикоя бошлади.

СУВ ҚУШИ БИЛАН ТОШБАҚА

— Эй саодатли шоҳ, ривоятларга қараганда, бир сув қуши бўлган экан, у бир куни ҳавога парвоз қилиб, учача охири сув ўртасидаги тош устига қўнибди. Шунда қушнинг кўзи сув оқизиб келиб ҳалиги тошга илинтириб қўйган жасадга тушибди. Мурда сувда шилиб кетиб, сув бетига қалқиб чиқиб қолган экан. Сув қуши яқинроқ бориб, синчиклаб тикилиб қараса, одам боласининг жасади эмиш. Жасаддаги қилич зарби ва найза изларини кўриб ўзига-ўзи: «Бу ўлдирилган одам ёвуз одам экану, бир гуруҳ кишилар унга ёпирилиб ундап қутулишибди-да», деб ўйлабди.

Сув қуши ҳайрон бўлиб қараб турган экан, бир тўда бургут ва қарчиғайлар учиб келиб, уни ҳар томондан ўраб олишибди. Сув қуши бу аҳволни кўргач, қаттиқ дод-фарёд қилиб: «Мен бу ерда чидаб туролмайман», — дебди-да, жасад кўринмай қолгунча учиб кетаверибди. Учача

охири ўртасида дарахт турган бир дарёга кўзи тушибди. Ўз ватанидан узоқлашганига хафа бўлиб шу дарахтга қўлиб ўзига-ўзи шундай дебди: «Ғам-ғусса негадир мени доим таъқиб қилгани-қилган. Мен ўша жасадни кўрганимда жуда севишиб кетган эдим, бу ризқни менга тангри юборган деб ўйлаган эдим, шодлигим ғамгинликка, хурсандлигим хафаликка ва диққатликка айланди, йиртқич қушлар мендан уни тортиб олишди, мен билан унинг ўртасига тўсиқ бўлишди, бу дунёда беҳавотир ва тинч яшашни орзу қиламан, «Дунё уйсиз кишининг уйи» деган гап бор. Ақлсиз киши дунёга ишонади. Мол, бола-чақа, қавми-қариндош орттириб хотиржам бўлади, дунёга суяниб алданган киши ҳамиша ернинг устида юраман, деб хаёл қилади. Лекин ахийри ер қаърига киради. Энг иззатли ва энг яқин кишиси унинг устига тупроқ тортади, ёш киши учун дунё қийинчиликларига чидашдан яхшироқ нарсa йўқ. Ўз жойим ва ватанимдан ажралдим, бироқ биродарларим ва суҳбатдошларимдан жудо бўлишни сира истамас эдим».

У шундай деб ўйлаб турганида бир эркак тошбақа сувдан у томонга қараб сузиб келаверибди. Унга салом бериб: «Ўз жойингдан, юртингдан узоқлашишга нима мажбур этди?» — деб сўраган экан, сув қуши: «Жойимга душманлар ўрнашди, ақлли жонивор ўз душмани билан ёнма-ён туролмайди. Шоирлардан бири бу тўғрида шундай деган:

«Агар қийинлашса яшаш тобора:

Бош олиб кетишдан бошқа йўқ чора»,—

деб жавоб берибди. Шунда тошбақа гап бошлаб дебди: «Агар аҳвол сен айтгандек бўлса ҳожатингни чиқариб, хизматингни адо этиш учун доимо олдингда бўламан, сендан ажралмайман. Чунки доноларимиз: «Ҳеч бир ғамгинлик ўз ватанидан жудо бўлган ғарибнинг ғамидан қаттиқроқ бўлмайди», дейдилар. Яна: «Ҳеч бир мусибат, яхшилардан жудоликдаги мусибатга тенг келолмайди» деган гап ҳам бор. Ғарибликда ошина орттириш, мусибат ва ғамга сабр қилиш ақлли кишининг ўзига-ўзи тасалли берадиган воситалардандир. Суҳбатим сенга мақбул бўлар, ёрдамчинг бўлиб доим хизматингда бўлурман деб умид қиламан».

Сув қуши тошбақанинг сўзини эшитиб: «Рост айтасан,— дебди унга,— ҳаётим билан қасам ичиб айтаманки, ўз жойимдан, ёру биродарларимдан узоқлашаётган чо-

гимда жудолик аламини сездим. Чунки жудолик ибрат олувчи киши учун ибрат жойи, фикр қилувчи киши учун тафаккур ўрни экан. Ёш киши тасалли берадиган суҳбатдош топмаганда абадий яхшиликдан жудо бўлиб, унга ҳамиша ёмонлик ёпишиб олади. Ақлли киши фақатгина ёру биродарлар билан, сабр қилиб баҳодирлик кўрсатиш билан доим турли ғамларни енгади. Чунки бу иккаласи энг яхши ахлоқ бўлиб, замон балоларига қарши курашганда ёрдам беради». «Асло доду фарёд қилма!— дебди тошбақа.— Чунки доду фарёд айшу ишратингни бузади, мардоналигингни кетказади».

Иккаласи бир-бири билан шундай тахлитда суҳбат қилишиб, охири сув қуши тошбақага: «Замон офатларидан ва тасодифан юз берадиган балолардан ҳамиша қўрқаман»,— дебди. Бу гапни эшитиб тошбақа сув қушининг пешонасидан ўпибди: «Қушлар гуруҳи доимо сендан яхши маслаҳат олиб келганлар, улар сени доно санайдилар, сен бўлсанг, ғам-ғусса қиласан»— деб, то сув қушининг юрагидаги ваҳима тарқагунча юпатибди.

Ниҳоят, сув қуши қайғиб ўз жойига қараб учибди. Бориб қараса, на йиртқич қушларнинг биронтаси ва на ўша жасаддан номи-нишон қолибди. Фақат суяклари бормиш, холос. Душманинг кетиб қолгани тўғрисида тошбақага хабар бериш учун у орқасига қайтибди.

Келиб тошбақага кўрган нарсасини бир бошдан гапириб берибди: «Ўз маконимга қайтаман, дўстларимнинг ёнига бораман, чунки ақл-идрокли кишилар ўз ватанидан жудолик аламига сира чидай олмайдилар» — дебди-да, тошбақани ўз юртига олиб борибди. Бу ерда қўрқинчли бирон нарсa учратмабдилар, шунда сув қуши хурсанд бўлиб кетиб, мана шу икки байтни айтибди:

Балолар дуч келса: бўлурсан ғамгин,
Унга ҳеч кор келмас юз сабру тамкин.
Келар, банд-бандидан узилур бало,
Ўзи ғамгинликка бўлур мубтало.

Кейин иккаласи ўша оролда кун кечира бошлабдилар. Сув қуши хурсанд бўлиб ўйнаб-кулиб юрган экан, тўсатдан қазоси етибди-ю, қаердандир бир оч лочин пайдо бўлиб, унга чангал солибди. Минг эҳтиёт бўлиб юришгани билан ажал етгандан кейин фойдаси бўлмас экан.

— Сув қуши тўғрисидаги ҳикоя шу,— деди Шаҳризод. Шунда шоҳ:

— Эй Шаҳризод, бу ҳикоянг билан кўпгина насиҳат-

ларни ва ибратли нарсаларни айтдинг, ваҳший ҳайвонлар тўғрисида ҳам ҳикоя биласанми?— деб сўраган эди, Шаҳризод:

— Биламан,— деб жавоб берди.

БҮРИ, ОДАМ ҶҒЛИ ВА ТУЛКИ

— Эй саодатли шоҳ!— деб ҳикоя бошлади Шаҳризод.— Тулки бидан бўри иккаласи дўст бўлишиб бир уяда турадиган бўлишибди. Иккови бирга юриб, кечаларни ҳам бирга ўтказишар экан. Шу тариқа орадан бир қанча вақт ўтибди, бўри тулкини бир оз чиқиштирамай қўйибди. Кунлардан бир кун тулки бўрига муомалани бир оз тузатиб, бемаза қилиқларингни қўй, дегандек ишора қилиб шундай дебди: «Агар бу одатларингни ташламасанг, тангри дарғазаб бўлиб сени одам ўғлига дуч қилади, одам ўғли эса ниҳоятда маккор, осмондаги қушларни отиб, денгиздаги балиқларни овлайди, тоғларни жойдан-жойга кўчиради, булар ҳаммаси одам боласининг ҳийласидир. Инсоф қил, ёмонлик ва зулмингни қўй. Агар шундай қилсанг, ўзинг ҳам тинчгина кун кечирасан». Бўри унинг гапига парво қилмай, аксинча, қўполлик билан яна оғзига урибди: «Катта ишлар тўғрисида муҳокама юриштишни сенга ким қўйибди»,— деб бир шапати урган экан, тулки йиқилиб ҳушидан кетибди, ўзига келгач, бўрига қараб жилмайибди-да, аҳмоқлик қилиб гапирган гапига уэр айтиб, маъна шу икки байтни ўқибди:

Мурувват қилдингиз: мен беадаблик,

Жавобни олди сиздан катта гаплик.

Афу айланг мени, меъман гуноҳкор,

Қилинг тавбам қабул бўлмайди такрор.

Шунда бўри унинг узрини қабул қилибди ва қўлидан келганича тузук муомала қилиб: «Сенга алоқаси бўлмаган парса тўғрисида гапирмасликка одатлан»,— дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тухтади.

* * *

— Эй саодатли шоҳ!— деб давом этди Шаҳризод,— бўри тулкига: «Сенга алоқаси бўлмаган нарсалар тўғрисида гапирмасликка одатлан»,— дебди. Шунда тулки: «Хўп бў-

лади, жоним билан»,— деб жавоб берибди. «Сўралмаган парсадан хабар берма, чақирилмаган жойга борма, бемаъни гапни қўйиб, маънолигини гапир, ёвузларга насиҳат қилма, улар сенга ёмон мукофот берадилар, деб айтган экан»,— дебди бўри.

Тулки бўрининг бу гапини эшитгач, мийиғида қулибди-ю, ичида: «Нима қилиб бўлса ҳам бу бўрини ҳалокатга учратаман»,— деб қўйибди. Шундай қилиб, у бўрининг туртки ва қўполликларига сабр қилиб, дилида: «Бепарволик, ёлгончилик ҳалокатга олиб келади, қийинчиликларга дучор қилади. Безорилик қилган киши зиён кўради, билмай қолган киши ўкинади, қўрққан киши қутулиб қолади, одоб эса ахлоқнинг энг улуғидир дейилган. Бу золим билан қўлдан келганича яхши муомалада қолиш, уни бир амаллаб оёқдан йиқиш лозим», деб ўйлабди.

Кейин тулки бўрига шундай дебди: «Банда кўп гуноҳ қилиб қўйган бўлса ҳам тавба қилса худо кечади. Мен кучсиз бир мулман, сенга зулм қилма деб насиҳат қилиб гуноҳкор бўлибман, шапатынгдан менга етган озорни билсанг, бунга ҳеч ким чидамайди, лекин мен бунга ҳам хурсанд бўлдим, чунки шанати менга бирмунча вақт зўр олам етказган бўлса ҳам, охири шодлик бўлди. Бир донишманд: «Устоз калтаги аввал жуда аччиқ, охири асалдан ҳам ширинроқ бўлади», деб айтган экан. Шунда бўри: «Гуноҳингни кечдим. Менинг газабимдан эҳтиёт бўл, менга қул эканингга иқроор бўл. Мен билан қаршилашган кишининг қаҳримга учрашини ўз кўзинг билан кўрдип»,— деган экан, тулки унга сажда қилиб: «Худо умрингни узун қилсин, душманингга қарши ҳамиша қаҳрли бўлгайсан»,— деб дуо қилибди.

Шундай қилиб, тулки ҳамиша бўридан қўрқиб, мурасачилик деб унга ялинчоқлик қилиб юрадиган бўлиб қолибди. Бир кун у узум ўғирлаб емоқчи бўлиб бир боққа борган экан, деворнинг тагидан атайлаб рахна қилинган жойни кўриб ҳайрон бўлибди, ўзича: бунда албатта бир сир бор, ахир, «бир ерда ковланган жойни кўриб унга қадам қўйишдан қўрқмаган, ўзига мағрур бўлган киши албатта ҳалокатга учрайди» деган мақол ҳам бежиз эмасдир-ку. Баъзи одамлар тулкининг ҳайкалини ясаб тоқзорга қўйиб, олдига лағашда узум қўйиб қўйишади, буни бошқа тулки кўриб, олдига келиб ҳалокатга учрасин деб қилиниши маълум-ку. Билишимча, бу рахна ҳам бир ҳийла бўлса керак. «Эҳтиёткорлик келгусини кўринининг нисфи» дейилган. Эҳтиёт юзасидан бу рахнани текшириб қарай, балки унинг олдига ҳалокатга олиб борадиган би-

рои нарса бордир, енгилтаклик қилиб ўзимни-ўзим ҳалокатга таппамай»,— деб ўйлабди. Кейин рахнага яқиб бориб аҳтиётлик билан уни айланиб қараса, рахна очилган жой ёнида катта бир ўра бормиш. Бу ўрани тоқзорни байрон қилиб кетадиган ваҳший ҳайвонларни тутиб олиш учун боғ эгаси кавлаб қўйган экан. Тулки ўранинг оғзига кичкагина юмшоқ нарса ёпилганини кўриб, орқасига чиганибди-да: «Худога минг қатла шукур, яхшиям, аҳтиёт шарт деб, бир кўздан кечирибман. Паққос қўлга тушай деган эканман. Қани энди бу ўрага умримни заҳарлаётган малъун бўри тушса, унда мен ҳам қутулиб тинчгина яшар эдим»,— дебди-да, кулиб туриб, шу байтларни ўқибди:

Лойиқ кўрдим буни, душман бўрига,
Айлансайди ўра унинг гўрига!
Мен беҳадик яшар эдим боғларда,
Қўшиқ айтиб, узум пишган чоғларда.

Тулки шеърни ўқиб бўлгач, дарров боғдап чиқиб бўрининг ёнига чошибди-да, унга: «Худо ишларингни осонлаштирибди, энди қийналмай боққа кираверасан. Бу ҳам бўлса сенинг толейинг! Худо сенга йўл очиб, у ғапимат ва бисёр озиқлардан қийналмай фойдаланадиган бўлибсан»,— дебди. Шунда бўри тулкидан: «Нега бундай деяпсан?»— деб сўраган экан, тулки: «Тоқзорга борсам, эгаси ўлиб қолибди, боққа кирсам мевалар тупида етилиб ётибди»,— дебди.

Бўри тулкининг гапига астойдил ишонибди, бадпафслиги тутиб ўридан сапчиб турибди-ю, енгилтаклик қилиб ҳалиги рахнага қараб чошибди. Кетидан тулки серрайиб ўзини ўликка солиб ётибди-да, мана шу шеърни ўқибди:

Лайли жамолидап истарсан висол,
Аммо, сенинг унга етмагинг маҳол!
Инсон иродаси бермас унга йўл,
Бўрисан! Ўрмонда кетганинг маъқул!

Бўри рахна очилган ерга бориб етганида тулки унга: «Қўрқмай тоқзорга киравер, энди қийналиб ўзинг рахна очиб ўтирмайсан, эҳсон қилиш таягрининг иши»,— дебди. Бўри тоқзорга кирмоқчи бўлиб икки қадам ҳам юрмаган экан, бирдан лоп этиб ўрага тушиб кетибди. Бунини кўриб турган тулки хурсанд бўлиб кетганидан енгил тортиб, бу-

тув кўрган азоб-уқубатлари унутилиб, қўшиқ айтишга тушибди:

Етиб шум бўрининг жабри-ла захми,
Куйиндим кўп! Фалакнинг келди раҳми:
Ёмон кўрган ёвим гўрга йиқилди,
Менга қазган чуқурга у тикилди.
Мени қартайтириб қўйган замола,
Бериб менга узумзор ошиёна,
Олиб ёвдан қасоси одамизод,
Очиб рахна девор, қилди мени шод.
Узумга бўрилар қилмас шериклик,
Ҳаловатда ўтар энди тириклик.

Кейин ўра бошига келиб қараган экан, бўрининг хафа бўлиб йиғлаб ўтирганини кўрибди. Унга қўшилиб ўзи ҳам йиғлаб юборибди. Шунда бўри тулкига қараб: «Эй Абулхусайн! Менга раҳминг келиб йиғлаяпсанми?» — деб сўраган экан, тулки: «Йўқ! Сени шу ўрага туширган зот номи билан қасам ичиб айтаманки, сенга раҳмим келаётганидан эмас, аксинча, жуда узоқ яшаганинг, шу ўрага олдинроқ тушиб ўлмаганингга йиғлаяпман. Агар шу ўрага мен билан учрашмасингдан олдин тушганингда мен тинчгина яшаган бўлардим, токайгача сенинг зулмингга чидаш мумкин», — дебди.

Шунда бўри: «Эй гуноҳкор! Бошимга тушган мусибатни онамга хабар қил, балки у мени қутқариш учун бироп тадбир қўллар», — деган экан, тулки: «Қаттиқ тамагир ва баднафслигинг туфайли ҳалокатга учрадинг, энди бу ўрадан чиқиб қутулолмайсан. Эй нодон бўри! Оғиздан-оғизга ўтиб юрган: «Келгусини ўйлаб иш қилмаган киши ҳалокатдан холи бўлмайди», деган мақолни эшитмаганми-сан», — дебди. Шунда бўри тулкига: «Ҳой Абулхусайн! Ахир биз дўст бўламиз деб аҳдлашган эдик. Сен эса менинг газабимдан қўрқардинг. Бирга юрган вақтларимизда ўтказган зулмим учун энди душманлик қилиб юрма. Кучи ета туриб бировнинг гуноҳини кечган кишига тангри яхши мукофот беради, бу тўғрида бир шоир бундай деган:

Кишилар яхшилиги бўлмаса ҳам сепга насиб,
Майли, сеп ер юзига яхшилигинг тухумин сеп.
Яхшилик доим унар, бир куни келгай, ўрасап,
Ноумид бўлма, унинг яхшилигини кўрасан.

Бироқ тулки: «Эй жоҳил йиртқич, саҳродаги ҳайвонларнинг тептаги. Менга жабр, зулм билан катталиқ қилганингни унутдингми? Сен дўстлик бурчига сира риоя қилмадинг. Бир шоирнинг маъна бу шеър билан қилган насиҳатини олмадинг:

Ўз кучингга ишониб, ҳар кишига зулм этма,
Барча мазлум йиғилиб, бир кун олур ўч сендан!
Ошма ҳаддингдан, ўзиб элдан, узоққа кетма,
Қимки ҳамроҳдан узоқ тушса адашгай чипдан.»

— Эй Абулҳусайн!— дебди бўри.— Гуноҳларимни юзимга солма, одатда афвини олижаноб кишилардан сўралади, қўлидан келганича яхшилик қилиш энг яхши фазилят. Шоирнинг бу тўғридаги ажойиб байтини эшит:

Кучингнинг борида кўп яхшилик қил,
Емон хулқ ўрнига яхши қилиқ қил.
Кучинг етмай қолар сўнг яхшиликка,
Ўтарсан сўнгга сен ҳар хил қилиққа.

Бўри бўлса ҳамон тулкига ялинишини қўймай: «Бир иложини қилиб мени ҳалокатдан қутқазарсан деб умид қиламан», деяверибди. Бироқ тулки бўш келмабди: «Эй аҳмоқ, маккор алдамчи! Қутулиб кетаман деб умид қилма, чунки бу қилмишингга яраша қидирмишдир»,— дебди-да, қаҳ-қаҳ уриб кулиб, шу икки байтни ўқибди:

Менга ёлворма тақдирдан кўрарсан,
Не эксанг сен баҳор кузда ўрарсан,
Менга кўрдинг ёвузликни муносиб,
Йиқилдинг чоғга, мағрурона босиб.

Шунда бўри тулкига: «Эй йиртқич ҳайвонларнинг ювоши, барибир мени бу ўрада қолдириб кетишга кўзинг қиймайди, биламан»,— деб кўз ёшини тўкиб, шу икки байтни ўқибди:

Меҳрибонлик айла менга, э саховатпеша зот,
Кўпга қилганлар қатори менга ҳам бир қўл узат.
Сенга мен қилдим ёвузликлар, ғоят қил, унут,
Олма ўч мендан, адолат айлагин, илгимни тут.

Унга жавобан тулки: «Эй тентак рақиб! Шунчалик катталиқ, кибр билан юриб, менга зулм ва жабр ўтказиб,

энди қапдай қилиб ялиниб-ёлворадиган, зорланиб, хорланиб ўзингни камситадиган бўлиб қолибсан? Эҳсонингга қизиқиб эмас, душманлик қилишингдан қўрқиб сен билан дўст бўлдим, сенга ялиниб-ёлворишимнинг боиси ҳам газабинга учраб қолмаслигим учун эди. Мапа энди ўзинг бетоқатликка учраб азоб тортяпсан, деб шу икки байтни ўқибди:

Ҳозирча ширин сўз, э, ёмон маккор,
Қанча ширин сўзлар менга қилмас кор!
Яхши деб кўрсатма қонхўр ўзингни,
Тулкилар тингламас айтган сўзингни!»

Шунда бўри: «Эй ёввойи ҳайвон! Душманлик тили билан гапириб адоват кўзи билан қарама, илгариги дўстлигимиз ҳурмати, менга раҳм қил, ёрдам бер. Бориб бир арқон тонгин-да, бир учини дарахтга боғлаб, иккинчи учини ўрага тушир. Мен осилиб чиқиб олай. Агар шу азобдан қутулолсам қўлимдан келган барча яхшилиқни қилай»,— деган экан, тулки шундай жавоб берибди: «Қутулиш йўллари ҳақида жуда кўп гапирдинг. Тулки ёрдам беради-ю, қутулиб кетаман деб ўйлайсанми, илгари қилган қилмишларингни эсласанг, шу гапингни гапирмаган бўлардинг. Ҳозир ҳам адоватингни ичингга яшириб, зўрга тилёғламалик қилаётганингни билиб турибман. Шуни билгипки, сени тошбўрон кутмоқда. Энди бу дунёдан кетасан, у дунёга етасан»,— дебди.

Шунда бўри яна тулкига ялина бошлабди: «Эй Абулхусайн! Яна ўша эски дўстлигимизга қайт, гина-кудуратни қўй. Билгипки, бир жонни ҳалокатдан қутқазган киши, уни тирилтирганнинг савобини топади. Бир жонни тирилтирган киши барча кишиларни тирилтиргандек савоб топади. Ёмонлик қилма, донишмандлар бировга ёмонлик қилишни маслаҳат бермайдилар. Менга ёрдам бериш қўлингдан кела туриб, мен бу ўрада ўлим ғамини тотиб ҳалокатни кутиб ётишимдан кўра каттароқ ёмонлик бўлмаса керак»,— дебди. «Сенинг тилинг бошқа-ю, дилинг бошқалигини, какликни алдаб тутиб олган лочинга ўхшатаман»,— дебди тулки. «Бу нима деганинг?»— дебди бўри. Шунда тулки лочин билан каклик ҳикоясини айтиб берибди:

«Бир куни узум емоқчи бўлиб бир боққа кирган эдим. Бир лочиннинг какликка човут қилганини кўриб қолдим. Лочин какликни тутиб олган эди. Каклик лочиннинг чангалидан чиқди-ю, қочиб бориб уясига кириб кет-

ди. Лочин кетидан бориб: «Эй нодон! Мен сенинг чўлда оч қолгапингни кўриб сенга дон териб келган эдим, сен бўлсанг мендан қочдинг. Унингдан чиқиб мен келтирган донларни маза қилиб еб ол» — деди. Каклик лочиннинг гапига ишониб, унинг олдига чиққан эди, лочин бир чангал солиб тутиб олди. Шунда каклик: «Сенга дон териб келтирдим, маза қилиб еб ол», деганинг шумиди, бундан чиқди ёлғон гапириб мени алдаган экансан-да. Ундай бўлса, илоҳи гўштим сен учун заҳар бўлсин деб қаргади. Лочин унинг гўштини ейиши билан пати тўкилиб, қуввати кетиб ўша заҳоти ўлди».

Кейин тулки бўрига қараб: «Ўз биродарига қудуқ қазиган киши, ўша қудуққа ўзи тушади. Дастлаб сен мени алдаган эдинг», — дебди. Бўри бўлса тулкига шундай дебди: «Бу зарбулмасалларингни қўйиб тур. Мендан ўтган ёмонликларни ҳадеб гапираверма. Менинг ҳозирги аҳволимни кўрса, дўст у ёқда турсин душман ҳам йиғлайди. Ундан кўра менга бу ердан қутулишнинг йўлини ўргат, машаққат чексанг ҳам менга ёрдам бериб қутқаз. Чунки дўст дўстига шундай қаттиқ қийинчиликда қолган чоғида ярамаса, қачон ярайди. Дўст ҳатто дўстини қутқазини йўлида ҳалок бўлишига ҳам тайёр бўлиши керак. «Шафқатли дўст бир қориндан талашиб тушган биродардан ҳам афзал» деган гапни эшитмаганмисан? Агар менинг қутулишимга ёрдам берсанг сенга ўз ҳийлаларимни ўргатиб қўяман, кейин сен серҳосил боғларга бемалол кириб, дарахтларнинг меваларини териб оласан, ўзинг ҳам хурсанд бўласан, кўзинг ҳам қувнайди». Шунда тулки кулиб: «Олимларнинг сенга ўхшаш жоҳиллар ҳақида айтган ажойиб бир гап бор» деган экан, бўри: «Айтиб бер, улар нима дейишган», — деб сўрабди. Тулки шундай деб жавоб берибди: «Олимлар, танаси йўғон, табиати қўполлар ақлдан узоқ, жаҳолатга яқин бўлади», деганлар. Эй аҳмоқ маккор! «Дўст дўстини қутқазипида машаққатга чидайди», деган гапинг тўғри, лекин ҳалшги олимларнинг гаплари сенинг нақадар билимсиз ва жоҳил эканлигингни кўрсатиб турибди. Иккаламиз ҳам аслида бир-биримизга душман бўла туриб яна қандай қилиб дўст бўлишимиз мумкин. Сен мени дўстим деб ўйлармидинг? Ахир мен сенга асл душман эдим-ку. Агар ўйлаб кўрсанг, бу гап менга ўқдай тегиб, илмширдай кесиб ўтиши керак. «Сенга ўз ҳийлаларимни ўргатаман, серҳосил боғларга кириб дарахтлардан мева териб оласан», деган сўзингга келсак, маккор-алдамчи, қутулиб кетиш учун ўзинг биров йўл тополмай ҳайронсан-у, менга ҳийла ўргатасанми? Сен

ўзингга ёрдам беришдан қанча ожиз бўлсанг, мен ҳам сенга ёрдам бериш фикридан шунча узоқман, Бирор ҳунаринг бўлса ўзингни қутқаришда ишлатган бўлардинг, мен сени қутулиб кетолмасин, деб сўраяпман. Эй жоҳил, бирон тadbиринг бўлса, уни бошқага ўргатгандан кўра ўзингга ишлат! Сен бемор кишига ўхшайсан! Шу бемор кишининг ёнига худди шундай хасталикка йўлиққан бошқа бир киши келиб «дардингга пифо бераман» деган экан, бемор: «Аввал ўзингни давола»,— дебди, шунда табиб бўлиб келган киши беморни ўз ҳолига қўйиб чиқиб кетибди. Эй бўри, сен ҳам ўшапақалардансан, энди келган балога сабр қилиб ўтиравер».

Бўри тулкининг гапини эшитгач, ундан яхшилик чиқмаслигини билибди-да, ўз ҳолига ачиниб йиғлай бошлабди: «Шунча вақтдан бери гофиллик билан иш қилибман, агар худо менинг шу гуноҳларимдан кечса, ўзимдан кучсизларга зулм қилганим учун тавба қилиб, тоққа чиқиб кетганим бўлсин. Худонинг ғазабидан қўрқиб, уни ёд қилиб ётаман, барча ваҳший ҳайвонлардан ўзимни четга тортиб, худо йўлида юрувчи ва камбағал бева-бечораларга овқат бераман»,— деб увуллаб йиғлаган экан, тулкининг кўнгли юмшаб кетибди.

Бўрининг зорланаётганини, катталиқ ва кибрдан тушиб тавба қилаётганини эшитиб севиниб кетганидан ўра лабига борибди-да, думи билан кетинги оёқларини ўрага осилтирибди. Бўри ўрнидан туриб, тулкининг думига панжа солиб, уни ўзига томон тортган экан, тулки ўрага тушиб, ўзини бўрининг ёнида кўрибди.

Шунда бўри тулкига: «Эй бераҳм тулки! Менинг ҳолимдан кулгани қандай кўнглинг бўлди? Ахир биз дўст, суҳбатдош эдик, сен қўл остимда эдинг. Айт-чи, дўст ҳам ўз дўстининг аҳволидан куладими? Мана энди яна қўлимга тушдинг, менинг бошимга тушадиган азоб сенинг ҳам бошингга тушади. Донишмандлар: «Агар биров ўз биродарини «ит эмган» деб айбласа, ўзи албатта ит эмади», деганлар. Шоирнинг мапа бу доно сўзларини эшит:

Замон хотинчалишларни қилиб арзанда,
Бизни хўрламоқда! Боринг кузатиб:
Кулувчилар бир кун бўлиб шарманда,
Турар олдимизда кўзин ўйнатиб.

Кейин бўри тулкига: «Мени ўлдирганини истаган эдинг, ammo менинг жасадимни кўришингдан олдинроқ ўзингни ўлдираман»,— дебди. Шунда тулки алданганини сезиб-

ди-ю, «Бу золимнинг ҳийласига алдашиб ўрага тушиб қолдим, энди бир ҳийла ишлатиб, унинг ифлос панжасидан қутулишим керак бўлади. «Хотинлар безакларини ясавиш учун сақлайдилар» дейилган. «Эй кўз ёшим! Сени фақат ёмон кун учун йиғиб қўйибман» деган сўз ҳам бор. Бу золим ваҳшийга бирон ҳийла ишлатмасам, албатта ҳалок бўламан»,— деб ўйлаб, шоирнинг шу сўзларини эсга олибди:

Яшаш учун ишлат ҳийлаю найранг,
Инсон болалари шердек беомон!
Макр тегирмсини айлантиролсанг:
Ҳаёт ҳам маишат ўтмайди ёмон.
Баланд меваларга етмаса бўйинг,
Қанзот айлагин ерда хас-чўнга.
Агар пасия экан кўз тиккан қўйинг,
Ундан яхшироқдир парча нақд ўнка.

Кейин бўрига шундай дебди: «Эй қудратли баҳодир! Мени ўлдиришга шошилма, кейин ўзинг ўқиниб қоласан. Агар бир оз сабр қилиб гапимга диққат билан қулоқ берсанг, сенга бир маслаҳат солмоқчи эдим. Мени шошилиб ўлдириб қўйганингдан фойда йўқ, иккаламиз ҳам шу ерда ўлагимиз-кетамиз.» Шунда бўри унга: «Эй маккор тулки! Иккаламизнинг ҳам саломат қолишимиздан умидинг бормики, мендан муҳлат сўраяпсан, қани мўлжаллаган мақсадингни айт-чи»,— деган экан, тулки шундай деб ган бошлабди: «Бўлмаса эшит, сенга ўз режамни айтай, сенинг илгариги гуноҳларингга пушаймон бўлиб қилган жавобларингни, бундан кейин бошқаларга азият етказмайман, боғларга кириб узум ва бошқа меваларни пайҳон қилишни тарк қиламан, доимо камтар ва адолатли бўламан деб астойдил берган ваъдаларингни, тирноқларингни олиб, озиқ тишларингни синдирмоқчи бўлганингни, худо шу ўрадан қутқазса унга атаб қурбошлик қилмоқчи бўлганингни эшитдим. ҳалок бўлишингни истасам ҳам сенга раҳмин келди. Сени қутқазмоқчи бўлиб ўрадан чиқиб олгин, бу азобдан қутулгин деб, думимни чуқурга туширдим. Сен бўлсанг ҳали ҳам илгариги золимлигингни ва қўполлигингни ташламаган экансан, соғ-саломат қутулай деб ёмонлигингни қўймабсан, қайтага думимдан ўрага шундоқ тортдингки, оғриқинг зўридан жоним танимдан чиқиб кетади деб хаёл қилдим. Мана энди мен ҳам, сен ҳам ўлимимизни кутиб турибмиз. Энди бизни фақат бир

нарсa қутқаза олади. Агар гапимга кирсанг унда иккаламиз ҳам қутулиб кетамиз, шундан кейин ўша берган вафдаларингга вафо қилишинг керак, мен ҳам сенга содиқ дўст бўламан».

Бўри: «Қани бўлмаса айт, мен нима қилай?»— деб сўраган экан, тулки:

«Сен типпа-тик турсанг, мен бошингга оёқ қўйиб, ундан сакраб тепага чиқиб оламан, кейин сен ҳам осилиб чиқа оладиган бирон нарсa топиб келаман, шунда сен ҳам бу азобдан халос бўласан»,— дебди. Бўри эса тулкига: «Гапингга ишонмайман, чунки, допиншмандлар: «Киши душманига ишонч билдирса хато қилган бўлади» деганлар, ундан ташқари «Ишончсиз кишига ишонган киши алданади, синалганни синаган киши ўкинади, турли ҳолатларни бир-биридан фарқ қилмайдиган, биргина ҳолатга қараб ҳамма ишни қилаверадиган кишининг насибаси оз бўлиб кўп қийинчилик тортади» дейилган. Бир шоирнинг сўзига қулоқ сол:

Ҳар қандай одамдан, қил донм гумон,
Шубҳа — зийракликдир, сақлар у омон!

Бошқа бир шоир шундай деган:

Яқин кишингдан ҳам бўлгин бадгумон,
Шунда мушкулларинг счилур осон.
Очиқ юз билан боқ душманингга ҳам,
Аммо, дилда унга бўлгин бскарам.

Яна бир шоир бундай деган:

Энг ишонган кишинг балки энг ёвуз,
Эҳтиёткорликда бирга суҳбат туз.
Кунлар бир хил эмас, одам ҳар турли,
Баъзи кун булутли, баъзи кун нурли».

Шунда тулки бўрига дебди: «Бадгумонлик, шубҳа билан қараш ҳаммавақт ҳам яхши натижа беравермайди. Ишонч эса, яхши ахлоқдан бўлиб, оқибатда кишини ҳалокатдан қутқаради. Ҳой бўри! Тушиб ётган жойингдан қутулишга йўл топишинг, иккаламиз биргаликда ўлимдан қутулиб қолишимиз керак. Шубҳа билан душманликни қўй. Агар менга ишонсанг иккидан бири бўлади: ё ўзим

чиқиб оламан-да, бирон нарса олиб келиб сени қутқаза-
ман, ёки бир амаллаб қутулиб сени ташлаб кетаман. Ле-
кин бунинг иложи йўқ, чунки алдаганимда сен йўлиққап
балого албатта ўзим ҳам йўлиқаман, алдашнинг оқибати
шундай бўлади. Масалларда «ваъдага вафо қилиш яхши,
алдаш ёмон» дейилган. Шундай бўлгач, менга ишонишинг
лозим. Йўқса ҳадемай бирон ёмон ҳодиса юз бериши тур-
ган гап. Энди гапни чўзиб ўтиргани ҳам фурсат қолма-
ди».

Бўри: «Ваъдага вафо қилишингга унчалик ишонма-
сам ҳам тавба қилганимни билиб дилингда мени қутқа-
зишни мўлжаллаганингни эшитгач, ўзимга-ўзим: «Агар
гани рост бўлса бузган ишини ўзи тузатар, ёлгон бўлса
худо жазосини берар деб»,— рози бўлишга қарор қилдим.
Майли, маслаҳатингни қабул қиламан, борди-ю, алдасанг,
ўзингнинг ҳам ҳалокатингга сабаб бўласан»,— дебди-да,
тик турибди. Тулки ирғиб унинг елкасига чиқибди, ундан
сапчиб ер юзига чиқиб олибди. Гўё ҳушидан кетгандай
бўлиб, ўзини таппа ерга ташлабди. Шунда бўри тулкига:
«Ҳай дўстим! Ҳолимдан бепарво бўлиб, мени қутқазишни
кейинга қўйма»,— деган экан, тулки бирдан қаҳ-қаҳ уриб
кула бошлабди: «Э каллаварам,— дебди у,— сенинг қў-
лингга аччиқ ҳазилим туфайли тушдим. Чунки мен тавба
қилаётганингни эшитиб, севиниб енгилтаклик қилиб сак-
раб-сакраб ўйинга туша бошладим. Шунда думим беҳос-
дан ўрага тушган экан, сен уни ушлаб тортган эдинг, мен
ҳам йиқилиб тушдим. Кейин худо қўлингдан қутқазди.
Ҳалок бўлишингга ёрдамлашмай жинни бўлибманми? Сен
шайтон наслидансан. Шунин билгинки, ўтган кеча туш
кўрсам, тўйингда ҳадеб ўйин тушаётган эмишман. Тупим-
нинг таъбирича бир чуқурга тушиб, яна қутулишим керак
эди, энди билсам сенинг қўлингга тушиб яна қутулишим
ўша тушимнинг таъбири экан. Эй нодон, гўл! Душма-
нинг эканимни биласану, яна қутқазади деб умид ҳам
қиласанми? Шунга ҳам ақлинг етмабмиди? Шу қўпол
гапларимни эшита туриб ҳам, қутқазади деб умид қила-
санми? Нодонсан-да! Олимлар: «Ёмон кишилар ўлса одам-
лар тинчийди, ер ҳам тоза бўлади» деганлар. Қилган
ваъдамга вафо этганимда алдаганимдагидан кўра зўрроқ
мусибатларга йўлқиш хавфи бўлмаганда, сени қутқазинг-
га бирон тадбир ахтариб кўрган бўлардим».

Бўри тулкининг гапини эшитгач, пушаймон бўлиб бар-
моғини тишлабди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя ай-
тишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ!— деб давом этди Шаҳризод,— бў-ри тулкининг гапини эшитгач, пушаймон қилиб бармоғини тишлабди. Бошқа чора топмагач, тилёғламачилик қила бошлабди: «Сиз тулкилар насабининг тили жуда ширин, ҳазилингиз жуда ёқимли бўлади-да! Сен ҳам ҳазил қияп-сан-у, лекин ҳазилнинг ҳам вақти бор-да»,— деган экан, тулки: «Эй нодон! Ҳазилнинг ҳар қандай ҳазил қилувчи ҳам босиб ўтолмайдиган чегараси бўлади, худо мени қў-лингдан қутқазгандан кейин, яна қўлингга топширади деб ўйламай қўя қол»,— дебди. Бўри унга: «Илгариги дўст-лик ва биродарлигимиз ҳурмати, сен мени қутқазиш йўли-ни ахтаришинг керак. Агар мени бу азобдан қутқазсанг, сенга ўла-ўлгунимча яхшилик қилган бўлардим»,— дебди.

Шунда тулки: «Донишмандлар: Билимсиз фосиққа ошша бўлма, ёмонликка бошлайди, яхшиликка йўлламай-ди, ёлгончига ўртоқ бўлма, яхшилигингни яшириб, ёмон-лигингни оширади», деганлар. Бундан ташқари яна: «Ўлимдан бошқа ҳамма нарсага ҳийла бор; ҳамма нарсанинг тузалиши мумкин, бузилган одамни тузатиб бўлмай-ди, бир тақдирни қайтариб бўлмайди»,— деган гап бор. Менга қилмоқчи бўлган яхшилигингга келганда, сени ҳо-зир овчидан қочган илонга ўхшатдим.

Бир киши қўрққанидан ранги ўчиб, қони қочиб тур-ган илонни кўриб: «Ҳа илон! Сенга нима бўлди?»— деб сўраган экан, илон: «Овчидан қочдим, у мени қидириб юрибди, мени бир нарса қилиб яшириб қол, агар мени ундан қутқазиб қолсанг, бир умр яхшилик қилардим»,— дебди. У киши мукофот тамаъ қилиб илонни қўйнига яширибди. Овчи кетиб, хавф йўқолгандан кейин ҳалиги киши илонга: «Қани, мукофотни чўз, мен сени сиҳат-сало-мат сақлаб қолдим»,— деган экан, илон унга: «Қани айт-чи, қайси аъзойингни чақай? Заҳар солишдан бошқа мукофотим йўқлигини ўзинг ҳам биласан-ку» дебди-да, ўша кишини чақиб ўлдирибди. Эй аҳмоқ, ҳозир ўша ях-шилик қилган кишига заҳар солган илонга ўхшаб кетдинг, бир шоирнинг қуйидаги гапини эшитмаганимсан?

Ишонма жилмайса, душман кишига,
Ўхшамас атвори қилган ишга.
Илон ялтироғу пўсти мулойим,
Аммо, заҳар солмоқ қасдидир донм.

Буни эшитиб бўри тулкига: «Эй сўзамол гул чехра!
Менинг аҳволимни, одамларнинг мендан қўрқиб зир

тятрашларини ёдингдан чиқарма, мешинг қўрғонларга ҳужум қилиб, тоқзорларни пайхон қилишимни биласан-ку, бас, шундай экан, буюрганимни қил, ҳузуримда қўлингни қулдек қовуштириб тур»,— дебди. Шунда тулки Сўрига: «Эй, эси наст аҳмоқ! Буюрганимни қил, ҳузуримда қўлингни қулдек қовуштириб тур», деб катта кетаётганингга ҳайронман. Ахир ҳозир тош билан уриб бошингни ёришади, йиртқич тишларингни синдиришади»,— дебди-да, кейин баланд бир тепага чиқиб ҳадеб боғдорларни чақираверибди. Эгалари тулкини кўриб югурганча келишаверибди. Улар бўри тушиб кетган ўрага яқинлашиб қолишганида, тулки шаталоқ отиб қочибди, боғдорлар келиб ўрага қарашса, бўри ётганмин. Одамлар катта-катта тошлар билан уни ўлгудек савалашибди. Бўрини ўлдириб кейин ўз йўлларига қайтишибди. Одамлар кетгач, тулки ўша ўра тепасига келиб бўрининг ўлиб ётганини кўрибди-да, хурсанд бўлиб, шу байтларни ўқибди:

Мени қийнай бериб, қўймадинг холи,
 Бошингда эсгупча ўлим шамоли.
 Қанча кўп уриндинг, қилмоққа ҳалок,
 Қилди аммо ажал сенинг кўксинг чок.
 Қасд қилдинг жонингга, жонингни кўзлаб,
 Тушди тош бошинга ўнлабу юзлаб!

Шундан кейин тулки боғда ёлғиз, тинч, хавф-хатарсиз янаёй бошлабди.

СИЧҚОН БИЛАН ЛАТЧА

Сичқон билан латча бир деҳқоннинг уйида петиқомат қилишаркан, деҳқон эса жуда камбағал экан. Унинг бир дўсти бетоб бўлган экан, табиб касалга пўсти ажратилган кунжутнинг яхши дори бўлишини айтиб унга пўстини ажратиб беморга бериш учун бир миқдор кунжут берибди. Камбағал кунжутни хотинига бериб, яхшилаб пўстини ажратишни буюрибди. Хотини кунжутни ивятиб пўстини ажратибди-да, қуритиш учун ҳовлига ёйиб қўйибди. Латча кунжутни кўриб қолибди-да, кунн бўйи битталаб ишга таший бериб, ярмидан кўпрогини таниб олибди. Хотин кунжутнинг анча камайиб қолганини кўриб: «Буни ким олаётганийкин» деб, бир четда пойлаб ўтирибди. Бир вақт латча кунжутдан яна олиш учун чиқса, хотин пойлаб ўтирган эмиш, шунда ўзича: «Шу ишимнинг оқибати

яхши бўлмас, бу хотиннинг ўтириши бежиз эмас. Оқибатини ўйлаб иш қилиш керак»,— деб ўйлабди.

Латча: «Энди бир яхши иш қилиб айбимни ювишим, хотиннинг фикрини чалғитишим лозим»,— деб ўйлабди-да, индидаги кунжутни ташиб чиқиб, ҳовлида ёйиғлиқ кунжутга қўшиб қўя берибди. Хотин буни кўриб ўзича: «Кунжутни ташиб кетган латча эмас экан-да, чунки у инидан ўғирланган кунжутларни ташиб чиқиб жойига қўяпти, у бизга яхшилиқ қиляпти, яхшиликка албатта яхши мукофот бериш керак, лекин камайтирган ким бўлса ҳам яна чиқса керак, унинг кимлигини билиб оламан»,— деб ўтира берибди. Шунда латча сичқоннинг олдига бориб: «Синглим! Астойдил қўшничилик қилмаган, садоқатли дўст бўлмаган киши яхши дўст эмас»,— дебди. Шу пайт сичқон: «Рост айтасан, қўшнижон! Бироқ, мақсадинга тушунолмаяман, нима гап?»— деб сўраган экан, латча: «Уйнинг эгаси кунжут олиб келибди. Ўзлари еб, қолганини ташлаб юборишибди. Ҳамма жониворлар олиб баҳам кўришяпти. Сен ҳам олсанг-чи, ахир, бошқалардан кўра кўпроқ ҳақинг бор-ку»,— дебди.

Сичқон буни эшитиб севинганидан рақсга тушиб, думини ликиллата бошлабди. Кунжут ерканман деб ўша заҳоти инидан чиқиб қараса, пўсти артилган кунжут оппоқ бўлиб ялтираб турганмиш. Хотиннинг ўтирганини кўрса ҳам, ишнинг оқибатини ўйламабди.

Хотин калтак тайёрлаб қўйган экан, сичқон кунжутнинг ичига кириб ея бошлаши билан уни калтак билан бир уриб бошини ёрибди. Очофатлиги сичқоннинг ҳалокатига, ишнинг оқибатидан ғофил қолишига сабаб бўлибди.

Шунда шоҳ:

— Эй Шаҳризод! Азбаройи худо, бу ҳикоя жуда яхши экан. Ажойиб дўстлик, бирон қийинчиликка дуч келиб қолганда ҳам садоқатли бўлиш тўғрисида бирон ҳикоя айтиб берсанг,— деб сўради.

Шаҳризод:

— Бош устига,—деб ҳикоя бошлади.

ҚАРГА БИЛАН МУШУК

Қарга билан мушук дўстлашишибди. Улар бир дарахтнинг тагида ўтиришган экан, бир қоплон улар томонга қараб келаверибди. Қарга билан мушук унинг қоплон эканини билишмабди. Жуда яқин келиб қолганида билишса, қоплон экан. Қарга пир этиб учиб, дарахтнинг учига қў-

нибди. Мушук ҳайрон бўлиб қаргага: «Эй дўстим, мени қутқазिश учун бирон ҳийланг борми, энди умид сендан», — деган экан, қарга мушукка: «Бошига бирон мусибат тушиб, ёрдамга муҳтож бўлиб қолгандагина ёру дўстлар керак бўлади. Бир шоирнинг мана бу сўзларини эшит:

Чип дўст удир, дўст фойдасин кўзласа,
Ўзадап кечиб, дўст ҳақида сўзласа.
Ўзи нотинч, дўст тинчлигин ўйласа,
Тинчитай деб, нотинч ҳар ён бўйласа».

Ўша дарахтнинг яқинида чўпонлар юришган экан, уларнинг итлари ҳам бор экан. Қарга қағ этиб бориб қаноти билан бир итни урибди-да, кейин нашлаб уча бошлабди. Итлар ҳам тутиб оламиз, деб ўйлаб қарганинг кейинидан югуришибди, қарга эса итлардан сал баландроқда учиб бораверибди.

Шундай қилиб, қарга тагида қоплон турган дарахт олдига учиб борибди. Итлар қоплонни кўриб унга ташланишибди. Қоплон тирақайлаб қочибди. У мушукни тутиб ейишни мўлжаллаб турган экан. Шундай қилиб, мушук ўз дўсти қарганинг ҳийласи билан қоплондан қутулиб қолибди.

— Эй ҳурматли шоҳ! Сенга бу ҳикоямни чинакам дўстлик кишини ҳар қандай ҳалокатдан ҳам қутқазини мумкин, деб айтдим, — деди Шаҳризод.

ҚАРГА БИЛАН ТУЛКИ, БУРГА БИЛАН СИЧҚОН ВА БУРГУТ БИЛАН ЧУМЧУҚ

Бир тулкининг тоғда уяси бор экан. Бола туғиб, боласи сал вояга етиши билан очликка чидолмай, боласини еб қўяр экан. Емаса очликка чидолмай қийналар экан.

Шу тоғнинг чўққисига бир қарга уя қилган экан. Тулки ўз-ўзига: «Шу қарга билан дўст бўлиб уни ёлғизликда йўлдош, озиқ-овқат қидиришда ёрдамчи қилиб олсам, мен улдасидан чиқолмаган ишнинг улдасидан чиқар», — деб ўйлабди-да, қарганинг ёнига бориб салом берибди. «Мусулмон қўшнининг мусулмон қўшниси олдида иккита бурчи бўлади, — дебди у, — бири қўшпичилик бурчи бўлса, иккинчиси мусулмонлик бурчи. Мен сенинг қўшнинг бўламан, библиб қўй! Кўндан бери қўшни бўлганимиз учун

ҳам сенинг олдингдаги қўшничилик бурчимни адо этишим лозим. Кўпдан бери сенга муҳаббатим тушиб қолган. Шу муҳаббатим мени сенга яхши муомала қилишга, ўртоқ бўлишингни илтимос қилишга ундаяпти, сен бунга нима дейсан?»

Қарга тулкига шундай дебди: «Гапнинг энг яхшиси тўғри гапдир. Назаримда тилинг дилингда йўқ нарсани гапираяпти, тил учида дўст, дилингда душмандирсан, деб қўрқаман, чунки сен емиш ахтарасан. Шунинг учун ҳам бир-биримиздан узоқроқ бўлганимиз маъқул. Бас шундай экан, бўлиши мумкин бўлмаган нарсани талаб қилишга сени нима мажбур қияпти? Сен ваҳший ҳайвонлар жинсидансан, мен паррандалар жинсиданман, бир-биримиз билан ўртоқ бўлишимизнинг иложи йўқ» — дебди.

Шунда тулки қаргага шундай деб сўз қотибди: «Ишларимизда бир-биримизга ёрдамчи бўлайлик, дўст бўлиб иш қилсак оқибати яхши бўлади, деб сенга яқин ошна бўлишни истайман. Садоқатнинг нақадар яхши эканлиги хусусида бир қанча ҳикояларни биламан, истасанг баъзиларини айтиб берай», — дебди. Шунда қарга: «Майли айт, эшитай, зора шу ҳикоянг орқали мақсаднинг нималигини била олсам», — дебди.

Шунда тулки қаргага: «Эй дўстим! Бўлмаса эшит. Бурга билан сичқон тўғрисидаги ҳикоя дилимдаги гаплардан далолат беради» — деган экан, қарга: «Хўш, қандай ҳикоя экан?» — деб сўрабди. Тулки мана шу ҳикояни айтиб берибди:

«Бадавлат савдогарнинг уйида бир сичқон бор экан. Бир куни кечаси ўша савдогарнинг ичига бурга кириб олиб, баданидаги қонини сўраверибди. Савдогар оғриқдан уйғониб кетибди-да, хизматкор қизлар билан баъзи хизматчиларини чақирибди. Улар дарров келиб, енг шимариб бургани қидиришга тушишибди. Бурга уларнинг қидиришаётганини билиб, қочиб сичқоннинг ичига кириб кетибди. Сичқон бургани кўриб: «Не сабабдан уйимга кирдинг, ахир сен менга ўхшаш махлуқ бўлмасанг, биров сенга қаттиқ гапириб, дилингга озор етказдими?» — дебди.

Бурга унга: «Ёрдам истаб уяшга қочиб кириб жон сақлаб қолдим, сепдан ҳеч нарса тамаъ қилмайман. Сенга зарарим ҳам тегмайди, уйингни ташлаб кетгин ҳам демайман. Бу яхшилигинг эвазига яхшилик қайтараман деган умидим бор. Кейин ўзинг ҳам хурсанд бўласан», — дебди.

Сичқон бурганинг гапини эшитиб...

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ! — деб давом этди Шаҳризод, — сичқон бурганинг гапини эшитиб: «Агар сен айтгандек бўлса, тинчгина шу ерда яшайвер, бу ерда сенга ҳеч ким дахл қилолмайди, хурсандчиликдан бошқа нарсани кўрмайсан, бошимга пима тушса, сен ҳам бирга тортишасан. Энди дўст бўлдик, у савдогарнинг қонидан тўйиб сўролмаганинга ўқинма, ундан кўра тирикчилигинг осонлик билан ўтиб турганига хурсанд бўлиб юравер. Чунки бундай яшаш анча беҳавотир бўлади. Эй бурга! Насиҳатгўйлардан бирининг мана шу байтларни айтаётганини эшитгандим:

Ҳарна борига қаноат айладим. Ризқимга боқ:
 Масканимдир тор кавак ҳам ризқи-рўзим нон увоқ.
 Кошки, отказса таңғрим мешга ҳам омборда доп,
 Бахтиёр нисон каби кенгроқ, ёруғроқ ошиён!

Бурга сичқоннинг гапини эшитгач: «Опа, насиҳатларингни бажовидил эшитдим, бундан буён сенинг измингдаман, бутун умр яхши ният билан сенга яхшилик қиламан», — дебди. Шунда сичқон: «Чинакам дўст бўлиш учун яхши ниятнинг ўзи кифоя», — дебди.

Уларнинг ораларида дўстлик барқарор бўлибди. Шундан кейин бурга кечалари ҳалиги савдогарнинг қўйнига кириб ётса ҳам қонини сўришда етарли миқдордан қарига ўтмайдиган бўлибди. Кундузлари сичқон билан бирга унинг йнида тураркан. Ҳалиги савдогар иттифоқо бир кун кечаси уйига кўп тилла олиб келиб уларни бир бопдан кўздан кечирибди. Сичқон тиллаларнинг жарагини эшитиб йнидан секин бошини чиқарибди-да, то савдогар тиллаларни санаб, ёстигининг тагига яшириб қўйиб уйқуга кетгунича пойлаб турибди. Кейин бургага: «Қулай фурсатда катта насиба келиб қолганини кўряпсанми, шу тиллаларни қўлга киритиш учун бирон ҳийла ўйлаб топа оласанми?» — деб сўрабди. Бурга шундай деб жавоб берибди: «Бирон мақсадни кўнглига туккан киши албатта унга етишмай қолмайди. Борди-ю, у ўша мақсадга эришиш учун ожизлик қиладиган бўлса, унда кўнглисиз ҳодисага дуч келиши мумкин. Кучли ҳийлагар бўлса ҳам заифлиги сабабли мақсадига эришолмайди. У дон териб ейман деб кўзанакка тушиб қолиб, овчи тутиб оладиган чумчуқнинг кунига учрайди. Тиллаларни савдогарнинг уйидан олиб чиқишга сенинг кучинг етмайди, менда ҳам

бир дона тилла кўтарадиган мажол йўқ. Тағин, нима қиламан, десанг, ўзинг биласан».

Шунда сичқон бургага: «Инимга кириб-чиқадиган етмишга йўл бор, истаган вақтимда хоҳлаган тешигимдан кириб, хоҳлаган тешигимдан чиқаман. Тиллаларни сақлаш учун мустаҳкам жой қиламан. Савдогарни бир ҳийла билан уйдан олиб чиқиб кетсанг бас, тақдир ол қўлим деб омадимни берса, мақсадимга етишим ҳеч гап эмас», — дебди. Буни эшитиб бурга сичқонга: «Уни бир амаллаб уйдан олиб чиқиб кетишга сўз бераман», — дебди-да, савдогорнинг қўйнига кириб қаттиқ чақибди. Илгари сира бундай қаттиқ чақмаган экан. Сўнгра савдогардан сақланиш учун ўзини бир четга олиб турибди, савдогар қаттиқ оғриқдан уйғониб кетиб, бургани қидиришга тушибди. Тополмагандан кейин нариги ёнбошига ағдарилибди-да, энди кўзи илинганда бурга яна боягидан ҳам қаттикроқ чақибди. Шунда савдогар ётган жойидан туриб, ҳовлидаги сунага чиқиб ётибди, шу ухлаганича тонг отгунча сира уйғонмабди. Бу орада сичқон тиллаларни битта қўймай инига ташиб олибди.

Савдогар эрталаб уйғонгандан кейин, одамлардан шубҳаланиб, тиллалари йўқолганини ўшалардан кўрибди.

Шундан кейин тулки қаргага: «Эй келгусяни олддан кўрувчи, ақлли, зийрак қарга! Бу гапни сенга сичқоннинг бургага қилган яхшилиги ўзига қайтганидек сенинг ҳам менга қиладиган яхшилигинг ўзингга қайтсин, деб айтдим. Яхшиликка қандай яхшилик қайтишини кўрдингми?» — деган экан, қарга шундай деб жавоб берибди: «Яхшилик қилувчи истаса яхшилик қилади, истамаса қилмайди, дўстлик алоқасини узадиган кишига яхшилик қилиш керак эмас. Душманлигининг била туриб сенга яхшилик қилсам ўз ҳалокатимга сабабчи бўламан. Эй тулки! Сен маккор, алдамчисан, бундай кишининг аҳдига ишониб бўлмайди, аҳдида турмайдиган киши, ишончли эмас. Ўз дўстинг бўрини алдаб, уни ҳийла ишлатиб ҳалок қилганингни яқинда эшитдим, бўри ўз жинсингдан бўла туриб шундай иш қилибсан, узоқ вақт дўст бўлиб юриб ҳалок этибсан, энди менга қиляётган бу насиҳатингга қандай ишсаяй? Ўз жинсингдан бўлган дўстингни шундай қилган бўлсанг душманингга нима иш кўрсатаркинсан? Сенинг мен билан дўстлигинг қарчиғай билан кучсиз қушларнинг дўстлигига ўхшайди».

«Кучсиз қушлар билан қарчиғай ҳикояси қанақа?» — деб сўрабди тулки. Қарга ҳикоя бошлабди:

Жуда золим ва бадфеъл бир қарчиғай бор экан.
Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ! — деб давом этди Шаҳризод, — қар-
ға ҳикоя бошлабди: «Золим ва бадфеъл бир қарчиғай бор
экан; қўл йиртқичлари ва йиртқич паррандалар ундан
нихоятда қўрқар, унинг ёмонлигидан ҳеч биттаси тинчи-
ёлмас экан. Унинг зулми ва қаҳри тўғрисида кўп ҳикоя-
лар тўқилган бўлиб, ҳамма паррандаларга азият беришни
ўзига касб қилиб олган экан. Ёши улғайиб кучсизланиб,
қуввати кетгандан кейин ҳаракат қилиши қийинлашгач,
паррандалар йиғилишадиган жойга бориб, улардан қол-
ган-қутганини тамадди қиладиган бўлиб қолибди.

Бир вақтлар кучли ва бадфеъл бўлган қарчиғай, энди
шу тахлитда овқатланадиган бўлибди, қариган чоғида
хўрланибди.

Эй тулки, сен ҳам ўша қарчиғай сингари қувватингни
йўқотган бўлсанг ҳам алдамчилигингни йўқотмабсан. Дўст
бўлайлик дейишинг боиси ҳам овқатингни топиб еёлмай
қолганинг туфайли бўлса керак, дейман. Мен сен ўйлаган
лақмалардан эмасман. Чунки худо қанотимга қувват,
ўзимга аҳтиёткорлик, кўзимга ўткир нур ато этган. Шун
билиб қўйгинки, ўздан кучлироқларга таассуф қилиб иш
тутадиغانлар, кўнинча ўзларини ҳалокатга олиб боради-
лар. Сенинг ҳам ўзингдан кўра кучлироқ ҳайвонларга
таассуф қилишингни кўриб, бошингга чумчуқ можароси
тунимаса эди, деб қўрқаман», — деган экан, тулки: «Азба-
рўйи худо, шу ҳикоянгни айтиб бер!» — дебди. Қарға унга
чумчуқ можаросини айтиб берибди:

«Бир чумчуқ қўйлар ўтлаётган жойдан учиб ўтиб ке-
таётган экан, бир бургутнинг қўзилардан бирига ташла-
ниб, уни чапгаллаб олиб учиб кетганини кўриб қолибди.
Чумчуқ буни кўриб ўзини ҳам катта фаҳмлаб, катта қуп-
и ўхшатиб қанотини ёзибди-да, мен ҳам бу ишнинг удда-
сидан чиқаман деб, ўша ойдаёқ учибди. Юнги наमतга
ёйлашиб кетган, елим каби ёпишқоқ бўлиб қолган семиз-
роқ бир қўчқорнинг устига қўниб қанотлари билан уни
бир урган экан, иккала оёғи юнгга ўрашиб қолибди. Уч-
моқчи бўлса учолмабди. Чўпон бу воқеаларни кўриб тур-
ган экан, газабланиб қолиб чумчуқни тутиб олибди.
Қанотларини юлиб оёғидан ип боғлаб болаларига олиб

бориб берибди. Болаларидан бири: «Бу нима?» деб сўраса, чўпон «Бу, ўзидап кучлироққа тақлид қилиб ҳалок бўлган қуш»,— деб жавоб берибди.

«Эй тулки! Сен ҳам худди ўша чумчуққа ўхшаб, ўзингдан кучли қушга тақлид қилиб ҳалок бўлмагани деб қўрқаман. Сенга айтадиган гапим шу, энди бир туёгингни шиқиллатиб қол-чи»,— дебди.

Тулки қарга билан дўст бўлишдан умидини узгач, йиғлаб, хафа бўлиб орқасига қайтибди, пушаймон қилиб тишларини ғижирлатибди. Қарга унинг оҳ чекиб йиғлаганини эшитиб: «Эй тулки! Нега бунчалик хафа бўлиб, тишларингни ғижирлатяпсан?»— деб сўраган экан, тулки: «Билсам, сен мендан ҳам маккэрроқ экансан, шунга хафа бўлганимдан тишимни ғижирлатяпман»,— деб жавоб берибди. Кейин югурганича ўз уясига қайтиб кетибди».

— Эй шоҳим, тулки билан қарга ҳикояси шу,— деди Шаҳризод.

Шунда шоҳ:

— Бу ҳикояларингнинг ҳаммаси ҳам яхши экан, энди шуларга ўхшап бирон афсонани айтиб берсанг,— деди.

Шаҳризод:

— Бош устига,— деб қўйидаги ҳикояни айтиб берибди.

КИРПИ БИЛАН ЁВВОЙИ КАПТАР

Бир кирпи хурмо дарахтининг тагига уя қурган экан. Бир ёввойи каптар ҳам ўз модаси билан ўша хурмонинг тепасига ин қўйиб, фаровонликда умр кечиришаркан. Кирпи ичида: «Ёввойи каптарлар нуқул хурмо ейишади, мен эса ундап маҳрумман. Қараб ўтирмай, бир чора кўриш керак»,— деб ўйлабди-да, хурмонинг тагидан уя кавлаб модаси билан ўша жойда кун кечира бошлашибди. Кейин уянинг ёнига масжид қуриб, ёлғиз ўзи шу масжидда тоат-ибодат билан машғул бўлиб тарки дунё қилибди. Ёввойи каптар унинг тоат-ибодатга берилиб тарки дунё қилганини кўрибди-да, кўнгли бир оз юмшаб: «Неча йилдан бери шу ерда ибодат қиласан?»— деб сўраган экан, кирпи: «Ўттиз йилдан бери!»— деб жавоб берибди. Ёввойи каптар: «Бўлмаса нима билан тирикчилик қиласан?»— деб сўраган экан, кирпи: «Хурмонинг тўкилганини еб»,— дебди. Шунда ёввойи каптар: «Кийиминг нима?» дебди,

кирпи: «Баданимдаги қаттиқ тиканлар кийимим бўлади, ундан бошқа нарсаларга ҳам фойдаланаман»,— дебди. Ёввойи қаптар: «Нега бошқа жойдан кўра шу ерни ихтиёр қилдинг?»— деб сўраган экан, кири: «Адашиб келганим йўлга солиш, йўл билмаганга йўл кўрсатиш учун шу йўлдан четроқни ихтиёр қилдим»,— деб жавоб берибди.

Шунда ёввойи қаптар: «Сени бунчалик деб ўйламасдим. Лекин қилаётган ишингни кўриб, энди мен ҳам сендақа бўлиш келиб қолди»,— дебди. «Ҳапнинг ишингга зид бўлиб қолмасмикин деб қўрқаман»,— дебди кири. Экин экин вақти келганда: «ҳали вақт эрта, эксам уруғ побуд бўлади» деб қўрқиб экмасдан, кейин йиғим-терим вақти келганда одамларнинг эккан-тикканларини йиғиб олипаётганини кўриб ачинаиб қолган, ғаму гуссадан ўлган деҳқонга ўхшаб қолмаган деб қўрқаман»,— дебди. Шу вақт ёввойи қаптар киридан: «Айт-чи, бу дунёнинг тапшиқларидан қутулиб тағри ибодатига берилиш учун нима қилишим керак?»— деб сўрабди. Кири эса: «Охиратга боришга тайёрланиб, йўл озиғини етарли тўплаб олишинг, қаноат қилиб, тоат-ибодат қилиб ўтираверишинг лозим»,— деб жавоб берибди. Шунда қаптар: «Бунинг иложи қандай бўларкин, мен қуш бўлсам ризқ-рўзимни шу дарахтдан кўрсам, мен бу дарахтни ташлаб кетолмайман-ку? Борди-ю, ташлаб кетсам, жойлашиб олишим учун бирон тайин жой йўқ-ку?»— дебди. Шунда кири: «Моданг билан икковинг хурмонинг меваларини узиб ташлайверинглар, озиқ-овқатни етарли ғамлаб олганларингдан кейин, мана шу дарахт тагидаги қавакда тоат-ибодатга берилиб, тағридан шафқат тилаб ётаверасизлар. Ҳамма тўккан хурмонларингни йиғиб қавакка ташиб ол! Етганича етар, етмаганига яратганинг ўзи ғамхўр!»— дебди.

Бунинг эшитиб ёввойи қаптар киридан жуда хурсанд бўлибди. «Охиратни эсимга солиб тўғри йўлга йўллаганинг учун сени ҳам худо ярлақасин»,— дебди.

Кейин ёввойи қаптар модаси билан бирга хурмонинг меваларини тўкишга тушиб кетибди. Бир донга ҳам меваси қолмагунча тўкишибди. Кири эса ғаниматга йўлиққанига севишиб, хурмонларнинг ҳаммасини қавакка ташиб ғамлаб олибди. Кейин ўзича: «Ёввойи қаптар ҳам модаси билан толиқиб қолганидан кейин мендан ризқ-рўз тиласа, иккаласини тақводорлигимга ишонтириб, алдаб қавакка олиб кираман-да, тутиб еб қўяман. Кейин бу жой ўзимга холи қолади. Тўнлаган озиқ-овқатим ҳозирча бемалол кифоя қилади»,— деб режа тузиб қўйибди. Бирпасдан кейин ёввойи қаптар модаси билан дарахтдан тушиб қарап-

са, кирпи меванинг ҳаммасини кавагига ташиб олибди. Шунда ёввойи каптар: «Эй насихатгўй, яхши кирпи! Биз ўзимиз туширган хурмонинг изини ҳам топмаётимиз, бизга бундан бошқа озиқ-овқат йўқ эди-ку, энди нима қиламиз?»— деб сўраган экан, кирпи: «Ким билади, балки шамол учириб кетгандир. Юзни ризқдан ўтириб, раззоққа қаратиш жуда яхши иш. Оғиз берган тагри уни беризқ қўймайди»,— деган сўзлар билан уларга насихат қилиб, хурофий гаплар билан ўзини тақводор қилиб кўрсата берибди.

Нихоят, эру хотин ёввойи каптарлар унга мойил бўлиб, уни ҳийла қияпти деб ўйламай, кавакка энди киринган экан, кирпи югуриб бориб эшикнинг олдини тўсиб олибди-да, тишларини гижирлатиб, ҳамла қилмоқчи бўлибди. Ёввойи каптар кирпининг алдамчилигини кўргач, унга: «Кечаги гапинг қапақа эди-ю, бугунгиси қавақа? Мазлумларнинг ҳам ҳимоячиси бор эканини билмайсанми? Маккорлик ва алдамчиликни ташла! Тагин бир савдогарни алдамоқчи бўлган кишиларнинг бошига тушган кун сенинг ҳам бошингга тушмасин»,— дебди. Шунда кирпи: «У қандай воқеа, айтиб бер-чи»,— деган экан, ёввойи каптар ҳикоя қилиб берибди:

САВДОГАР ВА ИККИ ҚАЛЛОБ

Синд дейиладиган шаҳарда сермол бир савдогар бор экан, у киши бир шаҳардан сотиш учун кўп мол юклаб йўлга чиқибди. Кетидан иккита қаллоб бор-йўқ нарсаларини гўё савдогарчиликка кетаётгандай той-той қилиб йўлга тушишибди. Бояги бой булар ҳам савдогар экан деб ўйлабди. Бир манзилга етганларида дам олгани тўхташибди. Шунда бояги иккала ҳийлакор савдогарни алдаб, молини бўлиб олишмоқчи бўлиб тил бириктириб олишибди. Кейин иккаласи ҳам ичида: «Шеригимни нима қилиб бўлса ҳам алдаб, молнинг ҳаммасини ўзим оламан»,— деб ўйлаб қўйибди. Кейин қаллобларнинг иккаласи ҳам бир-бировининг овқатига захар солиб берибди, шундай қилиб, иккаласи бир-бировини ўлдирибди. Улар кўп вақт ҳалиги савдогар билан гаплашиб ўтиришар экан. Қаллоблар келавермагач, савдогар улардан хабар олгани келиб қараса, иккаласи ҳам ўлиб ётганмиш. Шунда савдогар, улар ҳийлагар бўлиб, бунга макр қилмоқчи эканликларини, аммо уддалай олмай, макрлари ўзларига қайтга-

ниваз билибди. Савдогар сог-саломат қолиб, моллари ўзига насиб қилибди.

Шунда шоҳ:

— Эй Шаҳризод! Гофил қолган парсаларимдан мени огоҳ қилдинг, шундай ҳикоялардан яна айтиб бермайсанми?— деб сўради.

Шаҳризод:

— Бош устига деб яна ҳикоя бошлади

ТИҚУВЧИ БИЛАН НАЙРАНГБОЗ

— Эй саодатли шоҳ! Бир кишининг маймуни бор экан, ўзи эса ўғри экан. Шаҳарнинг бироқ бозорига тушса, кўп парса олиб қайтар экан. Кушлардан бирида сотмоқчи бўлиб кийимлик, ҳар хил парсалар кўтариб юрган бир кишини кўриб қолибди. Шунча харидор чақириб молини мақтаса ҳам, ҳеч ким қарамасмиш ҳам, олмасмиш ҳам. Ҳалиги киши чарчаб кийимликларини бир бўхча қилиб ёнига қўйиб дам олиб ўтирган экан, бунга ўғри кўриб қолибди. Ўғрининг маймуни олдига тушиб, ўйнай бериб, ахир мол эгасини чалғитибди. Ўғри эса пайтдан фойдаланиб бўхчани ўғирлабди. Кейин маймунини олиб бир холи жойга борибди-да, бўхчани очибди, кийимликларни бўлак бир парсага тугиб, бошқа бозорга олиб борибди. Бўхчадагиларни сотиш учун бозорга солибди. Бироқ, оладиган одам очиб кўрмаслиги керак, деб шарт қўйибди. Баҳоси арзон бўлганлиги учун одамлар бунга қизиқиб қолишибди. Бир киши уни қимматбаҳо парсага ўхшатиб, ўша шарт билан бўлса ҳам сотиб олибди. Уйга олиб борган экан, хотини бўхчани кўриб: «Бу нима»— деб сўрабди. У киши: «Қимматбаҳо парса. Жуда арзимаган пулга олдим, сотиб фойда қиламан»,— дебди. Шунда хотини: «Шундай яхши парса ўз баҳосидан камига сотиладими? Бу ўғрилик парса бўлса керак. Биласанми? Киши бир парсани кўрмасдан сотиб олса янглишган бўлади, унинг бошига бир тўқувчининг бошига тушган мусибат тушади»— деган экан, эри: «Бўлмаса айт-чи, у қандай мусибат»,— деб сўрабди. Шунда хотини тўқувчи ҳақидаги ҳикоясини айтиб берибди.

Аллақайси қишлоқда бир тўқувчи бор экан. У эрта-лабдан кечгача ишлар экану, лекин тирикчилиги қийинлик билан ўтаркан. Унинг яқинида турадиган бир бой иттифоқо тўй қилиб, тўйга кўп одамлар чақирибди. Тўйга ҳалиги тўқувчи ҳам борибди. Тўқувчи яхши кийим кийган

одамларни иззат-икром қилиб, уларга лаазатли овқатлар тортилаётганини кўрибди-да: «Меҳнати енгилроқ, ҳосили кўпроқ бир ҳунар ўрганганимда, кўпгина мол тўплаб яхши кийимлар олардим, одамлар кўзида мартабам кўтарилиб, обрўли бўлар эдим»,— дебди.

Тўйга келган бир найрангбоз баланд бир жойга чиқибди-да, ўзини ерга отиб типпа-тик туриб қолибди. Шунда у ўзига-ўзи: «Мен ҳам шундай ҳунар қилишим керак. Албатта қўлимдан келади»,— деб ўйлабди. Кейин ўша баланд жойга чиқиб ўзини ерга отган экан, бўйни тагида қолиб ўлиб қолибди. Бу ҳикояни сенга нафснинг сўзига кириб бемаъни иш қилма, деб айтдим»— дебди. Шунда эри: «Ҳар бир билимдон билими сабабли ҳалокатдан қутулиб қолавермайди. Ҳар бир билимсиз эса билимсизлиги натижасида ҳалок бўлавермайди. Заҳарли илонларни ўргатадиган, уларнинг тилига тушунадиган кишини баъзан илон чақиб ўлдирганини ҳам кўрдим. Илонларни умрида дастлаб кўрган киши гоҳо уни енгиб ҳам қолади»,— дебди.

Шундай қилиб, у киши арзон ўғирлик молларни сотиб олишга одат қилиб, ахйри тухматга учраб ҳалок бўлибди.

ЧУМЧУҚ БИЛАН ТОВУС

Ўша замонда бир чумчуқ бор экан, у ҳар куни кечқурун ҳам, эрталаб ҳам қушлар шоҳи олдига кирганда ҳаммадан олдин кириб, чиққанда ҳаммадан кейин чиқар экан. Иттифоқо, бир гуруҳ қушлар баланд бир тоққа йиғилиб, бир-бирига: «Биз кўпайишдик, орамизда қарама-қаршилиқ ҳам кўпайди, бизни бошқарадиган бир шоҳ керак. Шунда сўзимиз битта бўлиб, орамиздаги ихтилоф йўқолади»,— дейишибди. Шу пайт булар олдидан ўша чумчуқ ўтиб қолиб товусни шоҳ қилишни маслаҳат берибди. Қушлар товусни сайлаб ўзларига шоҳ қилишибди, товус уларга кўп яхшилиқ кўрсатибди, ўша чумчуқни ўзига ҳам вазир, ҳам котиб қилиб олибди. Чумчуқ гоҳо шоҳ хизматини бир ёққа қўйиб, бошқа ишларга қарар экан. Бир кун чумчуқ товуснинг кўзига кўринмай қолибди. Товус тинчсизланибди, шу пайт чумчуқ унинг ҳузурига кирибди. Шунда товус: «Нима учун ҳузуримга ҳаммадан кейин келдинг, сеп энг яқин кишим эдинг-ку»,— деб сўраса, чумчуқ: «Шубҳали бир ишдан хабар топиб ундап қўрқдим»,— деб жавоб берибди. Товус: «У нима экан?»,— деб сўраган экан, «Ўқилида тузоқ ушлаган бир

кишини кўрдим»,— деб жавоб берибди чумчуқ.— У киши тузоқни менинг уям яқинига қўйди-да, ўртасига дон се-пиб ўзи нарироққа бориб ўтирди. Нима қиларкин, деб қа-раб турган эдим, шу пайтда турнани ажал ҳайдаб, модаси иккаласи тузоқнинг ўртасига илиниб қолишди. Ҳалиги ов-чи келиб иккаласини тутиб олди. Бу ҳолни кўриб, жуда ваҳмам келди. Эй замонамиз шоҳи! Шу сабабли кеч қол-дим. Энди тузоқдан қўрқиб бу инда туролмайман».

Товус унга далда бериб: «Жойингдан кўчма! Тақдир-дан қочиб қутула олмайсан»,— дебди. Чумчуқ товуснинг буйругига бўйсуниб: «Сабр қилиб шоҳга бўйсунаман, бошқа ерга кўчмайман»,— дебди.

Чумчуқ тузоққа илиниб қолишдан қўрқар, товус ҳу-зурига келгунча етарли овқатланиб, устидан сув ичиб кейин ўз жойига кетар экан.

Бир куни учиб кета туриб ерда иккита чумчуқнинг уришаётганини кўрибди-да, ўзига-ўзи: «Мен шоҳнинг ва-зири бўлсаму ёнимда чумчуқлар уришиб турса, бу қанақа иш? Азбаройи худо, бу иккаласини яраштириб қўяман»,— дебди-да, уларнинг ёнига борибди. Шу пайт овчи ҳамма-сининг устига тўр ташлаган экан, ҳалиги чумчуқ тўр-нинг ўртасига тушибди. Овчи уни тутиб олибди-да, шери-гига бериб: «Буни маҳкам боғла! Чунки у семиз, бундан яхшироқ семирган чумчуқни кўрмадим»,— дебди.

Шунда чумчуқ ўз-ўзига: «Қўрқиб юргандим — ту-зоққа тушдим, ҳар қанча эҳтиёт бўлганим билан фойдаси бўлмади. Худонинг ҳукмидан қочиб бўлмас экан. Бир шоирнинг сўзи жуда ажойиб-да:

Бўлмас нарса: юз ташаббус, пайранг билан бўлмайди,
Бўладиган нарса: сента асло қараб турмайди.

Билимсиз киши доим алданар экан» — дебди.

Шунда шоҳ:

— Эй Шаҳризод! Энди бошқа бир ҳикоя айтиб бер,— деган эди.

— Агар худо азиз қилган шоҳ мени тирик қолдирса-лар келгуси кечада айтаман,— деди Шаҳризод.

Жавҳарфуруш қизи Будур ва Жубайр ибн Умайр аш-Шайбоний

Амир ал-мўминин Хорун ар-Рашид тунлардап бирида уйқуси қочибди-ю, ниҳоятда бетоқат бўлиб, ҳадеганда у ёнидан бу ёнига ағдарилаверибди. Ниҳоят, ўрнидан туриб, Масрурни чақирибди-да: «Эй Масрур, қани айт-чи, бу тоқатсизликда менга ким тасалли бера олар экан?» — дебди. «Эй мавлоно, — дебди Масрур, — майлингиз бўлса, ҳовлидан боққа чиқиб гулзорни айланинг, осмондаги юлдузларнинг гўзал манзараси билан сув устида барқ уриб турган ойни томоша қилинг». Халифа: «Дилимда буларнинг ҳеч бирига мойиллик йўқ» — дебди.

Шундан кейин Масрур: «Эй амир ал-мўминин, қасрингиздаги уч юзта канизакнинг ҳар қайсисида биттадан ҳужра бор. Канизларнинг ҳар бири ўз ҳужрасида ёлғиз ўтиришини буюриб, ўзингиз уларга билдирмай бирма-бир айланиб томоша қилинг», — деб маслаҳат берибди. «Эй Масрур, — дебди Хорун ар-Рашид, — қаср менинг қасрим, канизаклар ҳам ўз мулким, аммо дилим буларнинг биронтасини ҳам истамаяпти». «Бўлмаса, — дебди Масрур, — олимлар, ҳакимлар ва шоғирдларни ҳузурингизга чақиртириб буюринг, улар ўзаро баҳслашсинлар, сиз учун шеърлар ўқиб, ҳикоя ва қиссалар сўзласинлар». «Буларнинг биронтасига ҳам майлим йўқ», — дебди халифа. Масрур яна ҳаёлга чўмиб: «Ёинки ғуломлар, надимлар ва аскиячиларни чақиртиринг, улар қизиқ сўзлар ва ҳазил-мutoйибалар билан кўнглингизни очсинлар» — деган экан. «Буларни ҳам кўнглим тусамайди» — деб жавоб берибди Хорун ар-Рашид.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Масрур халифага: «Ундай бўлса, мавлоно, бошимни олиб

қўя қолинг, аҳтимол бетоқатликдан қутулсангиз!» — дебди. Унинг бу гапига халифа кулиб эшик олдида надимлардан ким турганини сўрабди. Масрур билиб келиб: «Мавлопо, эшик олдида Али ибн Мансур Димашқий турибди», — дебди. «Уни ҳузуримга келтир!» — деб буюрибди халифа. Мансур чиқиб Алини олиб кирибди. У кириб: «Ассалому алайкум ё амир ал-мўминин» — дебди, халифа унинг саломига алик олиб: «Эй ибн Мансур, бизга ҳикояларингдан биронтасини айтиб берсанг», — дебди. Ибн Мансур эса: «Эй амир ал-мўминин, ўз кўзим билан кўрганларимдан сўзлаб берайми ёки эшитганларимданми?» — деб сўраган экан, халифа: «Агар биронта қизиқ нарсани кўрган бўлсанг, ўшани ҳикоя қил, чунки эшитилган нарса кўз билан кўргандек бўлмайди» — дебди. «Эй амир ал-мўминин», — дебди Али, — қулоғингиз билан қалбингизни менинг ихтиёримга топширинг». «Ибн Мансур, сўзларингни қулоғим билан эшитиб, сенга кўзим билан боқаман ва дилим билан қабул қиламан» — деб жавоб берибди халифа.

«Эй амир ал-мўминин, — деб гап бошлабди Али, — ўзингиз хабардор, мен ҳар йили Басра султони Муҳаммад ибн Сулаймон Ҳошимийдан маош олиб турардим. Одатга кўра унинг олдида бораё деб йўлга чиқдим, у ерга етиб борган чоғимда у овга чиққани отланиб турган экан. Салом берган эдим, у алик олиб: «Эй ибн Мансур, биз билан бирга овга юр», — деди. Мен эътироз билдириб: «Мавлопо, отда юришга мажолим йўқ, мени меҳмонхонада қолдириб, сарой аҳли билан поибларга мендан хабар олиб туришни топширсангиз», — деган эдим, илтимосимни бажо келтириб, ўзи овга кетди.

Саройдагилар менга гоятда юқори ҳурмат кўрсатиб, жуда яхши зиёфат қилишди. Кейин ёлғиз ўзим қолиб халёлга чўмдим: «Ажабо, анчадан бери Бағдоддан Басрага келаману, бироқ Басрада қасрдан боққа ва боғдан қасрга олиб борадиган йўлдан бўлак ҳеч ерни кўрмайман. Мана шу галги фурсатдан фойдаланиб Басрани бир томоша қилай. Ҳозироқ туриб, бир ўзим шаҳарни айланиб чиқаман, овқатим ҳам ҳазм бўлади».

Энг яхши кийимларимни кийиб, Басрани айлангани уйдан чиқдим. Ўзингизга маълумки, эй амир ал-мўминин, Басранинг етмишта кўчаси бору, улардан ҳар бирининг узунлиги етмиш фарсахдан келади, шаҳарнинг тор кўчаларида юриб, аданиб қолдим. Тўйиб овқатланган эмасмидим, ташналик ғалаба қилди. Йўл кезиб борар эканман, тўсатдан кўзим бир эшикка тушди. Эшикнинг сариқ мис-

дан қилинган иккита ҳалқаси бўлиб, устида қизил кимхобдан тикилган парда осиглиқ эди. Эшикнинг икки томониға иккита курси қўйилган, улар устига қурилган ишқом токи соя ташлаб турарди. Тўхтаб бу жойни томоша қилиб турган эдим, бирдан ҳазин юракдап чиқаётган нола товуши қулоғимга чалиниб қолди. Бу товуш мусиқа овозлари билан алмашинар ва мана бу байтлар ўқиларди:

Танам дарду аламга кош эрур, бил!
Бунинг боиси ул жонон эрур, бил!
Уйимдин ёр уйи анча йироқдур,
Ҳамиша айрилиқ, донм фироқдур.
Фироқи бўлди офат хаста жонга,
Шамол эсгил унинг уйи томонга.
Ҳизолга айт дариг тутмай қарамни,
Қамайтсун мубталосига ситамни.
Муҳаббат аҳлидин айлап ҳикоят,
Қилур балки бир оз бизга иноят.
Қилинг сўзлар аро менга ишора,
Қулинг бечорага, денглар, на чора.
Куйиб, ҳижронда, қолмиш жони денглар,
Жаҳонни ўртаган афғони денглар.
Кўнгил бермайди сендин ўзга ёрга,
Мурувват айласин бемору зорга.
Қилур эрди сенга доим вафо ул,
Вафо кўп кўргузиб, кўрди жафо ул.
Табассум айласа, сиз унга айтинг,
Сўзим айтиб, жавоб олингу қайтинг:
Висолинг дардига дармон етургай,
Ўлук тапга лабингдан жон етургай.
Узоқ тун уйқу кўрмайди кўзи денг,
Фигону ноладур айтар сўзи денг.
Агар рози эса дил шодмондур,
Азоб қилса менинг ҳолим ёмондир.
Менинг номимни айтмасдан кетарсиз,
Олиб мужда, менинг сори етарсиз.

Мен ичимда: «Агар бу ашулани айтаётган қиз чиройли бўлса, у ўзида гўзаллик, фасоҳат ва хушовозликни жамлабди», — деб қўйдим. Кейин эшик олдиға бориб пардани аста-секин кўтара бошлаган эдим, ўн тўрт кунлик ойдек оппоқ бир қизга кўзим тушди: қошлари пайваста, кўзлари хумор, кўкраклари мисли анор, лаблари пафисликда бобуна гулидек, оғзи Сулаймон узугидек, тишлари

садафдек, хуллас у қиз ёшу қарининг ақлини олгудек эди.
Бу ҳақда шоир шундай деган:

Сизни ким қўймиш териб, ёр оғзида дурдоналар,
Бода ила атрининг омухтаси оби даҳан.
Осмон тонг жилвасин сендан олибдур қарзга,
Икки шахлонг бандаси, ошифта оҳуйи хўтан.
Ким сени бир бор кўрса шодлигин кўз-кўз қилур,
Бўса олган чоғда не ҳолга тушар бу жону тан.

Бошқа бир шоир шу гапларни айтган:

Севгили ёр оғзида ярқираган дур,
Лаълдан ҳет кулмагил, бўлмагил мағрур:
«Сен кондин жилвасиз чиқибсан», дема,
Лаъл ичра жилвага жилва қўшилур.

Қисқаси у ўзида барча гўзалликларни жамулжам қилиб, хоҳ эркагу, хоҳ хотинни васвасага соладиган бир кўриниш кашф этган эди, уни томоша қилган киши ҳуснига ҳеч тўймасди; шоирнинг бу ҳақдаги шеърини эшитинг:

Кетмакдадир барча асир,
Кетганда бизни ўлдирур.
Улдир қуёшу ой бироқ,
Бизга яқинроқ буида нур.
Кўйлак ичи беги эрам,
Дарвозабони ой эрур.
Кўзлари Чўлпон юлдузи,
Сен кўз бўлиб ҳуснини кўр.

Мен парда орасидан унга тикилиб турар эканман, у шу томонга назар ташлаб мени кўриб қолди-да, чўрисига: «Қара-чи, эшик олдида ким бор экан!» — деди. Чўри ўрпидан туриб менинг олдимга келди-да: «Эй шайх, сенда ҳаё борми ёки мўйсафидлик шармандалик дегани бўлади-ми?» — деди. «Хоним, — деб жавоб бердим мен, — тўғри, мен мўйсафидман, аммо бирон айбли иш қилдим деб билмайман». «Бировнинг эшигини очиб номаҳрамга қарашдан ҳам баттарроқ айб борми?!» — деб хитоб қилди бекаси. «Хоним, менинг узрим бор» — деган эдим. «Узрим нима?» — деб сўради. «Мусофир бир одамман, ташналикдан тилим танглайимга ёпишди», — деб эдим, қиз: «Узрининг қабул қилдик», — деди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шахризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шахризод,— қиз: «Узрингни қабул қилдик»,— деди-да, чўриларидап бирипи чақириб: «Эй лутф, бу кишига олтин кўзада сув бер» деб буюрди. Чўри қизил олтиндап ясалиб, дур ва гавҳарлар қадалгап кўзачани хушбўй муск аралаштирилган сув билан тўлатиб олиб келди, кўзача устига яшил ипак рўмолча ёпиб қўйилган эди. Мен шу ерда бир қадар узоқроқ туриш учун сувни секин-аста ича бошладим, орада яширинча қизга ҳам بازار ташлаб қўярдим. Кейин кўзани қайтариб бериб яна тура бердим. Қиз гап қотиб: «Эй шайх, энди йўлингдан қолма»,— деган эди, «Хоним, бир нарса ҳақида ўйлаб турибман»,— дедим. «Нима ҳақда экан?»— деб савол қилди қиз. «Замонанинг бевафолиги ва ҳодисаларнинг ўзгарувчанлиги ҳақида»,— деб жавоб бердим. «Бу ҳақда ўйласанг арзийди,— деди қиз,— чунки замона ажойиботларга тўла, аммо сен унинг қандай ажойиботини кўрдингки, у ҳақда фикр юритаётибсан?» «Шу ҳовлининг эгаси ҳақида ўйлаб турибман, чунки у марҳум менинг дўстим эди»,— деб жавоб қайтардим. Қизнинг: «Унинг исми нима?»— деб ташлаган саволига, «Мухаммад ибн Али гавҳарфуруш»,— деб жавоб қайтардим,— у жуда бадавлат одам эди. Ундан бирон фарзанд қолганми?»— «Ҳа,— деди қиз,— ундан Будур отлиг бир қиз қолган, барча мол-мулки шу қизда». «Сен унинг қизимисан?»— деб яна сўрадим. «Ҳа»— деган жавобни берди-да, кулди. «Эй шайх, сўзпи жуда чўзиб юбординг-ку, бор энди, йўлингдан қолма». «Кетиш муқаррар,— дедим мен,— бироқ рангингда ўзгариш сезяпман, нима бўлганини менга айт, шояд худо мен орқали сенга ёрдам қўлини чўзса». «Эй шайх,— деди қиз,— агар сен аҳли асрордан бўлсанг, биз сиримизни сенга очамиз. Кимлигингдан мени огоҳ қил, билай-чи, сенга сир айтиб бўладими ёки йўқми. Шоирнинг шу ҳақдаги гапига қулоқ сол:

Сирни сақлаблмас ҳар қандай подон,
Допо тута билар сирини пинҳон.
Сирни қулф урилган дилда сақлаймен,
Калит йўқ, босилган бир муҳру унвон.

«Эй бекам, агар мақсадинг кимлигимни билиш бўлса, айта қолай, Али ибн Мансур Димашқий бўламан, амир ал-мўминин Хорун ар-Рашиднинг надимиман»,— дедим. Исмимни эшитгач, қиз курси устидан тушди-да, менга салом бериб: «Марҳабо, эй ибн Мансур. Энди сенга сиримни ишонаман ва сени ўз аҳволимдан воқиф қиламан. Мен ёридан ажралган ошиқман»,— деди. «Эй бекам, сен гўзалларнинг гўзалисан, бас, шундай бўлгач, гўзал одамнигина севишни мумкин, маҳбубинг ким?»— деб сўраган эдим, «Мен бапий Шайбон амирларидан Жубайр ибн Умайр Шайбонийни севаман»,— деб жавоб берди қиз. У шундай бир йигитни тавсифлаб бердики, айтишга қараганда, ундан чиройли одам бутун бошли Басрадан ҳам топилмас экан. Мен ундан: «Орангизда ҳеч қандай алоқа ёки ёзишма бўлганми?»— деб сўрадим. «Ҳа,— деб жавоб берди қиз,— бироқ унинг севгиси чин дилдан эмас, балки тилида экан, чунки у ваъдага вафо қилмади, ўз аҳдида турмади». «Бекам, ажралишингизга нима сабаб бўлди?»— деб сўраган эдим, у жавоб бериб, сири-асроридан мени хабардор қилиб, ушбу гапларни айтди:

«Сабаби мана бундай. Бир куни мен ўтириб, мана бу чўрига сочимни таратдим. У қирқ кокил қилиб сочимни ўриб ҳам қўйди. Айтишича, ҳусну жамолим уни таажжубга солибди-ю, мен томонга эгилди-да, юзимдан ўйди. Худди шу вақт ёрим билдирмай кириб келиб, бу ҳолни кўриб қолибди. Чўри қизнинг мени ўпганини кўриб ўша заҳоти газаб билан бутун умрга ажралдим деб орқасига буриларкан, мана шу икки байтни ўқиди:

Маъшуқам севгисин агарчи бир дам
Биров ила кўрсам орада баҳам,
Абадий узардим уйдан қадам,
Менга заҳар бўлур бол берганда ҳам.

Ўша биздан юз ўгириб кетганидан буён то шу байтгача ундан на хат ва на хабар бор, эй ибн Мансур!» «Энди нима қилмоқчисан?»— деб сўраган эдим: «Сен орқали унга бир мактуб юборишни истардим. Агар жавобини келтирсанг, беш юз динор бераман, борди-ю, жавобини олиб келмасанг, йўл ҳақингга юз динор бераман»— деб жавоб берди. «Майли, сен айтганча бўлсин, мен албатта жавоб олиб келаман»,— деб розилик билдирдим.

Шундан кейин у менга миннатдорчилик билдириб, чўрилардан бирига сиёҳдон билан қоғоз келтиришни буюрди-да, нарсалар келтирилгач, қуйидаги байтларни ёзди:

Надур ҳижрон азобиңгу итобиңг,
Карам қилмай, бўлиб кулфат шитобиңг!

Нечун мендан ўғирдинг юзни жонон,
Нечун бегоналик сенда намоён.

Рақиблар сенга кўп ёлгон демишлар,
Менинг ҳақимда ҳўп бўҳтоп демишлар.

Аларнинг фитнаси маълум-ку сенга,
Нечук дил боғладинг у сўзга, э жон.

Арога жон тикиб, ичсам қасам гар,
Эшитган сўзларинг айт менга дилбар.

Алар ҳарна деган бўлса билурсан,
Барин айт-чи, ўзинг ҳушёр эурсан.

Агар мендан бирор сўз бўлса содир,
Эсимга сол, ани ҳеч сақламай сир.

Агар сўз бўлса, ўз маъноси ҳам бор,
Ани ҳар кимса ҳар хил қилғой изҳор.

Худодин келган у тавроту инжил,
Бузуб янчди ани ҳам одами, бил.

Жаҳопда фитна, ёлгон, кўпдан одат,
Ғараз Юсуфга ҳам солди надомат.

Жазо айёми етқай барчамизга,
Рақиб, гийбатчию сен ила бизга.

Кейин мактубни муҳрлаб менга берди. Мен мактуб-
ни олиб Жубайр ибн Умайр Шайбонийнинг ҳовлисига
кетдим. Бориб билсам, у овга кетган экан. Уни кутиб
ўтирдим, бир маҳал овдан келиб қолди. Уни от устида
ўтирган ҳолда кўриб, ҳусну жамолидан ақлим шошиб қол-
ди. Жубайр менинг эшиғи тағида ўтирганимни кўрди-да,
отдан тушиб қучоқлашиб сўрашди. Бутун бир дунёни
қучгандек бўлдим. Сўнгра у мени уйига олиб кириб ёнига
ўтқизди-да, дастурхон келтиришни буюрди. Қаршимизга
Хуросон зарангидан ишлапган бир хонтахта келтириб қў-
йишди. Унинг оёқлари олтинда бўлиб, устида хилма-
хил таомлар, қовурилган ва кабоб қилиб пишirilган

гўшлар ва бошқа ҳар турли ноз-неъматлар тўлиб ётарди. Хонтахта ёнида ўтириб, диққат билан тикилган эдим, унга байтлар ёзилган экан...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Али ибн Мансур давом этибди: «Жубайр ибн Умайр Шайбонийнинг хонтахтасига диққат билан тикилган эдим, унга мана шу байтларни ёзиб қўйилган экан:

Бедона каклик ила тургил дастурхонида,
Хўп қоврилиб қуш эти бошқа этлар ёнида.

Бедона боласининг кўриб ҳолига йиғла,
Пиширилган жўжа тур хўроз устихонида.

Дилни тирнар балиқдан икки овқат ҳаваси,
Балиқ қани, мойдан чиқ, тургил буғдой ноппида.

Худоға минг шукурким, емак-ичмак фаровон,
Кўкат ҳам бор, шира ҳам, катта кўркам хонада.

Гуруч қўйнинг сутида пишиб, бўлмиш ширбиринч,
Қўлнинг урган чоғингда, гўё ёринг сониди.

Дил, қаноат пеша бўл, худо ўзи меҳрибон,
Запфлашсанг куч берур, тила ҳар бир ониди.

Жубайр ибн Умайр менга қараб: «Марҳамат қилиб, дастурхонга қўл узат, таомларимиздан тотиниб, дилимизни шод эт» — деди. «Худо ҳақи, то ҳожатимни чиқармагунингча овқатингдан бир луқма ҳам емайман», — дедим мен. — «Ҳожатинг нима экан?» деб сўраган эди, мактубни чиқариб узатдим. У хатни ўқиб мазмунини англагач, йиртиб, улоқғириб ташлади-да: «Эй ибн Мансур, — деди менга қараб, — шу мактуб эгасига тааллуқли ишдан ташқари, ҳамма ҳожатингни чиқарардим-у, аммо унинг мактубига жавоб бермайман». Аччиқланиб кетмоқчи бўлган эдим, ётагимга ёпишиб олиб: «Эй ибн Мансур, гарчи мен ораларингизда бўлиб ўтган гаплардан воқиф бўлмасам ҳам, сенга нима деганини айтиб бераман», — деди «Хўш, у

менга нима дебди?» деб сўраган эдим, у жавоб бериб: «Бу хатнинг эгаси сенга, агар унинг жавобини келтирсанг беш юз динор бераман, борди-ю, жавобини олиб келмасанг, йўл ҳақинга юз динор бераман, деб айтмадим?» — деди. Мен «Ҳа», — деб унинг гапини тасдиқладим. Шундан кейин Жубайр менга: «Бугун менинг ҳузуримда бўл, ечиб, ором олайлик, хурсандчилик қилайлик-да, ўша беш юз динорни мендан олиб қўя қол», — деди. Мен у билан ўтириб едим, ичдим, хурсандчилик қилиб, суҳбатлашиб ўтирдим, сўнгра ундан: «Афандим, уйингда тор асбобларидан йўқми?» — деб сўрадим. У: «Биз кўпдан бери мусиқийсиз ичамиз» — деган жавобни берди-ю: «Эй Шажарат уддур» — деб чўриларида бирини чақирди. Чўри ўз ҳужрасидан жавоб берди-да, шойи ғилофга солинган ҳинд удини кўтариб келиб ўтирди. Уни тиззасига қўйиб, йигирма бир усулда чалди, кейин биринчи усулга қайтиб, қуйидаги шеърни ашула қилиб айтди:

Ким татиб кўрмабди бу ишқнинг азобу роҳатин,
Ажрата олмас висолу қол-қаро ҳижронини ул.

Ким агар севги йўлидан тойса, сўнгра бир умр
Ажрата олмас йўлида тахт ила зиндонини ул.

Мен муҳаббат аҳлининг даъвосини рад айладим,
То бошимга солмагунча васли-ла ҳижронини ул.

Тиз чўкиб, қул бўлмадим мен севгининг султонига,
То ичиргунча ширину аччиғу нордонини ул.

Тушлари ёрим билан бирга бўлардим кўп маҳал,
Эслагаймен, май ичиб, сўнг кўзлари мастонини ул.

Бизни ажратмоққа қилганми қасамёд бу фалак,
Энди тўкди юзимизга ёш эмас, тўфонини ул.

Ҳокими давронки, бўлгач, йўқдир асло чораси,
Энди бас қилгил, эшитмас оҳ ила афгонини ул.

Чўри қиз шеърни айтиб тугатиши биланоқ хўжаси баланд товуш билан қичқириб, ҳушидан кетди: «Худо олмасин сени, эй пайх, — деди чўри менга қараб, — кўп вақтдан бери биз хўжамиз шундай ҳолатга тушиб қолмасин деб мусиқийсиз ичардик. Энди бор, анови ҳужрага киргин-да, ётиб ухла!». У кўрсатган ҳужрага қириб тош

отгунча ётиб ухладим. Бир пайт қўққисдан бир ғулом кириб келди, унинг қўлида беш юз динор солинган ҳамён бор эди. «Бу хўжам сенга ваъда қилган нарсаси,— деди у,— лекин шарт шуки, сени бу ерга юборган қизнинг олдига қайтиб бормайсан, гўё сен ҳам ҳеч нарсадан хабардор эмассан, биз ҳам». Мен: «Бош устига» дедим-да, ҳамёни олиб, ўз йўлимга кетдим. Кетиб борар эканман, йўл-йўлакай ҳаёлга чўмдим: «У қиз-ку кечадап бери кутиб ўтирибди. Худо ҳақи, унинг олдига қайтиб бормасам бўлмайди. У йигит билан орамизда бўлиб ўтган гапларни унга айтиб берай. Борди-ю, қайтиб бормасам, мени ҳам, шаҳаримдан келган бошқа кишиларни ҳам қаргайди».

Шундай қилиб қизнинг уйи томонга йўл олдим. Бормасам, у эшик орқасида турган экан. Мени кўриши билан: «Эй ибн Мансур, ҳождатимни чиқармадинг»,— деди. «Буни сенга ким хабар қилди?»— деб сўраган эдим, «Менга шу ҳам маълумки, у сен берган мактубни олиб йиртиб ташлади-да: «Эй ибн Мансур, шу мактуб эгасига тааллуқли ишдан ташқари ҳар қандай ҳождатингни чиқарардим, аммо унинг мактубига жавоб бермайман»,— деди. Шундан кейин сепинг жаҳлинг чиқиб унинг олдидан турдинг, у бўлса этагинга осилиб: «Бугун мен билан бирга бўл, азиз меҳмонимсан. Еб-ичайлик, хурсандлик қилайлик, кейин ўша қиз ваъда қилган беш юз динорни мендан ол»,— деди. Сен ўтириб, единг-ичдинг ва хурсандчилик қилиб у билан гаплашиб ўтирдим. Сен мусиқийдан гап очгач бир чўри қиз фалон овоз билан фалон шеърни ашула қилиб айтди. Шундан кейин йигит ҳушдан кетиб йиқилди».

Эй амир ал-мўминин, мен ундан: «Сен бу воқеаларни кўриб турибмидинг?» деб сўраган эдим. «Эй ибн Мансур»,— деди у,— шоирнинг мана бу сўзига қулоқ сол:

Ишқ ўти тушган кўнгулнинг дийдаси бор ўзгача,
Бошқалар ҳеч кўрмаганини ул кўрар доим аниқ.

Лекин, шу гап ҳам борки, кеча билан кундузнинг алмашиши бирон нарсани ўзгартирмай қўймайди...

Қисса шу ерга етганда тоғ отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— қиз: «Эй ибн Мансур, кечанинг кундуз билан алмашилиб тури-

пи бироқ нарсани ўзгартирмасдан қолмайди» деди-да, кўзларини осмонга тикканча хаёл суриб гапда давом этди: «Эй худоё худовандо, мени Жубайр ибн Умайр муҳаббатига гирифтор қилганингдек, уни ҳам менинг ишқимга мубтало қилиб, қалбимдаги муҳаббатни унинг қалбига кўчир». Кейин у менга йўл ҳақи деб, юз динор берди. Меп пулни олиб Басра султонининг ҳузурига кетдим. У ҳам овдан келган экан. Ундан оладиганларимни олиб, Бағдодга қайтиб кетдим.

Келаси йили одатдаги маошни олмоқ учун Басра шаҳрига йўл олдим. Султондан тегишли ҳақимни олиб, Бағдодга қайтиб кетишга ҳозирланар эканман, ўтган йили хизматида бўлганим — Будур дегап қиз ёдимга тушди-да: «Унинг аҳволидан хабар олиб, йигит билан ораларида нима ҳодиса рўй берганини билай»,— деб, унинг уйига бордим.

Қарасам, эшик олди супурилиб сув сепилгану, ходим ва ғуломлар туришибди. «Эҳтимол, қизнинг дарди оғирлашиб, вафот этгандир, ҳовлисига амирлардан биронтаси жойлашиб олган бўлса ҳам ажаб эмас»,— деб ўйладим-да, Жубайр ибн Умайр Шайбонийнинг ҳовлиси томонга равона бўлдим. Унинг дарвозаси олдига бориб қарасам, у ердаги курсилар бузилган, одатда турадиган ғуломлар ҳам йўқ. «Бу ҳам дунёдан ўтган бўлса керак»,— деган хаёл чақмоқдек миямга урилди. Эшиги олдида туриб, кўз ёши тўкдим, қуйидаги байтларни ўқиб, нолаи-фигон қилдим:

Кетди султоним жаҳондап бош олиб,
Телба кўнглим аргашибдур кетидин.

Қайта қайтур менга қувноқлик замон,
Қайтмаса, дил лахча чўғ ҳажр ўтидин.

Кўйингизда йғиласам меп зор-зор,
Шашқатор ёшим оқар йўл четидин.

Эшигингизни қоқинда бесўроқ,
Қўрқмагаймен тунда ағёр итидин.

Қолма йўлдан, севгилинг тупроқдадир,
Тошмагайсен энди ернинг бетидин.

Эй амир ал-мўминин, шу тахлитда уй ичидагиларга марсия ўқиб турган эдим, бир пайт ичкаридан қора қул чиқиб: «Эй чол, нафасингни ўчир!»— деди менга,— не са-

бабдан сен бу уйдагиларга марсия ўқиясан?» «Бу ҳовли дўстларимдан бириники эди», — дедим унга. Қул: «Унинг исми нима?» — деб сўраган эди, «Жубайр ибн Умайр Шайбоний» — деб жавоб бердим. «Унга нима бўлибди, — деди қул, — алҳамдулиллоҳ, у аввалгича давлатманд, саодатли ва ҳукмрон. Бироқ худо уни Будур отлиғ бир қизнинг муҳаббатига мубтало қилди. Ишқ дардидан шу қадар азоб чекмоқдаки, худди тапилаб қўйилган каттақон тошга ўхшайди; қорни очса овқат емай, чапқаса сув сўрашни билмайди». «Унинг олдига киришга изи сўраб бер», — деган эдим. «Эй афандим, кимнинг олдига кирмоқчисан, у келгани ҳам билмайди, кетгани ҳам», — деб жавоб берди. «Ҳар қандай ёмон аҳволда бўлишига қарамай, унинг олдига киришим керак», — дедим. Шундан кейин қул рухсат сўрагани ичкарига кириб кетди-да, бир оздан кейин киришга ижозат олиб чиқди. Ичкарига кирдим, қарасам, ҳақиқатан ҳам Жубайрнинг тошдан фарқи йўқ, қотиб ўтирибди. На ишорани билади-ю, на гапни фаҳмлайди. Гап қотган эдим, индамади. Хизматкорларидан бири менга: «Афандим, агар бирор шеърни ёд билсангиз баландроқ овоз билан ўшани ўқинг, шундагина у ҳушига келиб сизга жавоб қилади», — деди. Мен мана бу икки байтни ўқидим:

Унутдингми Будур муҳаббатин ё,
Кечалар дардинга излайсан даво.
Агар ишқида ёш тўксанг муттасил,
Жой беради сенга жаннатдап худо.

Бу шеърни эшитгандан кейин кўзини очиб менга қаради-да: «Марҳабо, эй ибн Мансур! Ҳазил жуда жиддийлашиб кетди», — деди. Мен: «Афандим, менда бироқ юмушнинг йўқми?» — деб сўраган эдим, «ҳа, бор, — деди у, — ўша қизга бир мактуб ёзиб сен орқали юбормоқчимап, агар унинг жавобини келтирсанг, мендан минг динор оласан, агар жавобсиз келсанг, йўл ҳақиғи учуп икки юз динор бераман». «Ихтиёр сенда» — дедим мен унга...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох, — деб давом этди Шаҳризод, — ибн Мансур давом этиб шундай ҳикоя қилибди: «Ихтиёр сен-

да» — дедим мен унга. У чўриларида бирини чақириб: «Сиеҳдон билан қоғоз келтир», — деди. У нарсалар келтирилгач, қуйидаги байтларни ёзди:

Чиқарга келди бу жоним худо ўзи гувоҳимдир,
Қаро туп бағрини ёрган тинимсиз оҳу-воҳимдур.
Карам кўргазмасанг, жоно бу дардимга даво йўқдур,
Фироқнинг ўтида қолдим, фақат васлинг паноҳимдур.
Муҳаббат эҳтиросимни писанд этмас эдим билки,
Худо ўзи жазо берди, сўнаётган нигоҳимдур.
Денгиздек мавжланиб, қалбимни босган чоғида ишқим,
Тушундим, ишқ учун раҳбар меннинг ёлғиз илоҳимдур.
Агар қатл этмак истарсен, бу ноламга қулоқ солма,
Тирик қўймоқчи бўлсанг лутфу эҳсонинг кулоҳимдур.

Мактубни муҳрлаб менга берди, мен уни олиб яна Будурнинг уйи томонга кетдим. Етиб бориб, эшикдан пардани секин кўтардим-да, бундай қараган эдим, ўнта қамарсиймо канизаклар орасида Будурхоним юлдузлар орасидаги тўлин ойдек, бўлакча қилиб айтганда, булутлар ичидан кўринган қуёшдек бўлиб ўтирган экан. Унда на алам бор ва на дард.

Қизни бу аҳволда кўриб, ҳайрон бўлиб турган эдим, бирдан у мен томонга қаради-да, эшик олдида турганимни кўриб, «Марҳабо, эй ибн Мансур», — деб ичкарига таклиф қилди. Мен кириб саломлашгач, мактубни узатдим. Уни ўқиб, маъносини англагач, табассум билан гап бошлади. «Эй ибн Мансур, қуйидаги гапни шоир бекорга айтмаган:

Токи сендан келгунича элчилар,
Сақлағум кўнглимда ишқинг шавқини.

— Эй ибн Мансур, албатта жавоб ёзиб бераман, токи у одам сенга ваъда қилган нарсасини берсин». «Худо хайрини берсин», — дедим мен. Чўриларида бирини чақириб сиеҳ ва қоғоз келтиришни буюрди, улар келтирилгач, мана шу байтларни ёзди:

Вафо қилдим, вале кўрмай вафони,
Менинг жонимга қилдингиз жафони.

Ўзингиз шева қилгоч бевафолиқ,
Фироқ солди бошимизга балонн.

Фироқ даштида ҳам ваъдам унутмай,
Ҳамиша сизга йўлардим дуопи.

Ва лекин ўз кўзимла шоҳид ўлдим,
Қулогим тинглади кўп поравони.

Урайми ерга энди сизни деб мен,
Ўзумни таҳқир айлаб бу замони.

Мен иззат кўрсам, иззат эткай эдим,
Ичай ош ўртага солиб худони.

Тилимдан исмингиз қўйдим, унутдим,
Унутдингиз мени қадди дутопи.

Қўлимни ювдиму қўлтиққа урдим,
Демай қўйганда сиз мен мосувори.

«Худо номи билан қасам ичиб айтаманки, у бу мак-
тубни ўқигудек бўлса, ажалидан илгарироқ қазо қила-
ди»,— дедим-да, уни йиртиб ташладим, кейин Будурдан
бундан бошқа бирон дурустроқ шеър ёзиб беришни илти-
мос қилдим. У: «Бош ва кўз устига»,— деб қуйидаги байт-
ларни ёзди:

Эшитдим ўтган ишларни рақибларнинг сўзидан мен,
Чиқаргач номинг эсимдан кўзимга келди тинч уйқу.

Дил ором олди исмингни унутмоққа бўлиб рози,
Кўзимда уйқусизлик қолмади-ю, кетди зўр қайғу.

Фироқнинг менга бахш этди ҳаётимда ширин онлар,
Шунинг-чун дил ишонмас айрилиқни десалар оғу.

Буқун ҳар қанча сендап сўз очаркан менга душмандур,
Агар раъйимга юрмас эса, оққай кўзларимдан сув.

Сени мен жисму жон ила унутдим, тонди дил ором,
Рақиблар гийбат этсулар сўзимга айлашиб кулку.

«Эй бекам, худо ҳақи, у, бу байтларни ўқиб чиқишга
улгурмасданоқ, руҳи танидан жудо бўлади!»— деб хитоб
қилдим. У эса: «Эй ибн Мансур, менинг қалбимдан ишқ
деган парсадан заррача ҳам қолгани йўқ. Бундай шеър-
лар ёзишимнинг боиси ҳам шу»,— деди. «Бундан бат-

тарроқ гашлар айтсанг ҳам ҳақинг бор,— дедим мен,— аммо афв саховатли кишиларга файз бағишлайди».

Бу сўзларимни эшитганидан кейин қизнинг кўзлари жиқ ёшга тўлиб, унга шундай бир мактуб ёздики, худо ҳақи, эй амир ал-мўминин, сенинг девонингда ҳам ундай бошлаб ёза оладиган одам топилмаса керак. Унга қуйидаги шеърлар битилган эди:

Айламиш гийбат рақиблар бахтимиз барбод этиб,
Сен аларни рози қилдинг, айрилиқ бунёд этиб.
Еки мен ногоҳ гуноҳ қилдимми аввал ўйламай,
Сен эшитган бўлсанг айтгил, узр этай фарёд этиб.
Кўз уйида сақламоқ эрдим сени, жон роҳати,
Уйқу ўрнига кўзимда сен, ётардим ёд этиб.
Севги жомидан муҳаббат бодасин ичдим букун,
Мастлигим кўрсанг, уришма, таънаю иснод этиб.

Қиз мактубни ёзиб бўлгандан кейин...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— қиз хатни ёзиб, муҳрлагандан кейин уни менга берди. «Эй бекам, бу мактуб беморни даволаб, оташин дилни босади»,— дедим-да, қувончга тўлиб уйдан чиқдим. Уйдан чиқиб кетаётган чоғимда орқамдан чақириб: «Эй ибн Мансур, унга «бу кеча Будур сенинг меҳмонинг бўлади»,— деб айтиб қўй»,— деди. Унинг бу гапидан шодлигим ичимга сигмай Жубайр ибн Умайрнинг уйига йўлладим.

Бориб билсам, у икки кўзини эшикка тикиб, жавоб кутиб ўтирган экан. Мактубни узатдим, очиб ўқиди-да, маъносини англагандан кейин қаттиқ оҳ уриб, ҳушидан кетди. Ҳушига келгач, мендан: «Эй ибн Мансур, у бу мактубни ўз қўли билан ёзиб, бармоқлари билан ушлади-ми?»— деб сўради. «Тақсир, ҳеч жаҳонда киши мактубни оёғи билан ҳам ёзадими?»— деб жавоб бердим. Эй амир ал-мўминин, биз ҳалл гапимизни тугатганимиз ҳам йўқ эдики, бир пайт даҳлиз томондан кириб келаётган қизнинг оёқ ҳалқалари жаранглаб қолди. Уни кўриши билан Жубайр беморлик тўшагида ётмагандек ўрнидан турди-да, лом алифни қучоқлагандек қизни ўз оғушига олди. Ундаги бўйсунмаётган иллат йўқолди. Кейин у ўтирди-ю, қиз

тик тураверди; мен Будурдан: «Хоним, ўтирмаслигингга боис нима?»— деб сўраган эдим, «Эй ибн Мансур, орамизда бир шарт бор, ўшасиз ўтирмаман»— деб жавоб берди. «Ораларингдаги шарт нима экан?»— деб қайта савол ташладим. «Ошиқларнинг сирини ҳеч ким билмайди»— деб жавоб берди у. Шундан кейин оғзини йигитнинг қулоғига тутиб, бир нима деган эди, йигит: «Бошга қош устига»— деб ўрнидан турди-да, бир қули билан бир нималарни пичирлашди. Қул бир оз вақт йўқ бўлиб кетгандан кейин бир қози билан икки гувоҳни бошлаб келди.

Жубайр уйдан юз минг динор солинган бир халтача олиб чиқди-да, қозига қараб: «Эй қози, мени шу қизга мана шу маҳр билан никоҳ қилиб қўй»,— деди. Қози қизга: «Розиман деб айт», деган эди, у розилик билдирди. Қози никоҳ ўқиб қўйди.

Шундан кейин Будур халтачани очди-да, олтинлардан қўлини тўлдириб олиб, қози билан гувоҳларга улашди, кейин халтачада қолган пулни Жубайрга узатди. Қози билан гувоҳлар кетишди, мен эса улар билан ўтириб айшу ишратга киришдик. Тун яримдан оққач, ўзимга-ўзим: «Бу иккови бир-бирига ошиқ, кўп муддатдан бери ҳижронда янашди, энди мен турай-да, икковини холи қолдириб, узоқроқ бир жойга бориб ухлай», деган фикр билан ўрнимдан турдим. Будур этагимдан тутиб: «Кўнглингиздан нима ўтди?»— деб сўради. Мен бор гапни очиқ баён қилган эдим. «Ўтиринг,— деди у,— биз хоҳлаганимизда сизга рухсат берамиз».

Шундан кейин яна улар билан улфатчилик қилиб қолдим. Тўнгга яқин: «Эй ибн Мансур,— деди қиз,— энди анови ҳужрага кириш, ўша ерда сизга ўрин солиб қўйганмиз». Кўрсатилган жойга бориб тўнг отгунча ухладим. Эрталаб ўрнимдан туришим билан бир ходим тос билан обдаста келтирди, таҳорат қилиб субҳ намозини ўқидим. Кейин тасбеҳ айтиб ўтирган эдим, бир наёт Жубайр ўз маҳбубаси билан сочларидаги сувни сиқиб, чиқиб қолишди. Улар билан саломлашиб, соғ-саломат қовушганимизга ри билан табриклаб: «Турли шарт ва қийинчиликлар билан бонланган ишнинг охири розилик ва яхшилик билан тугайди»,— дедим. «Тўғри айтасан, сенга иззат-икром кўрсатиш биз учун фарз»,— деди Жубайр ва хазиначини чақириб: «Уч минг динор келтир!»— деб буюрди.

Хазиначи уч минг динор солинган халтачи келтириб, Жубайрга берди. «Бизга марҳамат кўрсатиб мана шунини қабул қиласиз»,— деди у. Мен эса: «Шунчалик кўп вақт

ажралишиб ундан совуган эдинг, кейинги пайтларда қиздаги муҳаббатнинг ундан сенга не сабаб билан ўтиб қолганини айтиб бермагунингча, ҳадянгни қабул қилмайман», — дедим.

«Бош устига, — деб гап бошлади Жубайр, — бизда ийди павруз деб аталадиган бир байрам бор, шу куни ҳамма одамлар қайиқларга тушиб, дарёда сайр қиладилар. Мен ҳам чиқиб улфатларим билан томоша қилиб юрган эдим, бир қайиққа кўзим тушди. Кемада ўнта қамарсиймо канизагу, ўртада Будурхоним кўлида уд ушлаб ўтирарди. Удни ўн бир усулда чашиб чиқди, сўнгра биринчи усулга қайтиб, мана бу икки байтни ашула қилиб айтди:

Юрак ўтимдек эмас кўкдаги чақмоқ,
Тогда харсанг тош унинг қалбидан юмшоқ.
Қандай ажиб яралмиш ҳайрон қоламең,
Бодаси сув кабидур, бу юрак чаңқоқ.

Мен унга: «Шу байт билан ашулани қайтар», — деган эдим рози бўлмади...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — «Шу икки байтни такрорла, десам рози бўлмади» — деди Жубайр. Шундан кейин кемачиларга буюрган эдим, уларга норанж ота бошладилар, ҳатто улар ўтирган кеманинг чўкиб кетишига сал қолди. Сўнгра улар ўз йўлларига қараб кетишаверди. Унинг қалбидаги муҳаббатнинг менинг кўнглимга ўтиш сабаби мана шу, холос.

Мен опуқ ва маъшуқларни висолга етишишлари билан табрик этдим ва олтинлик халтани олиб Багдодга кетдим».

Шундай қилиб халифанинг кўнгли ёзилибди; уни қийпаётган уйқусизлик тарқаб, ором олган экан.

ОЛТИ КАНИЗАК

Афсоналарга қараганда, халифа Маъмун кунлардан бир кун ўз қасрида ўтириб барча сарой аҳли, мамлакат ақибирлари, шоир ва надимларни ҳузурига чақиртирибди.

Надимлари орасида Муҳаммад Басрий дегап бир киши бор экан, «Эй Муҳаммад,— дебди Маъмун унга қараб,— жистайманки, мен эшитмаган бирон воқеа-ҳодисалардан ҳикоя қилиб берсанг». «Ё амир ал-мўминин,— дебди у,— эшитганларимдан сўзлаб берайми, ёки кўзим билан кўрганларимданми?» «Қайси бири қизиқроқ бўлса, ўшаниси-ни сўзла!»— дебди халифа.

Муҳаммад гап бошлабди: «Эй амир ал-мўминин, бир пайтларда Яман шаҳрида давлатманд бир одам яшарди. Кейинчалик у Ямандан мана шу Бағдодга келди. Бу шаҳар унга ёқиб қолибди, оиласи билан бутун мол-мулкни ҳам шу шаҳарга кўчириб келди. У ой деса юзи, кун деса кўзи бор олтига канизакка эга эди. Улардан бири оппоқ, иккинчиси бугдойранг, учинчиси семиа, тўртинчиси ориқ, бешинчиси сариқ ва олтинчиси қора эди. Уларнинг ҳаммаси ҳам чиройли ва донишманд бўлишдан ташқари, ашула айтиш билан, саз чалиш санъатини жуда яхши эгаллаган эдилар.

Иттифоқо, кунлардан бир кун у одам ўша канизакларини ҳузурига чорлаб, таом ва шароб келтиришни буюрди. Ҳаммалари еб-ичиб хурсандчилик қилинди. Кейин у киши бир косага шароб тўлдириб қўлига олди-да, оқ танли канизакка ишора қилиб: «Эй қамарсиймо, ширин сўзлардан бир эшитайлик»,— деди.

Канизак қўлига удни олиб созлади-да, шу қадар завқ, шавқ билан ўхшатиб чалганидан, бутун атрофдагилар рақсга тушди, сўнгра қуйидаги шеърни куйга солиб хонини қилди:

Кўзим ўнгида доим ёр сиёқи,
Юрагимда чароқлар номи юлдуз.
Ани эслар эсам, аъзом юракдур,
Ани кўрсам, бўлар бошдан-оёқ кўз.
Рақиблар айтдилар: «чиқмасму эсдан?»
Нечук чиқсин эсимдан кеча-кундуз.
Йўқол дедим кўзимдан фитнагарлар,
Туширмас қимматин қанча десанг сўз.

Хўжаси шодланиб, қўлидаги қадахдан ўзи ҳам ичди, канизакка ҳам ичирди. Кейин, қадахни тўлатиб қўлига олди-да, бугдойранг канизакка ишора қилиб: «Эй ота-шин, рўй, нафаси хушбўй, дилларда фитна қўзғатувчи ёқимли овозингни бир эшитсак»,— деди. Канизак қўлига уд олиб, атрофни ларзага солиб чала кетди. Кейин кўз

сузиб қарашлари билан дилларни вайрон қилиб, қуйидаги байтларни ўқиди:

Қасам номингга дилбар, бошқаларни асти севмасмен,
Вафю қилгум бу онтимга танамда борица жоним.
Гўзал ой муҳри остида кўи яш бўлғай бу оламда,
Фалакка чиқса ой, шу дам фидодир сенга ҳар опим.
Жаҳонда нозанипларни сенинг ҳуснинг этур ҳайрон,
Худо бермиш чиро-ю, ақлу идрок, сенга — жононим.

Хўжаси хушнуд бўлиб қўлидаги қадахдан ўзи ҳам ичди, канизакка ҳам ичирди. Кейин яна қадахни тўлдириб қўлга олди-да, семиз канизакка ишора қилиб, ашула айтишни буюрди. Канизак удни қўлига олиб шундай чалдики, диллардаги чигиллар ёзилиб, ғаму ҳасрат тарқалди. Сўнг шу байтларни куйга жўр бўлиб айтди:

Афв этган эсанг журмими султони жаҳоним,
Йўқ ҳасратиму бошқа ишим шод ҳар оним.
Ойдек юзинг етмоқ агар бўлса муяссар,
Оламда қиёмат этса ҳам, кўрма фигоним.
Ишқинг менга басдир бу жаҳон лаззатида ким,
Э роҳатижон, юзлари гул, ғунча даҳоним.

Хўжаси яна хушнуд бўлиб май ичди, канизакка ҳам ичирди. Кейин қадахни тўлдириб қўлига олди-да, ориқ канизакка ишора қилиб: «Эй жаннат ҳури, канизлар дури, хушовозингни бир эшитайлик»,— деди. Канизак удни олиб обдан созлади, кейин уни чалиб мана бу икки байтларни ўқиди:

Худо ҳақи, солиб бошимга ҳижроп,
Жафо қилдинг, қилур жонимни ғорат,
Ўзи қози бўлиб маҳшар кунда,
Мени қўллаб мукофот бергай албат.

Хўжасининг қувончига-қувонч қўшилиб майини ичди-да, кейин қадахни тўлдириб сариқ канизакка деди: «Эй тонг қуёши, нозик шеърлардан бир ўқиб берсанг». Канизак удни олиб моҳирлик билан чертар экан, қуйидаги байтларни ашула қилиб айтди:

Ер мени кўрганда кўзимга қарар,
Ўйинатиб кўз, қошларини ё қилур.
Майли бир қисмин тўласин қарзини,
Зулм этиб кўз ёшими дарё қилур.

Мен дилимга андин айрилгил десам,
Дил анинг ҳажр ўтида ёқилур.
Таппаса кўшлар ичидан дил ани,
Фаҳмлаган агёрлар игво қилур.

У киши хурсанд бўлиб қадахни сипқорди, канизакка ҳам ичирди. Сўнгра косани тўлатиб қўлига олди-да, қора канизакка имо қилди:

«Эй кўзларнинг қораси,— деди унга,— икки оғиз сўз бўлса ҳам бир эшитайлик». Канизак удининг торларини таранг қилиб созлаб, бир нечта усулларда чалди, сўнгра дастлабки усулига қайтиб, мапа бу шеърни ўқиди:

Кўзларим ёшлар тўкинлар шашқатор,
Ишқида ўймоқни қилдим ихтиёр.
Эҳтиросимни тутай пинҳон дедим,
Бўлмади энди кулар агёру ёр,
Гул ёногин кўргали қўймас рақиб,
Қалб эса оромни йўқдир, иштизор,
Бунда коса айланур соф май билан.
Бунда чолғу, бунда шодлик «ёр-ёр»,
Келди жонон, хуррам ўлдим бир нафас,
Бизга юлдуз сочди нури бегубор.
Бесабаб бошимга солмишдур фироқ,
Айтингиз, ҳижрониндин аччиқ не бор?
Юзлари — ҳозир узилган кулчадир,
Ё ловиллаб кўзни олғувчи анор.
Бўлса жоиз тиз чўкишлик олдида,
Тиз чўкардим олдида гирёну зор.

Шундан кейин канизаклар туриб, хўжалари қаршисида ер ўпибдилар-да: «Мавлоно, энди аниқлаб беринг-чи, қай биримиз чиройлимиз» — дедилар. Хўжалари уларнинг ҳусну камоли, ойдек жамолига қараб худойи таолога ҳамду сано ўқиди, кейин уларга қараб шундай деди: «Сизларнинг ҳаммангиз ҳам қуръонни ўқигансиз, санъат боби-ни эгаллагансиз, ўтган халқларнинг тарихи ва ривоятларидан хабардорсиз. Бас, шундай экан, ҳар бирингиз бирма-бир туриб, ўз кундошларингиздан бирини қўл билан кўрсатсангиз, масалан, оқ бугдойрангними, семиз ориқними, сариқ қораними, барибир. Ҳар ким ўзини мақтаб, кундошини мазаммат қилса, ундан кейин кундош туриб уни шу қўйга солса. Шарт шуки, бу ишни қуръондан далиллар келтириш, шунингдек ривоят ва шеърини парчалар келтириш йўли билан амалга оширилса, токи сизлар-

нинг билим ва сўзга усталигини менга равшан бўлмай». Канизаклар баб-баравар: «Бош устига», — дейишди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, ямалик кишининг канизаклари: «Бош устига», дейишди. Шундан кейин дастлаб оқ канизак турди-да, қора канизакка ипорат қилиб гап бошлади: «Эй қора, оқликнинг фазилатини эшит: Мен ялтировчи нур ва чиқиб келаётган оймак, рангим тиниқ ва пешоам порлоқ, ҳуснимни шоир мана бундай тавсиф қилган:

Еноқи оқ садаф бағрида дурдек,
Нафис юзли, чиройли чеҳра гулгун.
Алифдек қомату, оғзини кўрсанг,
Оғиз миму қоши кўя устида пун!
Ниноқи найзадек қалбимни тешгай,
Камондек қошлари, бағринг қилур хун.
Еноқу, юзлари ҳам қадди бизга,
Бериб гул, атру сарви қилди мафтун.
Ниҳолни одатан боққа экарлар,
Кўтиб ваҳшини боғ муштоғу маҳзун.

Рангим-кундуз, балки узилган гулу порлоқ юлдуз кибидир. Оллоҳи таоло ўзининг азиз китобида пайғамбар Мусо алайҳиссаломга: «Қўлингни қўйингга тиқ, у оқ ва зарарсиз бўлиб чиқади», — деган. Бундан ташқари: «Юзлари оқарадиганлар абадий оллоҳнинг раҳматида бўладилар», — деган гап ҳам бор. Рангим — оят, жамолим — гўзалдир голят, ҳусним — ниҳоят. Менга ўхшаганларга барча кийимлар ярашади ва диллар эргашади. Оқликда кўп фазилатлар бор, жумладан, қор ҳам осмондан оқ бўлиб тушади; рангларнинг энг чиройлиси оқ дейдилар, мусулмонлар оқ саллалари билан фахрланадилар. Агар бу ҳақда айтилган мадҳларни зикр эта берсам, гап узайиб кетади. Гапнинг оз бўлса ҳам сўз бўлгани яхшироқ.

Энди сени мазаммат қилишга бошлайман: эй қора, сиёҳ-ранг, темирчилар куяси ва ошиқларни ажратувчи қарғалар уяси, шоир оқни мақтаб, қорани ёмонлаб бундай деган:

Дур удур бўлган-чуп қиймати бисёр,
Кўмир вийнат эмас, ўчоққа даркор.
Оппоқ юзлиларнинг жаннатда жойи,
Қаро юз дўзахда топар эътибор.

Баъзи ривоятларда айтилишича, кунлардан бир кун Нух алайҳиссалом ухлаб қолибди. Икки фарзанди — Сом ва Ҳом унинг бошида ўтиришган экан, бир пайт шамол келиб Нухнинг кийимини кўтарибди-ю, унинг оврати кўришиб қолибди. Буни кўрган Ҳом мийиғида кулибди-ю, лекин беркитиб қўймабди. Сом дарҳол туриб беркитиб қўйибди. Оталари уйқудан уйғониб, ўғиллари қилган ишдан хабардор бўлгандан кейин Сомни дуо қилиб, Ҳомни қарғабди. Шундан кейин Сомнинг юзи оқариб, унинг авлодидан пайғамбарлар, халифалар ва подшолар бунёдга келибди. Ҳомнинг юзи эса қорайиб ўзи ҳабашлар мамлакатига қочиб кетибди; ундан қора танлилар тарқалибди.

«Ўтир,— деди унга хўжаси,— шу ҳам кифоя, ҳаддан ошириб юбординг». Кейин қора канизакка ишора қилган эди, у ўрнидан турди-да, ўзини мақтаб, оқ канизакни қоралаб гап бошлади: Қуръони шарифда: «Беркитувчи тун ва жилоланувчи кун билан қасамёд этаман!»— деган гаплар борлиги ойдек равшан-ку. Агар туннинг қадри бўлмаганда, у билан қасамёд этмас ва уни кундан олдинга қўймасди; барча билимдон ва фозиллар ҳам шу фикрда, қоралик — ёшлик зийнати, соч-соқол оқарса, лаззат кетиб, ўлим вақти яқинлашажагида хабаринг йўқми? Агар қоралик парсаларнинг энг асли бўлмаганда, тагри уни дил ва кўзларнинг ўртасига жойлаштирмасди. Бу тўғрида шоирнинг қуйидаги гаплари қапдай яхши:

Қора рангни севсам, боиси бордур,
Ёшлик ранги, юрак шеvasи — ёрдур.
Соч оқи кафани эслатур менга,
Оқ менинг наздимда безъгибордур.

Бошқасиникини эшит:

Оқ эмас, қорача ёқади менга,
Дилга доим ором, бахш этар таंगा.
Оқ ранг — аслида у пес рангидур,
Қора ранг мазаси тарқар баданга.

Яна бошқаси мана бундай деган:

Қораларнинг иши доимо оқдур,
Жаҳондорларға ул яхши сабоқдур.
Қаро тун бўлмаса ой чиқмас эди,
Кеча қаро учун ой ярқироқдур.

Бундан тапқари, севишганларнинг учрашуви учун кечасидан қулайроқ вақт борми?! Шу фазилатнинг ўзига тенг келарли ортиқлик борми? Севишганларни маломат ва таъначилар кўзидан яширишда ҳеч нарса зулмат қоронғилигига тенглашмайди, шунингдек уларни шарманда бўлишдан қўрқитишда ҳеч нарса тонг оқлигидек бўлолмайди. Қораликнинг ортиқликлари нечоғлик кўпки, у ҳақда шоир шу гапларни айтган:

Ул томон борганда тун менга сирдош,
Қайтганда ошпоқ тонг мени этар фощ.

Бошқа шоир бундай дейди:

Кечалар ўтказди мен билан жонон,
Тун қароси бизни айлади пинҳон.

Бошқа бирининг айтганларини эшит:

Тонг вури ялт этиб қўрқитди мени,
Мен дедим: муғлар ҳам сўзлар ёлғовни.

Бошқасиники:

Севгани билан у учрашар ҳар тун,
Ажралиб кетади чиқмасидан кун.
Чунки қуёш доим бсор, чақимчи.
Тун эса ишончли қўшмачи хотун.

Яна бошқа бириникига қулоқ сол:

Кир босган оқларни кўраман ёмон,
Қорани севаман бўй сарви равоп.
Бошқалар пойғата фил миниб чиқар.
Мен мингап отларим бўйиндор, чаққон.

Ниҳоят, яна бириникини ўқиб берай:

Гўзал ёрим келиб қучди белимпи,
Жуда тез тонг отиб бузди дилимни.

Худоба илтижо туни узайтсин,
Силай тонг отгунча зор кокилими.

Қоралик ҳақида айтилган мадҳлари келтира берсам,
гап узайиб кетади. Бироқ гап узун бўлиб бемазалашиб
кетганидан оз бўлса ҳам соз бўлгани афзалроқ.

Энди сенинг ўзингга келсак, эй оқ, сенинг рангинг пос-
нинг рангини эслатади, висолинг русса қўзғатади. Жаҳан-
намдаги совуқ ёмон одамларни азоблаш учун дейдилар.
Қоралиkning фазилатларидан яна бири шуки, ундан сиёҳ
тайёрлаб, мўътабар китоблар ёзишади. Агар мушк ва ап-
бэрлар қора бўлмаса, уларни подшоҳларга ҳадя қилмас,
улар ҳақида фахрлашиб гапирмас эдилар. Шоир мана бу
сўзларни қандай яхши айтган:

Қимматбаҳо билан мушк кирар қўлга,
Бир қоп оқ оҳакни берар бир пулга.
Нуқсондир йигитнинг кўзидаги оқ,
Қаро кўз нигоҳи санчилар дилга.

Хўжаси унга қараб: «Ўтир, шу қадари кифоя» — де-
гач, у қуллуқ қилиб ўтирди. Шундан кейин семиз капи-
закка ишора қилган эди, у ўрнидан турди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,—
яманлик киши семиз канизакка ишора қилган эди, у ўр-
нидан туриб ориқ канизакни қўли билан кўрсатди-да, ав-
вал болдир ва билакларини, кейин қорини ҳам очиб
кўрсатди. Шундан кейин аъзойи бадани кўриниб тура-
диган юнқа кўйлак кийиб гапирар кетди: «Худоба шукур-
лар бўлсинким, у менинг қадди-қоматимни келиштириб,
барваста қилиб яратди; мени ҳусну жамолда кам қилмади,
мени азиз китобидаги: «Семиз бузоқни келтирди», оятида
зикр этиб, шарафга сазовор этди. У мени гўё шафтоли
ва анорли бир бог қилиб яратди. Барча аҳоли семиз қуш-
ни яхши кўриб таповул қилади, ориқ қушни ҳеч ким
ёқтирмайди. Одамлар семиз гўштни севиб ейдилар. Се-
мизлиkning фахрланса арзийдиган фазилатлари бор, шоир-
нинг мана бу сўзлари нечоғлик латиф айтилган:

Қўзғалур карвон, де: ёрим алвидо!
Видолашолмасанг, бу қандай бало?
Хотиржам юрар ёр қўшнигикида,
Семиз товук каби беғам, бепарво.

Қассоб дўконига келганлар орасида семиз гўшт талаб қилмаган бироп кишини кўрмадим. Ҳакимлар: «Лаззат уч парсада: гўшт емак, гўштга минмак ва гўштни гўштга киритмак» — деганлар.

Энди сенга келсак эй ориқ, оёқларинг чумчуқ оёғи ёки тандир косовига ўхшайди. Ўзинг ёғоч бут сингарисан, этинг майибнинг этини эслатади. Сепда кўнгилни қувонтирадиган ҳеч нарса йўқ. Бу ҳақда шоирнинг ажойиб гаплари бор:

Худойим, тилайман келтириб имон,
Озғин хотинлардан сақлагил омон.
Қуруқ шохдир унинг ҳар бир аъзоси,
Туида ботиб чиқиб, қийналади жоп.

Хўжаси унга: «Ўтир, шу ҳам етади» деган эди, у итоат билан ўтирди.

Кейин ямаилик киши ориқ канизакка ишора қилди, у бамбук пояси, райҳон новдасини эслатиб ўрнидан турдида, гап бошлаб деди: «Худога мақтовлар бўлсинким, мени позик-ниҳол қилиб яратди, васлимни ғоятда матлуб қилиб, ўзимни дилларга марғуб этди. Турсам, енгилгина тураман, ўтирсам латофат билан ўтираман. Ҳазил ва ўйин-кулги вақтида руҳу атворим енгил ва ўзим хушбўйман. Дунёда ҳеч ким ўз севгилисини тасвирлаб: «Менинг ёрим филдек ёки унинг бўйи билан эми тоғдек» — деганми? Аксинча: «Ёримнинг қомати келишган ва ўзи позик-ниҳол» — деганининг сов-сапоғи йўқ. Озгипа овқат ҳам менга кифоя қиладди, жиндек сув билан чапқовим қонади. Ўйиним енгил, ҳазилларим зариф, ўзим чумчуқдан ҳам чаққонман, ҳаракатларим чуғурчуқникидан ҳам енгил, васлимни ошиқлар орзу қилиб, толиблар ният қиладди. Қоматим келишган, табассумим дилларга ўт ёқади, гўё мени кўрганлар бамбук пояси ёки райҳон новдаси дейди. Ҳусн бобида менга тенг келарлиги кам топилади. Менинг тўғримда шоирлар шундай дейишган:

Новдага тенг қилдим сенинг қоматинг,
Юракка жо қилдим жонон, суратинг.

Рақиблардан қўрқиб кетингдан қолмай,
Жинпидек юраман, такрорлаб отинг.

Мен кабиларни кўрганда ошиқлар ҳайрон, муштоқлар
ёса саргардон бўлади. Ҳабибим мени ўзига тортса, мен
ҳам унга қараб тортиламам, букса, букиламам.

Сеп-чи, эй семиз бадан, филдек овқат ейсан, аммо ҳар
қанча есанг ҳам тўймайсан. Сен билан яқинлашган киши
ором олмайди, кўп уринади-ю, роҳатга йўл тополмайди,
қоринининг катталиги халақит бериб сонинининг йўғон-
лиги тўққинлик қилади. Йўғонлигинда малоҳат борми-ю,
кўноллигинда латофат борми? Семиз гўшт қозонга солиб
қайнатишгагина лойиқ, унда мадҳ қиларли ҳеч нарсаси йўқ.
Агар бирон киши ҳазиллашса, аччиқланасан, ўйнашса,
хафа бўласан. Нозу карашма қилсанг, ҳансираб қоласан,
бир оз юрсанг тилинг осилиб қолади. Тогдан ҳам оғир,
вабодан ҳам қабиҳсан. Сепда на ҳаракат бор ва на бара-
кат, доимо ё овқат ейсану ё ётиб ухлайсан. Худди дам бе-
рилган мешга ўхшайсан ёки ифлос филни эслатасан. Сепи
биров қашлаб, юшиб қўйса, мўйларининг ҳам бошқалар
терса. Бу ниҳоятда ялқовлик ва поёни йўқ дапгасаликдан
ўзга эмас. Қисқаси, сенда мақтарли бир фазилят топиб
бўлмайди, шоирнинг қуйидаги сўзлари ҳеч қачон ўлмай-
ди:

Мешдек оғир, ҳамда зардоб тўлгандур,
Бўксалари тогдек оғир бўлгандур.
Мағрибда кеккайиб қадам ташласа,
Маширқда еру кўк бўлур беҳузур.

Хўжаси унга: «Ўтир, шуниси ҳам етади», — деган эди,
канизак ўтирди. Кейин ямаклик киши сариқ рангли кани-
закка ишора қилди. У ўрнидан туриб, худойи таолога ҳам-
ду сано ўқиди-да, бугдойранг канизакни кўрсатиб гап
бошлади.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя
айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, —
сариқ канизак оёққа туриб худога ҳамду сано ўқиди-да,
бугдойранг канизакни кўрсатиб гап бошлади: «Мен қуръ-
онда мақталганман, оллоҳ рангимни таърифлар экан, бош-

қа ранглардан юқори күйиб ўз китобида: «Сариқ ва тоза ранг қаровчиларнинг баҳрини очади», — дейди. Демак менинг рангим — оят, жамолим — ғоят, ҳусним — ниҳоят, чунки рангим — динор, юлдуз ва ойларда бор. Қолаверса, рангим олма ранг, шаклимдан барча гўзаллар гаранг. Заъфар ранги бошқа ранглардан ортиқдир. Бунинг устига, қоматим ажойиб, тусим ғаройиб, бадапим юмшоқ ва парҳим ҳаммадан баландроқ. Менда барча гўзалликлар жамулжам, рангим эса тоза олтин сингари ялтираб турган. Қанчадан-қанча фазилатларим борки, бу ҳақда шоир кўнган гапирган:

Сариқ олтин ранги кундек сочар нур,
Унинг ранги зар-динорга тенг келур.
Заъфар унинг рангин этмас ифода,
Унинг ҳусни олдида ой чекилур.

Эй бугдойранг, энди сени маззамат қилишга бошлай. Сен қўтос рангидасан, кўрган одамларни ранжитасан, агар бирон нарса сенинг рангингга бўлса, уни ҳамма ёмонлайди, овқатда бўлса, ҳеч ким уни заҳарланган деб ичмайди, ё емайди. Рангинг нақ пашшанинг ранги, бу эса ёқимсиз бўлиб, бошқа ранглар ичида ҳайронликда қолган ва доимо ғамгинлик аломати бўлган. Мен ҳеч қачон на тилла, на марварид ва на гавҳарнинг бугдойрангдагисини кўрганим ҳам йўқ, эшитганим ҳам. Қора эмассанки, таъриф қилсалар, оқ эмассанки тавсиф этсалар. Сенда биронта фазилат ҳам йўқ, сендақалар тўғрисида шоирнинг айтган гапларини эшит:

Юзларининг ранги — кўча тупроги,
Чангга ботар йўловчининг оёғи.
Юзларига ногоҳ بازار татилсам,
Дилни андуҳ босар, йўқдир қирғоғи.

Канизаклар хўжаси унга қараб: «Ўтир, энди етар!» деган эди, у таъзим билан ўтирди. Кейин яманлик киши бугдойрангли канизакка шпора қилди. У ҳусну жамолда етук ва қадлу қоматда мўътадил бўлиб, бадапи юмшоқ, сочлари кўмирдек қопқора-ю, қўнгироқ, кўзлари сурмасоз, ёноқлари қизил гулдек серпардоз; юзларида малоҳат, тилларида фасоҳат, беллари мўрчамиён-у сонлари йўғон эди. У ҳам аввалгилар сингари гап бошлаб деди: «Худоба шукур, мени бедаво семиз ҳам қилиб яратмаган, шақир-шукр ориқ ҳам, пеллардек оқ ҳам эмасман, юрак огриқ са-

риқ ҳам: қоп-қора куялик мендан кўп ироқ. Аксинча ран-
гимни оқилларга ёқадиган қилиб яратди. Барча шоирлар
буғдойрангни турли тилларда мадҳ этадилар ва уни бош-
қа ранглардан афзал биладилар, қуйидаги сўзларни айтган
шоирнинг худо хайрини берсин:

Қорачаларга кўп ҳикмат ошпо,
Бир боқсанг боқмайсан ўзгага асло.
Хорутга дарс айтар сеҳр бобида,
Сеҳргар кўзлари жонингга бало.

Бошқа бир шоирнинг айтганлари:

Қоматидир самҳар найзаси, ё сим,
Қорачамни маиға қайтарғуси ким?
Кўзлари ғамгину хати ипақдек,
Ошиқ юрагидан жой олмиш балким...

Ўзга бир шоирнинг сўзини титслам:

Жонимдин ортиқ кўрамен юздаги қора холини,
Оқ юзи қилғуси хира кўкдаги ой жамолини.
Юзидаги нуқта қаро бўлмади агарда оқ эса,
Хол эмас, у бўлиб бало бузгай эди камолини.
Етти фалак кўзимга паст, лаъли мени этипти маст,
Бир мен эмасу барчанинг олғуси дил мажмолини.
Хусни қилурда барчани Маънуву бу ишқаро,
Езди лабига хати-ла ишқ элининг заволини.

Яна бошқа бир шоир шундай деб айтган:

Нечун келгонда мен юз қўймадим буғдой мисолиға,
Муанбар мўйлаби яъни у райҳон хатту холиға.
Чумоли излари ким, шилуфар яроғида бўлса,
Етар шунда гўзаллик ҳам, чирой ҳам ўз камолиға.
Кўриб эрдим неча жононалар номусдин ажралмиш,
Кўриб кўз остида холин, етишиб ўз заволиға.
Рақиблар гийбати нечун бутун тап бўлса, хол янглиғ,
Етар нодовлик энди, сўз деманг онинг саволиға.

Қадди-қоматим келишган, рангимни подшоҳлар ҳам
ёқтиради; бу рангни ҳоҳ бой, ҳоҳ қашшоқ орзу қилади.
Булардан ташқари, енгил ва латифман, чиройли ва зариф-
ман, қолаверса, баданим юмшоқ, нарҳим эса балаandroқ.

Фасоҳату балогатда сўзлашамап ва ҳозиржавоблик билан
енгил ҳазиллашамап.

Сен бўлсанг Луқ дарвозаси олдида ўсиб ётадиган гул-
хайри сингари сариқсан, томирларинг ҳам кўришиб туриб-
ди. Қассобларнинг қозонига ўхшамай ўл, кўришининг
занглаган мис билан бойўглини эслатади, э гўл, аччигли-
гинг заҳари-заққумдан ўтади. Сен билан бирга ётган ки-
шининг пафаси қисилиб кетади, ўзини гўрда ётгандек ҳис
этади, бунинг устига ҳуснда ҳам бирои ортиқлигинг йўқ,
сенга ўхшаганлар тўғрисида шоирнинг гапларига қулоқ
сол:

Касал бўлмаса ҳам ранглари сомон,
Юрагим сиқилур кўрганим ҳамон.
Сариқни ўламен сирқиллар дапдон,
Сўнгида қолади дилда пушаймон.

У шеърни тугатиши билан хўжаси: «Ўтир, шунча гап
кифоя!» — деди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,—
канизак шеърни тугатгач, хўжаси унга: «Ўтир, шунча гап
кифоя!» деди. Шундан кейин у канизакларни яраштириб
қўйди-да, уларга қимматбаҳо кийимлар ва пафис гав-
ҳарлар ҳадя қилди. Эй амир ал-мўминин, шу гўзал капи-
заклардан чиройлироқ ҳеч кимсани ҳеч қачон ва ҳеч қаер-
да кўрган эмасман».

Маъмун Муҳаммад Басрийдан бу ҳикояни эшитгандан
кейин унга мурожаат қилиб: «Эй Муҳаммад, ўша капи-
заклар билан уларнинг эгаси қаердалигини биласанми,
уларни сотиб олишнинг иложи-чораси борми?» — деб сў-
рабди. «Ё амир ал-мўминин,— деб жавоб берибди Муҳам-
мад,— эшитишимга қараганда, у киши ўз канизакларини
жуда ҳам яхши кўрар ва улардан ажрала олмасмиш».
«Ҳар бир канизак учун ўн минг динордан олиб бор,— деб-
ди Маъмун,— шунда ҳаммасининг баҳоси олтмиш минг
динор бўлади, шу пулни олиб бориб канизакларини сотиб
ол».

Муҳаммад Басрий пулни олиб, йўлга равона бўлибди.
Канизаклар эгасини ахтариб топиб, халифанинг канизак-

ларни сотиб олиш нияти борлигини маълум қилибди. Яманлик киши халифани юз-хотир қилибди-да, канизакларни сотишга рози бўлиб, уларни саройга жўнатибди.

Канизаклар етиб келишгач, Маъмун улар учун ажойиб бир мажлис муҳайё қилиб, суҳбат қурибди. Халифа уларнинг ҳусну жамоли, хилма-хил ранги ва ширин сўзларидан таажжубда қолибди. Шу йўсинда улар маълум бир муддатгача, шу даргоҳда қўн кечирибдилар. Канизакларни сотган яманлик киши улардан ажралганига тоқат қилолмай, халифа Маъмунга мактуб ёзиб, канизакларни қай даражада севажагини қўйидаги байтлар билан баён қилибди:

Олти ёш гулга саломни еткуринг,
Ёш гул эмаски, дилоромимдур ул.

Кўздан у нур, тандан у жоним олар,
Неъмату, лаззат шароб паймоним ул.

Чиқмағай эсдан чиройин гуллари,
Уйқусизлик дилни эзган, шомим ул.

Кўз ёшим дарё бўлур андуҳида,
Кошки оламдин ўчирса номим ул.

Қоши ёйидан юракка ўқ отиб,
Тийра қилғой бу ёруғ айёмим ул.

Бу мактуб халифа Маъмуннинг қўлига келиб теккач, у канизакларга шоҳона кийим ва қимматбаҳо ҳадялар инъом қилиб, олтмиш минг динар пул билан ўз эгалари ҳузурига жўнатибди. Улар етиб келгач, хўжалари пулдан кўпроқ уларнинг ўзи келганига хушнуд бўлибди. Улар умрлари тугаб, бандаликни бажо келтиргунга қадар роҳат-фарогатда, ўйнаб-кулиб умр кечирган эканлар.

АБУ НҲВОС БИЛАН ХОРУН АР-РАШИД

Амир ал-мўминин — халифа Хорун ар-Рашид туғлардан бирида ухлаймай қаттиқ бетоқат бўлиб, хаёли турли ёқларга олиб қочибди. У ўрнидан туриб, ўз қасрини айланибди. Бир хужра ёнига бориб пардасини кўтариб қараса, тўрда бир тахт турганмиш, тахтнинг устида эса ухлаб ётган одамга ўхшаш бир қора гавда кўришибди. Унинг

ўнг ва чап томонларида биттадан шам ёқиғлиқ турганмиш. Хорун ар-Рашид бундан ажаблапиб турган экан, кўзи шароб тўлдирилган кўзача билан май косасига тушибди. Буларнинг барчасидан ҳайратланган халифа ўзига-ўзи: «Шунчалик бадбуруш қора танлининг ҳузурида ҳам шу сингари мажлислар бўларканми?» — деб қўйибди. Кейин тахтга яқин бориб қараса, унинг устида бир гўзал қиз сочларини устига ёпиб ухлаб ётган экан. Хорун ар-Рашид унинг юзини очган экан, гўё қоронғи кечада тўлини ой намоён бўлгандек туюлибди. Кейин халифа косага майдан тўлдириб қуйиб, қизнинг гул юзи учун ичибди-да, гажагига эгилиб унинг юзидаги холидан бўса олибди. Қиз уйғониб: «Ё оллоҳ, бу нима гап?» — дебди. «Бу, меҳмон, эшигингни қоқиб келди, саҳар пайтигача уни меҳмон қил», — дебди халифа. Қиз ҳам: «Бош устига, ҳурматли меҳмон!» — дебди-да, ўрнидан туриб, халифага шароб тугибди. Икковлари бирга ичишибди. Сўнгра қиз удни қўлга олиб созлаб, йигирма бир усулда чалиб чиқибди. Кейин дастлабки усулига қайтиб, қуйидаги байтларни ашулага солиб айтибди:

Юрак юз тил билан такрор-такрор,
Этар номингни-ю, севгингни изҳор.

Гуноҳим бу заиф мажруҳ танамдур,
Юрак тандап чиқиб кетмоққа тайёр.

Кўзим ёши баҳорнинг ёмғиридек,
Кўнгиш савдосидан барча хабардор.

Сепи севмасдин аввал билмас эдим,
Недур ишқу, недур тун йиғламоқ зор.

Қиз шеърни тугатгач: «Эй амир ал-мўминин, мен мазлумаман», — дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — «Менга зулм қилдилар, эй амир ал-мўминин», — дебди канизак.

«Не сабабдан, ким сенга зулм қилди?» — деб сўрабди халифа. «Бундан бир қанча муддат илгари ўғлингиз мени

ўн мишг дирҳамга сотиб олган эди,— деб жавоб қайтарибди канизак,— мени сизга ҳадя қилмоқчи экан. Аммо амакингизнинг қизи унга мазкур маблағни юбориб, мени сизга кўрсатмай мана шу ҳужрага яшириб қўйишни буюрибди». Халифа: «Мендан нима тилайсан?»— деб сўраган экан, «Эртага кечаси ёнимга келишингизни истайман»,— деб жавоб берибди қиз. Халифа: «Худо хоҳласа, орзуйинг ушалур»,— дебди-да, ўз ётоғига борибди.

Тонг отгач Хорун ар-Рашид тахтга ўтириб, Абу Нўвосга одам юборибди. Уни ахтариб кетган кишилар тополмай қайтибдилар, шундан кейин уни топиб келтириш шарти билан эшик оғасини жўнатибди. Эшик оғаси бориб қараса, Абу Нўвос майхоналардан бирида ўтирганмиш. У бир бесоқолга мишг дирҳам сарфлаб, пули йўқлигидан гаровга ўзини ушлаб қолишган экан. Эшик оғаси Абу Нўвосдан нима аҳвол рўй берганини сўраган экан, у бўлган воқеа-ҳодисани гапириб берибди. «Уни менга кўрсат,— дебди эшик оғаси,— агар у шунга муносиб бўлса, сен маъзурсан». «Биз оз сабр қилсанг, ҳозир уни кўрасан»,— дебди Абу Нўвос.

Улар шу тариқа сўзлашиб турганларида бесоқолнинг ўзи кириб келибди. Бесоқолнинг эғнида оқ кийиму, унинг тагидан қизил кийим ва унинг остидан қора кийим кийганмиш. Буни кўрган Абу Нўвос оҳ уриб, мана бу байтларни ўқибди:

Кийиб келган либоси эди оппоқ,
Бодом қовоғу кўзи ҳам сузукроқ.

Дедим: кирдинг нечун уйга саломсан,
Салом ила этардинг дилни қувноқ.

Сени шундай яратганга тасанно,
Ёноғинг олмадин ранги қизилроқ.

Деди: кўн сўзни қўйгилким, ажойиб —
Яратмишдур мени оламга, халлоқ.

Либосим ранги кўнглим ҳам юзимдек,
Бу ҳам оқдур, бу ҳам оқдур, бу ҳам оқ.

Бесоқол бу шеърни эшитгач, қизил кийими устидаги оқ кийимини ечибди, буни кўрган Абу Нўвос баттар ажабланиб, мана бу шеърни ўқибди:

Келди олдимга букун у лоладия кўйлак кийиб,
Ошиқим дерман ва лекин, менга ул агёрдур.

Мен дедим ҳайрон қолиб: сен янги чиққан оймисен,
Ярқираб келдинг қиличдек, жонда қасдинг бордур.

Юзларингининг акси гўё сенга бўлмишдир либос,
Ё юрак қонимукин ул, англамоқ душвордур.

У деди: Хуршид кўкда менга тикмушдир либос,
Тонг юзи акси жилоси кўйлагимда бордур,

Кўйлагим рапги шаробий арғувон рангим каби,
Лолага май тўлдириглиқдир — лабим гулпордир.

Абу Нўвос шеърни тугатгач, бесоқол қизил кийимини ҳам ечибди-да, қора кийимнинг ўзида қолибди. Бундан кейин Абу Нўвос унга тикилиб, қуйидаги байтларни айтибди:

Қоронгидан қаросин кўрсатур, ким?
Қаро кўйлак кийиб келмиш нигор ул.
Дедим: кирдинг нечун уйга саломсиз,
Дедингму, дўст йиғлаб, душманам кул.
Сочим ҳам, кўйлагим ҳам, қисматим ҳам,
Қора ул ҳам, қора ул ҳам, қора ул.

Бу ҳангоманинг шоҳиди бўлган эшик огаси Абу Нўвоснинг аҳволини фаҳмлабди-да, қайтиб бориб бу ишдан халифани хабардор қилибди. Хорун ар-Рашид эшик огасига минг дирҳам беришни буюриб: «Шу пулни олиб бориб бер-да, Абу Нўвосни гаровдан қутқариб олиб кел», — дебди. Эшик огаси Абу Нўвосни қутқариб келтирибди. Шоир келиб киргач, халифа унга: «Бизга шундай бир шеър айтиб бер, унда: «Ё амин ал-лоҳ мо ҳозо-л-хабар», ибораси бўлсин» — дебди. «Бош ва қош устига, эй амирал-мўминин», — дебди Абу Нўвос...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Абу Нўвос «Бош ва қош устига, эй амир ал-мўминин», — деб қуйидаги шеърни ўқибди:

Уаун бўлди туним, йўқ кўзда уйқу,
 Тапамни қоқ суякдек қилди қайғу.
 Қидирдим мен ҳама уйларни бир-бир,
 Юрак сезгандек эрди худди бир сир.
 Қаро бир яраса кўрдим шунда ногоҳ,
 Қаро соч остида оппоқ бу не, оҳ.
 Ичиб бир коса май турди жойидин,
 Келиб мен аста ўндим манглайидин.
 Чўчиб уйғонди, тўлғонди кумуш тан,
 Эгилди ёш ниҳол тунги шамолдин.
 Туриб, юз ноз ила аста деди ул:
 «Худо дўсти, на бўлди бунда, айтгил?»
 Дедим: меҳмон келибдур, бўлма гофил.
 Тонг отгунча қилур бу жойни манзил.
 Деди: ҳожам, фидо жону фидо тан,
 Берурман жой кўзимнинг мардумидин.

«Худо жонингни олсин,— деди халифа,— сен худди
 биз билан бирга бўлганга ўхшайсан!» Кейин у Абу Нў-
 воснинг қўлидан тутиб, кечаги канизакнинг олдиға олиб
 борибди. Қиз эғнига ҳаворанг қуйлак, унинг устидан ҳа-
 воранг мурсак кийиб ўтирган экан, буни кўрган шоир
 ҳайрон қолиб, шу заҳотиёқ мана шу шеърни ўқибди:

Кўк кийинган дилбарга бориб айт,
 Қилмасун ситам, хастадур жоним,
 Ошиққа зулм этса янгида-янги,
 Кўкка чирмашур бу оҳу фиғоним.
 Оқ юзинг, гўзал чиройин ҳаққи,
 Меҳру шафқат тилар дили сўзоним.
 Раҳм этиб, ишқида унга бўл таянч,
 Эшитма сўзимни майли, жононим.

Абу Нўвос шеърини тугатгач, канизак халифага ша-
 роб тутибди, кейин қўлиға удни олиб, созлаб, қуйидаги
 байтларни ашула қилиб айтибди:

Кечдингиз мендан, нигорим, бошқаларга ёр бўлур,
 Менга-ку, зулм айладингиз, бошқага одил бўлинг.
 Ошиқ аҳлиға топилса қозийи одил агар,
 Арз этиб дердимки, ишқ аҳлиға оққўнғил бўлинг.
 Дарвозангиз ёнидан ўтмоққа рухсат бўлмаса,
 Мен салом берсам узоқдин, кўз сузинг, хушфетъл бўлинг.

Шундан кейин халифа Абу Нўвосга эсини йўқотгунга
 қадар шароб ичирибди, ниҳоят, унга яна бир қадаҳ ту-

тишгап экан, бир қултум ичганича, қадаҳни қўлида ушлаб тура берибди. Халифа капизакка қадаҳни беркитиб қўйишни амр қилган экан, у олиб оёқлари орасига яширибди. Шундан кейин халифа қиличини яланғочлаб қўлига олибди-да, Абу Нўвоснинг тепасига келиб, уни қилич билан турта бошлабди. Абу Нўвос ҳушига келиб қараса, тепасида халифа қилич яланғочлаб турганмиш. Бу ҳолини кўриб унинг кайфи тарқаб кетибди. Халифа унга: «Бизга бир шеър айт, унда ичган қадаҳнинг тўғрисида гап бўлсин, йўқса, каллангни олама!» — дебди. Абу Нўвос шу замонийёқ қуйидаги шеърни ўқибди:

Нигорим ўғри чиқиб,
Дилимни этди хароб.
Пиёламни яшириб,
Мени қўйди бешароб,
Бекитган жойи маълум,
Тилим лол, бағрим кабоб.
Уяламан айтурга,
Халифам шод беҳисоб.

«Худо жонингни олсин, — дебди халифа, — буни қайдан билдинг? Майли, айтганингни қабул қилдик».

Хорун ар-Рашид Абу Нўвосга бир хилъат ва минг динор ҳадя қилган экан, у ўзида йўқ хурсанд бўлиб чиқиб кетибди.

САХИЙЛИК ВА ОЛИЙ ҲИММАТЛИК ҲАҚИДА

Бир кишининг қарзи кўпайиб, аҳволи тапг бўлиб қолгандан кейин қариндош-уруғ, бола-чақаларини ташлаб, боши оққан томонга қараб кетибди. У тўхтовсиз йўл юриб, бир қанча муддатдан кейин аллақандай бир шаҳарга етиб борибди. Шаҳарнинг девори жуда баланд, иморатлари эса катта-катта экан. Эзилиб-хўрланиб, зўр-базўр шаҳар ичкарасига кириб борибди. Унинг қорни жуда оч ва ўзи сафардан ниҳоятда чарчаган экан.

Хорғин, кўчада кетаётса, бир гуруҳ одам суҳбатлашиб қаёққадир кетишаётган эмиш. У ҳам шулар билан бирга кетаверибди. Улар шоҳ қароргоҳига ўхшаш бир ерга киришган экан, у одам ҳам бирга кирибди. Улар ичкари кириб анчагина юришгандан кейин юқорида ўтирган бир кишининг қаршисида тўхташибди. У одам жуда виқорлигу, атрофида ғуломлар ва ходимлар туришганмиш, кўри-

ниши вазирлардан бирининг ўғлига ўхшармдш. У келган одамларни кўриши биланоқ ўрнидан туриб ҳурмат билан қарши олибди. Уларга қўнилиб келган ҳалиги одам буни кўргач ваҳимага тушиб қолибди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— ҳалиги эрганиб келган одам бу ишдан ваҳимага тушиб, чиройли биполар, ходимлар ва ҳанамаатни кўриб ҳайрон қолибди. Кўрқиб кетганидан орқасига чекиниб, одамлардан узоқроқ, ҳеч ким кўрмайдиган жойга бориб ўтирибди. У бориб ўтирган заҳоти тўртта ов ити етаклаган бир киши кириб келибди. Итларнинг устига хилма-хил шойи ва кимхоб ёпинчиқлар ташланган, бўйинларида олтин ҳалқа ва кумуш занжир бормиш. У ҳар қайси итни алоҳида-алоҳида жойга бойлаб, ўзи чиқиб кетибди-да, сифатли овқатлар тўлдирилган олтин товоқлар келтириб ҳар бир итнинг олдига биттадан қўйиб кетибди. Ҳалиги одам жуда оч бўлгани сабабли овқатга тикилиб қолибди. Ҳатто итлардан бирининг олдига бориб у билан бирга овқатланмоқчи ҳам бўлибди, бироқ ваҳима қолиб келиб, у ўзини бундай қилишдан тийибди. Шу пайт нима ҳам бўлибди-ю, ҳалиги итлардан бири унга қараб менинг ёнимга кел, дегандек ҳалиги одамга ишора қилибди. У ҳам тортинмай тўғри бориб овқатдан ея бошлабди. Қорни тўйгач кетмоқчи бўлган экан, ҳалиги ит ишора билан товоқни ҳам ола қол дегандек оёғи билан унинг ёнига суриб қўйибди. У ҳам товоқни шартта олиб, уйдан чиқиб кетаверибди, ҳеч ким уни таъқиб этмабди ҳам.

Кейин у бошқа шаҳарга бориб товоқни сотибди-да, пулга турли хил мол олиб, ўз юртига қайтиб келибди. Молларини сотиб, қарзларини тўлабди. Унинг ризқи кўпайиб, бойлиги борган сари ортаверибди-ю, фаровонликда умр кечира бошлабди. У шу йўсинда аллақанча вақт ҳаёт кечиргач, ўзига -ўзи: «Энди бойишимга сабаб бўлган шаҳарга бораман, олтин товоқ эгасига муносиб ҳадялар олиб, ити менга инъом қилган товоқнинг қимматини бериб келаман»,— дебди.

Шундан кейин у кишига муносиб ҳадялар олибди-да, ёнига олтин товоқнинг қимматича пул қўшиб, йўлга тушибди. Кеча-кундуз йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб

ўша шаҳарга етиб борибди. Мазкур одам билан учрашиш ниятида унинг қашонасига борибди. Бундай қараса, у ерда хароба ва бўм-бўш уйлар билан нолаю фигон қилиб ётган зоғлардан бўлак ҳеч нарса йўқмиш. Бу аҳволдан дили вайрон, хотири парижон бўлиб, шоирнинг қуйидаги сўзларини эслабди:

Дилда тўғрилиқдан қолмади асар,
Шунингдек уйларда йўқ бойлигу зар.
Тамоман бошқадир энди бу водий,
Кийик ҳам бошқадур, бошқа тепалар.

Кейин бошқа шоирнинг айтганларини такрорлабди:

Суд шарнаси келар, босади титроқ,
Дўстларимиз чўлда уйқуда, бироқ —
Ҳамма уйғонганда шарна қочади,
Ҳаммаёқ бўм-бўшу мақсад ҳам йироқ.

У киши бу вайроналикни ўз кўзи билан кўриб, фалакнинг гардиш нималар қила олишини фаҳмлабди. Илгари кўрганларидан лоақал асар ҳам топмабди. У ёқ-бу ёқни кўздан кечириб, мискин бир кишини кўриб қолибди, унинг аҳволидан кишининг баданидаги туклар тиккайиб, тоғу тошлар юмшагудек эмиш. Ўша одамнинг яқинига бориб: «Тақдир азал бу жой эгасининг бошига қандай кулфатлар солди экан? Унинг порлоқ ой ва юлдузлари қаён қойиб бўлди? Бундай ҳодисалар рўй бериб бу бинонинг деворларидан бошқа ҳеч нарса қолмаслигига бойс нима?» — деб сўраган экан, у шундай жавоб берибди: «Қаршинида турган бу мискин-гадо фалак етди-тирган фалокатдан азият чекди. Агар мақсадинг бу кишининг сабабидан огоҳ бўлмиш эса, билгин э зот, тақдирнинг ишларида ажабланарли ҳеч нарса йўқ. Мен шу жойларнинг эгасимап, буларнинг ҳаммасини ўзим билиб қилган эдим. Бу ердаги нур сочиб турган ойлар, ҳанаматли жиҳозлар ва гўзал канизақларнинг бариси меники эди. Аммо замона мендан юз ўгириб, ходимлариму бойликларимни олиб кетди. ўзимни мана шундай аянч аҳволга солиб, кутилмаган фалокатларга дучор этди. Лекин сенинг бундай савол беришингга ҳам, албатта, бир сабаб бўлса керак, шундан мени хабардор қил».

У одам алам ва ғусса билан қиссасини бошдан-оёқ баён этиб: «Мен сенга ажиб ҳадялар билан ўша сендан олган олтин товоқ қимматини келтирдим, — дебди. — Ме-

нинг фақирликдан сўнг бойишимга, уй-жойимнинг хароб-
ликдан кейин обод бўлишига шу товоқ сабаб бўлди. На-
тижада, мен ғам-алам, ташвиш ва қийинчиликлардан
халос бўлдим».

У бечора бўлса бош тебратиб йиғлабди ва нола-ю
фигон чекиб: «Менимча тентак бўлсанг керак,— дебди
шунча йўл босиб келган кишига,— чунки ақлли одам
бундай қилмайди. Итим сенга инъом қилган олтин товоқ-
ни мен сендан қайси юз билан қайтариб оламан; ажабо,
итим ҳадя қилсину мен қайтариб олай? Худо ҳақи, агар
бундан баттароқ аҳволга тушиб қолгудек бўлсам ҳам
сендан тирноқдай нарса олмайман! Соғ-саломатликда
келган йўлингга қараб кета бер!»

Шундан кейин товоқ ҳақини олиб келган киши унинг
оёғини ўпибди-да, таҳсин ўқиб, қайтиб кетишга қарор
қилибди. У билан видолашар экан, мана шу байтни
ўқибди:

Кишилар ҳам, кучуклар ҳам кетишди,
Худо раҳмат юборсин барчасига.

БИР ЛАШКАР БИЛАН ИСКАНДАРΙΑ ВОЛИЙСИ ҲУСОМИДДИН

Искандария қалъасида Ҳусомиддин исмли бир волий
бўлган экан. Қушларнинг бирида кечаси, у ўз маҳкама-
сида ўтирса, бир лашкар келиб: «Эй мавлоно волий,—
деб мурожаат қилибди унга.— Мен бу шаҳарга шу ке-
часи келдим. Фалон ердаги карвонсаройга тушиб кеча-
нинг учдан биригача ўша ерда ётиб ухладим. Бир маҳал
уйғониб қарасам, хўржупимни, қирқиб ичидан минг ди-
норли ҳамёнимни ўгирлаб кетишибди». Лашкар сўзини
тугатмасданоқ, волий соқчиларини чақирибди-да, ўша кар-
вонсаройдаги барча одамларни эрталабгача қамаб қўйиш-
ни буюрибди.

Тонг отгандан кейин волий қийнов асбобларини келти-
ришга буюрибди-да, ушланган одамларни пул йўқотган
лашкарнинг олдида қийнамоқчи бўлибди. Шу пайтда бир
киши тўсатдан одамлар орасини ёриб ўтиб, волийнинг
қаршисига келибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳақоя
айтишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— волий одамларни қийнамоқчи бўлиб турган экан, шу пайтда бир киши тўсатдан одамлар орасини ёриб ўтиб, волий билан лашкарнинг олдига келибди-да: «Эй, амир, бу одамларни бўшатиб юбор, уларда гуноҳ йўқ. Бу аскарнинг пулини мен олганман, мана унинг хуржунидан ўғирланган ҳамён»,— деб, енгидан ҳамённи чиқариб, волий билан лашкарнинг олдига қўйибди.

Волий лашкарга қараб: «Ол пулингни, энди бу одамлар ҳақли равишда озод этилади»,— дебди. Ўша ердаги барча мўмин бандалар ҳамён қайтариб берган кишига тасанно айтиб, дуо қилишибди. Кейин ҳалиги одам волийга: «Эй амир, усталик сенинг олдингга ўз оёғим билан келиб ҳамённи топиширишда эмас, балки, шу ҳамённи лашкардан иккинчи марта олишда»,— дебди. Волий! «Қандай қилиб олдинг уни, эй айёр?»— деб сўраган экан, у киши шундай жавоб берибди: «Эй амир, мен Мисрда саррофлар бозорида турган эдим, бирдан бу лашкарнинг пул майдалатиб шу ҳамёнга солаётганини кўриб қолдим. Унинг орқасидан кўчама-кўча кета бердим, бироқ ундан пулни олиш имконини тополмадим. Лашкар тўғри сафарга чиқди; мен ҳам унинг кетидан шаҳарма-шаҳар юра бердим, йўлда турли ҳийлалар ишлатдим, барибир ундан пулни ололмадим. Кейин у мана шу шаҳарга келиб тушди, мен ҳам унинг изидан қолмадим, у келиб ўша карвонсаройга қўнди, мен ҳам унинг ёнидан жой олдим-да, ухлашгани кутиб ётдим. Хуррак товуни эшитилгандан кейин секин-секин ёнига бордим-да, мана бу пичоқ билан хуржунни кесиб, мана бундай қилиб ҳамённи олдим».

У гапда давом этар экан, қўлини узатиб волий билан лашкар олдида турган ҳамённи олибди-да, орқага тислашиб бир чеккага ўтибди. Волий ҳам, лашкар ҳам, ўша ерда турган ҳамма одамлар ҳам у хуржундан ҳамённи қанақа қилиб олганини кўрсатяпти, деб ўйлаб, қараб туришаверибди. У эса тўсатдан топиб чиқиб ўзини сувга ташлабди. Волий одамларига: «Уни тутинглар!»— деб бақирибди. Улар ўғрини қувлаб кетишибди. Волий одамлари сув лабига бориб, кийимларини ечиб, зинапоялардан тушгунларича айёр ўғри ўз йўлини топиб кетганига улгурибди. Уни қидиришиб топишга олмабди. Чунки Искандария кўчаларининг ҳаммаси бир-бирига улашиб кетган экан.

Одамлар айёр ўғрини тополмай қайтиб келишгандан кейин волий лашкарга шундай дебди: «Энди бу одамларда ҳақинг қолмади: душманинг кимлигини билдинг, пулингви ҳам қўлга олдинг, лекин уни сақлаб қололмадинг».

Лашкар пулдан умид узиб чиқиб кетибди, бегуноҳ одам аса волийнинг қийноғидан қутулиб қолган экан.

МАЛИК НОСИР БИЛАН УЧ ВОЛИЙ

Кунлардан бир кун Малик Носир уч волийни: Қоҳира волийси, Булоқ волийси ва Эски Миср волийсини ҳузурига чақиртирибди-да: «Хар қайсингиз волий бўлиб турганингизда рўй берган энг ажойиб ҳодиса-воқеаларни гапириб берсангиз» — дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Малик Носир уч волийга: «Хар қайсингиз волий бўлиб турганингизда рўй берган энг ажойиб ҳодиса-воқеани гапириб берсангиз» — дебди. Улар: «Бош ва қош устига», — дейишибди.

Дастлаб, Қоҳира волийси ҳикоя қилишга киришибди: «Эй мавлоно султон, мен волийлик қилиб турган кезларда рўй берган энг қизиқ воқеа мана шу. Шаҳарда иккита мўътабар гувоҳ бор эди, улар қон тўккан ёки бирон кимсани ярадор қилган кишилар ишига гувоҳлик берардилар. Уларнинг ўзлари хотинлар билан айшу ишрат қилиш, шароб ичиш ва бузқўликка жуда ҳирс қўйган эдилар. Мен уларни қўлга тушириб, жазосини беролмай юрардим. Шу сабабли майфуруш, мевафуруш, шамфуруш ва фоҳишахона эгаларига, агар шу иккала гувоҳ хоҳ биргаликда, хоҳ якка-якка шароб ичгудек бўлса, ёки бузқўчилик қилса, мендан бекитмай дарҳол хабар қилинлар, деб тайинладим. Улар: «Бош устига», — дейибди.

Иттифоқо, кунларнинг бирида кечаси олдимга биров келиб: «Ё мавлоно, айтган икки гувоҳингиз ҳозир фалон кўчадаги фалон уйда катта бир бемазагарчилик билан шуғулланыптилар», — деди. Дарҳол отланиб киши танимасини

учун кийимимни ўзгартирдим-да, бир ғуломимдан бўлак ҳеч кимни олмай йўлга тушдим. Тўхтовсиз юриб, айтилган дарвозанинг тагига етиб бордик; тақиллатган эдим, бир чўри қиз чиқди-да, эшикни очиб кимлигимни сўради. Мен жавоб бермай, тўғри ичкари кирдим, қарасам, ҳақиқатан ҳам ўша икки гувоҳ ўтиришибди; бузуқ хотинларни қучиб, шароблар ичишяпти. Мени кўриб ўринларидан туришди-да, ҳурмат билан тўрга ўтқазишди: «Марҳабо, эй азиз меҳмон ва зарофатли улфат»,— дейишди улар. Шундай қилиб улар мендан қўрқингани ҳам йўқ, чўчишгани ҳам. Шу пайт уй эгаси чиқиб кетиб бир оз вақт йўқ бўлиб кетди-да, уч юз динор пул олиб, қайтиб кирди. Улар менга қараб шундай дейишди: «Эй мавлоно волий, бизни бу шармандалик учун қапча жазоласанг оз; бироқ, бу билан ўзингга ташвиш орттирасан, холос, яхшиysi шуки, мана бу пулни олиб айбимизни беркитиб кета бер, муродингга ета бер. Худойи таолонинг ҳам бир поми — беркитувчи, бадаларининг ҳам беркитувчиларини яхши кўради, бунинг устига, ҳам мукофот олиб, ҳам савоб топасан».

Ўзимга-ўзим: «Улардан бу олтинни олгип-да, бу сарфча уларнинг гуноҳидан ўт, агар яна шу ҳол рўй бериб қолса, жазолаш қочмас»,— дедим-да, пулга хасислик қилиб, улардан уч юз динорни олдим. Уларни ташлаб чиқиб ҳам кетдим, ҳеч ким ҳеч нарсани сезмади. Иккинчи куни хонамда ўтирган эдим, бирдан қозидан элчи келиб: «Эй волий, сизни қози чақиряпти, бориб келармишсиз»— деди. Отланиб, у билан бирга қозининг олдига бордим, ўйлаб-ўйлаб нима сабабдан чақиртирганига ақлим етмасди. Қозининг олдига кирсам, икки гувоҳ билан менга уч юз динор берган уй эгаси ўтиришибди. Уй эгаси мени кўриши билан ўрнидан туриб, мендан пулни даъво қилди. Инкор қилинган бўлак иложи-корим йўқ эди. Бироқ уй эгаси бир мактуб чиқарди, менга уч юз динор бергани тўғрисида ҳалиги икки гувоҳдан ёзма шохидлик олган экан. Қози ҳам уларнинг гувоҳлигига ишониб, менга ўша маблағни қайтаришни буюрди. Шундай қилиб, кўр бўлиб-басир бўлиб уч юз динорни қайтариб бердим. Жаҳлим чиқди, уларга ёмонлик қилишни кўнглимга тугиб қўйдим, ўз вақтида жазоламаганим учун минг марта пушаймон бўлдим. Хи-жолат чекканимдан ўзимни қаерга қўйишни билмай чиқиб кетдим. Мен волий бўлиб турганимда рўй берган воқеаларнинг энг қизиги шу».

Ундан кейин Булоқ волийси гап бошлабди: «Эй мав-

лоно султон, мен волий бўлиб турган фурсатда юз берган энг қизиқ воқеа мана шу бўлди: одамлардан қарз ола-ола қарзим уч юз минг динорга етиб қолди, қарз берганларнинг қистови мени адоий тамом қилди. Ахийри, орқа ва ўнгимдаги бор буду-шудимнинг ҳаммасини сотдим-у, юз минг динор жамладим, холос...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Булоқ волийси давом этиб дебди: «Орқа-ўнгимдаги барча нарсаларимни сотдим, шундай бўлса ҳам юз минг динордан ортиқ пул жамлаёлмай жуда гаранг бўлдим. Бир кун кечаси шу аҳволда уйда ўтирган эдим, бирдан кимдир эшикни тақиллатиб қолди. Ғуломларимдан бирига: «Чиқиб қара-чи, ким келди экан?»— дедим. У чиқиб кетиб, бир маҳал қайтиб келди, қарасам, ранги ўчиб, қони қочган, дир-дир титрайди. «Нима бўлди?»— деб сўраган эдим, «Эшик олдида ҳам қилич, ҳам пичоқ таққан ян-яланғоч бир одам турибди. Унинг ёнида худди ўзига ўхшаш бир қанча одамлар ҳам бор. Улар сени чақирин-япти», деди. Қиличимни қўлимга олиб, улар ким экан, деб чиқсам, худди ғулом айтгандек бўлиб чиқди. «Менда нима ишишлар бор?»— деб сўраган эдим, «Биз ўғрилармиз,— дейишди улар,— бу кеча катта бир ўлжани қўлга киритиб шуни сепга атадик, бу билан қарзларингни тўлаб, ташвишдан қутуласан». «Ўлжа қаерда?»— деб сўраган эдим, олтин ва кумуш идишлар билан тўла катта бир сандиқни кўтариб келишди. Уни кўриб севишиб кетдим-да, ичимда: «Бу билан қарзимдан қутуламан, яна ўшанчаси ўзимга ортиб ҳам қолади!»— деган хаёлга бордим. «Уларни қуруқдап-қуруқ жўнатиш мурувватдан бўлмас»,— деб ўйлаб, қўлимдан юз минг динорни уларга бердим-да, кўрсатган мурувватлари учун ташаккур айтдим. Улар пулни олишди-да, қоронғи тун қаърига кириб кетишди, уларни ҳеч қим пайқагани ҳам йўқ.

Тонг отгандан кейин қараб билсам, сандиқдаги нарсалар устига зарҳал ва қалай юргизилган мис экан, бу нарсалар ҳаммаси бўлиб беш юз дирҳамдан ортиқ турмасди. Қўлимдаги олтинларнинг кетганига ниҳоятда ачиндим, ғамимга ғам қўшилди. Мен волий бўлган вақтимда рўй берган воқеаларнинг энг қизиғи шу».

Шувдан кейин эски Миср волийси туриб сўз бошлабди: «Эй мавлоно султон, ўнта ўғрини ҳар бирига биттадан дор қурдириб остирдим-да, қоровулларга тагин бирон одам булардан битта-яримтасини олиб кетмасин, яхшилаб сақланглар»,— деб тайинладим. Эртасига бориб қарасам, битта дорда иккита одам осиглиқ турибди. «Бу ишни ким қилди, иккинчи одам осилган дор қани?»— деб сўрасам, қоровуллар индамай туришаверди. Ғазабим қайнаб, энди саваламоқчи бўлган эдим: «Эй амир, биз кечаси ухлаб қолибмиз,— деб ёлворишди улар,— бир маҳал уйғониб қарасак, осилиб турганлардан бирини дор-пора билан бирга ўғирлаб кетишибди. Биз сендан қўрқдик, шу пайтда у ёқ-бу ёққа кўз югуртирсак бирдан эшак миниб биз томонга келаётган бир фаллоҳни кўриб қолдик. Уни тутдик-да, қатл этиб, ўғирланган ўликнинг ўрнига осиб қўйдик». Бу ишдан ғоят таажжубланиб: «Фаллоҳнинг нимаси бор экан?»— деб сўрадим. «Эшагида бир хуржунни бор экан»,— дейишди улар. «Хуржуннинг ичида пима бор экан?»— десам, «Билмадик»,— деб жавоб беришди. «Қани бу ёққа олиб келинглар-чи»,— деб буюрдим-да, келтиришгач, ичини очдим. Қарасам, хуржуннинг ичидан чопиб ўлдирилган одам калласи чиқди. Бундан ҳангу манг бўлиб ўзимга-ўзим: «Субҳон оллоҳ! Бу фаллоҳнинг осилишига сабаб мана шу ўлдирилган одам олдидаги гуноҳи, холос; ҳар ким экканини олади»,— деб қўйдим.

САРРОФ БИЛАН ЎҒРИ

Саррофлардан бирининг олтин тўла ҳамёни бор экан. Бир кун у ўғрилар олдидан ўтиб кетаётса, улардан бири: «Мен шу ҳамённи қўлга киритишнинг уддасидан чиқаман»,— дебди. «Қандай қилиб?»— деб сўрашабди шериклари. У: «Қараб туринглар»,— дебди-да, саррофнинг орқасидан уйигача кузатиб борибди. Сарроф уйига кириб, ҳамённи супага ташлабди-да, заҳартанг қилиб турган экан, ҳожатхонага кириб кетибди. Чўрисига эса обдастага сув ҳозирлаб беришни буюрибди. Чўри обдастани кўтариб ҳожатхонага кирган чоғда ўғри кириб, ҳамённи олибди-да, шерикларининг олдида келиб, бўлган воқеани айтиб берибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— ўғри ҳамёни олибди-да, шерикларининг олдига келиб, бўлган воқеани айтиб берибди. «Худо ҳақи, ҳақиқатан ҳам қилган ишинг жуда зўр айёрлик,— дейишибди улар,— бундай иш ҳамманинг ҳам қўлидан кела бермайди. Аммо сарроф ҳожатхонадан чиқади-да, ҳамёнини топмагандан кейин чўрисини калтаклаб, бечорага ноҳақдан-ноҳақ азоб беради. Бу қилган ишинг мақтайдиган иш бўлмабди. Агар ростданам устомон бўлсанг, чўрини калтак азобларидан қутқарасан». Ўғри: «Худо хоҳласа, чўрини ҳам қутқараман, ҳамёни ҳам олиб қоламан»,— деб саррофнинг уйига қайтиб борибди. Худди шу пайтда сарроф ҳамёни суриштириб, чўрисини уришиб турган экан. Ўғри эшикни тақиллатибди, сарроф: «Ким бу?»— деб овоз чиқарган экан, ўғри: «Бозордаги қўшнингизнинг хизматкори бўламан»,— деб жавоб берибди. У чиқиб: «Нима ишинг бор?»— деб сўраган экан, шундай жавоб берибди: «Хўжам сизга салом йўллаб, шунда, дедилар: «У кишининг айтишича, сиз бутунлай ўзгариб паришонхотир бўлиб кетганмишсиз. Ҳамёнингизни дўкон эшиги олдига ташлаб кетибсиз. Биронта бегона одамнинг қўлига тушганда ундан айрилиб қолар экансиз. Хўжам уни кўриб, олиб қўйибдилар. Шу ҳамёни олиб келган эдим». Ўғри шу сўзларни деб ҳамёни чиқариб кўрсатибди. Сарроф уни кўриши биланоқ: «Бу менинг ҳамёним»,— деб қичқириб унга қўл узатибди. Ўғри эса: «Мендан бу ҳамёни олганингиз ҳақида хўжамга мактуб ёзиб бермагунингизча уни сизга бермайман. Шундай қилмасангиз хўжам ҳамёни сизга топширганимга ишонмайди»,— дебди.

Сарроф шоша-пиша ҳамёни олгани тўғрисида мактуб ёзиб бергани ичкарига кириб кетибди. Ўғри эса ҳамёни олиб йўлга тушибди, шундай қилиб у чўрини ҳам азобдан қутқариб қолган экан.

АЛОВУДДИН ВОЛИЙ БИЛАН ФИРИБГАР

Бир куни кечаси келишган, чарпахл одам сандиқ кўтарган ходими билан бир эшик олдига келиб тўхтабди. Бу Қус волийси Аловуддиннинг уйи экан. Келган киши унинг ғуломларидан бирига: «Кириб амирга айт, мен у билан бир сир хусусида учрашмоқчи эдим»,— дебди.

Ғулом кириб хабар қилгач, амир уни олиб киришни буюрибди.

У одам уйга кирибди, амир унинг яхши кийинган ва хуштабиатлигини кўриб ёнидан жой кўрсатибди, уни иззат-ҳурмат қилиб: «Хўш, хизмат, не ҳожат билан келдинг?»—деб сўрабди. «Мен йўлтўсар қароқчиларданман,—дебди у жавоб бериб,—бундан буён сизнинг қўлингизда тавба-тазарру қилиб, тўғри йўлга қайтишни истайман. Шу хусусда менга мадад қилурсиз деган умид билан паноҳингизга келдим. Мана шу сандиқда яқин қирқ минг динорли нарсаси бор. Шу нарсаларни сизгагина муносиб кўрдим. Ўзингизнинг холиси ва ҳалол пулингиздан менга минг динор берсангиз, мен уни дастмоя қилиб, шу орқали ёмон йўлдан қайтсам. Сизга худодан қайтсин».

Кейин сандиқни очиб, ичидаги нарсаларни волийга кўрсатибди. Сандиқ тилла асбоблар, жавоҳирлар, қимматли тошлар ва марваридларга тўла экан. Уларни кўриб волий ҳангу-манг бўлиб қолибди, кейин ниҳоятда суюниб кетиб, хазинадорига: «Минг динорли фалон халтачани келтир»,—дебди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,—деб давом этди Шаҳризод,—волий хазинадорини чақириб: «Фалон халтачани келтир!»—дебди, у халтачада минг динор олтин бор экан. Хазинадордан халтачани олиб ҳалиги кишига берибди, у волийга ташаккур билдирибди-да, уйдан чиқиб қоронғилик қаърига кириб кетибди.

Тонг отгач, волий заргарлар бошлиғини чақиртириб сандиқдаги тилла буюмларни кўрсатибди. Биласки, у нарсаларнинг ҳаммаси қалай ва мисдан қилинган экан, гавҳарлар, қимматли тошлар ва марваридлар эса ҳаммаси шиша экан. Волий бундан ниҳоятда хафа бўлиб, фирбгарни қидиртирган экан, ҳеч ким уни тополмабди.

ИБРОҲИМ ИБН МАҲДИЙ БИЛАН КАНИЗАК

Амир ал-мўминини Маъмун Иброҳим ибн Маҳдийга: «Босдан кечирган саргузаштларингдан энг қизиғини ҳикоя қилиб бер»,—дебди. «Бош ва қош устига, эй амир

ал-мўминин, — деб гап бошлабди Иброҳим, — бир куни айлашиб келгани кўчага чиқдим. Бир жойдан ўтиб кетасам тансиқ бир овқат ҳиди димоғимга урилди. Кўнглим суст кетди-ю, ўтиб кетишимни ҳам, уйга киришимни ҳам билмай, таққа тўхтаб қолдим. Бошимни кўтариб юқорига қарасам, даричадан кўриниб турган бир кафт билан билакка кўзим тушди, бунақа чиройли қўлни умримда кўрмаган эдим. Уни кўриб ҳушим бошимдап учди, лаззатли таомнинг ҳидини ҳам унутдим.

Уша уйга кириш чорасини ахтара бошладим. Қарасам, нарироқда бир тикувчининг дўкони кўринди, унинг олдида бориб салом бердим, у алик олди. Ундан: «Бу ҳовли кимники?» — деб сўраган эдим. «Бир савдогарники», — деган жавобни берди. «Унинг исми нима?» — деб яна сўраган эдим, тикувчи унинг кимлигини, отасининг исми, қайси савдогарлар билан улфатчилик қилишигача айтиб берди.

Биз у билан шу тахлитда суҳбатлашиб турган эдик, бир пайт нарироқда яқин аслзода кўриниб қолди. Тикувчи менга улар шу уй эгасининг яқин дўстларидан эканини билдириб, уларнинг исмини ҳам айтиб берди. Отимини қамчилаб уларга етиб олдим-да: «Қурбонингиз бўлай, Абу фалон сизларни кутиб қолди», — деб, улар билан бирга кетавердим, ўша дарвозага етиб боргач, ичкари кирдим, улар ҳам кетимдан кириб боришди. Уй эгаси мени улар билан бирга кўриб, уларнинг ўртоғи экан, деб билди-да, мени ҳурмат билан қаршилаб, тўрдан жой кўрсатди. Кейин дастурхон келтирилди, ичимда: «Худо мени бу овқатга етиштирди, энди ҳалиги билан эгасини кўрмоқ қолди», — деб қўйдим. Кейин суҳбатлашиб ўтиргани бошқа хонага чиқдик, у турли-туман ажойиботлар билан тўла экан. Уй эгаси мени меҳмонларидан бири деб ўйлаб, ҳадеганда меҳрибонликлар кўрсатар, гап навбати унга келганда, кўпинча менга қараб мурожаат қиларди. Мен билан бирга кирганлар ҳам каминани уй эгасининг дўсти экан, деб ниҳоятда илтифот кўрсатишарди.

Шундай қилиб, улар менга борган сари тузукроқ мулозимат қилишарди. Бир неча қадаҳ май ичишдик, кейин ниҳоятда келишган ва гўзал бир канизак чиқди-да, қўлга уд олиб қўйидаги байтларни ашула қилиб айтди:

Кўп ажабдур, бунда бир том остида бизнинг макон,
Келгани йўқ сенда ният, қийналур бу хаста жон.
Ҳар нигоҳингдин юрак сиррини англаймен равон,

Чушки ул куйган жигарнинг дардини қилди баён.
Кипригинг ҳам қошларинг менга ишоратлар қилур,
Ҳориган бодом қовоғу қўлларинг дер: «Бўл омон».

Эй амир ал-мўминин, қизинг жамоли ва ашула қилиб айтган шеърининг таъсирчанлиги мени ниҳоятда кўзгатиб, завқлантириб юборди. Унинг ажойиб сапъатига ҳасадланиб: «Эй канизак, яна айтилмаган баъзи нарсалар қолди»,— деган эдим, у аччиеланиб удни отиб юборди-да, хўжасига: «Қачондан бери мажлисингизга бетамизларни чақирадиган бўлдингиз?»— деди.

Айтган сўзимга минг пушаймон қилдим, бошқаларнинг ҳам гапимдан норози бўлганларини кўриб: «Энди барча умидлар зое кетди»,— деб ўйладим. Маломатдан қутулиш учун бир чора ўйлаб топдим: уд беришларини сўрадим-да: «Қиз ташлаб кетган усулни чалиб кўрсатмоқчиман»,— дедим. Утирганлар: «Бош устига, марҳамат»— деб уд келтириб беришди, мен уни созлаб мапа шу шеърни ашулага солиб айтдим:

Сенга опияқ ул кишиким, дардини тутди ниҳон,
Юзларига кўз ёши дарё бўлиб, оқди равон.
Бир қўли ила тилар бахтини ҳам ёр васлини,
Бир қўли кўксига доим, бу итоатдан пишон.
Эҳтирос қурбони бўлганларни кўрган бормукин?!
Фитнагар кўз дастидан бўлмиш аларнинг бағри қон!

Канизак ирғиб ўрнидан турди-да, энгашиб оёқларимни ўпди. «Уэр сўрайман, афандим,— деди у,— худо ҳақ», сизнинг мартабангизни билмабман, бундай сапъатни шу чоққача эшитган эмасман!»

Шундан кейин одамлар ниҳоятда завқланиб, ҳурматини янада ошириб юборишди. Ҳар қайсилари алоҳида-алоҳида бир ашула айтиб беришимни сўрашарди, мен ҳам чала бердим, ниҳоят, одамлар маст бўлиб, ақллариин йўқотдилар. Уларни кўтариб уйларига олиб кетишди. Уй эгаси билан канизак қолди, холос. Уй эгаси мен билан бир нечта қадаҳ ичгандан кейин, менга гап қотди: «Афандим,— деди у,— мен сени шу пайтгача билмай, умримни бекорга ўтказиб юборган эканман. Ўзингни менга танит, токи худо бу кеча юборган улфатиминг кимлигидан воқиф бўлай!» Мен ҳам гапга кирдим, бироқ исминини очиқ айтмаган эдим, у қасамёд этиб айганимни сўради, шундан кейин айтдим, отимни эшитиши билан ўрнидан ирғиб турди...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Иброҳим ибн Маҳдий ҳикоя қилишда давом этибди: «Уй эгаси исминини эшитиши билан иргиб ўрнидан турди-да: «Бундай фазилат сендан бошқа одамда бўлмаслигидан хабардор эдим!— деб хитоб қилди.— Замонга менга шундай исъмат юбордиким, унга шукур айтишдан ожизман. Эҳтимол, бу тушим бўлса керак. Бўлмаса мен бу кеча халифа уйимга ташриф этиб мен билан улфатчилик қилади деган фикрни хаёлимга ҳам келтирган эмасман!» Мен уни ўтиришга таклиф этдим, у ўтириб, у ерга кириб боришим сабабини сўради. Мен воқеани бошдан-оёқ сўзлаб бердим, ундан ҳеч нарсани яширмадим. «Овқат хусусида,— дедим мен,— қилган орзумга эришдим, аммо кафт ва бплак тўғрисидаги муродим ҳали ҳосил бўлганича йўқ». Уй эгаси. «Худо хоҳласа, бу муродингга ҳам эришасан»,— деди, сўнгра: «Эй фалончи, фалон қизга айт, ҳузуримизга келсин»,— деб буюрди.

Шундай қилиб, у барча канизакларини бирма-бир чақириб, менга кўрсата бошлади. Аммо мен улар орасида таниш қўл эгасини кўрмадим. «Афандим, худо исми билан қасамёд ётаманки,— деди уй эгаси,— онам билан синглимдан бўлак ҳеч ким қолмади, аммо худо ҳақи, уларни ҳам келтириб кўрсатаман». Мен унинг карамии ва кўнглининг кенглигидан ажабландим. «Қурбонинг бўлай, олдин синглингдан бошла!»— дедим, у: «Бажону дил»— деб розилик билдирди. Шундан кейин синглисини келтириб, унинг қўлини кўрсатди, маълум бўлишича, мен кўрган кафт билан билакнинг эгаси шу экан: «Қурбонинг бўлай,— дедим мен,— кафти билан билагини кўрган қизим мана шу». Уй эгаси шу заҳотиёқ гуломларига гувоҳларни айтиб келишни буюрди. Гувоҳлар келгач, икки ҳамён олтин келтириб: «Мана бу киши амир ал-мўминининг амакиси мавлоно Иброҳим ибн Маҳдий бўладилар,— деди уларга,— у киши синглим фалончинини никоҳларига олмоқчилар. Синглимни бу кишига берганим тўғрисида сизларни гувоҳ қилиб чақирдим. Маҳрига бир ҳамён олтин бераман. «Синглим фалончинини фалонча маҳр билан сизга хотинликка бердим». Мен ҳам: «Қабул қил-

дим» — деб жавоб бердим. Шундан кейин у ҳамёнлардан бирини синглисига, иккинчисини гувоҳларга берди-да, менга қараб: «Эй мавлоно, энди хоналаримдан бирини тайёрлаб бермоқчиман, хотинингиз билан шу ерда қолинг», — деди. Унинг саховатидан ўнғайсизландим-да, синглиси билан ўз уйида хилватлашгани номус қилиб: «Агар ижозат бўлса, ўз уйимга юборсанг», — дедим. У синглисини шу қадар кўп жиҳозлар билан жўнатибдики, кенг уйимиз торлик қилиб қолди. Кейин ундан мана шу ҳузурингизда турган ўғилни кўрдим».

Маъмун у кишининг саховатидан таажжубланиб: «У жуда ажойиб иш қилибди, бунақа одамни мен ҳали эшитган эмасман!» — деб хитоб қилибди. Кейин Иброҳим ибн Маҳдийдан ўша кишини келтиришни сўрабди. У киши халифа ҳузурига етиб келгач, Маъмун сўзлашиб кўриб, унинг заковати ва билимига тан берибди-да, ўзига хос аъёнлари қаторига киритибди.

САДАҚАНИНГ ФАЗИЛАТИ ВА ФОЙДАСИ ҲАҚИДА

Подшолардан бири ўз мамлакати аҳолисига: «Агар бирон киши садақа берадиган бўлса, унинг қўлини кесиб ташлайман», — деб қўйган экан. Шунинг учун ҳамма баварар садақа беришдан ўзини тийиб, ҳеч ким бировга хайр-эҳсон бермайдиган бўлибди. Иттифоқо, кунларнинг бирида бир хотиннинг олдига қорни оч, ўзи яланғоч бир киши келиб, садақа сўрабди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — бир хотиннинг олдига қорни оч, ўзи яланғоч бир киши келиб садақа сўрабди. Хотин: «Мен қандай қилиб сенга хайр-эҳсон қилай, ахир, подшо садақа қилган кимсанинг қўлини кесиб ташлайди», — деган экан, чувринди яла:

«Худо йўли учун сўрайман, бирон нарса бер», — деб туриб олибди. Худо йўли учун сўрагандан кейин хотиннинг раҳми келиб, унга иккита нон берибди. Бу хабар дарров подшога етиб борибди. У хотинни келтиришга буюрибди-ю, у келгач, қўлини кесиб, уйига қайтариб юборибди.

Орадан бир қанча вақт ўтгандан кейин подшо онасига: «Мен уйламоқчиман, — дебди, — бир чиройли хотин олиб

берсангиз». Онаси: «Яқинимизда бир хотин бор, ундан чиройлини топиб бўлмайди, лекин унинг бир айби бор»,— деган экан, подшо: «Қанақа айб?»— деб сўрабди. «Иккала қўли кесилган»— деб жавоб берибди онаси. Подшо уни бир кўрмоқчи бўлган экан, онаси бориб у хотинни бошлаб келибди. Подшо кўрган замониёқ мафтун бўлиб, унга уйланибди. Бу — ўша гадойга иккита нон садақа қилгани учун қўли кесилган хотин экан. Подшо унга уйлангандан кейин кундонлари ҳасад ўтида ёниб, у бечорани фоҳиша деб подшога мактуб ёзишибди. Бу вақт орасида хотин подшодан бир ўғил кўрибди. Подшо онасига мактуб юбориб, ўша хотинни саҳрога олиб чиқиб ташлашни буюрибди. Онаси ўглининг гапига иккита қилмай, келинни саҳрога элиб ташлатибди.

Хотин саҳрода ёлғиз ўзи қолгач, йиғлаб, полаю фирон қилиб боласини елкасига миндирганча боши оққан томонга кетаверибди. Юра-юра, ниҳоят, бир дарё олдида чиқиб қолибди-да, ташналигини қондиргани дарё ёнида чўккалабди. Сув ичаман деб энганган экан, елкасидаги боласи сувга тушиб кетибди. У ўша ерда ўтириб олиб фарзанд доғида, юрак-бағри эзилиб фарёд солибди. Шу пайтда ўтиб кетаётган икки киши ундан: «Нега йиғлаясан?»— деб сўрабди. «Болам елкамда эди, сувга тушиб кетди»,— деб жавоб берибди аёл. «Болангни олиб чиқиб берайликми?»— деб сўрашибди улар, хотин: «Қани энди, жон қонқи»,— деган экан, улар худойи таолодан сўраб дуо қилишибди, шу ондаёқ боласи ҳеч қандай зарар кўрмай соғ-саломат чиқибди. Улар яна: «Қўлингнинг аввалги ҳолига қайтишини хоҳлармидинг?»— деб сўрашган экан, аёл: «Мақсадингларга етинглар!»— дебди. Ўша кишилар алланима деб дуо ўқишган экан, аёлнинг қўли илгаригидан чиройли бўлиб, ўз ҳолига қайтибди. Бу ҳодисалардан кейин ҳалиги кишилар: «Бизнинг кимлигимизни биласанми?»— деб сўрашибди, у: «Худо билади»,— деган экан, ўзлари гап қотишиб: «Биз гадойга сеп ҳадя қилган иккита нон бўламиз, у садақа қўлингнинг кесилишига сабаб бўлган эди. Бировга яхшилик қилсанг зое кетмайди»,— дейишибди.

БИР ХУДОЖҲИ

Бани Исроил қавми орасида бир художўй одам бор экан. Унинг хотини пахта йигирар, ўзи эса ҳар кун ич сотиб пулига яна пахта олар, фойдасига эса оиласи учун

егулик бир нарса олиб, ўша куннинг ўзидаёқ тугатишар экан.

Куплардан бир кун бозорга чиқиб ип сотиб турган экан, дўстларидан бири учраб қолиб, муҳтожликдан шикоят қилибди. У ипнинг пулини шу дўстига берибди-да, ўзи пахта ҳам, овқат ҳам олмай, уйига қайтиб келибди. Буни кўрган уйидагилар: «Пахта билан овқат қани?»— деб сўрашган экан, «Фалончи учраб қолиб муҳтожликдан шикоят қилган эди, ипнинг пулини ўшанга бериб келдим»,— деб жавоб берибди. «Энди нима қиламиз, сотадиган ҳеч нарсамиз йўқ-ку?»— дейишибди уйдагилар. Уйида сипиқ бир коса билан кўвача қолган экан, холос. Шуларни кўтариб бозорга борибди. Аксни қарангки, бу нарсаларга ҳеч ким қайрилиб қарамасмиш ҳам. Боши қотиб бозорда ўтирган экан, олдида балиқ кўтарган бир киши ўтиб қолибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— художўй одам коса билан кўвачани кўтариб ўтираверибди-ю, бироқ уларни ҳеч ким сўрамабди ҳам. У нима қиларини билмай, боши қотиб турган экан, олдида бир одам балиқ кўтариб ўтиб қолибди. Балиқ сасиб кетганидан уни ҳам ҳеч ким олмаган экан. Балиқли киши ундан: «Қасод молингни касод молимга алишмайсанми?»— деб сўраган экан, у:— «Ҳа майли»,— деб коса билан кўвачани берибди-да, балиқни олиб уйига келибди. Уйидагилар: «Бундан нима қиламиз?»— дейишган экан, у: «Худоризқимизни етқизгунча шуни қовуриб еб турамиз»,— деб жавоб берибди.

Қовурамиз деб балиқнинг қорнини ёришса, ичидан марварид донаси чиқибди. Буни дарров чолга айтишибди. У эса: «Қаранглар-чи, агар тешилган бўлса, бировники бўлади, тешилмаган бўлса, худойи таоло ризқингизни берган бўлади»,— дебди. Қарашса, у тешилмаган экан.

Эртасига эрталаб чол марваридни билладиган танишларига кўрсатгани олиб кетибди. Таниш заргари: «Бу марваридни қайдан олдинг?»— деб сўраган экан, «Худонинг бизга юборган ризқи»,— деб жавоб берибди чол. «Бунинг пархи минг дирҳам туради»,— дебди таниши.— Мен шундан ортиққа ололмайман. Аммо фалончининг олдида бор,

уlining пули ҳам, билими ҳам ортиқроқ». У одамга олиб борган экан, у ёқ-бу ёғини кўрибди-да: «Бунинг нархи етмиш минг дирҳам, шундан ошиқ эмас»,— дебди. Чол рози бўлгандан кейин, унга етмиш минг дирҳамни санаб берибди. Чол ҳаммол чақириб, пулни кўтартириб олиб кетибди. Чол уйига етиб келган ҳам эканки, бир гадоё келиб: «Худойи таоло сенга ато қилган нарсадан менга ҳам бер»,— деб тиланибди. Чол: «Биз ҳам кеча сенга ўхшардик, шу пулнинг ярмисини ола қол»,— дебди.

Улар пулни иккига тақсимлаб, ҳар ким ўз қисмини олгач, гадоё пулни қайтариб: «Пулнинг ўзингга буюрсин. Мен бу ишни сени синаб кўргани қилган эдим, сен феълингдан топасан»,— дебди. Шундай қилиб у оиласи билан умрининг охиригача фароғатда яшаган экан.

АБУ ҲАССОН ЗИЁДИЙ

Абу Ҳассон Зиёдий шундай деб ҳикоя қилади: «Бир пайтлар келиб аҳволим жуда танглашиб кетди, ҳатто шу даражага етдики, боққол, нонвой ва бошқа шунга ўхшаш муомалада бўлган одамларим қарзларини қистай бошладилар. Ақлим шошиб бирон тадбир ҳам тополмай қолдим. Шу аҳволда нима қиларимни билмай ўтирсам, тўсатдан ғуломим кириб: «Эшикда ҳажга кетаётган бир одам турибди, олдингизга киришни истайди»,— деб қолди. «Майли, кирсин»,— деб ижозат бердим. Бир маҳал хурсонлик бир одам кириб салом берди: Мен алик олдим. Кейин у: «Сиз Абу Ҳассон Зиёдий бўласизми?»— деб сўради. «Ҳа, нима ишинг бор эди?»— деб сўрадим. «Ўзим ғариб бир одамман,— деди у,— ҳаж қилмоқчиман, бор тонган-тутган пулим ўзим билан бирга, уни кўтариб юриш оғирлик қилади. Маана шу ўн минг дирҳамни ҳаж қилиб қайтиб келгунимча қолдириб кетсам деган эдим. Борди-ю, ҳожилар карвони қайтиб келганда мен бўлмасам, билгинжи, вафот этган бўламан ва бу пул мендан ҳада бўлиб қолади, агар қайтиб келсам, ўзимники». «Майли, айтганингча бўлсин»,— дедим. У ёнидан халтачани чиқарган эди, ғуломимга дарров тарози келтиришни буюрдим. Тарозини олиб келгач, ҳалиги киши пулларни тортиб менга берди-да, ўзи чиқиб кетди. Дамни ғанимат билдим-да, боққол, нонвой ва бўлакларни чақириб қарзларимни тўладим...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Абу Ҳассон Зиёдий давом этиб дебди: «Муомилада бўлган кишиларимни чақиртириб қарзимни тўладим, у одам қайтиб келгунча худо бизга ҳам бирон нарса ато қилар»,— деган ҳаёлда шу пулдан сарфлаб, бемалою айшимни қилавердим.

Орадан бир кун ўтгач, ғуломим кириб: «Хуросонлик дўстингиз эшик олдида турибди», деса бўладими! «Айт, кирсин»,— дедим. У одам кириб: «Ҳажга кетаётган эдим, отамнинг вафот этганлик хабарини эшитиб қолдим. Энди қайтишга қарор бердим. Кеча қолдириб кетган пулимни қайтариб берсангиз»,— деди. Ундан бу сўзни эшитиб, шу қадар хафа бўлдимки, ҳали ҳеч ким бунақанги ташвиш тортмаган бўлса керак. Нима жавоб беришимни билмай, ҳайрон бўлиб қолдим. Тонгудек бўлсам, қасам ичтиришни турган гану, охиратда шарманда бўламан, сарф қилганимни айтсам, беҳурмат қилган бўламан. Шунинг учун: «Худо сени саломат қилсин,— дедим унга,— уйим айтарли ишончли эмас, унда бунчалик пулни сақлаб бўлмайди. Ҳамёнингни олганимдан кейин бир одамга бериб юборган эдим, пулинг ўшанинг уйида. Эртага кел, инпоолло, олиб кетасан».

Хуросонлик гапимга инониб уйимдан чиқиб кетди-ю, мен у қайтиб келса нима қиламан деб, ҳайропликда қолдим. Уйқум қочиб мижжа қоқолмадим. Ўрнимдан турдим-да, ғуломимга: «Хачирни эгарлаб бер»,— дедим. У: «Мавлоно, энди қоронғи тушди, ҳали кечадан ҳеч нарса вақт ўтгани йўқ»,— деди. Қайтиб ўрнимга ётдим, бироқ уйқум келмасди. Ҳадеганда ғуломни уйғотардим, у эса вақт эрта деб қайтарарди. Ниҳоят, тонг ёриша бошлаганда туриб хачирни эгарлаб берди, унга миниб олдим, аммо қаёққа боришимни билмасдим. Хачирнинг жиловини бўйнига ташлаб қўйдим-да, ҳаёл дарёсида сузиб кетавердим. Хачир Бағдоднинг шарқ томонига қараб юрибди.

Шу алфозда борар эканман, бир гуруҳ одамга кўзим тушди. Уларни илгари ҳам кўрган эдим. Бир чеккага қайрилиб, улар келаётган йўлдан бошқа йўлга ўтдим, аммо улар ҳам менинг кетимдан келишаверди. Мендаги тайласонни кўриб тезроқ юриб етиб олишди-да: «Абу Ҳассон Зиёдийнинг уйини биласизми?»— деб сўрашди. «Ўша одам мен бўламан»,— деган эдим, «Амир ал-мўминин чақиряпти»,— дейишди.

Улар билан бирга бориб халифа Маъмуннинг ҳузу-
рига кирдим. «Ким бўласан?» — деб сўради халифа. «Мен
қози Абу Юсуфнинг асҳобларидан бири, фақиҳ ва ҳадис-
донлардан бўламан», — деб жавоб бердим, «Исминг ни-
ма?» деб яна сўраган эди, «Абу Ҳассон Зиёдий», — дедим.
«Бошингдан не саргузашт кечирдинг, сўзла», — деди ха-
лифа. Бўлган воқеа-ҳодисаларни айтиб берган эдим, Маъ-
мун ўкраб йиғлади-да: «Сени деб пайғамбар алайҳиссалом
менга уйқу бермади. Кечанинг бошида энди ухлаган эдим,
у киши келиб: «Абу Ҳассон Зиёдийга ёрдам қил!» — деди.
Уйғониб кетдим, аммо сенинг ким эканлигингни билмас-
дим. Кейин бошқатдан ётиб ухладим, у киши яна ке-
либ: «Ҳолинга вой, эй Маъмун, Абу Ҳассон Зиёдийга
ёрдам қил», — деди. Уйғониб, нима қиларимни билмай,
яна ухлаб қолдим. У киши яна келиб: «Абу Ҳассон Зиё-
дийга ёрдам қил!» — деди. Шундан кейин бутун кечани
уйқусиз ўтказдим. Одамларни уйғотиб сени топиб келиш
учун ҳар томонга жўнатдим.

Шундан кейин Маъмун менга ўн минг дирҳам бериб:
«Буни хуросонлик кишига бер», — деди, кейин яна минг
дирҳам бериб: «Мана бу билан ишларингни ўнглаб ол», —
деди, бундан бошқа яна ўттиз минг дирҳам берди-да:
«Буни кам-кўстларингга яратиб, кийимларингни тузатиб
ол. Қабул куни олдимга келгин, бир амал бераман», —
деди.

Пулни олиб уйимга кетдим. Эрталабки намозни ўқиб
турган эдим, хуросонлик киши келиб қолди. Уни уйга
олиб кириб пулни қўлига бердим, у: «Бу менинг пулим
эмас-ку», — деб эди, «Ҳа шундай», — деб унинг гапини тас-
диқладим. «Бунинг сабаби нима?» — деб сўраган эди, бўл-
ган воқеани баён қилиб бердим. Эшитиб йиғлади ва:
«Худо ҳақи, — деди у, — агар бошида тўғриси-
ни айтганингизда, сиздан ҳеч нарса даъво қилмаган бўлардим.
Худо номи билан қасамд этаманки, энди ҳеч нарса олмай-
ман...»

Қисса шу ерга етганда топг отди. Шаҳризод ҳикоя
айтганини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, —
хуросонлик киши Зиёдийга қараб: «Агар бошда тўғриси-
ни айтганингизда, ҳеч нарса талаб қилмаган бўлардим.
Ҳозир ҳам, худо номи билан қасамд этаманки, бу пулни

олмайман, у сиз учун ҳаппаи-ҳалол»,— деди. У шу сўзларни деб олдимдан чиқиб кетди. Мен бўлсам кам-кўстимни тўғрилаб олдим, қабул куни Маъмуннинг саройига келдим. Қирсам, халифа ўтирган экан, мени ўз олдига чақирди-да, жойнамоz остидаи фармон чиқариб: «Мана бу сенинг Мадинайи шарифнинг ғарбидаги Боб ус-саломдан тортиб, узоқ масофагача қози қилиб тайинланганинг тўғрисидаги фармон»,— деди.— Сенга ҳар ойга маон тайин этдим». Одамлар ажабланиб, бунинг маънисини деиб, сўраган эдилар, воқеани бошдан-оёқ гапириб бердим. Бу хабар одамлар орасида тарқалиб кетди.

Абу Ҳассон Зиёдий Маъмун замопида вафот этгунча Мадинайи шарифда қози бўлиб турган экан.

МУРУВВАТ ВА САХИЙЛИК

Афсоналарга қараганда, ҳаддан ортиқ бойликка эга бўлган бир киши бор экан. Замона айланиб, у бойликдан айрилиб ҳеч вақосиз қолибди. Шунда хотини ўзини ўнглаб олиш учун дўстларидан бирининг олдига боришни маслаҳат берибди. У киши бир дўстининг олдига бориб, муҳтожлигини айтган экан, савдо иштини бошлаб юбориши учун беш юз динор қарз берибди. Қамбағалланиб қолган одам аввал гавҳарфуруш бўлган экан, бу пулга тилла сотиб олибди-да, дўкон очиб, олди-сотди ишлари билан машғул бўлибди.

Бир кун у дўконида ўтирса унинг олдига уч киши келиб, отасини сўрашибди. Отаси вафот этганини айтган экан, улар: «Ундан бирон зурёд қолганми?»— деб сўрашибди. «Ҳа, камина қолганман»,— деб жавоб берибди у. Келган кишилар: «Унинг ўғли эканингни ким тасдиқ қилади?»— деб сўрашган экан, «бозор аҳли»,— деб жавоб берибди. «Бўлмаса ўшаларни чақир, унинг ўғли эканингга гувоҳлик беришсин»— дейишган экан, гавҳарфуруш одамларни чақириб келибди; улар гувоҳлик бериб, тасдиқлашибди. Шундан кейингина ҳалиги уч киши бир хуржун чиқаришибди, унинг ичида ўттиз минг динорга яқин пул, гавҳарлар ва қимматбаҳо тошлар бор экан. Улар: «Бундан бизларга омонат қолдирган эди»,— дейишибди-да, хуржунни ташлаб ўз йўлларига кетаверишибди.

Гавҳарфурушнинг олдига бир хотин келиб ўзи беш юз динор турадиган бир гавҳарни уч минг динорга сотиб олибди. Гавҳарфуруш беш юз динор олиб қарз берган

ўртоғининг олдиға борибди-да: «Мана бу омонатингни ол, худо мушкулимни осон қилди»,— дебди. «Бу пулни сенга худо йўли учун берганман,— дебди дўсти,—ўзингда қолаверсин, мана бу мактубни ҳам олгин-да, аммо уни уйингга етмасдан аввал ўқима. Шу мактубда ёзилганларга амал қил».

Гавҳарфуруш мактубни олиб уйига йўл олибди. Етиб боргач, очиб ўқиса, қуйидаги байтлар ёзилган эмиш:

Берганлар — бизларга қарашлиларким,
Отам, ўғлим Али, Солиҳ амаким.

Опам жавоҳирни харид қилса ҳам,
Унга сарф бўлган пул мендадир балким...

Ранжима мендан, йўқ ўзга тилак,
Йўлингда хоксор бўлмоқдан бўлак.

АЖОЙИБ ТАСОДИФЛАР

Бағдодда аллақанча мол-мулкка эга бўлган бир бой бўлган экан, бироқ унинг бойлиги совурилиб кетиб зўрба-зўр кун кечирадиган бўлиб қолибди. Бир куни кечаси қаттиқ ухлаб ётган экан, тушида бир киши келиб: «Сенинг ризқинг Мисрда, ўша ерга бор»,— дебди.

Шундан кейин у киши Мисрга қараб йўлга чиқибди. Шаҳарга кечаси етиб бориб, бир масжидда тунабди. Шу масжид ёнида бир ҳовли бор экан. Бир гуруҳ ўғрилар масжидга кириб, ундан ҳалиги ҳовлига тушишибди. Ўғриларнинг ҳаракатидан уйдагилар уйғониб қолиб дод-фарёд кўтаришибди, волий ўз одамлари билан ёрдамга етиб келгунча ўғрилар қочиб кетишибди. Волий масжидга кириб, у ерда ухлаб ётган бағдодлик кишини кўрибди-да, ушлаб олиб қамчи билан роса савалабди. У бечоранинг ўлишига сал қолибди, кейин олиб бориб қамаб қўйибди.

Қамоқда уч кун ётганидан кейин волий уни чақиртириб, сўроқ қилишга киришибди. «Қайси шаҳардансан?» «Бағдодданман»,— дебди у. Волий яна савол ташлаб: «Нима сабабдан Мисрга келдинг?»— деб сўраган экан, бағдодлик киши жавоб бериб: «Тушимда бир кишини кўрдим, у сенинг ризқинг Мисрда, ўша ерга бор»,— деди. «Мисрда келиб билсам, у киши хабар берган ризқ сенинг қалтагит экан»,— дебди. Буни эшитиб, волий шу қадар қаттиқ кулибдики, ҳатто ақл тишларигача кўриниб кетибди.

Кейин: «Эй аҳмоқ—дебди у кишига,— меп бир одампи уч марта туш кўрдим, у ҳар сафар менга: «Бағдод шаҳрида, фалон маҳалланинг фалон ерида бир ҳовли бор, ҳовлининг ўртасидаги ҳовуз тагига жуда кўп миқдор пул кўмиб қўйилган, ўша ерга бориб пуллари ол»,— деса ҳам борганим йўқ. Сен бўлсанг туш кўрдим деб аҳмоқ бўлиб шу томонларга келиб юрибсан, ахир бу ниҳояти бир босинқираш, холос-ку. Шу гапларни дегапдан кейин унга бир оз пул берибди-да: «Бор энди ўз шаҳарингга етиб ол»,— дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— волий бағдодлик кишига бир оз пул бериб: «Бор энди ўз шаҳарингга етиб ол»,— дебди. У эсон-омон Бағдодга қайтиб келибди. Волий тасвишлаб берган жой ўша кишининг ўз ҳовлиси экан. Уйга етиб келгач, ҳовузнинг тагиги қазиса, аллақанча олтин чиқибди. Мана шундақа тасодифлар ҳам бўлар экан.

МУТАВАККИЛ БИЛАН КАНИЗАК

Амир ал-мўминин Мутаваккилнинг саройида тўрт юз канизак бор экан, шулардан икки юзтаси румликлару, икки юзтаси ҳабаш ва бошқа миллатлардан экан. Убайд ибн Тоҳир ҳам Мутаваккилга яна тўрт юз канизак юборибди — уларнинг икки юзтаси оқ, икки юзтаси ҳабаш ва бошқа халқлардан экан. Шулар орасида басралик бир канизак бўлиб, унинг исми Маҳбуба экан. Маҳбуба ҳусну жамолда тенгсиз, нозу карашмаси ҳаддан зиёд ўткир, уд чалиб ашула айтаркан, шунингдек шеър тўқиш билан ҳуснихатни ҳам обдан эгаллаган экан. Мутаваккил унга мафтун бўлиб, уни кўрмаса бир соат ҳам чиқолмайдиган бўлиб қолибди.

Канизак халифанинг ўзига бунчалик мойил бўлиб қолганини кўргач, ғурур билан унга илтифот ҳам қилмай қўйибди. Бундан Мутаваккил қаттиқ ғазабланиб, унга қарамай қўйибди. Бундан ташқари, сарой аҳлига бу канизак билан сўзлашишни ман этибди.

Бир печа кун шу йўсипда ўтибди. Аммо халифанинг кўнгли ҳамон ушга мойил экан. Бир кун эрталаб у ўз яқинларига: «Бу кеча тушумда Маҳбуб билан ярашган эмишман»,— дебди, улар эса: «Бу ҳол ўнгингизда бўлса ажаб эмас»,— дейишибди. Улар шу тахлит суҳбатлашиб ўтирсалар бир ходима келиб халифанинг қулоғига имадир деб шивирлабди-ю, халифа ўрнидан туриб ҳарамга кириб кетибди. Ходима Мутаваккилнинг қулоғига: «Маҳбубанинг ҳужрасидан ашула ва уд товуши чиқиб қолди, аммо не сабабдан экани бизга қоронғи»,— деган экан, халифа ҳужрага яқинланса, ҳақиқатан ҳам ичкаридан уд чалиб, ашула айтаётган овоз эшитилаётганимиш. Маҳбуба куйга жўр бўлиб қуйидаги байтларни ўқийётган экан:

Сарой ичра юрарман ёлғиз ўзим,
Бу орда тингламас ҳеч кимса сўзим.
Ўуноҳим ҳаддидан ошганга ўхшар,
Қутулмас қанчалар ёш тўкса кўзим.
Хаёлим ичра тонг пайтида келган,
Қора бўлмиш шаҳим олдида юзим.
Бу тонг менга, нетай ёлғонга ўхшар,
Қоронғилайди шомдек дилфрўзим.

Мутаваккил унинг бу сўзларини эшитиб, қизиқ бир тасодифдан таажжубда қолибди, чунки Маҳбуба ҳам худди шундай туш кўрган экан. Кейин халифа ҳужрага кирибди, буни сезган Маҳбуба дарров ўрнидан туриб, таъзим қилибди ва унинг оёқларини ўпиб: «Худо номи билан қасам ичаманки, афандим, мен бу воқеани кечаси тушимда кўрдиму. уйқудан кўз очиб, шу шеърни тўқидим»,— дебди. «Худо ҳақи,— дебди Мутаваккил унга,— мен ҳам худди шунга ўхшаш туш кўрдим». Шу баҳона билан улар ярашишибди-да, халифа унинг ҳужрасида етти кечакундуз қолиб кетибди.

Маҳбуба халифанинг исмини мушк билан ўз юзига ёзиб қўйган экан. Буни кўрган халифа қуйидаги шеърни ўқибди:

Жаъфар номин юзга чеккан, э дилрабо,
Ёзган хатлар менга ширин жондин аъло.
Юзинг узра хатлар ёзган бармоқларинг
Юрагимга кўп нуқталар қилмиш ато.
Жаъфар сепи кўн қатори сақлаб келди,
Шаробингни менга насиб этсин худо.

Мутаваккил вафот этгач, уни Махбубадан бошқа барча канизаклар унутиб юборишибди...

Қисса шу ерга етганда тоғи отди, Шахризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шахризод,— Мутаваккил вафот этгандан кейин уни барча канизаклар унутиб юборишибди, фақат Махбуба умрининг охиригача уни ёдлаб, ғаму андуҳда яшабди, у ҳам ёшини яшаб, дунёдан ўтгач халифанинг ёнига дафъа этилган экан.

ВАРДОН ҚАССОБ

Ал-Ҳоким биамр иллоҳ замониди, Миср шаҳрида Вардон исми бир қассоб ўтган экан. Унинг дўконига ҳар куни бир хотин келаркан-да, вазни икки ярим миср динарига барабар келадиган динар бериб: «Бир қўзичоқ беринг»,— дер экан. Хотин ўзи билан сават кўтарган бир ҳаммолни бошлаб келаркан. Қассоб ундан динарни олиб, қўзичоқни берар, хотин эса уни ҳаммолга кўтартириб ўз йўлига кетаркан; хотин эртасига барвақт яна қайтиб келаркан. Қассоб ундан ҳар куни бир динар олиб, бир қўзичоқ бераркан. Шу тариқа узоқ бир муддат ўтибди.

Кунлардан бир кун Вардон қассоб хотин ҳақида хаёлга чўмибди: «Бу хотин ҳар куни бир динарга бир қўзичоқ олади,— деб ўйлабди у,— лоақал бир кун ҳам қанда қилмайди, тағин пақд пул беради. Бу қизиқ бир иш-ку!»

Бир куни Вардон хотин йўқлигидан фойдаланиб, ҳаммолни гапга солган экан, у жавоб бериб: «Бу хотинга мен ҳам жуда ҳайронман,— дебди.— У ҳар куни сендан олган қўзичоқни кўтартириб, яна бир динарга бозордан овқатга керакли бошқа нарсалар, мева, шам ва газак олади, кейин насронийдан бир динарга икки шиша май олади-да, ҳаммасини менга юклаб Бўстони Вазир томонга боради. Кейин мени кўрмасин деб кўзимни боғлайди-да, қўлимдан етаклайди. Мен қаёққа кетаётганимни билмайман. Бир жойга етганимизда: «Шу ерга қўй»,— дейди. Унинг бундан бошқа битта бўш савати бор, менга ўшани беради-да, қўлимдан етаклаб кўзимни боғлаган

жойига олиб келади. Кейин кўзимни ечиб, ўн дирҳам беради».

Бу гапларни эшитган қассоб: «Худо хайрини берсин!» деб қўйибди-ю, лекин ўзи у ҳақда аввалгидан ҳам кўпроқ фикр юритиб қолибди. Ўша кеча не-не хаёлларга бориб ухлаёлмай чиқибди. Унинг ўзи шундай ҳикоя қилади:

«Тонг отгач, хотин одат бўйича дўконимга келди, динорни бериб, қўзичоқни олди-да, ҳаммолга кўтартириб қайтиб кетди. Мен ҳам дўконни шогирдимга топшириб, билдирмай, унинг пайига тушдим...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Вардон қассоб ҳикоя қилиб шундай дебди: «Дўконни шогирдимга топшириб, ўзим хотиннинг пайига тушдим. У шаҳардан чиққунча кўздан қочирмай кузатиб бордим, юра-юра Бўстони Вазирга етиб бордик, ҳамон писиб борардим, ўша ерга етганда хотин ҳаммолнинг кўзини боғлади-да, кейин анча юриб бир тоққа етиб борди. Тонгнинг ёнбағрида катта тош турган экан, ўша ерга етиб ҳаммолдан саватни олди. Бир оз кутиб турган эдим, ҳаммол билан қайтиб бориб, уни жўнатиб юборди-да, ўзи яна ўша жойга келди-ю, саватдаги нарсаларни олиб кўздан ғойиб бўлди. Мен ҳалиги тошнинг олдига бориб, уни кўтардим. Қарасам, тошнинг орқасида мисдан ясалган эшик очик турган экан. Сал нарида пастга тушадиган зина ҳам кўринди. Зинадан секин-аста тушиб боравердим, ниҳоят, узун ва ёруғ даҳлизга етдим. Даҳлиздан кета берган эдим, хужра эшигига ўхшаш бир нарса кўрипти, ундан ўтдим, юқоридаги хужра эшигига чиқадиган яна бир парвон бор экан, ундан чиқиб бордим, тепада бир дарича кўзга ташланди. Даричадан уйнинг ичига қарайдим. Хотин қўзичоқнинг яхши жойларидап кесиб олиб қозонга солди-да, қолганини каттакон, баҳайбат бир айиққа ташлади: у бирпасда қўзичоқни батамом еб бўлди. Хотин овқатни пишириб тўйгунча еди, кейин меваларни дастурхонга қўйиб, майни олди. Ўзи қадаҳга қуйиб ичишга киришди, айиққа эса, олтин тосга солиб берди. Ниҳоят, иккаласи маст бўлишди. Кейин хотин кийимларини ечиб ишрат қилди, беҳуш бўлиб йиқилишди. Мен: «Мана энди фурсат келди»,— деб пастга тушдим, ёнимда суякни ҳам қирқа-

диган ўткир пичогим бор эди. Шу пичоқни илдамлин билан айиқнинг кекирдагига қўйиб туриб, калласини та-насида шартта узиб ташладим. У худди момақалдироққа ўхшаб хириллаган эди, хотин бирдан чўчиб уйғонди. Айиқнинг бўғизлангани ва менинг пичоқ ушлаб турганимни кўриб, шундай қаттиқ қичқирдики, худди жони чиқиб кетди, деб ўйлабман. Кейин менга қараб: «Эй Вардон, қилган яхшиликларим эвазига сендан кўрганим шу бўлдим!» — деди. «Эй, ўзига-ўзи душман хотин, — дедим мен. — Эркаklar қуриб кетганмики, мана шундай қабиҳ ишга борибсан?» У бошини қўйи солиб, жавоб бермади. Шунда ҳам боши олинган айиқдан кўзини ўз-масди. Бир оздан сўнг менга қараб: «Эй Вардон, — деди у, — қайсиниси маъқул бўлса, шунини қил, агар сўзимга қулоқ солсанг, бу дунёда ҳузур қилиб, роҳатда бўласан...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шахризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шахризод, — хотин шундай дебди: «Эй Вардон, қайсиниси маъқул бўлса шунини қил, менинг сўзимга қулоқ солсанг, бу дунёда ҳузур қилиб, роҳатда бўласан, менга хилофлик қил-гудек бўлсанг, ҳалокатга йўлиқишинг аниқ». «Сўзларингга қулоқ солишни маъқул кўрдим, истагингни айт», — деб жавоб берган эдим, хотин деди: «Мени ҳам мана шу айиқ сингари бўғизлагин-да, мана бу хазинадан керагича олиб, йўлингга кета бер». «Ахир мен шу айиқдан кўра яхшиман, — дедим унга, — қайтиб тавба қил, сенга уйланамап, қолган умримизни мана шу бойликлар билан айшу-ишратда ўтказамиз». «Эй Вардон! — деб хитоб қилди хотин, — бўлмаган гапни гапирма, илгаригидек яшай олармидим? Худо ҳақи, борди-ю, мени бўғизламасанг, сени албатта ҳалок қиламан, шу гапимдан қайтмайман, гап тамом, вассалом!» Бўлак илож қолмагач: «Кел, истагингни бажо келтирай, жойинг жаҳаннам бўлсин», — дедим-да, сочидан ушлаб туриб бўғизладим, шундай қилиб, хотин бу дунёдан кўз юмиб кетди.

Атрофига қарасам, у ерда шу қадар кўп олтин, қимматли тошлар ва марваридлар бор эканки, ҳеч қайси подшо бунча нарсани тўплай олмас. Ҳаммолнинг саватини олиб шу нарсалар билан тўлдирдим-да, эғнимдаги кийимимни

сават устига ёпиб, хазинадан кўтариб чиқдим. Йўл юриб Миср дарвозасига яқинлашган эдим, бирдан ал-Ҳоким биамр иллоҳ одамларидан ўн киши рўпарамдан чиқиб қолишди. Ҳоким ҳам улар билан бирга экан. У менга: «Эй Вардон!»—деб мурожаат қилди, «Лаббай эй малик»,—деган эдим, «Айиқ билан хотинни ўлдирдингми?»—деб сўради. «Ҳа»,—деб жавоб бердим. «Бошингдаги юкингни ерга қўй,—деди у,—хотиринг жам бўлсин, қўлингдаги нарсалар ўзингники, бунга ҳеч ким бир нарса деёлмайди». Саватни бошимдан олиб унинг олдига қўйдим, у саватни очиб кўрди-да: «Гарчи мен сизлар билан бирга бўлгандек ҳамма нарсадан воқиф бўлсам ҳам, воқеани ҳикоя қилиб бер»,—деди.

Шундан кейин мен бўлган воқеани бошдан-оёқ гапириб бердим. «Тўғри сўзладинг»,—деб тасдиқлади-да: «Эй Вардон, юр хазинага борамиз»,—деди. Мен улар билан биргалашиб кетдим, борсак мис эшик берк. Ҳоким менга: «Эй Вардон, кўтар буни, чунки бу хазинани сендан бўлак инсон зоти очолмайди—у сенинг исминг ва сифатингга тилсим қилинган»,—деди. Эшикнинг олдида бориб худойи таолонинг исмини тилимга олиб уни кўтардим, эшик жуда енгил нарсасдек кўтарилди. «Тушиб ичидаги нарсаларни олиб чиқ,—деди Ҳоким,—чунки хазина қўйилгандан бери сенинг исминг, кўринишинг ва сифатингга эга бўлган одамдан бўлак кимса бу ерга тушолмасди, у айиқ билан хотин ҳам ўз қўлингда ҳалок бўлиши керак эди. Буларнинг ҳаммаси менда ёзуқли, шу воқеанинг қачон рўй беришини кутиб юрардим, ниҳоят, у содир бўлди».

Мен тушиб хазинадаги барча нарсаларни Ҳокимга олиб чиқиб бердим,—деб ҳикоя қилади Вардон,—бу бойликларни уловларга ортиб кетишди. Менга саватни ичидаги нарсалар билан қайтариб берди. Уни олиб соғ-сазомат уйимга етиб бордим-да, бозордан бир дўкон очдим».

Бу бозор ҳанузгача мавжуд бўлиб, Вардон бозори деб аталаркан.

ХОТИНЛАРДАГИ ШАҲВАТ ГАЛАБАСИНИ ДАВОЛАШ

Афсоаларга қараганда, султонлардан бирининг қизи қора қулни севиб қолибди. Қул унга яқинлашибди-ю, шу-шу қизи алоқасиз туролмайдиган бўлиб қолибди. У саройдаги камширлардан бирига ўз сирини айтган экан,

камшир: «Бу хусусда ҳеч қандай зот маймунга тўғри келмайди»,— дебди.

Иттифоқо, бир одам қизнинг даричаси тагидан катта бир маймунни етаклаб ўтиб қолибди. Қиз юзини очиб, маймунга ишора қилган экан, маймун ҳам югурганча унинг ёнига борибди. Қиз уни бир жойга беркитиб қўйибди-да, кечаю кундуз у билан ейиш, ичиш ва майшатда бўлибди. Отаси буни сезиб қолибди-да, қизини қатл этишга қасд қилибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— султон қизининг сиридан хабардор бўлгач, уни қатл этишга қасд қилибди. Бироқ қизи буни билиб қолиб қулларнинг кийимини кийибди-да, хачирга сон-саноқсиз олтин ва қимматли матолар ортиб, маймунни ҳам ўзи билан бирга олиб жўнаб қолибди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб Миср шаҳрига етиб борибди. Шаҳар чеккасидан бир уй олиб, ўша ерда истиқомат қила бошлабди.

У ҳар куни бир қассоб йигитдан гўшт сотиб олишни одат қилибди. У қассобнинг олдида доим тушдан кейин, рапги сарғайган, қути учиб, қони қочган ҳолатда келар экан. Йигит ўзига-ўзи: «Бу қулнинг ажиб сири бўлиши керак»,— деб қўйибди.

Қулларнинг бирида қиз одати бўйича келиб гўшт олгач, йигит унга билдирмай, пайига тушибди.

«Унинг орқасидан қорама-қора кета бердим,— деб ҳикоя қилади йигит,— у маҳаллама-маҳалла ўтиб, ўз уйига етиб боргач, ичкарига кириб кетди. Бир чеккада кузатиб турдим: қиз нарсаларни қўйиб ўчоққа олов ёқди-да, гўштни пишириб тўйгунича еди, қолганини маймунига берди. У ҳам истаганича еди. Кейин устидаги кийимларини ечиб, қимматбаҳо аёллар кийимини кийди, унинг хотин киши эканини шундан кейингича билдим. Кейин май келтириб ичди, маймунга ҳам ичирди. Шундан кейин маймун билан яқинлашди, ниҳоят, хотин ҳушидан кетгач, маймун унинг устига шойи ёпқич ёпиб, ўз жойига кетди. Буни кўриб тўғри уйга кирдим, маймун сезиб қолиб менга ташлашган эди, чаққонлик билан ёнимдаги пичоқни олиб, қорнини ёриб ташладим, Хотин чўчиб ўйғонди-да,

маймуни шу аҳволда кўриб жон-жаҳди билан бақирдики, аста қўяверинг. Кейин ҳушидан кетиб йиқилди. Ўзига келгач менга: «Бундай қилишга сени нима мажбур этди? Худо ҳақи, мени ҳам унга ҳамроҳ эт»,— деди. Мен уни алдаб-сулдаб оувтдим ва маймуннинг иши менинг ҳам қўлимдан келади, деб ишонтирдим, шундан кейин у хотиржам бўлди.

Ниҳоят, мен унга уйландим. Лекин, унга ожизлик қилиб қолдим. Ўз аҳволимдан бир кампирни воқиф қилиб хотиним саргузаштини гапириб бердим. Кампир бу ишнинг иложини ўз зиммасига олиб, менга бир қозонни ўткир сирка билан тўлдириш, бундан ташқари бир ритл янги уд ҳам келтиришни буюрди. У айтган нарсаларни келтириб бердим. Шуларни қозонга солди-да, ўт ёқиб қаттиқ қайпатди, кампирнинг айтганини қилган эдим, хотин ҳушидан кетди. Кейин кампир уни шу аҳволда кўтариб келиб қозонга тутди. Қозондан чиққан буғ таъсир этиб ичидан нимадир тушди. Шундан кейин хотин ҳушига келиб бир қанча муддат мен билан бирга турди-ю, аммо яқинлик талаб қилмади. Шу сабаб бўлиб, унинг нафси ўлди, мен бунга жуда таажжуб қолдим...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— йигит гапини тугатиб шундай дебди: «Худо хотинни у аҳволдан халос этди, бунга таажжубда қолдим».

Хотин йигит билан айшу ишратда яшаб, кампирни ўзларига она қилиб олишибди, ҳаммалари ҳам кўп йиллар умр кўришибди.

Синдбод Баҳрий ҳикоялари

Ҳикоя қиладиларки, амир ал-мўминин Хорун ар-Рашид халифа замонида Бағдод шаҳрида Синдбод ҳаммол номли бир киши бўлган экан. У камбағал, йўқсил бўлиб, оғир юкларни бошида кўтариб юриб кун ўтказар экан. Иттифоқо, кунларнинг бирида оғир бир юк кўтарибди. Ўша куни жуда иссиқ экан. Синдбод юк кўтаришдан чарчаб, терлаб кетибди. Бир савдогарнинг эшиги олдида ўтибди, эшик олди супурилган, сув сепилган, ҳавоси ҳам мўътадил, эшик ёнида кенг бир супаси ҳам бор экан. Ҳаммол дам олиб нафасини ростлаш учун юкини супага қўйибди...

Қисса шу ерга етганда тонг олди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— ҳаммол дам олиш учун супага юкини қўйгач, эшикдан ёқимли шамол ва хушбўй ҳидлар келибди. Ҳаммол супанинг бир четида роҳатланиб ўтирибди. Дутор, танбур, уд ва ўйин-кулги овозларини, турли ёқимли шеърлар ўқилганлигини эшитибди. Қушларнинг ҳар хил овоз ва турли лаҳжада сайраган овозини эшитибди. Улар қумри хазор (булбулнинг бир нави), майна, булбул, похта, карвон қушлари экан.

Буларни эшитгач, таажжубланиб ўзидан-ўзи завққа тўлиб ичкари кириб бораверибди. Қараса, ҳовлининг ичи катта бўстон, подшолар ва султонлар саройидан бошқа ерда топилмайдиган нарсалар: хизматчилар, қуллар, йигитлар турганмиш. Турли хил мазали таомлар, анвойи хил ичкиликларнинг ҳидлари бурнига кирармиш. У осмонга қараб: «Эй парвардигор, эй раззоқ, хоҳлаган ким-саягга ҳисобсиз ризқ берасан! Ё оллоҳ, ҳамма гуноҳларимни кечир. Эй парвардигор, қудратинг ва ҳукмининг

қаршилигим йўқ. Сен ҳар бир ишга қодирсан. Сен кимни хоҳласанг бой қиласан, кимни хоҳласанг фақир қиласан, кимни хоҳласанг азиз, кимни хоҳласанг хор қиласан. Шайнинг қандай улуғ, салтанатинг қандай кучли, тадбиринг қандай яхши! Бандаларингда кимни хоҳласанг унга ишом ва эҳсон қилдинг, бу жойинг эгаси чеки йўқ ишматда, хушбўй ҳидлар, лаззатли емак-ичмаклар билан ҳузур-ҳаловатда. Маҳлуқларингга истаганингча, тақдир этганингча ҳукм этасан. Улардан баъзиси ҳориган, баъзилари роҳатда, баъзиси бахтли, баъзиси менига ўхшаш жуда толиб чарчаган ва хўрланган», — деб қуйидаги байтларни ижод қилди:

Оҳ! Бир печа бахтсизлар типчлик надир, билмасдан
Соя-салқин ерларда айшу ишрат қилмасдан.
Маҳрумдирлар мен каби дунё лаззатларидап,
Мен ҳам улар сингари маҳрумдирмен баридан!
Ишлар ажойиб, аммо елкамдаги юк огир,
Бахтиёрлар бахтсизлик вазминлигини билмаслар,
Огир юк кўтармаган гардашлар эгилмаслар,
Ҳаётнинг лаззатидан ҳар доимо баҳраманд.
Еб-ичару шукр этмас, ҳатто олам пописанд,
Инсон бино бўлмишдир бир томчидан, сиз айтнинг,
Пима учун эмасмиз улар билан бизлар тенг?..
«Адолатли қозисан, одилона ҳукминг бор»,
Адолатли дўст истаб, оёқлағим бемадор.

Синдбод ҳаммол шеър айтиб бўлганидан кейин, юкини кўтариб, юрмоқчи бўлиб турган экан, гўзал юзли, қадди-қомати келинган, яхши кийимлар кийган ёш бир йигит чиқиб, ҳаммолнинг қўлидан ушлаб: «Ичкари кир, хожамга учраш, у сени чақиряпти» — дебди. Ҳаммол ичкари киришдан тортинса ҳам йигит қўймабди. Юкини йўлакка қўйиб, йигитча билан ҳовли пчига кирибди. Қараса, бу ер оромбахш шавкатли жой экан. Кўзи мажлис аҳлига тушибди. У ерда аслзода сайидлар ва хўжалар ўтиришган экан. Ҳар хил гул ва ҳар хил райҳонлар, ношхурутлар, ҳўл мева ва лазиз таомларнинг кўп хиллари, таърифий токнинг хосиятли ичимликлари бор экан. Унда гўзал канизаклар, ўйин ва музика — ҳаммаси тартиб билан ўрнига қўйилган экан. Мажлис тўрида чаккаларида қариллик асарини биллиган, ҳайбат ва салобатли, назат ва икромли пуроний бир киши ўтирарди.

Синдбод ҳаммол ҳайратда қолди, ўз-ўзига: «Худо ҳақи, бу жой — жаннатлардан бири ёки подшоҳлар, султонлар

қасри»,— деди. Сўнгра одоб билан уларга салом бериб, дуо қилди, ер ўпиб бошини қуйи солиб турди...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод ҳаммол улар олдида ер ўпгач, бошини қуйи солиб турди. Уй эгаси ўтиришга рухсат бергач ўтирди. Уй эгаси: «Хуш келдинг!»— деди.

Кейин унга ҳар хил ёқимли ва мақтовли таомлар келтирилди. Синдбод ҳаммол бисмиллони айтиб тўйгунча еди. Кейинидан: «Ҳар ҳолда оллоҳга ҳамд ўлсун»,— деди. Қўлини юйиб, уларнинг илтифотига ташаккур айтди. Уй эгаси: «Хуш келдинг, кунинг хайрли бўлсин! Исмнинг нима, касбинг нима?»— деди унга. «Эй хоҷам, исмим Синдбод ҳаммол. Одамлар юкини ташиб, шу билан тиркичилик қилиб юраман»,— деб жавоб берди унга Синдбод.

Уй эгаси табассум қилиб: «Билгин, эй ҳаммол, адаш эканмиз, мен Синдбод Баҳрийман. Лекин, эй ҳаммол, эшик олдида туриб айтган шеърларингни яна бир эшитсам дейман»,— деди. Ҳаммол уялиб, унга: «Чарчаш, меҳнат, йўқчилик инсонга беадаблик, пастликни ўргатади»,— деди. «Уялма, сен менинг биродаримсан, ўша байтларни ўқи, эшик олдида туриб ўқиганингда, улар менга жуда ёқиб қолди»,— деди уй эгаси.

Ҳаммол байт ўқиди, уй эгаси эшитиб, завқлашиб кетди.

«Э. ҳаммол, билгин, менинг ажойиб қиссам бор. Бу бахтга етмасимдан илгари ўтган саргузаштларимни сенга айтаман. Бу бахт ва уй-жойларга қаттиқ меҳнат ва зўр машаққатлар билан етиндим. Етти мартаба сафар қилдим. Сафарларнинг ҳар бири ақлни ҳайратда қолдирадиган ажойиб ҳикоя. Ҳар бири оллоҳнинг ҳукми ва тақдир билан бўлган, азалдан ёзилгандан қочиб қутулиб бўлмайди...»

БИРИНЧИ ҲИКОЯ

«Билинглари, эй аслзода ва ҳурматли зотлар, менинг отам савдогар ўтган. У катта савдогарлардан эди. Отамнинг молу дунёси кўп эди. У ўлганида мен кичик бола эдим, молу дунёси, еру суви менга қолди.

Балогатга етиб катта бўлганимдан кейин уларнинг ҳаммасини тасарруфимга олдим. Яхши еб, яхши ичдим. Ўлфат орттириб, яхши кийиниб, ўзимга оро бердим. Дўст ва ўртоқлар орттирдим. Молу дунём ҳаммавақт қўлимда туради, деб ишондим. Бир қанча вақт ўтди. Гафлатдан уйғониб, ақлим ўзимга келди. Қарасам, молим қўлдан кетиб, аҳволим пачорланган, бор нарсам қўлимдан кетган. Отамдан эшитган ҳикоя эсимга тушди. Уни отам сайидимиз Довуд ўғли Сулаймондан (иккаласига оллоҳнинг раҳмати бўлсин) ҳикоя қилган эди: «Уч нарса уч нарсадан яхшироқ: ўлган кун туғилган кундан яхши, тирик ит ўлган йўлбарсдан яхши, қабр фақирликдан яхши».

Қўлимдаги бор нарсаларимни: уй-рўзғор, кийим-кечакларимни сотдим, кейин ер-сувларим ва бор нарсаларимни сотдим. Шундай қилиб, уч минг дирҳам пул йиғдим. Чет мамлакатларга сафар қилгим келди ва шоирлардан кимнингдир айтган сўзларини эсладим:

Юксакликка интилган, машаққатсиз етолмас,
Ким меҳнатсиз интилса, у эрур қуруқ ҳавас!

Гавҳар термоқчи бўлсанг денгизга туш, бўл ғаввос;
Жондан кеч, ет муродга, қашшоқликдан бўл халос.

Машаққатсиз, юксакка чиқолмайсан! Интилма!
Интилмоққа беҳуда, қиймат умринг сарф қилма!

Шу онда даст ўрнимдан турдим. Сафарга керакли асбоблар, тижорат моллари олдим. Денгизда сафар қилишга аҳд қилдим. Кемага тушдим. Бир тўда савдогарлар билан Басра шаҳрига жўнадим. Бир неча кеча-кундуз денгизда юриб жазирадан-жазирага, денгиздан-денгизга, қуруқликдан-қуруқликка ўтардик. Қайси ерга борсак, олди-сотди қилардик, мол айирбошлардик. Юра-юра жаннат боғларидек бир оролга етдик. Кемачи кемасини ўша оролда тўхтатди. Лангар ташлади, кўприк қўйди. Кемадаги ҳамма кишилар оролга тушди. Ўчоқ қазиниб, ўт ёқдилар ва у-бу билан машғул бўлдилар. Баъзилари овқат пиширар, баъзилари ювинарди, баъзилари эса томоша қиларди. Мен ҳам атрофни томоша қилдим.

Йўловчилар йиғилиб, ейиш-ичиш, ўйин-кулги билан машғул эдилар. Тўсатдан кемачи баланд овоз билан ҳайқириб қолди: «Эй йўловчилар, тез келиб кемага чиқинглар ва шошилинглар! Нарсаларингизни ташлаб, жон-

ларингизни олиб қочинглар. Ўзингизни ҳалокатдан омон қолдириб нажот топинглар. Бу жазира эмас — денгизга чўккан ғоятда катта балиқ, устига қум тўпланиб жазира шаклини олган, устида дарахтлар кўкарган. Устида ўт ёққанингиздан кейин, ўт ҳароратини сезиб, ҳаракатга келди. Ҳозир сизлар билан денгизга тушиб кетади. Ҳам-маларингиз фарқ бўлиб кетасизлар. Ўларингизни қутқаринглар...»

Қисса шу ерга етганда тошг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод.— Кемачи йўловчиларга ҳайқириб: «Ўз жонларингизни қутқазингизга ҳаракат қилинглар, мол-дунёнгизни ташланглар!» — деди.

Кема бошлиғининг сўзини эшитган йўловчилар кемага чиқишга шошилиб югурдилар. Молларини, қилиб турган ишларини, қозон-ўчоқларини ташлаб кетдилар. Баъзилари кемага етишиб, баъзилари етишолмасдан, жазира ҳаракатга келиб, устидаги бор нарсалари билан денгиз тубига тушиб кетди. Денгиз мавжланиб унинг устини қоплаб олди.

Мен кемага етишолмай кейин қолганлардан бири эдим. Фарқ бўлганлар қатори мен ҳам фарқ бўлдим. Лекин олоҳ менга нажот берди, менга катта ёғоч тоғора етказди. Қўлим билан маҳкам ушлаб, жон-ҳолатда унга миниб олдим. Сувда оёғимни эшкак қилиб тепиндим, денгиз тўлқини ўнг-сўлга суриб мен билан ўйнарди. Кема бошлиғи кема елканини ёзиб юборганди, кема юриб кетди. Кемага чиқолмай фарқ бўлганларга қайрилиб ҳам боқмади. Кўзимдан ғойиб бўлгунча кемага тикилиб қолдим ва ўлишимга кўзим етди.

Бир кеча-кундузни ўтказдим. Шамол ва тўлқин баланд бир орол тагига олиб борди. Унда денгизга осилиб турган дарахтлар бор эди. Баланд дарахтнинг бир шохини ушладим. Оролга чиққанимгача уни қўйиб юбормадим.

Оролга чиққанимдан кейин икки оёғимга қарасам, кафгини балиқ ебди ва яра бўлибди. Машаққатим ва чарчоқларим зўр бўлганидан буни сезмаган эканман. Ўзимни ўликдек ерга ташладим ва ҳушдан кетиб қолдим. Даҳшатга фарқ бўлиб ётиб қолибман. Устимга офтоб

тушгач уйгониб, оёғимнинг шишиб кетганлигини кўрдим. Жуда қайгурдим. Гоҳ судралдим, гоҳ тиззам билан эмак-ладим. Ширин сувли чашмалардан сув ичдим, ҳар турли ҳўл мева еб кун кечирдим.

Шу ҳолда бир неча кунни ўтказдим. Бир оз ўзимга келдим, жоним кирди. Дарахтдан ўзимга бир асо қилиб олиб, оролни айланиб юра бердим.

Қунларнинг бирида айланиб юрганимда узоқдан бир қорани кўрдим. Уни ваҳший ҳайвон ёки денгиз ҳайвон-ларидан деб гумон қилдим. У томонга жадал юриб бордим. Қарасам, денгиз қирғоғига боғланган кўркам бир от экан.

Унга яқин борувдим, от қаттиқ овоз билан кишнади. Мен ундан қўрқиб орқамга қайтмоқчи бўлдим. Тўсатдан бир киши ер остидан чиқиб бақирди-да, менга қараб юрди ва: «Кимсан, қаёқдан келдинг, бу жойга келишининг сабаби нима?»— деди. «Эй хожам, билгин, мен бир ғариб кишиман, кемага тушган эдим, ғарқ бўлдик. Оллоҳ менга бир ёғоч тоғора етказди, унга миниб олдим. Тўлқин мени оқизиб келиб шу жазирага чиқариб ташлади»,— дедим унга.

У киши сўзимни эшитгач, қўлимдан ушлаб: «Мен билан юр»,— деди. Мени олиб бориб бир ертўлага тушди. Ер остидаги катта бир уйга кирдик. Мени уйнинг тўрига олиб бориб ўтказди ва бир оз таом келтирди. Оч эдим, қорним тўйгунча едим. Нафсим роҳатланди.

Кейин у аҳволим ва саргузаштимдан сўради. Юз берган воқеаларни аввалдан-охиригача ҳикоя қилдим. У қиссамга таажжубланди.

Ҳикоямни тамомлагач: «Эй хожам, менга айб қўйма! Саргузашт ва қиссамни ҳақиқати билан сенга ҳикоя қилдим. Сен ҳам кимлигингни ва ер остидаги бу уйда туршинг, бу отин денгиз қирғоғига боғлаб қўйганлигинг сабабини айтсанг дейман»,— дедим.

«Билгин, биз бу жазира атрофига тарқалган бир тўдамиз. Биз Михражон подшонинг отбоқарларимиз, унинг ҳамма отлари бизнинг қўлимизда. Ҳар бир бия вояга етганда бу жазирага наслик биялар келтирамиз. Денгиз отларининг аргумоқлари бу бияларнинг ҳидини билиб, денгиздан чиқади. У ёқ-бу ёққа қараб ҳеч кимни кўрмагач, унга чопади. Бияни ўзи билан бирга олиб кетмоқчи бўлади. Боғланган бияни олиб кетолмай, боши ва оёғи билан уни уриб кишнайдди. Чопиб бўлганини кишнашидан биламиз, бақириб чиқамиз, у биздан қўрқиб

денгизга тушиб кетади. Бия бўғоз бўлиб бир хазипа молга арзийдиган, ер юзида мисли йўқ эркак ё урғочи той тугади. Ҳозир денгиз айғирларининг чиқадиган вақти. Худо хоҳласа, сени ўзим билан Михражон подшога олиб бораман...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод.— Отбоқар, Синдбод Баҳрийга: «Сени ўзим билан бирга Михражон подшога олиб бораман, мамлакатимизни томоша қилдираман. Билгинки, мен билан учрашмаганимда, бу жойда мендан бошқани кўрмай, бўғилиб ўлиб кетардинг. Ҳеч ким сени билмасди. Тирик қолишингга ва ўз мамлакатингга қайтишингга мен сабабчи бўлдим»,— деди.

«Унинг ҳақиға дуо қилиб, эҳсон ва марҳаматига таппаккур этдим. Биз гаплашиб турганимизда, тўсатдан бир тулпор айғир денгиздан чиқиб, қаттиқ кишнади. Сўнгра бияга чопди. Биядан тушиб уни ўзи билан бирга олиб кетмоқчи бўлди. Иложи бўлмай, тегиб кишнай бошлади. Отбоқар қўлида қилич ва тери қалқон билан ертўладан чиқди. У йўлдошларига ҳайқириб: «Тулпор айғирга чиқинглар!»— деб қалқонга қилич билан урарди.

Бир тўда киши қўлларида найза билан ҳайқириб келишди. Денгиз айғири ҳуркиб қочиб ўз йўлига кетди, денгизга тушиб сув тагида гойиб бўлди. Шундан кейин отбоқарнинг йўлдошлари ҳар бири қўлида биттадан бия етаклаб келди. Мени кўриб, ҳол-аҳвол сўрадилар. Уларга ҳам қиссамни ҳикоя қилдим. Дастурхон ёздилар. Едик-ичдик, сўнгра улар қўзғалиб, отларига миндилар, мени ҳам бир от орқасига миндирдилар. Михражон подшо шаҳрига етгунча тўхтамай юрдик. Отбоқарлар подшо ҳузурига кириб қиссамни билдирдилар. Подшо мени ёнига чақиртирди. Кириб унга салом бердим. У саломимга жавоб қайтарди ва: «Хуш келдинг!»— деб ҳурмат билан табриклади. У мендан ҳол-аҳвол сўради. Воқе бўлгауларнинг ҳаммасини ва кўрганларимнинг барчасини ҳикоя қилдим. Буларни эшитиб Михражон подшо ғоят таажубда қолди. Менга: «Эй ўғлим, худо ҳақи сенга ортиги билан саломатлик ато бўлибди. Умринг узоқ бўлмаган»

да, бу азоб-машаққатлардан нажот топмасдинг. Саломат қолганинг учун худога шукур қил!» — деди.

У менга яхшилиб қилди, сийлади, меҳрибонлик қилиб, ўз ёпига тортди. Михражон подшо зўр илтифот кўрсатди. Ғариб бошимни силади ва мени денгиз бекатиға бошлиқ қилиб, ҳар бир кемани ёзиб туришни тайинлади. Унинг амрини бажариб турдим. Ҳар томондан менга фойдаси тегарди. Чиройли ва нафис кийимлар кийгизарди. Сўнгра мен одамларнинг ҳожатини чиқаришда унинг яқин кишиси бўлиб қолдим.

Узоқ вақт шу ҳол давом этди. Ҳамиша денгиз томонга ўтсам, савдогарлардан, сайёҳлардан Бағдод шаҳри қаердалигини сўрардим. Шоядки, уни билган ёки у ерда бўлган бирор киши хабар берса, Бағдодга бориб, кейин ўз мамлакатимга қайтсам дер эдим. Аммо ҳеч ким Бағдодни ҳам, унга борадиган кишини ҳам билмади. Узоқ муддат ғарибликда қолдим, ватанимни қўмсаб зор-зор йиғладим.

Бирмунча вақтни шундай ўтказдим. Кунларнинг бирида Михражон подшо ҳузурига кирдим, бир тўда ҳиндиларни кўриб уларга салом бердим. Улар саломимга жавоб қайтариб: «Хуш келибсан!» — деб, қайси юртдан келганимни сўрадилар...

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод. — Синдбод Баҳрий: «Уларнинг юртини сўраганимдан кейин, менга ўзларининг турли-турли жойдан эканликларини баёп қилдилар. Улардан бир хиллари кшатрийлар (ҳиндларнинг мўътабар тоифаларидан) экан. Улар ҳеч кимсага зулм ва истило қилмайдилар. Яна бир тоифасини бараҳмаплар деб атайдилар, улар ичкилик ичмайдилар. Лекин мапшатга, кўнгилхушликка, ўйин-кулгига, зебу зийнатга берилган. Улар чорвадорлик қиладилар. Уларнинг айтишича, ҳиндлар етмиш икки тонфага бўлинадилар. Шу сўзларга ғоят таажжубландим.

Михражон мамлакатада бир жазира кўрдим. Уни Косил деб атардилар, унда тун бўйи ногора, чирмапда овози эшитилиб туради. Жазира эгалари ва саёҳатчиларнинг хабар беришларича, у жазира аҳолиси жадду жаҳд ва тўғри фикр эгаларидир. Денгизда узунлиги икки юз газ

келадиган, яна юзи бойқушга ўхшаш бир балиқни кўрдим. Бу сафарда кўрғап ажойиб-ғаройибларни сизларга айтсам ҳикоям чўзилиб кетади.

У жазирани ва ундаги нарсаларни кўриб юриб, кунларнинг бирида, қўлимда асо, денгиз қирғоғига бориб турдим. Кўп савдогар ортган бир кема келди. Кема келиб тўхтагач, кема бошлиғи елқанини ўради, қуруқликка яқин келтириб тўхтатди ва кўприк туширди. Кемадаги ҳамма нарсаларни қуруқликка чиқардилар, мен ҳаммасини ёзиб турдим.

Кемачидан: «Кемангда бирор нарса қолдими?»— деб сўрадим. У: «Ҳа, эй хошам, кеманинг юк хонасида мол бор. Эгаси жазираларнинг бирида биздан айрилиб денгизга ғарқ бўлиб кетган. Моллари қўлимизда омон қолган. Уни сотиб, пулини Бағдод шаҳрида турувчи оиласига олиб бориб топширмоқчимиз»,— деди. «Мол эгасининг исми нима экан?»— деб сўрадим кема бошлиғидан, «Исми Синдбод Баҳрий, биздан айрилиб денгизга ғарқ бўлган»,— деб жавоб берди. Бу сўзни эшитгач, синчиклаб қараб, уни танидим. Суюнганимдан бақириб юбордим: «Эй бошлиқ, сен айтган мол эгаси мен бўламан, кемадан жазирага тушиб савдогарлар билан қолган Синдбод Баҳрий менман. Бизни кўтариб турган балиқ ҳаракатга келганида, сен бақириб бизни чақирдинг, чиққанлар чиқди, қолганлар ғарқ бўлиб кетди. Мен ҳам ғарқ бўлдим. Лекин катта ёғоч тоғора сабаб бўлиб, омон қолдим. Унга миниб олиб оёғим билан тепина бошладим. Шамол ва тўлқин ёрдамида бу жазирага етиб олдим. Михражон подшонинг отбоқарига учрашиб қолдим. Улар мени ўзлари билан бу шаҳарга келтириб, Михражон подшо олдига олиб кирдилар. Унга ўз қиссамни ҳикоя қилдим. Подшо менга марҳамат қилиб, бу шаҳар бекатига котиб қилиб тайинлади. Бу моллар менинг насибам...»— дедим.

Қисса шу ерга етганда топг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий кема бошлиғига: «Ўўлнингдаги бу моллар менинг молим ва ризқу рўзим»,— деганида, кема бошлиғи: «Худо қодир! Ҳеч кимда аҳду омонат қолмабди»,— деди. Унга: «Эй бошлиқ, нима учун бундай дейсан? Мен сенга ўз қиссамни ҳикоя қилдим, эшит-

динг-ку», — дедим. Бошлиқ: «Мен қўлимда эгаси ғарқ бўлиб кетган кишининг моли бор дегандим, сен уни эшитиб олиб, энди ноҳақ у молга эга бўлмоқчисан. Бу ҳаром. Биз унинг ғарқ бўлганлигини кўрганмиз, у билан бир қанча йўловчилар ҳам бор эди. Улардан бири ҳам нажот топгани йўқ. Сен қандай қилиб, мол эгаси менман деб даъво қиласан?» — деди. Унга: «Эй бошлиқ, қиссамни эшит, сўзимга тушуп, тўғрилигим сенга ошкора бўлади. Ёлгон сўз — мупофиқлик аломати», — дедим. Сўнг-ра кема бошлиғига Бағдод шаҳридан чиққанымдан, ғарқ бўлган жазирага етгунча кўрган-кечирганларимни ҳикоя қилдим. Ўртамизда ўтган баъзи гаплардан хабар бердим. Шундан кейин бошлиқ ва савдогарлар сўзимнинг ҳақиқатлигига ишониб, тўғрилигимни билиб, мени танишди, саломат қолганлигим билан табрикладилар, ҳаммалари: «Худо ҳақи, биз сепинг нажот топганинга ишонмаган эдик, оллоҳ сенга янги умр берибди», — дейишди.

Шу билан молларимни қўлимга бердилар, қарасам, моллар устига исмим ёзиғлик экан, ҳеч нарсга камаймаган. Молларни очиб, ичидан энг қимматбаҳо нарсаларимни подшога ҳадя қилдим. Келган кемадан подшога хабар бердим. «Молларим тугал келиб, етди, бу ҳадя шу моллардан», — дедим. Подшо ғоят таажжубда қолди. Ҳамма сўзларимнинг тўғрилиги унга аён бўлди.

Шундан кейин мени яна ҳам яхши кўриб қолди, ортиқ сийлайдиган бўлди. Ҳадяларим бараварига кўп нарсалар берди. Қўлимдаги молларимни сотдим. Кўп фойда орттириб, шу шаҳардан бир қанча мол, асбоблар, матолар сотиб олдим. Кемадаги савдогарларнинг сафарига қўшилиб, ҳамма молларимни кемага ордим. Подшонинг қилган инъому эҳсонига ташаккур айтдим, мамлакатимга — оилам ёнига қайтишга рухсат сўрадим. Подшо менга шу шаҳар молларидан жуда кўп мол берди. У билан видолашиб кемага тушдим.

Бизга бахт ёр бўлди, тақдир ёрдам берди, эсон-омон Басра шаҳрига етгунча тўхтамай кеча-кундузлаб юрдик. У ерда бир оз вақт турдик. Кейин қимматбаҳо асбоблар, матолар, юklarимни олиб дориссалом Бағдод шаҳрига жўнадим. Ҳамма қавму қариндошларим йиғилишиб келди. Хизматчилар, чўрилар, қуллар сотиб олдим. Ҳовлижойлик, ер-сувлик бўлдим. Дўстларим ҳам, улфатларим ҳам кўнайди. Тортган машаққатим, меҳнатларимни, савфар қийинчиликларини унутдим.

Ҳузур-ҳаловатда умр кечири бошладим, биринчи савфаримда кўрган-кечирганларим шулар бўлди. Худо хоҳ-

ласа, эртага сизларга етти марта қилган сафаримдан иккинчи сафаримни ҳикоя қиламан».

Сўнгра Синдбод Баҳрий Синдбод ҳаммолга кечки таомни едириб, унга юз мисқол олтин беринглар, деб буюрди ва унга: «Бугун бизни овутирдинг»,— деди. Ҳаммол ташаккур билдирди, ҳадяларни олиб, ўз уйига кетди.

Шу кеча ўз уйида ухлади. Тонг отгач Синдбод Баҳрийнинг олдига келди. У: «Хун келдинг»— деб сийлаб ёнига ўтқазди. Бошқа йўлдошлари келгач, уларга емак-ичмак келтирилди. Яна вақтичоғлик бошланди.

ИККИНЧИ ҲИКОЯ

Синдбод Баҳрий ҳикоясини бошлаб: «Эй биродарлар, билинглар, алқисса, мен лаззатли ҳаёт ва чексиз хурсандлик ичида кун кечирар эдим...» Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрийнинг ўртоқлари йиғилгач, уларга: «Қунларнинг бирида чет мамлакатларга сафар қилиш кўнглимга тушгунча лаззатли ҳаёт кечирдим. Сўнгра тижорат қилиб шаҳар ва жазираларни томоша қилишга жуда муштоқ бўлиб қолдим. Бу ишни ўзимга жазм қилиб, кўпдан-кўп савдо моллари олдим ва сафар керак-яроғларини тайёрлаб денгиз соҳилига келтирдим. У ерда янги, чиройли бир кема ясадим. Елканлари нафис матолардан эди. Кема яхши жиҳозланган, хизматчилари ҳам кўп эди. Савдогарлар қатори мен ҳам юкимни кемага ортдим. Шу билан сафарга жўнаб кетдим. Сафаримиз жуда яхши бўлди, денгиздан-денгизга, жазирадан-жазирага ўтдик. Қайси жойга бориб тўхтасак, савдогарлар, давлат арбоблари, сотувчи, олувчиларга учрашиб олди-сотиқ қилдик ва мол айирбошладик.

Тақдир бизни дарахтлари кўп, мевалари пишган, гуллари очилган, қушлари сайраган, анҳорлари тиниқ, чиройли бир жазирага обориб ташлади. У ер турғун халқ ва ўтпарасти одамлардан холи экан. Савдогарлар, йўловчилар жазирага чиқиб қуш ва дарахтларни томоша қилиб, таъғирнинг қудратига таажжуб қилдилар. Улар қатори мен ҳам бир дарахтзордаги тиниқ чашма тепасига келиб ўтирдим. Бир оз ейдиган овқат олгандим, шу жой-

да танаввул қилиб олдик; у жойнинг ҳавоси менга жуда хуш келди, вақтим чоғ бўлиб, ўзимни мудроқ босди, роҳатланиб уйқуга кетдим. Соф ҳаво ва хушбўй ҳидлардан лаззатландим. Ўрнимдан турсам, жазирада на инсон ва на жин бор: на савдогарлар, на кемачилар мени эсламай, жазирадан жўнаб кетибдилар.

У ёқ-бу ёқларни ахтариб ҳеч кимни топмадим. Жуда хафа бўлдим. Юрагим ёрулгудек бўлди.

На емак, на ичмак, ҳеч нарса йўқ эди. Тўрт томонга зир югуриб жуда чарчадим, жонимдан умид уздим. Ўзимга-ўзим: «Кўза ҳар кун эмас, кунда синади», биринчи сафарда саломат қолган бўлсам, энди бу гал нажот топишим мумкин эмас», — дедим.

Ўз ҳолимга йиғлаб, пола қила бошладим. Қилган ишимдан, нафсим сўзига қулоқ солганимдан пушаймон едим. Ўз юртим, ўз шаҳримда роҳат-фароғатда ва айш-ишратда яшардим. На мол, на ер-сувга муҳтож эдим.

Жазирада бир жойда ўтиришга тоқатим қолмади. Бир баланд дарахтга чиқиб, теварак-агрофга қарай бошладим — осмон, сув, дарахт ва қушлардан бошқа нарса кўрмадим.

Бир вақт кўзимга катта оқ бир шарпа кўринди. Дарахтдан тушиб у томонга юрдим, бориб қарасам, айланаси кенг, баланд катта оқ гумбаз экан. Атрофия айланиб эшигини топмадим. Силлиқлигидан унга чиққининг иложи йўқ эди.

Турган жойимни белгилаб гумбазнинг айланасини ўлчаб чиқдим. Айланаси тўла эллик қадам экан. Ичкарисига кириш учун ўй ўйлай бошладим. Кун охирига етиб, ботишга яқинлади. Бирдан кун ботиб қоронги бўлди. Қуёш кўзимдан ғойиб бўлди. Қуёшнинг булут қоплади деб ўйладим. Ёз вақти эди. Ҳайрон бўлиб бошимни кўтариб қарагандим, жуссаси катта, қаботлари кенг, ҳавода парвоз қилиб юрган қушни кўрдим. Қуёшнинг тўсиб жазирага қоронғилик солган шу экан. Буни кўриб яна ҳам таажжубландим. Кейин бир ҳикоя эдимга келди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох, — деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод, — Синдбод Баҳрий жазирадаги қушни кўргач таажжуб қилиб, сайёҳлар, йўловчиларнинг қадимий бир ҳикояси ёдига тушибди: баъзи жазираларда катта-катта

қушлар бўлиб, уни рух деб аташаркан. У қуш филларни тумшугида кўтариб келиб болаларига едираркан. «Текшириб қарасам, бу гумбаз ўша рухнинг тухуми экан. Оллоҳнинг яратган махлуқларига таажжуб қилдим.

Шу ҳолда турганимда, у қуш келиб шу қуббага қўнди, икки оёғини орқасига чўзиб, қанотларини ёйиб кўкрагига босди. Шу алфозда ухлади. Ухламайдиган зотни айблардан пок деб ёд этамиз. Ўрнидан туриб бошимдан салламни олиб чуватдим, икки бўлиб пилта қилиб эшдим, арқон бўлди. У билан белимни маҳкам боғладим. Ўзимни қушнинг оёғига маҳкам қилиб боғладим. Ўзимга: «Шояд, бу мени бирон мамлакат, шаҳар ё обод жойга етказар. Бу ерда турганимдан кўра, шундай қилганим яхшироқдир»,— дедим.

Мени яна ухлаб гафлатда қолганимда олиб учиб кетмасин, деб шу кечани уйқусиз ўтказдим. Тонг отгач, қуш тухум устидан туриб қаттиқ қичқирди, ҳавонинг энг юқори қатламига кўтарилди. Мен ғазога етдик деб гумон қилдим. Кейин қуш мен билан ерга, бир баланд жойга қўнди. Ерга етганимда шошилиб иккала оёғидан боғланган боғларни ечдим. Ундан қўрқиб титраб турдим, лекин у мени сезмади.

Салламни ешиб олиб ўзимни бўшатдим, кийимларимни қоқиб, у ердан кетдим. Қуш тумшуги билан ердан бир нарсани олиб осмонга учди. Тикилиб қарасам у жуда катта бир илон экан. Уни олиб денгиз томонга кетди. Мен ҳайрон туриб қолдим.

Бир вақт қарасам, баланд бир жойда турибман. Остимда катта ва кенг водий. Енида осмонга урканшлаган катта тоғ. Унинг баландлигидан ҳеч ким чўққисига чиқолмаган бўлса керак.

Қилган ишимга ўзимни ўзим қойидим: «Қошкин жазирада бўлсам, бу чўлдан жазира яхши эди. Бу жойда на дарахт, на мева, на анҳор бор. Қачон бир мусибатдан қутулсам, ундан каттароғига ва ёмонроғига дучор бўламан.

Ўрнидан туриб шу водийга қараб юрдим. Унинг ерларида турли хил маъдан, жавоҳир, мунчоқ тепадиган олмос тошларни кўрдим. Ҳеч ким ундан бир парчани ҳам текин ололмайди. У водийда ҳар бири хурмо дарахтидан катта илон ва аждаҳолар юрибди. Улар шунчалик каттаки, агар филга қарши келса, уни ҳам ютиб юборади. У илонлар рух ёки бургутнинг юлиб бурдалаб ташлашидан қўрқиб, кундузи бекиниб, уяларида кечаси чиқаркан.

Қилган ишимга пушаймон бўлиб ўша водийда қолдим. Кеч кирди, аммо мен ҳамон юрардим. Илонлардан қўрқиб, ётадиган жой изладим. Емак-ичмакни ҳам унутиб ўзим билан овора бўлиб қолдим. Яқинроқ бир ерда кўзимга гор чалинди. Бориб қарасам, эшиги тор экан, бир амаллаб кирдим. Эшик олдида катта бир тош ётган экан, горнинг эшигини шу тош билан бекитдим. «Шу ерда жон сақлайман, тонг отгач, бу ердан чиқиб, худонинг нима ёзганини кўрарман», деб қўйдим ўзимга.

Гор ичига кўз ташлагандим, тухум босиб ухлаб ётган бир илонни кўрдим. Бадашим жимирлаб кетди. Ўзимни худонинг қазо-ю, қадарига топширдим.

Тун бўйи тонг отгунча ухламай чиқдим. Ёруғ тушгандан кейин гор оғзидаги тошни минг азоблар билан ўрнидан суриб гордан чиқдим. Очлик ва қўрқинч, уйқусизликдан маст кишидек бошим айланиб гаранг бўлиб водийда юрардим. Тўсатдан сўйилган бир нарса олдимга «шан» этиб тушди. Лекин ҳеч кимдан дарак йўқ. Жуда таажжубландим. Баъзи савдогар, мусофир, сайёҳлардан эшитган ҳикоям эсимга тушди. Уларнинг айтишича: олмос тошли тоғда ажойиб-ғаройиб воқеалар бўлиб тураркан. Ҳеч ким у ердан ўта олмас экан. Лекин савдогарлар ҳийла ишлатишаркан. Қўй олиб келиб сўйишаркан, терисиши шилиб, гўштиши парчалашаркан, тоғ тепасидан водийга ташлашаркан. Унга ҳар хил тошлар ёпишиб қоларкан. Бургут, раҳма (калхатга ўхшаш қуш) шу гўштлирни чапгаллаб олиб тоғ тепасига чиқиб кетишаркан. Савдогарлар келиб уларга ҳайқиришса, қушлар гўшт тепасидан учиб кетишаркан. Савдогарлар бориб у гўштлирдан ёпишган тошларни ажратиб олишаркан. Шу билан гўштлирни қушларга, ваҳший ҳайвонларга қолдириб, олмос тошларни ўз мамлакатларига олиб кетишаркан. Бошқа йўл билан ҳеч ким олмос тошига етишишга қодир бўлолмас экан...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айғишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий ўртоқларига олмос тоғдаги берган воқеаларнинг ҳаммасини ҳикоя қилиб уларга: «Савдогарлар шундай ҳийла ишлатиб олмос тош олиб туришаркан»,— дебди.

Ўша гўшти кўрганимда, шу ҳикоя эсимга тушиб, гўшт парчасининг олдига келдим. Тошлардан кўпиши то-залаб қўйнимга, кийимларим орасига, белбоғим ва сал-ламга солдим.

Шу ҳолатда турганимда яна бир катта гўшт парчаси тушди. Ўзимни салла билан гўшт парчасига боғладим. Уни кўкрагимга қўйиб, чалқанчасига ётиб ухладим. Уни маҳкам чапгаллаб олгандим, бир вақт қарасам, ердан кўтарилгандай бўлдим. Бир бургут гўшт парчасини чапгаллаб ҳавога кўтарилди. Бир тоғ устига чиққунча учиб борди. У ерга тушиб, гўштни юлиб ейишга бош-лади. Тўсатдан тоғ устида ҳайқирган зўр овоз келди, ҳайқирган киши бир нарсани ёғоч билан қаттиқ қоқди. Бургут ҳуркиб, қўрқиб ҳавога учди. Мен ўзимни гўшт-дан бўшатиб олдим. Кийимларим қонга беланган эди. Шу он бургутга ҳайқирган савдогар гўшт олдига келган-да, мени кўрди. Менга гапириш қаёқда, қайтага мендан қўрқиб титради. Гўштга яқин келиб уни у ёқ-бу ёққа ағдариб ҳеч нарса топмади.

Кафтини кафтига уриб: «Афсус, бу қандай ҳол?»— дер эди. Мен унинг олдига бордим. У: «Қимсан ва нима важдан бу жойга келдинг?»— деди. Мен: «Қўрқма, мен инсонларнинг яхшисидан бириман, ўзим савдогар эдим, зўр ҳикоям ва ажойиб бир қиссам бор. Бу тоққа ва бу водийга келишимнинг сабаби ажойиб қиссадир. Қўрқма, мендан ёмонлик кўрмайсан. Кўп олмос тошим бор, ав-часини сенга бераман. Зорланма ва қўрқма»,— дедим.

У киши менга ташаккур айтди. Ҳақимга дуо қилиб, тили сўзга кирди. Қолган савдогарлар ҳам унинг йўл-донин билан гаплашганлигимни эшитиб ёнимга келди-лар (уларнинг ҳар бири водийга гўшт ташлаган эди). Ҳамма қиссамни ва сафарда кўрган қийинчиликларимни уларга ҳикоя қилдим. Водийга қандай келиб қолганим-ни айтдим. Мен осилиб чиққан гўшт эгасига бирталай ол-мос бердим. У хурсанд бўлиб мени дуо қилиб, ташаккур айтди. Савдогарлар менга: «Худо ҳақи, онадан туғма бўл-динг. Бу жойга ҳеч ким етиб келиб нажот топган эмас. Саломат қолганинг учун оллоҳга ҳамд бўлсин!»— деди-лар. Улар бир яхши тинч жойда ётдилар, мен ҳам улар олдида ётдим. Илонлар водийсидан қутулиб саломат қолганимга, ободон мамлакатга етганимга жуда севиным. Топг отгач, катта тоққа томон юрдик, кўп-кўп илонларни кўрдик. Бир катта оролдаги чиройли бўстонга етгунча тўхтамай юрдик. Унда кофур дарахти бор эди. Ҳар бир кофур дарахти соясида юз киши ором олиши мумкин

эди. Биронта одам ундан кофур олишни хоҳласа, узун варса билан дарахтнинг юқорисидан тешади. Идиш тутса, тешигидан кофур суви оқади. Кофур суви елимдек жотади, бу дарахтнинг асалидир. Кейин дарахт қуриб ўтин бўлади. Шу ерда ваҳший ҳайвонларнинг бир жинси бор. Уни каркидон деб атайдилар. Юртимизда қорамол боққандай, у жазирада каркидон боқилади. Уларнинг гавдаси туя гавдасидан каттароқ бўлиб, ўт ейишади. Боши ўртасида йўғон бир шох бор. Узунлиги ўн газ бўлиб, илсон сурати бор. У жазирада қорамолнинг ҳам бир жинси бор. Кемачилар, мусофирлар, сайёҳларнинг айтишича, бу каркидон катта-катта филларни шохиди кўтариб жазира ва денгиз қирғоқларида ўтлаб юраркан. Шохиди фил борлигини ўзи ҳам сезмас экан. Фил унинг шохиди ўлиб қолар экан, куннинг иссиғидан филнинг ёғи эриб каркидоннинг кўзига тушаркан. Шу билан кўр бўлиб қоларкан. Қирғоққа келиб ётганда рух қуши келиб уни чангалида кўтариб болаларига олиб бориб шохиди ҳайвонларни ҳам қўшиб едираркан. Бу ерда говмишларнинг кўп хилларини кўрдим. Бизда унақа говмиш йўқ. У водийда мен қўйнимда сақлаган олмос тошларидан жуда кўп.

Савдогарлар уни мол ва матоларга айирбош қилдилар. Менга танга-ю, тилла бердилар. Улар билан бирга юриб, чет мамлакатларни томоша қилдим. Водийдан-водийга, шаҳардан-шаҳарга ўтиб то Басра шаҳрига етгунча олди-сотди қилдик. Басрада бир оз кун турдик. Сўнгра мен Бағдод шаҳрига келдим...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод.— Синдбод Баҳрий сафаридан қайтгач, Бағдод шаҳрига, ўз уйига етиб келди. Кўп миқдорда ҳар хил олмос тошлар олиб келган эди. Ҳар хил мол-матолари ҳам бор эди. Олиб келган молларидан садақа ва ҳадялар тарқатди. Ўртоқлари билан айни-ипратга берилди. Бошидан кечирган қайғу-аламларини унутди. Ёру биродарлари уни кўргани келишиб, сафарда кўрганларидан сўрашар эдилар. Синдбод уларга кўрган-кечирганларини ва тортган машаққатларини ҳикоя қиларди.

Синдбод Баҳрийнинг иккинчи сафида кўрган-кечирганлари шу экан.

— Эй биродарлар, билинглар ва мендан учинчи сафарим ҳикоясини эшитинглар. Бу ўтган куни эшитган ҳикояларингиздан ажойиброқдир.

Иккинчи сафаримдан эсон-омон келганимга жуда севиндим. Чупки кўп молу дунёлар орттирган эдим. Кетган ҳамма молларим эвазини оллоҳ берган эди. Бағдод шаҳрида бир қанча вақт турдим. Роҳат-фароғатда хотиржам ҳаёт кечирар эдим. Менда тижорат қилиш ва касбу ҳаракат билан бойиш орзуси кучайди. Нафс деган доим ёмонликка бошлайди. Денгиз сафарига муносиб савдо молларидан кўп нарсалар олдим. Уларни олиб Боғдоддан Басрага жўнадим. Денгиз соҳилига келдим. У ерда катта бир кема кўрдим. У кемада савдогар ва йўловчилар кўп эди. Кемачилар ҳам диёнатли, таниқли, солиҳ кишилар эди. Улар билан шу кемага тушдим.

Эсон-омон денгиздан-денгизга, жазирадан-жазирага, шаҳардан-шаҳарга ўтдик. Қайси жойдан ўтсак томоша қилиб, олди-сотди қилдик, севинч ва хурсандликда борардик. Кунларнинг бирида жўш уриб, тўлқинланиб оқадиган денгиз ўртасида кетаётган эдик, денгиз атрофига қараб кетаётган кемачилар бошлиғи бирдан ўз юзига ўзи уриб, кема елкасини ўраб, лангар ташлади. Соқолини юлиб, кийимини йиртиб, бақира бошлади. Ундан биз: «Эй бошлиқ, нима гап?» — деб сўрадик. У: «Эй, йўловчилар, билинглар, шамол бизни ғалаба қилди, бизни денгиз ўртасига суриб келди. Шўримиз қуриб, тақдир бизни маймунлар тоғига келтирди. Бу жойга биров келиб саломат қайтган эмас. Ҳаммамизнинг ҳалок бўлиб кетишимизга кўзим етади», — деди.

Кема бошлиғи сўзини тамом қилмасданоқ, маймунлар келишиб кемани ҳар томондан ўраб олишди. Улар чигирткадек кема ва қуруқликни тутиб кетди. Биронтасини ўлдирсак ё урсак, ё қувласак бизни ўлдиришади деб қўрқдик. Кўпчилик ботирликдан ҳам ғолиб келади дейилган. Улардан қўрққанимизча тура бердик. Улар озиқ-овқатларимизни ва молларимизни таладилар, улар ваҳшийларнинг энг ёмони эди. Юнглари қора кигизга ўхшарди. Кўривишлари ҳам қўрқинчли, ҳеч бири сўзга тушуномас, ҳеч нарса билмасди. Одамлардан қочар, кўзлари сариқ, юзлари қора, ўзлари кичик, ҳар бирининг бўйи тўрт қарич эди.

Маймунлар лангар ипларига чиқишиб, тишлари билан қирқиб ташладилар, кеманинг ҳамма арқонларини қирқ-

гилар: кема қийшайиб бориб тоққа ёпбошлаб қолди. Кема қирғоққа бориб тўхтаганда, маймуллар савдогарларни, йўловчиларни тутиб жазирага чиқарди, кема ичидаги барча нарсаларни олиб кетдилар, бизни жазирада қолдирдилар, кема кўзимиздан ғойиб бўлиб кетди, уни қаерга олиб кетганларини билмадик.

Биз шу оролда қолиб мева, сабзавот, ҳўл мева еб юрган вақтимизда, тўсатдан жазира ўртасида бир ажойиб ун кўзимизга ярқиллаб кўриниб қолди, бориб қарасак, реворлари баланд ҳашаматли бир қаср экан. Обнус дарахтидан ишланган икки қаватли дарвозаси очиқ экан. Қаср эшитидан кириб гир атрофи ўралган, катта, кенг саройга ўхшаш жойни кўрдик, атрофида баланд-баланд эшиклар. Юқорисида катта, баланд супа, унинг устида ўчоқларга идишлар осилган, атрофни суяк босган. У жойда ҳеч кимни учратмай ғоятда ажабландик. Бир оз ўтириб, сўнгра ухладик, чоштвоҳдан кун ботгунча ухлабмиз; тўсатдан ер қимирлай бошлади, гулдураган овоз эшитилди, қаср устидан инсон сурат катта бир махлуқ тушди, ранги қора, бўйи баланд, хурмо дарахтидек узун, икки кўзидан ўт чақнаб турарди. Тишлари тўнғиз тишларидек, оғзи гордек, лаблари туя лабидек осиллиб кўкрагига тушган, суирадек икки қулоғи елкасигача осилиб тушган, қўл тирноқлари йўлбарс тирноқларига ўхшайди.

Уни кўриб ўзимиздан кетдик, хавфимиз зиёда бўлди, мурда бўлиб қолдик».

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод ҳикоясини давом этибди: «Бу даҳшатли махлуқни кўргач, қаттиқ қўрқув ичида қолдик. У махлуқ ерга тушгач супада бир оз ўтириб, кейин бизнинг олдимизга келиб, йўлдошларимиз ичидан мени ердан кўтариб олиб, ҳар томонга айлангириб текшириб кўрди, мен унинг қўлида бир луқмадай бўлиб қолдим. Қассоб сўядиган қўйини ушлаб кўргандек, мени роса ушлаб, айлангириб кўрди. Сафарда қийналиб озиб кетганимни, ҳеч гўштим қолмаганини кўриб, бўшатиб юборди-да, йўлдошларимиздан бирини ушлади. Уни ҳам айлангириб кўрди, сийпалаб кўриб уни ҳам қўйиб юборди. Ахир навбат биз келган кема дарғасига етди. Дарға семиз ва

йўғон, яғрини кеңг азамат киши эди, ҳалиги одамхўрга шу маъқул бўлди. Қассоб сингари уни ушлаб кўриб, ерга ташлади ва оёғини бўйнига қўйиб туриб, бўйинини узиб олди. Узун бир сих олиб келиб, ҳалқумидан суқиб орқасидан чиқарди; гулхан ёқиб, дарғанинг гавдасидан ўтказган сихни ўт устига қўйди ва то гўшти пишгунча айлантириб турди, кейин одам жўжани бўлгандек, уни бўлиб-бўлиб тирноғи билан юлиб гўштини ея бошлади. Дарғанинг гўшти тамом бўлиб, суяклари қолгунча еди, суякларни қаср ёнига ташлади, сўнгра супага ётиб ухлади, чала сўйилган ҳайвон ёки хириллаган ҳўкиздек хуррак тортарди. Шу ҳолда тонг отгунча ухлаб, кейин ўрнидан туриб ўз йўлига қараб кетди.

У узоқлашиб кетгандан кейин ўз аҳволимизга ачиниб йиғладик ва: «Қошқийди, денгизга ғарқ бўлган ёки маймунларга емиш бўлган бўлсак, чўғ устида кабоб бўлгандан кўра, ғарқ бўлган яхшироқ. Ўлиб кетамиз, нажот йўқ»,— дедик. Сўнгра бекинадиган ёки қочадиган жой излаб жазирага чиқдик; гўштимиз кабоб бўлгандан кўра, ўлим бизга осонроқ кўринди.

Бекинадиган жой топмадик, тун кирди, қўрқинчимизнинг зўрлигидан яна қайтиб қасрга келдик. Озгина ўтирган эдик, тўсатдан ер қимирлаб, ўша қора махлуқ пайдо бўлди, бизларни яна бирма-бир айлантириб, сийпалаб кўрди. Одамхўрга биттамыз маъқул бўлдик, уни ушлаб кабоб қилди ва супада ўтириб еди, молдек хириллаб, тонг отгунча ухлади.

Тонг отгач туриб, ўз йўлига кетди. Бизлар бир-биримизга: «Худо ҳақи, ўтда куйиб ўлганимиздан, ўзимизни денгизга ташлаб ғарқ бўлганимиз яхшироқ»,— дедик.

Мен: «Биродарлар, кемага ўхшаш бир сол ясаймиз, уни ўлдирсак, қочиб келиб солга тушамиз, денгизга чиқиб, биронта кема ўтгунча шу ерда тўхтаб, кема келиши билан унга тушиб кетамиз. Агар уни ўлдирилмасак ҳам, денгизга ғарқ бўламиз, ғарқ бўлсак бўлармиз, ҳар ҳолда оловга қовурпилиш ва сўйилишдан қутуламиз-ку. Саломат қолсак қолдик, ғарқ бўлсак шаҳид кетамиз»,— дедим. Ҳаммалари: «Бу жуда тўғри фикр ва тўғри тадбир»,— дедилар.

Ўшоларни қасрнинг сиртига ташиб чиқдик, сол ясаб, денгиз қирғоғига боғлаб қўйдик, бир оз озиқ-овқат ҳам ғамлаб қўйдик, қайтиб қасрга келдик. Кеч киргач, тўсатдан ер ларзага келиб, ўша қора махлуқ кириб келди, у қутурган итга ўхшарди. У бизларни бирма-бир айланти-

рыб, сийпалаб кўрди, охири биримизни ушлади, пишириб еди; супа устида момақалдироқдек хуррак тортиб уйқуга кирди. Биз ўрнимиздан туриб бориб қадаб қўйилган сихлардан икки темир сихни олдик, уларни қип-қизил чўғ бўлгунча ўт устига қўйдик. Сихлар чўғдек бўлганда сихларни маҳкам ушлаб олиб, ҳалиги махлуқ олдига келдик, у ҳамон хуррак тортиб ухлаб ётарди. Сихларни бор кўчимиз билан кўзига қададик. Уни ухлаб ётганида кўр қилдик, ҳайқирди, бизни титроқ босди. У супадан туриб бизларни излай бошлади, биз тутқич бермадик, кўзи кўр бўлганидан бизларни ушлолмади. У эшикни излаб, пайваслаб бориб ундан чиқди, ҳайқириги дунёни босди, овози қаттиқлигида ер ларзага келарди. Қасрдан чиқиб ўз йўлига кетди. Бир вақт қайтиб келиб қолди, ўзида ҳам катта ва даҳшатли бир урғочисини бошлаб келди; биз жуда қўрқиб кетдик.

Биз бир амал қилиб, тайёрлаб қўйган кемамизга тушиб, уни денгизга сурдик. У одамхўрлар бизни тошбўрон қила бошладилар. Кўнимиз тошбўронда ўлиб кетиб, уч кишигина саломат қолдик».

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий йўлдошлари билан солга ўтиргач, орқасидан ҳалиги қора махлуқ ва унинг рафиқаси тошбўрон қилибди. Уларнинг аксари ўлиб кетиб, уч кишигина саломат қолибди. Сол уларни бир жазирага етказибди.

«Жазирага чиққанимиздан сўнг кеч кирди. Озгина ухлаб, уйқудан уйғошган эдик, тўсатдан катта, қорни кенг бир аждаҳо бизни ўраб олиб, биримизга бир ҳамла қилиб, киштигача ютди, сўнгра қолган қисмини ҳам ютди. Унинг қобирғалари аждаҳо қорнида синганини эшитиб турдик, уни ютиб ўз йўлига кетди. Ғоятда таажжубланиб, йўлдошимизга қайғурдик, ўзимизни ҳам ниҳоятда ваҳима босди ва: «Оллоҳ билан қасамёд қиламизки, бу жуда ажиб иш бўлди, ҳар бир ўлим аввалгисидан ҳам ёмонроқ; қора махлуқдан саломат қолганимизга суюнган эдик. Энди бу шум офатдан қандай нажот топамиз?» — дедик. Кеч бўлди. Катта, баланд бир дарахт устига чиқдик, унинг устида ухламоқчи бўлдик, мен энг юқори шо-

хига чиққан эдим. Қоронғи тушди, аждаҳо келиб, ўнгу сўлга қарай бошлади, биз чиққан дарахтга қараб йўл олди, келиб йўлдошимни киптигача ютиб дарахтга ўралди. Аждаҳо қорнида йўлдошимнинг суяклари қасир-қасир синганини эшитиб турдим. Ютиб бўлгунча ҳаммасини ўз кўзим билан кўриб турдим; аждаҳо дарахтдан тушиб ўз йўлига кетди; тонг отиб кун ёришгандан кейин дарахт тепасидан тушдим, хавф ва қўрқинчнинг зўрлигидан ўлган ўликдек бўлиб қолгандим, ўзимни денгизга ташлаб, шу дунёдан қутулиб қўя қолай, деб ўйладим. Жон деган нарсаси ширин бўлар экан, яна жонимни кўзим қиймади. Эни бир ёғочни кўндаланг қилиб оёғимга, бир ёғочни чап ёнимга, яна бирини ўнг ёнимга боғладим, биттасини қорнимга, яна кенг, узун бир ёғочни оёғимга боғлагандек бошимга кўндаланг қилиб боғладим. Ўзим ёғочни ичига кириб олгандай бўлдим, мустаҳкам қилиб боғлаб, ўзимни ерга ташладим, ёғочлар орасида ухладим, улар мени уйдек ўраб олган эди. Кеч киргач у аждаҳо келиб, менга қаради ва қасд қилди, аммо ёғочлар билан ўралганимдан мени ютолмади.

Аждаҳо атрофимни айланиб юрди, мен уни кўриб турардим, хавф-хатарнинг зўрлигидан ўликдек бўлиб қолдим, аждаҳо бўлса, нари кетарди-ю, яна қайтиб келарди, ҳар сафар мени ютишни жазм қилиб келганда, ёғочлар билан тўсилганимдан доғда қоларди. У куп ботишдан то тонг ёришиб кун чиққунча ёнимдан кетмади. Ахир, аждаҳо ғоятда разабланиб, қаҳр билан ўз йўлига кетди. Шундан кейин у ёғочлардан ўзимни бўшатдим, аждаҳодан қўрққанымдан ўлик ҳукмида эдим.

Ўрнимдан туриб жазиранинг этагига етгунча юрдим, денгиз гирдобини ўртасидаги бир кемага кўзим тушди. Бир дарахтдан катта шох синдириб олиб, силкитиб, бақириб-чақириб ишора қилдим, улар мени кўриб, менга яқинлашиб келдилар. Мени олиб кемага ўтқаздилар. Кейин саргузаштимни сўрадилар, мен кўрган-кечирганларимни, тортган қийинчиликларимни аввалдан-охиригача айтдим; улар ғоят таажжубда қолдилар.

Менга кийим кийгиздилар, овқат келтирдилар, муздек ширин сув келтириб ичирдилар, қалбим яйраб, нафсим ором олди, туганмас неъматлари учун оллоҳга ҳамд ва шукур қилдим. Барча кўрганларим бир хаёлга ўхшаб қолди.

Салоҳита номли жазирага чиққунимизта оллоҳ изми билан шамоли бизга ҳамроҳлик қилди, дарға кемани шу жазира олдидан тўхтатди...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий тушган кема бир жазирага бориб тўхтади, кемадан ҳамма савдогар ва йўловчилар тушибдилар, молларини кемадан чиқарибдилар.

Синдбод Баҳрий ҳикоя қилади: Кемачи менга қараб: «Ғапимга қулоқ сол, сен бир ғариб киши экансан, тортган меҳнат ва машаққатларинг, хавф-хатарда қолганларингни айтдинг, мен мамлакатингга етишингга ёрдам берай дейман, мени дуо қилиб юрарсан»,— деди. Мен: «Ҳа, албатта дуо қиламан»,— дедим. «Билгинки,— деди дарға,— биз билан бирга бир мусофир бор эди, уни йўқотиб қўйдик, тирикми, ўликми, билмаймиз, хабарини ҳам эшитмадик. Унинг молларини сенга бермоқчиман, уни сақлайсан, хизматинг ва заҳматинг эвазига сенга бир оз мол бераман, қолганини Бағдод шаҳрига олиб берамиз. У ерда мусофирнинг оиласини суриштириб, қолган моли ва сотилган нарсаларининг пулини топишпразмиз. Нима дейсан, унинг молларини бу жазирада сотасанми?»— деди. Мен: «Эй хоҷам, бош устига»,— дедим. Бу килимиши учун уни дуо қилдим ва ташаккур айтдим. Шундан кейин у ҳаммол ва денгизчиларга у молларни жазирага чиқариб менга топиширишга буюрди. Кема котиби: «Эй дарға, денгизчи ва ҳаммоллар кемадан танииб чиқараётган қандай мол, уларни қайси савдогарнинг отига ёзаман?»— деди. «Синдбод Баҳрий исмига ёз, у биз билан бирга эди, жазирада ғарқ бўлди, бизга ҳеч хабар етмади, унинг молини мана бу мусофир-ғарибга сотишга топишпраздик, унинг меҳнати ва хизматига лойиқлини бериб, қолган молларни ва сотилганларининг пулини ўзимиз билан Бағдодга олиб қайтамиз, эгасини топсак ўзига берамиз, топмасак Бағдод шаҳридаги оиласига топишпразмиз»,— деди дарға. Юклар меники экапини эшитганим биланоқ, ўз-ўзимга: «Худо ҳақи, Синдбод Баҳрий мен бўламан, жазирада ғарқ бўлганлар қатори ғарқ бўлган ҳам менман»,— дедим.

Савдогарлар кемадан чиқиб, олди-сотди ишларидан гаплашиб турганда, мен ўзимни тутиб бир оз вақт чидаб турдим, кейин кемачи олдида бориб: «Эй хоҷам, сен ҳовир Юкларини менга топиширган кишининг ҳоли нима

кечган, биласанми?»— дедим. «Унинг ҳолини билмайман,— деди у менга,— лекин у Бағдод шаҳридаги бир киши эди, уни Синдбод Баҳрий дер эдилар: жазиралардан бирига бориб тўхтовдик, у ерда кўп кишилар фарқ бўлиб кетди. Фарқ бўлганлар қатори у ҳам йўқ бўлиб кетди. Шу вақтгача ундан дарак йўқ»,— деди.

Шундай деганида қаттиқ бақриб юбордим ва дедим: «Эй дарға, билгин, Синдбод Баҳрий мен бўламан. Мен фарқ бўлганим йўқ, кема жазирада тўхтаганда савдогарлар, йўловчилар кемадап чиқдилар, мен ҳам улар қатори чиқдим, жазира ёнида ўтириб овқат едим. У ерда уйқу босиб уйқуга фарқ бўлдим, ўрнимдан туриб қарасам, кема ҳам, ёнимда бирон киши ҳам йўқ. Бу моллар меники, олмос тоши олиб келаётган савдогарлар мен олмос тоғида эканимда мени кўрганлар, улар мен Синдбод Баҳрий эканимдан гувоҳлик берадилар, кемада бирга бўлганимизда жазирада ухлаб қолганимдан, сизлар мени унутиб кетиб қолганингиздан ва бошқа кўрган-кечирганларимдан сизларга ҳикоя қилган эдим».

Савдогарлар, йўловчилар менинг сўзимни эшитгач тепамга йиғилишиб келдилар, баъзилари сўзимга ишонди, баъзилари ишонмади; шунда савдогарлардан бири олмос водийсини тилга олганимни эшитиб, олдимга келди-да: «Эй жамоа, менга қаранглар, сафарларимда кўрган ажойиб нарсаларимни айтган вақтимда, олмос водийсига гўшт парчалари ташлаганимда, бир киши осилиб чиқди, деган эдим, сизлар ишонмадинглар, мени ёлғончи қилдинглар»,— деди. Ҳаммалари: «Ҳа, тўғри, буни сўзлаб берган эдинг, аммо биз ишонмаган эдик»,— дейишди. Шу савдогар: «Гўшт парчаларимга осилиб чиққан шу киши, менга қимматбаҳо, мисли йўқ олмос тоши берган ҳам шу киши, гўшт парчамга илашиб чиққан олмос тошларидан ҳам ортиқроғини берган шу киши эди. Басра шаҳрига етгуниimizча уни ўзимга йўлдош қилиб келдим, ундан кейин ўз шаҳрига жўнади. Ўша шу одам, бизга цомим Синдбод Баҳрий деб айтган эди, кеманинг кетиб қолганидан, ўзининг ухлаб қолганлигидан ҳам хабар берган эди. Билинглари, бу одам бу ерга келмас эди, сизларга айтган сўзимнинг ростлигини тасдиқлаш учун келган. Бу молларнинг ҳаммаси унинг насибаси; биз билан бирга бўлган вақтида ўз қиссасидан хабар берган эди. Сўзи рост чиқди»,— деди.

У савдогарнинг сўзини эшитгач, дарға ўрпидан туриб олдимга келди, менга тикилиб, текшириб боқди, сўнгра: «Молинг белгиси нима?»— деди. Мен унга: «Молимнинг

аломати шундай-шундай», — дедим. Басрада кемага бирга тушганда мен билан дарға ўртасида бўлган ишларни бир-ма-бир айтдим, Синдбод Баҳрий эканлигим аниқланди. Дарға мени қучоқлади, саломат қолганимга суюниб табриклади. «Худо ҳақи, эй хожа, қиссанг ажойиб ва ишинг ғаройиб, сен билан мени учраштирган, молларингни ўзингга қайтарган оллоҳга ҳамд ўлсин...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод, — савдогарларга ва дарғага у Синдбод Баҳрийнинг ўзи экани маълум бўлгандан кейин унга дарға: «Молларингни ўзингга қайтарган оллоҳга ҳамд ўлсин», — дебди.

Синдбод Баҳрий ҳикоя қилади: «Шундан кейин молларимни ўзим тасарруф қилдим ва бу ишда кўп фойда олдим. Синд мамлакатига етгунча жазираларда савдо қилдим. У денгизда беҳад ажойиб-ғаройибларни кўрдим. У денгизда кўрганларимдан бири ҳўкиз суратидаги балиқ, эшак суратли қандайдир бир жонивор, денгиз ўртасидан чиқиб, тухум қўйиб, сув юзида жўжа очадиган, денгиздан ер юзига асло чиқмайдиган қушдир.

Бундан кейин оллоҳ изми билан то Басрага етгунча шамол яхши эсиб, сафаримиз тинч ўтди. У ерда бир неча кун бўлдим, кейин Бағдод шаҳрига етиб бордим. Оилам, йўлдошларим, дўстларимга совға-салом бердим. Бева ва етимларни кийинтирдим. Бахтли, фаровон ҳаёт кечирдим. Кўрган-кечирганларим, тортган машаққатларим ва ҳавф-хатарларимнинг ҳаммасини унутдим. Худо хоҳласа, эртага келасан, тўртинчи сафаримни ҳикоя қилиб бераман, бу ҳикоя у сафарлар ҳикоясидан ҳам ажойиброқдир».

Синдбод Баҳрий Синдбод ҳаммолга юз мисқол олтин беринглар, дастурхон ёзинглар, деди. Дастурхон ёзилди, ҳозир бўлганлар ҳикоялардан ва сафарда Синдбод Баҳрийнинг кўрган-кечирганларидан таажжубландилар. Ҳамма уй-уйига тарқалди. Синдбод ҳаммол олтинларни олиб, Синдбод Баҳрийдан эшитганларига таажжуб қилиб уйига қайтди.

Тонг отиб, кун ёришгач Синдбод ҳаммол ўрнидан туриб, тоғт намозини ўқиб, Синдбод Баҳрийникига қараб

жўнади. Келиб унга салом берди. У хурсанд ва очиқ чехра билан қарши олиб, бошқа йўлдошлари келгунча ёнига ўтқазди, қолган йўлдошлари келгандан сўнг, таом тортилди, ҳаммалари едилар, ичдилар, кўнглихушлик қилиб ўтирдилар, шунда Синдбод Баҳрий сўз бошлаб уларга сафарини ҳикоя қилди.

ТҲРТИНЧИ ҲИКОЯ

Синдбод Баҳрий ҳикоя қилди: «Билинглар, эй биродарлар, мен Бағдод шаҳрига қайтганимдан кейин йўлдошларим, дўстларимга қўшилдим, хурсандлик ва роҳатга эришиб, фойданинг кўплигидан кўрган-кечирганларимни унутдим. Ҳаётнинг энг лаззатли даврида бўла туриб, ҳарис нафсим яна чет мамлакатларга сафарга чиқишни орзу қилиб қолди. Мен ҳар жинсдаги одамлар билан ҳамсуҳбат бўлиш, олди-сотди қилиш, касбу ҳаракатга муштоқ бўлиб қолдим. Денгиз сафарига муносиб нафис тижорат моллари сотиб олдим, кўп мол тўпладим. Бағдод шаҳридан Басрага жўнадим.

Юкларимни кемага солдим, ўзим Басра шаҳрининг катталарига қўшилиб олдим. Шовуллаб ётган тўлқинли денгизда кетар эдик, сафар тинч бўлди, бир неча кечакундуз шу ҳолатда жазирадан-жазирага, денгиздан-денгизга ўтиб кетавердик. Кунларнинг бирида қаттиқ бўроп қўзғалди, денгиз гирдобиди ғарқ бўлиб кетишдан қўрқиб, дарга денгиз ўртасида лангар ташлаб, кемани тўхтатди.

Тўсатдан бўрон кўтарилиб, кеманинг елканини йиртиб, парча-парча қилиб юборди. Одамлар ҳамма юк-моллари билан ғарқ бўлиб кетди, мен ҳам ғарқ бўлдим, денгизда кун тик келгунча суздим, жонимдан умид узиб қўйгандим. Худо кема тахталаридан бир бўлагини етказди, бир тўда савдогарлар унга мишиб олдик...

Қисса шу ерга етганда тоғ отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий кема ғарқ бўлгандан кейин савдогарлардан бир тўдаси билан бир тахта устига чиқиб олибди.

Синдбод Баҳрий ҳикоя қилади: «Бир-биримизга ёпи-

пиб олиб, тахтага минганимизча оёғимиз билан денгизда сузиб бордик, шамол ва тўлқин бизга ёрдам бериб, бир кеча-кундузни шу ҳолатда ўтказдик, иккинчи куннинг чоштвоҳида шамол қўзғалиб, дарё тўлқинлана бошлади, шамол ва тўлқин кучайиб, бизни бир жазирага чиқариб ташлади. Биз уйқусизлик, чарчоқ, совуқ, очлик, қўрқинч, тапналикнинг зўрлигидан ўликдек бўлиб қолгандик.

Жазирадан егулик гиёҳлар топиб едик, ҳар ҳолда бизга қувват бўлди. Шу кечаси жазира ёқасида ётдик, тонг отиб атроф ёришгач, ўрнимиздан туриб, жазирани айлапиб юрганимизда кўзимизга бир иморат ярқираб кўришди.

Иморатга қараб юрдик, у ерга бориб тўхтагандик, тўсатдан иморат эшигидан яланғоч кишилар қаршимизга чиқди, бизни ушлаб подшолари олдига олиб бордилар. У: «Ўтиринглар»,— деб буюрди, биз ўтирдик, бизга таом келтирдилар, умримизда ундай таомни кўрган ҳам эмасмиз, билган ҳам эмасмиз. Бу таомни кўнглим тортмади, йўлдошларим еса ҳам, мен ҳеч емадим, тотинмаганим оллоҳнинг марҳамати бўлди, бўлмаса ҳозир тирик юрмасдим.

Йўлдошларим у таомдан егандан кейин ақлдан озинди, жишиларга ўхшаб қолишди. Уларга жавзи ҳинди, нержил мойи ичирдилар, у билан мойладилар. Йўлдошларим у мойдан ичгач, кўзлари тескари бўлиб кетди, кейин яна ҳам кўпроқ овқат ейдиган бўлдилар. Мен ҳайратда қолдим ва қайғура бошладим, у яланғочлардан мен ҳам хавф-хатарда, қаттиқ ташвишда қолдим.

Ўйлаб кўрсам, улар мажусийлар бўлиб, шаҳарларнинг подшоси гўл экан, мамлакатларига келган кишиларни ёки кўрган кишиларини, ё водийда, ё йўлда учратган кишиларини подшоларига олиб келар, ўша таомдан уларга едириб, бадалларини ўша мой билан мойлар эканлар, қоринлари кенгайиб, ақллари кетиб, фикрлари сўниб, тептакка ўхшаб қолар эканлар, семиртириш учун уларга кўп овқат едирар эканлар. Сўнгра подшоларининг таоми учун уларни сўйиб кабоб қилиб берар эканлар; подшонинг суҳбатдошлари одам гўштини ҳеч нарса қўшмай, пиширмай ейишар экан.

Уларнинг бу ишларини кўриб, ўз нафсим ва йўлдошларим учун ғоят қаттиқ ғайғу ичида қолдим, йўлдошларим камоли ақлларидан озганларидан, уларга кўрилаётган чоралардан биронтасини ҳам билмас эдилар. Уларни бир кишига топширишди. У киши буларни ҳар куни олиб чиқиб, ҳайвонларни боққандек боқиб келарди; мен бўл-

сам, қўрқинч ва очликнинг зўрлигидан заифлашиб, жис-
мим иллатга чалиниб, этим суякка бориб ёпишган эди;
мажусийлар мени бу ҳолда кўриб ўз ҳолимга қўйдилар
ва унутиб юбордилар.

Кунлардан бир кун ҳийла қилиб у жойдан бир амал-
лаб чиқиб узоқлашдим. Бир чўпоннинг денгиз ўртасида,
баланд бир ерда ўтирганини кўрдим, тикилиб қарасам, у
йўлдошларимни боқиш учун топширилган киши экан,
унинг ёнида йўлдошларимга ўхшаш кишилар кўп экан.
У киши мени кўргач, ақлим жойида экапини билди, менга
узоқдан ишорат қилиб: «Орқангга қайт, ўнг тарафингда-
ги йўлга юр. Унда султон йўлига чиқасан»,— деди. Ор-
қамга қайтдим, ўнгимдаги йўлни кўриб шу йўлдан юрдим,
қўрққангидан гоҳ югуриб, гоҳ секинроқ юриб дам олиб,
йўлга солган одам то кўзимдан ғойиб бўлгунча елиб кет-
дим, мен уни кўрмайдиган, у мени кўрмайдиган бўлди.
Кун ботиб қоронғилик тушди, дам олишга ўтирдим, ухла-
гим келса ҳам қўрқинч, очлик, чарчоқнинг қаттиқлигидан
бу кеча уйқуни тарк қилдим. Ярим кечада ўрнимдан ту-
риб жазира бўйлаб тонг отгунча тўхтамай юра бердим.
Тонг отиб қуёш шуъласи тепаликларга, водийларга туш-
ди, чарчадим, қорним очди, ташна бўлдим, сўнгра жази-
радаги ўсимликлардан еб тўйдим. Шу ҳолатда кун-тун
юрдим, қорним очса яна ўсимлик едим.

Етти кеча-кундуз шу аҳволда бўлдим. Саккизинчи кун
тонг отарда узоқдан бир шарпани кўриб, у томон юрдим.
Унга кун ботганда етиб бордим, узоқроқдан туриб ти-
килдим, бир-икки марта қўрқинч азобини тортганимдан,
юрагим хавфсираб турарди. Қарасам, мурч доналари те-
раётган кишилар экан, мен уларга яқинлашгач, мени
кўриб олдимга келдилар ва ўраб олиб: «Кимсан, қаердан
келдинг?»— дейишди. Уларга: «Мен бир ғариб ва мискин
кишиман»,— дедим ва ҳамма кўрган-кечирганларимни,
тортган машаққатларим, хавфу хатарларимни ҳикоя қил-
дим».

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя
айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй сасдатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди
Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий жазирада мурч тераётган
одамларни кўрибди, улар бундан ҳол-аҳвол сўрабдилар,
уларга ҳамма кўрган-кечирганларини, тортган машаққат-
ларини ҳикоя қилибди.

«Улар, бу ажойиб воқеа экан! Аммо қоралардан қандай қилиб қутулдинг? Ва бу жазирада уларнинг ёнидан қандай қилиб ўтдинг? Улар жуда кўп, ўзлари. одамхўр, улардан ҳеч ким саломат қутула олмайди, уларнинг ёнидан ўттига ҳеч ким ботинган эмас»,— дедилар. Мен уларга кўрган-кечирганларимни, йўлдошларимни қандай қилиб ушлаб қолганларини, уларга махсус таом едирганларини, мен емаганимни сўзлаб бердим. Сўнгра улар мени саломат қутулиб келишим билан табрикладилар, саргузаштларимни эшитиб, таажжубда қолдилар.

Ўз ишларидан бўшагунча мени ёнларига ўтқазиб, бир оз таом келтирдилар, оч эдим, у таомдан еб, бир оз ўзимга келдим. Кейин мени кемага тушириб ўз жойларига олиб келдилар.

Мени ўз подшоларига учраштирдилар, у менга: «Хуш келдинг!»— деб ҳурмат кўрсатиб, мендан ҳол-аҳвол сўради. Мен ўз саргузаштимдан, Бағдод шаҳридан чиққан вақтдан то унинг олдига етиб келгунча рўй берган ҳодисалардан хабар бердим. Подшоҳ ва унинг аъёнлари қиссамни эшитиб, ғоят ажабландилар. Кейин менга таом келтирдилар, ундан тўйгунимча едим, қўлимни ювиб, оллоҳнинг фазлига ҳамд ва ташаккур этдим, унга санолар ўқидим. Подшоҳ олдидан чиқиб шаҳарларини томоша қилдим, қарасам, халқи ва мол-ҳоли кўп, озиқ-овқатлари мўл, бозорлари катта, савдо моллари ва олди-сотдилари ҳисобсиз обод шаҳар экан; бу шаҳарга келганимга жуда севиндим, кўнглим тинчиб, халқига ўрганиб қолдим. Уларга ва подшога мен мамлакат халқидан, шаҳар ақобириларидан ҳам иззатли, ҳурматли бўлиб қолдим.

Катта-кичик ҳамманинг чиройли аргумоқ отларга эгарсиз миниб юрганларини кўриб, таажжубда қолдим. Мен бир кун подшога: «Эй шоҳим, нима учун эгарга минмай-сизлар? Эгарга минувчи роҳат қилади, қуввати устига қувват бўлади-ку»,— дедим. Шоҳ: «Эгар қандай бўлади? Биз умримизда кўрган ҳам эмасмиз, минган ҳам эмасмиз»,— деди. «Сизга эгар ясаб берай, рухсат беринг. Миниб роҳатини кўрсангиз»— дедим. У менга: «Рухсат!»— деди. Шунда: «Менга бир оз ёғоч келтирилсин»,— дедим. Шоҳ сўраган нарсаларимнинг ҳаммасини ҳозирланга буюрди. Мен, уста бир дурадгор чақиришни талаб қилдим, ёнида ўтириб, унга эгар ясашни ўргатдим.

Сўнгра мен жун олиб, уни титиб наMAT ясадим, тери келтириб, эгарга қонладим ва унга сайқал бердим, тасмалар билан тортиб, айилини маҳкам боғладим.

Темирчини чақиртириб, узанги ясашниг тавсифини

қилдим, темирчи катта бир узанги ясади, уни эговлаб сайқал бердим, ниҳоят, унга ипак гажим ясаб, боғладим. Кейин подшо отларининг энг яхшисини келтирдим, унга эгар урдим, узангини эгарга тақдим, отнинг бошига юган солдим, олиб бориб подшога тақдим этдим, у таажжуб қилди. Эгар подшога ёқиб қолиб, менга тапаккур билдирди. Қилган хизматим учун кўп нарсалар берди. Эгар қилганимни подшонинг вазири кўрган эди, у ҳам шундай эгар ишлаб беришимни талаб қилди. Унга ҳам худди шундай эгар қилиб бердим; давлат арбоблари, мансаб эгалари эгар ишлаб беришимни талаб қила бошладилар, уларга ҳам ваъда бердим.

Дурадгорга эгар ишлаш ҳунарини ўргатдим, темирчиға узанги ишлашни ўргатдим, биргалашиб, эгар, узанги қила бошладик, уларни давлат арбоблари ва амалдорларга сотдик. Шу тариқа кўп дунё тўнладим, бу одамлар олдида мартабам ҳам баланд бўлди; улар мени яхши кўриб қолишди; подшо ва унинг яқинлари, шаҳар акобирлари, давлат арбоблари олдида обрўйим баланд бўлиб қолди.

Қулларнинг бирида, подшо олдида ғоят хурсанд ва ҳурматда ўтирганимда, подшо менга: «Ҳой фалончи, билгинки, бизнинг олдимизда азиз ва мукаррам бўлиб, ўз кишимиз бўлиб қолдинг, сендан ажрала олмаймиз, шаҳримиздан чиқиб кетишингга ҳам қўймаймиз. Сен бир нарса қилсанг, менга итоат қилсанг, сўзимни қайтармасанг»,— деди. Мен унга: «Эй подшоҳим, мендан истаганинг нима, мен сўзингни асло қайтармайман, сендан кўп лутфу марҳамат ва инъому эҳсонлар кўрдим. Оллоҳга ҳамд бўлсин, хизматчиларингдан бири бўлиб қолдим»,— дедим. У: «Истагим шуки, сенга нозик табиатли, ҳусну жамол ва молу мулк эгаси бўлган гўзал бир хотин олиб бермоқчиман. Шу билан сен бизнинг олдимизда туриб қоласан, қасримда ёнимдан сенга жой қилиб бераман, сўзимни қайтарма»,— деди.

Подшонинг сўзини эшитгач, уялиб сукут қилдим, камоли уялганимдан жавоб ҳам қайтармадим. Шоҳ менга: «Эй ўғлим, нима учун менга жавоб бермайсан?»— деди. Мен: «Ихтиёрим сизда, эй пошдоҳи замон!»— деб жавоб бердим.

Подшо ўша ондаёқ килип юбориб қозини, гувоҳларни ҳозир қилиб, шу онда мени шарофатли, олий насаб, молдунёси кўп, аслзот, ҳусну жамол, еру сув эгаси бўлган бир хотинга уйлантирди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— подшо Синдбод Баҳрийни уйлантирибди ва бир қадрли хотин билан никоҳ аҳдани тузибди.

Синдбод Баҳрий айтади: «Подшо менга катта, кўркаш алоҳида бир қаср берди, хизматчилар, қуллар берди, менга маош тайинлаб, давлат хизматида урин берди. Роҳат, фаровонликда, хурсандликда умр кечирдим. Ҳамма меҳнат-машаққат ва оғир кунларимни унутдим. Ўзимга-ўзим: «Мамлакатимга жўнасам, хотинимни ўзим билан олиб кетаман. Инсон азалда ёзилган қисмати кўрмай илоҳи йўқ, бошига нима келишини ким билади»,— дер эдим.

Мен, хотинимни севдим, у ҳам менга жуда зўр муҳаббат қўйди. Иттифоқ бўлиб жуда аҳил бўлдик, ширин ҳаёт кечирдик, мамнуликда яшадик. Маълум вақтгача нў ҳолатда умр кўриб келдик. Қўшим хотинидан айрилиб қолди. У менинг дўстим эди, таъзия билдириш учун олдига кирдим, уни ғамгин ва хотири паршон кўрдим. Таъзия билдириб, тасалли бериб, унга: «Хотинингга қайғурма, оллоҳ бундан яхшироғини берад, худо хоҳласа, умринг узун бўлар»,— дедим. У жуда қаттиқ йиғлаб: «Эй биродар, қайси кўнглим билан бундан бошқага уйланаман ёки оллоҳ қандай қилиб ўрнига бундан яхшироғини беради? Умримдан бир кун қолган, холос-ку?»— деди. Мен унга: «Эй биродар, эсингни йиғ, ўзингга ўлимдан башорат берма, ҳали туппа-тузуксан, саломатсан, аҳволинг яхши»,— дедим. У менга: «Эй биродар, сенинг ҳаётинг билан қасамёд қиламан, эртага мендан айриласан, умринг бўлса, эртага аҳволимни кўрасан»,— деди. Унга: «Бу нима деганинг?»— дедим. Қўшим менга айтди: «Бугун менинг хотинимни кўмадилар, у билан бирга мени ҳам кўмадилар. Бизнинг мамлакатда шундай одат бор: агар хотин ўлса, эрини у билан бирга тириклайини кўмадилар, агар эр ўлса, у билан бирга хотинини тириклайини кўмадилар, уларнинг ҳеч бири йўлдошидан кейин ҳаёт лаззатини тотмасин дейдилар». Унга: «Бу жуда ёмон одат-ку, бунга ким чидай олади?»— дедим.

Биз шу ҳақда гаплашиб турган вақтимизда, шаҳар халқининг кўпчилиги ҳозир бўлиб, биродаримнинг ўзига ва хотинига таъзия билдира бошлади. Ўз одатларига кўра, хотинга гўру кафан тайёрлашга киришдилар, тобут келтириб уни тобутга солдилар, эри ҳам улар билан бирга эди, ҳар икковларини бирга олиб шаҳардан ташқарига

чиқиб, тоғ этагидаги бир жойга келтирдилар; олдинроққа ўтиб у ердан катта бир тошни кўтардилар, у тошнинг остида қудуқнинг оғзидек бир тешик пайдо бўлди, у хотини шу тешикка ташладилар, у тоғ остидаги ичи кепг катта бир қудуқ эди. Сўнгра улар эрини ҳам келтириб кўкрагидан арқон билан боғлаб ўша қудуққа туширдилар, у билан бирга катта бир кўзада ширин сув ва етти та нон ҳам туширдилар. Уни туширганларидан кейин дўстим арқонни ечди, арқонни тортиб олдилар, яна ўша катта тош билан аввалгидек қилиб қудуқ оғзини бекитиб, биродаримни қудуқда, хотини олдида қолдириб, ўз йўлларига қайтдилар.

Мен ўз-ўзимга: «Худо ҳақи, бу ўлим аввалги ўлимдан баттарроқ-ку», деб қўйдим. Сўнгра мен уларнинг подшошига бориб: «Эй хожа, мамлакатингизда қандай қилиб тирикни ўлик билан бирга кўмадилар?» — дедим. Подшо менга: «Билгин, бу бизнинг мамлакатимизнинг одати, агар эр ўлса, хотини билан бирга кўмамиз, борди-ю хотин ўлса, эрини ҳам тириклайин у билан кўмамиз. Биз икковини тирикликда ҳам, ўлганда ҳам бир-бирдан айирмаймиз, бу ота-боболаримиздан қолган одат», — деди. Мен: «Эй подшоҳи замон, шаҳрингизда мендек ғариб одамнинг хотини ўлса, уни ҳам шундай қиласизларми?» У менга: «Ҳа, уни ҳам хотини билан кўмамиз ва унга ҳам худди кўрганингдек тадбир кўрамиз», — деди.

Буни эшитгач, ўз жонимга қайғуриб, ғам еганимнинг зўрлигидан ўтим ёрилиб ҳушим учди. Хотиним мендан илгарй ўлиб, мени тириклайин у билан бирга кўмсалар, қандай бўлади, деб кўнглимга ваҳима тушди. Кўнглимга тасалли бериб: «Шояд хотинимдан олдин ўзим ўлсам», — дер эдим. «Ким илгарй, ким кейин кетишини ҳеч ким билмайди», деб баъзи вақтларда ўзимни қизиқчиликка солардим.

Бироқ, орадан озгина вақт ўтмай хотиним касал бўлиб қолди, бир оздан кейин ўлди, кўпчилик йиғилиб келиб, менга ва хотинимнинг қариндошларига таъзия билдирдилар, подшо ҳам келиб менга таъзия билдирди. Ювгучи хотинни келтириб, уни ювиб, эпг яхши кийимларини кийдирдилар, зийнат асбобларини, бўйнига қимматли тошларини тақдилар, кейин тобутга солдилар, кўтаришиб, ўша тоққа қараб жўнадилар, қудуқнинг оғзидан тошни кўтариб, хотинимни унга ташладилар. Кейин ҳамма йўлдошларим, хотинимнинг қариндошлари олдимга келиб мен билан видолашдилар, мен уларнинг ўртасида туриб: «Мен бир ғариб кишиман, сизларнинг одатингизга

чидолмайман!»—деб бақирардим. Улар гапимга қулоқ ҳам солмадилар, сўзларимга эътибор ҳам қилмадилар. Улар мени ушлаб, зўрлаб боғладилар, ўз одатларича етти нон ва бир кўза ширип сув қўшиб, мени ўша қудуққа туширдилар, қарасам, у тоғ тагидаги катта ғор экан, Менга: «Ўзингни арқондан бўшат!»—дедилар. Мен рози бўлмадим, улар арқонни ташлаб юбордилар, сўнг ўша катта тош билан қудуқ оғзини бекитиб ўз йўлларига кетдилар...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,—деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,—Синдбод Баҳрийни ғорга ўлган хотини билан туширганларидан кейин унинг оғзини бекитиб, ўз йўлларига кетибдилар.

Синдбод Баҳрий айтади: «У ғорда кўп ўликларни кўрдим, сасиб жуда бадбўй бўлиб кетган, кейин қилган ишимга ўзимни ўзим қойиб: «Бошимга тушган савдоларга ва барча кўрган-кечирганларимга ўзим гуноҳқорман»,—дер эдим. Кеча билан кундузни айиролмайдиган, озгина нарсага қаноат қиладиган бўлиб қолдим, жуда оч қолмасам, емасдим, ташналик кучаймаса, ичмасдим, қўлимдаги емак-ичмакнинг батамом тугаб қолишидан жуда қўрқардим. «Оллоҳдан бошқадаш мадад йўқ, бу шаҳарда уйлаш деган нарса қандай бир зўр бало экан»,—дедим. Энди бир мусибатдан қутулдим десам, яна ундан зўрроқ бир мусибатга дучор бўлибман. Бу ўлим энг шум ўлим! Қошқийди, денгизга ғарқ бўлсам ёки тоғда ўлсам, бу ёмон ўлимдан ўша яхши эди!»

Ўзимни-ўзим қойирдим, ўликлар суяги устида ухлардим, оллоҳдан ёрдам сўрардим, шу купимдан кўра ўлимни орзу қилардим. Очлик қалбимни кўйдиргунча, ташналик алапгалангунча шу ҳолда яшадим. Пайпаслаб нон топиб олиб, ундан озгина ердим, сувдан озгина ҳўплардим. Ўрнимдан туриб, хаёл суриб тўхтаб қолардим. Ғорда у ёқдан-бу ёққа юра бошлардим. Қадим замонлардан бери чириб ётган суяклар ва ҳисобсиз ўликдан узоқроқда бир жой тайёрладим, у ерда ухлаб юрдим, емак-ичмагимдан озгина нарса қолди. Бир кун ёки ундан ҳам кўпроқ вақт ичида бир марта еб-ичардим.

Кунларнинг бирида хаёл суриб, емак-ичмакларим ту-

таб қолса нима қиламан, деб ўтирганимда, қудуқ оғзидаги тош ўз жойидан қўзғалиб менга ёруғлик тушди. Мен: «Хой ким, нима гап?»— дедим. Қарасам, қудуқ оғзида анча одам турибди, улар бир ўликни, у билан бирга тирик хотинни туширдилар. У хотин ўз ҳолига ачиниб йиғларди, унга атаб кўп миқдорда емак-ичмак туширдилар. Мен хотинни кўрардим, аммо у мени кўрмасди, келган одамлар тош билан қудуқ оғзини бекитиб, йўлларига қайтиб кетдилар.

Ўрнимдан туриб, қўлимга бир ўликнинг болдир суягини олиб хотиннинг олдига келиб, қоқ миясига урдим. у ҳушдан кетиб йиқилди, иккинчи, учинчи уришимда ўлди. Унинг нон ва бошқа нарсаларини олдим, қарасам, эғнида пафис кийимлар, бўйнига жавоҳир ва асл тошлар тақилган. Ҳаммасини олиб ғорнинг бир чеккасида ўзимга тайёрлаб қўйган жойга келиб ўтирдим, у емак-ичмаклардан бир оз-бир оз тановвул қила бошладим.

Шу ғорда бир қанча вақт туриб қолдим, ҳар бир кўмилган одам билан бирга тирик дафн қилинган кишини ўлдириб, унинг емак-ичмагини олиб, шу билан озиқланардим. Кунларнинг бирида уйғониб ғорнинг бир томонида бир нарсанинг қитирлаганини эшитдим ва «бу нима экан?» деб ўрнимдан туриб у тарафга қараб юрдим, қўлимга ўликнинг болдир суягини ушлаб олган эдим, қитирлаган нарса мени сезгач, қочди, қарасам, бир йиртқич ҳайвон экан. Унинг орқасидан ғорнинг юқорисигача бордим, кичик бир жойдан юлдуздек бир ёруғлик кўрипти, гоҳ кўринар, гоҳ кўринмай қоларди.

Ёруғни кўргач, у тарафга қараб юрдим, яқинлашганим сайин ёруғлик кенгая бошлади. У ер ғордан ташқарига чиқадиган бир ёриқ экан, ўзимча: «Бу жойдан ташқари чиқадиган бирор ер бўлиши керак ё мени туширган ерларига ўхшаш иккинчи бир ердир, ёки бу ўпирилган бир жойдир», дедим. Бир оз ўйлаб кўриб ёруғлик тушган томонга юриб бордим. Қарасам, тоғнинг орқа тарафидан йиртқич ҳайвонлар тешган жой экан, улар шу тешикдан ичкари кириб, тўйгушларича ўлик еб, яна ўша ердан чиқиб кетар эканлар.

Бу ерни кўргач суюндим, ўлиб тирилгандай, ухлаб туш кўргандай бўлдим. Кейин у тешикни кенгайтириб, у ердан чиқдим; ўзимни тоғ устида, шўр денгиз ёнида кўрдим, у тоғ икки денгизни ва шаҳар билан жазира ўртасини кесиб ўтган экан. Ҳеч ким унга чиқолмас экан. Оллоҳга шукур қилиб, ҳамд этдим, дадил тортиб қолдим. Қайтиб тешикдан ғорга кирдим, йиғиб қўйган егуликла-

римни олиб чиқдим. Яна кириб, ўликларнинг кийимларини олиб, устимдаги кийимимни ечиб ташлаб, ўша кийимлардан кийдим, ўликларнинг бўйнидаги зийнат асбоблар, марварид ва жавоҳирлар, ҳар хил маъдан қадаб ясалган олтин-кумуш зийнат асбобларни олдим, уларни ўраб, тешикдан тоғ орқасига чиқиб, денгиз лабига бориб турдим; ҳар кун ил горга кириб, янги дафн қилинган кишиларни текшириб, егуликларини олиб, эрми, хотинми ўлдириб, тешикдан чиқардим. Денгиз ёнида оллоҳдан нажот тилаб, шояд бир кема ўтса деб кутиб ўтирардим...»

Қисса шу ерга етгач тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий гордин зийнат асбоблар ва бошқа нарсаларни таниб, бир қанча вақт денгиз ёнида ўтирибди.

Синдбод Баҳрий айтади: «Қўиларнинг бирида, денгиз ёнида ўйлаб ўтирганимда тўлқинланиб, ҳайқириб турган денгиз ўртасида бир кема кўришиб қолди. Ўликларнинг бир оқ кийимини олиб бир ҳассага боғлаб, тоғ устига чиқиб ҳилипратиб турдим. Йўловчилардан бирининг кўзи тушиб кўргунча ишорат қила бердим, улар менга яқин келдилар, овозимни эшитдилар, менга бир қайиқча юбордилар. Қайиқда бир қанча киши бор эди, улар келиб: «Қимсан, бу жойда нима қилиб ўтирибсан, бу тоққа қандай чиқдинг, умримизда бу тоққа келган кишини кўрмагандик?»— деб сўрадилар. Уларга: «Мен савдогар эдим, тушган кемам фарқ бўлди, бир парча тахтага чиқиб олдим, жадду жаҳдим ва чаққонлигим туфайли кўп қийинчиликлар орқасида бу ерга чиқишни оллоҳ менга насиб этди»,— дедим. Улар мени қайиққа олдилар, ҳамма нарсаларимни кемага ортидилар; кеманинг дарғаси олдига олиб чиққунча ҳамма нарсаларим ўзим билан бирга эди. Дарға менга; «Эй инсон, бу ерга қандай қилиб келдинг бу катта бир тоғ, орқасида азим шаҳар бор, мен умр бўйи бу денгизда сафар қиламан, бу тоғ олдидан ўтаман, бу ерда ваҳший ҳайвонлардан, қўшлардан бошқа кимсани кўрган эмасман!»— деди. Унга: «Мен бир савдогар эдим, бир катта кемада келаётганимда кема пора-пора бўлди, манга ич моллардан кўп фарқ бўлиб кетди. Бир катта тахта устида оллоҳнинг

қудрати билан ва насибам менга ёр бўлиб, бу тоққа чиқиб олдим. Бирор киши ўтиб қолса, мени олиб кетармикан, деб мунтазир бўлиб турардим», — дедим.

Кемада яна ўша шаҳардан бирор киши бор бўлма-син деб шаҳарда, горда кўрган-кечирганларимни билдирмадим. Кема эгасига молимдан кўп нарса ажратиб, унга: «Эй хошам, бу тоғдан қутулишимга сабабчисан, буня қилган яхшилигингга мендан қабул қилиб ол», — дедим. Аммо дарга уни олмади, менга: «Биз ҳеч кимдан бирор нарсани олмаймиз, денгиз қирғоғида ёки жазирада гарқ бўлганларни кўрсак, уни кемага солиб оламиз, едир-миз-ичирамиз, яланғоч бўлса кийинтирамиз, эсон-омон бандарга етгандан кейин ўзимиз унга ҳадя берамиз, яхшилик қиламиз», — деди.

«Умринг узоқ бўлсин», — деб дуо қилдим. Жазирадан жазирага, денгиздан-денгизга ўтиб сафар қилдик. Саломат қолганимга шукур қилардим, хотиним билан горда ўтирганим эсимга тушганда, ҳушим учарди. Ниҳоят, олоҳнинг қудрати билан Басра шаҳрига етиб, кемадан тушидик, бир оз у ерда туриб, Бағдод шаҳрига — уйимга етиб келдим. Оилам ва йўлдошларим билан эсон-омон кўришиб, улардан ҳол-аҳвол сўрадим, ҳаммалари саломат келганимга севишиб табрикладилар. Сафардан олиб келган мол-мулкларимни омборга жойлаб, кейин садақа, совғалар бердим, етим-есирларни кийинтирдим, аввалгидек дўстларим билан маншат, уфатчилик, ўйин-кулгига киришдим.

Тўртинчи сафаримда кўрган-кечирганларимнинг энг қизиқлари ана шулар. Эй биродар, кечки таомни олдимда еб, оладиганингни ол, эртага олдимга келасан, сепга бешинчи сафаримда кўрган-кечирганларимни ҳикоя қиламан, улар яна ҳам ажойиб ва гаройиброқдир».

Шундан кейин унга юз мисқол олтин беринга буюрдди, дастурхон ёзилди, ош-нош тортилди, йиғилган кишилар кечки таомни еб, уй-уйларига қайтиб кетдилар, улар шунда ҳайратда қолиб: «Ҳар бир ҳикоя аввалгисидан ажойиб», — дер эдилар.

Синдбод ҳаммол ўз уйига кетди; тонг отиб, пури билан ҳаммаёқни ёритгач, Синдбод ҳаммол ўрнидан туриб бомдод намозини ўқиб, Синдбод Баҳрийнинг уйига қараб кетди, бориб унга: «Эртангиз хайри бўлсин», — деди. Синдбод Баҳрий: «Хуш келдинг!» — деб бошқа йўлдошларни келгунча ёнида олиб ўтирди. Йўлдошлари келгандан кейин едилар, ичдилар, вақтихушлик қилиб ўтирдилар, ораларида суҳбат бошланди ва Синдбод Баҳрий айтди...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

БЕШИНЧИ ҲИКОЯ

— Эй саодатли шоҳ,— деди Шаҳризод ҳикоясини давом эттириб,— Синдбод Баҳрий бешинчи сафари вақтидаги саргузашти ҳақида сўз бошлаб: «Эй биродарлар, билинлар, тўртинчи сафаримдан қайтиб келганимдан кейин ўйин-кулги ва кўнгилхушликка фарқ бўлдим, кўрган-кечирганларим ва тортган машаққатларимни савдо ва фойдага ҳирс қўйиб ҳаммасини унутдим. Яна чет мамлакат, жазираларга бориб саёҳат қилиш, савдо билан сафар қилишни орзу қилиб қолдим. Денгиз сафарига муносиб нафис ва қимматли моллар олдим, юкларимни боғлаб, Бағдод шаҳридан Басра шаҳрига жўнадим. Соҳил бўйлаб кетаётганимда катта, баланд ва кўркем кемани кўрдим, уни жуда ҳавас қилдим, сотиб олиб, дарға ва денгизчилар ёлладим, кемага қулларим ва хизматчиларимни назоратчи қилиб қўйдим. Кемага юкларимни ортиб тургандим, бир тўда савдогарлар олдимга келиб, улар ҳам ҳамроҳ бўлдилар, байлашиб кемага юкларини ортдилар, ҳаммамиз шод ва хурсанд бўлиб сафарга жўнадик.

Жазирадан-жазирага, денгиздан-денгизга ўтиб сафар қилдик, шаҳар ва жазираларда олди-сотди қилардик. Қушларнинг бирида одамзод оёғи тегмаган бир жазирага етдик. Жазира жуда хароб бўлиб, унда оқ, катта бир гумбаз турарди, савдогарлар уни томоша қилгани кетган эдилар. У гумбаз рух деган улкан қушнинг тухуми эди, савдогарлар жазирага чиққач, тухумни томоша қилибдилару, рух тухуми эканини билмабдилар. Топи билан урган эканлар, синиб, анча сув оқиб, ундан рухнинг жўжаси кўринибди, жўжани тухум пичидан чиқариб олибдилар. Сўйиб, анча-мунча гўшт олинибди. Мен кемада, бунидан беҳабар эдим, улар қилган ишларидан мени хабардор ҳам қилмабдилар.

Бир вақт йўловчилардан бири келиб: «Эй хожам, мана буни томоша қил, биз уни гумбаз деб гумон қилган эканмиз»,— деди. Бориб қарасам, тухумни уриб пачоқ-пачоқ қилмоқдалар. Уларга: «Бу ишингиз чакки бўлибди, рух қуши билиб қолса, кемамизни синдиради ва ҳаммамизни ҳалок қилади»,— дедим. Тўсатдан қуш биздан гойиб бўлди, кундузи қоронғиликка айланди. Устимизни бир

булут қоплаб олиб, қоронғиликда қолдик. Қуёш билан бизнинг ўртамызни тўсган нима деб, бошимизни кўтариб қарагандик, рух қанотларини кўрдик, қуёш нурини тўсиб, ҳавони қоронғилатган шу экап. Рух келиб тухумнинг синганини кўргач, бизнинг пайимизга тушиб, қаттиқ қичқирди, урғочиси ҳам келди. Улар кема устига момақалдиروқдан ҳам қаттиқ қичқириб, айлана бошладилар. Мен дарғага ва денгизчиларга бақириб: «Кемани денгизга суринглар, қутулиш чорасини изланглар» — дедим. Дарға шошилди, савдогарлар кемага чиқдилар, кемани ечиб, у жазирадан жўнадик.

Денгиздан жўнаб кетганимизни кўриб, рух бир оз кўринмай кетди; биз улардан қутулиб кетиш учун кемани тезлатдик; аммо улар иккови орқамиздан қувиб кела берди, ҳар бирининг оёғида тоғдан катта тош бор эди, рух у тошни ташлаганди, дарға кемани буриб юборди, тош кемадан бир оз нарига, денгизга тушди. Кема сувдан бир кўтарилиб яна тушди, тош шундай зарб билан тушдики, натижада биз денгиз остини кўрдик. Рухнинг урғочиси ҳам олиб келган тошни устимизга ташлади, у аввалгисидан кичикроқ эди. У кеманинг қуйруқ томонига тушди, кемани синдирди ва рули йигирма бўлак бўлиб учиб кетди. Кемадаги ҳамма нарсалар денгизга ғарқ бўлди. Жон ширинлигидан қутулиш чорасини изладим. Оллоҳ менга парчаланган тахталардан бирини етказди, унга ёпишиб, устига миниб олдим, оёғим билан тепина бошладим, шамол, тўлқин сузиб кетишимга ёрдам берди. Кема денгиз ўртасида, жазирага яқин жойда ғарқ бўлган эди. Оллоҳ изми билан тақдир мени бир жазирага етказди. Жазирага чиққанда тортган очлик, ташналик, машаққат, чарчоқларимнинг зўрлигидан ўлим ҳолатида эдим.

Оёқ кўтариб бир қадам босишга мадорим келмас эди.

Кейин бир оз денгиз қирғоғида дам олиб чўзилиб ётдим; сўнгра жазира бўйлаб юриб қарасам, жаннат боғчаларига ўхшаган бир боғча: дарахтлари яшнаган, анҳорлари тўлқинланиб оқиб турган, қушлари боқий ва азиз парвардигорга тасбеҳ этиб сайради.

Бу жазирада ҳар хил дарахт, мева, турли-туман гуллар бор эди; мен у мевалардан тўйгунимча едим, ташналигим қонгунча анҳорлардан сув ичдим, оллоҳга ҳамд ва ташаккур айтдим...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий, гарқ бўлишдан қутулиб жазирага чиққач, жазирапинг меваларидап еб, анҳорининг сувларидан ичиб, оллоҳга ҳамду санолар айтибди.

Синдбод Баҳрий дейди: «Жазирада кеч киргунча шу ҳолатда ўтирдим, кеч киргач, чарчоқ, қўрқинч сабабидан ўлган кишидек бемажол бўлиб ўрнимдан турдим. Жазирада бирон овоз ҳам эшитмадим, бироқта кишининг ҳам кўрмадим. Жазирада тонг отгунча ётдим, сўнггра ўрнимдан туриб, дарахтлар орасига қараб юрдим.

Оқар чапмадан чиқайтган бир ариқни кўрдим, ариқ бўйида бир нуроний кекса ўтирарди, у кекса дарахтлар зироғидап ўзига лунги тутган эди. Мен ичимда: «Бу кекса, кемаси сишиб денгизда гарқ бўлганлардан бири бўлса-ю, бу жазирага чиқиб қолган бўлса ажаб эмас»,— дедим-да, яқин бориб салом бердим. Гапирмай, саломимга ишорат билан жавоб қайтарди. Унга: «Эй ота, бу ерда нима қилиб ўтирибспз?»— десам, бошини қимирлатиб, қайғули қиёфада қўли билан менга ишорат қилиб: «Мени бу ердан елкашга кўтариб иккинчи ариқ ёнига олиб бор»,— деган бўлди. Ўзимча: «Бунга яхшилик қилиб истаган жойига олиб бориб қўяй, шояд савоби тегса»,— деб, елкамга кўтариб, ишорат қилган жойига олиб бордим. Унга секингина «туш» дегандим, елкамдан тушмай икки оёғини бўйнимга ўраб олди, оёғига қарасам, говмишининг терисига ўхшаган қора ва қаттиқ экан, қўрқиб кетдим, елкамдан иргитиб ташламоқчи бўлсам, икки оёғи билан гарданимни сиқиб бўғди, дунё кўзимга қоронғи бўлиб ҳушсизланиб ўликдек ерга йиқилдим. У икки илигини кўтариб, орқамга, кифтимга урди, қаттиқ алам ўтганидан ўрнимдан дик этиб турдим, шунда ҳам у кифтимга миниб турарди, шу сабабли жуда чарчадим, «дарахтлар ичига кир»,— деб қўли билан менга ишора қилди. Сермева жойга кирдим; унинг айтганини қилмасам, қамчин билан ургандан ҳам баттарроқ қилиб оёғи билан урарди. Қаерни хоҳласа қўли билан ишора қилиб, ўша ерга олиб боришимни талаб қиларди, кучим етса айтган ерига оборабдим. Сустлик қилсам, мен гўё унинг асирндай, урарди.

Гоҳо жазира ўртасидаги дарахтлар орасига кирардик, у елкамда туриб катта-кичик таҳоратини ушатарди ва кеча-кундуз елкамдан тушмасди; ухлагиси келса, икки оёғини бўйнимга ўраб олиб озгина мизғиб оларди, сўнггра

туриб мени урарди. Мен дарров ўрнимдан туриб кетардим. Ундан тортган машаққатимнинг қаттиқлигидан асло унга қаршилик кўрсатолмасдим, унга шафқат қилиб елкамга кўтарганим учун ўзимни-ўзим маломат қилардим.

Жуда оғир аҳволда қолгандим. Ўзимга-ўзим: «Бунга яхшилик қиламан деб, нима кунларга қолдим. Худо урсин, энди умримда бировга яхшилик қилсам!» Азбаройи қийналиб кетганимдан ҳар соат ва ҳар дақиқада оллоҳдан ўлим тилардим. Кунлардан бир кун у кекса билан бир жойга келдим, у ерда кўп қовоқ кўрдим, қуриб қолган бир катта қовоқни олиб, оғзини очдим, ичини тозалардим, тоққа бориб уни узумга тўлдирдим, оғзини маҳкамлаб, бир неча кун мусаллас бўлгунча офтобга қўйдим; у саркаш шайтонни кўтарганимда чарчамаслик учун ҳар куни шу мусалласдан ичиб турдим.

Кунларнинг бирида мен мусаллас ичиб ўтирганимда, менга қараб қўли билан ишора қилиб: «Бу нима?»— деди. Мен унга: «Бу ёқимли бир нарсa, юракни бақувват қилади, кўнгилни очади»— дедим. Сўнгра у билан дарахтлар орасида чопиб ўйнадим, мастликдан менда хурсандлик пайдо бўлиб, чапак чалиб, ашула айтиб, кўнгил очардим. Мени бу ҳолатда кўргач ичмоқчи бўлиб «қовоқни менга бер», деб ишора қилди, кўрққанымдан бердим, у қолган мусалласнинг ҳаммасини ичиб, қовоқни ерга отди.

Вақти хуш бўлиб, елкамда турганича жон кириб қимирлади. Кейин жуда маст бўлиб, ҳамма аъзолари, бўғин-бўғинлари бўшашиб, кифтимда бир томонга қараб қийшай бошлади. Унинг мастлигини, ўзидан кетганини билганимдан кейин, икки оёғини чўзиб бўйнимдан айирдим, ерга энгашиб ўтириб, уни ерга ташладим...

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод.— Синдбод Баҳрий айтади: «Шайтонни елкамдан ерга ташлагандан кейин ҳам бу балодан қутулишимга ишонмасдим. У кайфи тарқалиб, менга зарар етказди деб кўрқдим, бир катта тош олиб келиб, ухлаб ётганида бошимга урдим, гўшти қонига араллашиб ўлди. Девгиз соҳилидаги аввалги жойимга келдим. Кўзим тўрт бўлиб кема кутардим. Саргузаштларимни ўйлаб, ўзимга-ўзим: «Оллоҳ мени эсон-омон ўз мамлакатимга, оилам ва

Йўлдошларим ёнига етказармикан, деб ўтирган эдим, тўлқинланиб, пишқириб турган денгизнинг ўртасидан бир кема чиқиб кела берди ва жазирага келиб тўхтади. Йўловчилар кемадан жазирага тушдилар, мен уларга қараб юрдим, мени кўриб, ҳаммалари тез-тез юриб менга қараб келдилар, ҳол-аҳвол сўрадилар. Аҳволим ва саргузаштларимдан уларга хабар бердим. Ғоят таажжуб қилиб, менга: «Елкангга минган кишини Шайхул баҳр деб атайдилар, ҳеч ким унинг оёғи остига кириб саломат қутулган эмас; саломат қутулганинг учун оллоҳга ҳамд бўлсин», — дедилар.

Менга бир оз таом, кийим келтирдилар, кийимни кийиб ауратимни бекитдим. Мени ўзлари билан олиб кемага тушдилар, бир неча кеча-кундуз юрдик. Тақдир бизни ҳамма уйлари денгизга қараган, бинолари баланд бир шаҳарга келтириб ташлади. Бу шаҳар маймунлар шаҳри эди. Кечалари бу шаҳар одамлари маймунлардан қўрқиб, денгиз тарафидаги эшикдан чиқардилар, қайиқ ва кемаларга тушиб, денгизда ётар эдилар.

У шаҳарни томоша қилиш учун кемадан чиққандим, билмай қолибман, кема жўнаб кетибди. Пушаймон қилдим, йўлдошларимни ўйлаб, биринчи ва иккинчи сафаримда маймунлардан кўрган кунларимни ўйлаб, қайғуриб, йиғлаб ўтирган эдим, шаҳар халқидан бир киши олдимга келиб: «Эй хожа, бу ерда сен ғарибга ўхшайсан?» — деди. Унга: «Ҳа, ғариб ва мискинман, шаҳарни томоша қиламан деб кемадан чиққандим, кема жўнаб кетибди», — дедим. У: «Тур бўлмаса, мен билан бирга юр, қайиққа туш, кечаси шаҳарда қолсанг, маймунлар ҳалок қилади», — деди. «Хўп бўлади», — деб дарҳол ўрнимдан турдим, қайиққа тушдим, денгиз соҳилидан бир мил узоқлашгунча юрдик. Шу кеча денгизда ётдик, топг отгандан кейин қайиқда шаҳарга қайтиб, ҳар ким ўз ишига кетди. Уларнинг одати шу экан. Кечаси айрилиб шаҳарда қолганларни маймунлар ҳалок қиларкан. Маймунлар кундузи шаҳардан чиқиб, боғларнинг меваларини ейишиб, кечгача тоққа чиқиб ётар, кейин шаҳарга қайтарканлар. Бу — Судан мамлакатига қарашли шаҳар экан.

Қайиқда бирга ётган кишиларимиздан бири бир кун менга: «Эй хожа, бу юртда ғариб экансан, биладиган бирон ҳунаринг борми?» — деб сўраб қолувди, мен: «Эй биродар, худо ҳақи, ҳеч қапдай ҳупарим йўқ, бирор ишни билмайман ҳам. Мол-дунёлик савдогар эдим, ўз кемам, молларим кўп эди, у денгиз тўлқинида парчаланиб, барча нарсалар ғарқ бўлиб кетди. Ўзим ғарқ бўлишдан нажот

топдим. Оллоҳ менга бир парча тахтани насиб қилиб, унга чиқиб олдим, шу билан омон қолдим»,— дедим. У киши бир халта келтириб, менга: «Бу халтани олиб, гордаги залт тоши билан тўлдириб келгин, мен сени шаҳарликларга йўлдош қилиб қўяман. Улар нима қилса, шуни қил, шояд бир ҳунар орттирсанг, сафарингда, юртингда ҳам қўл келади»,— деди.

Сўнгра у одам мени шаҳардан ташқарига олиб чиқди, залт тошининг майдаларини тозалаб олиб тўрвани тўлатдим. Ҳалиги одам мени бир гуруҳ одамга йўлдош қилиб қўшди ва уларга: «Бу ғариб одам, унга тош териб олишни ўргатинглар, шояд шу билан овқатини ўтказса, сизларга савоби тегар»,— деди. Улар: «Хўп бўлади»,— дейишиб, менга: «Хуш келибсан, юр биз билан дедилар». Уларнинг ҳар бирида меникига ўхшаш залт тоши тўлдирилган тўрва бор эди. Биз ҳеч ким устига чиқолмайдиган, баланд-баланд дарахтлари кўп, кенг бир водийга етгунча юрдик. У водийда маймунлар кўп экан, бизларни кўргач ҳуркиб, дарахтларнинг устига чиқиб кетишди. Одамлар халталаридаги тошлардан маймунларга ота бошладилар, маймунлар ҳам дарахт меваларини узиб отар эдилар.

Маймунлар отаётган меваларга қарасам, ҳинд ёнғоғи экан. Мен ҳам маймуни кўп катта бир дарахт тагига келиб тош ота бошладим, маймунлар менга ёнғоқ отишарди, мен уларни йиғиб олардим, тўрвамдаги тош тугамасданоқ анча йиғиб олдим. Йиққан ёнғоқлардан кучимиз етганча халтага солиб олдик, куп оққанда шаҳарга қайтдик, йиғиб келган ёнғоқларимнинг ҳаммасини уй эгасига топширгандим, у менга: «Сотиб, пулини ёнғинга солиб қўй!»— деди. Менга уйининг калитини бериб: «Ёнғоқларингни бу жойга қўй ва ҳар кун бориб ёнғоқ тер, келтирган ёнғоғингни саралаб сот, яхшисини бу жойда сақла, пули шояд сафарингга яраб қолса»,— деди. Айтганидек қилдим, ҳар кун тўрвани тошга тўлдириб, қавм билан бирга бориб ёнғоқ тердим, улар мени меваси кўп дарахтларга бошлар эдилар.

Бир қанча вақт шундай ёнғоқ териб юрдим, жуда кўп ёнғоқ тўпладим, кўп қисмини сотдим, пулим ҳам кўпайиб қолди.

Бир куни денгиз қирғоғида турганимда, бир кема келиб тўхтади. Бу савдогарлар кемаси эди. Улар олди-сотдига, ҳинд ёнғоғи ва бошқа мол алмаштиришга киришдилар.

Йўлдошимнинг олдига келиб, кема келганини, юр-

тимга қайтмоқчи бўлганимни хабар қилдим. У: «Ихтиёр ўзингда»,— деди. У билан видолашдим, қилган яхшиликларига ташаккур билдирдим, сўнгра дарға билан кира ҳақида сўзлашиб, қўлимдаги ёнғоқ ва бошқа молларни кемага солиб жўнаб кетдим...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий маймунлар шаҳрига келган кемага ҳинд ёнғоғи ва бошқа молларини ортиб, юртига жўнабди.

Синдбод Баҳрий айтади: «Савдогарлар ўша кун кема билан жўнаб кетдилар. Жазирадан-жазирага, денгиздан-денгизга сайр этдик. Қайси жазирада тўхтасак, ёнғоқ алмаштирдим, сотдим, илгари вақтдагидан ҳам кўпроқ мол-дупёли бўлдим.

Бир жазирага келсак, унда долчин, мурч дарахти ўсар экан. Кўрган кишиларнинг айтишича, мурч дарахтининг соя бериб турадиган катта барги бор эмиш, ёмғир ёққанда у барг ёмғирдан сақлаб турар экан, ёмғир тўхтаса, бошоқ устидан четга айланар экан. Бу жазирада ҳинд ёнғоғига жуда кўп долчин ва мурч алмаштириб олдим.

Биз Асорат деган жазирадан ўтдик, у ерда қумори ёғочи ўсарди, иккипчи бир жазира ёнидан ўтдик, масофаси беш кунлик йўл эди. Унда чуби чиний деган хитой ўсимлиги бор эди. У қумори ёғочидан ҳам яхши ўсимлик эди. Қумори ёғочи ўсадиган жазира халқлари динга маҳкам бўлмай, айш-ишрат ва ичкиликка берилгандилар, намоз ўқишни билмасдилар.

Марварид чиқадиган ерга келдик, ғаввосларга бир оз ҳинд ёнғоғи бериб: «Бахт ва омадим учун шўнғинглар!»— дедим, улар денгизга шўнғидилар, қимматбаҳо катта дурлардан анча олиб чиқдилар. Менга: «Эй хожам, худо ҳақи, бахтли экансан»,— дейишди. Оллоҳнинг баракатига таваккал қилиб жўнаб кетдик. Басра шаҳрида бир печа кун туриб, у ердан Бағдод шаҳрига жўнадим. Бағдодга етиб, уйимга кирдим. Ёру биродарларим билан эсон-омон кўришдим, улар саломат келганим билан табрикладилар. Олиб келган мол-матоларимни омборга солдим, етим, беваларга садақа бердим, уй ичимдагиларга, қавм-қариндош ва дўстларимга совғалар бердим.

Фойдапинг кўплигидап тортган азоб-уқубат, мапак-қатларимни унутдим, яна аввалгидек ишрат ва суҳбатга берилиб кетдим. Бешинчи сафаримдаги энг ажойиб ишлар шулар. Эртага келинлар, олтинчи сафарда рўй берган ҳодисаларни сизларга ҳикоя қилиб бераман, олтинчи сафарим ундан ҳам ажойиб».

Дастурхон ёздилар, кечки таомни едилар. Синдбод ҳаммолга юз мисқол олтин беришга буюрди. Синдбод ҳаммол уларни олиб, бу ишларга таажжуб қилиб, уйига қайтиб кетди. Тонг отгач, бомдод намозини ўқиб, Синдбод Баҳрийнинг ҳовлисига етиб борди. Синдбод Баҳрийнинг бошқа биродарлари келгунча суҳбатлашиб ўтиривди. Улар келгач, дастурхон тортдилар, едилар, ичдилар ва вақтихушлик қилиб ўтирдилар.

ОЛТИНЧИ ҲИКОЯ

Синдбод Баҳрий олтинчи сафарининг ҳикоясини бошлаб, деди: «Билинлар, эй биродарларим, дўст ва йўлдошларим, бешинчи сафардан келгач тортган азоб-машаққатларимни унутиб ўйин-кулгига, вақтихушликка берилдим, ўзим ғоят шод ва хурсанд эдим.

Куларининг бирида ёшимга бир тўда савдогарлар киб келди, уларнинг сафардан келгани билиниб турарди. Менинг кўнглим ҳам сафар ва савдони кўмсаб қолди. Сафарга чиқишни қасд қилиб, денгиз сафарига муносиб кўлгина нафис ва қимматли моллар сотиб олдим.

Юкларимни ортиб Бағдод шаҳридан Басра шаҳрига жўнадим. Басрада катта бир кемани кўрдим, унга катта савдогар ва мансабдорлар тушган экан, уларнинг нафис савдо моллари ҳам бор экан. Юкемни кемага ортдим, ёсон-омон Басра шаҳридан жўнаб кетдик...»

Ҳисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шох, — деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод, — Синдбод Баҳрий юкларини кемага солиб, Басра шаҳридан жўнаб кетибди. Синдбод Баҳрий айтди: «Ҳойдап-жойга, шаҳардан-шаҳарга сафар қилдик. Савдо қилдик, чет мамлакатларни томоша айлаб, сафаримиз яхши ўтди, бахт бизга ёр бўлди. Куларининг би-

рида тўсатдан кема дарғаси бақириб-ҳайқириб, салласини отиб, юзига уриб, соқолини юлиб, қаттиқ қайғуриб, кеманинг пастки қаватига тушиб кетди. Ҳамма савдогарлар, йўловчилар йиғилиб, унга: «Эй дарға, нима гап?»— дедилар. Дарға уларга: «Эй одамлар, билинглар, биз алашибмиз, келаётган денгизимиздан чиқиб, бошқа бир денгизга ўтиб кетибмиз. Бунинг йўлини мен билмайман, агар худо бизни бу денгиздан қутултирадиган бирор мадад отказмаса, ҳаммамиз ҳалок бўлиб кетамиз. Нажот сўраб ҳаммангиз оллоҳга ёлворинглар»,— деди. Кейин дарға кема елканларини ечтирмоқчи бўлган эди, шамол кучайиб кемани орқага суриб юборди, бир баланд тоғ ёнида рули синиб кетди. Биз зўр бир ҳалокатга дучор бўлдик. Халос бўлиш ва нажот топишга йўл қолмади. Ҳамма йўловчилар жон аччигида йиғлаб, умрлари тугагани учун бир-бирлари билан видолашар эдилар. Ҳамма умидини узиб қўйди, кема ўша тоққа бориб урилиб синди, тахталари парча-парча бўлиб кетди. Кемадаги барча нарсалар ғарқ бўлди, савдогарлар ҳам денгизга тушиб кетишди; баъзилари ғарқ бўлди, баъзилари тоққа тирмашиб чиқиб олди, мен ҳам тоққа чиққанлар қаторида эдим. Қарасак, жуда катта жазира, кўп кемалар синиб, жуда кўп озиқ-овқат сочилиб ётибди. У жазирага денгиз чиқариб ташлаган мол-матоларнинг кўплигига ақл ҳайратда қоларди. Жазирага чиқдим, жазира бўйлаб юрдим, жазиранинг ўртасида тоғнинг тагидан чиқиб иккинчи томонига сингиб кетаётган ширин сувли чашмани кўрдим; ҳамма йўловчилар тоғ усти билан жазирага чиқдилар ва у ерда тарқалишдилар, денгиз соҳилидаги мол-мулкларнинг кўпчилигини кўриб, жиннидай ақлдан озиб қолдилар.

У чашма ўртасида ҳар хил жавоҳир ва нафис маъданлар, ёқутлар, подшоларга хос катта дурларез кўрдим, улар ариқларда, текисликларда майда тошлардек ётишарди. Маъданлар, асл тошларнинг кўплигидан чашма суви ярқиллаб кўринарди. У жазирада хитой ўсимлиги ва қумори ўсимликлардан жуда кўпини кўрдик, чашмадан қайнаб чиқаётган амбар турларини кўрдик, куннинг иссиқлигидан амбар эриб, денгиз қирғоғигача оқиб борарди. Денгиз ҳайвонлари уларни ютиб, денгизга тушиб кетарди. Уларнинг қорнида қизигандан кейин денгизда оғзидан чиқариб ташларди, сўнгра у сув юзида қотарди, ранги ва шакли ўзгарарди, ниҳоят, денгиз уларни қирғоққа яргитиб ташларди. Уни биладиган сайёҳ ва савдогарлар топиб олиб сотар эдилар. Хом, ютилмаган, холис амбарга келсак, у чашмада оқиб келиб қотиб қолади, унга

қуёш тушгач, эриб оқади ва водийда ҳиди мушкдаи анқиб туради. Кун ботгач у қотади. Амбар бор жойга ҳеч ким киролмайди ва ҳеч ким ўтолмайди, чунки у жазирави тоғ ҳар тарафдан ўраб олган, ҳеч ким у тоққа чиқолмайди.

Оллоҳнинг яратган нарсаларини ва ноз-неъматларини томоша қилиб юрдик, кўрган нарсаларимизга ҳайратланардик. Жазиранинг соҳилига бир оз озиқ-овқат йиғиб, кўпайтириб кўйдик. Улардан кунда бир ёки икки кунда бир ердик. Озиқ-овқатимиз тамом бўлиб қолса, очликдан ўлмайлик, деб қўрқардик. Кимки ўлса, ювиб, денгиз қирғоғига чиқариб ташланган ипаклик моллардан кафан қилиб кўмардик. Кўп киши ўлиб кетиб, оз одам қолдик. Денгиз таъсиридан ҳаммамиз юрак оғриғи бўлиб, озиб кетдик. Охири у жазирада ёлғиз ўзим қолдим; озиқ-овқатдан ҳам озгина қолди. Кошкийди ҳамсафарларимдан илгари ўлган бўлсам, улар мени ювиб кўмардилар деб нола қилардим».

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий ҳамма йўлдошларини кўмиб, жазирада бир ўзи қолибди. У ҳикоя қилади: «Жазирада ўзимга чуқур гўр қазидим, ўзимга-ўзим: «Ўлишимга кўзим етса, бу қабрга ётиб, шу ерда ўламан. Шамол қумларни олиб келиб устимга сочар ва мен шу ерда дафн этилиб қоларман»,— деб менга ақл битмаганига, ўз юртим ва шаҳримдан йироқларда сарсон бўлиб қолганимга, бириинчи, иккинчи, учинчи, тўртинчи ва бешинчи сафарларимда тортган машаққатларимга қарамай, яна чет мамлакатга сафарга чиққанимга ўзимни-ўзим койий бошладим. Ҳар бир сафарим аввалгисидан машаққатлироқ ва қийинроқ бўлди-ю, шунда ҳам бундоғ бир танамга ўйлаб кўрмабман.

Денгизда сафар қилишдан, денгизга тушишдан тавба қилдим; молга муҳтож бўлмасам, қўлимда кўп мол-дунём бор, уларни умримнинг охиригача ҳам сарф қилиб тугата олмайман.

Сўнгра ўзимча ўйлаб дедим: «Худо ҳақи, бу дарёнинг аввали ва охири бўлиши керак, албатта, унинг бир қадиған жойи бор, ундан бир ободонликка етилса ажаб

эмас. Ўзим сиғадиган бир қайиқ ясайман, бу дарёга тушираман, агар қутулишга имкон топсам, оллоҳнинг изни билан нажот топаман, агар қутулишга имкон тополмасам, бу жойда ўлгандан кўра, ана шу дарёга фарқ бўлганим яхшироқ».

Жазирадан апча чиний ва қумори ёғочлар йиғдим, уларни сиғган кемалар ипи билан денгиз қирғоғига маҳкам боғладим. Кема тахталаридан олиб келиб, шу ёғочлар устига қўйдим. Қайиқни ўша дарё кенглигидан мўъжазроқ қилиб ясадим.

Маъдан ва жавоҳир моллардан, катта-катта марварид ва бошқа парсалардан, бир қанча тоза хом амбардан олиб, қайиққа солдим; жазирада йиққан парсаларимни ҳам, қолган егуликларимни ҳам олдим, қайиқни дарёга туширдим, икки ёғочни икки ёнига эшкак қилиб боғладим, баъзи шоирларнинг сўзига амал қилдим:

Тору танқис уйни менга қолдириб кет, майлига,
Қурди мўлжаллаб уни, қурган киши ғам-қайғуга.
Майли, уй қурган киши айтганча бўлсин, ғам ютиб —
Тангу тор уйда, қурувчи руҳига мотам тутиб.
Иста кўп ерларни! Мумкинду, уни истаб топиш!
Ўхшатолмассан унга! Кел, шу кўнгулни тут, ёпиш!
Умр ичи ўтган тасодиқларни ўйлаб, кўйма кўп.
Бахтсизлик ҳам ўтар, ўтгунча кўксинг ўйма кўп!
Ким қаерда ўлмоғи лозим экан, ўлгай келиб,
Аждаҳо — гўр очса гар оғзини, ем бўлгай, келиб,
Гар ишинг бўлса жадал ҳам, қўй, юборма сен, чопар;
Бу кўнгул сенсиз, ўзи бир маслаҳатгўйни топар!

Дарё тоғ остига кириб кетадиган жойга етгунча сузиб бориб, сўнгра қайиқни шу ерга киритиб, тоғ остида қуюқ қоронғиликда қолдим, қайиқ мени сув оқими билан тоғ остидаги тор бир ерга етказди, қайиқ дарё қирғоқларига урила бошлади, ўзим бўлсам, бошим билан дарё камарига урилардим. Жонимга жабр қилганим учун ўзимни-ўзим койий бошладим: «Бу жой қайиққа торлик қилади, ундан чиқиш маҳол, қайтишнинг пложи йўқ, бу жойда бўғилиб ўламан, дарёнинг торлигидан қайиққа юзим билан ётиб олдим, кечадан кундузни ажратолмасдим. Дарё гоҳ кенгаяр, гоҳ тораярди, қаттиқ чарчадим, мудроқ босди.

Қайиқда юзим билан ётганимча ухлаб қолибман, оз юрганимни ҳам, кўп юрганимни ҳам билмабман, уйғониб кетиб қарасам, ёруғликка чиқиб қолибман, кенг бир жойда турибман, қайиғим бир жазирага боғланган, атро-

фимни ҳиндлар, ҳабашлар ўраб олган. Улар ўз тилларида мен билан гаплашардилар, аммо мен уларнинг нима деганларини билмасдим, ўзимни уйқуда ва булар ҳаммаси тушимда деб гумон қилардим.

Мен уларнинг гапига тушунмадим, уларга жавоб ҳам қайтармадим. Бирининг ёнимга келиб, араб тили билан: «Ассалому алайкум, эй биродаримиз, кимсан, бу ерга қаердан келдинг? Бу сувга қаердан кирдинг ва бу тоғнинг орқасида қандай мамлакат бор, биз ҳеч вақт у ердан келган кишиларни кўрган эмасмиз»,— деди. Мен унга: «Сизлар ўзингиз ким бўласизлар, бу қандай жой?»— дедим. У менга: «Эй биродар, бизлар деҳқонлар, боғбонлармиз, боғларимиз, экинларимизни суғоргани келган эдик, қайиқда ухлаб келаётганимни кўриб, қайиқни тўхтатиб, боғлаб қўйдик, ўзи уйғонсин, дедик. Ўзга хабар бер, бу жойга қаердан ва нима сабаб билан келдинг?»— деди.

«Оллоҳ йўлида, эй хожам, менга озгина таом келтир, мен очман, кейин хоҳлаган нарсангни сўрайвер»,— дедим. У шошилиб бориб менга таом келтирди, тўйгунимча едим, кўнглим таскин топди, менга жон кирди. Оллоҳга ҳамд бўлсин; дарёдан чиқиб, улар билан учрашганимга суюндим, аввалидан-охиригача саргузаштимни, бу дарёдан қандай ўтиб келганимни уларга ҳикоя қилиб бердим...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий қайиқдан жазира қирғоғига чиққач, у ерда бир тўда ҳиндлар ва ҳабашларни кўрибди. Дам олиб чарчоғи кетгандан кейин, улар бундан ҳол-аҳвол сўрабдилар, уларга ўз қиссасидан хабар берибди, сўнгра улар бир-бирлари билан сўзлашиб: «Албатта биз буни ўзимиз билан бирга олиб бориб, подшоҳимизга кўрсатамиз, у саргузаштини подшога айтсин»,— дебдилар.

Синдбод Баҳрий ҳикоя қилади: «Улар ҳамма мол-дунёларим, жавоҳирларим, нафис маъданларим, зийнат-асбобларимни қайиққа солдилар ва мени подшоларининг олдига олиб бордилар, унга мендан хабар бердилар. Подшо менга салом бериб: «Хуш келдинг!»— деб мендан ҳол-аҳвали сўради. Мен ишларимдан, саргузаштларимни бо-

пидан-охиригача айтдим. Подшо ҳикоядан ғоят таажжуб қилди, эсон-омон келганлигим учун мени табриклади. Мен ўршимдан туриб, анча-мунча жавахир, хом амбар чиқариб, шоҳга ҳадя қилдим, шоҳ мени ғоят сийлаб, бир жойга туширди. Ҳинд ва ҳабашларнинг яхшилари ва катталари билан суҳбатлашдик, менга жуда ҳурмат ва иззат кўрсатдилар. Подшо саройидан ажралмайдиган бўлдим. Жазирага келувчилар мендан юртимиз ҳол-аҳволидан сўрардилар. Мен ҳам уларнинг мамлакати аҳволидан сўрардим.

Кувларнинг бирида подшо юртимиздан, Бағдод шаҳри халифасидан сўраб қолди. Мен унга халифанинг алолат билан ҳукм юритишини гапирдим. Шоҳ унинг ишларидан таажжуб қилиб, айтди: «Оллоҳ ҳақи, халифанинг ишлари оқилона экан. Сен унга муҳаббатимни оширддинг, мен унга сендан ҳадя юбормоқчиман». Мен унга: «Эй хоҷам, бош устига! Ҳадянгизни етказаман, у киши сенга чин дўст, деб айтаман»,— дедим. Азиз ва мукаррам бўлиб яна кўп вақт яхши ҳаёт кечирдим.

Бир кун подшо саройида ўтирган эдим, бир тўда кишилар кема тайёрлаб Басра томонга сафарга чиқмоқчи бўлиб турганларини эшитдим. Ўзимга-ўзим: «Менга сафарда ҳамкорликка булардан мувофиқроқ кишилар йўқ»,— дедим. Шошилиб ўша соатда подшодан ижозат сўраб, кўлини ўпиб, кема тайёрладим. Подшо: «Ихтиёр ўзингда, бизнинг олдимизда туришни хоҳласанг, бош устига, сенга ўрганиб қолган эдик»,— деди. Мен: «Эй хоҷам, оллоҳ номи билан қасамёд қиламан, мени яхшилигинг, инъому эҳсонинг билан мамнун қилдинг, лекин мен мамкалатимга, ўз оиламга етишга муштоқман»,— дедим. Подшо менинг сўзимни эшитгач, кема тайёрлаб сафарга чиқмоқчи бўлиб турган савдогарларни ҳозир қилиб, мени уларга топширди. Менга кўп ҳадялар берди, кема ҳақиини ҳам тўлади. Бағдод шаҳридаги Хорун ар-Рашид халифага мендан катта-катта ҳадялар юборди. Подшо ва ҳамма таниш-билишларим билан видолашдик. Сўнгра савдогарлар билан кемага тушиб жўнаб кетдик.

Шамол ҳамроҳлик қилиб, сафаримиз яхши бўлди. Бизлар оллоҳга таваккал қилиб, унинг изни билан то Басра шаҳрига эсон-омон етгунча денгиздан-денгизга, жазирадан-жазирага ўтиб сафар қилдик. Мен кемадан чиқиб, Басра шаҳрида юklarим ортилгунча бир печа кун туриб қолдим, сўнгра тинчлик макони бўлган Бағдод шаҳрига етиб бориб, халифа Хорун ар-Рашиф ҳузурига кирдим ва унга аталган ҳадяларни тақдим қилдим. Халифага ҳамма

саргузаштларимдан хабар бердим. Уйимга етиб бориб қавм-қариндош, ёру биродарларим билан кўришдим. Молларимни хазинага қўйиб, қариндошларимга совғалар бердим, садақа чиқардим.

Кейин халифа мени чақиртириб, ҳадяни қаердан келтирганимни сўради. Мен: «Эй амир ал-мўминин, оллоҳ ҳақи, ҳадя келтирган шаҳаримнинг номини ҳам, йўлини ҳам билмайман, мен тушган кема гарқ бўлгач, бир жазирага чиққандим, деб сафарда кўрган-кечирганларимдан, қандай қилиб дарёдан қутулиб, у шаҳарга чиққанимдан, у шаҳарда кўрган-кечирганларимдан хабар бердим. Халифа сўзларимни эшитиб ғоят таажжубланди, тарих ёзувчиларга буюриб, бунинг ҳикоясини ёзиб олинглар, унда ҳар бир кўрган киши ибрат олсин, хазинага қўйинглар, деди.

У мени жуда сийлаб тухфалар берди. Бағдод шаҳрида туриб, кўрган-кечирганларимни, тортган машаққатларимни унутдим. Олтинчи сафарда кўрган-кечирганларим шулар. Эй биродарлар, худо хоҳласа, эртага сизларга еттинчи сафарим қиссасини ҳикоя қиламан. Еттинчи сафарим ҳикояси ундан ҳам ажойиб ва ғаройибдир».

Синдбод Баҳрий дастурхон ёзишга буюрди, кечки таомни унинг ҳузурида едилар. Синдбод Баҳрий Синдбод ҳаммолга юз мисқол олтин беришга буюрди. У олтинни олиб ўз уйига кетди, жамоат ҳам тарқалишиб кетди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

ЕТТИНЧИ ҲИКОЯ

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоя бошлади беш юз олтмиш учинчи кеча бўлгач Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий олтинчи сафарининг ҳикоясини қилгандан кейин, ҳар бирлари ўз йўлларига кетибдилар. Синдбод ҳаммол эса, ўз уйига қайтиб ётибди. Эртасига бомдод намозини ўқиб, Синдбод Баҳрий уйига келибди, бошқа йўлдошлари ҳам келишиб, жам бўлганларидан кейин, Синдбод Баҳрий еттинчи сафарининг ҳикоясини сўзлай бошлабди:

«Билинглар, эй биродарлар, мен олтинчи сафаримдан қайтганимдан кейин, аввалгидан шод-хуррам бўлиб, кўнгил очишга, ўйин-кулгига ва шодликка берилиб кетдим.

Оқибатда чет мамлакатларга бориб томоша қилиш, деҳгизларда саёҳат қилиш, савдогарлар билан бирга ҳаёт кечиришни кўнглим тусаб қолди. Бу орзуларим гапига

қулоқ солиб нафис матолар, денгиз сафарига лойиқ моллар олдим, юкларимни Бағдод шаҳридан Басра шаҳрига юбордим. Басрага келгач, сафарга тайёр бўлиб турган кемани кўрдим, кемада йирик савдогарлар бор экан, улар билан танидим, шу билан соғ-саломат сафарга жўнаб кетдик.

Чин деган шаҳарга етгунимизча шамол бизга ҳамроҳлик қилди, шод ва хуррамлик билан сафар ва тижорат ишларидан суҳбат қуриб бордик.

Шу ҳолатда кетаётганимизда, кеманинг олд томонидан кучли бўрон қўзғалиб, ёмғир ёға бошлади, ўзимиз ивиб, юкларимиз ҳўл бўлди. Юкларимиз нобуд бўлиб кетмасин деб, устига кигиз ва шолча ёпдик, келган офатни даф қилгин деб оллоҳга дуо қилиб ёлвора бошладик. Шунда дарға ўрнидан туриб, камарини қаттиқроқ боғлаб, енг шимариб, елкан устунига чиқди ва ўнгу сўлга қарай бошлади. Кейин кемадагиларга қараб, юзига уриб, соқолини юлди. «Эй дарға, нима гап?»— деб сўрагандик: «Келган балодан қутулиш учун оллоҳдан нажот сўрагилар. Бир-бирларингиз билан видолашинглар. Билингларки, бу шамол биздан ғолиб келиб, дунёнинг энг чеккасидаги денгизга келтириб ташлади»,— деди. Дарға устун тепасидан тушиб, сандигидан бир ҳамён чиқариб ундан кулга ўхшаган тупроқ чиқарди, уни сув билан ҳўллаб, бир оз туриб ҳидлади. Сўнгра сандикдан бир кичик китобча чиқариб ўқиди ва бизларга: «Эй йўловчилар, билинглар, бу китобда ажойиб сир бор, кимки бу ерга етса, бу ердан нажот топмайди, ҳалок бўлади, деган сўзга далолат бор. Бу ер подшолар иқлими деб аталади, бу ерда сайдимиз Довуд ўғли Сулаймоннинг (икковларини худо раҳмат қилсин!) қабрлари бор. У қабрда катта, даҳшатли илонлар бор. Ҳар бир кема бу иқлимга етса, денгиздан бир балиқ чиқиб, кемани ва кемадаги ҳамма нарсаларни ютади»,— деди.

Дарғадан бу сўзларни эшитиб ғоятда таажжуб қилдик. Дарға сўзини тамомламасданоқ кема сувда жуда қаттиқ чайқала бошлади, момақалдиरोқдек қаттиқ бақир-риқ овозини эшитдик, қўрққанимиздан ўликдек бўлиб қолдик. Бир вақт баланд тоғдек бир балиқ кемага ҳамла қилиб кела бошлади, ундан қўрқиб ҳолимизга йиғлаб, ўлимга тайёрландик. Яна иккинчи бир балиқ бизга қараб кела берди, бундай катта ва башараси хувук балиқни ҳеч кўрмаган эдик. Жонҳолатда бир-бирларимиз билан видолашдик, ҳаммамиз тинмай йиғладик.

Бир вақт қарасак, учинчи балиқ келяпти. Буниси икки

балиқдан ҳам катта. Хавф ва қўрқинчининг зўрлигидан ҳеч нарсани сезмайдиган ва билмайдиган бўлиб қолдик. Бу уч балиқ кема атрофида айлана бошлади; учинчи балиқ кемани ютиб юборишга қасд қилди. Бир қаттиқ шамол туриб, кема катта бир қояга бориб урилиб синди, тахталари парча-парча бўлиб кетди. Ҳамма юклар, савдогарлар, йўловчилар денгизга ғарқ бўлди. Мен устимдаги ҳамма кийимларимни ечдим, устимда бир кўйлақдан бошқа кийимим қолмади. Озгина сузиб бориб, парчаланган кема тахталаридан бирига осилдим, кейин устига миниб олдим. Денгиз тўлқини ва шамол сув юзида мен билан ўйнашарди, мен тахтага маҳкам ёпишиб олгандим, тўлқин мени гоҳ кўтарар, гоҳ ташларди. Жуда қийналиб кетдим, қилган ишимга ўзимни-ўзим койидим. Ўзимга-ўзим: «Эй Синдбоз Баҳрий, асло тавба қилмадинг-қилмадинг-да. Шунча азоб-машаққат тортсанг ҳам, денгизда сафар қилишдан тавба қилмайсан, тавба қилсанг ҳам, барибир тавбанг ёлғон. Энди азобини тортавер, чунки ҳамма бало-қазоларга ўзинг мустаҳиқсан...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод,— Синдбод Баҳрий денгизга ғарқ бўлгач, бир ёғоч тахтага миниб олибди, ўзига-ўзи: «Бошимга келган ҳамма балоларга ўзим мустаҳиқман, барчаси оллоҳнинг азалдан менга ёзгани, нафсимни тиймагунимча булардан қутулмайман. Бу машаққатлар нафсимдан бўлаётир, чунки қўлимда мол-дунём кўп»,— дебди.

Синдбод Баҳрий ҳикоя қилади: «Ўзимга келиб, қайтиб сафар қилмасликка чин кўнглидан оллоҳга тавба қилдим. Сафарни тилда айтсам ҳам, дилимга келтирмайман, дедим. Оллоҳга ёлвордим. Кўрган роҳатларим, кўнгли очилишларимни кўп ўйладим. Дастлаб сердарахт, серсув бир катта жазирага чиққунча шу аҳволда юрдим, дарахт меваларидан едим, анҳор сувидан тўйиб ичдим, жопим кибриб, бир оз бақувват тортдим ва кўнглим очилди.

Жазиранинг иккинчи бир томонида ширин суви катта бир дарёни кўрдим, дарё жуда тез оқарди. Илгарй қайиқ ясаганим ёдимга тушиб, албатта яна бир қайиқ ясашим лозим, шояд бу офатдан нажот тонсам, муродим ҳосил бўлиб, яна сафар қилишдан тавба қиламан, ҳалок

бўлиб кетсам ҳам майли, машаққатдан кутуламэн, дедим. Сўнгра мисли йўқ баланд сандал дарахти ёғочларидан йиғдим. Жазирадаги ўтлар, новдалардан тўплаб, уларни арқондек эшдим ва у билан қайиғимни боғладим, саломат қолсам, оллоҳдан деб кўнглимга тугиб қўйдим.

Қайиққа тушиб жазиранинг нариги этагидан чиқдим. Уч кун йўл юрдим. Кўзим уйқуда бўлиб, ҳеч нарса емадим. Ташна бўлсам дарё сувидан ичардим. Чарчоқ, очлик ва қўрқинч натижасида янги йўлга кирган жўжадай довдираб қолдим. Охири қайиқ мени бир баланд тоққа етказди, дарё тоғ остидан ўтаркан, аввалги галдагидай қийналаман деб жонимдан қўрқдим, қайиқни тўхтатиб тоққа чиқаман десам, сув кемани суриб кетди, қайиқ тоғ остига кириб кетди; ҳалок бўлишимга кўзим етиб, оллоҳдан мадад сўрадим. Қайиқ юриб бориб, кенг бир жойга чиқди, қарасам, катта бир водий момақалдироқ овозидек шалдираб, елдек тезоқар суви бор. Қўрқиб, икки қўлим билан қайиққа маҳкам ёпишиб олдим. Тўлқин водий ўртасида мени ўнгу сўлга суриб ўйнарди, қайиқни тўхтатишга кучим етмасди. Халқи кўп, бинолари чиройли, кўркам бир шаҳар ёнига бориб тўхтагунча қуруқликка чиқолмадим. У шаҳар халқи дарёнинг ўртасида қайиқда пастга қараб кетаётганимни кўришиб, менга тўр ва арқон ташлашди, қайиқни қуруқликка чиқардилар, мен бўлсам очлик, уйқусизлик ва хавф-хатарнинг зўрлигидан ўликдек бўлиб қолган эканман, уларнинг ўртасига келиб йиқилдим...

Кейин бир одам келиб мени қарши олди. Нуроний бир қария эди: «Хуш келибсан»,— деб яланғочлигимни кўриб, дарров устимга бир неча сидра кийим ташлади, олиб бориб мени ҳаммомга туширди, қувват берадиган ичимлик, жон киргизадиган хушбўй нарсалар келтирди. Ҳаммомдан чиққанимиздан кейин уйига олиб борди, уй эгаси мени бажону дил кутиб олди. Лаззатли таомлар билан меҳмон қилди, оллоҳга ҳамд айтдим.

Кейин хизматчилари иссиқ сув келтирдилар, қўлимни ювдим, канизаклари ипак сочиқ тутиб турдилар. Қария алоҳида бир жойни бўшатиб ҳамма керак нарсалар билан жиҳозлаб берди, хизматимга канизаклар қўйиб қўйди.

Уч кунгача унинг меҳмонхонасида турдим, жоним кириб, қалбим ором олди. Тўртинчи кун қария менга: «Эй ўғлим, денгиз қирғоғига мен билан бориб, молларингни сотсанг, мол олиб бозорда савдо қиладиган бўлсанг»,— деди.

Мен бир оз сукут қилдим, ўзимча: «Менда мол қаёқда, нега бундай дедикин?» — деб ўйлаб қўйдим. Қария: «Эй ўғлим, қайғурма, тур, бозорга борамиз; молингга сен рози қиладиган баҳони берадиган кишини кўрсак сотамиз, бўл-маса молларингни омборда бозор кунини келгунча сақлаб қўяман», — деди. Ўйлаб туриб: «Хўп дегин, савдо мол» нима эканини кўрасан», — дедим. Сўнгра мен: «Эй отахон, хўп бўлади. Ишингизга барака берсин, ҳеч гапингизни қайтармайман», — дедим. У билан бирга бозорга бордим, қарасам, тушиб келган қайиғимнинг сандал ёғочлари аж-ратиб қўйилган экан, қария жарчи солди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод, — Синдбод Баҳрий қария билан денгиз қирго-ғига борса, қайиғидаги сандал ёғочлари ажратиб тахлаб қўйилган экан. Қария жарчи солибди.

Синдбод Баҳрий ҳикоя қилади: «Даллоллар, савдогар-лар келиб, баҳо қўйишди. Баҳосини минг тиллага етгунча ошириб боришди. Баҳо шунда тўхтади. Қария менга қа-раб: «Эй болам, эшит, бу кунларда молингни баҳоси шу бўлди, бу баҳога сотасанми ёки сабр қилиб турасанми? Агар тўхтаб турсанг, баҳоси ошадиган вақт келгунча ом-борда сақлаб қўяман, сўнгра сотамиз», — деди. Мен унга: «Эй хожам, ихтиёр сизда, хоҳлаганингизни қилинг!» — дедим. Шунда қария: «Эй ўғлим, савдогарлар берган ба-ҳодан юз олтин ортиқ бераман, менга сотасанми?» — деди. Мен унга: «Ҳа, сотдим», — дедим. Хизматчиларга букюриб ёғочларни омборига ташиб олди. Уйга келганимиздап ке-йин қария ҳақимни санаб берди. Бир ҳамён келтириб, пулларни пу ҳамёнга солди, темир қулф билан қулфлаб калитини менга берди. Бир неча кундан кейин, қария менга: «Эй болам, мен сенга бир гап айтмоқчиман, қулоқ сол», — деди. «Нима гап?» — дегандим. У менга: «Ёшим улғайиб қолди, ўғлим йўқ, гўзал қизим бор, кўп моли дунёси бор, уни сенга эрга берсам дейман, у билан биз-нинг юртимизда уй-жойлик бўлиб қолсанг, ҳамма мол-мулкимни ҳам сенга қолдираман», — деди. Мен сукут қилдим, ҳеч нарса демадим. У менга: «Эй ўғлим, гапимга кир, муродим сенга яхшилик қилиш, гапимга кирсанг, қи-зимни бераман, сеп ҳам боламдек бўлиб қоласан. Ҳамма

мол-мулким сеники бўлиб қолади. Савдони, ўз мамлакатингга сафар қилишни хоҳлаб қолсанг, ҳеч ким сенга муроғат қилмайди. Нимани ихтиёр қилсанг ўзинг биласан»,— деди. Унга: «Оллоҳ билан қасмёд қиламан, отахон, ўз отамдек бўлиб қолдингиз. Ихтиёр сизда»,— дедим. Қария шу онда хизматчиларига қозини, гувоҳларни ҳозир қилишни буюрди, қизини менга чиқоҳлаб, катта тўю томошалар қилиб берди. Мени қизга қўшдилар, ҳусну жамолда, қадди-қоматда баркамол экан. Эгнида турли хил қимматли кийимлару минг-минг олтинлик жавҳар ва зебу зийнатлар. Унга жуда меҳр қўйдим, орамизда муҳаббат пайдо бўлди, ғоят тотув ҳаёт кечирдик.

Қайната вафот этди, гўру кафанини қилиб кўмдик, унинг тасарруфида бўлган мол-мулкларни қўлга олдим, ҳамма хизматчилари менинг қўл остимда ва хизматимда бўлди, савдогарлар унинг ўрнига мени саркор қилдилар. Унинг маслаҳати ва рухсатисиз ҳеч ким мол олмасди, у савдогарларнинг тижоратдаги устози эди. У шаҳар халқига разм солсам, ҳар ойда қиёфалари ўзгариб, қанот пайдо қилиб осмонга учарканлар. Шаҳарда болалардан, хотинлардан бошқа ҳеч ким қолмасди. Ўзимча айтдим: «Агар янги ой келса улардан илтимос қиламан, шояд мени ҳам ўзлари билан олиб кетсалар».

Ой боши келгач, ранглари ўзгарди, бошқа қиёфага кирдилар. Улардан бири ёнига бориб: «Оллоҳ билан қасамёд қиламан, мени ўзинг билан олиб бор, томоша қилиб, яна сен билан қайтиб келаман»,— дедим. У менга: «Бу мумкин бўлмаган нарса»,— деди. У менга марҳамат қилгунча ёлвора бердим, ахири илтимосимни қабул қилгач, уларга қўшилдим, унга маҳкам ёпишдим, у мени олиб ҳавога учди, оилам, хизматчиларим, ёру биродарларимдан ҳеч бирига буни билдирмадим.

У одам мени елкасига олиб осмонга кўтарилди, фалак гумбазида малоикаларнинг овозини эшитдим, таажжубда қолиб: «Субҳоноллоҳи, валҳамдулиллоҳи»,— дедим. Тасбеҳни тамом қилмасимдан осмондан бир ўт чиқди, одамларни куйдириб юборишига оз қолди. Ҳаммалари тушишди, мени бир балад тоғнинг тепасига ташладилар, мендан ғоятда ғазабланиб ёлғиз қолдириб кетдилар, тоғда ёлғиз ўзим қолдим. Қилган ишимга пушаймон қилиб: «Оллоҳдан бошқада куч-қувват йўқ, қачон бир мусибатдан қутулсам, ундан кўра кучлироқ бир мусибатга учрайман»,— дедим.

Шу тоғда қаёққа кетишимни билмай турардим, сайр қилиб юрган ойдек икки йигитни кўрдим, ҳар бирининг

қўлида олтин таёқлари бор эди, унга таяниб келишарди. Уларнинг олдига бориб, салом бердим, икковлари саломимга жавоб қайтардилар. Уларга «Оллоҳ билан икковингизга қасамёд қиламан, кимсизлар?» — дедим. Улар менга: «Биз улуг оллоҳнинг бандлариданмиз», — дедилар. Сўнгра икковлари соф олтидан бўлган таёқларини менга бериб, ўз йўлларига қайтдилар. Мени ёлғиз қолдирдилар. У тоғ тепасида таёққа таяниб сайр қилар эканман, ҳалиги икки йигитни ўйлардим.

Шу тоғ тагидан бир илон чиқиб, бир одамни киндигигача ютган экан, у додларди ва: «Ким мени бундан халос қилса, худонинг марҳамати бўлсин», — дер эди. Илон ёнига бориб олтин таёқ билан бошига урди, у ҳалиги одамни оғзидан ташлади...

Қисса шу ерга етганда тонг отди ва Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб ҳикоясини давом эттирди Шаҳризод, — Синдбод Баҳрий илонни қўлидаги олтин таёқ билан ургач, илон ҳалиги одамни оғзидан ташлабди.

Синдбод Баҳрий ҳикоя қилади: «У одам: «Бу илондан мени халос қилдинг, умр бўйи сендан ажралмайман, сен бу тоғда менинг йўлдошим бўлдинг», — деди. Унга: «Хуш келибсан!» — дедим. Тоғда кетаётганимизда бир қанча одамларга дуч келдик, қарасам, ораларида мени елкасига кўтариб учган киши ҳам бор экан. Унга узр айтдим. «Эй биродар, одам ҳам одамга шундай иш қиладими?» — дедим. У одам: «Орқамда туриб, дуо ўқиб бизларни ҳалок қилган сен эмасми?» — деди. Мен унга: «Мени кечир, бундай бўлишини билмагандим. Бундан кейин асло гапирмайман», — дедим.

У гуноҳимни кечирди, елкасида турганимда худонинг помини тилга олмаслик, тасбеҳ этмаслик шартини қўйди. Шу билан мени кўтариб учиб, уйимга етказди, хотипим эсоп-омон етиб келганимни кўриб суюнди. Хотиним: «Бундан кейин бу одамлар билан сафарга чиқма, уларга аралашма, чунки улар шайтоннинг биродарлари, оллоҳни ёд этишни билмайдилар», — деди. Унга мен: «Улар билан отагнинг муносабати қандай бўлган?» — дедим. Хотиним: «Отам улардан эмас, улардек иш қилмас эди. Менинг маслаҳатим шуки, отам вафот этди, қўлимиздаги ҳамма нарсани сотиб, пулига мол сотиб ол, ўз юртингга жўна, мен

ҳам сен билан кетаман; ота-онамдан кейин бу шаҳар ва бу жойда туришнинг менга нима кераги бор», — деди.

Шунда мен қайнатамдан қолган молу матоларни бирин-кетин сотдим, сафарга чиқувчиларни кутиб турдим. Тўсатдан бир тўда одамлар сафарга чиқмоқчи бўлиб қолдилар. Кема тополмай ёғоч сотиб олиб, ўзлари кема ясадилар, мен ҳам улар қатори кира қилиб, кира ҳақини ба-тамом тўлаб қўйдим. Хотиним билан бор нарсаларимизнинг ҳаммасини кемага солдик. Мулкларимиз, ер-сувлари-мизни қолдириб жўнадик. Денгиздан-денгизга, жазирадан-жазирага ўтдик, сафарда шамол бизга ҳамроҳлик қилиб эсон-омон Басра шаҳрига келдик.

У ерда тўхтамай яна бир кемапи кира қилиб барча нарсаларимизни унга ортдик, Бағдод шаҳрига қараб жўнадик. Қариндош-уруғ, йўлдошларим, ёру биродарларим билан кўришдим. Олиб келган молларимни омборларга жойлаштириб қўйдим. Еттинчи сафаримга кетган муддатимни ҳисоблаб қарасак, йигирма етти йил бўлибди. Қавми қариндошларим мендан умид узган эканлар. Кўрган-кечирганларимни уларга ҳикоя қилдим, бу ишлардан таажжубда қолдилар, саломат етиб келганим учун мени табрикладилар. Сафарларимнинг охиргиси бўлган орзуларимни ушатган бу еттинчи сафаримдан кейин энди на қуруқлик, на денгизда сафар қилишдан оллоҳга тавба қилдим. Хонадонимга, ватанимга қайтарганлиги учун оллоҳга ҳамд айтдим. Эй қуруқлик Синдбоди, саргузаштларим ва учраган ҳодисалар ва қилган ишларимни кўр!» — деганди, қуруқликдаги Синдбод, Синдбод Баҳрийга: «Оллоҳ билан қасамёд қиламан, мендан гуноҳ ўтган бўлса, кечир гуноҳимни», — деди.

Улар, лаззатларни йўқотувчи, жамоатларни бир-биридан айирувчи, қасрларни хароб этиб, қабрларни обод қилувчи ўлим етгунча дўстлик ва очиқ юзликда, шод-хурамликда умр кечирдилар.

АБДУЛЛОҲ ИБН МУАММАР ҚАЙСИЙ ҲИКОЯСИ

Абдуллоҳ ибн Муаммар Қайсий деган бир киши ўтган вақт. Ушша киши мана буларни ҳикоя қилиб берибди:

— Аллақайси йили Байтуллоҳга ҳаж қилган эдим. Ҳаждан кейин, худо раҳмат қилгур найғамбар алайҳис-саломнинг қабрини ҳам зиёрат қилмоқчи бўлдим.

Нима ҳам бўлиб, бир кун кечаси қабр билан минбар ўртасидаги богда ўтирсам, қасқандир ногаҳон қулоғимга

инграган бир овоз чалиниб қолди. Овозга эътибор бериб,
қулоқ солсам, кимдир шундай нола қилипти:

Қумриларнинг воласидан изтиробинг ортадур;
Бўйлаким мажруҳ дилиннга ҳамла қилмиш аждаҳо,
Еки эслаб ул санамни дардинг ўлмишдир фузуи,
Дарду ғам саҳросига йўл кўрсатур ул маҳлиқо.
Эй қаро тун, мунча чексизсан муҳаббат аҳлига,
Меҳри бирла сабр уларга қайда бўлмиш ошпо.
Ишқ ўти-ла куйдириб уйқумпи элтинг дийдадин,
Катта гулхан чўғини жойлабмидур қалбим аро.
Осмонда ой гувоҳдир аҳтиросимга менинг,
Лек бошқа ой мени ишқиға этмиш мубтало:
Билмаган эрдим муҳаббатга дилим банд эрканин,
Токи ишқи жони ичра солмади минг йўл бало.

У шундай деди-ю, бир дам жим қолди. Бу овознинг
қардан келганини билолмай, ҳайрон бўлганимча, турган
жойимда қотиб қолдим. У яна нола чекиб йиглай бошла-
ди. Бу гал у шундай дерди:

Зулфи тундек қоп-қаронинг ёди солмин можаро,
Е қаро тунда кўринган шарпаси бўлмиш бало.
Кўнглинг ичра қайта мавж урмиш муҳаббат тўлқини,
Кўзларингда ишқ бирла уйқусизлик жо-бажо.
Тунда оҳ чекдимки ул тун тун эмас, дарё эди,
Зулмининг тўлқинлари кўпларни қилмишдур фапо.
Бунча ҳам, эй тун, чўзилдинг дард элининг бошида,
Ишқ аҳли бор умиди тонг билан этгай жио.
Тун деди: «Кўп нола қилма, тун узун деб ўйлама,
Шул эрур ишқу муҳаббат, одати йўқдир даво!»

Ниҳоят ўрнимдан туриб, овоз келган томонга равона
бўлдим. Унинг нолайи зори ҳали тугамасданоқ бехтиёр
рўпарасига бориб қолибман. Қарасам, мўйловлари энди
сабза урган ғоят бир гўзал йигит. Унинг кўз ёшлари
ёноқлари узра оқиб турарди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя ай-
тешни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Аб-
дуллоҳ ибн Муаммар Қайсий мана буларни ҳикоя қилиб
берибди:

— Ниҳоят ўринимдан туриб, овоз келган томонга раво-на бўлдим. Унинг нолайи зори ҳали тугамасданоқ бирдан рўпарасига бориб қолибман. Қарасам, мўйловлари энди сабза урган ғоят бир гўзал йигит, унинг кўз ёшлари ёноқ-лари узра оқиб турарди...

— Ҳа, эй йигит!— дедим мен уни кўришим билан. У чўчиб тушди-да, кейин:

— Ўзинг кимсан?— деб сўради.

— Мен, Абдуллоҳ ибн Муаммар Қайсийман,— дедим.

— Хўш, хизмат?— деди у. Мен унга:

— Боғда бамайлхотир ўтирган эдим, шундай бир гаштли кечада нолангни эшитиб кўнглим бузилиб кетди. Садағанг кетай, эй йигит, нега бунча фигон чекасан?— дедим мен, меҳрибонлик билан.

— Билгинг келса ўтир!— деди. Ўтирдим. Кейин у гап бошлади:

— Менинг отим Утба, ўзим Жаббон ибн Мунзир ибн Жамух Ансорийнинг ўғлиман,— деди у.— Бир гал бир хароба масжидга бориб, намоз ўқигач, узлатга кетиб, тиловат қилиб турсам, бирдан рухсори пари аёллар пайдо бўлиб қолди. Уларнинг орасида малоҳат бобида тенги йўқ, ниҳоятда гўзал бир қиз бор эди. Уша париваш менинг қошимда тўхтаб: «Э Утба, васлинг гадосининг орзусига не дейсан?»— деди.

У шундай деди-ю, кетди-қолди. Мен унинг кимлигини ҳам, қаерданлигини ҳам сўрамабман. Сўрамаганга ярашур, изига ҳам тушмабман. У шу-шу дом-дараксиз кетди, мен бўлсам, унинг дарду ҳасратида беҳуш дарбадар дайдиб юрибман.

У шундай деди-ю, бир оҳ тортиб, ўзидан кетиб йиқилди. Кўзини очгач, унинг рухсorigа боқсам, гулгун юзлари варс билан бўялгандай бўлиб кетибди. У яна шу байтларни ўқиди:

Узоқ элларда сарсонман вале қалбим кўрар сизни,
Мени эсга олурмусиз, мен эрсам, сизга кўп мушток.
Юрак-бағрим эзилгандир, кўзим сизга нигорондур,
Дилим сиз бирладур доим, хаёлингиз менга ўртоқ.
Магар жаннат гулистонида сизсиз айласам жавлон,
Бу хил кечган ҳаёт менга ўлим заҳридин аччиқроқ.

Бу байтларни эшитиб: «Э жигаргўшам Утба, раббингга сиғингин, тавба қилиб истиғфор эт, зора гуноҳингни кечса, чунки севги бобида ҳали олдингда даҳшатли уқубатлар бор»,— дедим. Лекин у фигон билан: «Ҳайҳот! Тў

иккала қориз терувчилар қайтмагунча кўнглим жойига тупмайди»,— деди.

Шу кеч мен унинг ёнида қолдим, тонг отгач унга: «Тур ўрнингдан, масжидга борамиз»,— дедим. Таҳорат олиб икковимиз масжидга бордик. У ерда ўтириб қолиб, биратўла пешин намозини ҳам ўқидик. Шунда бирдан аёллар келиб қолди. Келишга келди-ю, лекин улар ичида ул париваш йўқ эди.

— Э Утба,— дейишди улар,— васлинг толибининг ҳолига не дейсан?

— Нима қилди унга?— деб сўради Утба.

Хотинлар: «Отаси уни олиб, Сомовага жўнаб кетди. Шунда мен улардан қизнинг исмини сўраб қолдим. «Оти Райё, Ғитриф Сулаймий қизи»,— дейишди улар.

Утба унинг исми-шарифини ва Сомовага кетганлигини эшитиб, мана бу икки байтни ўқиди:

Аё дўстлар, Райё кетмиш билиб қолдим,
Сомовага сари йўл солмишдир карвони.
Берармикин қарзга биров кўз ёшин,
Кўзим ёшин қуритмиш дил афғони.

Шундан сўнг: «Э Утба,— дедим,— мен анча-мунча мол-дувё билан келганман, уни сарф этиб, аҳли мўминларнинг ҳожатини чиқармоқчиман. Тангрига онт ичиб айтаман, барча пулларимни пойи қадамингга харжлаб, сени мурод-мақсадингга етказаман. Тур, ансорлар мажлисига борамиз». Ўрнимиздан туриб, ўша жойга бордик. Мен уларга салом бердим, улар очиқ чехра билан алик олишди. Шундан сўнг: «Э ёронлар, Утба билан унинг отаси тўғрисида бирон нарса биласизларми?»— деб сўрадим. «У араб сардорларидан»,— дейишди ансорлар. Мен: «Билиб қўйинглар, Утба муҳаббат дардида ошифта бўлиб қолган, кори хайрга ёрдам бериб, мен билан бирга Сомовага борсанглар»,— дедим. Ансорлар эса: «Бажону дил, борамиз»,— дейишди.

Шу билан Утба икковимиз йўлга отландик, ҳалиги ансорлар ҳам биз билан бирга жўнади. Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик, ниҳоят Бани Сулайм қабиласи — қизинг юртига етиб келдик. Бизнинг бу ерга келганимизни қизнинг отаси Ғитриф Сулаймий билгач, дарҳол истиқболимизга чиқиб: «Қадамингизга ҳасанот, бошингиз омон бўлсин, келинглари!»— деди. Биз унга: «Сенинг ҳам бошинг омон бўлсин, биз сенга меҳмон бўлиб келдик»,— деган эдик, у меҳмондўстлик билан: «Бош устига, қани,

марҳамат қилинглари!» — деди-да, қулларига: «Қани, ҳей, моҳмонга қарадглари!» — деб буюрди.

Қуллар дитиллаб дарров гиламу кўрпачалар тўшашди, қўю қўчқорлар сўйишди, лекин биз унга: «То ҳожатимизни чиқармагунинггача овқатингга қўл урмаймиз», — дедик. «Қанақа ҳожат?» деб сўради у.

— Биз соҳибжамол қизингни Жаббон ибн Мунзур ўғли Утбага унашгани келдик; йигит ҳам мартабаси улуг, таг-тугли оиладан, — дедик.

— Э биродарлар, — деди у, — қизимнинг ихтиёри ўзида, кимга тегишини ўзи билади, мен бориб, унашгани совчилар келганини айтаман. — Ғитриф қизи Райёнинг олдига жаҳли чиқиброқ кирган экан, буни сезган қиз: «Ҳа, отажон, бир нарсадан хуноб кўринасан, нима гап?» — деб сўрабди. Отаси: «Ансор одамлари келишди, улар сени унаштиришмоқчи», — дебди. Бу гапни эшитган қизи:

— Ансорлар олижаноб одамлар, пайғамбар алайҳиссалом уларга шафқат қилсин, кимга унашмоқчи экан? — дебди.

— Жаббон ўғли Утба деган йигитга, — деб жавоб берди Ғитриф.

— Мен бу Утба ҳақида эшитган эдим, ваъдасига вафодор, айтганини қиладиган йигит эмиш, — дебди қиз. Ғитриф бўлса оёғини тираб:

— Онт ичиб айтаман, ўлсам ҳам сени унга бермайман, у билан гаплашиб юрганингни эшитганман, — дебди.

— Бўлмаган гап, отажон, мен у билан гаплашган эмасман. Лекин худо ҳақи, ансорларга қизимни бермайман деб, дабдурустдан совуққина жавоб бериш ҳам ярамайди, хушмуомалалик билан жавобни рад қилмоқ керак», — дебди. Ғитриф: «Масалан, қандай?» — деган экан, Райё: «Қалин молини кўпроқ сўрасанг, қурби келмай, қайтиб кетаверади», — дебди. «Бу гапинг жуда маъқул», — дебди отаси ёришиб.

Уйдан чехраси очилиб чиққан Ғитриф: «Қизим рози, лекин ўзига ўхшаган қалин сўраяпти, қалин беришни ким бўйинига олади?» — деди. Шунда: «Мен бўйнимга оламан!» — дедим.

— Мен, — деди у, — қизимнинг қалинига мингта нақдина олтип билагузук, Хажар шаҳрида зарб қилинган беш минг дирҳам пул, юз кийимлик адрасу беқасам, бош-оёқ сарпо, беш меш анбар сўрайман.

— Мана шу айтганларингни бажо келтирсак, розимсан? — деб сўрадим. Ғитриф менга: «Ҳа, розиман», — деди.

Шундан сўнг мен ансорлардан бир нечасини Мадинаи Мунавварага юбордим, улар Ғитриф айтган нарсаларнинг ҳаммасини олиб келишди. Ниҳоят қўю қўчқор, қорамоллар сўйилди, тайёрланган таомларни ейишга одамлар йиғилди, шу алфозда қирқ кечаю қирқ кундуз карнай-сурнай, ногора базм қилиб, уларнинг тўю томошасини ўтказдик.

Тўйдан кейин Ғитриф: «Энди келишингизни олиб кетавринглар!»— деди. Биз келишни тахтиравонга ўтқазиб, кўтариб кетдик. Отаси қизига ўттиз туя сеп совға қилди. У анча жойгача қизини узатиб, биз билан видолашди-да, кетига қайтиб кетди.

Биз йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрди, ниҳоят Мадинаи Мунавварага бир бекат йўл қолганда бизга бир тўда чавандоз-қароқчилар ёпирилиб қолди. Менимча, булар Бани Сулайм қабиласига тааллуқли одамлар бўлса керак. Утба буларга отилиб, бир нечасини ўлдирди, лекин кўп ўтмай, биқинидан найза еб, икки букилганча ерга йиқилди. Шу пайт ўша ерли мўминлардан бизга ёрдамчилар чиқиб қолиб, уларни қувиб юборди. Келиб қарасак, Утба ўлиб ётибди. Ҳаммамиз: «Эҳ, бечора Утба!»— деб ҳўнграб юбордик. Бизнинг овозимизни эшитган келин ҳам ўзини туя устидан отди-ю, қаллиғи — Утба қошига келиб, ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошлади. У шу байтларни айтиб муножот қиларкан:

Бўлмоқ учун чидамли найлай менда чидам йўқ,
Руҳим сенинг кетингдан бормоқни этди хоҳиш.
Бўлганида адолат, аввалида бу офат,
Келиб менинг бошима солмасди бунча ташвиш.
Биздан кейин дўстлар ҳеч, тўпа олмас адолат,
Дилим сенсиз тополмас бу оламда осойиш.

Қиз байтларни ўқиб бўлгач, қаттиқ бир оҳ тортди-ю, севгани ёнига йиқилиб, жон берди.

Биз иккала ошиқ-маъшукқа бир қабр қазиб, дафн қилдик. Кейин мен ўз юртимга қайтиб келдим ва бу ерда етти йил туриб, Ҳижозга қайтдим. Сўнг яна Мадинаи Мунавварага йўл олдим. Ўшанда, албатта Утба қабрини зиёрат қилиш ниятим бор эди.

Оёғим тортиб ўша томонга бордим, бундай қарасам, қабр устидан улкан бир дарахт ўсиб чиқибди. Унинг шохларига жуда кўп қизил, сариқ, яшил латталар осиглиқ. Кўриб, ҳайрон қолибман. Ўша ерликлардан: «Бу қандай

дарахт?» — деб сўраган эдим, улар менга: «Ошиқ-маъшуқлар дарахти», — деб жавоб беришди.

Мен Утба қабрини бир кеча-кундуз зиёрат қилиб, кейин изимга қайтдим; бу энг сўнгги бор зиёрат қилишим эди. Худо уни раҳмат қилсин!

НУЪМОН ҚИЗИ ХИНД ХИКОЯСИ

Хикоя қилишларича, Нуъмон деган кишининг Хинд деган қизи бор экан. У ўз замонасининг энг гўзал қизларидан бўлиб етилибди. Унинг ҳусну жамолини Ҳажжожга таъриф қилишган экан, у одам юбориб қизга унашибди. Ҳатто у қалиндан ташқари, яна икки юз минг дирҳам пул ҳам беришни бўйнига олибди. Хуллас, анча-мунча мол-дунё сарфлаб уйланиб, у қизнинг қўйнига кирибди... узоқ вақт у билан тотув умр кечирибди. Қулардан бир куни ўша жонон ойнада ўз аксига қараб, шу байтни ўқибди:

Хинд ажойиб байтал эрди зоти пок,

Энди они босди эшак айғири.

От туғилса, ул худонинг раҳмати,

Ҳачир бўлса, у эшакнинг хотири.

Ҳажжож уни эшитиб қолиб, ҳафсаласи пир бўлибди-ю, кетига қайтганича, шу-шу унинг олдига бошқа кирмабди ҳам, у билан иши бўлмабди ҳам. Ҳажжож хотинини талоқ қилмоқчи бўлиб, олдига Абдуллоҳ ибн Тоҳирни чақиртирибди ва у орқали талоқ хатини бериб юборибди. Абдуллоҳ ибн Тоҳир хотин олдига кириб: «Ҳажжож Абу Муҳаммад сенга шуни айтиб юборди, — дебди, — сенинг унда икки юз минг дирҳам маҳринг қолган экан, ўша пулни бериб юборди ва сени талоқ қилиш учун ўз номидан мени вакил қилди». Шунда хотин: «Э ибн Тоҳир, билиб қўй, — дебди. — Ҳажжож билан бирга яшаб, худо ҳақи, бирор кун ҳам унда хурсанд бўлган эмасман. Борди-ю, ундан ажралсам, бунга ҳеч ҳам куймайман. Келтирган икки юз минг дирҳам ўша сақиф итидан халос бўлганим учун сенга суюнчи бўла қолсин», — дебди.

Бу хабар амир ал-мўминин Абдулмалик ибн Марвоннинг қулоғига етибди. Одамлар халифага хотиннинг қадди-қомати келишган, ҳусни жамоли ойдек, ўзи жуда тўқис, ширин сўз деб таърифлашган экан, Марвон унашгани совчи юборибди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— амир ал-мўминин Абдулмалик ибн Марвон хотиннинг ҳусну жамоли таърифини эшитиб, яхши кўриб қолибди ва совчи юборибди. Хотин халифага бир мактуб ёзиб, хат бошида оллоҳга ҳамду сано, Муҳаммад алайҳиссаломга салот йўллаб бўлгач: «Аммо баъд, э амир ал-мўминин, сенга етиб маълум бўлсинким, бу идишга ит теккан»,— дебди.

Амир ал-мўминин унинг мактубини ўқиб кўргач, хаҳлаб кулиб юборибди ва пайғамбар алайҳиссаломнинг гапини келтириб нома йўллаб: «Агар идишига ит тегса, уни қум билан етти бор ювиб ташланса, пок бўлади»,— дебди ва хат охирида: «Ит теккан жойни ювиб ташла!»— дебди.

Ҳинд амир ал-мўмининнинг мактубини ўқиб қараса, гапига қаршилик қилиб бўлмайдиган, у дарров хат ёзибди. Хатда оллоҳ таолога ҳамду санодан сўнг: «Э амир ал-мўминин, билиб қўй, мен никоҳнингга ўтаман, лекин битта шартим бор. Шартинг нима деб сўрасанг, айтаман: «Тахтиравонимни, сен турган шаҳаргача Ҳажжожнинг ўзи элтиб берсин. У оёқ ялангу, лекин ўзи ҳокимлик кийимида бўлсин»,— дебди.

Абдулмалик хатни ўқиб, роса хаҳлаб кулибди ва Ҳажжожга хат билан одам юбориб, хотин айтгандай қилишни буюрибди. Ҳажжож амир ал-мўминин помасини ўқиб чор-ночор лом-мим деёлмай, буйруққа итоат қилишга мажбур бўлибди ва: «Йўлга отлансин», деб Ҳиндга одам юборибди. У тайёргарлигини кўриб тахтиравонга ўтирибди. Ҳажжож ўз аъёнлари билан йўлга тушиб, Ҳинднинг дарвозасига етиб келибди. Сўнг хотиннинг тахтиравони билан туяга ўрниатишибди. Унинг ён-верисига канизу ходимлари ўтирибди; Ҳажжож бўлса ялангоёқ бўлиб, туянинг тизгинини ушлаганича, питиллаб халифа томон равона бўлибди. Ҳинд бўлса канизагу ходимлари билан Ҳажжожнинг бетига солиб, кўнгли таскин топибди. Сўнг-ра у бир ходимасига: «Тахтиравон пардасини кўтар!»— деб буюрибди. Ходима пардани кўтарган экан, Ҳинд билан Ҳажжожнинг юзи юзига тушибди. Хотин дарров уни масхара қилишга ўтибди. Ҳажжож бўлса бунга чидай олмай шу байтни ўқибди.

Энди Ҳинд, мендин куларсан, кечалар ёдингдами,
Неча бор қолдирган эрдим кўз ёшинга гарқ этиб?

Ҳинд бўлса унга мана бу икки байт шеър билан жавоб берибди:

Ҳаётимиз билан имонимиз бўлса агар озод,
Ким ўйлаб, ғам чекарди кетса ҳатто бойлигу лаззат.
Топиш осон эрур бойликни шуҳрат ҳам келур қайтиб,
Касалликлар битиб тандин кетар бўлса ҳамма иллат.

Шу тариқа у то халифа шахрига етгунча Ҳажжожнинг устидан кулиб, эрмак қилиб борибди. Шаҳарга киргач, хотип бир динорни ерга ташлабди. Кейин Ҳажжожга: «Ҳей туякаш, бир дирҳам пул тушиб кетди, қараб боқ, топсанг олиб узат»,— дебди. Ҳажжож ерга қараса, ерга тушган пул бир динор, лекин дирҳамни тополмабди ва хотинга: «Бу динор-ку»,— дебди. Хотин бўлса: «Йўқ, у дирҳам бўлиши керак»,— дебди. «Йўқ, бу динор»,— дебди Ҳажжож. Шунда Ҳинд:

«Худога минг қайта шукур, ерга тушган дирҳамимни динор қилиб берди, қани, менга узат!»— дебди.

Ҳажжож хотин гапини эшитиб, қаттиқ хижолат тортибди. Кейин у Ҳинднинг амир ал-мўминин Абдулмалик ибн Марвон қасрига етказибди. Хотин халифа ҳузурига кирган экан, Абдулмалик уни чиндан севиб қолибди...

Қисса шу ерга етганда топг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— шу билан Ҳинд халифанинг сеvimли хотинига айланибди. Лекин бундан ҳам қизиқ ҳикояни эшитганман. Агар, шоҳ ҳазратларининг эшитгилари келса, жоп деб айтиб бераман.

— Айт!— дебди шоҳ қизиқиб. Шаҳризод янги ҳикоя бешлади.

ҲУЗАЙМА ИБН БАШАР АСАДИЙ ҲИКОЯСИ

Амир ал-мўминин Сулаймон ибн Абдулмалик замонида бир киши бўлган экан. Уни Ҳузайма ибн Башар деб аташар экан. Ўзи Бани Абиди қабиласидан бўлиб, жуда мурувватли, таг-тугли, қатъи ақл, биродарларига меҳр-шафқатли, покиза одам экан. Яхши еб, яхши кунлар

Ўтибди, лекин ўзи ёрдам қўлини чўзган дўстларига муҳтож бўлмабди. Ниҳоят, бора-бора нима бўлибди-ю, давлатига путур етиб, бечораҳол бўлиб қолибди. Бир оз вақт ёр-биродарлари унинг ҳолидан хабар олиб, ёрдам бериб туришса ҳам, кейин зерикишиб уйига қадам босмай қўйишибди. Ҳузайма дўстларининг авзойи ўзгариб қолганини сезгач, хотини олдига келибди; хотини асамакисининг қизи экан.

— Э хотин,— дебди у, бир куни,— биродарларимнинг мендан ихлоси қайтди, энди то ўлим келиб, ёстуғимни қуритмагунгача уйдан кўчага чиқмайман.

У эшикни тамбалаганича уйида бор қўр-қутни еб ётаверишибди. Ниҳоят, бор-буди тугаб, нима қилишини билмай, боши қотибди. Унинг бу ҳолидан Жазира шаҳрининг амири Акрима Файёз Рабъий хабардор бўлибди.

Кунлардан бир куни амир улфат қуриб ўтирганида бирдан Ҳузайма ибн Башарни эслаб, одамларидан: «Ҳузайманинг аҳволи қалай?»— деб сўраб қолибди. Одамлар амирга: «Бечора, шундай бир ғариб бўлиб қолганки, асти сўраманг, эшикни ичкаридан тамбалаб, узлатга чўкиб ётибди»,— дейишибди.

Бу гапни эшитган Акрима Файёз:

— Унинг ўта сахийлиги ўз бошига етиб, оқибатда шу кўйга тушиб қолди, наҳотки Ҳузайма ибн Башардай одамга ёрдам қўлини чўзадиган бирорта мададкор ёрдўст топилмаса!— дебди.

— Рост, унга бирорта меҳрибон топилмади,— дейишибди амир ҳузуридагилар.

Кеч кириб, қош қорайгач, амир бир халтачага тўрт минг динор солиб, отини эгарлашга буюрибди. Кейин ҳеч кимга билдирмай, ташқарига чиқиб, ўзи билан бирга бир хизматқорни ҳам олибди-да, отига миниб жўнабди. Халтадаги динорни хизматқор кўтариб борибди. Юриб-юриб ниҳоят, Ҳузайма эшигига етгач, отининг жиловини тортибди. Сўнг хизматқор қўлидаги динор солинган халтачани олиб, унга нарироққа бориб кутиб туришни тайинлабди-да, ўзи эшикни тақиллатибди:

Ҳузайма эшикни очган экан, Акрима унга халтачани узатиб:

— Бу билан кам-кўст бўлиб ўғрилаб ол!— дебди:

Ҳузайма халтачани Акрима: «Аса, оғиргина, дарҳол ерга қўйибди-да, бориб отини олибди».— дея тутиб:

— Йўқ! Садақ бўлсин, мана бу мана ўзинг, айт!— дебди. Акрима бўлса унга қарати

— Ҳей Ҳузайма, шундай вақтда мен сенга ўзимнинг кимлигимни кўрсатгани келганим йўқ,— дебди.

— То ўзингни танитмагунигча, сени қўйиб юбормайман,— дебди. Шунда у:

— Мен Жобир Асарот ал-Қироммап — дебди:

— Ундай бўлсанг, яна қўш! — дебди Ҳузайма.

— Йўқ, шунинг ўзи бўлади,— дебди у.

Оғзи қулоғига етган Ҳузайма халтачани олганича ич-кари кирибди ва амакисининг қизи — хотинига:

— Суюнчи бер, худо ёр бўлиб, бизга хайри эҳсон келди. Агар булар дирҳам бўлса, жуда кўп пул; тур тезроқ, чироқни ёқ! Қоронғида хотини: «Чироқнинг қаердалигини билмайман»,— дебди.

Бечора Ҳузайма эрталабгача халтани пийпаслаб чиқибди, пийпаслаганда қаттиқлигидан динор эканлигини сезар экану, лекин ҳеч бунга ишонгиси келмас экан.

Аммо, Акримага келсак, у уйига қайтгач, хотини ундан қоронғи кечада қаерга борганини суриштира бошлабди. У иш билан бир ерга бориб келганини айтса ҳам, у ишонмай, шубҳага борибди. Хотин ўз фикрини маъқуллаб: «Жазира амири ярим кечада навқарсиз, янка ўзи, оиласидан яширинча қаерга бориши мумкин? У фақат бирор хотинчаси ёки ўйнашининг олдига бориши мумкин, холос»,— дебди.

Акрима бу гапни эшитиб: «Шубҳанг поўрин, сен айтганларнинг бирортасиникига бормаганимга оллоҳнинг ўзи гувоҳ»,— дебди. Хотин эса: «Қани айт, бўлмаса, ярим кечада қаерга қойиб бўлдинг?»— дебди. Шунда у: «Мен ҳеч ким сезмасин деб атайлаб қоронғини пойлаб бир иш қилдим»,— дебди. Хотин оёғини тираб: «Айтмаганингга қўймайман»,— деган экан, эри унга: «Агар сенга айтсам, сир сақлай оласанми?»— дебди. Хотин: «Ҳа, сир сақлайман»,— дебди. Шу билан Акрима бўлган ҳамма воқеани бошдан-оёқ гапириб берибди-да, кейин: «Ишондингми, ё яна қасам ичайми?»— дебди. Хотини: «Бўлди, бўлди, кўнглим жойига тушди, айтганларингнинг ростлигига ишондим»,— дебди.

Аммо энди Ҳузаймага келсак, у эртасига тонг отгач, судхўрлардан олган қарақларини узиб, хотиржам бўлибди. Кейин тайёргарлик кўриб, халифа Сулаймон ибн Абдулмалик ҳузурига боришга тайёргарлиги қилибди. Бу кунларда халифа Фаластинда эди. Уни Ҳузайма халифа қасри дарвозаси олдида тўхтаб, икки киришга ижозат сўраган экан, уларнинг бири Сулаймон олдида кириб, Ҳузайма келганидан хабардор қилибди: Ҳузайма ўз сахийлиги ва серму-

рувватлиги билан эл-юрт, шоҳу гадога таниғлиқ экан, шу туфайли Сулаймон ҳам уни яхши танир экан. Халифа ўз даргоҳига киришга ижозат берибди. Ҳузайма ичкари кириб, халифаларга хос саломлашибди. Сулаймон ибн Абдулмалик унга: «Э Ҳузайма, нега биздан бунчалик узоқлашиб кетдинг?»— деган экан, у: «Бечораҳоллик»,— деб жавоб берибди. Халифа: «Даргоҳимизга келишингга нима монелик қилди?»— деб сўрабди. Ҳузайма: «Зайфлик, э амир ал-мўминин»,— деб жавоб берибди. Халифа: «Хўш, ҳозир қандай қилиб ўзингни тиклаб олдинг?»— деб сўраган экан, Ҳузайма унга: «Э амир ал-мўминин, мен уйда ўтирган эдим, тун ҳам алламаҳал бўлиб қолган эди, тўсатдан биров эшикни тақиллатиб қолди, кейин чиқсам, бир киши турибди...»— шу тариқа у бўлган ҳамма воқеани бошдан-оёқ халифага гапириб берибди. Сулаймон: «Сен у кишини танийсанми?»— деб сўрабди. Ҳузайма унга: «Йўқ, амир ал-мўминин, танимайман уни, ўзининг кимлигини билдирмади, фақат: «Мен Ҳобир Асарот ал-Қиромман» деган гапни эшитиб қолдим холос»,— дебди.

Ҳузайманинг бу сўзлари халифа Сулаймон ибн Абдулмаликни таажжубда қолдирибди. У бу кишининг кимлигини билишга қизиқиб қолибди. Кейин унга: «Агар биз унинг кимлигини билганимизда бу олий ҳиммати учун албатта, уни мукофотлаган бўлардик»,— дебди.

Нима бўлибди-ю, халифа Ҳузайма ибн Башорни Акрима Файёз ўрнига Ҳазиранинг ампри қилиб тайинлабди. Ҳузайма амални қабул қилиш учун Ҳазирага йўл олибди. У ерга яқинлашгач, Акрима Ҳузайманинг истиқболига чиқиб, қарши олибди, у билан бирга Ҳазиранинг барча аҳолиси ҳам Ҳузаймага пешвоз чиқибди. Амирлар бири-бири билан саломлашиб-кўришибди, сўнг жамулжам бўлишиб, шаҳарга кириб келишибди.

Ҳузайма амир саройига қўниб, Акримадан амирлик кафолати билан бирга ундан ҳисобот талаб қилибди. Шунда харажатларни ҳисоблаб кўришса, апча-мунча пул етмай қолибди; аҳволни кўриб, Ҳузайма ундан хазинадаги етганимаган маблағларни тўлашни талаб қилган экан, Акрима унга: «Берадиган бир дирҳамим ҳам йўқ»,— дебди. Ҳузайма қаттиқ туриб: «Қандай бўлмасин, пуллари топининг керак!»— дебди. Акрима: «Менда сариқ чақа ҳам йўқ, қўлингдан келганини қил!»— дебди. Ҳузайма жаҳли чиқиб, уни қамашга буюрибди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Ҳузайма Акрима Файёзни қамашга буюргач, яна унга одам юбориб, бўйнидаги қарзини тўлашни талаб қилибди. Шунда Акрима Ҳузайма юборган одам орқали: «Мен молдунёни шуҳрат учун сақлаб қўядиганлардан эмасман, осмон қўлингда бўлса, ташлаб юбор»,— деб жавоб бериб юборибди.

Шундан сўнг у Акримани кишанлаб зиндонга ташлашни буюрибди. У бир ой, ҳатто ундан ҳам ортиқ вақт зиндонда қолиб кетибди. Зиндонда унинг дармони қуриб, напшна қўришга ҳам мажоли қолмабди.

Бу хабар Акрима амакисининг қизига етгач, у жуда хафа бўлиб кетибди. Кейин ўзини тутиб олган ақли-хушли чўриларида бирини чақириб: «Дарров, оёғингни қўлингга олиб, зинғиллагин-да, амир Ҳузайма ибн Башар дарвозасига бор-да, унга: менинг бир маслаҳатим бор эди, дегин; борди-ю, бирон киши сендан: «Қани, маслаҳатингни айт, нима экан у?»— деб қолса, сен унга, уни фақат амирга айтмоқчиман, дейсан. Амир ҳузурига киргач, ундан хилват талаб қиласан. Ҳамма чиқиб кетиб, амирнинг ўзи якка қолгандан кейин унга: «Э, амир, нима иш қилиб қўйдинг? Сен ахир Ҳобир Асарот ал-Қиромнинг қилган яхшилиги учун оёғига кишан солиб, зиндонга ташлаб қўйдинг-ку»,— деб айтгин, дебди.

Чўри бу топшириқни бажарибди, Ҳузайма унинг гапини эшитгач, бор овози билан бақириб: «Эҳ аттанг!»— деб пешонасига урибди ва яна ишонқирамай: «Ростдан ҳам ўшамми?»— деб сўрабди. Чўри: «Рост ўина»,— дебди. Ҳузайма шу заҳоти отини эгарланга буюрибди, от келтирилгач, шаҳарнинг барча кўзга кўринган казо-казолари билан жамоат жам бўлиб, зиндон дарвозасига келишибди. Ҳузайма ва у билан бирга келганлар ичкарига кириб қаралса, Акриманинг рангида ранг қолмабди, кўзлари киртайиб ичига тушиб, калтақдан бадани моматалоқ бўлиб кетибди. Акрима Ҳузаймани кўргач, хижолат тортганидан бошини ҳам билиб, ерга қарабди. Ҳузайма бўлса унинг олдига келиб қошига йиқилиб ўпибди. Акрима Ҳузайманинг бу ҳаракатиға таажжубланиб, бошини кўтарибдида: «Нима сабабдан бу ерга келиб қолдинг?»— дебди.

— Мени бу ерга сенинг яхши юмушнинг мукофоти бўлмиш ёмон қилмишим олиб келди,— дебди Ҳузайма. «Севиям, мениям худо ўзи кечирсин!»— дебди Акрима. Ҳу-

займа посбонга буюриб, Акрима оёғидаги кишанни бўла-тиб олибди-да, ўз оёғига ўрай бошлабди.

— Нима қилипсан?— дебди бун кўрган Акрима.

— Сенга етган азият менга ҳам етиши керак,— дебди Ҳузайма.

— Тангри номи билан қасам ичиб айтаман, бундай қилма!— дебди Акрима.

Шу билан иккови йўлга тушиб, Ҳузайманинг уйига етиб келишибди. Сўнг Акрима у билан хайрлашиб кетмоқчи бўлган экан, Ҳузайма уни қўймабди. Акрима унга: «Хўш, нима дейсан?»— дебди. Амир: «Мен бир оз ўзинг-ни ўнглаб олишингни истайман, чунки шу аҳволда борсанг, сендан ҳам амакинг қизига кўзим тушганда қаттиқ уяламан»,— дебди. Амир дарҳол фармон бериб, ҳаммомни бўшатирибди. Ҳаммом холи бўлгач, Ҳузайма билан Акрима иккови киришибди; Ҳузайманинг ўзи Акримага ходимлик қилибди. Ҳаммомдан чиқишгач, амир унга нафис сарунолар кийдирибди ва жуда кўп мол-дунё ҳади қилиб, отда уйига шахсан ўзи кузатиб борибди. Уйига кириб Акрима амакисининг қизидан узр айтишга изн сўраб, кечирилишни илтимос қилибди. Бундан кейин Ҳузайма Акримани ўзи билан бирга Сулаймон ибн Абдулмалик ҳузурига боришга даъват қилибди. Бу кезларда халифа Рамлада экан. Акрима рози бўлиб, халифа томон жўнашибди. Ниҳоят иккови Сулаймон ибн Абдулмалик ҳузурига етиб келибди. Ҳожиб ичкари кириб, халифага Ҳузайма ибн Башарнинг келганини билдирибди. Халифа уни эшитиб чўчиб: «Ҳали Ҳазира волийси бизнинг буйруғимизсиз, ўзича келадиган ҳам бўлибдими! Ё биронта катта воқса юз берганмикан?»— дебди-да, киришга рухсат берибди. Волий халифа даргоҳига киргач, у билан саломлашиндан олдин: «Хўш, Ҳузайма, ортингда нима бор?»— деб сўрабди. «Яхшилиқ, амир ал-мўминин»,— дебди Ҳузайма. Халифа: «Хўш, келишингнинг боиси нима?»— деган экан, у: «Мен Ҳобир Асарот ал-Қиромни қўлга туширдим. Уни қўққисдан кўрсатиб сени хурсанд қилмоқчи бўлдим, чунки сен ўзинг ҳам уни кўришга муштоқ бўлиб қачон кўрарканман деб юрардинг»,— дебди. Халифа: «Қим экан у?»— деб сўраган экан. Ҳузайма: «Акрима Файёз»,— деб жавоб берибди. Халифа Акримага: «Қани, берироқ кел!»— деган экан, у Сулаймонга яқинлашиб, халифалар учун хос саломлашадиган гапларни айтиб, қуллуқ қилибди. Сулаймон унга: «Хуш келдинг!— дебди-да, уни тахтига яқинроқ чақириб: «Э Акрима, сенинг қилган яхшилигинг бошингга бало бўлибди-ку»,— дебди. Сўнг

Сулаймон унга: «Сен энди барча қилган ҳайри саховатиң-ни, аҳтиёжингга керак барча камчиликларингни ёз»,— дебди. Акрима унинг айтганини қилибди ва халифа ёзилган нарсаларнинг барчасини ўша заҳоти беришга ва ундан ташқари, яна ўн минг динор пул, йигирма сандиқ кийим-кечак совға қилишга буюрибди. Сўнг найза келтиришни сўрабди ва унга байроқ илиб, Акримани Жазира, Арман ва Озарбайжонга волий тайинлабди. Халифа Акримага: «Ҳузайма ерлари сенга ўтди, хоҳласанг, уни қолдирасан, хоҳламасанг узоқлаштирасан»,— дебди. Акрима: «Йўқ, амир ал-мўминин, мен уни ўз жойига қайтараман»,— дебди. Шундан сўнг Ҳузайма билан Акрима халифа ҳузуридан чиқиб, ўз ҳукмидаги ерларга кетишибди. Улар то Сулаймон ибн Абдулмалик халифалиги тугагунгача унинг амирлари бўлиб хизмат қилишган экан.

ЮНУС КОТИБ БИЛАН ВАЛИД ИБН САҲЛ ҲИКОЯСИ

Мана бу ҳикоя ҳам қизиқ: Ҳишом ибн Абдулмалик халифалиги даврида Юнус котиб деган бир киши ўтган экан. Теварак-атрофга котибнинг донғи кетган, ҳамма уни танир экан. Унинг ҳусн-жамолда тенги йўқ гўзал бир чўриси бўлиб, у худди қуйиб қўйгандай, баркамол, нуқсонсиз, соҳибжамол экан. Ўзиям бу чўрининг қиммати юз минг дирҳам экан. Ўша Юнус котиб бир гал Шом вилоятига сафар қилибди.

Юнус Дамашқ шаҳрига яқинлашгач, карвон бир ҳовуз ёнида тўхтабди. Котиб ҳовуз лабида ўтириб, йўлга олган таомлардан ебди, мешини олиб шароб ичибди. Бу орада бирдан келишган ва баркамол бир йигит келиб қолибди. Йигит чопқир тўриқ от минган бўлиб, ёнида икки нафар ходими ҳам бор экан. У Юнусга салом бериб: «Меҳмон бўлсак, майлими?»— деб сўрабди. Юнус унга: «Майли»,— деган экан, йигит отдан тушиб, унинг ёнига ўтирибди. У: «Қани, биз ҳам шаробингиздан тотиб кўрайлик»,— дебди. Юнус уларга май қуйиб берибди. Шунда йигит: «Агар ашула ҳам айтиб берсанг, жуда кўнгилдагидай иш бўлар-да»,— деган экан, Юнус шу байтларни айтиб, хиргойи қилибди:

У шундай кўп чирой йиққан эдиким,
Унингдек йигмаган дунёда ҳеч ким.

Меҳмон бу ашулани эшитиб, ғоят кайфи чоғ бўлибди. Юнус унга яна шароб тутган экан йигитнинг кайфи хий-

ла тароқ бўлиб қолибди. Шунда у Юнусга: «Чўрингга буюр, ашула айтсин»,— деган экан, қиз шу байтларни айтибди:

Ул парининг оразига ўхшаши йўқ дунёда,
На қуёш, на моҳтобни навдадекдур қомати.

Меҳмон бу ашулани эшитиб, беҳад хурсанд бўлибди. Юнус унга яна бир печа бор май қуйиб берибди. Шу билан то намозшом вақтигача йигит ҳовуз лабида қолиб кетибди. Кейин Юнусдан: «Хўш, йўл бўлсин, бу шаҳарда нима қилиб юрибсан?»— деб сўрабди. Котиб: «Ризқимни териб еб юрибман, шояд ишим ўнгидан келса-ю, тирикчилигимни йўлга қўйиб олсам»,— дебди. Йигит унинг гапини эшитиб:

— Чўрингни ўттиз минг дирҳамга сотмайсанми?— деб сўраб қолибди. Котиб бўлса:

— Фазли илоҳий, зора ортиқроқ берса,— дебди.

— Менга қара, қирқ минг дирҳам бўлса кўнглинг тўладими?— дебди йигит.

— Бу билан қарзимдап қутуламану, лекин қўлимни бурнимга тикиб қолавераман-да,— дебди котиб.

— Бўлмаса, биз уни эллик минг дирҳамга оламиз,— дебди йигит,— бундан ташқари, сенга сарупо кийдирамиз, йўл озиғи харажатларингни ҳам тўлаймиз; бунинг устига-устак, бу ерда бўлган вақтингда сенга бир чақа ҳам сарф қилдирмаймиз, нима есак, бирга баҳам кўраверасан.

— Бўлди, борбарака, сенга сотганим бўлсин чўримни,— дебди Юнус котиб.

— Агар дирҳамларни эртага келтириб беришимга ишонсанг, чўрини ҳозир ўзим билан бирга олиб кетаман, йўқса, қиз эртагача сенда тура туради. Мен пулини келтириб, кейин олиб кетаман. Қайсинисига юрсанг, менга барибир,— дебди йигит.

Юнус бу гапини эшитиб, дабдурустан: «Пулини келтиргач, олиб кетасан»,— дейишга тили бормабди; ҳатто юз амри ширинлик қилиб: «Майли, мен сенга ишонаман, ола қол, худойим ишинга кушойиш берсин»,— деганини ўзи ҳам билмай қолибди. Шу пайт йигит ўз хизматкорларининг бирига: «Чўрини эгарга миндириб, кетига ўзинг мингаш-да, уйга жўна!»— дебди.

Унинг кетидап йигитнинг ўзи ҳам Юнус билан ҳайрлашиб отига миниб, жўнаб қолибди. Улар ғойиб бўлгач, бир оз туриб Юнусни ваҳима босибди, хаёлга чўмиб, нима қилиб қўйганини тушунолмабди. Пулини олмай туриб

чўрисини бериб чакки қилганини билибди-да, ўзича: «Нима иш қилиб қўйдим мен? Нега мен унинг кимлигини билмай туриб етти ёт бир одамга чўримни бериб юбордим?! Борди-ю, уни билганимдаям, энди қаердан топанману, қандай қувиб етаман?» — котиб шу сўзларни айтиб ўзини-ўз қойибди.

Ўйга чўмганча шу ерда қолиб кетибди. Тонг отиб, бомдод намози ўқилгач, унинг йўлдошлари Дамашқ шаҳрига жўнаб қолишибди. Котиб бўлса, нима қилишини билмай, қоққан қозикдек ҳайрон бўлиб ўтираверибди. Ниҳоят офтоб чиқиб, найза бўйи кўтарилибди, кун ҳаммаёқни қиздириб, унинг иссиғига чидаб бўлмабди. Бир жойда ўтиравериш жонига теккан Юнус тоқатсизланиб ҳатто Дамашққа жўнамоқчи ҳам бўлибди. Бир оз ўйлаб, ўзига-ўзи: «Агар мен шаҳарга кетсам, йигитнинг одами келиб, мени йўқлаб тополмаса, унда нима бўлади, яна доғда қоламанми, кетсам бир бало, кетмасам минг бало», — дебди.

Юнус котиб ўйга чўмиб, девор соясида ўтирибди. Кун оғай деб қолганда ўша йигит хизматчиси тўсатдан бир отни миниб, иккинчисини етаклаб келиб қолибди. Юнус севиhib кетганидан оғзи қулоғига етибди. Шунда у ўзига-ўзи:

«Тавба, хизматчисини кўриб шунчалик хурсанд бўлдимки, то шу маҳалгача бунчалик севинмаган эдим» — дермиш.

Ходим котибнинг олдига келгач: «Э афандим, сепи бир оз кутдириб қўйдикми?» — дебди. Ҳаяжонланган Юнуснинг тилига гап келмабди. Унинг индамай турганини кўрган ходим: «Чўрингни олган кишини танийсанми?» — деб сўрабди. «Йўқ, танимайман», — дебди Юнус. «У валиаҳд Валид ибн Саҳл бўлади», — дебди ходим унга.

Буни эшитган котиб андак фикрга чўмибди. Шунда ходим унга: «Қани, тур, отга мин!» — дебди. Ходим етаклаб келган отига Юнусни мипдириб йўлга равона бўлибди. Улар юриб-юриб, ниҳоят бир уй олдида от жilовини тортишибди. Отдан туниб уйга киришган экан, ҳалиги чўри котибни кўриш билан дик этиб ўрнидан турибди-да, унга салом берибди. Юнус дарҳол ундан: «Сотиб олган хўжанг билан қандай муносабатда бўлдинг?» — деб сўрабди. Чўри: «У мени мана шу хўжрага киритиб, ўзи дарҳол чиқиб кетди», — дебди. Юнус қизнинг ёнида бир оз ўтирган экан, хизматкор келиб: «Қани, тур ўрнингдан», — дебди. У дик этиб жойидан турган экан, хизматкор бошлаб хожаси олдига кирибди. Юнус бундай қараса, ўша кечаги меҳмон йигит тахтда ўтирибди.

Шунда хожа, Юнус котибга қараб: «Сен кимсан, ўзинг?»— деб сўрабди. «Мен Юнус котибман»,— деб жавоб берибди у.

— Марҳамат қил!— дебди у,— худо ҳақи, мен сени кўпдан кўргим келиб юрардим, чунки сенинг тўғрингда кўп нарса эшитганман. Хўш, бу кеча қандай ўтди? Ёмон туш кўрганинг йўқми?

— Шукур, яхши ухладим, худо мартабангни улуғ қилсин!— дебди Юнус котиб.

— Балки қилган ишингдан пушаймон бўлиб,— дебди Валид.— Эҳ аттанг, нега мен чўримни етти ёт, танимаган кишига бериб юбордим; унинг па отини, на турар жойини билмасам нима қилиб қўйдим,— деб пешанангга уриб қойингандирсан?

— Худо сақласин, амир, чўрига ҳам ачинар эканми, киши, агар мен уни амирга ҳадя қилганимдаям, арзимасгина совға бўлар эди,— дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Юнус котиб Валид ибн Саҳлга: «Худо сақласин, чўрига ҳам ачинарканманми, агар мен уни амирга ҳадя қилганимдаям, арзимасгина бир совға бўлар эди, бу чўри қиз амир мартабасидан паст туради»,— дегач, Валид котибга: «Худо ҳақи, мен уни уйга олиб келгач, ўзим пушаймон қилдим; кейин ўзимни-ўзим қойидим: бу ғариб бечора мени танимаса, қўққисдан унинг бошини айлантириб, апил-тапил чўрисини олиб кетаверибман, андишага ҳам бормабман. Хайр майли, ўтган ишга саловот, орамизда бўлган шарт асингдами?»— дебди.

— Ҳа, дедим,— дебди Юнус котиб ҳикоясини давом эттириб, кейин Валид: «Бу чўрингни кеча келишгандек менга эллик минг дирҳамга сотасанми?»— деб сўрабди. Мен: «Ҳа»,— дедим. Шунда Валид бир хизматкорга: «Ҳей гулом, минг беш юз динор келтир!»— деган эди, у дарҳол келтириб берди. Валид менга: «Чўрингнинг нархи мава бу,— деди олдимга динорни қўйиб,— мана бу минг динор, биз тўғримизда яхши фикрда бўлганинг учун, мана бу беш юз динор, йўл харжатиңг ва оилангга совға-салом олишинг учун, розимисан?»— деган эди, жон-дил билан

«Розиман»,— дедим ва унинг қўлларини ўддим. Кейин унга:

— Худо ҳақи, сеп кўзимни тўйдириб, қўйнимни тўлдирдинг, кўнглимни хотиржам қилдинг,— дедим. Валид гапимни эшитиб:

— Худо ҳақи, мен ҳали у билан бирга бўлиб, ашуласини қониб эшитганим ҳам йўқ, қани, гўзални бу ерга чорланглар!— деди.

Чўри келтирилгач, Валид унга: «Ўтир!»— деб буюрди. Қиз ўтиргач, «Қани, бир ашула айт»,— деган эди, у шу байтларни куйлаб кетди:

Гўзалликларни жамулжам қилгон,
Шприпликларга қутб ул, позпарвар!
Араб ҳам туркдадир барча гўзаллик,
Вале сендек топилмас шўх дилбар.
Муҳаббат аҳлига бўлган карамлик,
Висолинг ваъда қил, эй сочи анбар,
Висолингдин ҳилол расво бўлибдир
Юзингдан уйқусиз кўзлар мунаввар.
Фақат бир мен эмас ишқингда куйган,
Куяр ишқинг билан олам саросар,
Дами ҳамроҳим ўлсанг неткай эрди,
Кечардим хонумонимди баробар.

Валид ашулани эшитиб, беҳад қувониб кетди, қизга яхши таълим берганим ва унга одоб ўргатганим учун мендан миннатдор бўлди. Кейин бир хизматкорига:

— Эй, сеп, бир отни эгару жабдуғини шайлаб олиб кел, яна битта хачир ҳам келтир, унга юкини ортиб кетади,— деди, кейин у менга қараб: «Э Юнус, давлат қўлимга ўтганини билганингдан сўнг, келгин, худо ҳақи, пийру бадавлат бўлиб кетасан, мартабанг улуғ бўлади, бир умр дувё қайғусини чекмайсан»,— деди.

Шу билан мен пулларни олганимча юртимга қайтдим. Халифалик Валид қўлига ўтгач, унинг олдида бордим. Худо ҳақи, у ваъдасининг устидан чиқиб, ҳаммаёғимни мол-дунёга тўлдириб юборди. Мени жуда иззат-икром қилиб, кўнглимни чоғ қилди. Мен у билан бирга бўлиб, обрўйим ошиб, мол-дунё шунча кўпайдики, асти сўраманг, то ўлганимча етадиган, қўйингки, ундан кейин ҳам неча-неча авлодимга кифоя қиладиган миқдорда эди. Шу билан мен Валид ибн Абдумалик даргоҳида то уни ўлдиришгунча яшаб қолдим. Худо уни раҳмат қилсин!

ХОРУН АР-РАШИД БИЛАН АРАБ ҚИЗИ ХИКОЯСИ

Мана бу ҳикояни ҳам эшитганман: кунлардан бир кун амир ал-мўминин Хорун ар-Рашид кўчада Жаъфар Бармакий билан ўтиб кетаётиб, қўққисдан сув олаётган бир тўп қизларга рўпара келиб қолибди. Халифа сув ичмоқчи бўлиб, улар ёнига келган экан, шу чоғ қизларнинг бири унга ўгирилиб, шу байтларни ўқибди:

Дегил шарпанг тўшагимдин йўқолсун,
Ушал он барча кетган чоғда хобга.
Танамни ёққан ул ўт хомуш ўлсун,
Бўлур ором бу бағри кабобга.
Муҳаббат дардининг топмай иложин,
Етар бемор, тушиб кўп изтиробга.
Мени ҳолимга қўйки, қўшмас эрса —
Агар тақдир, сенингдек офтобга.

Амир ал-мўминин қизнинг байтларини эшитиб, унинг малоҳат ва фасоҳатига қойил қолибди...

Қисса шу ерга етганда топг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Амир ал-мўминин қиздан бу байтларни эшитач, унинг малоҳат ва фасоҳатига қойил қолибди. Шунда Хорун: «Отангга минг раҳмат, бу байтларни ўзинг тўқиганмисан ё бирор шоирдан ёдлаганмисан?»— деб сўрабди. Қиз унга: «Ўзим тўқиганман»,— деб жавоб берибди. «Агар сўзинг рост бўлса, маъносини қолдириб, қофиясини ўзгартириб кўр-чи»,— дебди халифа. Шундан сўнг қиз шундай шеър тўқибди:

Дегил шарпанг тўшагимдин йўқолсун,
Жаҳонга уйқу ҳоким бўлгани он.
Талимни ёққан ул ўт хомуш ўлсун,
Бир оз дам олгай ушбу бағри сўзон.
Муҳаббат дардининг топмай иложин,
Етар бемор азобда, зору волон.
Мени ҳолимга қўйки, қўшмас эрса —
Сенингдек офтобга гарчи даврон.

— Бу шеър ҳам ўғирланган, сен тўқимагансан,— дебди халифа. Қиз унга: «Йўқ, бу менинг шеърим»,— дебди.

— Агар бу шеърни ҳам сен тўқиганинг рост бўлса,— дебди халифа,— маъносини ўзича қолдириб, қофиясини ўзгартиргин-чи!

Қиз шеър қофиясини шундай ўзгартирибди:

Дегил шарпанг тўшагимдан йўқолсун,
Шул онким уйқудадир барча одам.
Танамни ёққан ул ўт хомуш ўлсун,
Жигар-бағримга ором етса кам-кам.
Муҳаббат дардини топмай иложин,
Етар бемор қўлмай дардга малҳам.
Мени ҳолимга қўйки қўшмас эрса —
Сенингдек офтобга чарх бир дам.

— Бу ҳам ўғирланган шеър,— дебди халифа.

— Йўқ, бу ўзимнинг шеърим,— дебди қиз.

— Агар бу шеърни ҳам сен тўқиганинг рост бўлса,— дебди халифа,— маъносини ўзгартирмасдан, қофиясининг ўзини ўзгартириб кўр-чи.

Қиз шеър қофиясини шундай ўзгартириб айтибди:

Дегил шарпанг тўшагимдан йўқолсун,
Шул онким уйқуга барча гирифтор.
Танамни ёққан ул ўт хомуш ўлсун,
Қуйик жонимга ором эмди даркор.
Муҳаббат дардини топмай иложин,
Етар бемор кенг олам кўзига тор.
Мени ҳолимга қўйки, қўшмас эрса —
Сенингдек офтобга менда не бор?!

Амир ал-мўминин қизга тикилиб туриб: «Сен қайси боғнинг гули-ю, қай чаман булбулисан?» — деб сўраган экан, қиз: «Катта боғбон гули-ю, улкан чаман булбулиман»,— деб жавоб берибди.

Халифа қиз гапидан уни шу ер бошлиғининг қизи экан, деб тушушибди. Кейин қиз унда: «Сен қайси йилқи чўпонисан?» — деб сўраган экан, халифа: «Боғда меваси пишган, давлати ошиб-тошган, боғбонларнинг сараси, барча чаман эгасининг эгаси»,— дебди.

Халифанинг гапини эшитган қиз: «Тапгрим сени қўллаб-қувватласин, э амир ал-мўминин!» — деб уни дуо қилибди-ю, араб қизлари билан бирга жўнабди.

Шунда халифа Ҳаъфарга: «Мен, албатта, шу қизга уйланишим керак»,— деб маслаҳат солибди. Хўп, дебди-ю,

Жаъфар отасининг олдига совчи бўлиб бориб, қизини халифа яхши кўриб қолганини айтибди. Қизнинг отаси: «Жоним билан, бир қизим эмас, ўн қизим унинг садағаси кетсин, қизим мавлоно амир ал-мўминининг чўриси бўлсин», — дебди.

Шу билан қизни ясатиб, халифага элтишибди. Халифа тўю томоша қилиб, унга уйлапибди ва шоира қиз Хоруннинг энг сеvimли хотинларидан бири бўлиб қолибди.

Халифа, қиз отасига кўп мол-дунё инъом қилибди, у араблар орасида мўътабар одам бўлиб қолибди. Шундан сўнг қизнинг отаси (уни худо раҳмат қилсин!) дунёдан ўтибди. Унинг вафоти ҳақидаги хабар халифа қулоғига етгач, у хотини олдига ғамгин кирган экан, эрининг қайғули ангориши кўрган хотини ўз ҳужрасига кириб, устидаги барча яхши энгил-бошларини ўзгартирибди-да, аза йибосини кийиб, йиғлай бошлабди. Шунда ундан: «Нега йиғлаяпсан?» — деб сўрашган экан, у: «Отам ўлди», — деб жавоб берибди.

Одамлар воқеани халифага етказишган экан, у дарҳол уйига қайтиб, ёмон хабарни унга ким етказганини сўрабди. Хотин унга: «Сенинг юзинг айтди, э амир ал-мўминин», — дебди. «Қандай қилиб?» — дебди халифа. Шунда хотин: «Мен сенинг уйингда истиқомат қилаётганимдан буён сени фақат шу галгина шундай ғамгин қиёфада кўрдим, — дебди хотини, — менинг отамдан бошқа ҳеч ғамим йўқ, у қари эди, шундан сездимки у вафот этган, э амир ал-мўминин, бошинг омон бўлсин!»

Хотиннинг бу фаросатини сезган халифанинг кўзлари жикқа ёшга тўлиб, уни юпатишга ўтибди.

Хотин бир қанча вақт отасига аза тутиб, ғам-ҳасрат чекибди. Кейин халифа билан абадий умр кечирибди. Худоларнинг ҳаммасини раҳмат қилсин!

АСМАЙНИНГ УЧ ҚИЗ ВА УЛАРНИНГ ШЕЪРЛАРИ ҲАҚИДА ХОРУН АР-РАШИДГА АЙТГАН ҲИКОЯСИ

Мана бу ҳикоя ҳам қизиқ: айтишларича, халифа Хорун ар-Рашид тунларнинг бирида ҳеч ухлай олмай қийналибди, кейин нима қилишини билмай, ўрнидан турибди-да, хонама-хона у ёқдан-бу ёққа юра бошлабди. Лекин борган сари юраги сиқилиб, баттар диққати ошибди. Тонг отгач, одамларига: «Асмайни менинг олдимга бошлаб келтирил!» — дебди. Қасрбон дарҳол дарвозабонларнинг ол-

дига чиқиб: «Амир ал-мўминин Асмайга одам юборинглар, деб айтди»,— дебди.

Асмай келгач, бу ҳақда халифани хабардор қилишибди. Хорун ҳузурига киришга рухсат берибди ва ёнига ўтқазиб: «Хуш келибсан, э Асмай, сен менга хотишлар ва уларнинг шеърлари ҳақида ўзинг эшитган ҳикояларнинг энг яхшисини гапириб берсанг»,— дебди.

Асмай халифага қуллуқ қилиб: «Ўопим билап, ҳазратим!— дебди,— мен кўп шеър эшитганман, лекин уч қиздан эшитган уч ажойиб шеърни ҳеч қачон эшитмаган эдим...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод, майи халифага: «Мен кўп шеър эшитганман, лекин уч қиздан эшитганга ўхшаган уч ажойиб шеърни ҳеч қачон эшитмагандим»,— дебди. Халифа унга: «Ҳани, улар воқеасини гапириб бер-чи»,— дебди. Шу билан у ҳикоясини бошлаб кетибди:

— Э амир ал-мўминин, эшитиб қўй, мен бир йили Басрада турган эдим. Кўнлардан бир куни ҳаво жуда исиб кетиб, тоқат қилиб туролмадим. Бироз ором олиш ниятида чор-ночор баҳавороқ жойни қидирдим, лекин қанча қидирсам ҳам, ундай жойни тополмадим. Ўнгу сўлимга олазарак бўлиб, бирдан кўзим берк йўлакка тушди: йўлак чинпидай қилиб супурилган, сувлар сепилиб, жуда ўтиришли қилиб қўйилган эди. Қарасам, ичкарироққа ёғочдап ишланган эшак қўйилган бўлиб, унинг тепаси очик экан. Ўша жойга бориб, эшакка ўтирдим, ҳоригалимдан бир оз ёнбошламоқчи бўлиб тургандим, қулогимга учта она-сингилнинг майин овозлари чалинди. Уларнинг бири: «Ҳай қизлар, бугун биз кўнгил очип учун йиғилган эдик, келинлар, уч юз динор пул тикамиз; ҳар биримиз яхши шеърлардан ўқийлик, ким энг нафис, энг яхши шеър айтса, мана шу уч юз динор ўшаники бўлсин»,— деди. Қизлар: «Бўпти, шундай қилганимиз бўлсин!»— дебди ва каттаси шу байтни ўқиди.

Тушумга кирди, этди лолу ҳайрон,
Дилим тонг қолгай ўнгда кўрганим он.

Сўнг ўртанча қизга павбат тегиб, у мана бу байтни ўқиди:

Тушимда шарпасин кўрдим ниҳоят,
Дедим, «Лаззатли он сепга иноят!»

Ундан кейин кенжа қиз оғиз жуфтлаб мана бу байтни ўқиди:

Тўшагимда нафаски мушкинсифат,
Бўлса жон пла қўйгум ишқ-муҳаббат.

Ишқ... ўзимга-ўзим, агар мана шу мисралардаги гаплар жам бўлса, ҳар қалай, иш тамом бўлган экан, дедим-да, андан тушиб, энди кетмоқчи бўлиб турган эдим, шу дам эшик очилиб, бир қиз чиқди-да, менга:

— Э шайх, шу ерда ўтира тур!— деди.

Мен яна эшакка келиб ўтирдим. Кейин ҳалиги қиз бир варақ қоғоз келтириб берди. Унга қарасам, ниҳоятда чиройли бир ҳуснихат билан шеър битилибди. «Алиф»ни шундай тўғри қилиб туширишбдики, завқинг келади, «ҳо»-ни қойилмақом қилиб қайирибди, «вов»га ажойиб гажак тортибди. Хатнинг мазмуни шундай эди: «Без, шайхга маълум қиламизки,— илойим унинг умри узоқ бўлсин,— биз уч она-сингил қизлармиз, бугун учовимиз хурсандчилиқ қилиш учун шу бир ўйин ўйлаб топгандик. Уч юз динор йиғиб шартлашдик; ким энг нафис, энг чиройли байт айтса, уч юз динор ўпаники бўлади. Биз бунга сени қозиб қилдик, қапи, сен буларни эшитиб, ҳукмингни чиқар, шу билан бассалом». Мен у қизга:

— Қани, менга сиёҳ билан қоғоз келтир,— дедим. Қиз бирпасгина ғойиб бўлиб, кейин кумуш сиёҳдон, олтин қалам олиб чиқди. Мен унга шу байтларни ёздим:

Ҳаё бирла қуриб суҳбатни қизлар,
Ғазал айтганларин тишланг-чи сизлар:
Алар уч эрди тонгдек юзи равшан,
Муҳаббатдир аларга илм ила фан.
Ҳамма уйқуга кетганда бу уч қиз
Кириб хилватга аста-аста ёлғиз —

Юрак дардини очди бир-бирига,
Ғазал берди жило кўнгил сирига.
Ғапирди кўрсатиб оппоқ тишини,
Баён этди бири мағрур ишини:
«Мени, кирди тушумга этди ҳайрон,
Дилим тонг қолгай ўнгда кўрганим он».
Табассум бирла ўртанчаси дерди,
Юрак тўлқинларин босолмас эрди:
«Тушумда шарпасин кўрдим ниҳоят,
Дедим лаззатли он сенга ниҳоят»,
Кичик қиз сочди лабдан дуру гавҳар,
Унинг ҳар сўзидан олам мунаввар.
«Тўшагимда нафаски мушкинсифат,
Бўлса жон ила қўйғум ишқ-муҳаббат».
Чуқур ўйга солиб бу лафз бози,
Бу сўзларга мени қилгонда қози.
Кичик қизга биринчиликни бердим,
Унинг сўзи ҳақиқат сўзи, дердим.

Асмаий ҳикоясини давом эттирди:

— Кейин мен варақни қизга узатдим. У ўрнидан туриб, қасрга кириб кетди. Ичкарида бирдан ўйин-кулги, ҳаралаю тарала бошлавиб, қиёмат қойим бўлди. Шувда ийманиб ўзимга-ўзим: «Энди бу ерда ўтириб нима қиламан»,— деб энди эшакдан тушиб, қайтмоқчи бўлган эдим, бир қиз чпқиб: «Ўтира тур, эй Асмаий!»— деб қичқириб қолди. «Менинг Асмаийлигимни сенга ким айтди?»— деб сўрадим ундан. Қиз бўлса: «Э шайх, агар исминг помаълум бўлса ҳам, шеъринг маълум-ку»,— деди.

Мен ўтирган жойимда қотиб қолдим, бир оздап сўнг эшик очилиб, аввалги кўринган қиз чиқди. Унинг қўлида бир лаган, унда мева ва ширинликлар бор эди. Мевалардан таповул қилдим, ширинликлардан тотиб, унинг меҳрибонлигига қуллуқ қилдим. Ўримдан туриб, энди кетай деб турсам, бошқа бир қиз чиқиб: «Э Асмаий, бир-наас ўтириб тур!»— деб қолди. Унга бундай қарасам, худди булутлар ичида ой кўрингандай сариқ кўйлагининг епги ичидан момиқдай билаклари кўриниб турибди. Қиз уч юз динор пул солинган халтачани менга отиб: «Бу менинг динорим бўлган эди, яхши ҳукм чиқарганинг учун энди уни сенга ҳадя қилдим»,— деди.

Асмаийнинг бу ҳикоясини эшитган Хоруи ар-Рашид: «Нега сен кенжа қиз фойдасига ҳукм чиқардинг?»— деб сўрабди.

— Э амир ал-мўминин, — деди унга Асмай, — худо умрингни узоқ қилсин, катта қиз: «У мени тўшагимга тушумда кирсаям ажабланардим», — деди. Бу эса анча яширин эди; буниги бўлиши ҳам мумкин эди, бўлмаслиги ҳам. Аммо ўртанчасига келсак, униги хаёли тушида зиёфат қилибди, қиз унга салом берибди. Аммо кенжа қиз байтига келсак, ростдан ҳам қиз севган ёри билан ётган ва униги нафаси мушк-анбар ҳидидан ҳам афзал бўлган экан. Демак, қиз, жонини фидо қилиб бўлса ҳам, ёрига етишиш ниятида. Жонини эса дунёда энг севган, энг ортиқ кўрганигагина фидо қилиши мумкин».

Халифа унинг ҳикоясини эшитиб: «Сен жуда тўғри қилибсан», — дебди ва унинг бу бепазир ҳикояси учун у ҳам уч юз динар ҳадя қилибди.

Иброҳим Мўсулий

ва

иблис ҳикояси

Мана бу ҳикоя ҳам қизиқ: янглишмасам, бупи Абу Исҳоқ Иброҳим Мўсулий ҳикоя қилиб берганди.

— Бир гал Хорун ар-Рашиддан илтимос қилиб, менга бирор кунни тайин қилсанг, ўша кун ипла аъзоларим, оғаниларим билан бирга бўлсам, деган эдим, у: «Бор, шаба кунни ўшандай бўла қолсин»,— деди. Мен уйга кетдим-да, аниш-тапиш ейдиган, ичадиганларим ва бошқа керакли нарсаларни тайёрладим. Дарвозабонларимга буюриб, эшикларга қулф солдирдим ва олдимга ҳеч кимни қўймаглар, деб тайинладим.

Шундай қилиб, мен ҳарамдаги хотинларим билан базму айш қилиб ўтирган эдим, бир маҳал олдимга салобатли ва пуронийгина бир қария кириб келди. Чол оппоқ кийинган, қўйлаги майпигина, бошига тайласон осиб, қўлида кумуш бандли ҳасса тутган эди. Хонага кириб келини билан ундан шундай ажиб, оромбахш хушбўй ҳид таралдики, ҳатто бутун уй ва равоқларни тўлдириб юборди...

Чолнинг берухсат киргани ва дарвозабонларнинг индамай қўйиб юборганига гижиниб, ҳатто қоровулларимни қувиб юбормоқчи ҳам бўлдим. Қария менга етти букилиб салом берди, мен унинг саломига алик олиб, ўтиргани жой кўрсатдим. У ўтира солиб мен билан араблар ва уларнинг шеърлари ҳақида суҳбатлашиб кетди. Унинг бу соҳада билимдонлигидан қувониб, жаҳлимдан бир оз тундим, хизматкорлар уни индамайгина қўйиб юбориб, мени хурсанд қилишмоқчи бўлишган экан-да, деб ўйладим, чунки у ростдан ҳам ўқиминиш ва донишманд киши чиқди.

Ниҳоят ундан: «Таом ейсанми?»— деб сўрадим. Қария: «Ҳожати йўқ»,— деб жавоб берди. Мен унга: «Ичинга қалайсан?»— деган эдим, у: «Ўзинг биласан»,— деди. Мен бир қадах май ичдим-да, унга ҳам қўйиб, тутдим. Шунда у: «Э Абу Исҳоқ, бирорта ашула айтиб берсанг-чи, ахир довруғнинг еру кўкка ёйилиб катта-кичикни санъатинг билан қойил қолдиргандинг-ку!»— деди. Чолнинг га-

пи менга пашъа қилиб кетди-ю, лекин ўзимпи вазмин туттишга тиришиб, уд созини олдим-да, чалиб ашула айгдим. Ашуламни завқ билан эшитган қария: «Барака топ, Абу Исҳоқ»,— деди.

Иброҳим Мўсулий ҳикоясини давом эттириб айтибди:

— Унинг гапи менга баттар пашъа қилиб кетди. Ичимда: «Сийлагани — сигир билмас, дегапларидек, бу мияси айппиган тентак чол рухсатсиз олдимга киришига қарамай, яна отимпи атаб, буйруқ беришига бало борми, нега бунча беандиша бу, муомала қилишнинг билмайдия, тавба»,— дедим.

Қария мазахўрак бўлиб, яна: «Қани, жуфт бўлсин! Мен ҳам жўр бўламап»,— деди. Буни эшитиб баттар диққатим ошиб кетди. Майли, деб буни ҳам орқамга ташлаб, қўлимга удни олдим-да, оҳиста чалиб, ашула айта бошладим. Ахир у: «Мен ҳам жўр бўламап»,— деб қўймаган эди-да...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— қария Абу Исҳоққа: «Қани, жуфт бўлсин, мен ҳам жўр бўламап!»— дегач, баттар диққатим опди-ю, лекин ўзимпи вазмин туттиб, андиша қилдим. Удни қўлимга олиб, оҳиста ашула айтишга тушдим. Негаки у: «Мен ҳам жўр бўламап», деган эди-да. Қизишиб ашулани роса олдим; ҳатто қария ўзида йўқ хурсанд бўлиб: «Офарин, афандим, барака топ!»— деди. Кейин у: «Ижозат этсанг, мен ҳам биронта ашула айтиб берсам»,— деди. «Майли, айтсанг айта қол»,— дедим. Бу сўзни эшитгач, орқада қолса қулогини кесадигандай, удни олиб, созлай бошлади. Шунда денг, худо ҳақи, уднинг овози шундай майин, ёқимли чиқдики, у худди соф, фасиҳ араб тилида гапираётгандай, оромбахш, нафис ва жарангдор сас чиқарарди. У куйлаб, шу байтларни ўқий бошлади:

Ҳажр тиги бирла бағримдир тилим,
Борми олгувчи сотардим шул замон.
Ҳеч ким олмас бу жигарни, найлайин,
Соғни посоққа қилмас армуғон.
Қўксим ичра бу аламдин догман,
Май ила беҳол у ғамдин нотагон.

Абу Исҳоқ ҳикоясини давом эттирибди:

— Худо ҳақи, у ашула айтганида эшигу деворлар, уйда нимаики бор бўлса, ҳамма-ҳаммаси унга жўр бўлаётгандай бўларди. Унинг овози шундай бир ширали эдики, ҳатто барча кийим-кечагу аъзойи баданим ҳам жўр бўлиб куйлаётгандай туюларди. Мен ҳайратдан ўтирган жойимда қотиб қолибман. Гапиришга тилим, қимирлашга мажолим қолмади, юрагим ўйнаб кетди. Қария мана шу байтларни айтиб ҳамон куйларди:

Ал-Лива қумрилари қайтинг бир он,
Сайрашингизни соғиндим, жон фидо.
Қайтдилар, шохларга қўндилар, менинг —
Сирларим фош ўлди ё раббано.
Чорлашар кетгани шовқинлар солиб,
Май ичиб ҳушни йўқотмишларми, ё
Кўрмаган эрдим бу янглиғ қумрини,
Кўзда нам йўқ, йиглашур эрди расо.

Уни куйлаб бўлгач, мана бу байтларни айта бошлади:

Наж шамоли Наждин эсган маҳалда,
Кўнглим ичра қайғу пайдо айлади.
Эрта тонгда қумри ҳув-ҳув сайрабон,
Тол шоҳида сирим ифшо айлади.
Еш гўдакдек йиглаганда орзиқиб,
Қайғу-ғамга кўнглим ошно айлади,
Васли одам эҳтиросин сўндирур,
Ҳажри тезлар дилни бежо айлади.
Давоси йўқ экан асло ҳижронининг,
Айрилма деб сўзни бажо айлади.
Уйинг яқин бўлган билан бефойда,
Севгилинг гар ўзга ошно айлади.

Шувдан сўнг қария:

— Э Иброҳим, қани, бу эшитган ашулангни айтиб бер-чи, айтганда ҳам менинг мақомимни тут, унда келин, буни чўриларишга ўргат, — деди. Шунда мен:

— Қани, яна бир марта қайтар-чи, — дедим.

— Қайтариб ўтиришимга ҳожат қолгани йўқ, сен уни илиб, кўнглишга жойлаб олдинг, — деди тол менга.

Шундай деб турган чол бир дамда гойиб бўлди-қўйди. Мен ҳангу манг бўлиб қолдим, дик этиб ўрнимдан туриб, қиличга югурдим, олиб, дарҳол қиндан сугурганча ҳарам

эшигига жадаллаган эдим, қарасам, эшик берк. Улардан: «Хозир нима эшитдинглар?» деб сўраган эдим, улар: «Биз энг яхши ва энг ёқимли ашула эшитдик»,— дейишди. Хайрон бўлганимча, уй эшиги томон чиқдим, эшикнинг қулфлигини кўриб, дарвозабонлардан чолнинг қаёққа чиқиб кетганини сўрадим. Улар:

— Қанақа чолни айтяпсан, худо ҳақи, бугун сенинг олдингга бирорта ҳам одам зоти киргани йўқ,— дейишди.

Нима бўлганининг тагига етолмай, бошим қотиб, ўйлаб келаётган эдим, бирдан уйнинг бурчагидан ўша гойиб чолнинг овози эшитилиб қолди. Гойиб шундай деди: «Э Абу Исҳоқ, мени қидириб овора бўлма, мен Абу Мурраман, бугун сенинг улфатинг бўлдим, хавотир олма». Кейин мен отланиб Хорун-ар Рашид олдига келиб, бўлган воқеани унга айтдим.

— Қани, ундан эшитган бўйинг савтини қайтар-чи,— деди у. Мен удни олиб, ўша куйга чалдим. Қарасам, куй эсимда жуда яхши сақланиб қолибди. Рашид ҳам буни эшитиб кайфи чоғ бўлди; илгарилари шароб билан иши бўлмаса ҳам, куйни эшитиб, роса ичди, сўнг: «Эҳ, кошкийди, сен билан улфат бўлгандек, ўша чол мен билан ҳам бир кун улфат бўлса!»— деди ва менга мукофот таъин қилди. Мен уни олдим, жўнаб қолдим.

ЖАМИЛ ИБН МУАММАРНИНГ АМИР АЛ-МУМИНИН ХОРУН АР-РАШИДГА ҚИЛГАН ҲИКОЯСИ

Айтишларича, масрур — хизматкор шуни ҳикоя қилиб берибди:

— Бир гал халифа Хорун ар-Рашид туни билан ухлай олмай, жуда қийналиб чиқибди, кейин менинг ёнимга келиб: «Э масрур, қараб боққин, эшикда битта-яримта шоир бормикан»,— деди. Мен ташқарига чиқсам, Жамил ибн Муаммар Уэро турган экан, унга: «Амир ал-мўминин чорлаяпти сени»,— дедим. Жамил: «Жоним билан!»— деди. Мен уни халифа олдига бошлаб кирдим. Жамил Хорун ар-Рашид олдига бориб, қуллуқ қилди ва халифаларга мансуб саломланди. Хорун ар-Рашид унинг саломига аниқ олиб, ўтиришга буюрди-да, кейин унга: «Э Жамил, бирорта қизиқроқ воқе-ҳодисалардан айтиб берсанг-чи!»— дебди. Шоир: «Жоним билан амир ал-мўминин, қапақасини айтиб берай. Ўзим кўриб-билганимнинг ёки қизиқиб эшитиб юрганнимни?»— деди. Халифа: «Майли, кўриб-бил-

гапингни айта қол»,— деди. Жамил унга: «Бўнти бўлма-са, э амир ал-мўминип, фикрингни жамлаб, жоң қулогинг билан эшит!»— деди.

Хорун ар-Рашид туяқуш пати солиниб, чеккаларига зар чекилган парқу ёстуғини олиб суянгач: «Қани, Жамил, ҳикоянгни бошлайвер!»— деди.

— Э амир ал-мўминин, мен сенга айтсам, бир қизни қаттиқ севиб, унга мафтун бўлиб қолган эдим. Баъзи-баъзида унинг олдига бориб-келиб ҳам турардим...

Қисса шу ерга етганда тоғ отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— халифа Хорун ар-Рашид зарли пар ёстукқа суянганича: «Қани, Жамил, ҳикоянгни бошлайвер!»— дебди. Жамил гапга тушиб, шуларни айтиб берибди:

— Э амир ал-мўминин, мен сенга айтсам, бир маҳаллар бир қизни севиб, унга мафтун бўлиб қолган эдим. Баъзи-баъзида унинг олдига бориб-келиб турардим. Чунки уни кўрсам, дил ором олар, фикри ёдим шу қизда эди. Ййловнинг таққислигидан бир кун унинг ота-онаси қўрасидаги молларини ҳайдаб қаёққадир жўнаб кетди. Оқибат бир қанча вақт уни кўриш имкониятидан маҳрум бўлиб қолдим. Лекин ҳижрон азоби борган сари дардимни зўрайтирар, ишқ ўти вужудимни ўртаб, қиз томон тортар эди. Ниҳоят уни қидириб бориш кўйига тушдим.

Қушлардан бир қуш кечаси вужудим дағ-дағ титраб, қиз фироқида ҳеч чидаб туролмадим. Сапчиб турдим-да, туямни эгарлаб, салламни ўрадим, эски-туски кийимларимни кийиб, қиличимни белимга, ёйимни елкамга осиб олдим. Шундай қилиб, туямга миқдиму, оҳ, маъшукам, қаердасан, деб жадал йўлга тушдим. Шу кўйи бир печа кеча-кундуз йўл юрдим. Бир қуни йўлим водий ва тоғлик устига тушиб қолди. Аксига ой йўқ, нимқоронги кеча эди. Шунда ўру қирлардан, қоя ва унгирлардан авайлаб ўта-ётиб, теварак-атрофда шерларнинг наъра тортиши, бўриларнинг увиллани ва бошқа ваҳшийларнинг ваҳримали овозларини эшитдим. Шундай даҳшатга тушдимки, асти қўяверинг: дилим ўйнаб, юрагим қиңдан чиқиб кетди, тилим бўлса: «Ё оллоҳ, ёллоҳ!» дан бошқага айланимай қолди.

Шу алфозда йўл юрар эканман, тинка-мадорим қуриб, кўзларимни уйқу босибди. Шунда остимдаги туям тўғри йўл қолиб, бошқа ёққа йўртиб кетибди. Уйқу билан, у ёғи нима бўлганини билмайман. Бир маҳал бошим алланарсага тақ этиб тегиб, даҳшатдан чўчиб уйғонсам, ҳаммаёғи дарахтзор бир жойга бориб қолибман. Бундай қарасам, серсув ва жуда баҳаво жой экап. Шохларда қушлар чугурлашиб хилма-хил оҳангда сайрашарди. Дарахтлар эса тарвақайлаб, бир-бири билан чирмашиб, чангал бўлиб кетган эди.

Туядан тушиб, уни етаклаб олдим-да, юра-юра ахири, бир амаллаб очиқ ерга чиқиб олдим. Кейин туяни қўмлаб, унга минишга мипдим, лекип қаёққа боришимни билмай қолдим. Ахири тизгинини бўшатиб, туя қаёққа юрса, шу ёққа кетавердим. Юравериб-юравериб, йўлнинг жуда ичкарисига кириб кетибман. Бир вақт қарасам, узокдан кўзимга қапдайди бир йиғъла кўринди. Оёғим билан туяни пиқтаб, ўша ёққа ҳайдадим-да, ниҳоят етиб бордим. Тузукроқ қарасам, ёйлар осилган, пайзалар санчилаган бир чайла турибди. Чайла атрофида эса туялар, бўталоқлар, от-уловлар сапқиб, ўтлаб юрибди.

Буларни кўриб ўзимга-ўзим: «Бу чайланинг бир ҳикмати бор, бўлмасам, шундай ҳеч зог йўқ жойда чайла нима қилади, бу атрофда мана шу чайладан бўлак парса йўқ-ку», — дедим.

Чайла ёнига бориб, «Ассалому алайкум, ким бор, эй, худо ҳайрингни бергурлар!» — дедим. Овозимни эшитиб, чайладан ўп тўққиз ёшлар чамаси бир йигит чиқди. Қадди-қомати келишган, барваста бу йигит тўлини ойдек чиройли эди. У менга пешвоз чиқиб: «Ваалайкум ассалом, э оға, қадамингга ҳасанот! — деди. — Йўлдан адашиб қолдинг шекилли». Мен унга: «Кўнглимдагини топдинг, ука, худо ҳайрингни берсин, менга тўғри йўлни кўрсатиб юбор!» — дедим. «Э оға, — деди йигит, — бу жойларда арслон дейсизми, йўлбарс дейсизми, ишқилиб, ваҳшийлар кўп, ҳозир тун, ҳаммаёқ қоронғи, бунинг устига, ҳаво изғирин бўлса, йиртқичларга дуч келиб, тагин бир балога гирифтор бўлмагин. Бугунча марҳамат қилиб, чайламда тупаб қол, эртага йўлга солиб юбораман».

Мен туядан тушиб, оёғига чилвир солдим-да, кейин ечиниб, бир оз ором олдим.

Бу орада йигит қўй сўйди, олов ёқиб, гўшт пиширди. Сўнг чайладан ноз-неъматлар, яхши туз олиб чиқиб, қўй этидан пиширилган кабоб билан меҳмон қилди. Аммо ўшангир бир хўрсинди-да, негадир йиғлаб юборди. У, дам

кўз ёши тўкар, дам уҳ тортарди. Ниҳоят оҳу зор аралади
йиғлаб, мапа шу байтларни ўқиди:

Дилда афғони букуп бермас садо,
Кўзлари нурсиз юзидир қаҳрабо.
Сўнгагида йўқ бирор соғлом бўғи,
Ҳар бири бир хил касалга мубтало.
Еш оқар кўздап, ичи лов-лов ёпар,
Ғинг демай, жим тортадир тунлар жафо.
Ҳолига душманлари ҳам йиғлашур,
Душмани куйгач, нечоғликдир бало?

Ҳамил ўз ҳикоясини давом эттириб, халифага шундай деди:

— Йигитнинг важоҳатидан унинг ошиқу беқарорлигини ва шу дард аламида фироқ чекаётганини пайқадим. Муҳаббат лаззатини тотган кишигина ишқ дардиниинг фарқига бора олади-да, ахир. Шунда ўзимча: «Йигитнинг аҳволини сўрасаммикин?» — деган ўйга бордим, лекин фикримдан қайтдим: «Унинг уйида ўтириб, унга пега бундай алам чекапсан, деб сўроқ қилишим яхши бўлмас», — деган хаёлга бордим ва қорним тўйгунча кабоб едим. Дастурхон йиғиштирилгач, йигит ўрнидан туриб, ичкари кирди-да, чиннидек дастшў, чиройли офтоба ва четларига зар тикилган шойи сочиқ, бир шиша мупик ҳидли гулоб олиб чиқди. Мен унинг шу қадар меҳмондўстлигига таажжуб қолдим. У шундай ҳалим, шундай меҳрибон, майин эдики, асти сўраманг. Ўзимча: «Чўлда шунча юриб, бунчалик меҳмондўст кишини кўрган эмасман», — дедим.

Икковимиз қўл ювиб, у ёқ-бу ёқдан алламаҳалгача гаплашиб ўтирдик. Бир маҳал йигит ўрнидан туриб, чайласига кирди ва ётоғини қизил парда билан тўсиб, менга жой ажратиб берди. У: «Қани, афандим, ўринга кириб ёт, кечаси билан йўл юриб, роса толиққандирсан, ўзингниям тинканг қуриб, қимирлашга мажолнинг қолмабди-ку», — деди.

Мен кўрсатилган жойга кирдим, қарасам, кўк атлас тўшақлар солиниб қўйилибди. Эғнимдаги жулдур кийимларимни ечиб, кириб ётдим. Ўша кечаси шундай маза қилиб ухлабманки, умримда бунчалик роҳат қилиб қум тошдай ухлаган эмасдим...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Жамил ҳикоясини давом эттириб, Хорун ар-Рашидга шундай деди:

— Ўша кечаси мен шундай маза қилиб ухлабманки, умримда бунчалик роҳат қилиб ухлаган эмасдим. Уйқудан олдин фикри ёдим шу йигит билан банд эди; қоронгилик ер юзини қоплаб, барча кўзлар уйқуга юмилгач, бирдан қулоғимга нозиккина овоз чалиниб қолди, ростдан ҳам бундай латиф, бундай майин овозни ҳали дунёга келиб эшитмаган эдим. Секингина пардани кўтарсам, бир қиз турибди. У шу қадар зебо, шунчалик малоҳатли эдики, умрим биво бўлиб бунақагисини ҳеч кўрган эмасдим. Қиз виқор билан йигитнинг ёнида ўтирар, иккови ҳам шиқ дарди фироқида ҳасрат чекиб, висол интиёқида шиквали эди. Шунда: «Ё тавба, бу ким бўлди экан? Чайлага кирганимда бу йигитдан бўлак ҳеч кимни кўрмаган эдим-ку»,— дедим ичимда.

Кейин ўзимча: «Бу албатта, бирорта жин қизи бўлса керак; қиз бу йигитни севса керак, иккови ушбу хилватда бир-бирининг висолига етишиб, дийдор кўришиб туришса керак»,— деган хаёлга бордим. Қизга диққат қилиб қарасам, у ҳеч қанақа жин-пин эмас, тушпа-тузук араб қизи эди. У юзидан пардасини кўтарса, офтобни хижолатга қўйгудек жамол эгаси эди. Қиз чайлани ўз чиройи билан ёритиб юборди. Шунда: «Йигит оҳ-воҳининг асл сабабчиси шу қиз бўлса керак»,— деган ўйга бордим. Кейин бошқа бир севишганларни эслаб, пардани тушириб, юзини бекитдим-да, уйқуга кетдим.

Тонг отгач, кийиниб, таҳорат олдим-да, эрталабки фарз памозини ўқидим. Кейин йигитга: «Э биродар, менга катта меҳрибонлик қилдинг, энди, барака топгур, йўл кўрсатиб юбор»,— дедим. Йигит менга назар солиб қаради-да: «Шошилма, афандим! Зиёрат уч кун бўлади, уч кун меҳмон қилмасдан жўнатадиган анонинг йўқ»,— деди.

— Шу билан,— деди ҳикоясини давом эттириб Жамил,— уникида уч кун қолиб кетдим. Тўртинчи кун икковимиз гаплашиб ўтириб, суҳбат орасида мен ундан отини, насл-насабини сўрадим.

— Насабимни сўрасанг,— деди йигит,— Бапи Узро оиласиданман, отим фалон, пистончининг ўғлиман, писмадошчи менинг амаким бўлади.

— Э амир ал-мўминин, бундай қарасам, йигит амакимнинг ўғли чиқиб қолса бўладими, зоти келиб-келиб шарофатли Бани Узро хонадонидан бўлиб чиқди.

Ё тавба! Шунда мен ундан:

— Хўш, жиян, нима сабабдан бундай чўл-биёбонларда якка ўзинг узлатга чекипиб юрибсан?— дедим,— ўз давлатинг ва отагининг мол-дунёсини, қул ва чўрилар, дап-гиллама жойларни тарк қилиб, нега битта ўзинг шундай жойларда юрибсан, хўш, нима гап ўзи, айт?

Йигит сўзларининг эшитгач, э амир ал-мўминин, хўрлиги келиб, кўзларига жиққа ёш олди.

— Э амаки,— деди у ўқсиб,— мен тоғамнинг қизини яхши кўрардим. Унга шундай мафтун бўлган эдимки, ишқида чиндан бир мажнун эдим. Ундан ҳеч ажралгим келмасди. Қизга бўлган ишқим борган сари орта борди. Ниҳоят тоғамга совчи юбориб, қизини сўратган эдим, у менга бермай, Бани Узрат уруғидан бошқа бир кишига узатди; у севгилимга уйланиб узоқ бир жойга олиб кетди. Бултурдан бери у ўша ерда. У кетгач, мен тоқат қилиб туролмадим, муҳаббат шавқининг зўрлиги, унинг фироқи мени бир дам ҳам тинч қўймади, ноилож, ота-онам, ёр-биродарларим, барча мол-дунё, поз-неъматларни тарк қилишга мажбур бўлдим. Уни излаб юра-юра мана шу чўл-биёбонларга келдим ва кўриб турганинг чайлани кулбайи эҳзон айлаб, ўзим билан ўзим улфатчилик қилиб юрибман.

— Уларнинг чодирин қаерда?— деб сўрадим йигитдан.

— Яқин, анови тоғ чўққисиди,— деди йигит,— ҳар кун ярим кечаси, одамлар ётиб маст уйқуга кетгач, севгилим чодирдан чиқиб яширинча келади. У билан гаплашиб ҳордигим чиқади, мен билан улфат бўлиб қиз ҳам кайф қилади.

Ҳар кун мана шу аҳвол, севгилим билан бир неча дақиқа айни қилиб, тасалли топаман. Майли, нима бўлса пенонамдап кўрдим. Ё ҳасадчиларнинг қасдига ишим ўнгидан келади, ё худонинг ўзи мени бир нарсага маҳкум қилади; у ёғини эгамнинг ўзи билади!

Жамил ўз ҳикоясини давом эттириб, шундай деди:

— Э амир ал-мўминин, йигит ўз саргузаштини айтиб бергач, бечоранинг аҳволига жуда ачишиб кетдим, бошига тушган мусибатларни ўйлаб, севгилисини олиб кетгани учун ғайирлигим тутди. Нима қилишимни билмай, бошим қотди. Кейин унга:

— Э жиян,— дедим,— агар хўп дўсанг, мен селга бирор ҳийла ўргатай, зора худо хоҳлаб, ишинг ўнгидан кел-

са-ю, севгилингга етишсанг, бу ғам-андухдан халос бўлардинг.

— Кошкыйди, шундай бўлса, қани, айт. зора омадим келса,— деди йигит.

Мен унга шундай дедим:

— Кечаси қиз келганда, уни менинг туямга миндир, у жуда чопқир, ўзинг отингга миниб ол, мен бошқа бир туяга минаман ва учовимиз бир кетанинг ўзидаёқ чўлу биёбонларни босиб ўтиб, манзилимизга етиб оламиз, шу билан сен севгилингга эришиб, мурод-мақсадингга етасан-қўясан. Худонинг ери кенг, мен бўлсам, худо хоҳласа, мол биланми, қилич биланми, майли-да, ўла-ўлгунимча, қўлимдан келган ёрдамимни аямайман...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Жамил ўз жиянига қизни кечаси икки кишилашиб олиб қочиб кетишни ва ўла-ўлгунча қўлидан келган ёрдамимни аямаслигини айтибди. Бу гапни эшитган йигит: «Э амакижон, мен олдин севгилим билан бир маслаҳатлашиб кўрай: у жуда оқила қиз, ҳар ишга фаросати етади, закий»,— дебди.

— Қош қорайиб, кеч кирди,— деб гапини давом эттирди Жамил,— қизнинг келиш вақти ҳам етди. Йигит унинг келишига мунтазир, лекин ҳар куни ўз вақтида келади-ган қиздан ҳамон дарак йўқ эди.

Бир маҳал қарасам, тоқати-тоқ бўлган йигит, чайладан чиқди-да, қиз томондан майингина эсаётган шамолни дамига тортиб, хўрсиниб қўйгач, шу байтларни ўқиди:

Оҳиста эсасен шарқинг шамоли,
Севгилим юртидан бир қуш мисоли.
Дилдор шарпасини олиб келасан,
Айт, қачон насибдир ёрим висоли?

Кейин чайлага кириб, бир қанча вақтгача пиқ-пиқ йиғлаб ўтирди. Сўнг:

— Э амаки,— деди менга,— маҳбубамга бугун кечаси бир нарсa бўлди, агар монелик қиладиган ҳодиса юз бермаганда эди, бунчалик ҳаяллаб қолмас эди. Сен шу ерда тура тур, вима гаплигини ҳозир билиб келаман,— деди ва

қилич, қалқонини олганича, кеча қоронғисида ғойиб бўлди. У бир қанча вақт бедарак кетгач, қўлида алланарсани кўтариб қайтди. У бақириб мени чақирган эди, мен зингиллаганча олдига чопиб бордим. Шунда у: «Э амаки, нима бўлганини билдингми?»— деди. Мен: «Худо ҳақи, йўқ»,— дедим.

— Бугун кечаси маъшуқам балога гирифтор бўлибди,— деди у,— бу ёққа келаётганида бир шерга йўлиқибди-ю, у қизни бурда-бурда қилиб ташлабди. Севгилимдан мана шу, кўриб турганинг нарсаларгина қолибди, холос.

Йигит қўлидагиларни ерга қўйди. Бундай қарасам, ерда қизнинг тоғай ва бир қанча суяклари ётибди. Йигит ўкириб-ўкириб йиғлади, кейин қўлидаги ёйини отиб юборди-да, бир қопни олиб, менга:

— Сен шу ердан жилмай тур, худо хоҳласа, мен қайтиб келаман,— деди.

У шундай деди-ю, қаёққадир жўнаб кетди ва алламаҳалда шер калласини кўтарганча қайтиб келди. У каллани ерга улоқтириб ташлади-да, сув сўради. Мен сув келтирдим. У, шер оғзини ювиб, йиғлаб-сиқтаб уни ўпа бошлади. Фироқ алангасида тобора ўртанаётган йигит севгилисини эслаб шу байтларни ўқиди:

Шер ўзинг бошингга солдинг ушбу кун минг можаро,
Сен ҳалок бўлдинг вале ёрим ғами кўнглимга жо.

Севгилимни тилка-пора айладинг, қон йиғладим,
Дилбаримни ерга жойлаб, бошима солдинг минг бало.

Ҳажр тигин санчган ул тақдирга энди айтаман:

«Ёрни олдинг, лек ишқия сақла, менда эй худо!»

Кейин у: «Э амаки, худо ҳақи орамиздаги қариндош-уруғлик ҳақи, менинг битта васиятим бор,— деди у,— сендан ёлвориб сўрайман, шунга бажо келтир! Ҳозир мен сенинг олдингга ўламан. Шунда сен мени ювиб-тараб, жасадимни мана шу севгилим суяклари билан қафапга ўра-да, икковимизни бир гўрга кўм. Қабримиз тепасига аса мана шу байтни битиб қўй:

Ёрим билан яшар эдик шоду хуррам,

Ўйимиз ҳам яқин эди, ўзимиз ҳам.

Золим фалак орамизга солди фироқ,

Энди гўру қафани қилур бизни ҳамдам.

У шундай деди-ю, ўкириб-ўкириб йиғлай бошлади. Кейин чайла ичига кириб анча вақтгача жим қолди. Бир

махал ташиқарига чиқиб, ўксиб-ўксиб, чинқира бошлади. Ниҳоят, қаттиқ наъра тортиб, оғир нафас олди-ю, дунёдан ўтди.

Бу фожиадан менинг эсхонам чиқиб кетди. Нима қилганини билмай, даг-даг титрайман. Бу даҳшатли манзара шундай тез юз бердики, ҳатто нима бўлганини билмай ҳам қолдим. Йигит ёнига бориб, менга қилган василтларини бажо келтирдим: икковини кафанлаб, бир қабрга дафн қилдим. Уч кун уларнинг қабри ёнида туриб, кейин йўлга чиқдим. Икки йилгача бориб ошиқ-маъшуқлар қабрини зиёрат қилиб турдим. Чин севишганлар қиссаси мапа шундай, э амир ал-мўминин!

Халифа Хорун ар-Рашид Жамил ҳикоясини эшитиб, унга таҳсинлар ўқибди, қизиқ қисса авазига мукофот ва ҳадялар инъом қилибди.

МИРВОН ИБН ҲАКАМ ВА АМИР АЛ-МЎМИНИН МУОВИЯНИНГ БИР БАДАВИЙ БИЛАН БЎЛГАН ҲИКОЯСИ

Ҳикоя қилишларича, э саодатли шох, амир ал-мўминин Муовия саратоннинг сариқ бир кунда мажлисхонасининг очиқ деразаларидан қараб, кўчаларни томоша қилиб ўтиргач экан. Аксига шу кун шамол юрмай, ҳаво дим бўлибди. Кун қиёмдан оққач, баттар исиб кетибди. Шунда у оёқ яланг бир кишини, ернинг қизигига чидолмай, оёғи куйган товукдай диканглаб-диканглаб сакраб кетаётганини кўриб қолибди. Бу бечора одамни кўриб халифанинг раҳми келибди ва суҳбатдошларига қараб:

— Ҳақ таоло мана шу кишидан ҳам бахтсизроқ кимсани яратганмикин? Қаранглар, шундай жазирама саратонда, қуёни қоқ миянгдан уриб билқ-билқ қайнатиб турган бир вақтда юришини кўринглар бечорани, — дебди.

— Балки бу амир ал-мўминин ҳузурларига шошилаётгандир, — дебди шунда биров.

— Худо ~~мақи~~, — дебди халифа, — агар шу одам менинг олдимга арз билан шошилишч келаётган бўлса, додига етаман. Э йигит, дарвоза олдига бориб тур, агар шу бадавий менинг ҳузуримга кирмоқчи бўлса, индама, майли, кираверсин.

Йигит дарвозани очиб, ўша ерда турган экан, халифи бадавий чошиб келибди. Шунда у: «Хўш, хизмат?» — дегач экан у: «Мен амир ал-мўминин олдига кирмоқчиман», — дебди. Ходим: «Майли, кир!» — деб, уни ўтказиб юборибди.

Бадавий халифа ҳузурига кириб, унга қуллуқ қилибди.
Қисса шу ерга етганда тошг отди, Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— ҳо-
дим, бадавийга ичкари киришга рухсат бергач, у халифа
ҳузурига кириб, таъзимга такаллуф билан қуллуқ қилиб-
ди. Шунда халифа Муовия: «Қайси табақадансан?»— деб
сўраган экан, у: «Бани Таммим қабиласиданман»,— деб
жавоб берибди.

— Бундай жазирамада нега оёғи куйган товукдай кў-
чада питиллаб юрибсан?— дея сўрабди халифа.

— Сенга арз-дод қилгани келдим, додимга ўзингдан
бошқа ҳеч ким етмайди,— дебди бадавий.

— Кимдан шикоятинг бор?— деб сўрабди Муовия.

— Сенинг амиринг Мирвон ибн Ҳакамдан,— дебди ба-
давий ва мана шу байтни ўқибди.

Муовия! Қўли очиқ дошо, одил раҳнамо,
Улуғ зотли, олиҳиммат ҳар бир ишнинг адолат.
Чорасизлик гумроҳликдан келдим сенинг ёнигга,
Кўмак бергил, орзу умидларим этма ҳақорат.
Сен адолат ўрнатишда барчага бўл баробар,
Золимларнинг бер жазосин солмай элга фалокат.
Рақиб мени рағжитмишдир, бу ўлимдан огирроқ,
Қачонгача покаслардан кўражакман залолат...
Суодимни олиб қочди, менга кундош бўлди ул,
Золим олиб қочди, ёрим қилди уйни ҳам ғорат.
Ўлдирмоқчи бўлди мени, аммо тақдир қўймади,
Куним ҳали битмаганми, ё келмаганму соат...

Муовия унинг фигони кўкка чиқиб ёниб айтган бу
шеърини эшитгач:

— Қани, марҳамат қил, биродар, ўтириб воқеани бош-
дан-оёқ гапириб бер-чи, биз ҳам огоҳ бўлаёлик?— дебди.

— Э амир ал-мўминин,— дебди бадавий Муовияга
қараб,— менинг бир хотиним бор эди. Уни жондан севар-
дим, шу билан овуниб, кунларим шод ўтарди. Ўзим хо-
тиржам, беқайғу беғам эдим, тинч-осуда ризқи рўзимни
териб еб юрардим. Бир неча туям ҳам бор эди. Туякаш-
лик қилиб, рўзгоримни тебратардим. Нима бўлди-ю, ишим
юришмади. Туя ва байталлар болаламай қолди. Борган

саря туёқ камайиб, ниҳоят, даромадга ҳам путур кетди ва бечораҳол бўлиб қолдик. Қўлимдаги бор будим кетгач, одамлар мени назар-писанд қилмайдиган, ёр-биродар, ошна-оғайни, улфатларим ҳам мендан ҳол сўрамайдиган бўлиб, ҳаммаси қўлини ювиб, қўлтиққа уришди.

Уйимда сичқонлар ҳасса таяниб қолди, оби ёвгонга зўрга қурбим етаётганини кўрган қайнатам қизини мендан ажратиб олиб, мени ҳақорат қилганига кўнгли тўлмай, ўлганнинг устига кўмган деб, уйдан қувиб юборди. Шундан кейин мен зора додимга етса, деган умидда арз қилиб амиринг Мирвон иби Ҳаким олдига бордим. У қайин отамни чақиртириб, суриштирган эди, у падар лаънат, кўзини лўқ қилиб: «Мен буни сираям танимайман»,— деб туриб олса бўладими. Ё тавба-ей. Шунда мен худо амирга нисоф берсип; агар у хотинимни чақириб сўраса, у отасининг ганини албатта рад қилади, ҳақ қарор топади-қўяди,— деган хаёлга бордим. Мирвон хотинимга одам юбориб чақиртирди. Амир хотинимни кўрди-ю, юраги жиз этиб кетди шекилли, кўзлари ўйнаб, тили гапга келмай қолди. Шу билан у менга хусумат қилиб, гапларимга ишонини тугул, қулоқ солгиси ҳам келмади. Газабланиб мени зиндонга буюрди. Қарабсизки, бирпаснинг ўзида осмондан тушгандай, газаб изгирини мени қамоққа тиқиб қўйди. Шундан сўнг амир Мирвон қайнатамга: «Қизингги менга хотинликка бер, сенга минг динор ва ўн минг дирҳам пул бериб, бадавийдан ажратиб ҳам оламан»,— дебди. Динорларни эшитиб, кўзи ўйнаб кетган қайнатам қизини амирга беришга рози бўлибди. Кейин Мирвон мени ҳузурига олдиштириб, нисоли қутурган шердай: «Хей бадавий, жонингдан умидинг бўлса, яхшиликча Суодни талоқ қил!»— дея ўшқирди. «Йўқ, мен уни талоқ қилмайман!»— дедим. Гапимни эшитди-ю, амир ходимларига: «Қани, бунинг бир адабини берипглар»,— деб имо қилди. Улар мени роса калтаклашди, уриб-уриб, аъзойи баданимни мома-талоқ қилиб юборишди. Нима қилишимни билмай, почор хотинимни талоқ қилиб, азобдан қутулиб қолдим. Шундай бўлса ҳам амир мени зиндонга ташлатди. Мен қамоқ муддати тугагунча у ерда ётдим, кейин амир, хотиним Суодга уйланиб, мени озод қилиб юборди. Шу билан сендан папоҳ истаб ҳузурингга кириб келдим,— бадавий шундай деди-ю, қуйидаги байтларни ўқиди:

Қўнглим ичра лахчалар ёнмоқдадир,
Ё алапга барқ уриб сўзон этар.
Қалбу таи беморликдан чорасиз,

Ҳам ҳакимларни ажиб ҳайрон этар.
Қалбим ичра қўғ ёнар яллуғланиб,
Ҳам у чўғнинг учқуни жавлон этар.
Кўз ёшим дарё эди сабр айладим:
Кўзларим энди ёшин тўфон этар.

Энди бил қодир эгамнинг бир ўзи,
Дардима берган шифо дармон этар!

У шу байтларни ўқибди-ю, изтиробга тушиб, дағ-дағ титрабди. Ниҳоят, ҳушидан кетиб, калласи янчилган шовподай питиллаб айлана бошлабди.

Муовия унинг сўзи ва шеърларини эшитиб, фиғони фалак бўлибди ва: «Ибн Ҳакам дин йўлидан чиқиб, ҳаддидан ошибди, фуқарога зулм қилиб, хотинини тортиб оладиган бўлибди-да!» — дея хитоб қилибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— амир ал-мўминин Муовия, бадавийнинг гапини эшитиб, фиғони фалак бўлибди ва хитоб қилиб: «Ибн Ҳакам дин йўлидан чиқиб, ҳаддидан ошибди, фуқарога зулм қилиб, хотинини тортиб оладиган бўлибди-да!» — дебди.

— Э бадавий, сен ҳали ҳеч қулоғим эшитмаган гапни айтиб бердинг,— дебди Муовия.

Халифа дарҳол қогоз ва спёҳ келтиришни сўрабди, кейин Мирвои ибн Ҳакамга хат ёзиб: «Эшитишимга қараганда,— дебди халифа хатида,— сен дин йўлидан чиқиб, раъиятинга зулм қилибсан. Амир бўлган киши шаҳватдан юз ўгириб, ширатдан ўзини тийини кераклигини биллиб қўйини керак».

Хатга анча-мунча гаплар ёзгандан кейин ушбу байтни ҳам тиркабди:

Қўлингдан келмаган ишга бўлиб бош,
Худодин афв сўрарга уриб бош.
Ўшал бахтсиз йигит арз ила келди,
Адолат истади кўздин гўкиб ёш.
Худоба онт ичиб, сўз бердим унга,
Сўзимдин қайтмағаймап дил эмас, тош!
Бажармас эрсанг ушбу сўзларимни,

Ем ўлсин қаргаларга ул кўзу қош!
Суодни сен талоқ қил бизга йўлла.
Кумайт ҳамда Насрни айла йўлдош.

Кейин у мактубни буклаб, ўз муҳрини босибди ва Кумайт деган киши билан Наср ибн Зибённи чақиртирибди. Бу одамлар халифанинг жуда ишончли фармонбардорлари экан. Улар мактубни олиб, тўғри Мадина шаҳрига кириб боришибди.

Улар Мирвон ибн Хакам ҳузурига кириб, таъзим билан салом беришибди-да, нима мақсадда келганликларини айтиб, хатни узатишибди. Мирвон хатни ўқиб, ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошлабди ва Суоднинг олдига кириб, воқеани баён қилибди. Мирвон халифанинг гапига қаршилиқ қилолмагачкан. У Кумайт билан Наср ибн Зибён олдида хотинни чор-пачор талоқ қилибди. Кейин элчиларга йўл озиғи тайёрлаб, безанган хотинини уларга қўшиб юборибди. Шу билан бирга Муовияга хат ёзиб, чунончи, шу байтларни ҳам кiritибди:

Муслимлар амири, шоммагил унча,
Амрингни ҳеч сўзсиз бажарар қулинг.
Ҳаром иш қилмадим аммо на учун,
«Расво» деб аташга боради тилинг.
Офтоб юзли етар ҳузурингга тез,
Парилар париси сочи сумбулинг.

У хатни буклаб муҳрлабди-да, элчилар билан бериб юборибди. Йўлга тушган элчилар юриб-юриб, ниҳоят, Муовиянинг ҳузурига етиб келишибди. Улар хатни халифага беришган экан, у ўқиб, шундай дебди: «Мирвон ломим демай, буйруққа итоат қилибди-ю, лекин хотинни анча-мунча мақтабди».

Халифа Суодни ўз ҳузурига келтиришга амр қилган экан, уни олиб келишибди. Хотинни кўрибди-ю, унинг оғзи очилиб қолибди. Чунки халифа унинг ҳусни жамолидаёқ чиройни, унинг қадди-қоматидай важоҳатни ҳали умри бино бўлиб кўрмаган экан. У билан гаплашиб, хотиннинг фасоҳату балоғат бобида ҳам якка-ягоналигига қойил қолибди.

— Қани, ҳузуримга бадавийни келтиринглари-чи, — дебди халифа.

Хизматкорлар дарҳол уни бошлаб келишибди. Муовия қараса, унинг афт-ангори ўзгариб, жуда ҳам абгор ҳолга тушиб қолибди.

— Э бадавий,— дебди халифа,— борди-ю, шу хотининг ўрпига кўкраги серкиллаган, юзлари ойдек канизларимдан учтасини берсам, кўнглинг тўладими? Агар шунга кўпсанг, ҳар бир канизак билан бирга яна минг динор пул ҳам бераман, бунинг устига-устак, ҳар йили хазинадан сенга қанчадан-қанча мол-дунё бердираман, давлатинг етмоқ тугул, ошиб-тошиб кетади, шу билан пир бадавлат бўлиб кетасан.

Бадавий Муовиянинг гапини эшитгач, оғир бир оҳ тортиб хўрсишибди-ю, йиқилибди. Халифа уни ўлди деб ўйлабди. У кўзини очгач, Муовия: «Хўш, ҳолинг қалай?»— дея сўрабди. Бадавий: «Мен хор-зор бўлиб, таҳқирлар остида қолиб кетдим. Мен Ибн Ҳакам жабридан шикоят қилиб, сенинг адолатинг соясига паноҳ истаб келган эдим. Лекин энди сенинг жабрингдан кимга шикоят қилиб, кимдан паноҳ истайман,— дея ушбу байтларни ўқибди:

Отма мени, эй шоҳим, ёнар ўтнинг қазрига,
Паноҳингга ол мени худо сенга меҳрибон.
Суодни тез қайтиб бер, алам чеккан ошиққа,
Кеча-кундуз баробар чекаётир ул фиғон.
Кишаларим ечиб ол, кўрсат менга марҳамат,
Тилагимга етказсанг, унутмасман ҳеч қачон.

У халифага қараб: «Худо ҳақи, э амир ал-мўминин, сен халифалик салтанати-ю, турган-битган давлатининг берганинга ҳам, уни мен Суоднинг бир ҳаром мўйига эритмайман»,— дея ушбу байтни ўқибди:

Кўпгил ҳеч ўзгани севмас фақат Суодни дер,
Суоднинг ишқи менга ҳам суву, ҳаво-ю таом.

— Сен уни талоқ қилганингга иқрорсан, Мирвоп ҳам талоқ қилганига иқрор,— дебди Муовия.— Энди хотининг ихтиёрини ўзига берамиз, кимни танласа, уни ўшанга узатамиз; борди-ю, у сени хоҳлаб қолса, уни сенга берамиз.

— Майли, эй амири Муовия, шундай қила қол,— дебди бадавий. Шунда Муовия хотиндан:

— Хўш, Суод, сен кимни севасан, шон-шавкат, иззат-икромли, қаср ва салтанатли, кўзингга кўринган барча мол-дунёлар эгаси амир ал-мўминини, ё жабру ситамкор Мирвоп ибн Ҳакамни ва ёки очу яланғоч мана шу бадавийни, қани, кимни аъло кўрасан?— деб сўрабди.

Суод шу байт билан жавоб берибди:

Тождорлар ҳам улар Мирвопидан,
Дўсту ҳешлардан яқинроқ мутлақо.
Дирҳаму динор йиғарлардан яқин,
Ушбу бахтсиз оч, ялангоч ҳам гадо.

У яна: «Худо ҳақи, э амир ал-мўминин, — дебди, — мен вафодориин замон ҳодисалари, кунлар алдовларига берилиб, тарк қиладиганлардан эмасман. Мен унга содиқ ёстиқдошман, уни асло-асло унутолмайман, унга бўлган муҳаббатимнинг сўниши қийин; мен у билан қанчалик бахт ҳаловатини тотган бўлсам, шунчалик балоларга гирифтор бўлишга тайёрман».

Муовия хотиннинг ақли, меҳр-муҳаббат ҳамда вафодорлигига қойил қолиб, Суодга минг дирҳам бериб, уни бадавийнинг ўзига қайтариб беришга амр қилибди. Бадавий хотинини олиб, шод-хуррам бўлганича, жўнаб қолибди.

ХУСАЙН ИБН ХАЛИЪНИНГ ХОРУН АР-РАШИДГА АЙТИБ БЕРГАН ЗАМРА ИБН МУҒИРА ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯСИ

Мана бу ҳикояни ҳам эшитганман:

— Эй, саодатли шоҳ, — бир гал Хорун ар-Рашид уйқуsizлик балосига гирифтор бўлиб, Асмай билан Хусайн Халиъни чақиртирибди. Улар халифа ҳузурига келгач: «Менга бир қисса айтиб беришлар-чи!» — дебди. Шунда: «Қани, олдин сен бошла, Хусайн», — деган экан, у: «Жоним билан, амир ал-мўминин», — дебди-да ҳикоясини бошлабди:

— Аллақайси йили Муҳаммад ибн Сулаймон Робийини мадҳ қилиб қасида ёзиш ниятида Басрага оборган эдим. Робийий эса битган қасидамни қабул қилиб, мени Басрада олиб қолди.

Кунлардан бир кун Мирбаддан чиқиб, Маҳолиба маҳалласига йўл олдим. Куннинг иссиқлиги асар қилиб, тилим томоғимга тикилаёзганди. Ташналикдан томоғим қақраб, ҳеч чидаб туролмадим, чор-ночор бир дарвоза ёнига келиб, сув сўрамоқчи бўлиб турганимда, бирдан рўнарамдан шамшод қомат, шаҳлокўз, суқсур юз бир гўзал чиқиб қолса бўладими? Қизнинг эғнида анор раиғ кўйлак, санъоний мурсағи бор эди; кўйлак еғида чичиб турган момикдай онпоқ билаклари, пишиб турган икки дона анор янглиғ диркиллама кўкраги, ичига мушк солиб, бўрғайтирган ялтироқ қоғозга ўхшаган қат-қат қутбияси-

мон муборак қорни одамни ўзига шундай жалб қилар эдики, асти сўраманг. Э амир ал-мўминини, қиз бўйнидаги қизил олтин мунчоқ шодаси икки анор кўкси ўртасида осилиб турар, пешонасида эса мисоли қора садаф янглиғ қайрилма зулфи бор эди. Узун қошлари, катта-катта қуралай кўзлари, суқсур ёноқлари, нозиккина келишган бурни, унинг остидаги лаъли лаби, инжудай тизилган тишлари ўзига шундай ажиб ҳусн бағишлаб турардики, асти сўраманг. Худди қуйиб қўйган дейсиз. Қиз мени кўрди-ю, саросимага тушиб, ўзини йўқотиб қўйди. У муқом билан у ёқдан-бу ёққа юрар ва киши қалбига ўт ёқарди. Оёғига тақиб олган қўшғироқларнинг овози ўзига ярашиб, унинг бир ҳуснига минг ҳусн қўшарди. У худди бир шоир мана шу шеърида айтгандай эди:

Унинг кўҳлик ҳар бир нозик аъзоси —
Гўзалликнинг намунаси — аълоси.

Э амир ал-мўминини, қизнинг латофат жозибаси мени мафтун қилди. Салом бериш умидида унга яқинлашган эдим, уй даҳлизи ва йўлагига мушк ҳиди анқиб кетди. Саломимга у астагина алик олди, унинг кўнгли муҳаббат алавласида ёнар эди.

— Э бекам,— дедим унга,— мен ғариб бир чолман, томоғим қақраб кетди, худо хайрингни берсин, бир қултум сув бер, томоғимни ҳўллаб олай. Қиз бўлса: «Э чол, бошимни қотирмасанг-чи, сув-пув келтиришга менинг вақтим йўқ»,— деди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— шунда қиз: «Э чол, бошимни қотирма, сув-пув келтиришга вақтим йўқ»,— деди. «Не сабабдан бунчалик бандсан?»— дебди Ҳусайн. Қиз: «Чулки мен бир бағри тошга ошиқу беқарорман. Мени суймаганини суйиб, ҳаммага отнинг қашқасидек бўлиб қолганман»,— деди. Мен ҳайроп қолиб: «Э бекам, ер юзида сен суйгану, сени суймаган ҳам бирорта зот бор эканми?»— дедим. «Ҳа, бор экан,— деди қиз,— ҳусн-жамолда, ғазли-камолда етук ёрга мен интизорман». «Хўш, ундай бўлса, йўлакда нима қилиб юрибсан?»— деб сўрадим унда. «Бу ер унинг йўли, ҳозир у

шу ердан ўтиши керак»,— деди. Мен қизга: «Э бекам, шунчалик қўмсашингга ярашур бирор марта учрашиб, икковингиз улфати ду бўлганмисизлар?»— дедим.

Қиз гапимни эшитди-ю, бир хўрсиниб оҳ чекди. Унинг кўзларидан гулга тўкилган шабнамдек маржон-маржон ёш шодалари оқиб, ёноқлари узра томди. Кейин у шу байтларни ўқиди:

Навдаси эрдик-ку боғда битта толнинг иккимиз,
Бахтли эрдик ҳам ҳаёт ширин эди қувноқ замон.
Навдани кесди пичоқ ҳам ўртага солди фироқ,
Энди ёлғиз ёлғизини ахтарур қон йиғлабон.

— Э қиз,— дедим мен,— бу йигитга бўлган ишқи муҳаббатинг қай даража?

— Севганим деворида офтоб кўрсам, ўша йигит деб ўйлайман,— деди қиз менга қараб,— баъзида кўча-кўйда кўриб қолсам, телбалардек бошимдан ақл-ҳушим учиб кетади, рангимда қон, танамда жон қолмайди, бир-икки ҳафта гангиб юраман.

— Мени кечиргин, мен ҳам сенга ўхшаб муҳаббат шаробидан ичиб, дарёсидан кечганман, ҳолим ёмон, рангим сомон бўлган. Ажабо, сен бечора ҳам ишқ дардида ёниб, рангингда рапг қолмабди, афт-апгорингни кўриб, кўнглим бузрилиб кетди. Ахир, Басрадай шаҳарда бўлсангу, муҳаббат тийри боронидан қапақасига қутулиб қоласан?

— Худо ҳақи,— деди қиз,— мен бу йигитга ишқим тушмасдан олдин шундай тўқис, шундай гўзал эдимки, ҳусни жамолимга Басранинг ҳамма амалдорлари асир эди, мана энди, ўзим бу йигитга асир бўлиб ўтирибман.

— Ҳай, қиз,— дедим мен,— не сабабдан икковингиз фироқда, дийдор кўришмайсизлар?

— Пешонам шўр экан, сен сўрама-ю, мен айтмай, қиссам узун, айтган билан тамом бўлмайди,— деди қиз. Мен илтимос қилдим, у бошлади:

— Бир гал наврўз куни басралик канизлар билан зийфатда эдик. Канизлар ичида Сайрон деган гўзал қиз бор эди. Уммонда бу канизининг нархи саксон минг дирҳам эди. Икковимиз бир-биримизни жуда яхши кўрар эдик. Ўша куни Сайрон уйга келди-ю, мени қучоқлаб, бағрига босиб ўпа бошлади, ҳатто тишлаб, ҳаммаёғимни кўкартириб юборди. Ҳамма кетиб, бир вақт икковимиз қолдик; таом тайёр бўлгунча бир оз кайфичоғлик қилайлик деб май ичкандик. Бир-биримиз билан ўйнашиб ўтирдик, гоҳ у менинг устимга чиқарди, гоҳ мен унинг устига чиқар-

дим. Шу тариқа Сайрон мастлик биланми, билмадим, иш-қилиб, қўлини иштонбоғимга юбориб, ечиб юборса бўладими! Шунда денг, лозимим нагста тушиб кетди. Шу чоқ осмондан тушдим, билмайман, ердан чиқдим, гафлатда қолиб, устимизга ўша севгилим — йигит кириб келса бўладими. У мени бу аҳволда кўрди-ю, жаҳли чиқиб орқасига қайрилганича, худди сувлигининг шиқирлашидан кўрққан арабларнинг отига ўхшаб, қочиб кетди. Шу-шу дом-дараксиз...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— қиз Хусайн Халыъга шундай дебди:

— Севикли ёрим, сенга айтганимдек, Сайрон билан ўйпашаётганимизни кўрди-ю, ғазабланиб, орқасига қайрилганича, қочиб чиқиб кетди. Шу-шу мапа уч йилдан бери, отажон, ёлвориб ундан узр сўрайман, лекин у лутф этиш у ёқда турсин, қайрилиб ҳам боқмайди, бир энлик хат ҳам ёзмайди, дом-дараксиз кетди, қалайсан, ҳолинг не кечди дейдиган киши йўқ.

— Қизим,— дедим унга тикилиб,— севгилинг арабми ё ажамликми?

— Э воҳ,— деди қиз,— ошпгим Басра амалдорларидан.

— У ёшми ё қарироқми?— деб сўрадим.

— Сен ажаб одам экансан-ку,— деди у менга ўқрайиб,— ёрим қоронғи кечадаги тўлини ой, хушбичим, соқол-мўйлови ҳали сабза урмаган йигит, мени ёқтирмасликдан бўлак унинг айби йўқ. «Оти пима?»— дедим. «Сўраб не тасан?»— деди. Шунда мен:

— Севганинг билан учрашиб, бир-бирингга дийдор кўрсатишга ҳаракат қилардим,— дедим.

— Кошкийди,— деди қиз,— лекин бир илтимос, унга нома элтиб берасан.

— Бўпти, шунинг ўзими?— дедим қизга.

— Ҳа,— деди у,— билиб ол, унинг оти Замра ибн Муғира, куяси Абу Саҳо, қасри Мирбад майдонида.

Қиз уйидагиларга: «Ҳай, сиёҳ-қоғоз келтиринглар!»— деб хитоб қилган эди, хизматкорлари дарҳол келтирди.

Қиз енгини шимариб, кумуш ҳалқага ўхшатиб қўйд-да, тангри номини зикр қилгандан сўнг, шундай деб ёзди:

«Э афандим, хатим муқаддимасида дуоларни тарк қилишим менинг камчилигимдан далолат беради. Шунинг билиб қўйки, агар менинг дуоим мустажоб бўлганда эди, сен мендан ажралмас эдинг, чунки доимо сенинг мендан ажралмаслигининг сўраб, дуо қилардим, ҳолбуки сен мени тарк этдинг. Бу фақирига жавоб бермаслигининг билиб, сендан умидини узган. Агар қийинчилик мени нуқсон чегарасига ўтказиб юбормаганда эди, шу номани ёзишга уришишим айб саналар эди. Лекин бу чўришнинг энг сўнгги умид-орзуси шуки, афандим, уйингга ўтиб кетаётганингда йўлда сенга бир боқишдир, холос. Ана шу боқиш билан ўлган жон яна қайта тирилади. Борди-ю, агар муборак қўлинг билан бир энлик хат битиб юборсанг, бу мактуб ўша иккимиз хилватда ўтказган узун кечалар ўрнига ўтган бўларди. Ёдингдами, ўша оқшомлар... Э меҳрибоним, ўйлаб кўр, мен сени севмасмидим, қўйингда куйламасмидим? Агар мана шунга жавоб ёзсанг, мен сендан ўла-ўлгунча миннатдор бўлардим, оллоҳу акбар, вассалом, шу билан хат тамом».

Мен қиздан номани олдим у йўлга равона бўлдим. Эрталаб Муҳаммад ибн Сулаймон дарвозасига бордим, билсам, у амалдорлар мажлисхонасида ўтирган экан. Бундай қарасам, мажлисдагилар орасида хусну жамолда тенги йўқ, қизларни асир қиладиган бир йиғит ўтирибди ва у амир мажлисига ажиб ҳусн бағишлаб турибди. Амир ҳам уни йиғилганларга мақтаб гапиряпти. Мен ён-веридаги одамлардан уни суриштирсам, у ўша, мен ахтарган Замра ибн Муғира экан. Шунда ўзимча: «Ё қудратлигдан, бечора қизнинг юрагидан урганча бор экан-а!» — деб қўйдим.

Мен у ердан чиқдим-да, Мирбодга бориб, Замра эшиги олдида унинг қайтишини ийлаб турдим. Кўп ўтмай, йиғит ўз аъёнлари билан уйига келди, мен сапчиб ўрнимдан турдим мартабанг улуг бўлсин, деб уни дуо қилдим ва шу орада қўлига хатни тутқаздим. У хатни ўқиб, мазмунини тушунгач, менга ўгирилиб: «Э ота, биз унинг ўрнига бошқасини олганмиз, уни кўришни хоҳлайсанми?» — деди. «Майли», — дедим мен. Шунда Замра чақирган эди, югуриб бир қиз келди. У, шундай бир латофатли, шундай бир ҳусндор эдики, унинг жамоли олдида ою қуёш хижолатда эди. Кўкраклари тўла, ажиб бир келишган бу қиз кўзларини йиғнаиб, ақллари шоширар ва кўнгилларини пора-пора қилиб юборарди. Замра ана шу беқийс гўзалга хатни узатиб, «Бунга жавоб қил!» — деди.

Қиз номани ўқиб, асл мазмунига тушунгач, ранглари ўчиб, бирпасда сариқ тус олди. Кейин у хитоб қилиб: «Э

ота, бу ерга не сабабдан келганинг учун тангрига ёлвориб, истиъфор эт!»— деди.

Уйдан чиқдим, э амир ал-мўминин, нима қилишимни билмай, бошим қотиб, гангиб, ўша хат берган қиз олдига қайтиб келдим ва ичкари киришга изн сўраган эдим, рухсат этишди. Киришим билан қиз: «Орқангда нима бор?»— деб савол қилди. «Қайғу ва ноумидлик!»— дедим мен.

— Илойим ғам-андух кўрма!— деди қиз,— менга мадад берувчи оллоҳ ва унинг қудрати қани?

Кейин у хизматкорига айтиб, менга беш юз динар келтириб берди. Тарвузим қўлтиғимдан тушган ҳолда мен чиқиб кетдим. Бир неча кундан кейин йўлим тушиб, мен ўша ерда ўтган эдим, қарасам, эшиги олдида анча-мунча хизматкор ва отлиқлар турибди. Нима гап экан деб ичкари кириб қарасам, Замранинг одамлари экан. Улар яранишни илтимос қилиб, совчиликка келишибди. Қиз бўлса: «Йўқ, худо ҳақи, афтига ҳам қарамайман!»— деб турганим. Э амир ал-мўминин, шунда Замранинг бу ишидан жуда қувониб кетдим. Сўнгра қизга яқин келган эдим, у менга бир хат узатди; унда тангри исми ва сифатидан кейин, шундай дейилган эди: «Бекам, худо умрингни узоқ қилсин, агар мен ҳолингга ачинмаганимда сен туфайли не кунларни кўрганларимнинг ва нима қилиб энсамни қотирганингни битган бўлардим. Чунки ўз қилиғинг сенинг ҳам бошингга, менинг ҳам бошимга бало бўлди. Бу билан сен ёмон аҳду, омона вафога йўл очиб, бошқа иш тутушга мажбур қилдинг. Сен менинг севгимга хилоф иш қилдинг. Хайр, бўлган ишга салавот, ўз ихтиёринг билан бўлган ишга оллоҳнинг ўзи қушойиш берсиң, вассалом».

Шундан сўнг қиз келтирилган ҳадя ва тухфаларни кўрсатди, чамалаб кўрсам денг, уларнинг қиммати ўттиз минг динарчалик келади. Буларни Замра юборибди. Шундан анча ўтгач, бир кун ўша қизни учратиб қолдим, шунда ҳол-аҳвол сўрасам, кайфи чоғ, Замра унга уйланибди...

Хорун ар-Рашид бу қиссани эшитиб ўтириб: «Эҳ, агар Замра илиб кетмаганда унга ўзим уйланиб, кайф-сафо қилардим»,— дебди.

АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ МҲСУЛИЙ БИЛАН ИБЛИС ҲИКОЯСИ

— Э шоҳ, эшитишимга қараганда, Исҳок ибн Иброҳим Мўсулий шуни ҳикоя қилиб берган экан:

— Қиш вақти эди, бир куни уйимда ўтирган эдим, бир маҳал осмонни булут қоплаб, олдиниға битта-яримта

ёмгир томчилаё бошлади, кейин худди тарновда келаётгандай шаррос сел қуйди. Йўллар лой бўлиб, йўловчилар ҳам жаладан қочиб, ҳар ер-ҳар ерга бекинишиб олишди. Шу куни ёр-биродарлардан ҳеч кимнинг дараги бўлмаганиданми, ҳар қалай, юрагим сиқилиб кетди. Кўча-кўйининг лой ва тайғаноқлигидан ўзим ҳам ҳеч ерга жилолмадим. Шунда хизматкоримга: «Қани, эрмак қилиб ўтирадиган бирор нарса олиб кел-чи»,— деган эдим, у менга таом билан шароб келтирди. Лекин ёнимда овунгудек бирор ҳамсухбатнинг бўлмаганидан на овқат егим ва на шароб ичгим келарди. Зора бирон таниш-билиш кўриниб қолса, деган умидда деразадан кўча томон термилиб, кўзларим тўрт бўлди ва шу алфозда кунни кеч қилдим. Шунда лой этиб Маҳдий авлодларидан бирининг қизи эсимга тушди. Мен уни бир маҳаллар жуда яхши кўрардим, ўзиям шундай ашула айтардики, эҳ-ҳе, худди булбулигўё эди; қўлига тушган созни қойилмақом қилиб сайратарди. Шуларни эслаб ўзимга-ўзим: «Агар ўша жонон шу кеча ёнимда бўлсайди, кайфим чоғ бўлиб, тун ўтганини ҳам билмасдим. Юрагим бунақа сиқилмасди ҳам»,— дедим.

Шундай деб турганимда бирдан эшик тақиллаб қолди ва ташқаридан: «Эшик олдида турган маҳбуба ичкари кирсинми?»— деган гап эшитилди. Ўзимга-ўзим: «Ё тавба, паҳотки орзу дарахти ўз самарасини кўрсатса»,— деган хаёлга бордим.

Дарҳол эшик томон юрдим, бундай қарасам, ўша маҳбуба турибди-да: у кўк ёпинғичга ўралиб, бошига дурра боғлаб олибди. Бошдан-оёқ ҳаммаёғи жиқ-жиқ шалаббо, кийимлари бўкиб, баданига ёпишган, тиззасигача лойга ботганди.

— Э бекам,— дедим мен,— шундай селда кўчага чиқиб сенга нима азоб. Қиз менга жавоб бериб: «Мени ўйлаб гамга ботиб ётган экансан, шавқимда ёниб ўртаганингни элчингдан эшитдим у тоқат қилиб туролмай, зингиллаганимча сен томон жўнаб қолдим»,— деди.

Мен таажжубда қолдим...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— қиз келиб Исҳоқнинг эшигини қоққан экан, у чиқиб ҳайрон бўлганича маҳбубга: «Э бекам, шундай бемаҳалда кўчага чиқиб сенга нима азоб эди»,— дебди. Шунда қиз унга:

«Элчингдан эшитсам, сен менинг шавқимда ёниб-ўртанган эмишсан, бу хабар қулоғимга етган замони тоқатим тоқ бўлиб, сен томонга зингиллаб қолдим»,— дебди.

Исҳоқ ҳикоясини давом эттириб деди:

— Мен жуда таажжубда қолдим. «Сенга ҳеч кимни юбормаган эдим-ку»,— дегим келмади. Дилимдаги ўйларимни ким ҳам биларди. Севғилимнинг дийдорини кўриб: «Худога минг қайта шукур, узоқ вақт сабру тоқатдан сўнг дийдор кўришишни насиб қилибди. Агар сен ҳозир келмаганингда, ўзим олдингга бормоқчи бўлиб турган эдим. Кўшдан сенга муштоқман, ўзим ҳам сени ўлгудай соғинганман»,— дедим.

Кейин хизматкорга: «Қани сув келтир!»— деган эдим, у обдастада иссиқ сув олиб келди. Мен унга: «Сув қуйиб тур!»— дедим, у қуйиб турди, ўзим енг шимариб унинг оёқларини ювишга тушдим. Кейин яхши кўйлақлардан келтир, деган эдим, хизматкор қимматбаҳо саруполар келтирди, қиз устидаги лой ва шалаббо кийимларини ечиб, келтирилган янги кийимларни кийиб олди. Шундан сўнг қиз икковимиз ўтирдик, мен таом келтиришни сўраган эдим, қиз рад қилди. Ундан: «Шароб ичишга қалайсан?»— деган эдим. «Майли»,— деди ва бир неча қадаҳ май ичди.

— Ким ашула айтади?— деб сўради қиз.

— Мен, эй жонгинам,— дедим.

— Сен айтишингни истамайман,— деди.

— Бўлмаса чўрилардан бирортаси айта қолсин?— дедим.

— Уларнинг ҳам овозини эшитгим йўқ,— деди қиз.

— Бўлмаса, ўзинг айта қол,— дедим.

— Ўзимнинг ҳам айтгим йўқ,— деди.

— Ким айтсин, хоҳлаганингни айт бўлмаса,— дедим унга.

— Кўчага чиқиб кўр, менга ашула айтиб берадиган битта-яримта одам топилиб қолар,— деди қиз.

Амрига биноан, ташқарига чиқдим. Лекин бундай бомаҳалда бирор ашулачи топишим даргумон эди, кўчада юрсам-да, ҳеч кимсани топишга кўзим етмасди. Юриб-юриб, ниҳоят, гузарга етдим. Шу вақт тўсатдан бир кўр кишига кўзим тушиб қолди. У ҳассасини дўқиллатиб юрар ва ўткинчиларга: «Агар кимда-ким мен ашула айтганимда эшитмаган бўлса, жим турганимда мени масхара қилмаган бўлса, худойи таоло унга яхши мукофотиини дариғ тутайди»,— дерди. Шунда менга жон кириб:

— Сен ашулачимисан?— деб сўрадим.

— Ҳа,— деди кўр.

— Кечани биз билан ўтказиб, бизни хурсанд қилмайсанми?— дедим унга. У бўлса:

— Агар хоҳласанг, қўлимдан олиб, етакла,— деди.

Мен уни уйга етаклаб келдим-да, севгилимга кўрсатиб:

— Жоним, бир кўр ашулачини топиб келдим, у машиқ қилиб куйлайди, биз кайф-сафо қилаверамиз, у кўрмайди,— дедим.

— Қани, ичкарига олиб кир-чи,— деди қиз.

Мен уни хопимнинг олдига бошлаб кирдим ва унга таом қўйдим. У овқатдан бир оз еди-да, қўлини ювди, кейин шароб қуйиб бердим, у уч қадах май ичди.

— Сен кимсан ўзинг?— деб сўради у мендан.

— Мен Исҳоқ ибн Иброҳим Мўсулийман,— дедим унга. Кўр меви таниб:

— Мен сенинг тўғрингда кўп эшитган эдим, шукур, энди сен билан улфат бўлиб ўтирибман,— деди.

— Э ҳазратим, хурсанд бўлганимга шодман,— дедим.

— Э Исҳоқ, менга бир ашула айтиб бер!— деб қолди кўр.

Мен, олдинига унинг гапига хафа бўлдим, кейин бор-э, дедиму жиним қўзиб, қўлимга удни олдим-да: «Жоним билан, афандим!»— дедим. Мен ашулани айтиб, савти тугагач, кўр киши: «Ҳа, Исҳоқ, омон бўл, чинакам яллаган бўлганимга сал қолибди»,— деди. Унинг гапи менга баттар наъза қилиб кетди, жаҳлим чиқиб, қўлимдаги удни улоқтириб юбордим. Чол: «Дурустроқ ашула айтадиган одамнинг йўқми?»— деб сўради. «Ёнимда ёрим бор»,— дедим. «Айт, бир ашула қилиб берсин!»— деди кўр. «Хопимнинг ашула айтишига имонинг комил бўлгач, ўзинг ҳам куйлаб берасанми?»— деб сўрадим. «Ҳа»,— деди у.

Қиз ашуласини тугатгач, кўр: «Сен ҳеч қандай савъат кўрсатолмадинг»,— деди қизга. Хопимнинг жаҳли чиқиб, қўлидаги удни отиб юборди.

— Биз қўлимиздан келганча айтдик, бирор ҳунаринг бўлса, марҳамат қилиб энди ўзинг кўрсат!— деди кўрга қиз.

— Бўлмаса, менга ҳали қўл тегмаган уд келтиринглар,— деди, кўр.

Мен хизматкорга буюриб, янги соз келтирдим. Чол уни созлади-да, мен эшитмаган бир куй бошлади-да, шу ккки байтга айтиб, куйлашга тушди:

Тун қорасин ёриб, учди олмай тия,
Севгилим биларди висол соатин.

«Эшигингда турган ёринг кирсинми?»
Деган сўзи шу пайт, оҳ печук ширин.

Қиз унинг бу ашуласини эшитди-ю, менга қиё боқиб:
«Бир соат ҳам сир сақлай олмабсан-да, келиб-келиб ора-
миздаги гапни шу сўқирга айтасанми?» — деди.

Мен хопимдан узр сўраб, бу ҳақда унга оғиз очмага-
нимни айтиб, қасам ичдим; унинг қўлларини ўпиб, кўк-
ракларини ёзиб, ёноқларини тишлай бошладим. Ниҳоят,
севгилимнинг чехраси очилиб, кулди. Кейин мен сўқир
чолга ўгирилиб: «Эшитайлик энди, қани ҳазрат!» — дедим.
Чол удни қўлига олиб, шу икки байтни куйлаб кетди:

Кўп кўрдим гўзаллар мушкбў кучоғин,
Ўндим хина қўйган қизил бармоғин.
Қитиқлаб кўкрагин апорин уздим,
Тишладим оҳиста олма ёноғин.

— Э севгилим, — дедим унга ҳайрон бўлиб, — бизнинг
ҳозир қилган ишимизни унга қим айтибдйкми?

Қиз воқеани тушунди шекилли: «Гапинг тўғри», — де-
ди.

Кейин биз кўрдан ўзимизни четроққа олдик. Шу пайт
кўрни заҳартанг қилиб, эшикка чиқмоқчи бўлиб қолди.
Хизматкорга: «Шам олиб, унинг олдида йўл бошлаб
юр!» — дедим.

Ташқарида кўр анча ҳаяллаб қолди, биз ундан ҳаво-
тир олиб қидирдик, лекин ҳеч ерда йўқ. Қизиқки, дарво-
залар ҳам берк бўлиб, калити даҳлизда эди. Мен ҳангу
манг бўлиб қолдим, қурғур, осмонга чиқдим ё ерга кир-
дим, билолмадим. Бундоқ ўйлаб қарасам, менга улфат
бўлган ўша кўр — иблис экан.

Кейин қиз жўнаб кетди, мен шоир Абу Нўвоснинг шу
шеърини эсладим:

Иблис гуруридан бўламан ҳайрон,
Қабиҳ пастлигидан яна юз чапдон.
Гурурдан Одамга қилмади сажда,
Аммо авлодига қўшмачи — мастон.

АБУ ИСҲОҚНИНГ ЙИГИТ БИЛАН БУЛГАН ҚИССАСИ

— Э шоҳ, мана бу ҳикояни ҳам эшитганман. Буни
Абу Исҳок гапириб берган эди.

— Кунлардан бир куни уйимда ўтирсам, бирдан эшик тақиллаб қолди. Дарҳол хизматкор чиқиб, ундан хабар олди-да, олдимга заъфарон юз бир йигитни бошлаб келди. У: «Кўндан бери сен билан кўришиш ниятида эдим, лекин вақти соати бугун экан, менинг сенда зарур ишим бор»,— деди.

— Қанақа ишинг бор, жиян?— дедим йигитга қараб. Йигит уч юз динор чиқариб, менинг олдимга қўйди-да, кейин: «Сендан ўтиниб сўрайман, мана шу динорни олиб, мен айтган икки байт шеърга куй боғлаб бер!»— деди. Мен унга: «Қани, байтингни айтиб кўр-чи»,— дедим. Йигит шеърини айтди...

Қисса шу ерга етганда тоғ отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Абу Исҳоқ ҳузурига ўша йигит кириб, уч юз динорини унинг олдига қўйди ва: «Мана шу динорларни олгин-да, мен айтган икки байтга куй боғлаб бер!»— деган экан у: «Қани, байтингни айтиб кўр-чи!»— дебди. Йигит мана шуларни айтибди:

Эй қалбим тирнар кўз, гувоҳим худо,
Дил дардига ёшинг айлагил даво!—
Тақдир рақибимиз томонда, энди —
Ерим кўролмасман гўрда ҳам ҳатто.

— Мен унинг бу байтларига куй тўқиган эдим,— деб гапини давом эттирибди Абу Исҳоқ,— у худди навҳа тортаётганга ўхшаб кетди. Мен уни ижро этган эдим, йигит эшитиб, ўзидан кетди. Бир оздан сўнг кўзини очиб: «Уни яна бир қайтар!»— деди. Мен унга ёлвориб: «Йўқ, энди айтмайман, айтсам, ўлиб қоласан»,— дедим, йигит бўлса: «Оҳ, қани эди, айтганингдек шу вақтда ўлсам!»— деди ва: «Қайтар!» деб ялиниб-ёлворинишга тушди. Унинг ҳолига раҳмим келиб, куйини яна қайтардим. У шундай бир қаттиқ оҳ тортиб юбордики, нақ эсхонам чиқиб, бечора энди ўлган бўлса керак, деб ўйладим. Дарров гулоб сепдим. Бир оздан сўнг ўзига келди ва кўзини очиб, туриб ўтирди. Унинг саломат қолганига шукур қилиб, динорларини олдига қўйдим ва: «Ма, буларингни ол-да, бу ердан туёгингни шиқиллатиб қол!»— дедим.

— Менга дунё керакмас,— деди йигит,— агар куйни тагин бир бор чалиб берсанг, яна шунча динор оласан.

Пулни эшитиб, кўнглим жавлон уриб кетди. Кейин йигитга: «Майли, мен куйни чалиб бераман, лекин учта шартим бор,— дедим.— биринчиси шуки, меникида қолиб оқатланасан, шунда рангингга ранг кириб, юзингга қон югуради; иккинчиси, дилингга ором берадиган шаробдан бир оз ичасан; учинчиси, ўз саргузаштингни гапириб берсан, шунда мен ҳам сени мафтун этган ўша куйни машқ қилиб бераман».

Йигит айтганимга унаб, шундай деди:

— Мен ўзим аҳли Мадинадапман. Бир куни ошна-оғайним билан сайр қилиб кезиб, Ал Ақиқа йўлидан юриб қолибман. Шунда қизлар орасида шамшод қомат бир гўзални кўриб қолдим. Улар то кеч киргунча, соя-салқинда сайр қилиб, кейин қайтиб кетишди. Шунда кўнглим жиз этганини биламан, борган сари дил жароҳати улгайиб кетаверди. Уйга қайтгач, одамлардан хўп суриштирдим. Лекин танийдиган ҳеч кимни тополмадим. Шундай қилиб, унинг ҳасратида куйиб, хаста бўлиб қолдим. Қариндошлардан бирига дардимни баён қилган эдим, у: «Хафа бўлма! Баҳор ҳали тугагани йўқ, ҳаво ёғиб, майсалар яна барра бўлса, қиз ҳам сайрга чиқади, шунда сен билан бирга мен ҳам бораман, ана ундан кейин билганингни қил!»— деди. Унинг гапидан бир оз тасалли топдим. Кўп ўтмай, ёмғир ёғди. Ал Ақиқа бўйлаб сел сувлари оқа бошлади. Одамлар водий кезгани чиқа бошлашди, биз ошна-оғайни, қавму қариндош ҳам сайрга чиқдик. Биз келиб илгариги жойимизда дам олиб ўтирган эдик, бирдан ўша қизлар ўтиб қолишди. Мен қариндош бир қизга: «Ху анови қизга бориб айт: мана бу байтни айтган ҳу анови киши жуда яхши одам экан, дегин»,— дедим.

Юракдан қон оқизди, ўқ отиб мужгонидип,
Кетди, аммо у дилимда қолди пз пайконидин.

Қиз унга мен тайинлаган гапни етказган эди, у: «Бориб айт: сўзига мана шу байт билан жавоб қайтарган аёл жуда яхши одам экан, дегин»,— дебди.

У мени ҳам хаста этмиш худди шундай ўқ келиб,
Сабр қилсак балки топгаймиз хабар дармонидип.

Мен шарманда бўлишимдан қўрқиб, бошқа гап қотмадим. Ўрнимдан турдим, у ҳам турди, аста-секин унинг

изидан борган эдим, қиз мени сездн. Шундай қилиб, мен унинг уйини ҳам билиб олдим: ўзи билан танишиб ҳам олдим, у менинг олдимга келиб турадиган, мен унинг олдида бориб турадиган бўлдим. Ниҳоят, орқаворотдан гап-сўз қилишиб, қизнинг отасининг қулоғига ҳам етказишибди. Шундан сўнг қанча уринсам ҳам, уни ҳеч учратолмадим, ноилож отамга арз қилдим. Отам қариндошларини йигиб, унашиш учун қизга совчи юборди. Шунда нон ушатгани борганларга қизнинг отаси: «Агар гап-сўз бўлмасдан олдин унашилганда, жоним билан рози бўлардим, лекин бу шармандаларнинг бунчалик эл оғзига тулганидан кейин одамларнинг гапини ростга чиқарамадми? Йўқ, унга қизимни эмас, тирноғини ҳам бермайман»,— дебди.

Мен унинг ҳикоясини эшитиб бўлгач, куйни япа чалиб бердим. Йигит менга ўз уйини кўрсатди ва шу куй муносабати билан орамизда яқинлик пайдо бўлди.

Бир гал Жаъфар ибн Яҳё зиёфат бериб, одатдагидек, мени ҳам таклиф қилди. Шунда мен ўша йигит шеърига тўқилган куйни чалиб, ашула қилдим. Жаъфар уни эшитиб, ғоят ҳаяжонланиб кетганидан бир неча қадаҳ май ичди. Кейин у мендан, «Оббо сен-эй, хўп қойил ашула айтдинг-да, бу куй кимники?»— деб сўраб қолди. Мен ўша йигит воқеасини гапириб бердим. У менга: «Ҳозир бориб, уни шу ерга бошлаб келасан»,— дея буюрди. Мен бориб, йигитни зиёфатга бошлаб келдим. Жаъфар унда саргузаштини сўраган эди, йигит бошдан-оёқ ҳаммасини гапириб берди, Жаъфар йигит гапларини қониб эшитгач: «Мен сенинг ҳимоячингман, ўша қизга сени албатта уйлантираман»,— деди.

Топг отгач, Жаъфар бориб, халифа Хорун ар-Рашидга бу қиссани тўла-тўқис, гапириб берган экан, унга жуламаъқул тушибди. Халифа ҳаммамизни йигиб, ашулапи эшитди ва ҳатто бир оз май ичди. Кейин у, Ҳижоз амирига хат йўллаб, ўша қиз ва унинг отасини ҳамда оилаларини ҳурмат-эҳтиром билан ўз ҳузурига боришни, аямай уларга сарф-харажат қилишни тайинлади.

Кўп ўтмай, улар Хорун ар-Рашид ҳузурига етиб келишди. Халифа қизнинг отасини чақириб, унга: «Қизингни ўша йигитга бер!»— деб буюрди ва хазинадан юз минг динар олиб берди. Пулни олган отаси ўз оила аъзолари олдида қайтди. Йигит севганига етишиб, ўша воқеа бўлиб ўтгунча Жаъфар надимларидан бири бўлиб қолди. Кейин йигит ўз хотини билан Мадина шаҳрига қайтиб кетди. Гап мана шу. Уларни худо раҳмат қилсин!..

ВАЗИР АБУ ОМИР ИБН МАРВОН ВА БИР
БОЛА ҲАҚИДА ҲИКОЯ

— Эй, саодатли шоҳ, ҳикоя қилишларича, вазир Абу Омир ибн Марвонга худди дурустроқ одам қуриб қолгандай насоролардан бир болани ҳадя қилишибди. Малик ал Носир буни пайқаб қолиб, боланинг хожасига: «Буни қаёқдан олдинг?»— деб савол берибди. Абу Омир: «Худо берди»,— дебди. Носир унга: «Бизни юлдузлар билан қўрқитиб, ойлар билан асир қилмоқчимисан?»— дебди.

Вазир дарҳол узр сўрабди. Кейин совға-саломлар йиғиб, ўша бола билан Носирга бериб юборибди. Шунда у болага: «Сен ҳам шу ҳадялар қаторига кирасан, агар зарурият бўлмаганида, сени бериб юбориб, анойи эмасдим»,— дебди. У бола билан шу икки байтни ҳам ёзиб юборибди:

Фалак томон ярқираб чиқиб кетди ойсимоп,
Лойиқ эрур бу ойга ердан кўра осмон.
Кўнгил нозик бўлса-да, рози бўлинг кўнгилдан,
Ўз қалбидан келганин кўрмаганман ҳеч қачон.

Вазирнинг бу иши Носирга маъқул тушибди ва сезгирлигига қойил қолиб, жуда кўп мол-дунё ҳадя қилибди, бу билан унинг обрў ва мартабаси ошиб кетибди.

Кўп ўтмай, вазирга дунёнинг энг гўзал қизларидан бирини совға қилиб қолишибди. Шунда вазир, одамлар буни ҳам Носирга билдириб қўйишса, яна илгаригидай ачитқи гаплар бўлади, деб хавфсирабди. Кейин у илгаригидан ҳам кўпроқ совға-салом, ҳадялар йиғиб, ҳаммасини қиз билан қўшиб Носирга жўнатибди...

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— вазир Абу Омирга қизни ҳадя қилишгач, у буни подшо эшитиб қолса, яна ўша ачитқи гаплар бўлиб юрмасин, деган андишага бориб, аввалгидан ҳам кўпроқ совға-саломлар билан қўшиб қизни унга юборибди. Вазир, қиз орқали ушбу байтларни ҳам ёзиб юборибди:

Хожам сенга юбордим қуёшимни ой билан,
Қўшилмакка борарди бул офтоб ой билан.

Ҳаётим-ла оят ичай шахт келтирар бу висол,
Бирга бўлгил беҳиштда, ўйна қоши ёй билан.
Олло ҳақи, сенга тенг йўқлигидек ҳукмирон,
Буларни ҳам ҳуснда тенги йўқ чирой билан.

Бундан сўнг вазирнинг мартабаси баттар ошиб кетибди. Кунлардан бир куни Абу Омир рақибларидан бири уни ғийбат қилиб: «Вазирнинг фикри-зикри ҳали ҳам болада, у илгари уни қанчалик яхши кўрган бўлса, ҳозир ҳам ўшанчалик севади-ю, лекин на чора, иложи йўқ-да»,— дебди. Носир ғийбатчига: «Тилим бор деб ҳар нарсани вайсайверма, йўқса, каллангнинг қопқоғини учириб юбораман»,— дебди-ю, лекин ўша вазирга ўша бола тилидан ўсмоқчилаб бир хат ёзибди: «Э мавлоно, биласанми, сен менинг якка-ягона улфатим эдинг. Гарчи ҳозир Султон билан улфат бўлсам-да, мен сен билан ўтиришни аъло кўраман. Лекин мен унинг ғазабидан қўрқаман, бир чора топиб, бу ердан мени халос қилиб ол!»

Носир хатни буклаб, кичкина бир болага тутқазар экан: «Бу хат фалон одамдан, буни султон кўргани йўқ, дегин»,— деб тайинлабди.

Бола Носирнинг айтганидек қилиб уни алдагач, Абу Омир хатни ўқиб кўриб, ичидан зил кетибди-да, хат орқасига шу байтларни битиб берибди:

Ҳаёт тажрибасин кўрган кишилар,
Фаланг комига кирмас луқма илаб.
Менинг ақлимни босмас ишқ ғубори,
Рақиблар феъли маълум менга, ёраб.
Чиқар жон тандину қайтиб киролмас,
Аё жон, энди ишқдан очмагил лаб.

Носир вазирнинг жавобини ўқиб, унинг матопатига қойил қолибди. Шундан сўнг Султон рақибу ағёрларнинг вазир ҳақидаги бўлмағур гапларига ишонмабди. Орадан бир оз ўтгач, Носир вазирдан: «Ростини айт, бу ёмонлик тузоқларидан қандай қилиб халос бўлдинг?»— деб сўраса, у: «Чунки ақлим севги тузоқларига илинмаган»,— деб жавоб берибди.

Ундан у ёғининг нима бўлганини худо билади.

Шаҳзода Ардашер ва Ҳаётуннуфус қиссаси

— Эй, саодатли шоҳ! Яна ҳикоя қилишларича, Шероз шаҳрида Сайфулаъзам исмли улуг бир подшо бўлган экан. У кексайиб анча ёшга бориб қолган бўлса ҳам, бирор фарзанд кўрмаган экан. Бир куни у, ҳаким ва табибларни йиғиб: «Ёшим анча улғайиб қолди, тутаётган ишим, мамлакат аҳволи ва ундаги тартиб-интизом ўзингизга маълум. Мендан кейин фуқароларим ҳоли нима кечаркин, деб хавотирдаман, шу вақтгача фарзанд кўрмадим»,— дебди. Шунда улар: «Сенга бир дори тайёрлаб берамиз, худо хоҳласа, шу фойда берар»,— дейишиб, ўша дорини тайёрлаб беришибди. Подшо уни истеъмол қилиб, хотинига яқинлашган экан, хотини ҳомиладор бўлибди. Ой-куни тўлиб, ой деса, ойдек бир ўғил туғибди. Подшо унга Ардашер деб от қўйибди. Бола ўсиб, катта бўлиб ўн беш ёшга киргунича илм ўрганибди.

Ироқ мамлақатида Абдулқодир деган бир подшо бўлиб, унинг тўлин ойдек Ҳаётуннуфус исмли қизи бор экан. У, эркакларни ёмон кўрар ва ҳеч ким унинг ҳузурида эркаклар ҳақида сўзлаёлмас экан. Улуг подшолар совчи юбориб, отасидан қизини сўрашар, отаси бу ҳақда оғиз очса, қизи: «Ҳеч қачон турмушга чиқмайман»,— дер экан.

Ардашер бу қизнинг таърифини эшитиб, унга уйлаштиришини отасидан сўрабди. У вазирини юбориб, сўратган экан, Абдулқодир қабул қилмабди. Вазири шоҳ ҳузурида қайтиб келиб, унинг рад қилгани ва ҳафсаласи пир бўлиб қайтиб келганини ўз подшоҳига айтибди. Бу гап Сайфулаъзам шоҳга оғир ботиб, қаттиқ ғазабланибди. «Мендек улуг подшо битта қизини сўраб одам юборсаму ўғлимни унга раво кўрмаса, бу қанақа гап?»— дебди. Сўнгра жарчига, аскарларни чодирдан чиқариб, зудлик билан урушга тайёргарлик кўришни буюрибди. «Абдулқодир шоҳ мамлакатини вайрон қилмай, одамларини қириб, ёстигини қуритмай, мол-дунёсини таламай қайтмайман!»— деб бақарибди. Бу гапни эшитган шаҳзода Ардашер ўрнидан

тура отасининг ҳузурига кирибди-да, унинг олдида ер ўшиб: «Эй, улуғ подшо, беҳудага урипма!»— дебди.

Қисса шу орға етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— подшо Сайфулаъзамнинг ўғли шаҳзода бу гапни эшитгач, отасининг ҳузурига кирибди-да, ер ўшиб: «Эй улуғ подшо, беҳудага ўзингни уриятирма! Баҳодир ва аскар тўплаб ортиқ сарф-харажат қилма! Албатта, сен увдан кучлироқсан. Унинг устига кўшин тортиб борсанг, юртини хароб қиласан. Одамлари ва баҳодирларини қирасан, мол-дунёсини талайсан, шоҳни ҳам ўлдирасан; отаси ва бошқаларнинг ўлимига сабаб бўлганини эшитгач, қизи ҳам ўзини-ўзи ўлдиради, у ҳолда мен ҳам ўламан. Усиз мен яшай олмайман!»— дебди. Шунда шоҳ:

«Эй, ўғлим! Бўлмаса бу ҳақда сен нима дейсан?»— деб сўрабди.

«Мен савдогар кийимини кияман-да,— дебди ўғли отасига,— ўзим бориб, у қизга етишиш чорасини кўраман, қани, кўрай-чи, ҳожатим раво бўлармикин?» Отаси: «Ўғлим, шу фикрга келдингми?»— деб сўраган экан: «Ҳа, отажон»,— деб жавоб берибди Ардашер.

Шунда отаси вазирини чақириб: «Э, вазири аълам, қалбим меваси — ўғлим билан бирга сафарга отлан, мақсадига эришув йўлида унга ёрдам бер, уни эҳтиёт қил ва тўғри йўл кўрсатиб, муродига етказ, менинг ўрнимга оталик қил!»— дебди. «Жоним билан, эй, шаҳаншоҳим»,— дебди вазир.

Сўнгра подшо, ўғлига уч минг олтин динор, қимматбаҳо тошлар, узук кўзлари, ёмби, ичимликлар, қимматли моллар ва жуда кўп тилла буюмлар берибди. Кейин ўғли, онасининг олдига кириб, қўлини ўшиб, фотиҳа сўрабди. Онаси фотиҳа берибди-да, ўша заҳоти хазинасини очиб, қимматбаҳо моллар, аёллар тақадиган зеб-зийнатлар, тилла буюмлар, ўтмиш подшолар замонидан сақланиб келаётган ва пулга топилмайдиган ҳамма нарсаларни чиқариб берибди. Шаҳзода ўзи билан бир қанча қул, хизматкор, от-улов ва йўлга керак бўладиган ҳамма нарсаларни олибди. Ўзи ҳам, вазир ҳам, улар билан бирга кетаётган бошқалар ҳам савдогар кийимини кийиб олишибди. Ардашер ота-она, қариндош-уруғ, ёру биродарлари билан

хайрлашибди. Шундай қилиб, ҳаммалари кечани-кеча,
кундузи-кундуз демай, чўл ва саҳроларни кезишибди.
Йўл узоқ туюлиб, Ардашер мана шу байтларни ўқибди:

Ажаб дардга йўлиққанман танам хаста, дилим вайрон,
Тополмай шум фалакнинг қилмишига чора-ю, дармон.
Муҳаббат аҳтиросидан намозхон бўлган ўхшайман,
Қилурман уйқусизлик бирла тунлар оҳ ила афгон.
Кўзим осмонда, юлдузлар сўнар бир-бир, чиқар офтоб,
Кўнайгай аҳтиросим кундузи ўзни уриб ҳар ён.
Висолига етолмасман, мажолсизман, таянчим йўқ,
Дилимда тоқатимни кўйдириб, кул қилди у ҳижрон.
Чидарман ҳарна ҳам бўлса, худо васлингни бергай деб,
Рақиблар бошига келгай, қиёмат шул куни осон.

Ардашер шу шеърни ўқиб, ҳушидан кетган экан, ва-
зир унинг юзига гулоб сепибди. Ўзига келгач, вазир унга:
«Эй шаҳзода, сабр қил. Сабр таги раҳмон, дейдилар. Мана,
мақсад сари кетяпсан-ку», — деб меҳрибонлик билан та-
салли берибди. Ниҳоят, у тинчланиб, жадал йўлга тушиб-
дилар. Шунда шаҳзодага йўл олислиги сезилиб, маҳбуба-
сини эслаб, шу шеърни ўқибди:

Ҳижрони чўзилмиш ҳаддан зиёда,
Юракда зўр олов олмиш аланга.
Оқарди сочим ҳам бу қайғу-ғамдан,
Урашур ахири оппоқ кафанга.
Хаёлим париси орзумнинг чеги,
Минг марта онт ичай сочи суманга.
Фақат бор аҳтирос сенинг учундир,
Оғир юк бўлса ҳам бу заиф танга.
Тунлардан сўрагил мижжа қоқдимми?
Кўз юммас раҳм эт, номинг айтганга.

Ардашер шеърни айтиб бўлгач, ишқ алангасининг
кучидан шикоят қилиб, қаттиқ фиғон чекибди. Вазир унга
ғамхўрлик қилиб, тасалли берибди, мақсадига етказишни
наъда қилибди. Улар йўл юриб, қуёш чиққанда Оқ ша-
ҳарга яқинлашибдилар. Шунда вазир шаҳзодага: «Эй
шаҳзода! Энди қувонавер! Қара, сен излаб келаётган Оқ
шаҳар ана шу!» — дебди. Шаҳзода қаттиқ севиниб, шу
ғазални айтибди:

Аё дўстлар бу ишқ савдосидин савдойи мажнунман,
Муҳаббат қонима синган қизиққонман, қизиққонман.

Йўқотиб ёри жонимни қаро кечлар чекиб фарёд,
Қуёш ботмоғидап то тонггача қон ёши гирёнман.
Агар ёр ўлкасидан эсса шаббода берур ором,
Ўшал онда фақат бир зумга мен гўё тирик жонман.
Кўзим селобидан тап ўприлиб киприк оқиб тушди,
Ботиб ботқоққа, тинни қутқазолмай зору ҳайронман.

Улар Оқ шаҳарга кириб боришгач, бой савдогарлар учун махсус бино қилинган саройни сўрабдилар, одамлар уларга йўл кўрсатибди. Улар ўзлари учун учта омбор банд этиб, калитларини олишибди-да, ҳамма молу матоларини омборларга жойлашгач, карвонсаройга келиб, дам олишибди. Сўнгра вазир шаҳзоданинг мушкулени осон қилиш тadbирини ўйлай кетибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— маълум бўлишича, вазир ва шаҳзода саройга тушиб, молларини омборларга жойлаб, хизматкорларини шу ерга қўйгач, ўзлари дам олибдилар. Сўнгра вазир, шаҳзоданинг мушкулени осон қилиш тadbирини ўйлай бошлабди. «Бошимга бир фикр келди,— дебди вазир шунда,— худо хоҳласа, бу фикр сенга қўл келар». Шаҳзода: «Эй тadbиркор вазир! Кўнглингга келганини қилавер, худо ақлингга барқарор қилсин»,— дебди. «Сенга базозлар растасидан бир дўконни ижарага олиб берсам,— дебди вазир,— сен шу дўконда ўтирсанг, албатта ким бўлишидан қатъи назар, ҳар қандай кишининг бозорга эҳтиёжи тушади. Дўконда ўтирсанг, одамлар сени ўз кўзлари билан кўришса, диллари сенга мойил бўлади, натижада мақсадингга эришув йўлини топасан. Чунки гўзал йигитсан, ҳамманинг сенга ҳаваси келади». Шаҳзода: «Билганингга қилавер»,— дебди.

Шунда вазир, ўша заҳоти ўрпидан туриб, энг қимматли кийимини кийибди, шаҳзода ҳам кийиниб, минг динор солинган бир ҳамённи ўзи билан олибди. Кейин иккови шаҳарни айланиб юришибди. Одамлар уларга қарар ва шаҳзоданинг ҳуснига ҳайрон қолиб: «Арзимаган бир қатра сувдан бу йигитни яратган зотга шарафлар бўлсин, йўқдан бор қилувчи худо таолога раҳматлар бўлсин»,— дейишармиш. Шаҳзода ҳақида одамлар ўртасида дув-дув гап юрибди, бирон: «Бу йигит, одам жинсидан эмас, ал-

батта, иззатли фаришта», — деса, биров: «Жаипатнинг дарвозабони бепарво бўлиб, бу гулом жаннатдан чиқиб келганми?» — дермиш. Шундай қилиб, одамлар буларга эргашиб, газмол бозорига борибдилар. Ниҳоят, улар бозорга кириб тўхташибди. Шунда буларнинг олдига салобатли, пуроний бир чол келиб, салом берган экан, улар алик олишибди. Чол уларга: «Эй, ҳурматли! Адо этиш шарафига муяссар бўла оладиган бирон юмушингиз йўқми?» — дебди. «Эй, шайх! Сен ким бўласан?» — деб сўрабди вазир. «Шу бозорнинг оқсоқоли бўламан», — деб жавоб берибди мўйсафид. Шунда вазир: «Эй шайх, маълуминг бўлсинки, бу йигит ўғлим бўлади, бунга шу бозордан бир дўкон очиб бермоқчиман. У олди-сотдини ва савдогарлар билан муомала қилишни ўргансин», — дебди. «Бош устига», — дебди оқсоқол.

Сўнгра оқсоқол шу заҳотиёқ бир дўконнинг қулф-калитини келтириб бериб, даллоларга уни супуриб-сидиришни буюрибди. Даллолар бу топшириқни адо этишибди. Вазир одам юбориб, дўконга қўйиш учун тагига туяқуш нари тикилган юмшоқ ва баланд курси, намоз ўқиш учун меҳрожига қизил тилларанг уқа тутилган кичкина гилам — жойнамоз олиб келибди. Шунингдек, мато ва газмоллар билан дўконни тўлғазибди.

Иккинчи кун ийгит дўконни очиб, ҳалиги курсига ўтирибди. Вазир дўкон олдига яхши кийимлар кийган икки гуломни, қуйироққа эса чиройли икки ҳабаш қулни турғизиб қўйибди.

Бундан олдин вазир йигитга: «Одамлардан сирингни яшир, бу албатта, мақсадга эришувингга ёрдам беради», — деб насихат қилган экан, сўнгра вазир хазиначининг олдида бориб: «Дўконда юз берадиган ҳамма воқеани ҳар куни менга билдириб турасан!» — деб тайинлабди.

Шундан кейин йигит дўконда худди тўлган ойдек бўлиб ўтириб, савдо қилаверибди. Унинг гўзаллигини бири-биридан эшитган одамлар бозорда ишлари бўлмаса ҳам унинг ҳусну жамоли, қадди-қоматини кўриш учун баззозлик растасига келишар ва уни шундай хушбичим қилиб яратган таңгрига тасбеҳ айтишармиш. Раста одам билан лиқ тўлиб кетганидан, йигитнинг олдида бормоқчи бўлган киши орани ёриб ўта олмасмиш. Шаҳзода эса ўзига тикилаётган халойиққа ҳайрон бўлиб, ўнг ва сўлига қарар ва саройга яқин кишиларнинг биронтаси билан алоқа боғлаб, у орқали подшо қизи тўғрисида маълумот олиб туришни орзу қилармиш. У, бу ниятини амалга оширолмай сиқилибди. Вазир эса, ҳар кун иш умидвор қилиб уни юпа-

таверибди. Авча вақтгача шаҳзода шу зэйл кун кечирибди.

Кунлардан бир куни дўконда ўтирса, орқасида ойдек иккита кавизи билан басавлат, нуроний, оғир табиат ва яхши кийинган бир кампир дўкон олдида тўхтаб, йигитга бир оз тикилиб тургач: «Бу талъатни яратган ва бу санъатни ясаган зотга тасбеҳ айтаман»,— дебди. Кейин у, салом берибди, шаҳзода ҳам алиқ олиб, уни ўз ёнига ўтқазибди. Шунда кампир шаҳзодага: «Э, гўзал йигит. Қайси мамлакатдан бўласан?»— дебди. «Эй, омажон! Мен Ҳиндистон томонданман, саёҳат учун бу шаҳарга келиб эдим»,— дебди шаҳзода. Шунда кампир: «Қандай молу матоларинг бор, подшоларга муносиб бирон яхши нарсанг бўлса кўрсат-чи!»— дебди. Бу гапни эшитган шаҳзода: «Яхши нарса истайсанми? Марҳамат, менда улўф зотларга мос келадиган ҳар нарса бор»,— дебди. «Эй ўғлим,— дебди кампир,— ўзи қиммат бўлсаям, кўрипиши чиройли, камёб нарсалар керак». «Ким учун сўраётганингни айтсанг, ўша одамнинг мартабасига муносиб нарсани сенга кўрсатаман»,— дебди шаҳзода. «Ўғлим, тўғри айтдинг!— дебди кампир,— нарсани мен шу ерларнинг эгаси, мамлакат подшоҳи Абдулқодирнинг қизи — гўзал Ҳаётуннуфус учун сўраяпман».

Кампирнинг гапини эшитгач, подликдан шаҳзоданинг юраги ёрилгудек бўлибди. У на хизматчиларига ва на қўлига буюрмасдан, ичига юз динор солинган бир ҳамённи олиб кампирга берибди-да: «Бу ҳамён кийимларингни ювдиришинг учун»,— дебди. Сўнгра қўлини бир бўхчага узатиб, ўн минг динор, балки ундан ҳам ортиқ турадиган кийимларни чиқариб: «Бу мамлакатингизга олиб келган нарсаларимдан»,— дебди. Кампир у кийимларни кўргач, ажабланиб: «Эй, расо сифатлар эгаси, булар неча пул туради?»— деб сўрабди. «Бепул бераман»,— дебди шаҳзода. Шунда кампир шаҳзодага миннатдорчилик билдиргач, яна: «Неча пул туради?»— деса, шаҳзода:

«Азбаройи худо! Булар учун пул олмайман,— дебди.— Агар малика маъқул қилмаса, булар ўзингга ҳадя бўлсин! Сени менга учратган худога шукур, вақтики келиб, бирон нарсага муҳтож бўлиб қолсам, менга ёрдам берарсан». Бу ёқимли гапдан, шаҳзоданинг жуда кўп карам ва эҳсонидан, ғоят боодоблигидан ажабланган кампир:

«Эй ҳурматли! Исмнинг нима?»— деб сўрабди.

«Исмин Ардашер»,— дебди шаҳзода.

«Бу шаҳзодаларга қўйиладиган исм-ку, сен бўлсанг савдогар кийимидасан!»— дебди кампир. «Отам севиб, шу

исмни қўйган, исм кешининг шоҳми, гадо эканини билдирмайди»,— дебди Ардашер. Кампир бу гапдан ажабланиб: «Эй, ўғлим, молингнинг пулини ол!»— деса, шаҳзода ҳеч нарса олмасликка қасам ичибди.

«Эй, суюклигим! Маълуминг бўлсинки, ростгўйлик энг улуг нарсадир,— дебди-да, кампир шаҳзодага:— менга қилаётган бу қарам ва аҳсонингни албатта бирон сабаби бордир, дилингдагини изҳор қил, бирон аҳтиёжинг бўлса, балки ёрдам берарман».

Шу пайт шаҳзода, кампирнинг қўлини олиб, сир сақлаш тўғрисида у билан шартлашибди-да, ҳамма дардини: шоҳ қизини севишини ва ўпани деб бу мамлакатга келганини бирма-бир баён қилибди. Шунда кампир, бош ирғаб:

«Мава бу рост гап! Лекин ўғлим, донишмандларнинг: «Биров менга бўйсунмасин десанг, уни машаққатли ишга буюр» деган мақоли бор,— дебди.— Гарчи хазиналарнинг қалити сенда бўлса ҳам, номинг савдогар, сенга бундан бўлак сифат беришмайди. Ўз савдогарлигингдан юқори-роқ амал истасанг, қози ёки амир қизини сўра! Нима учун замона шоҳининг қизидан бошқани сўрамайсан? Тўғри, у бокира, дунё ишларидан беҳабар, ўзи турган қасрдан бошқа жойни кўрмаган бир қиз. Еш бўлишига қарамай, фикри ўткир: ақлли-хушли, зийрак. У отасининг яккаю ягона фарзанди. Шоҳ уни жонидан ҳам азиз кўради, шунинг учун ҳам ҳар куни эрта билан қизининг қошига келиб, ҳол-аҳволини сўрайди. Қасридагиларнинг ҳаммаси ундан ҳайиқади. Ўғлим, сен айтган гапларни бирон киши унга айта олади деб ўйлама, гапиришга ҳеч кимнинг ҳадди йўқ. Ўғлим, азбаройи худо, бутун қалбим ва вужудим билан меҳрим сенга тушди. У қизга етишишингни ҳам истайман. Сенга бир нарсани айтмай, ҳожатингни чиқариш учун жоним ва молимни хавфу хатарга қўйишга тайёрман».

«Эй, онажон, менга айтаман деганинг нима эди?»— деб сўрабди Ардашер. «Мендан вазир ёки амир қизини сўра!— дебди кампир.— Буларни сўрасанг, ҳожатингни чиқара оламан, ҳеч ким бир сакраб осмонга чиқа олмайди».

«Онажон, сен ақлли хотинсан, ишнинг кўзини биласан! Кишининг боши оғриси, ҳеч вақт қўлини боғлайдиларми?»— деб сўрабди Ардашер. Кампир: «Йўқ»,— деб жавоб берибди.

«Ана шунга ўхшаш қалбим у қиздан бошқани истайди,— дебди шаҳзода,— унга етишга олмасам, азбаройи

худо, унинг йўлида қурбон бўламан. Онажон, мусофирлигимга ва кўз ёшларимга раҳминг келсин».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Э, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Эшитишимча, шаҳзода Ардашер кампирга: «Худо ҳаққи, мусофирлигимга ва кўз ёшимга раҳминг келсин»,— дебди. Кампир эса: «Эй, ўғлим, азбаройи худо, бу гапингдан юрагим пора-пора бўлмоқда, лекин ҳеч иложим йўқ»,— дебди. «Ҳеч бўлмаса мендан унга хат элтиб, мен учун унинг икки қўлини ўпишингни илтимос қиламан»,— дебди шаҳзода. Шунда кампирнинг шаҳзодага раҳми келиб: «Қани, ёзсанг ёз! Майли, элтиб берай»,— дебди.

Буни эшитган шаҳзода севинч-қувончга тўлиб, पोшапиша сиёҳ ва қоғоз чиқарибди-да, мана шу байтларни ёзибди:

Ҳаётуннуфус, сен туғдир висол учун иштиёқ,
Қанчалаб тош кўнгилни мум айламиш бу фироқ.
Фароғатда яшардим, ҳаётим хўп роҳатда,
Ҳаяжонда дилу жону танам хаста, фикр тарқоқ.
Айрилмади мендан ҳеч уйқусизлик бутун тун,
Алам, қайғу тун билан менга бўлди ўйинчоқ.
Алам чеккан ошиққа раҳм қилгил ҳар қачон,
Ҳеч қуримас кўзлари қаҳрабодир гул ёноқ.
Тонг отганда эрталаб дарҳақиқат ҳаммаси,
Узоқ йўлга тушарлар висол учун оч, чанқоқ.

Шаҳзода хатни ёзиб бўлгач, буклаб ёпибди-да, кампирга берибди, кейин қўлини сандиққа узатиб, ичига юз динор солинган бошқа бир ҳамённи кампирга узатибди-да: «Шу динорларни канизакларга бер!»— дебди. Кампир бўлса ҳайронликда қолиб: «Сендан шунча динор олгани кўрқаман»,— дебди. Шаҳзода кампирдан миннатдор бўлиб: «Ҳеч тортинмай олавер!»— дебди.

Кампир ҳамённи олиб, шаҳзоданинг қўлини ўпибди-да, тўғри Ҳаётуннуфус ҳузурига бориб:

«Эй, ҳурматли маликам! Сенга бир нарса келтирдим, бу хил нарса бизнинг мамлакат аҳлида йўқ, буни ер юзидан тенги топилмайдиган гўзал бир йигитдан олиб келдим»,— дебди.

«Эй энагам, у йигит қаердан ўзи?» — деб сўрабди малика.

«Хиндистон томондан, — дебди кампир. — У, тилла инак билан тикилиб, дуру гавҳар қадалган, баҳоси Эрон ва Рум мамлакатига тенг бу зарбоф кийимларни мендан бериб юборди», — дебди кампир ғоят усталик билан. Кейин беҳисоб, қимматбаҳо тош ва жавҳарлар қадалган зарбоф кийимларни ёзиб юборган экан, қаср ёришиб кетибди. Қасрдаги кишилар эса бундан ажабланишибди. Қанча ўйламасин, малика бу кийимга баҳо қўёлмабди, фақат: «Отам мамлакатининг роса бир йиллик хирожига тенг келади», — деган фикрга келибди-да, кампирдан:

«У савдогар ўз мамлакатимиз кишисими ёки мусофирми?» — деб сўрабди.

«Эй, ҳурматли маликам, — дебди кампир, — у мусофир, яқиндагина шаҳримизга келибди. Азбаройи худо, унинг ажойиб хизматчилари бор, у, гўзал юзли, муътадил қадду қоматли, яхши хулқли, кенг яғрипли бир йигит экан, сену ундан бошқа гўзалроқ инсон боласини кўрган эмасман».

«Баҳосига пул етказиб бўлмайдиган бу кийимнинг бир савдогар қўлида бўлиши қизиқ иш-ку! — дебди малика. — Буни сендан бериб юборган киши баҳосини айтмадими, энага?»

Эй маликам, баҳосини айтмади. Аммо, пул олмайман, бу мендан шох қизига ҳадя. Бу кийим ўша қиздан бошқага ярашмайди, деб берган тиллаларингни қайтарди ва пул олмасликка қасам ичиб: «Агар буни малика маъқул қилмаса, ўзинг ола қол», — деди.

«Азбаройи худо! Бу, жуда зўр сахийлик ва улур қарам-ку! — дебди малика. — Бунинг кейинидан бирор фалокат юз бермаса, деб қўрқаман, энага! Нега ундан сўрамадинг? Бирон нарсага эҳтиёжи бўлса, биз уни адо этар эдик».

«Ундан, нима ҳожатинг бор, деб сўрасам», — дебди кампир. — Мана шу қоғозни менга бериб: «Буни маликага олтиб бер!» — деди. Малика қоғозни кампирдан олиб очибди-да, охиригача ўқиб, кайфияти бузилибди. Унинг ақли қочиб, ранги ўчиб, кампирга: «Лаънат сенга, эй энага! — дебди. — Шох қизига шундай гапларни айтадиган у итга нима деса бўлади, мен киму, у ит ким. Менга хат ёзишга у қандай журъат этди? Замзам ва Ҳатим¹ эгаси худо урсин, агар тапгридан қўрқмаганимда, одам юбориб, у итнинг қўлини орқасига боғлатар эдим-да, қулоқ-бурнини

¹ Ҳатим — Қазбанинг шимоли-ғарбдаги девор. Шу девор билан Қазба дарвозаси оралиги муқаддас ҳисобланади.

кестириб, расвойи олам қилардим. Чиқартириб дўкони турган растанинг дарвозасига остирардим».

Бу гаплардан кампирнинг ранги ўчиб, қалтираб, тили тугилибди. Кейин ўз-ўзига далда бериб, маликани кўндирмай иложим йўқ, деб ўйлабди-да:

«Эй ҳурматли малика, илойим яхшилик бўлсин!— дебди.— Нима деб ёзибди, мунча бетоқат бўляпсан? У ўзининг ҳожатмандлиги ва айбсиз тортган ситамларидан шикоят қилиб, сенинг аҳсонингдан ёки бошидаги аулматни кўтаришингдан умидвор бўлмабдими?»

«Эй энага, мактубда бундай гаплар йўқ, аксинча, шеър ва бемаъни гаплардан иборат,— дебди малика.— Лекин эпагам, у ё ақлсиз, жипни, ё ўзини ўлдиришни мақсад қилиб олган ноумид, ё мўлжаллаган мақсадига эришмоқ учун қудратли, улуғ бир подшодан ёрдам олган, ёки мени шаҳарнинг бузуқ ва ким истаса висолим унга насиб бўлаверадиган аёлларидан деб эшитиб, шунақа бемаъни шеърлар ёзиб юборган».

«Эй ҳурматли малика, азбаройи худо, тўғри айтдинг,— дебди кампир,— лекин у онгсиз итга эътибор берма, сен тепасидан қуш ҳам, шамол ҳам ўтолмайдиган баланд, мустаҳкам ва беҳоватир қасрда ўтирибсан, у бўлса бир дарбадар! Сен унга бир хат ёз, хатда уни ўхшатиб роса қойи, қўрқит, ўлимни кўзига кўрсатиб қўй. Унга: «Эй дирҳам ёки динор илинжида умр бўйи дашт ва чўлларни кезувчи савдогарлар ити! Қаердан танийсанки, сен менга хат ёзасан? Агар уйқунгдан бедор бўлмасанг ва мастлигингдан ҳушингга келмасанг, сени дўконинг турган раста дарвозасига остираман»,— деб ёзгин дебди.

«Хат ёзсам умидвор бўлади, деб қўрқаман-да», дебди малика.

«Унинг қанчалик қадри ва қанчалик даражаси борки, сендан умидвор бўлади? Сен унинг умидини узиш ва қўрқитиш учун ёзасан»,— дея то малика давог ва қалам ҳовирлатиб шаҳзодага мана бу байтларни ёзмагунча, тинмай алдай берибди.

Эй, тунлари бедор чеккан уқубат,
Эй, кўнглини эзган гурбат, маломат.
Не деб ойдан висол талаб этасан,
Бу ораунгга етмай ўтиб кетасан.

Сени йўлга солиб айлай насихат,
Бу йўлдан қайт, бунда ваҳму фалокат.

Яна талаб этар бўлсанг, сен висол,
Бало тушар бошга, топурсан завол.

Ақлли бўл, зийрак бўлу билимдон,
Шеърим билан насиҳатим ол, инсон.
Қасам ичдим пратгувчи помига,
Келма энди аждаҳонинг комига.

Энди бундай сўзларингдай қайтмасанг,
Михлатиб қўйғум оғочга мен тарағи!

Малика ушбу мактубни буклаб, кампирга берибди.
Кампир эса уни шаҳзоданинг дўконига элтибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя ай-
тишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— эши-
тишимча, кампир Ҳаётуннуфусдан хатни олиб шаҳзодани
излаб борса, у дўконига экан. Кампир дарҳол малика
мактубини Ардашерга берибди-да: «Хатинг жавобини
ўқи!— дебди.— Лекин шуни билки, малика хатингни ўқиб,
қаттиқ ғазабланди, мен уни гап билан юпата-юпата, ни-
ҳоят, мана шу жавобни ёздирдим».

Шаҳзода севиниб хатни олибди-ю, ўқиб кўриб, фарёд
уриб юборибди. Кампирнинг юраги ачиб:

«Эй, ўғлим! Худо кўзингдан ёш оқизмасин ва қал-
бингни ғамгин этмасин! Ахир ошиқлигингни билдириб
шундай қўпол гаплар ёзилган хат юборганингдан кейин
бундан кўра, лутфли жавоб қанақа бўлади?»— дебди.

«Э онажон,— дебди йигит куйиб,— у ўз хатида мени
ўлдириш, осиш билан қўрқитса, хат ёзишни ман қилса,
энди бундан кўра қандай нозикроқ ҳийла қўллайман?
Худо ҳаққи! Мен учуп ҳаётдан ўлим яхши. Лекин яна
бир мактуб битай, шуни унга етказиб, яхшилик қили-
шингни сўрайман».

«Майли, ёз! Муродингни ҳосил қилиш йўлида жоним-
ни гаровга қўйиб, ҳатто ҳалок бўлсам ҳам жавоб хатинг-
ни унга етказишни бўйнимга оламан»,— дебди. Шаҳзода
ундан мийнатдор бўлиб, қўлларини ўпибди-да, маликага
шу байтларни ёзибди:

Севгим учун ваъда қилдинг ўлим изми жонона,
Ўлсам, ором олар эдим, шундай бўлса пешона,

Ошиқ учун ўлим яхши, севгилиси қувласа,
Ошиқ учун ўлим яхши, ҳаёт бўлса ғамхона.
Ҳимоясиз қолган ошиқ карамингиз гадоёй,
Боқинг қиё, ахир, сизнинг ишқингизда сарсона.
Қандай фикр ғолиб келса, шундай бўлсин ишингиз,
Мен қулингиз, барча қуллар каби ҳушдан бегона.
Сизсиз сабрим тугар бўлса, мен бечора пайлайин,
Қандай бутун қолур дилим, қандай бўлур паймона.
Ишқ дардига даво борми, карамингиз бўлмаса,
Афв айлангиз бу бедаво, ишқингизда девона.

Шаҳзода хатни буклаб, кампирга берибди; яна унга ҳар бирининг ичига юз динор солинган иккита ҳамён узатса, у олишдан тортинибди, шаҳзода қўймагач, кампир ҳамёнларни олиб: «Душманларингни таҳқир этиш учун албатта сени мақсадингга эриштираман»,— дебди-да, Ҳаётуннуфус ҳузурига бориб, хатни берибди.

«Бу нимаси, энага?— дебди малика.— Биз, бир-биримизга хат ёзишамиз-да, сен бориб келаверасанми? Сиримиз очилиб, шарманда бўлмасак, деб қўрқаман».

«Эй, ҳурматли малика! Бундай бўлиши мумкин эмас,— дебди кампир,— бунақа гапларни тарқатишга кимнинг ҳадди сиғади?»

Малика кампирдан хатни олиб ўқиб, маъносига тушунгач, қарсак уриб: «Бир балога йўлиқадиган бўлдик, қаёқданам бу йигит келиб қолди?»— дебди. «Эй, ҳурматли малика,— деб юпатибди кампир уни.— Оғзингга келганча уни ҳақоратлаб хат ёз. Бундан кейин менга хат юборсанг, бўйинингни узаман, деб айт!»

«Эй, энага! Бундай дўқлар билан унинг хат ёзишдан тийилмаслигини биламан, ундан кўра, ёзмаслик яхшироқ, агар у ит, илгариги дўқим билан ўзига келмаса, бўйинини узаман»,— дебди малика.

«Мана шуни унга эслатиб хат ёз!»— дебди кампир.

Малика даво, қалам олдириб келиб, шаҳзодага дўқ билан шу байтларни ёзибди:

Висолим иштиёқида куйиб кул бўлмоғинг осон,
Фалакнинг зулму андуҳин татиб ҳам кўрасан, иссон.
Адашган одамизод кўк сари илгинг чўзиб кўргил,
Етарму ойга дастинг ё қолурмусан бўлиб ҳайрон?
Сени ўтда кабоб айлаб, қилич-ла қийма қилдиргум,
Ўшанда руҳинг осмонга танангдан учгуси волон.
Агар ойга етай десанг оралиқ бил, жуда олис,
Оқаргуси сочинг бунда тананг сомён каби пайҳон.

Қулоқ сол маслаҳатима: унут бу аҳтиросингни,
Бу ишлардин қўлингни юв, омон бермас сенга ҳеч он.

Алланечук бир ҳолга тушган малика, ниҳоят, хатни
буклаб кампирга берибди. Кампир хатни олиб, шаҳзода
олдига борибди-да, унга топирибди. Шаҳзода кампирдан
хатни олиб ўқиб, индамай бошини қуйи солиб, бармоғи
билан ер чизаверибди. «Эй, ўғлим, нега индамай бежавоб
қолдинг?»— дебди шунда кампир. «Эй, онажон,— дебди
шаҳзода,— у мени шундай қўрқита берса, борган сари
қаҳру ғазаби оша берса, нима ҳам дея оламан?»

«Мақсадингни айтиб, унга хат ёз!— дебди кампир.—
Мен сенинг ёнингни оламан, кўнглинг тўқ бўлсин, албат-
та, икковингни бир-бирингга қовуштираман».

Шаҳзода, кампирдан миннатдор бўлиб, маликага шу
байтларни ёзибди:

Қаттиқ кўнглилар зулмидин ишқ аҳлини сақла, худо,
Йону дилин бул йўлга тикканга висол этгил ато.
Кўз ёшидан бўлгон яро, икки қадоқ мисли хино!
Тунлар узун-ку, уйку йўқ, номанг менга меҳриғиб.
Вахтим қаро қилди фироқ, раҳм айла тушлар бўл чироқ,
Кўрларга бўлгил кўз-қароқ, бир сўз ила бергил жило.
Тонг отди-ю, мен уйқусиз, кўз ёшларим бўлди денгиз,
Денгизга чўккан бўлса-да, гавдам эрур сизга фидо.
Севган юракка йўқ бало, қўрқмас ўзин қилгон фидо,
Қалби истагин этма адо, ул бир асири мубтало.

Шаҳзода хатни буклаб, кампирга берибди-да: «Қўл
ювишинг учун сув пули»,— деб уч юз динор тутибди.
Кампир шаҳзодадан миннатдор бўлиб, унинг қўлларини
ўпибди-да, йўлга тушибди. Ниҳоят, малика ҳузурига ки-
риб, хатни унга берибди. Малика хатни олиб ўқигач, улоқ-
тириб юборибди. ўрнидан туриб, тилладан ипланиб, қим-
матбаҳо тошлар қадалган кавушини кия отасининг қасри
томон йўл олибди. Унинг икки қоши ўртасидаги ғазаб
туғунини кўриб, ҳеч ким аҳволини сўрашга ботинолмаб-
ди. Қасрга бориб суриштирса, канизаклар ва сарой аҳл-
лари: «Отанг овга чиқиб кетган»,— деб жавоб беришибди.
Малика, худди яраланган оҳудек у ердан қайтибди ва
ишатидап тушиб, чеҳраси очилмагунча, уч соат чамаси
бировга гапирмабди.

Унинг ёришганини кўрган кампир аста олдига бориб
ер ўпибди-да: «Эй, ҳурматли малика, шарафли қадамла-

ришғи қай ерга еткиздинг?» — деб сўрабди. «Отам қасрига бордим», — деб жавоб берибди у. Шунда кампир:

«Эй, ҳурматли маликам, ҳожатингги ҳеч ким чиқаролмадими?» — деб сўраган экач, малика: «Ўша савдогарлар итидан содир бўлаётган можарони отамга айтиб, савдогар растасидагиларнинг ҳаммасини тутдириб, ўз дўконига осдириш ва биронта мусофир савдогарни шаҳримизда туришга йўл қўйдирмаслик учун борган эдим», — дебди.

«Эй, ҳурматли малика! Фақат шу иш билан бордингми?» — деб сўрабди кампир.

«Ҳа, шунга борган эдим, лекин уни тополмадим, аксига овга кетган экач, унинг овдан қайтишини кутаман», — дебди.

«Эй ҳурматли малика! Ҳамма нарсани эшитиб, билиб турувчи худога шукур, сен жуда ақлисан! Ҳеч кимга изҳор этиб бўлмайдиган сирни қандай қилиб отангга билдирдинг?» — дебди. «Нега изҳор этиб бўлмас экан?» — дебди малика.

«Борди-ю, — дебди кампир, — қасрда отангни учратиб, бу гапдан воқиф қилганингда, у амр қилиб юбориб, савдогарларни ўз дўконларига осдирса, одамлар кўриб: «Нега уларни осдилар?» — дейишади-ку! Бунга жавобан кишилар: «Улар шоҳ қизини йўлдан урмоқчи бўлган экачлар», деган миш-миш тарқалмайдими?» — дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — эшитишимча, маликага: «Бу гапни отангга билдирганингда, — дебди кампир, — у савдогарларни осдирса, одамлар кўриб, осилиш сабабини сўрамайдиларми? Сўраганларида кишилар: «Улар шоҳ қизини йўлдан урмоқчи бўлган экачлар», — дейишмайдими? Шунда одамлар сенинг ҳақингда миш-миш гап тарқатадилар. Чуновчи баъзилари: «Малика қасридан гойиб бўлиб, ўн кунгача савдогарлар билан бўлибди, улар малика билан хўп айш-ишрат қурибдилар», — деса, баъзи бирлари бошқача гап тарқатадилар. Эй, ҳурматли саидам, кишининг номуси бамисоли бир оппоқ сут — озгина гард уни лойқатади. Ёки мисоли ярақлаб турган бир ойна, синса қайтиб бутун бўлмайди. Эй, ҳурматли малика, зинҳор бу сирни отангга ёки бошқа бировга билдира кўрма, номусга қоласан! Одамларга айтиш-

нинг ҳеч қандай нафи йўқ. Уткир ақлинг билан шу гапимни ўйлаб кўр! Агар гапимнинг тўғрилигига ишонмасанг, билганингни қилавер!» — дебди.

Малика кампирнинг гапларини ўйлаб кўриб, унинг жуда тўғри эканини англабди-да унга:

«Эй энага, гапларинг ҳақ, лекин юрагим ғазаб билан тўлган-да», — дебди. «Бу гапни шов-шув қилмаганинг худойи таолога ҳам хуш келади, — дебди кампир, — лекин бошқа бир гап бор, биз сурбет савдогарлар итига индамай қололмаймиз, унга хат ёз ва хатда: «Эй, савдогарларнинг хасиси, агар шоҳни учратган бўлганимда, сени ва ҳамма қўшни дўкондорларни аллақачон осдирган бўлардим, лекин ҳали сенга ғазабим қайтгани йўқ, худо ҳаққи! Агар яна шунақа бўлмағур гапларни ёзсанг, ер юзидан изингни йўқотаман», — дея унга қаттиқ тег! Шунда уни бу йўлдан қайтариб, ғафлатдан огоҳ қиласан. «Шундай гаплар билан у шаштидан қайтармикин?» — дебди малика. «Мен унга ҳамма воқеани гапириб тушунтирсам, албатта қайтади», — дебди кампир.

Шунда малика давог ва қалам келтиртириб, шахзодага мана шу байтларни ёзибди:

Висолим орзусин сен ўзинга одат этмишсан,
Қилиб энди талаб биздин яна ғафлатга кетмишсан.
Киши ўз кўрлиги бирлаи ўзини нобуд этар доим,
Бу орзунинг билан энди фалокатларга етмишсан.
На султон, на наимдурсан, на куч, на қудратинг бордир,
На ёрдамчи, на ҳомий бор, уруб лоф кулфат этмишсан?
Оқаргай эрди сочи гар бу ишни бошқалар қилса,
Сабаб недур билиб бўлмас, нечук сен журъат этмишсан.
Кечирдим барча қорингги йиғиб ақлингни ўйлаб кўр,
Ўзингга балки келгайсан, бу ишдин энди қайтгайсан.

Кейин малика хатни кампирнинг олдига қўйиб: «Эй энага, у итни тийиб қўй, калласини узиб, гуноҳга қолмайлик!» — дебди.

«Эй ҳурматли малика, азбаройи худо, уни ҳол-жонига қўймайман», — дебди-да, хатни оляб йўлга тушибди. Ниҳоят, Ардашер олдига бориб унга салом берган экан, у ҳам саломига алик олибди. Кампир унга хатни берибди, у ўқиб бошини чайқабди-да:

«Биз худоники, албатта, олдига қайтамиз, онажон! Энди нима қиламан? Сабри тоқатим тугади, танамда дармон қолмади-ку!» — дебди.

«Эй болам! — дебди кампир, сабр қил! Шояд худо бун-

дан кейин бирон мурувват кўрсатса, дилингдагини ёзиб бер! Сенга жавобини олиб келаман, ўзингни бардам тут, ғамга ботма, худо хоҳласа, албатта, икковингни бир-бирингга қовуштираман».

Шунда Ардашер кампирни дуо қилиб, маликага қуйдаги байтларни ёзибди:

Топмас эрсанг ишқ дардига табиб,
Эҳтиросим келтирур менга ажал.
Кўксим ичра бор аланга доимо,
Ҳам кеча, ҳам кундузи қилди амал.
Нега мен қўрқай, ўз орзуим учун,
Ё бул орзу юзни ўгирган маҳал.
Холиқимдан илтижо қилдим мудом:
«Дилда васли истаги қилди касал,
Ул пари васлин менга қилгил насиб,
Ё бу жоним тан аро қилма қамал».

Шаҳзода Ардашер хатни буклаб, ичига тўрт юз дипор солинган бир ҳамён билан кампирга берибди. Кампир уларни олибди-да, малика ҳузурига бориб хатни узатган экан, у олмай: «Бу қанақа қоғоз?»— деб сўрабди. «Эй ҳурматли малика, ўша ит савдогарга юборган хатинг жавоби»,— дебди кампир. «Мен тайинлаган гапларни айтиб, ўйи тиймадингни, ахир?»— деб сўрабди малика. «Гапларингни айтдим, унинг жавоби мана шу-да»,— деган экан, малика кампирдан хатни олиб охиригача ўқибди, кейин кампирга қараб: «Уни бу йўлдан тийиб гапирган гапларингнинг натижаси шуми?»— деган экан, кампир: «Хатида, ундай ишларидан тавба қилиб қайтиш ва ўтмиш гуноҳидан узр сўраш тўғрисида ҳеч нарса айтмабдими?»— деб сўрабди. «Азбаройи худо, ҳеч нарса демабди, балки ўша аввалги гапларини ошириб-тошириб ёзибди»,— дебди малика. «Шунақами, бўлмаса унга хат ёз»,— дебди кампир.— Мен уни нима қилаётганимни тез орада биласан. «Хат ҳам, жавоб ҳам керак эмас»,— дебди малика. «Албатта бир жавоб ёзишинг лозим, шу билан мен уни қойиб, сендан умидини узиб қўяман»,— дебди кампир. «Хат олиб бормай умидини узавер!»— дебди малика. «Унинг умидини узишим учун албатта хат олиб боришим лозим»,— дебди кампир.

Шунда малика давог ва қалам сўраб, Ардашерга мана шу байтларни ёзибди:

Таъна-ю, танбеҳ сенга этмас асар,
Қанча ёздим бу ишинг, деб пурхатар:

Сўзга бовар қилмасанг афв этмагум,
Ошиқ эрсанг, барчага берма хабар.
Сўзларингга қайтар эрсан сен яна,
Жарчилар қатлигга жар солгай саҳар:
Борлигинг боду шамолга айланур,
Бошинг узра тўпланур кўп қарғалар.
Яхшиликча қайт бу йўлдан, бўл омон,
Ё ҳалок қилгум, бу йўлдин эт ҳазар.

Малика хатни ёзиб бўлгач, ғазаб билан уни кампирга қараб отибди. Хатни олган кампир йўлга тушиб, Ардашер олдига борибди. Ардашер кампирдан хатни олиб то охиригача ўқиб, маликанинг кўнгли юмшаш ўрнига баттар ғазабга келаётганини, унга етиша олмаслигини билибди-да, маликанинг хатига жавобан хат ёзиб, уни баттар хуноб қилиш пайига тушибди. Шунда Ардашер мана шу ғазални ёзибди:

Етти пирга сизиниб, қилай сендан илтижол
Бу севгининг жавридан нажот бергил, эй худо.
Маълум сенга ишқ ўти ўртамоқда юрагим,
Раҳму шафқат қилмайди менга ҳеч ул маҳлиқо.
Мусибатим кўриб ҳам юмшамайди тошжуран,
Танам заиф, чўзилур яна қанча бу бало.
Ишқининг гирдобиди ҳалокатим яқиндур,
На таянчим бор менинг, на бирор дўст, ошно.
Тун чўкиши билан мен тўшагимга ётаман,
Кўздан жала ёгади, уйқу йўқдир мутлақо.
Бу севгидан мен шўрлик ҳеч фароғат топмадим,
Қайдан топай фароғат сизда йўқдир ҳеч вафо.
Ҳижрон қуши, хабар бер, мени этмай интизор.
Ёримнинг ҳам бошида борми шундай можаро?

Ардашер хатни буклаб, ичига беи юз динор солинган бир ҳамён билан кампирга берибди. Кампир хатни олиб, йўлга тушиб, малика ҳузурига келибди-да, хатни унга толинирибди. Малика хатни ўқиб, маъносини тушунгач, улоқтириб ташлаб, кампирга:

«Эй, бадбахт кампир!— дебди малика.— Унга яхшилиқ қилиб, мени лақиллатишинг натижасида унга кетма-кет хат ёздим, сен орамизда бўзчининг мокисидай қатпаб, ҳадеб хат ташийвериб, бутун бир саргузаштга сабаб бўлдинг. Ҳар гал хат олиб кетаётганингда: «Уни бу ёмон қилиқдан тияман ва хат ёзишини бас қиламан»,— дейсану, бояги-бояги жавоб хат келтирасан. Бас, маълумки, бу

сўзларни ееп менинг унга хат ёзишим учунгина айтар экансан-да! Эртаю кеч орамизда юра-юра, ахири номусга қолдирдинг! Ҳой, хизматчилар, кампирни ушланглар!» Шундай қилиб малика Ҳаётуннуфус қулларига кампирни савалашни буюрибди. Шунда қуллар кампирни то бада-нидан қон чиқиб, ўзидан кетгунича уришибди. Малика канизакларга: «Хушидан кетиб ётган кампирни судранг-лар» — деб буюрибди. Улар кампирни оёғидан судраб, қаср эшигига олиб борибдилар. Малика бир канизакни унинг тепасига қўйиб: «Кампир ўзига келганида, малика қасамёд қилиб, доям қайтиб бу қасрга келмасин ва кў-ринмасин! — деди, агар яна кирсанг сени муқаррар ўлим-га буюрармиш» дейсан деб тайинлабди. Кампир ўзига келгач, ҳалиги канизак, маликанинг гапларини унга ай-тибди. «Зорим бору зўрим йўқ», — дебди кампир.

Кейин канизаклар уни саватга солиб, ҳаммолга кў-тартириб, ўз уйига юборибдилар. Малика эса табиб юбо-риб, то кампир соғайгунича ғамхўрлик қилиб, даволашни буюрибди. Табиб, маликанинг буйруғини бажо келтириб, уни даволабди. Кампир соғайгач, хаширига миниб, Арда-шер олдига борибди. Ардашер кампирнинг келмай қўйга-нидан жуда хуноб бўлиб, унинг бирон хабар келтиришини кутаётган экан. Кампирни кўргач, пешвоз чққиб, салом берибди ва унинг беморлигини билиб, ҳол-аҳвол сўраган экан, у ҳамма воқеани айтиб берибди. Бу аҳвол Арда-шерга оғир ботиб, қарсак урибди-да: «Сенинг ташвишинг оғир қайғу бўлди, лекин онажон, маликанинг эр кишилар-ни ёмон кўришига сабаб нима?» — деб сўрабди.

Кампир ҳикоя қилиб берибди.

«Эй болам! Шунин билгинки, — дебди у, — маликанинг ажойиб бир богчаси бор, ер юзида ундан яхшироқ богча йўқ. Иттифоқо, малика кечаларнинг бирида шу богда ух-лаб ётиб туш кўради. Қараса, бир овчи тузоқ қўйиб, унинг теварагига дон сеппиб, бирор қуш илинишини пойлаб ўтир-ганмиш. Бир оздан кейин, ҳалиги донларни териб ейинг учун бир қанча қушлар келишибди. Шунда, бир нар қуш тузоққа тушиб типирчилайверибди. Қолган қушлар ва улар орасидаги унинг модаси ҳам учиб кетибди. Кўп ўт-май, модаси нарининг оёғидаги тугунни ечгани тузоқ олди-га келибди-да, тумшуги билан тугунни чўқилай-чўқилай, ахийри уни қутқазибди. Бу вақтда овчи мудраб ўтирган экан. Уйғониб қараса, тузоқ бузилиб ётганмиш, уни ту-затиб, яна дон сеппиб узоқроққа бориб ўтирибди. Бир оз-дан кейин ҳалиги қушлар қайтиб учиб келишибди-да, мо-да қуш ва унинг нари ҳам тузоқ устига ёпирилиб дон-

ларни ея беришибди, шу вақт бирдан ҳалиги нарини қутқазган мода қуш тузоққа илиниб, типирчилаб қолибди. Шунда қушларнинг ҳаммаси пир этиб учиб кетибди, нар қуш модасининг олдига қайтиб келмабди. Анчадан бери мудраб ўтирган овчи уйғониб тузоқда питирлаётган мода қушни кўрибди-да, бориб иккала оёғини тузоқдан чиқариб, сўйибди. Шу вақт малика чўчиб уйғониб: «Эрларнинг хотинларга оқибати шуми ҳали? Эрнинг бошига ташвиш тушганда хотин шафқат қилиб жон фидо этса-ю, хотиннинг бошига ташвиш тушганида эри уни қутқазмай, унутса, хотиннинг эрига қилган яхшилиги бекор кетса, бу қанақа гап? Эркакларга ишонган кишига худонинг ланъати бўлсин! Улар хотинларининг яхшилигини билмайдилар», деган, малика шу-шу эркакларни ёмон кўради».

«Эй, онажон, у ҳеч кўчага чиқмайдими?» — деб сўрабди шаҳзода. «Йўқ, болам! — дебди кампир. — Аммо унинг боғчаси бор, у замонанинг энг яхши сайроғҳларидандир. Ҳар йил шу боғчанинг мевалари етилган вақтда бир кунгина кириб саёҳат қилади. У ўз қасридан бошқа жойда тунамайди. Боғчага қасрдан яширин эшик бор.

Сенга бир нарсани ўргатмоқчиман, худо хоҳласа, шу сени муроду мақсудингга етказади. Ёдингда бўлсин, меваларнинг пишишига бир ой қолди, шу вақтда малика боғчага кириб томоша қилади. Менинг маслаҳатим шуки, шу кундан бошлаб ўша боғнинг боғбони билан дўстлашиб ол, чунки боғча маликанинг қасрига туташ бўлгани учун, боғбони худойи таолонинг ҳеч бир махлуқини у ерга йўлатмайди. Малика боғчага кирадиган бўлса, мен дарров сенга хабар қиламан. Бориб ошначилик билан боғчага кирасан-да, ўша ерда ётиб қолиш чорасини кўрасан. Малика кирган вақтда сен бир жойда бекиниб турасан».

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ — деб давом этди Шаҳризод. — Кампир шаҳзодага ўргатиб: «Малика боғчага киради, киришидан икки кун илгари сенга хабар қиламан, — дебди. — Шунда ошна-оғайнигарчилик билан боққа кирасан-да, бир ерга бекиниб турасан. Уни кўрганнгда бекинган жойингдан чиқиб, ўзингги унга кўрсатасан, у сени кўргач, севиб қолади. Эй ўғлим! Шунинг билганики, у сени кўриши билан севиб асири банд бўлиб қолса, ажаб эмас.

Чунки сен суқсурдай гўзал йигитсан. Ўғлим, ўзингни дадил тут, худо хоҳласа, албатта сени у билан қовуштираман». Шаҳзода кампирнинг қўлини ўпиб, миннатдорчилик билдирибди ва унга Искандария ипаклигидан уч кийимлик, турли хил атласдан уч кийимлик, яна биттадан бичилган кўйлак, пойжома, пешонабоғи, астарлик учун баалабак газмоли берибди. Бунинг устига бир-биридан яхши уч бўхча сарупо ҳамда ичига олти юз динор солинган бир ҳамён ҳам ҳадя қилиб: «Бу тикдириш учун»,— дебди.

Кампир ҳаммасини олиб: «Эй, ўғлим, менинг уйимга бориш йўлини билиб қўйишни истайсанми? Мен ҳам сенинг уйингни кўриб қўйишим керак»,— дебди. «Ҳа, истайман»— дебди-да, шаҳзода кампирнинг уйини билиш ва ўз жойини унга кўрсатиб қўйиш учун бир қулини қўшиб юборибди. Қул билан кампир йўлга равона бўлишибди.

Кампир кетгач, шаҳзода ўрнидан турибди-да, гуломларига дўконни ёпишни буюрибди-да, ўзи вазир олдига бориб, воқеани аввалидан-охиригача ҳикоя қилибди. Вазир унинг гапини эшитгач: «Эй ўғлим, Ҳаётуннуфус боғчага чиққани билан сенга эътибор бериб қарамаса, нима қиласан?»— дебди. «Эй, вазир, у вақтда гапдан ишга ўтаман-да, жонимдан кечиб, уни канизлари ўртасидан олиб чиқиб, отимга мингаштираману чўлга олиб қочаман. Шунда, ё муродим ҳосил бўлади ё бу фоний дунё азобидан қутуламан. Бошқа чора йўқ». «Эй қойил, шаҳзодам, ҳали шу ақлинг билан яшаб юрибсанми?»— дебди вазир ташвишланиб.— Унда биз нима қиламиз. Узоқ мусофир юртда турибмиз, сафаримиз оқибати қандай бўлади? Қўл остида юз минг отлиқ аскар бўлган шундай бир шоҳга қарши қандай қилиб бундай иш қиласан? Аскарларига буюриб, йўлимизни кесиб қўйиши мумкин. Бу яхши тadbир эмас, ақлли киши бундай қилмайди».

«Бўлмаса қандай чора қўллаш керак, эй, доно вазир?! Шубҳасиз, мен ўлим кишисиман,— дебди шаҳзода,— сен отам ўрнида ота ва энг яқин маслаҳатдошимсан».

«Эртагача сабр қил, боғчани бир кўздан кечирай,— дебди вазир,— озроқ вақт сукут қилиб тургандап кейин,— аҳволни билай ва боғбон билан суҳбатлашиб кўрай».

Тонг отгач, вазир чўнтагига минг динор солиб шаҳзода билан юра-юра, ўша боғчага етиб боришибди. Қарашса, деворлари баланд ва жуда мустаҳкам, сердарахт, серсув, сермева бир боғ. Гўё жаннат мисоли гул ҳидлари гуркираб, қушлар сайраб турганимиз. Дарвоза ичкарисидаги супада

бир чол ўтирган экан, унга салом беришибди. Буларни кўрган боғбон ўрнидан туриб, уларнинг саломига алик олибди-да: «Эй, ҳурматлилар! Шояд менда бир ишнингиз бўлса-ю, мен бажариш шарафига эришсам»,— дебди. «Эй, шайх!— дебди вазир. Биз мусофир кишилармиз, иссиқ бизни енгди, манзилимиз узоқ. Маана шу икки динорни олиб, бизга егулик парса келтирсанг, дарвозани очиб, муздек сув оқиб турган соя-салқинга ўтқазсанг, келтир-ган парсангни бирга баҳам кўрсак-да, бир оз ором олиб, йўлимизга кетсак, сендан илтимосимиз шу!» Вазир шундай деб чўнтагидан икки динор чиқариб боғбонга берибди.

Боғбон етмиш ёшга борган бўлса ҳам, умри бино бўлиб қўлида бунча пул тутмаган экан. Икки динорни кўриб, ақли бошидан учиб, ўша ондаёқ дарвозани очибди. Сўнг уларни боққа киргизиб, мевали, серсоя бир дарахт тагига ўтқазибди-да: «Шу ерда ўтиринг, боғчага асло кира кўрманг! Сабаби шуки, боғчанинг малика Ҳаётуннуфус қасрига туташган эшиги бор»,— дебди.

«Хўп бўлади, жойимиздан қимирламаймиз»,— дейишибди улар.

Боғбон уларни холи қўйиб, овқат келтириш учун кетибди. Орадан бир оз ўтгач, бировга кўтартириб, қовурилган барра билан нон олиб келибди. Ҳаммалари еб-ичиб, ўтган-кетган ва бўлғуси ишлардан бир оз сўзлашиб ўтирибдилар.

Сўнгра вазир туриб, у ёқ-бу ёққа қараб, боғ тўридаги баланд қасрга кўзи тушибди. Қасрнинг деворлари эскириб, сувоқлари тушиб, рахлари нураган экан. Шунда вазир: «Эй, шайх, бу боғча сепикими ёки ижарага олганмисан?»— деб сўрабди. «Эй, хўжам,— дебди чол,— бу меники ҳам эмас, ижарага олганим ҳам йўқ, бу ерда мен фақат қоровулман». Шунда вазир: «Қанча ҳақ оласан?»— деб сўрабди. «Ойига бир динор»,— дебди чол. «Агар аёлманд бўлсанг, улар сенга анча поинсофлик қилинар экан»,— дебди вазир. «Эй, ҳурматли зот,— дебди боғбон,— агар баройи худо, саккиз жопман, ўзим билан тўққизта».

«Тангридап бошқа кўмакдошинг йўқ экан,— дебди вазир.— Худо ҳаққи эй, бечора, сенинг ғаминг юки мени босди. Аммо аёлмандлигинг сабабли сенга биров яхшилик қилса, нима дейсан?»

«Эй, хўжам! Яхшилик қилган кишига мендан қайтмаса, худодан қайтар»,— дебди.

«Эй, шайх! Боғчанинг қасри яхши экану, лекин афсус, эскириб хароб бўла ёзибди... Мен уни тузатиб, оқлаб, яхши мойлар билан мойлаб, шу боғчадаги энг яхши

жойга айлантормоқчимап,— дебди вазир.— Боғча эгаси келиб, қасрнинг обод бўлганини кўрса, албатта, «Қим тузатди?»— деб сўрайди. Шунда сен: «Унинг хароб бўлиб кетаётганини кўриб, ўзим сарф-харажат қилиб тузатдим», дейсан! Борди-ю: «Пулни қаердан олдинг?»— деб сўраса, «Сенинг олдингда юзим ёруғ бўлиши учун, инъомингдан умидвор бўлиб, ўз пулимни сарфладим», дейсан! Шунда у, сен сарф қилган пулни албатта тўлайди. Бу қасрни тузатиш учун эрта билан мен бинокор, оқловчи, сувоқчи ва мойчиларни олиб келаман ва сенга ваъда қилган нарсаларни бераман».

Вазир шундай деб ёнидан беш юз динор солинган ҳамён чиқарибди-да, боғбонга: «Мана бу динорларни олиб, оилангга сарф қил! Мен билан ўғлимни дуо қилишсин»,— дебди. Шунда боғбон: «Бундай қилишингнинг боиси нима?»— деб сўраган экан, «Бунинг сенга хайри бор, тезда кўрасан!»— дебди вазир.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Эшитишимча вазир боғбонга беш юз динор бериб: «Бу динорларни олиб, оилангга сарф қил, улар мен билан ўғлимни дуо қилсинлар!»— дебди. Бу динорларни кўрган боғбоннинг ақли шошиб, вазирнинг оёқларини ўпибди. Унинг ва ўғлининг ҳақиға дуо қилибди. Улар кетаётганларида боғбон: «Албатта сизларни эртага кутаман, худойи таоло кеча-кундуз мени сизлардан жудо қилмасин»,— дебди. Иккинчи кун вазир бинокорлар бошлиғи билан боққа борибди. Вазирни боғбон кўриб, севиниб кетибди.

Вазир бинокорлар бошлиғига харажат пули ва бошқа керакли нарсаларни берибди, улар қасрни тиклаб, оқлаб, мойлабдилар. Шунда вазир, бўёқчиларга: «Ғафимга қулоқ солинглар, усталар! Мақсад ва муддаомни ғафмланг ва пуни билингки,— дебди,— бу жойга ўхшаш менинг бир боғим бор, кечаларнинг бирида ўша боғимда ётиб, туш кўрсам, бир овчи тузоқ қўйиб, унинг атрофига дон сепади. Донни кўриб қушлар келди, шу вақт бир нар қуш тувоққа тушди-ю, бошқа қушлар, шу жумладан, ўша нар қушнинг модаси ҳам учиб кетди. Мода қуш озгина вақт ғойиб бўлиб кетди-да, кейин ёлғиз ўзи қайтиб келиб, нарининг оёғидаги тузоқ тугунини чўқилай-чўқилай уни қутқазди-да, бирга учиб кетди. Худди шу паллада овчи

ухлаб қолган эди. У уйғониб тузоқнинг бузилиб ётганини кўрди-да, қайта тузатиб, яна дон сепгач, узоқроққа бориб, овни кутиб ўтирди. Шу пайт қушлар, шу жумладан, ҳалиги нар ва мода қуш ҳам дон илинжида тузоқ олдиға келишган эди, бу сафар мода қуш тузоққа илиниб қолди. Ҳамма қушлар, шу жумладан, ўша нар қуш ҳам учиб кетди-ю, қайтиб келмади. Овчи дарҳол мода қушни тузоқдан олиб, сўйди. Нар қушни эса, учиб кетаётганида бир йиртқич қуш тутиб олиб, қонини тўкди. Ана шу тушимнинг ҳаммасини худди мен айтган йўсинда қаср деворига тасвирлаб кўрсатсангиз! Илтимосим шу. Агар, айтганларимни бажо келтирсангиз, хизмат ҳақиғиздан ташқари, сизга инъомлар бериб, кўнглингизни шод этаман». Бўёқчилар вазирнинг гапини эшитиб, унинг тушини боғ деворларида бошлаб тасвирлабдилар-да, иш битгач, вазирни чақириб, кўрсатибдилар. Вазир бўёқчиларга айтиб берган тушининг тасвирини кўриб, уларнинг ҳунарига таҳсин ўқибди, жуда кўп инъом берибди.

Бу нарсалардан беҳабар шаҳзода одатдагидек ўша қасрга кирибди. Боғчанинг чиройини, овчи, тузоқ, қушлар, нар қуш ва унинг йиртқич чаңғалида турганини, йиртқич унинг калласини узиб, қонини ичиб, гўштини еяётганини кўриб, шаҳзода ҳайрон бўлибди.

«Эй тadbиркор вазир!— дебди у вазир олдиға қайтиб.— Мен бугун ажойиб бир нарса кўрдим. Агар уни яғна билан кўз оқига битилса, кишилар учун ибрат бўлар эди».

«Эй, ҳурматли шаҳзода! У нима нарса экан?»— деб сўрабди вазир.

«Малика кўрган туш ва унинг эркакларга нафрат билан қарашига ўша туш сабаб бўлганини сenga айтмабмидим?»

— «Ҳа, айтиб эдинг»,— дебди вазир. .

«Азбаройи худо, бўёқ билан ишланган нақшлар қаторида ўша тушнинг тасвирини кўриб, худди ўзини кўрган-дек бўлдим,— дебди шаҳзода.— Бундан ташқари, маликага яширин қолган бошқа бир сирни ҳам кўрдим. Иншоолло ана шу нарса мақсадга етказса!»

«Э ўғлим! У нима экан?»— деб сўрабди вазир.

«Мода қуш тузоққа тушиб, нар қуш унинг олдидан кетаётгани ва уни йўлда йиртқич бир қуш тутиб олиб, калласини узиб, қонини ичиб, гўштини егани сабабли модаси олдиға қайтиб келолмагани тасвирини кўрдим,— дебди шаҳзода,— малика тушининг давоми, нар қушни

йиртқич қуш тутиб олганини ва шу сабабдан у ўз модаси олдиға қайтиб, тузоқдан уни қутқазолмаганини ўз кўзи билан кўрган бўлса эди».

«Эй, бахтли шахзода, азбаройи худо, бу ажойиб ва қизиқ нарса!»— дебди вазир.

Шахзода бу нақшлардан ҳайратланиб, малика ўз тушининг охиригача кўрмаганига афсусланади ва зўр бериб ўзича: «Қошқи малика тушини охиригача кўрган бўлса ёки алағ-чалағ бўлса ҳам иккинчи марта унинг ҳаммасини кўрса», дер экан.

«Сен, бу ерни тузатишнинг нима ҳожати бор?— деганингда, мен:— Бунинг натижаси тезда маълум бўлади, деган эдим, эсингдами?— дебди вазир,— мана, ҳозир натижаси маълум бўлди. Буни мен ишлатдим, бўёқчиларга айтиб, тушни тасвирлатдим. Улар, нар қушни йиртқич қуш чангалида турганини ва йиртқич унинг калласини узиб, қонини ичиб, гўштини еяётганини тасвирладилар. Шояд малика боғ сайрига чиққанда нақшларга қараса, ўз тушининг тасвир этилганини, нар қушни йиртқич тутиб олиб, калласини узганини кўрса-да, маъзур тутиб, эрларни ёмон кўришдан қайтса, деган умид билан ишлатдим».

Шахзода бу гапларни эшитгач, вазирнинг қўлларини ўпиб, унинг қилган ишидан миннатдор бўлибди.

«Сендек бир зот бош вазир бўлмоғи лозим,— дебди у,— агар мақсадимга эришиб, шодлик билан отам ҳузурига борсам, албатта, буни отамга айтаман, у сени кўпроқ ҳурмат қилсин, мартабангни оширсин ва сўзингни эътиборга олсин».

Вазир шахзоданинг қўлини ўпибди. Кейин иккови боғбон чол олдиға боришиб: «Бу жойни кўр! Қандай яхши бўлибди»,— дейишибди. Боғбон: «Сиз туфайли шу ҳолға келди»,— дебди. Сўнгра вазир: «Эй, чол! Ўйининг ағаси бу қасрни ким қурди?— деб сўраса, сенинг қувонишинг ва инъомингга муяссар бўлиш учун ўз пулимдан ишлатдим, деб жавоб бер!»— дебди. «Хўп бўлади»,— дебди боғбон. Вазир ва шахзода воқеаси ана шундай экан.

Энди Ҳаётуннуфус қиссасига келсак, у хатлар ва элчибозликлар тўхтаб, кампир кўринмай қолгач, шодланиб, йигитни ўз юртига кетди, деб ўйлабди. Қўнларнинг бирида унга, ўз отасидан қопқоқли бир идиш келтиришибди. Малика очиб қараса, роса пишиб этилан мевалар эмиш. Шунда у: «Меваларнинг пишадиган пайти келди-ми?»— деб сўрабди. Қанизаклар: «Ҳа, келди»,— дейи-

шибди. Шунда малика: «Демак, боғ сайрига отлансак бўлар экан-да...» — дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Эшитишимча, маликага отаси турли хил мева юборганда, у кўриб: «Пишиқчилик пайти келдими?» — деб сўрабди. Канизаклар: «Ҳа, келди», — дейишибди. Малика: «Демак, боғ сайрига отлансак бўлар экан-да?» — дебди. Канизаклари: «Эй ҳурматли малика, бу жуда яхши фикр, азбаройи худо! Боғ сайрига жуда муштоқмиз», — дейишибди.

«Ҳар йили, фақат энагам бизни боғ сайрига олиб чиқиб, барча дарахт турлари билан таништирарди,— дебди малика.— Энди иш қанақа бўлади? Мен уни калтаклатиб, олдимга келмайдиган қилиб қўйдим. Шундай қилганимга пушаймонман. Чунки ҳар қалай у менинг энагам ва мураббиям эди. Олий ва улуг тангридан бошқа уни қўллаб-қўлтиқловчиси йўқ».

Канизаклар маликадан бу гапни эшитиб, ҳаммалари ўринларидан туриб, ер ўпгач:

«Эй, ҳурматли зот,— дейишибди,— худо учун кампирнинг гуноҳидан ўтиб, уни ҳузурингга келтирсанг яхши бўларди».

«Ўзим ҳам шундай қилишга жазм қилдим, ораларингиздан ким унинг олдига боради? Мен унга, қимматбаҳо жома тайёрлаб қўяман», — дебди қиз.

Шу пайт Булбул ва Қоракўз исмли икки канизак (булар канизакларнинг энг каттаси ва маликага яқинроғи бўлиб, ҳусн бобида танҳо эканлар) маликага яқинроқ келиб: «Эй, малика, биз борамиз», — дебдилар. Малика: «Шунга жазм қилган бўлсанглар, бора қолинглар», — дебди.

Шунда иккови кампирнинг уйига бориб, эшигини тақиллатиб, олдига киришибди. Кампир уларни таниб, ҳол-аҳвол сўрашиб, хушвақтлик қилибди. Бирпас ўтиргандан кейин, улар кампирга: «Эй, энага! Малика гуноҳингни кечди, у сени чақиряпти», — дейишибди.

«Ўлдирсангиз ҳам бормайман,— дебди кампир.— дўст ва душманларим олдида мени калтаклатиб, кийимларимни қонга бўятгани, калтак остида ўлаётганим, бунинг устига, ўлган итдек оёғимдан сургаб ташқарига чиқариб ташлаганлари эсимдан чиқадами? Азбаройи худо, ҳеч қачон унинг олдига бормайман ҳам, дийдорини кўрмайман ҳам».

«Жон буви, бизни ноумид қайтарма,— дейишибди улар,— бизнинг ҳурматимиз қани?! Ҳузурингга кимлар келганини ипобатга ол, малика наздида биздан кўра мартабаси улуғроқ бироқ канизак борми?»

«Худо ўз паноҳида сақласин! Мартабам сизларникидан паст эканини биламан. Малика ўз оқсоч ва чўрилари олдида қадримга етиб, улуғларди, чўриларнинг энг ҳурматлиси ҳам қаршимда тахт турарди»,— дебди кампир.

«Ўтган ишга саловат, бувижон, обрўйинг олдингидан ҳам ортиб кетса ажаб эмас, негаки, малика ўзини паст тутиб, сен билан ярашмоқчи»,— дейишибди қизлар.

«Азбаройи худо! Сизлар келмаганингизда, ўлдиришса ҳам бормас эдим»,— дебди кампир. Канизаклар бунинг учун ундан миннатдор бўлишибди.

Сўнгра кампир дарров кийиниб, улар билан йўлга тушибди-да, ниҳоят, малика қасрига етиб келибди. Малика ҳузурига кирганларида, у ҳурмат қилиб ўрнидан турибди. Шунда энага: «Эй, малика, ўрнингдан туришинг қизиқ бўлди-ку! Гуноҳ мендами, сендами?»— деб сўрабди.

«Гуноҳ мендан, афв этиш сендан,— дебди малика.— Эй, энага, азбаройи худо, наздимда қадринг баланд, тарбиянг ҳақи ҳали бўйнимда. Лекин ўзингга маълумки, тангри таоло тўрт нарса: хулқ, умр, ризқ ва ажални махлуқотга бўлиб берган, унинг ҳукмини қайтаришга инсон қодир эмас. Мен ўзимни қўлга олиб, ўзимни-ўзим тутиб туролмадим, қилган ишимдан пушаймонман». Ийиб кетган кампир шу дам ер ўпибди. Малика қимматбаҳо жома чақириб, кампирнинг устига ташлабди. Кампир жуда севишибди, канизак ва чўрилар малика ҳузурда ҳозир уноқ туришган эканлар. Сўнгра у малика ҳузурдан эъзо ва икром билан чиқиб, юра-юра шаҳзода Ардашер олдида келибди. Шаҳзода уни самимий қабул қилиб, қувончдан кўнгли очилибди. Кейин кампир ўзи билан малика ўртасидаги бўлиб ўтган саргузаштни севина-севина ҳикоя қилиб:

«Фалон куни малика келиб, боққа кирмоқчи бўлди»,— дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Эшитишимча, кампир, шаҳзода ҳузурига келиб, ўз саргузаштини гапириб бергач, маликанинг боққа киришидан

уни огоҳ қилибди-да: «Мен айтганимдек боғбон билан алоқа боғлаб, унга бир нарса инъом қила олдингми?» — деб сўрабди. «Ҳа, — дебди шаҳзода, — у мен билан ошна бўлиб қолди, албатта ёрдам беради». Шунда шаҳзода, унга вазирнинг ишини — малика кўрган туш, овчи, тузоқ ва йиртқич қуш воқеасини боғча деворига ишлатганини сўзлаб берибди. Кампир бу гапдан ғоят қувонибди-да: «Худо ҳаққи, вазирнинг чин юракдан ҳурматлашини керак экан, чунки унинг бу иши ақлининг ўткирлигидан далолат беради, мақсадга эришувинга албатта ёрдами тегади. Ўғлим, тур, ҳозир ҳаммомга туш-да, энг яхши кийимларингни кий! Энди бизнинг бундан зарур юмушимиз йўқ: бориб боғбонни бир амаллаб кўндир, у, кечаси боғда тунаб қолишинга йўл қўйсин. Аслида у бир дунё тилла берилса ҳам боққа бировни киргизмайди. Бир йўл қилиб боққа кирсанг, кўз тушмайдиган жойда, мен: «Эй парвардигор, бало-қазодан ўзинг сақла!» — дегунимча яшириниб тур, эшитганингдан кейин чиқиб, то малика Ҳаётуннуфус сени кўриб, ҳусну жамолинга ошиқу беқарор бўлгунча дарахтзор оралаб юр! Шундай қилиб, иншоолло, сен муроду мақсадинга етсанг». «Албатта сен айтганингдек қиламан», — деб шаҳзода минг тилла солинган бир ҳамённи чиқариб унга берибди. Кампир ҳамённи олиб, йўлга тушибди.

Шаҳзода, ўша вақт ва ўша соатда бориб ҳаммомга тушибди, ювиниб-тараниб, шоҳона либосларининг энг яхшисини кийибди, бебаҳо тошлар қадалган камарини боғлабди, тилла аралаштириб тўқилган, ҳошиясига дуру жавҳар қадалган салласини ўрабди. Чехраси қизил гулдек яшнаб турган, ғунча лаб, кийик кўз, бутун вужудида гўзаллик барқ уриб турган бу йигитнинг қадди-қомати сарв повдаларини шарманда қилар экан.

Сўнгра у, минг тилла солинган бир ҳамённи чўнтакига солибди-да, бориб боғ дарвозасини тақиллатибди. Боғбон келиб дарвозасини очибди-ю, уни кўриб қувонч билан қуюқ салом берибди. У, шаҳзодани ғамгин кўриб, аҳволини сўраган экан:

«Эй шайх! — дебди у. — Отам мени ҳамиша сийлар, ҳеч қоймас эди. Лекин бугун орамизда гап қочиб, юзимга шапати солди ва асо билан уриб ҳайдади. Борадиган жойим йўқ, замонанинг макридан кўрқаман, ота-она ғазабининг кучли эканини ўзинг биласан, макижон! Сенинг олдинга нажот истаб келдим. Кечгача боғда туришимга, отам билан мени худо ислоҳга келтиргунича

шу ерда тунашимга рухсат беришингни истардим». Уенин гапини эшитган боғбон хафа бўлиб:

«Эй, ҳурматли йигит, бориб отанг билан гаплашайми?» — деб сўрабди.

«Э амаки! — дебди шаҳзода, — отамнинг феълү атвори жуда бузуқ, у қизишиб турганида ярашув ҳақида гапирсанг, бетингга қайрилиб қарамайди ҳам».

«Ундай бўлса, майли, бормай қўя қолай, — дебди боғбон. — Қани, эй ҳурматли йигит, юр бўлмаса, мен билан бирга уйимга бора қол, бола-чақаларим орасида ётарсан, ҳеч ким индамайди». Шунда шаҳзода: «Эй, амаки! Кўнглимга ҳеч гап сиғмайди, танҳоликни истайман», — дебди. «Уй-жойим бўла туриб боғда ёлғиз ётишинг мен учун ўнғайсиз», — дебди боғбон. «Амаки! Мен жаҳлимдан тушишим учун шундай қилмоқчиман, отамга ҳам хуш келиб кўнгли юмшашини биламан», — дебди шаҳзода. «Боғда ётишинг жуда шарт бўлса, бориб кўрпа-ёстиқ келтирай», — дебди боғбон. «Бу бошқа гап», — дебди шаҳзода. Боғбон шаҳзодага кўрпа-ёстиқ келтирибди. Боғбон маликанинги боғ сайрига чиқишидан беҳабар экан.

Шаҳзодани боққа қўйиб, энага воқеасига келсак, у бориб меваларнинг фарқ пишганидан маликага хабар берибди. Малика: «Эй, энага, худо хоҳласа, эртага боғ сайрига чиқамиз, лекин боғбонга одам юбориб, хабар қилиб қўй!» — дебди.

Шунда кампир боғбонга одам юбориб: «Эртага малика боғ сайрига чиқади. Боғда на сув сепувчилару на хизматчилар бўлсин. Боққа ҳеч кимни қўйма!» — дебди. Бундай хабар олган боғбон хиёбонларни тартибга солибди-да, шаҳзодага учраб:

«Эй, иззатли ўғлон, — дебди, — бу боғ подшо қизиники, узримни қабул эт. Мен фақат сенинги эҳсонинг билан яшаб турганимни унутмайман, лекин тилимни оёғим остига босиб, шуни сенга билдираманки, эртага эрта билан малика Ҳаётуннуфус боққа тушмоқчи. Боққа ҳеч кимни қўймасликка буюрди. Бугун кундузи боғдан чиқиб туришингни илтимос қиламан. Малика фақатгина кечгача боғда бўлади. Малика чиқиб кетгач, ойлар, йиллар ва асрлар бўйи боғ сеники бўлиб қолади. Шунда шаҳзода: «Эй, шайх! Менинги тўғримдан сенга бирон зарар етдими?» — дебди. «Эй хошам, азбаройи худо! Ҳурматдан бошқа нарса етгани йўқ», — дебди боғбон.

«Шундоқ бўлса, мен туфайли сенга бундан кейин ҳам яхшиликдан бошқа нарса етмайди, — дебди шаҳзода, —

хотиржам бўл, малика қасрига қайтиб келгунича мени ҳеч ким кўрмайди».

«Малика боғда бирон одамнинг шарпасини сезиб қолса, бўйнимни узади»,— дебди боғбон.

Ҳисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Буни эшитган синглиси: «Эй, опагон, ҳикоянг жуда ҳам ажойиб экан»,— дебди.

Шоҳ эса: «Ҳикоясининг давомини эшитгунимча ўлдирмай турай»,— дебди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Боғбон шаҳзодага: «Малика, боғда бирон одам шарпасини сезиб қолса, калламни олади»,— дебди. Шаҳзода унга: «Мутлақо бировга кўринмайман. Бугун оилангга харажат қилиб беролмагандирсан, албатта»,— дебди-да, чўнтагидан беш юз динар чиқариб: «Бу тиллани олиб, оилангга сарф қил, улардан кўнглинг тинч бўлсин!»— дебди. Боғбон тиллани кўргач, шаҳзодага ҳеч кимга кўришмаслигини таъкидлаб, боғда қолинига йўл қўйибди.

Боғбонни шунда қўйиб, маликага келсак, эрта билан канизаклари унинг ҳузурига киришганда, у тасвирлар солинган ўша боғ қасри эшигини очишга буюрибди-да, ўзи биллур, дур ва қимматбаҳо тошлар билан безалган шоҳона кийимини кийибди. Бу кийимнинг тагидан ёқут билан безалган ҳарир кўйлаги ва унинг тагига эса, тавсифига ақл ҳайрон қолиб, тил ожизлик қиладиган, ишқида қўрқоқлар ботир бўлиб кетадиган нозик бадани бор экан. Бошига дуру жавҳарлар қадалган қизил тилла тожини қўйиб, оёғига марваридлар қадалиб, қизил тилла суви юритилган, қимматбаҳо тошлар ва олтин, кумушлар билан безалган ковуш кийиб, нозу караима билан йўлга отланибди-да, қўлини кампирнинг елкасига қўйиб, унга эшикдан боққа қараб боқшини буюрибди. Кампир боққа қараб, у ер хизматчилар ва чўрилар билан тўлганини, улар мевахўрлик қилиб, анҳорда чўмилаётганларини кўрибди ва бугун уларнинг ўйнаб-кулиб, боғда сайр қилмоқчи бўлганлигини пайқаб, маликага:

«Сен, доно ва зийрак қизсан,— дебди,— боғдаги бу ғулломларга муҳтож эмаслигинг маълум. Борди-ю, боққа отангнинг қасри орқали чиқадиغان бўлганингдай ҳурмат юзасидан уларнинг сен билан бирга сайр қилишля-

ри керак бўларди. Лекин, эй, малика! Хеч ким кўрмаслиги учун сен яширип эшикдан чиқяпсан-ку!»

«Тўғри айтасан, эй, энага. Энди нима қилиш керак?»— дебди малика.

«Канизакларни қайтишга буюр! Шоҳга бўлган ҳурматим туфайли, мен шундай деяпман»,— дебди.

Шунда малика, уларни қайтишга буюрибди. Кампир: «Энди, тирноқ орасидан кир қидирадиган бузуқи чўрилар қолди, уларни ҳам қайтариб юбор, бир-иккита канизак қолса кифоя»,— дебди. Кампир маликанинг дили равшан, вақтихуш бўлганини билгач: «Ана энди сайр қиламиз, қани, тур боққа чиқайлик!»— дебди.

Малика ўрвидан туриб, қўлини энагасининг елкасига қўйиб, яширин эшикдан чиқибди. Икки канизаги олдида малика позу карашма билан оёқ босиб, чақ-чақ кулиб бораверибди. Кампир эса олдинда юриб маликага дарахтларни тапотиб, мевалардан едирибди. Улар боғни сайр қилиб юришиб, ўша тасвирли қасрга бориб қолишибди. Шунда малика унинг янгиланганини кўриб:

«Эй, энагам, бу қасрни кўряпсанми? Қуббалари тузатилиб, деворлари оқланибди, жуда ҳам чиройли бўлиб қолди»,— дебди.

«Эй, ҳурматли малика,— дебди кампир,— эшитишимча, боғбон бир тўда савдогарлардан газмол олиб сотибди-да, пулига ғишт, оҳак, ганч, тош ва бошқа нарсалар олибди». «Уларни пима қилибди?»— деб сўрабди малика.

«Ўша эскириб қолган қасрни тузатибди, савдогарлар ундан ҳақларини сўрашган экан, у: «Малика боққа кириб, қасрнинг тузатилганини кўриб ажабланади, шунда марҳамат қилиб, берган совғасини сизларга бераман»,— дебди. Мен ундан: «Қасрни тузатишга сени пима мажбур этди?»— деб сўраган эдим, у: «Қарасам, қуббалари йиқилиб тушиб, сирлари кўчиб кетяпти-ю, уни тузатадиган бирон кимса йўқ. Шундан кейин тузатишни ўзимга лозим биллиб, шу ишларни қилдим. Малика ўзига муносиб марҳаматини мендан аямас деб умид қиламан»,— деди. Мен унга: «Маликанинг бутун вужуди хайру эҳсон»,— дедим. Боғбон, фақат эҳсонинг умидида шу ишларни қилибди, деб жавоб берибди кампир.

«Азбаройи худо! У, мардлик қилиб қасрни тузатибди ва сахийлар ишини қилибди. Менга хазиначини чақир!»— дебди малика. Кампир хазиначини чақирибди. Малика боғбонга икки минг динор беришга буюрибди. Шунда кампир, боғбонга одам юборибди. Борган одам, боғбонга:

«Малика фармонига бўйсунинг лозим»,— дебди. Боғбон бу гапни эшитгач қалтираб, бўшашганича, ўзига-ўзи: «Шубҳасиз, малика шаҳзодани кўрган, бугун мен учун энг бахтсиз кун бўлди»,— дебди-да, боғдан чиқиб, тўғри уйига жўнабди. Бу воқеадан хотини, бола-чақаларини воқиф қилиб, васият қилибди, бола-чақалари йиғлашибди. Кейин заъфарондек сарғайиб кетган боғбон оёқ-қўли қалтираб, малика ҳузурига келибди. Боғбоннинг аҳволини пайқаган кампир, маликанинг эҳсонидан хабар бериб: «Эй, шайх, худога шукур қилиб, ер ўн ва малика ҳақиға дуо қил! Нураёзган қасрни тузатганингни унга айтдим, у хурсанд бўлиб сенга, икки минг динор инъом қилди, уни хазиначидан ол, маликани дуо қилиб, ер ўп!»— дебди. Боғбон маликани дуо қилиб, уйига қайтибди. Бола-чақаси севиниб, бу ишга сабаб бўлган вазирни дуо қилибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— боғбон маликадан икки минг динорни олиб, уйига келибди, хотини севиниб, бунга сабаб бўлган вазирни дуо қилибди.

Энди кампирга келсак: «Эй, ҳурматли малика,— дебди у,— бу жой жуда яхши бўлибди, бундан яхшироқ бўёқни кўрмаганман, ҳой, қарасанг-чи! Бу қасрнинг сирти чиройлими ёки ичи? Балки сирти ялтироқ, ичи қалтироқдир, юр, ичини томоша қилайлик». Шундай дебди-да, кампир ичкарига кираверибди, унинг орқасидан малика ҳам кирибди. Улар ичкари бўялиб, энг яхши зеби зийнатлар билан безатилганини кўришибди. Шунда малика ўнг ва сўлига қараб қасрнинг тўрига ўтиб, узоқ тикилиб қолибди. Энага, маликанинг кўзи ўша туш тасвирига тушганини биллиб, уни чалғитмасин деб иккала қаизакни олдиға чақириб олибди. Малика, туш тасвирини обдап кўриб бўлгач, қарсак уриб ажабланибди-да, кампирга қараб: «Энагам, бери кел, бу ажойиб нарсани кўр! Агар кўз оқиға игна билан битилса, ибрат олувчи кишилар учун бу ўрнат бўлар эди»,— дебди.

«Эй, ҳурматли! У, нима экан?»— деб сўрабди кампир. Қасрнинг юқорисини кўрсатиб: «Мана буларан мента тушунтир!»— дебди малика. Кампир бериб, туш тасви-

рига диққат билан қараб, ажабланиб, малика олдиға келибди-да: «Эй, ҳурматли малика,— дебди у,— азбаройи худо, бу, тушингда кўрганинг боғ, овчи, тузоқ ва бошқа нарсаларнинг тасвири-ку! Нар қуш учиб кетганида, қайтиб келиб модасини овчи тузоғидан қутқазмаганининг сабаби бор экан. Қара, ахир, у йиртқич қуш чангалида ётибди. Йиртқич, унинг калласини узиб, қонини ичиб, этини бурдалаб еябди. Эй, малика, қайтиб келиб модасини қутқазмаганининг боиси шунда экан-да. Лекин, эй, ҳурматли малика, бу туш тасвирини шунчалар аниқ кўрсатилиши ажабланарли, агар сен буни айтиб бермоқчи бўлсанг, бунчалик тасвирлашдан ожиз қолардинг. Азбаройи худо! Бу, тарих саҳифасига битилишга лойиқ, ажойиб иш. Эй ҳурматли малика! Фаришталар мазлум нар қушнинг қайтиб келмагани сабабли маломат қилиб, унга бўҳтон қилганимизни билган бўлишса керак, унинг далилини кўрсатиб, узрини баён этибдилар. Буни қара, йиртқич чангалида у бечоранинг бўйни узилиб ётибди».

«Эй, энага! Худонинг қазосига ва тақдирига қолган у қушга туҳмат қилибмиз»,— дебди малика.

«Эй, ҳурматли малика! Хусуматчилар, худойи таоло ҳузурида бир-бирлари билан юзлашадилар,— дебди кампир.— Лекин ҳақиқат бизга равшан бўлиб, нар қушнинг маъзурлиги маълум бўлди. Агар уни йиртқич қуш чангалига олиб, бўйнини узмаганда, қонини ичиб, этини емаганда модаси олдиға қайтиб, балки уни тузоқдан қутқазган бўлар экан. Лекин ўлимга ҳийла йўқ. Айниқса эркакларни олсак, ўзи оч қолса ҳам, хотинига едиради, ўзи яланғоч қолса ҳам, хотинига кийгизади, бутун оиласига ғазаб қилса ҳам, хотинини рози қилади, ота-онасига бўйсунмаса, бўйсунмайдик, хотинига бўйсунди, хотини унинг бутун сиридан хабардор бўлади ва бирон соат усиз туролмайди, бир кечагина кўзидан ғойиб бўлса, ухламайди, хотин наздида эрдан иззатлироқ киши йўқ. У, ота-онасидан кўра эрини кўпроқ иззат қилади. Эру хотин қучоқлашиб ётганда, эри қўлини хотинининг бошига, хотин эса, қўлини эрининг бошига қўйиб ёстиқ қилади.

Ундан кейин эр хотинни ва хотин эрни ўпадади. Подшолардан бири, хотини касал бўлиб ўлганда, уни севиши ва ораларидаги ҳаддан ташқари дўстлик сабабли, ўз ўлимига рози бўлиб, хотини билан биргаликда ўзини тириклайин кўмдирибди. Шунингдек, подшоларнинг бири касал бўлиб ўлгач, дафн этмоқчи бўяғанларида, унинг хотини ўз яқинларига: «Мени ўз қолимга қўйинглар, эрим билан бирга тириклайин кўмияй! Бўямаса ўзим-

ни-ўзим ўлдириб, сизларга даҳмаза бўламан», дебди, яқинлари унинг бу фикридан қайтмаслигини билгач, ўз ҳолига қўйибдилар. Хотин ўзини қабрга отиб, эри билан бирга кўмилибди».

Шундай қилиб, кампир, маликага эру хотинлар мажмуасини айтаверибди. Ниҳоят, эрларга бўлган нафрат малика дилидан кетибди. Кампир, малика наздида эрларга янгидан муҳаббат пайдо бўлганини сезгач:

«Ана энди боғни томоша қилиш пайти»,— деб боғ оралаб юра бошлашибди.

Шу вақт шаҳзоданинг кўзи маликага тушибди, унинг парилар билан беллашадиган даражада экани, қаддиниңг муътадиллигини, рухсориниңг қизил гулга айланганини, кўзиниңг қоралигини, гўзаллигини ва расолигини кўриб, эси оғиб қолибди. Унинг ишқида ҳушидан кетиб, ерга йиқилибди. Ўзига келиб қараса, малика кўздан ғойиб бўлган эмиш.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— шаҳзода Ардашер боғга яширинибди. Малика кампир билан боғ оралаб юрибди. Шаҳзода маликани кўриб, ҳушидан кетиб йиқилибди. Ўзига келиб қараса, малика кўздан ғойиб бўлибди. Шаҳзода чуқур оҳ тортиб, мана шу байтларни айтибди:

Дилим минг пора бўлди ишқ тигидин,
Кўриб нодир жамолин боғ ичинда.
Хабари йўқ эди ул шоҳ қизиниңг,
Танам қолган эди тупроқ ичинда.
Худо ҳақиқи, раҳм эт, ҳолима ёр,
Жигар хун, қоврилибдур ёғ ичинда.
Худойим, васлипи этгил яқинроқ,
Кўзим ҳам қолдиму прмоқ ичинда.
Хаёли гўрга элтарми мени тез,
Дилу тан ёнди ўтлиғ доғ ичинда.
Ўну ўн марта бўсам етсун анга,
Юзи гул-гул очилсин боғ ичинда.

Кампир маликага боғни томоша қилдириб юриб, ахир шаҳзода яширинган жойга етибди-да: «Эй, лутфлари махфий! Бало-қазолардан ўзинг сақла!»— дебди. Шаҳзо-

да, бу ишоратли гапни эшитгач, яширинган жойидан чиқибди-да, ўзига оро бериб, новдаларни хижолатда қолдирадиган қадду қомати билан дарахт оралаб юра бошлабди. Пешонасига тер допалари инган ва икки юзи қуёш ботаётгандаги осмон рангидек қизил экан.

Шундай бандасини яратган улуғ тангрига шарафлар бўлсин, шунда малика шаҳзодани кўриб қолибди. Кўрибди-ю, унинг ҳусну жамолига, қадду қоматига, оҳуларни асир этадиган кўзларига, сарвни уялтирадиган қоматига узоқ тикилиб, ақлу ҳушини йўқотибди. Шаҳзоданинг мужгон ўқлари билан юраги жароҳатланган малика кампирдан: «Эй, энага, бу гўзал йигит бизга қаёқдан келди?»— деб сўрабди. «Эй, ҳурматли малика, қани у йигит?»— дебди кампир, «Апа, яқинимиздаги дарахтлар орасида турибди-ку!»— дебди малика.

Кампир гўё ҳеч нарса билмагандай у ёқ-бу ёққа аланглаб: «Унга боғни ким кўрсатибди?»— дебди. Ҳаётуннуфус кампирга: «Бу йигитни ким танийди, ким бизга уни таништиради? Эрларни яратган тангрига жон садақа бўлсин, эй, энага, ёки ўзинг танийсанми?»— деб сўрабди. Кампир: «Эй, ҳурматли малика, мен орқали сен билан хат ёзишиб юрган йигит шу-да!»— деган экан, севги денгизига фарқ бўлиб, ишқ оловида ёнган малика: «Эй, энага, бу йигит ажаб хушбичим, гўзал экан, дунёда бундан хушрўй киши бўлмаса керак»,— дебди.

Шунда шаҳзода севгиси уни ўз гирдобига олганини билган кампир: «Э, ҳурматли малика, у йигит жуда гўзал ва ажойиб деб сенга айтмабмидим?»— дебди.

«Эй, энага!»— дебди малика ўксиниб,— подшоларнинг қизлари, дунёдан ва дунёдаги сир-синоатдан беҳабар бўладилар. Айшу ишрат нималигини билмайдилар, биров билан муносабатда бўлмайдилар ҳам. Энди у йигитга қандай етишиб бўларкин, қандай ҳийла қилсам, унга ўзимни кўрсатиб, бир-биримиз билан гаплаша оламиз?»

«Бирон ҳийла топишга ҳам ожизман,— дебди кампир,— нима қилишга ҳайрон бўлиб қолдим».

«Эй, энага, ишқ ўтидан ҳали ҳеч ким ўлган эмас, лекин менинг ўлишим аниқ».

Маликанинг ишқ дардида азоб тортаётганини кўрган кампир:

«Эй, ҳурматли малика! Уни ҳузурингга келишига йўл йўқ, ёш қиз бўла туриб сенинг боришинг ҳам яхши эмас! Мен билан юр, мен олдинроқ бориб, сен етиб олгунингча, унга гап қотай, шунда сен хижолат бўлмайсан, шу бир

лахзалик суҳбат туфайли орангизда ошначилик пайдо бўлади»,— дебди. Шунда малика:

«Тура қол, тезроқ, олдимга туш! Худонинг ҳукмини қайтариб бўлмайди»,— дебди. Кейин энага билан малика шаҳзода томон юришибди. Малика унинг орқасидан етиб борганда, кампир шаҳзодага:

«Ҳой йигит! Олдингга ким келди, биласанми? У эмола шохининг қизи Ҳаётуннуфус. Бу қизнинг қадр қиммати, қадамранжида қилиб олдингга келганини қадрла ва тик туриб унга таъзим қил!»— дебди. Шунда шаҳзода дарров тик турган экан, кўзи маликанинг кўзи билан тўқнашиб, иккови ҳам шаробсиз маст бўлиб қолишибди. Шаҳзодага шавқ-завқи ортиб кетиб малика қулочини очган экан, шаҳзода ҳам шундай қилибди. Шавқланиб улар қучоқлашибган экан, ишқ савдолари ошиб, икковлари ҳам ўзларидан кетиб йиқилишибди. Сир очилишдан қўрққан кампир шу чоқ икковини қасрга киргизиб қўйибди-да, ўзи эшикда пойлаб ўтирибди. У канизларга: «Бор сайри ғанимат, малика ҳозир уйқуга кирди»,— деган экан, улар сайр қилиш учун боққа қайтибдилар.

Бир вақт малика билан шаҳзода ҳушларига келиб қарашса, қасрда ётишганмиш. Шунда шаҳзода маликага: «Эй, гўзаллар хожаси! Бу тушимми, ўнгимми?»—дебди. Яна икковлари бир-бирларини қучоқлашганча шароб ичмай маст бўлиб, ишқ алаңасидан бир-бирига шикоят қила бошлабдилар.

Шунда шаҳзода мана шу байтларни айтибди:

Ераб, ул рухсорму ё офтоб,
Гул юзидин нур сочибдур моҳтоб.
Кўзларин осмонга тикса, рашкдан,
Кўкда юлдуз тортадир юзга ниқоб.
Жилва қилса, уфқда кулгай шафақ,
Ҳам қаро туп беркиниб ёйгай саҳоб.
Бўлса урён, бир сабаб-ла қомати,
Навдалар титраб чекпшгай пэтироб.
Лаҳза кўрсам ҳуснини меппа етар,
«Сақла, э олло!»— дебон қилғум хлтоб.
Ҳуснидин қарз берган эрмиш ойга ҳам,
Рашк этар ҳуснига доим офтоб.
Куи тополмас бўксаси зеболигин,
Ой унинг хулқин тополмасдан хуноб.
Ким меппа бергай сазо ишқим учун,
Гаҳ юрак қон, гаҳ жигар хун, гаҳ кабоб,

Бир қараб кўнглимни шайдо айлади,
Ҳомий ким бўлғай кўнгил бўлса хароб.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.—
Шаҳзода шеърини айтиб бўлгач, малика уни кўкрагига
босиб, дудоғларидан ва манглайдан ўлибди. Шунда ўзини
бир оз босиб олган шаҳзода севги жабридан, кўп муштоқ
ва ташналикдан, юрагининг азоб чекаётганидан маликага
шикоят қила бошлабди. Малика унинг гапини тинглаб
қўл ва оёқларини ўпиб юзига боқса, қоронғи кечада тўл-
ган ой чиққандек бўлибди. Шу вақт у: «Эй, севгилим, эй,
кўнглим орзуси! Энди жудолик куни бўлмасин, худо
у кунни кўрсатмасин»,— дебди. Кейин иккови бир-бири-
ни қучоқлаб йиғлашибди ва малика мана шу байтларни
ўқибди:

Қуёшим, ойни ҳам этган хижолат,
Мени ўлдирмоғингга қолди бир он.
Нигоҳи тиги бирла берди зарба,
Омон топмас бу ўткир тигидан жон.

Қамондек қошларидин ёғдирур ўқ,
Яра, жон эҳтирос ўқи-ла ҳар он.
Япоғи мева жаннат богидиндир,
Ани узмай, чидайди қай бир инсон.

Ниҳол шарманда бўлғай қоматидин,
Узолмай мевасин тургайми жонон!
Кўзимдин уйқуни этдинг бадарга,
Уятни ҳам унутди зору гирён.

Висолингни яқин қилсин худойим,
Қуёш рухсорига этмай нигорон.
Юракда лахча чўғларга раҳм қил,
Жамолингдан бўлак йўқ менга армон.

Малика шеърини ўқиб бўлгач, ишқи жўшиб, кўз ёп-
ларини тўкиб, шаҳзоданинг юрагини эзибди. Шаҳзода
ҳам бегоҳат бўлиб, маликанинг қўлларини ўпиб, нидо

қилибди. Шу зайл то намозигарга азон айтилгунча, бир-бировларига шеър айтиб, ҳасрат қилишибди.

Азонни эшитиб бир-бирларидан ажралиш олдида, малика шаҳзодага:

«Эй, кўзимнинг нури, дилимнинг қуввати, бу — жудолик вақти. Энди қачон учрашамиз?» — дебди. Шаҳзода унинг гапидан ўқ теккандек бўлиб:

«Азбаройи худо, жудоликдан гапирма, суймайман», — дебди.

Кейин малика қасрдан чиқибди. Шунда шаҳзода қараса, у тошни эритадиган бир нола билан ёмғирдек кўз ёни тўкиб йиғлаётган эмиш, бунни кўриб, у ҳалокат денгизига фарқ бўлибди ва шу байтларни ўқибди:

Эй, дилимнинг танлагани найлайин,
Ишқ савдоси талаб, бермас нажот.
Тоза рухсоринг мисоли тонг эрур,
Зулфинг эрса ҳам ҳаёту ҳам мамот.
Кўзларинг бир қайрилиб боққан маҳал,
Тоғдаги оҳу кўзин айлайди мот.
Қоматинг тол навдасин эсга солур,
Ҳар ёмон кўздан қаддинг қил аҳтиёт.
Қоматинг эккан у юк, бўксаңг эрур,
Бўкса оғир бўлса, тан топмас нажот.
Тоза майдин тоза ҳам мушкин эрур,
Чўғ каби лаълинг суви — оби ҳаёт.
Чекма бир они алам тўл оҳуси
Менга бир бор айла ҳуснингдан закот.

Малика ўз тавсифи ҳақида бу шеърларини эшитгач, унинг олдига қайтиб келиб, жудолик оловида куюётган ва фақат ўпишиш, бир-бирларига чирмашишдан бошқа нарсаси сўндиролмайдиган қалбини бир оз тинчлантириш мақсадида уни қучоқлаб: «Маҳбубга етишсин учун сабр қилиш даркор, аммо уни эсдан чиқариб бўлмайди, дейдилар. Сен билан яна учрашиш учун бир ҳийла ишлатишим лозим», — дебди-да, шаҳзода билан видолашиб, қасрига кетибди. Ишқ ҳайратидап у оёғини қаерга қўяётганини билмас экан, ниҳоят, бориб ўзини тўшакка ташлабди.

Шаҳзода эса, тушсимон бу лаззатли учрашувдан умидсизланибди.

Малика туз тотмай, сабр қилавериб заифлашибди. Тонг отгач, малика ҳузурига чиққан энага, унинг аҳволи оғирлигини кўрибди. Шунда малика унга: «Менинг шу аҳвол-

га тушишимга сен сабаб бўлдинг! Қалбим севгилиси қани?» — дебди.

«Эй ҳурматли малика, у қачон сендан ажралди? Бу кечадан кейин у, сендан йироқ бўлмайди», — дебди.

«Усиз бир соат ҳам чидаб туролмайман. Тур, бир ҳийла қилиб, мени тезда у билан қовуштир! Жоним ҳалқумимга келди», — дебди.

«Эй, ҳурматли малика, бу ҳақда, киши сезмайдиган нозик бир ҳийла қўллагувимча, ўзингга сабр бериб тур!» — дебди.

«Улуғ тангри номига қасам бўлсин, уни шу бугун олиб келмасанг, подшога айтиб, каллангни олдираман» — дебди малика.

«Азбаройи худо, бир оз сабр қил, чунки бу иш хавфли» — деб, маликага ялинибди кампир.

Охир у, уч кун сабр қилибди-да, кейин кампирга:

«Эй, доячам, уч кун менга уч йилдек туюлди. Агар тўртинчи кун ҳам усиз ўтса, уни ҳозир қилмасанг, бу дунёдан умид уз», — дебди.

Кейин кампир, малика ҳузуридан чиқиб ўз уйига борибди. Тўртинчи куннинг тонги отгач, шаҳардаги наққошларни чақириб, улардан, бир қиз суратини чизиш учун энг яхши бўёқ келтиришларини сўрабди. Улар кампирнинг айтганини ҳозирлабдилар. Сўнгра шаҳзодани чақириб, унинг олдида сандиғини очиб, бир бўхча чиқарибди; унда беш минг динорга арзийдиган, турли қимматбаҳо тошлар билан безалган хотинларнинг ипакли кийимлари бор экан, кампир: «Ўғлим! Ҳаётуннуфус билан қовушишни истайсанми?» — деб сўрабди. «Истайман», — дебди у. Кампир бўёқларни олиб шаҳзодани бежай бошлабди: дастлаб кўзига сурма қўйибди, сўнгра уни ечинтириб, икки қўлини, тирноғидан кифтигача ва икки оёғини кафтидан сонигача бўябди, бошқа аъзосини ҳам бежаб, уни худди мрамартош устидаги қизил гулдек қилибди. Бир оз вақтдан кейин уни ювиб, тозалаб, кўйлак-лозим кийгизибди, сўнгра бошига дурра боғлатибди ва унга қизларча юришни ўргатиб: «Олдин чап оёгингни, кейин ўнг оёгингни бос!» — дебди. Шаҳзода унинг айтганини қилиб олдида юрган экан, худди жапнатдан чиққан ҳурга ўхшаб кетибди. Шунда кампир унга:

«Ўзингни дадил тут, чунки подшо саройига кетяпсан, сарой дарвозасида лашкар, ғулом ва қуллар бўлмай иложи йўқ, агар улардан қўрқсанг, ваҳимага тушсанг, улар сени пайқаб қоладилар-да, бизни қийнаб, жонимизни ола-

дилар. Агар буни эплотмасанг, менга айт!» — дебди. Шаҳзода: «Бундан қўрқмайман, эплаймам. Хотиржам бўл», — дебди.

Кейин кампир, шаҳзоданинг олдига тушиб йўл бошлабди. Ниҳоят, пккови сарой дарвозасига боришибди. Кампир, шаҳзодага разм солиб, унинг ўзгармаганини кўрибди.

Кампир қасрга етиб борганида, ҳарам оғаси уни кўриб, танибди. Аммо тавсифида ақллар ҳайрон қоладиган орқасидаги канизакка кўзи тушиб, ўзига-ўзи: «Бу кампир-ку, маликанинг энагаси. Орқасидаги канизак ким экан? Бунақа ажойиби бизнинг мамлакатда йўқдир. Бунинг ҳуснига ва гўзаллигига ҳеч ким тенг келмайди. Бу малика Ҳаётуннуфус бўлса керак. Лекин у, парда ичида ўтирар ва ҳеч қачон сиртга чиқмасди-ку! Бу, подшонинг рухсати билан чиққанмикин ёки рухсатсиз?» — дебди-да, тик ўрнидан туриб, буни аниқламоқчи бўлибди. Ўттизга яқин хизматчи унга эргашибди. Кампир уларни кўргач, бошидан ақли учиб: «Тангридан бўлак кўмакдош йўқ, биз унинг бандаси ва ҳаммамиз унинг олдига борамиз, ҳозир муқаррар жонимиз кетади», — дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди, Шаҳризод, — кампир, ҳарам оғаси одамлари билан келаётганини кўргач, қўрқиб: «Тангридан бошқа ғамхўр йўқ, бизни ўзи яратган, жонимизни ҳам ўзи олади. Тонглайи маҳшаргоҳда ҳаммамиз тангри олдига борамиз. Ҳозир муқаррар жонимиз кетади», — дебди.

Бу гапни эшитган ҳарам оғаси маликанинг қаҳрини ва отаси унга бўйсунганини билгани учун ваҳима босибди-да, ўзига-ўзи: «Подшо бирон зарурат учун энагага қизини олиб чиқишни буюргандир. Қизи эса одамови, унинг ишига биров аралашганини ёмон кўради. Агар уни ким деб суриштираман, бу йўлда бошим кетиши муқаррар. Йўқ, яхшиси мен аралашмай», — дебди-да, ўттизта одами билан сарой дарвозасига қайтиб, у ердаги одамларни нари-бери ҳайдабди. Шу вақт энага шаҳзода билан бирга дарвозадан кириб, бош ирғаб, уларга салом берган экан, ўттизта хизматчи ҳурмат юзасидан ўринларидан туриб, саломига алик олябдилар. Икковлари чодра ёпишган ҳолда ҳамма эшик ва коналардан ўтиб,

ниҳоят, еттинчи эшикка етибдилар. Бу подшо тахти турадиган катта қаср бўлиб, ҳамма амалдорларнинг қасрларига, ҳарамларга ва малика қасрига ҳам шу ердан ўтилар экан. Кампир андак тўхтаб: «Болам, худога шукур, мана, биз етдик. Малика билан энди фақат кечаси учраша оламиз. Чунки туннинг қора пардаси бизни барча бало-қазо, хавф-хатардан сақлайди»,— дебди. «Тўғри айтасан! Энди нима қилишимиз керак?»— дебди шахзода. «Шу қоронғи жойда бекиниб ёт?»— дебди кампир.

Шунда шахзода қудуққа тушибди. Кампир эса уни шу ерда қолдириб, ўзи кетибди.

Кеч киргач, кампир келиб, шахзодани қудуқдан чиқариб олиб, яна йўл бошлабди. Икковлари бир неча эшиклардан ўта-ўта, ниҳоят, Ҳаётуннуфус қасрига етибдилар. Энага эшикни қоқса, ёш бир канизик чиқиб: «Ким?»— дебди. «Мен»,— дебди энага. Канизак қайтиб кетиб, хожаси — маликага энаганинг келганини айтиб, киритиш ё киритмасликка фармойиш сўрабди. «Эшикни оч, энага билан бирга келган ҳам кирсин!»— дебди малика.

Шундай қилиб, икковлари ичкари киришибди. Булар келгач энага Ҳаётуннуфусга қараса, у ўтирадиган жойни тузатиб, чироқларни тозалаб, курси ва ўриндиқларга гиламлар солиб, ёстиқларни қўйиб, тилла ва кумуш шамдонларни ёқиб, турли нози неъматлар, таом, мева ва ширинликларни дастурхонга қўйиб, мушк, уд ва анбарларни тутатиб, ўзи чироқлар ўртасида ўтиргану, унинг нури жамоли шам нурларидан голиб келаётган экан. У, энагани кўргач:

«Эй, энага, қалбим севгилиси қайёнда?»— деб сўрабди.

«Эй, ҳурматли малика, унга учрашмадим ҳам, уни кўрмадим ҳам, лекин худди ўзига ўхшаган синглисини олиб келдим»,— дебди энага.

«Жинни-пинни бўлдингми, синглиси менга па керак, ахир кишининг боши оғриса, қўлини боғлайдиларми?»— дебди малика.

«Эй, ҳурматли малика, шунақаку-я, лекин олдин синглисига ҳам бир қара! Агар у, сенга ёқса, олдинда қолсин»,— дебди-да, у, шахзоданинг юзини очибди. Шу вақт малика уни таниб, дарҳол бағрига босибди, у ҳам маликани қучоғига олибди. Шунда икковлари ҳам хийла ўзларидан кетиб ётишибди. Энага уларнинг юзларига гулоб сенгач, ҳушларига келишибди. Кейин малика шахзоданинг лабларидан минг-минг ўпа-ўпа мана шу байтларни айтибди:

Бу кўнглим севгани келди ёнимга,
 Утиргунча турубдирмен қилиб ор,
 Дедим: ёрим, дилимининг орзуси,
 Ҳадик чекмай, печук бўлдинг падидор.
 Қоровуллар нечук хомуш қолишди,
 Бу даргоҳга йўл эрди хийли душвор.
 Дедиким, бор эди кўнглимда қўрқув.
 Муҳаббат далда бўлди менга бисёр.
 Қучоқда ётди, дучёни унутдик,
 Хабарсиз эрди соқчи дўсту ағёр.
 Уят иш қилмадик, шойиста турдик,
 Қоқибмиз гарди йўқ кўйлақни такрор.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Ҳаётуннуфус қасрига севглиси келгач, қучоқ очиб, кутиб олибди ва шу учрашувга муносиб шеърлар айтибди. Шеърларини айтиб бўлгач, у: «Олдимда сени кўраётганим ва сен суҳбатдошим бўлиб турганинг ростми ё туш-пуш кўряпманми?» — дебди. Унинг ишқи ғалаба қилиб, нақ савдойи бўлаёзган экан, ҳозир эса, севинганидан ақли шошиб, мана шу байтларни ўқибди:

Жон баҳоси бирла кутган жононим,
 Келди тунда кулбам этиб чароғон.
 Ноғиҳопий ноласидин бир чўчиб,
 Унга дедим: «Масканингдир дилу жон!»
 Юзларидан минг бор ўпдим шул кеча,
 Минг қучоқлаб, қилдим ишқимни баён.
 Унга дердим: «Энди етдим тилакка,
 Шукр этайлик, худо бўлди меҳрибон!»
 Печак гулдек ҳўп чирмашдик шул кеча,
 То кечани ёритди кун нурафшон.

Тонг отгач, малика шаҳзодани то кеч киргупича ҳеч ким кирмайдиган ўз хоналаридан бирига киритиб қўйибди. Кун кетиб, тун киргач, малика уни олиб чиқибди-да, иккови яна дардлаша бошлашибди. Шунда шаҳзода унга:

«Ўз мамлакатимга қайтиб, сенинг воқеангни отамга айтмоқчиман, отам вазирини юбориб, сени менга сўратади»,— дебди.

«Эй, севгилим!— дебди малика,— ўз юртингга борсап, бошқа нарсалар билан машғул бўлиб, мени унутасан ёки бизнинг бу севгимиз отангга маъқул тушмас, деб қўрқаман. У ҳолда мен ҳалок бўламан, вассалом. Яхшиси шуки, сен мен билан бирга менинг ихтиёримда қолавер. Сен менинг ҳуснимни томоша қил, мен сенинг ҳуснинг-ни томоша қилай. Ниҳоят бир ҳийла ишлатиб, бир кечада икковимиз қасрдан чиқиб, сенинг юртингга кетамиз. Мен ота-онамга ишонмайман, улардан умидимни уздим». «Амрингга мунтазирман»,— дебди шаҳзода. Шундай қилиб, иккаласи шароб ичиб, кайфи сафо қилишаверибди.

Кечаларнинг бирида уларга шароб тотли келиб, айни-шрат билан тонг отгунча мижжа қоқмай чиқишибди. Шу кезларда подшоларнинг бири маликанинг отасига ҳадя юборибди. Шу ҳадя ичюда баҳосига шоҳ хазинаси етмайдиган йигирма тўққиз дона қимматбаҳо тошлар — дуру гавҳарлар бор экан. Шунда подшо: «Бу тошлар шодаси фақат қизим Ҳаётуннуфусгагина муносиб»,— дебди-да, турмуш тақозосига кўра, тишлари суғурилган бир ғулomini чақириб: «Шу шодани Ҳаётуннуфусга элтиб бергин-да, унга: «Буни, шоҳларнинг бири отангга ҳадя қилиб юборибди, бунинг баҳосига пул етмас экан, бўйинингга тақиб ол», деб айт»,— дебди.

«Худойи таоло, буни малика учун дунёнинг охириги виъвати қилсин! У мени, тишларимдан маҳрум қилди»,— деганича, ғулом шодани олиб, малика қасрига борса, ёшиқда энага ухлаб ётган эмиш. Уйғотган экан, у чўчиб туриб: «Нима иш билан келдинг?»— деб сўрабди. «Подшо мени иш билан қизига юборди»,— деб жавоб берибди ғулом. «Калит бу ерда эмас, олиб келгунимча бора тур!»— дебди-да, кампир қўрқувга тушиб, бу хавфдан ўзини қутқазиш йўлини қидирибди. «Топшириғини бажармай шоҳ олдига боролмайман»,— дебди ғулом. Кампир кетибди. У калитни олиб келавермагач, ғулом подшо олдига кечикиб боришдан қўрқиб, эшикни итарган экан, тамбаси синиб, эшик очилиб кетибди. Ғулом еттинчи эшиккача кириб бораверибди. У еттинчи эшикка кирса, катта гиламлар тўшалган бўлиб, шамдонлар ва шароб кўбачалари турган эмиш. Ғулом бу аҳволдан ажабланиб, тахт олдига бориб қараса, унга қимматбаҳо тошлар ча-тилган инак парда тутиб қўйилган эмиш. Пардани очиб

қараса, малика ўзидан ҳам чиройли бир йигит билан қучоқлашиб ётган эмиш. Ғулом арзимаган бир томчи суюқликдан шундай гўзал кишини яратган тангрига таҳсин ўқибди. Кейин: «Қаранг-а, эрларни ёмон кўрадиган маликадан мана нималар содир бўлибди. Бу йигитни у қаёқдан топиб олдийкин? Тишларим мана шу йигит туфайли суғурилган бўлса аҳтимол» — дебди-да, пардани тушириб, эшикка ўгирилибди. Шу вақт малика чўчиб уйғониб қолибди-да, Кафур деган қулни кўриб, уни чақирибди. Кафур эшитса ҳам ўзини эшитмаганга олиб кетаверган экан, малика бориб, унинг этагидан тутиб, кўзига суртганча, оёқларидан ўпиб: «Худо яширганни сен ҳам яшир!» — деб унга ялинибди. Ғулом: «Сенинг гуноҳингни ҳам, гуноҳингни бекитувчининг айбини ҳам худо яширмасин! Менинг тишларимни сен суғуртирдинг! Энди мана бу ишни қилиб туриб, яна: «Менинг олдимда ҳеч ким эркак тўғрисида гапирмасин дейсан» — дебди-да, малика қўлидан силтаниб чиқиб, устидан эшикни қулфлабди, эшикка пойлоқчи қўйиб, ўзи подшо ҳузурига кирибди. Подшо ундан: «Шодаларни Ҳаётуннуфусга бердингми?» — деб сўрабди. «Азбаройи худо, бундан ҳам ортиқроқ давлатга ҳақлисан», — дебди ғулом унга. «Нима гап бўлди? Тезроқ айт!» — дебди подшо. «Икковимиздан бошқа киши бўлмаган холи жойда айтаман», — дебди у. Шунда шоҳ: «Айтавер!» — деган экан, ғулом: «Бир қошиқ қонимдан кеч!» — дебди. Подшо омонлик рўмолчасини унга қараб отибди. Шундан сўнг ғулом:

«Эй подшо! Малика Ҳаётуннуфус ҳузурига кирсам, дастурхон ясатяғлик, ўзи бир йигит билан қучоқлашиб ухлаб ётибди. Икковининг устидан қулфлаб, ҳузурингга келдим!» — дебди. Подшо бу гапни эшитиб, тик туриб, қиличини олибди-да, ҳарам оғасига:

«Йигитларингни олиб Ҳаётуннуфус олдига кир-да, уни ва у билан бирга ётган кишини устларидаги кўрпага ўраб, ҳузуримга келтир!» — деб бақирибди:

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод. — Подшо ҳарам оғасига, йигитлари билан бирга Ҳаётуннуфус қасрига бориб, уни ва у билан бирга ётган кишини ҳозир қилишни буюрибди. Ҳарам оғаси йигитлари билан Ҳаётуннуфус қасрига кириб қараса, малика ва шаҳзода

оёқ устида «Дод!»— деб фиғон чекишаёган эмиш. Ҳарам оғаси шаҳзода билан маликага: «Икковларинг қандай ётган бўлсаларинг, худди ўшандай қилиб яна ётинглар!»— дебди. Малика ундан қўрқиб: «Ҳозир қаршилиқ қилиш вақти эмас»,— дебди ва иккови ётишибди. Хизматчилар эса, уларни кўрпага ўраб, кўтариб, подшо ҳузурига етказибдилар. Подшо уларнинг устини очини билан, малика иргиб ёридан турибди. Бу ҳолни кўрган шоҳ унинг бўйинини узмоқчи бўлган экан, шаҳзода чаққонлик билан ўзини шоҳ кўксига ташлаб:

«Эй, шоҳим, маликада гуноҳ йўқ. Гуноҳ менда, ундан олдин мени ўлдир!»— дебди. Подшо уни ўлдирмоқчи бўлса Ҳаётунпуфус ўзини отасига отиб: «Мени ўлдир, уни қўй! Чунки у, бутун ер юзининг ҳам бўйи, ҳам энига эга бўлган улуг шоҳнинг ўғли»,— дебди.

Подшо қизининг гапини эшитиб, ғазаб билан бош вазирага: «Ҳой, вазир! Бу ҳақда нима дейсан?»— дебди.

«Менинг маслаҳатим шуки,— дебди вазир,— бу аҳволга тушган киши ёлғондан ҳайиқмайди. Икковини роса қийнагандан кейин бўйинларини узишдан бошқа чора йўқ».

Шу вақт подшо жаллодни чақирган экан, у шогирдлари билан келибди. Подшо уларга:

«Бу ярамасни тутиб, бўйинини узинг, унинг кетидан гуноҳкор қизинг ҳам бошини танидан жудо қилиб, икковини куйдиринг, булар тўғрисида иккинчи марта мендан маслаҳат сўраманг!»— дебди.

Шу пайт жаллод олиб чиқиш учун маликага қўл теккизган экан, подшо қўлидаги нарсани жаллодга отиб, бақарибди:

«Ҳай, ит!— дебди у,— мен унга шундай ғазабланиб турганимда сен нега ювошлик кўрсатясан? Уни сочи-дан торт, юзубан тутисин!»

Жаллод, подшо айтгандек қилиб маликани ҳам, шаҳзодани ҳам судраб, сўйиладиган жойга олиб борибди-да, шаҳзоданинг этагидан қирқиб, кўзларини боғлабди. Сўнг қиличнинг қайраб, ўткирлабди. Маликани биров сўраб олар деган умидда уни кейинга қолдириб, шаҳзода бошида уч марта қилич ўйнатибди. Ҳамма аскарлар йиғилишиб: «Икковини биров тилаб олса экан»,— деб худодан сўрашибди. Жаллод, шаҳзоданинг бўйинини узиш учун ҳиқилдогага тиг қадаётган чоғда, узоқдан чанг кўтарилиб, ҳаммаёқни тутибди.

Бунга сабаб, шаҳзоданинг отаси шоҳ Сайфулаъзам,

ўғлининг хабари кечиккач, аскари билан ўзи отланиб йўлга чиққан экан.

Булар кела турсин, энди шоҳ Абдулқодирга келсак, у чанг кўрингач: «Эй, халойиқ! Нима гап, кўзларни хиралаштираётган чанг нимаси?»— дебди. Шунда бош вазир турибди-да, подшо ҳузуридан чиқиб, ҳақиқатни билиш учун ўша чанг томонга қараб юрибди. Борса, чигирткадек сон-саноқсиз, тоғлар, сойлар ва тепаларни босган лашкарларни учратибди-да, шоҳ олдига қайтиб, аҳволни хабар қилибди. Подшо вазирга: «Бориб у аскарлар кимлигини ва бизнинг мамлакатга на боисдан келганларини бил, уларнинг бошлигини сўра, унга мендан салом айт! Агар у бирон иш билан келган бўлса, ёрдам берамиз. Борди-ю, бирон подшодан ўч олмоқчи бўлса, биз ҳам у билан бирга отланамиз. Агар ҳадя талаб бўлса, майли, ҳадя берамиз, чунки улар кўп сонли зўр лашкар экан, уларнинг мамлакатимизни босишидан қўрқамиз»,— дебди.

Вазир чанг томонга бориб, кун чиққандан то ботгунича чодирлар, лашкарлар ва сардорлар ўрталаридан ўта-ўта тилла қиличли ва шоҳона чодирли одамлар олдига борибди. Ундан кейин амирлар, вазирлар ва ноиблар олдиларидан ўтиб, ниҳоят, султон ҳузурига келибди. Қараса, у улуг шоҳ экан. Давлат арбоблари уни кўргач: «Ер ўп, ер ўп!»— дейишибди. У, ер ўшиб, қаддини кўтарган экан, яна улар иккинчи ва учинчи марта: «Ер ўп!»— деб қичқиришибди. Ахийри, у ердан бошини кўтариб ўрнидан турмоқчи бўлса, подшонинг ҳайбатида ўзини йўқотиб, ерга йиқилиб тушибди. Ниҳоят у, ўзини ўнглаб олгач, унга яқинроқ бориб:

«Эй, бахтли шоҳ!— дебди.— Худо умрингни узоқ, ҳукмронлигингни барқарор, қадрингни баланд этсин! Кейин гап шуки, подшо Абдулқодир сенга салом айтиб, худди ҳузуригда тургандек ер ўпди. У, қандай зарурият билан келганингни сўраяпти. Агар подшоларнинг биронтасидан ўч олмоқчи бўлсанг, сенга ёрдам бериш учун у ҳам отланмоқчи. Борди-ю, бажарилиши мумкин бўлган бирон мақсад мўлжалида келган бўлсанг, у тўғрида сенга хизмат қилмоқчи».

«Ҳой, элчи!— дебди хоқон,— подшоҳингга бориб айт: кўп вақтдан бери улуг хоқоннинг ўғли ғойиб бўлиб, унинг хабари кечикиб, дараги бўлмай қолибди. Агар ўғлини шу шаҳардан топса, уни олиб, ўз юртига кетар экан. Агар ўғлига бирор ёмонлик қилинган ёки унинг майлига халақит берилган бўлса, мамлакатингизни хароб

қилиб, молларингизни талаб, эркакларингизни ўлдириб, хотинларингизни асир этар экан, дегин! Бор, шоҳинг олдига тезроқ бор! У бир балога учрамасидан олдин менинг гапларимни унга айт!» дебди.

Бош устига дея вазир энди қайтмоқчи бўлган экан, мулозимлар «Ер ўп!» деб бақиршибди. У, йигирма марта ер ўпиб, нафаси тикилган ҳолатда ўрнидан турибди. Сўнгра подшо мажлисидан чиқиб, унинг зўрлигини, лашкарининг кўплигини ўйлаб, юра-юра ўз подшоҳи Абдулқодир ҳузурига келибди. Келса, қаттиқ қўрқувдан Абдулқодирнинг ранги ўчиб, қалтираб турган экан. Вазир ҳамма воқеани унга айтибди.

Қисса шу ерга етганда тоғ отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Бош вазир, улуғ хоқон ҳузуридан қайтиб, қўрқувдан ранги ўчиб қалтираётган подшо Абдулқодирга воқеани айтгач, у ўзига ва фуқаросига зарар етишидан васвасага тушиб: «Ҳой, вазир! У подшонинг ўғли ким?» деб сўрабди. «Унинг ўғли сен ўлдиришга ҳукм қилган йигитда, ҳали унинг жонини олмаган, худога шукур! Акс ҳолда отаси юртимизни хароб қилиб, молларимизни талар эди», дебди. Шунда Абдулқодир вазирга: «Уни ўлдиришга маслаҳат берган эсипастлигинини қара-я! У улуғ хоқон ўғли шаҳзода қаёқда?» деб сўрабди. «Эй, улуғ подшо! Ўзинг уни ўлдиришга буюрдинг-ку!» дебди вазир. Абдулқодир бу гапни эшитгач, жон ҳолатда қичқириб: «Лаънат сизларга, тезроқ жаллодни топинг, уни ўлдириб қўймасин!» деган экан, ўша вақтдаёқ жаллодни ҳозир қилишибди. «Эй, замона подшоҳи! Айтганингдек унинг бўйинини уздим», дебди жаллод. «Ҳой, ит! Агар бу рост бўлса, сенинг ҳам ўлишинг лозим», дебди шоҳ. Шунда жаллод: «Эй, подшо! Ўзинг мени уни ўлдиришга буюриб: «Иккинчи марта бу ҳақда менга маслаҳат қилма!» деб эдинг-ку!» дебди. Подшо: «У вақтда мен ғазабда эдим. Ростини гапир, бекорга ўлиб кетма!» деган экан, жаллод: «У тирик»,— дебди. Кўнгли таскин топган подшо шаҳзодани ўз ҳузурига келтиришга буюрибди. Шаҳзода ҳузурига келгач, ўрнидан туриб, унинг пешонасидан ўпиб:

«Эй, йигит, мендан ўтган гуноҳ учун худодан кечирим сўрайман. Отанг — улуғ хоқон олдида менинг қадримни туширадиган гап гапирма!» дебди.

— Эй, замона подшоҳи! Улуғ хоқон қаерда? деб сўрабди у.

— У сени қидириб шаҳримизга келди,— дебди Абдулқодир шоҳ.

— Ҳурматинг ҳақи! Ўз номусимни ва покиза қизинг номусини, бизга тақилган ёмон исноддан тозаламагунча, ҳузурингдан кетмайман,— деб туриб олибди шаҳзода,— энагаларни чақириб, қизингни уларга топшир! Агар унинг номусига теккан бўлсам, қонимни сенга ҳалол қиламан. Агар у бокира бўлса помусимизнинг пок эканини ошкор эт! Шунда подшо энага хотинларни чақиртирибди. Улар маликани текшириб, унинг соф эканини подшога айтибдилар ва ундан инъом талаб қилибдилар. Подшо уларга, шунингдек ҳарамхонадагиларнинг ҳаммасига инъом берибди. Мушки анбар қўйиладиган патнисларни чиқариб, амалдорларга хушбўй анбарлар тарқатилиб, ҳаммалари шод бўлибдилар.

Подшо шаҳзодани озод қилиш билан бирга иззат-икром билдириб, мулозимларига уни ҳаммомга олиб тушишга буюрибди. Шаҳзода ҳаммомдан чиққач, шоҳ унга қимматбаҳо кийимлар кийгизиб, бошига қимматли тошлар қадалган тож қистирибди. Белига дур ва қимматбаҳо тошлар билан безатилган қизил тилла камар боғлабди. Сўнг уни дур ва жавоҳир қадалган тилла қошли эгар урилган энг яхши отга миндириб, отасининг олдига етгунича кузатиб боришни амалдор ва уламоларга топширибди.

Кейин у шаҳзодага:

«Отанг — улуғ хоқонга, подшо Абдулқодир, сенинг амрингга тайёр, нимага буюрсанг, ҳаммасини бажариб, сенга бўйсунади дегин!» деб тайинлабди. Шунда шаҳзода: «Албатта шундай дейман», дебди-да, подшо билан хайрлашиб, отаси ҳузурига жўнабди. Уни кўриб, севинчидап отасининг эси оғиб қолибди. Бир оздан сўнг ўрнидан турибди-да, бир неча қадам ўғли томонга юриб, уни бағрига босибди. Улуғ хоқон лашкари орасига шадлик ва ҳурсандлик ёйилибди.

Шунда ҳамма вазирлар, лашкарлар ва лашкарбошилар, хоқон ҳузурига келиб, ер ўпиб, ўғлининг келгани билан табриклабдилар. Бу, улар учун байрам жўни бўлибди. Шаҳзода, подшо Абдулқодир шаҳридан уни узатиб борган кишиларга хоқон лашкарларини томоша қилишга

рухсат этибди ва уларга ҳеч ким қарши бўлмабди. Улар, хоқон лашкарининг кўплигини ва унинг зўр ҳукмдорлигини кўришибди. Шаҳзоданинг баззозлик растасида ўтирганини кўрган кишилар, шундай шарафга ва улуғ мартабага эга бўла туриб, дўконда ўтиришга ва бошқа аҳволларга қандай рози бўлганига ҳайрон бўлибдилару, лекин подшо қизига бўлган ишқ-муҳаббати уни мажбур этганини англамабдилар.

Хоқон лашкарининг кўплиги хабари тарқалиб, Ҳаётуннуфусга ҳам етибди. У, қаср тепасига чиқиб, тоғларга қараса, у ерлар сипоҳ ва лашкарлар билан лик тўла экан. Малика то отаси ундан рози бўлиб, бўшатишни ёки уни ўлдиришга фармон бўлгунича унинг қасрида ва фармони остида қамоқда экан. Малика Ҳаётуннуфус аскарларни кўриб, уларнинг шаҳзоданинг отасига тегишли эканини билгач, шаҳзода отаси билан овора бўлиб, ўзини унутишидан, сўнгра бу ердан кетиб қолса, отаси буни ўлдиришидан кўрқибди-да, каписазини шаҳзодага юборибди ва унга: «Қўрқмасдан шаҳзода Ардашер ҳузурига бор, уни кўргангизда ер ўп ва ўзингни танитгин-да, сандам сенга салом айтди, у ҳозир отасининг қасрида ва фармони остида қамоқда, отаси ё уни кечиради ёки ўлдиради. У сендан, уни эсдан чиқариб қўймаслигингни илтимос қиляпти, чунки бугун сен қудратлисан, нимани буюрсанг, биров қарши чиқолмайди. Агар сенга маъқул бўлса, уни отасидан қутқазиб, ўз ҳузуригга олсанг, яхши иш қилган бўлар эдинг. У сен туфайли шу қийинчиликларга гирифтор бўлди. Агар унинг илтимоси сенга ёқмаса, отанг — улуғ хоқонга айтсанг, шояд у, кетишидан олдин, ўртага тушиб, уни отасидан сўраб, бўшатириб юборса ва отасининг унга бирон ёмонлик қилмаслигига ёки уни ўлдирмаслигига аҳд ва омон олса. Гапимнинг охири шу. Худо сени саломат сақлаб, орзуларингга етказсин, дегин!» дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— каписак бориб, Ҳаётуннуфуснинг ҳамма гапларини оқизмай-томизмай улуғ хоқон ўгли — Ардашерга айтибди. Шаҳзода бу гапларни эшитгач, қаттиқ йиғлаб: «Шуни билгинки, Ҳаётуннуфус менинг хошам, мен унинг қули ва асириман. Орамидаги севгини ва жудалик доғини ҳеч

қачон унутмайман. Унинг оёқларини ўпганингдан кейин, мава шуларни айт: «Албатта, унинг аҳволи ҳақида отамга гапираман, отам уни менга хотинликка сўратиб, унга одам юборганда, маликанинг отаси қаршилиқ қилмасин! Чунки, мен уни олмай, мамлакатимга қайтмайман».

Канизак ўз маликаси ёнига қайтиб бориб, унинг қўлларини ўпгач, шаҳзоданинг гапларини айтибди. Малика севинганидан йиғлаб, худойи таоллоҳга шукур қилибди. Малика қиссаси ҳозирча шу.

Энди шаҳзода можаросига келсак, кечаси ёлғиз қолганида отаси ундан ҳол-аҳвол сўрабди. Шаҳзода ҳамма бошидан кечирганларини бирма-бир айтиб берган экан, отаси:

— Ўғлим, энди нима қил дейсан? Агар уни йўқ қилиб юборишни истасанг, мамлакатини хароб қилиб, молларини талаб, хонадонини вайрон қиламан,— дебди.

— Эй, ота!— дебди шаҳзода шу он,— у, менга бундай жазога лойиқ иш қилмади. Менинг кўнглим ҳамон маликада, у билан қўшилишни истайман. Шу ваздан унинг отасига ҳадя юборишнинг умид қиламан. Лекин ҳадя энг қимматли нарса бўлсин. Уни тадбиркор ўша вазирингдан юборсанг, бас,— дебди.

«Хўп, худди сен айтганингдек қиламан» дебди отаси.

Шундан сўнг шоҳ хазинасини очиб, энг нодир нарсалардан ажратиб, ўғлига кўрсатибди. Бу нарсаларни кўриб, шаҳзоданинг оғзи очилиб қолибди. Отаси вазирини чақириб, ўша нарсалар билан уни подшо Абдулқодир ҳузурига йўллабди, унинг қизини шаҳзодага хотинликка сўрашга ва ҳадяни қабул этса, жавобини олиб келишни таъинлабди.

Шундай қилиб, вазир подшо Абдулқодир ҳузурига борибди. У шаҳзода воқеасидан бери хафа ва кўнгли ғаш экан. Шоҳ мамлакатининг вайрон бўлишини, молларининг таланишини кутиб ўтирар экан, бир вақт вазир келиб, унга салом бериб, ер ўпибди. Подшо, тик туриб унга ҳурмат билдирибди. Шунда вазир унинг оёғига йиқирилибди-да, қадамларини ўниб:

— Эй, замона подшоҳи! Мен кечир,— дебди.— Сендек кишининг мен учун ўрнидан туриши муносиб эмас, мен подшоларнинг оёқларини ўпгувчи одамман. Шунин билгички, шаҳзода ўз отаси билан учрашиб, сен қилган айрим яхшилик ва мурувватларингдан уни хабардор қилди,

шунинг учун отаси сендан миннатдор бўлиб, мен, хизматкорингдан бу ҳадяни бериб юборди. У, сенга салом айтиб, иззат-икром билдирди,— дебди.

Бу гаплардан қаттиқ қўрққан Абдулқодир шоҳ, то ўзига ҳадя тақдим этилгунича вазирга ишонмабди. У ҳадяни олар экан, баҳосига пул етмаслигини ва ер юзи подшоларидан ҳеч бири бундай насага қодир эмаслигини англаб, ўзини ожиз сезибди. Шу пайт у, тик туриб худойи таоллоҳга ҳамду сано айтибди ва шаҳзодадан миннатдор бўлибди. Сўнгра вазир унга:

«Эй, ҳурматли подшо! Гапимга қулоқ бер ва шуни билгинки,— дебди у,— улуғ хоқон сенга яқин бўлиш учун мамлакатингга келди. Мен, покиза ва яширилган қимматли тошдек ҳурматли қизинг Ҳаётуннуфусни унинг ўғли Ардашерга хотинликка сўраб, ҳузурингга келдим. Агар бунга рози бўлсанг, икковимиз унинг қалин молини гаплашиб, бир қарорга келайлик!»

Подшо бу гапни эшитиб:

«Бош устига, мингдан-минг розиман, жуда маъқул гап,— дебди.— Аммо қизимга келсак, у балоғатга етиб, ақлини топган, ихтиёри ўз қўлида, бу иш ожизанинг ўзига борлиқ экани сенга сир эмас». Кейин у ҳарам оғасига қараб: «Бориб қизимга шу аҳволни тушунтир!» дебди. Шунда ҳарам оғаси: «Фармонингизга ҳозир у позирман» дебди-да, малика ҳузурига кирибди. Отасининг гапини айтибди-да: «Бу гапга нима жавоб берасан?» деб сўрабди. Шу вақт малика: «Розиман, ихтиёрим ўшанда» дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— ҳарам оғаси қайтиб бориб, маликанинг жавобини подшога эшиттирган экан, у жуда севиhib кетибди-да, қимматли сарушо қақриб, совчи — вазирга кийгизибди, устига ўн минг динор ҳам бериб:

«Эй, вазир аълам, менинг жавобимни подшоҳингга етказ ва ҳузурига боришимга ундан менга рухсат олиб бер!» дебди. Шунда вазир: «Бош устига» дебди.

Сўнгра вазир подшо Абдулқодир ҳузуридан чиқиб, жавобини улуғ хоқонга етказибди. Хоқон севиhibди. Аммо қувончдан шаҳзоданинг эси оғиб, энтика бошлабди.

Улуғ хоқон, подшо Абдулқодирнинг ўз ҳузурига келиб, учрашувига рухсат берибди. Иккинчи куни подшо Абдулқодир отга миниб, хоқон олдига борибди. Хоқон уни яхши қабул қилиб, иззату икром кўрсатибди. Иккови ўтириб, шаҳзода буларнинг ҳузурида тик турибди. Сўнгра подшо Абдулқодирнинг яқин кишиларида бири ўрнидан туриб, ажойиб сўзлар айтибди-да, шаҳзоданинг муроди ҳосил бўлиб, маликалар маликасига уйланаётгани билан табрикларди.

Нутқ тугагач, улуғ хоқон дур ва қимматбаҳо тошлар билан тўлғазилган сандиқ ва эллик минг динор пул ҳозирлашга буюриб, подшо Абдулқодирга: «Мен, ўғлим томонидан унга лозим бўлган ҳамма нарса тўғрисида вакилман» дебди. Абдулқодир қуллуқ қилиб, қалин молни олибди. Маликалар маликаси Ҳаётуннуфуснинг тўйи учун берилган эллик минг динор ҳам шу қалин мол жумласидан экап.

Бу гаплардан кейин қози ва гувоҳларни ҳозирлатибдилар. Улар, подшо Абдулқодир қизини улуғ хоқон ўғли шаҳзода Ардашерга никоҳ қилиб, никоҳ хати битибдилар. Уша кун хурсандчилик куни бўлиб, дўстлар севиниб, душман ва ҳасадчилар куйиб, кул бўлибдилар. Кейин тўй маросимини ўтказибдилар.

Шундан кейин малика билан ишратда бўлган шаҳзода унинг тешилмаган дур, минилмаган тойча, айбдан пок, хазиладаги қимматли тош эканини билибди. Бу, маликанинг отасига ҳам маълум бўлибди. Кейин улуғ хоқон, ўз ўғлидан: «Дилингда армонинг бўлса, бу ердан кетишингдан бурун айт!»— дебди.

«Эй, подшо,— дебди шунда шаҳзода,— дилимда қолган армоним шуки, бизга ёмонлик қилган вазир билан туҳмат қилган ҳарам оғасидан ўч олинишни сўрайман».

Шунда улуғ хоқон подшо Абдулқодирга одам юбориб, дарҳол ўша вазир билан ҳарам оғасини юборишни талаб қилган экан, Абдулқодир уларни дарров юборибди. Иккови ҳозир бўлгач, хоқон уларни шаҳар дарвозасига осигга буюрибди.

Сўнгра улар бу мамлакатда бир оз вақт туриб, қизининг сафарга отланишига подшо Абдулқодирдан рухсат сўрабдилар. Маликанинг отаси уни отлатириб, дур ва қимматбаҳо тошлар билан безалган тахтига миндирибди, тахтни йўрға отлар тортар экан. Малика ҳамма кавизак ва ғуломларини ўзи билан бирга олибди. Энага эса бир қанча вақт қочиб юргандан кейин, яна одатдаги хизмати-

га тушибди. Улуғ хоқон шунингдек, подшо Абдулқодир ҳам ўз мамлакат аҳолиси билан куёв-келини кузатиш учун отга минибдилар. Ўша кун энг яхши кунлардан саналибди. Мамлакатдан анча узоқлашишгач, подшо Абдулқодир, улуғ хоқондан куёвини, вақти-вақти билан юбориб туришини таъкидлаб сўрабди-да, уни кўк-рагига босиб, манглайидан ўпибди. У кўрсатган яхшиликларга миннатдорчилик билдириб, қизини уларга топширгандап кейин, хайрлашибди. Сўнгра қизининг олдига келиб, уни қучоқлабди. Қизи отасининг қўлларини ўпибди, иккови бир-бири билан хайрлашиб, йиғлашибди. Кейин Абдулқодир ўз мамлакатига қайтибди. Шаҳзода Ардашер, Ҳаётуннуфус, подшо Сайфулаъзам ўз юртларига келиб, янгидап тўй қилибдилар. Улар мажлисларни бузиб, ҳаётни сўндирувчи ўлим келгунча ширин ҳаёт кечирибдилар.

Подшо Бадирбосим ва малика Жавҳара

— Эй, саодатли шоҳ! Ҳикоя қилинишича, қадим замонда, Эрон мамлакатада Шаҳрамон деган подшо бўлиб, у Хуросонда истиқомат қиларкан. Унинг юзлаб хотин ва чўрилари бўлгани билан, улардан лоақал бирорта ҳам на ўғил, на қиз фарзанд кўрмабди. Кунлар ўтаверибди. Бир кун у, ўзи ота-боболаридан мерос қолган мамлакатга эга бўлганидек, ўзидан кейин мамлакатга меросхўр бўладиган фарзанд йўқлигини ўйлаб, жуда афсусланибди. Шу сабабдан қайғу-ғамга ботиб ўтирган экан, қулларидан бири ҳузурига кириб: «Э, ҳурматли, эшикда бир савдогар билан канизак турибди, бундай ҳусндор канизакни ҳеч кўрмаганман» дебди. Подшо: «Савдогар ҳам, канизак ҳам кирсин!» деган экан, иккови киришибди. Подшо қараса, рудайн найзасидек тик қоматли канизак тилла халлар чатилган ипак чодирага ўралиб турганмиш. Шу пайт савдогар унинг юзини очиб юборган экан, ҳуснидан уй ёришиб кетибди. Унинг еттита қокили нақ товошига тушиб турар, кўзи сурма қўйгандек қоп-қора, бели хипча бўлиб, у беморга даво бўладиган ва тапналик ўтини қондирадиган эмиш. Шоир шундай ҳуснли қиз ҳақида ушбу байтларни айтган экан:

Чиройидур камолот офтоби,
Яна хулқи билан оламга машҳур,
Либоси ҳам ўзига хўп келишган,
Изори бўксасига тор келодур.
Ниҳолдек қомати ҳам тору, ҳам кенг,
Тубандан то баланд, созликда мағрур,
Оёқларда ярақлайди узуклар,
Юзидин кулбага допм ёғар нур.

Подшо уни кўрибди-ю, ҳусну жамолига, қаддиниңг муътадиллигига ажабланиб, савдогардан: «Бу канизакнинг баҳоси қанча?» — деб сўрабди. Савдогар: «Эй ҳурматли! Буни, мендан олдинги эгаси бўлмиш савдогардан икки

минг динорга олган эдим, уч йилдан бери буни сафарда олиб юрибман, шу ерга етиб келгунимча уч минг динор сарф қилдим. Бу мендан сенга ҳадя» дебди. Подшо унга, қимматбаҳо саруполар билан, ўн минг динор пул берибди. Савдогар ҳадяларни олиб, подшонинг қўлини ўпибди. Унинг инъом ва эҳсонидан миннатдор бўлиб, ўз йўлига равона бўлибди.

Подшо канизакни машшоталарга топшириб, уларга: «Бу қизни яхшилаб безанглар-да, бир қасрга гиламлар тўшаб, ўша ерга олиб кириглар», дебди, кейин хос ғуломларига буюриб, канизакка керакли ҳамма кийим-кечак ва тақинчоқларни ҳозирлатибди.

Бу подшо мамлакати денгиз чеккасида бўлиб, пойтахти Оқ шаҳар экан.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— подшо канизакни машшоталарга топширгач, хос ғуломларига: «Қизга керакли ҳамма нарсаларни ҳозирлаганингиздан кейин, қасрнинг ҳамма эшикларини қулфлаб қўйинглар!» деб буюрибди.

Улар канизакни қасрга олиб кирибдилар. Қасрнинг денгизга қараб очиладиган деразалари бор экан. Подшо, канизак олдига кирса, у ўрнидан турмабди, ҳатто қўзғалишни хаёлига келтирмабди ҳам. Шунда подшо ўзича: «Бу канизак эгалари бунга одоб, таълим ўргатмаганга ўхшайдилар» деб ўйлабди. Канизакка қараса, унинг ҳусну жамоли расо, қадди-қомати муътадил, юзи тўлган ой кулчаси ёки тиниқ осмондаги қуёшдек эмиш. Подшо унинг ҳусну жамоли ва қадду қоматидан ажабланиб, таңрига тасбеҳ айтибди.

Подшо канизакка яқин бориб, уни кўкрагига босибди, тиззасига ўтқазиб, лабидан бўса олибди. Кейин энг яхши овқатларнинг ҳамма туридан ҳозирлаб, дастурхон ёзишга буюрибди. Подшонинг ўзи овқатлардан тотиниб, канизакка ҳам тўйгунича едирибди. Ҳануз канизак бир оғиз ҳам гапирмабди. Подшо унга сўз ташлаб, псминин сўраса, қиз жавоб қайтармай, бошини қуйи солганча жим ўтираверибди. Унинг ҳаддан ортиқ ҳусну жамол ва позу қарапмасигина подшо ғазабини сўндириб турибди.

Шунда подшо ўзича: «Бу канизак ғоят гўзалу гапирмаслиги ёмон экан-да, хайр майли, тўла-тўқислик ағам-

га хос деб» қўйибди. Кейин у чўрилардан: «У ҳеч гапирдимми?» деб сўраса, улар: «Келганидан то шу вақтгача бир калима гапиргани йўқ, бировга сўз қотганини ҳам эшитмадик» дейишибди.

Подшо хушхон чўри ва канизакларини чақарибди-да, яшула айтиб, ҳалиги канизак билан бирга кўнглихушлик қилишни буюрибди. «Шояд, у гапирса» деб хаёл қилибди подшо. Чўрилар канизак қаршисида ўйин-кулги ва бошқа хурсандчиликлар қилишибди, ҳатто мажлисдаги ҳар бир киши ўйнабди. Канизак эса на кулмай, на гапирмай, уларга қараб ўтираверибди; бундан подшонинг юраги сиқилибди.

Кейин у чўриларни ташқарига чиқарибди-да, канизак билан ёлғиз ўзи қолибди. Канизакнинг кийимларини ечиб, унинг баданига қараса, худди қолишга қуйилган кумушдек эмиш. Унга бўлган севгиси аввалгидан ҳам авж олиб, шу куни унга яқинлашибди.

Унинг нозу каришмаларидан жуда севиниб, ичида: «Дунёнинг ишлари ажойиб-да. Савдогарлар шундай гўзал қизга қўл тегизишмабди» деб ўйлабди. Сўнгра подшо шу канизакка берилиб кетиб, бошқаларга қарамай қўйибди; ҳамма канизак ва севиқлиларидан кечиб, роса бир йил унинг олдида бўлибди. Лекин бир йил бир кундек ўтибди. Канизак шу муддат ичида ҳам гапирмабди.

Подшонинг ишқи зўрайиб, кунлардан бир кун унга: «Эй, кўнглим орзуси! Сени қаттиқ севаман,— дебди куюниб,— сени деб ҳамма чўри, канизак ва севиқлиларимдан кечдим. Насибим фақат сенсан! Сени деб бир йил сабр қилдим. Худойи таоло қалбингга раҳм-шафқат солсин. Агар гунг бўлсанг, ишора билан билдир, сўзлашингдан умид узайин! Сендан мамлакатимга меросхўр бўладиган бир ўғил фарзанд ато қилишини сўрайман. Чунки ёлғизман, меросхўрим йўқ, ёшим эса улғайди. Худо ҳаққи, җавоб бер!» дебди.

Шунда канизак чуқур хаёлга чўмгач бошини кўтариб, табассум қилган экан, подшонинг назарида қаср чақмоқ нурига тўлиб кетгандек бўлибди: «Эй улуғ подшо,— дебди канизак,— илтижонгни худо қабул этиб, сендан ҳомилалар бўлганман. Яқин орада кўзим ёрийди. Лекин боланинг ўғил ёки қиз эканидан беҳабарман. Агар сендан ҳомилалар бўлмаганимда бир оғиз ҳам гапирмас эдим». Шоҳ ундан бу гапни эшитгач, севинчга тўлиб, кўнгли равшанлашибди, бениҳоя шодлигидан, канизакнинг пешонаси ва қўлларини ўпиб: «Орзу қилиб юрганам икки

нарса: сенинг сўзлашинг ва ҳомиладорлигингдан хабар топиб, бошим осмонга етди» дебди.

Подшо канизак ҳузуридан чиқиб, қамоли севинч билан подшолик тахтига ўтирибди-да, вазирига садақа учун фақирлар, мискинлар, беваларга юз минг динор беришни буюрибди. Вазир дарҳол буйруқни бажо келтирибди.

Подшо яна канизак ёнига кириб, уни эркалабди: «Эй, ҳурматли,— дебди у,— роса бир йил кеча-кундуз мен билан бирга бўлиб, ҳеч гапирмай, нима учун фақат бутун гапирдинг, индамай юрипингга боис нима эди?» «Эй замона подшоҳи,— деб жавоб берибди канизак,— мен кўнглим сиғиқ, мискин ва ғарибман. Онам, яқинларим ва биродаримдан ажралиб қолдим». Подшо унинг гапини эшитгач, мақсадига тушуниб: «Мискин-бечораман дейишингга ўрин йўқ,— дебди,— чунки бутун молу мулким ва аркони давлатимнинг бари сеники, ўзим ҳам сенинг қулингман. Аммо, «онам, яқинларим ва биродаримдан ажралиб қолдим» деган сўзингга келсак, менга айт-чи, улар қаерда туришади? Уларга одам юбориб ҳузурингга олдириб келаман». Шунда канизак ўз саргузаштини баён қилибди: «Эй бахтли подшо, исмим Денгизлик Гулноз, отам денгиз подшоларидан эди. У ўлиб, мамлакатни бизга қолдирди. Денгизда яшаб турганимизда подшоларнинг бири устимизга бостириб келиб, қўлимиздан мамлакатни олиб қўйди. Солиҳ исмли акам бор. Онам ҳам денгиз хотинларидан. Акам билан тортишиб, қуруқликда яшовчилар билан бирга бўлишга қасамёд қилдим-да, денгиздан чиқиб, ойдинда бир жазира четида ўтирдим. Шу вақт, ўтиб кетаётган бир киши мени ўз уйига олиб бориб, ҳаёсиз талабда бўлди. Унинг бошига урган эдим, нақ ўлаёзди. Кейин жаҳл билан мени бозорга олиб чиқиб, ўша сизга ҳадя қилган кишига сотди. Бу киши динonatли, омонатга хиёнат қилмайдиган, шафқатли одам экан. Агар мени қалбингиздан севиб, канизакларингиздан юқори қўйганингизда, бу ерда бир соат ҳам турмай, ўзимни шу деразадан денгизга ташлаб, онам ва яқинларим олдига борардим. Сиздан ҳомиладор бўлиб, улар олдига боришга уялдим. Улар менинг тўғримда бадгумон бўладилар. Агар уларга, мени бир подшо сотиб олиб, ўз насиби деб билди, хотинлари ва ҳамма канизакларидан мени ўзига яқин тутди, деб қасамёд қилсам ҳам, шийонмайдилар. Менинг қиссам ана шу».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Денгизлик Гулноз подшо Шаҳрамонга ўз қиссасини авалидан-охир айтиб берибди. Подшо унинг гапиви эшитиб, миннатдор бўлибди ва унинг пешонасидан ўпиб: «Эй, нуридийдам, азбаройи худо, бир соат жудаликка ҳам чидамайман. Агар мендан ажралгудек бўлсанг, ўша заҳоти ўламам» дебди. Шунда Гулноз: «Эй, ҳурматли! Кўзим ёриш вақти яқинлашди, менга ёрдам бериш учун қариндошларимнинг шу ерда бўлишлари лозим. Чунки қуруқликдаги хотинлар денгиз қизларига, денгиздаги хотинлар қуруқлик қизларига доялик қилолмайдилар. Қариндошларим келишса мен улар билан бориб, кейин бирга қайтиб келамиз» дебди. Подшо: «Улар денгизда қандай қилиб сув юқтирмай юришади?» деб сўрабди. «Сиз қуруқликда юрганингиздек, биз, Сулаймон ибн Довуд узугига битилган исмлардаги хосият сабабли денгизда юраверамиз,— деб жавоб берибди Гулноз.— Лекин, эй, подшо, қариндош-уруғларим келганларида, мени сотиб олиб қилган яхшиликлариңгизни уларга айтаман, шунда сўзимни тасдиқлашингиз керак. Улар сизни кўзлари билан кўриб, насл-насабингиз подшо эканлигини биладилар». Шу пайт подшо: «Эй, ҳурматли, кўнглиңгга хуш келган ишни қилавер. Нима қилсанг, ихтиёр сенда» дебди. «Эй замона подшоси,— дебди Гулноз,— биз денгизда кўзимизни очиб юрамиз, денгиздаги нарсаларни: қуёш, ой, юлдузлар ва осмонни ер юзидагидек кўрамиз, сув бизга монелик қилмайди. Шунини ҳам билиңки, денгизда ҳам қуруқликдаги сингари ҳамма жинспинг кўп тоифалари ва турли шакллари бор. Яна қуруқликдаги нарсалар денгиздагиларга нисбатан жуда озчиликни ташкил этади».

Подшо Гулнознинг гапига жуда ажабланибди. Кейин Гулноз, кифтидан икки бўлак Қўмор шаҳри удини чиқариб, ундан бир парча олибди-да, олов ёқиб, ҳалиги уд парчасини манқалга ташлабди. Қаттиқ хуштак чалиб, тушунарсиз гаплар гапирган экан, бурқсаб тутун кўтарилибди. Шунда подшо қараб турса, Гулноз унга: «Эй, хўжам, туриб мана бу жойга яширин. Акам, онам ва қариндошларимни кўрсатаман. Ҳозир улар шу ерда пайдо бўладилар, шу ерда қизиқ ажойибот рўй беради, худойи таоло яратган турли шакллар ва қизиқ афти-ангорларни кўриб, ҳайрон қоласан»,— дебди. Подшо ўша заҳотиёқ ўрнидан турибди-да, пана жойга яшириниб, Гулноз қи-

лаётган ишпи кузатиб турибди, канизак уд тутатиб, дуо ўқийверибди. Ниҳоят, денгиз кўпикланиб, тўлқинлашибди-да, ундан худди тўлиғ ойдек бир йигит чиқибди. У гўзал, кўриниши иссиққина, ёқимли, пешонаси ярқираган, рухсор қизил, мўйлари гўё дуру марвариддек эмиш. У шу ёкки байтни ўқибди:

Ой тўлишар фақат бир ойда бир бор,
Сенинг ҳуснинг ҳар тун тўлишар нигор.

Ой тўхтар бир юлдуз олдида фақат,
Сенинг ишқинг барча дилда барқарор.

Сўнгра денгиздан сочи мош-гуруч бўлиб қолган бир кампир бешта канизак билан бирга чиқибди. Улар Гулнозга ўхшармишлар. Подшо қараб турса, кампир билан канизалар сув юзида юриб, Гулноз ёнига келаверибдилар. Улар деразага яқинлашгач, Гулноз ўрнидан турибди, шодлик ва хурсандлик билан улар қаршисига пешвоз чиқибди. Хотинлар Гулнозни кўришгач, уни таниб, ҳузурига кирибдилар ва қучоқлашиб кўришиб, қаттиқ йиғлабдилар. Кейин: «Э, Гулноз! Қапдай қилиб бизни тўрт йил ташлаб кетдинг? Турган жойингни билмадик. Азбаройи худо! Сендан жудолик сабабли дунё бизга торлик қилди; ва овқат ва на ичимликдан бир кун ҳам лаззат олмаймиз, сенга муштоқ бўлиб, кеча-кундуз йиғлаймиз» дейишибди. Гулноз ҳам акаси, онаси ва амакиси қизларининг қўлларини ўпибди.

Улар Гулноз қаршисида ўтириб, унинг ҳол-аҳволи ва ҳоҳир не кунларни бошидан кечираётганини сўрашган экан, Гулноз ўз саргузаштини сўзлаб дебди: «Мен сизлардан ажралиб, денгиздан чиқдим-да, жазиранинг бир чеккасида ўтирдим. Шунда бир киши мени олиб бориб, бир савдогарга сотди. У савдогар мени бу шаҳарга келтириб, подшога ўн минг динорга сотди. Подшо ёлғиз мен билан бўлиб ҳамма канизалари, хотинлари ва суюқлиларига қарамай қўйди. Мамлакат ишларидан ҳам воз кечиб, фақат мен билан овора бўлиб қолди».

Акаси унинг гапини эшитгач: «Бир-биримиз билан йўлиқтирган худога шукур. Эй, синглим! Мақсадим сени ўзимиз билан бирга ўз мамлакатимизга, қариндошларимиз олдига олиб кетиш» дебди. Подшо эса Гулноз акасининг гапини қабул қилиб қўйишидан қўрқиб, ақли бошидан учибди ва уни жуда яхши кўрса ҳам, улар билан кетмайсан дейишга қудрати етмай, ундан ажраб қолишда хавфсираганча ҳайрон бўлиб тураверибди.

Гулноз акасининг гапини эшитгач, унга жавоб бериб шундай дебди: «Ака! Азбаройи худо, мени сотиб олган киши бу шаҳарнинг подшоши, у улуғ шоҳ, ақлли, саховатли, мурувватли ва кўп моллик, жуда яхши киши. У мени ҳурмат қилади. Унинг на қиз ва на ўғил фарзанди бор. У менга яхшилик кўрсатиб, иззат-икромлар қилди. Келганимдан шу вақтгача унинг оғзидан кўнглимга огир ботадиган ёмон гап эшитмадим. Ҳамиша менга меҳрибонлик кўрсатади. Бирон ишни менинг маслаҳатимсиз қилмайди. Унинг ҳузурида жуда яхши, лаззатли ҳаёт кечириётиман. Яна шуниси ҳам борки, ундан ажралиб кетгудек бўлсам, бечора ҳалок бўлади! Чунки у, мендан абадий жудалик у ёқда турсин, бирон соатга ҳам чидаёлмайди. Борди-ю, мен ундан ажралсам, уни ортиқ даражада севганим туфайли мен ҳам ҳалок бўламан. Чунки унинг даргоҳида бўлган муддатим ичида менга ҳаддан зиёд яхшилик қилди. Отам тирив бўлганда ҳам у менга, шу улуғ мартабали буюк подшо қилган яхшиликларни қилолмасди. Ўзингиз кўриб турибсиз, мен ундан ҳомиладорман. Мени денгиз подшосининг қизи қилиб яратган ва қуруқлик подшоларидан энг улуғига қаллиқ қилган худога шукур».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Буни эшитган синглиси: «Эй опажон, ҳикоянг жуда ҳам ажойиб экан», дебди.

Подшо эса: «Ҳикоясининг давомини эшитгунимча ўлдирмай тура турай», деб ўйлабди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Денгизлик Гулноз акасига ҳамма воқеани айтиб: «Худойи таоло мен қийналганимга яраша, арзигулик мукофот берди. Бу подшонинг на ўғил ва на қизи бор. Унга меросхўр бўладиган бир ўғил беришни худойи таоллоҳдан тиламан. Токи у, бу иморатлар, қаср ва мамлакатга эга бўлсин», дебди.

Акаси билан амакасининг қизлари унинг гапини эшитишгач, диллари равшанлашиб: «Эй Гулноз! дейишибди улар,— бизнинг олдимиздаги ўз мартабангни, сенга бўлган муҳаббатимизни, бизга ҳаммадан ҳам иззатли эканингни билмайсанми? Сен машаққат чекмай роҳат ва фароғатда ҳаёт кечирсанг, биз мақсадимизга етган бўламиз. Агар бу ерда нотинч бўлсанг, ҳамон қучоғимиз сен учун

очиқ, аксинча, бу ерда иззат-икромда бўлсанг, бу айни муддаомиз. Қаерда бўлма, сенинг тинч яшашингни истаймиз, холос», «Азбаройи худо! Жуда тинч-роҳат, иззат ва ҳурматдаман» дебди Гулноз. Подшо Гулнознинг бу гапини эшитгач, севиниб, кўнгли тинчибди, Гулноздан миннатдор бўлиб, унга муҳаббати ўн чандон ортибди. Гулнознинг севгиси подшо қалбининг энг чуқур еридан ўри олибди. Ўзи уни севганидек, хотинининг ҳам севишини, унинг фарзанд кўриш умидида саройда қолиш орзусини билиб, боши кўкка етибди.

Сўнгра Гулноз чўриларга дастурхон ёзиб, ҳар турли таомлар келтиришни буюрибди. Овқатни Гулнознинг ўзи тайёрлаб, чўрилар меҳмонларга ҳар турли таом, шириклик ва турли-туман мевалар ташиб турибдилар. Гулноз юмушдан бўшагач, қариндош-уруғлари билан ўтириб ҳаммалари овқатланишибди. Бир пайт Гулнознинг қариндошлари: «Эй, Гулноз! Хўжанг бегона киши, унинг рухсатисиз уйга кирдик, уни яхши деб мақтадинг. Унинг тузини ичиб, ўзи билан учрашмадик, биз уни кўрмадик, у бизнинг ҳузуримизга келиб, биз билан бирга овқатланмади, у билан бизнинг орамизда нон ва туз ҳурмати пайдо бўлмади» дебдилар-да, ҳаммалари Гулнозга аччиқ қилганларидан оғзиларидан машъала сингари олов чиқиб, овқат емай қўйибдилар.

Подшо бу аҳволни кўргач, улардан қаттиқ қўрқиб, ақли бошидан учибди. Сўнгра Гулноз туриб, уларнинг кўпгилларини хуш қилибди. Кейин подшо бекиниб ўтирган жойга бориб, унга: «Эй, ҳурматли! Улар олдида сендан миннатдор бўлганимни, улар мени ўз қариндош-уруғларим олдига олиб кетмоқчи бўлганларини эшитдингми?» дебди. Подшо: «Ҳа, эшитдим, сени худонинг ўзи ярлақасин, азбаройи худо, мени қапчалик севишингни ҳозиргина билдим, энди шубҳам қолмади» дебди. «Эй, ҳурматли!—дебди Гулноз,—яхшиликка албатта яхшилик қайтади. Сеп менга яхшилик қилдинг. Улуғ ишъомларинг билан мени сийладинг, ниҳоят даражадаги севгингни менга изҳор этдинг, турли йўллار билан иззат ва икром қилдинг, ҳамма севган хотин ва чўриларингни тарк этиб, мен билан бўлдинг! Сени ташлаб кетгани юрагим чидармиди? Менга шунчалик яхшилик қилиб, ҳаммадан ортиқ кўриб турганингда шундай қилиб бўлармиди? Марҳамат қилиб, қариндошларим ёнига киришингни, улар билан самимий кўрпинувни, шу билан орангизда соф дўстлик пайдо бўлишини орзу қилардим. Эй, замона подшоси, сендан миннатдорчилик билдирганимдан кейин

акам, онам ва амаким қизлари сени жуда яхши кўриб қолдилар. «Подшо билан кўришмай, бу ердан кетмай-миз» дедилар».

Подшо уларнинг ҳузурига кириб, қуюқ таъзим қилибди, улар ҳам дарров ўринларидан туриб, подшо билан жуда яхши сўрашибдилар. Подшо улар билан қасрда ўтириб, биргаликда овқатланибди. Ўтган-кетгандан роса сўхбатлашибдилар. Ўттиз кун улар билан бирга бўлибди. Шу зайдда меҳмонлар ўз мамлакатларига қайтмоқчи бўлиб, подшо ва маляка Гулноздан рухсат сўрабдилар, гоят даража иззат-иқром кўрганларидан миннатдор бўлиб, йўлга тушибдилар.

Гулнознинг ҳомиладорлик муддати тугаб, ниҳоят, суқсурдек бир ўғил туғибди. Бундан подшо бениҳоя севиhibди. Ясаниб-тусаниб, камоли севиш-қувонч билан етти кун байрам қилибдилар. Еттичи куни маляка Гулнознинг кўзи ёриганини эшитиб, онаси, акаси ва амакисининг қизлари келишибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Гулнознинг кўзи ёригани ҳақидаги хабарни эшитиб, унинг қариндош-уруғлари келган экан, подшо меҳмонларни очиқ чехра билан қарши олиб, йўқлаб келганлари учун миннатдорчилик билдирибди. «Ўғлимга ўзингиз келиб, муносиб пом қўярсиз, деган умидда эдим» дебди у. Улар болага Бадирубосим деб пом қўйибдилар. Бу исм ҳаммаларига ёқибди. Кейин улар болани тоғаси Солиҳга берибдилар. У чақалоқни кўтариб, қасрнинг ўнг ва сўл томонига юрибди. Кейин бола билан қасрдан чиқиб, Шўр денгизга тушибди-да, юра-юра, ниҳоят, подшонинг кўзидан ғойиб бўлибди. Подшо ўғли билан Солиҳ денгиз ўртасида кўздан ғойиб бўлгач, умидини узиб, дод сола бошлабди. Гулноз подшони бу ҳолатда кўриб: «Эй, замона подшоси! Ўғлингдан хавотирланиб хафа бўлма, мен ўғлимни сендан кўра кўпроқ яхши кўраман. Ўғлим акам билан бирга, парво қилма, уни ғарқ бўлади деб қўрқма. Агар акам болага бироқ заҳмат етишини билса, бундай қилмас эди. Худо хоҳласа, ҳозир акам бола билан соғсаломат қайтиб келади», дебди.

Орадан бир соат вақт ўтмасданоқ, денгиз тўлқинла-

ниб, подшо боласининг тоғаси уни кўтариб денгиз бўйида пайдо бўлибди. Улар худди учгандек тез юриб, қирғоқдагилар қаршисига етиб келишибди. Суқсурдек бола тоғасининг қўлида йиғламай, тинч ётган эмиш. Кейин боланинг тоғаси подшога қараб: «Бола билан денгизга тушиб кетганимда қўрққан бўлсанг керак» деса, подшо: «Эй, ҳурматли! Жуда қўрқдим, боланинг денгиздан саломат чиқишига гумон қилдим» дебди. «Эй, қуруқлик шоҳи!—дебди у шунда,—боланинг кўзига сурма қўйдик, Сулаймон ибн Довуд узугига битилган исмларни ўқиб, унга дам солдик. Бизнинг расм-русмимизга кўра, бола тугилганида шундай қилинади. Уни ғарқ бўлади, бўғилиб қолади ёки бошқа денгизга тушса, шундай аҳвол юз беради, деб қўрқма! Сизлар қуруқликда қандай юрсангиз, биз денгизда шундай юрамиз». Сўнгра у чўнтагидан хат битилиб, муҳрланган бир халта чиқарибди-да, муҳрни бузиб, ундан илга тизилган ҳар хил ёқутлар, марваридлар, уч юз дона зумрад, уч юз дона катталиги туяқуш тухумидек, нури қуёш ва ой нуридан равшан йирик марваридларни олибди. «Бу марварид ва ёқутлар мендан сенга совға,—дебди у,—биз Гулнознинг турган жойини билмай, дарагини эшитмаганимиз туфайли сенга ҳеч қандай совға-салом олиб келмаган эдик. Энди сен бизга куёв бўлиб, оиламизга янги одам қўшилганидан хабар топиб, шу совғани келтирдик. Худо хоҳласа, бир оз кундан кейин яна шундай совға олиб келамиз. Чунки бу марварид ва ёқутлар бизда, қуруқликдаги майда тошлардан ҳам кўп, уларнинг яхши ва ёмонларини, қаерда кўп ва қаерда камлигини биламиз, уларни топиб олиш бизга осон». Подшо бу марварид ва ёқутларни кўриб, ақли ҳайрон қолибди. Ҳуши учиб: «Азбаройи худо! Бу қимматбаҳо тошларнинг ҳар бири менинг мамлакатим баҳосига тенг келади» дебди.

Подшо Солиҳнинг совғасидан миннатдор бўлиб, малҳа Гулнозга қарабди ва унга: «Мен акангдан уялдим. Чунки у менга ер юзи халқи келтиролмайдиган мана шундай совға келтирди» дебди. Гулноз ҳам акасининг қилган ишидан миннатдор бўлибди.

«Эй, ҳурматли подшо!—дебди Солиҳ,—менда сенинг ҳақинг бор, сендан миннатдор бўлишим лозим. Чунки сен, синглимга яхшилик қилибсан, биз уйингга кириб, тузингдан тотиндик. Бу ҳақда шоир бундай деган:

Йиғламадим, юрак кўз ёши ютди,
Аммо жоним худди ҳалқумга етди.

Ул олдин йиғлади, бошлади ғиғон.

«Биринчилик,— дедим,— ёр сенда кетди!»

Агар умр бўйи хизматингда бел боғлаб турсак ҳам сенга тенг бўлолмаймиз». Подшо ундан жуда миннатдор бўлибди.

Солиҳ, онаси ва амакисининг қизлари подшо ҳузурида қирқ кун истиқомат қилишибди.

Кейин Гулнознинг акаси ўрнидан туриб, синглисининг эри олдида ер ўнган экан, подшо: «Эй, Солиҳ, мақсадингни баён қил» дебди. «Бизга кўп яхшиликлар қилдинг,— дебди Солиҳ,— энди қарам қилиб, кетинга рухсат берсанг, чунки қариндошларимизни, мамлакатимизни, яқин кишиларимизни, ватанимизни соғиндик. Биз сенинг хизматингда бўламиз, синглимиз ва жиянимиздан алоқани узиб кетмаймиз. Сизлардан жудаликда кўнглимиз тинчимайди. Лекин ва чора? Биз денгизда қояга етганмиз, қуруқликни бот-бот тарк этишимиз керак бўлади».

Подшо Солиҳнинг гапини эшитгач, ўрнидан туриб, улар билан видолашибди. Жудалик сабабли ҳаммалари кўз ёши тўкибдилар. Меҳмонлар: «Яқин ой, яқин кунларда яна ҳузурингизга келамиз. Ҳеч қачон бутунлай алоқани узиб кетмаймиз» дебдилар. Кейин улар денгизга тушиб, кўздан ғойиб бўлибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— Денгизлик Гулнознинг яқинлари, подшо ва Гулноз билан видолашиб, кўз ёши тўкибдилар. Кейин денгизга тушиб, кўздан ғойиб бўлибдилар.

Подшо Гулноз билан яхши муомалада бўлиб, уни ҳардан зиёд иззат-икром қилибди. Бола соғлом ўсиб, тоғаси, бувиси, холаси, онаси, амакисининг қизлари вақт-вақти билан келиб кўриб туришибди. Боланинг ёши улғайган сари ҳусну жамоли ҳам орта борибди. Ниҳоят, ўн беш ёшга кирганда қадду қомат ва муътадилликда ягона бўлибди: ўқиш, сўзлаш, ҳуснихат, тил қондасини билиш, ўқ отиш, найзани нишонга уриш, от минини ва шахзодаларга керакли бошқа нарсаларни мукамал ўрганибди. Шаҳар аҳолиси болани мақтаб тилга оладиган бўлибдилар. Чунки у гўзаллик ва расоликда ҳаммани лол қолдириб, шоирнинг шу шеъри унга атаб айтилган экан:

Хатти битибдур тоза дурга фақат,
Қора анбардин икки ингичка хат.
«Шаробсиз маст қилур қизил яноғи,
Бир боқиб ўлдириш — кўзига одат!»

Яна бошқа шоир шундай деган:

Малоҳатли юзпда хатти пайдо,
Назокат бирла ўйчанлик ҳувайдо.
Қаро тунда осылган чироқ янглиғ,
Сочарди нурни рухсори мусаффо.

Подшо ўғлига ортиқ даражада меҳр қўйиб уни ўз ўрнида кўрмоқ истабди.

У бош вазири, амирлар, давлат арбоблари ва мамлакат катталарини ҳузурига чақириб, уларга ўғли Бадирбосимни тахтга ўтқазиб ниятида эканини баён қилибди. Вазир, амир ва баёнлар хурсанд бўлиб, унга қасамёд қилибдилар. Шаҳрамон ҳамма билан яхши муомалада бўладиган, ширин сўз, ҳаммага хайрихоҳ, авомга фақат фойда келтиришни ўйлайдиган подшо экан.

Эртаси кун подшонинг ўзи, давлат арбоблари, ҳамма амирлар ва лашкарлар отга миниб, шаҳарни айлашиб қайтибдилар. Қасрга яқин келганларида, подшо ўз ўғли хизматида яёв юрибди. Ҳамма амирлар ва давлат арбоблари унинг олдида қаср дарвозасигача отининг ёпқичини кўтариб борибдилар. Шаҳзода эса, шу ергача отда келибди. Шунда отаси ва амирлар унинг қўлтиғидан кўтарибдилар-да, подшолик тахтига ўтқазиб, ўзлари унинг қарнисида тик турибдилар.

Бадирбосим одамлар ўртасида ҳукм юргизиб, золим амалдорларни бекор қилибди, адолатли кишларни ишга қўйибди. Шундай қилиб, туш вақтигача ҳукумат ишида бўлибди. Сўнгра у тахтдан тушиб, бошдаги тожи билан худди ойдек бўлиб, ўз онаси, — Денгизлик Гулноз ҳузурига кирибди. Онаси ўз қарнисида подшо — ўғлини кўриб, ўрпидан турибди-да, уни ўниб, тахтга эга бўлганлиги билан қутлабди. Ўғлига ҳам, эрига ҳам узоқ умр ва ҳар қандай дунмандан ғолиб келишни тилаб, дуо қилибди. Бадирбосим онаси олдида ўтириб дам олибди. Намозгар вақти бўлгач, у отга миниб, амирлари билан майдонга борибди. Хуфтонгача отаси ва давлат арбоблари қарнисида биргаликда уруш қўроллариини ишлатиш-пи машқ қилибди. Кейин қасрга қайтиб, арз-дод билан келган кишиларни қабул қилибди.

У ҳар куни от миниб, майдонга борар, у ердан қайт-
гач, одамлар ўртасида ҳукумат ишига машғул бўлиб, амир
ва ғақир ўртасида инсоф билан илп юргизар экан, роса
бир йил шу зайлда ўтибди.

Кейинчалик от миниб овга чиқишга, тўр солишга,
ўз қўл остидаги шаҳарлар ва мамлакатларни айланишга,
омонлик-тинчлик, деб жар чақиртиришга ва подшолар қи-
ладиган муҳим ишларни қилишга тутинибди. У обрўда,
ботирликда ва халқ ўртасида адолат билан иш қилишда
замондошларининг ягонаси бўлибди.

Иттифоқо, куплардан бир куни Бадирбосимнинг отаси
бетоблик тўшагига ётиб, юраги ёмон урибди-да, ўзини ал-
лақандай ҳис қилибди. Касали тобора зўрайиб, ўлим
соати яқинлашаётганини сезгач, ўглини ҳузурига чақи-
риб, унга фуқароси, онаси, ҳамма давлат арбоблари ва
яқин кишилари тўғрисида васият қилибди. Улардан
ўғлига бўйсуниллари ҳақида ишончли сўз олибди. Кейин
озгина кун яшаб, вафот этибди. Унинг вафотига ўғли
Бадирбосим, хотини Гулноз, амирлар, вазирлар ва дав-
лат арбоблари қайғуриб, дафн қилибдилар. Улар бир ой
мотам тутибдилар. Гулнознинг акаси Солиҳ, онаси ама-
кисининг қизлари келиб, подшо оиласига таъзия билди-
рибдилар: «Эй Гулноз!— дейишибди улар.— Подшо ўлган
бўлса, у мапа шундай билимдон ўғилни қолдирди. Шун-
дай ўғил қолдирган киши ўлган ҳисобланмайди. Бу ҳар
қандай душманни ҳалок этувчи шердир».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли, шох,— деб давом этди Шаҳризод,—
Гулнознинг акаси, онаси, амакисининг қизлари унга:
«Подшо ўлган бўлса, тенги йўқ, душманни ҳалок этувчи
шердек ўғил қолдирди» дейишибди.

Давлат арбоблари ва катталар Бадирбосим ҳузурига
кириб: «Эй, подшо! Отанг вафотига кўп куюнма. Ўлган-
га қайғуриш хотинларга ярашади. Ўз хотирингни ҳам,
бизнинг фикримизни ҳам отангга қайғуриш билан банд
қилма. Чунки у ўлса ҳам сени қолдириб кетди. Сендек
ўғил қолдирган киши ўлган деб ҳисобланмайди» деган
ганлар билан меҳрибонлик қилиб, унинг кўнглини кў-
тарибдилар.

Шундан кейин Бадирбосимни ҳаммомга туширибдилар. У ҳаммомдан чиққач, тилла хал билан тўқилиб, қимматли тош ва ёқутлар билан безатилган қимматбаҳо кийим кийиб, бошига тож кийибди, подшолик тахтига ўтириб, халқ ишлари юзасидан ҳукмлар чиқарибди, кучлидан кучсизнинг, амирдан фақирнинг ҳақини олиб берибди. Бу ишлари учун одамлар уни қаттиқ севибдилар. У роса бир йил шу кайфиятда иш юргизибди. Кунларнинг бирида денгизда яшовчи яқин кишилари уни кўргани келибдилар; бундан ғоят севиhib, дили равшан бўлибди. Бадирбосим шу зайлда анча вақт ҳаёт чечирибди.

Иттифоқо, бир куни унинг тоғаси Солиҳ, Гулноз ҳузурига кириб, қуюқ таъзим қилибди. Гулноз шодлик билан ўрпидан турибди-да уни қучоқлаб, ўз ёнига ўтқазибди. «Эй, ака! Ўз аҳволинг, онам ва амаким қизларининг ҳоли қалай!» деб сўради у. «Синглим! Уларнинг аҳволлари яхши, бахтли ҳаёт кечиряптилар. Сенинг дийдорингнинг кўрмасликдан бошқа камчиликлари йўқ» дебди акаси.

Гулноз унинг олдига овқат келтирибди. У овқат еб ўтириб икковларининг ўрталарида гап айланибди. Улар Бадирбосимдан, унинг ҳусну жамоли, қадду қомати, муътадиллиги, фаросати, ақли ва одобидан гаплашибдилар. Бу пайтда Бадирбосим ётган экан. Онаси билан тоғаси ўрталаридаги гапни эшитгач, ўзини ухлаганга солибди. Шунда Солиҳ Гулнозга: «Ўғлинг ўн етти ёшга кирди. Ҳали уйлангани йўқ, бироқ воқеа юз бермаса, деб қўрқаман. Денгиз маликаларидан ҳусндор ва гўзал бир маликага уйлантириб қўйсак, деган орзум бор» деган экан, Гулноз: «Исмларини бирма-бир айт-чи, мен уларни танийман» дебди, акаси бирин-кетин санаб кетибди. Гулноз эса: «Уларни ўғлимга муносиб кўрмайман. Ўғлимни ҳусн, жамол, ақл, диёнат, одоб, одамгарчилик, шону шараф ва насабда ўзига ўхшаган қизга уйлантираман» дебди. «Мен биладиган денгиз подшолари қизларининг бироқтаси қолмади, юздан ортиқ қизларнинг номларини сенга айтдим, биттаси ҳам сени қизиқтирмади. Лекин синглим, ўғлингга бир қара-чи, ухлаптим, йўқми?» деб сўрабди акаси. Гулноз ўғлини кўздан кечириб, уни ухлаган билибди-да, акасидан: «У ухлабди, гапиравер, нима демоқчи эдинг?» деб сўрабди. «Ҳой синглим! Гапимга қулоқ сол!— дебди акаси.— Денгиз қизларидан ўғлингга мос келадиган бир қиз эсимга тушди, у ҳақда гапирсам, ўғлинг уйғоқ бўлса, кўнгли унинг севгиси билан боғланиб қолади, деб қўрқаман.

У қизга етипиш биз учун мушкул. Ўғлинг ҳам, биз ҳам, давлат арбоблари ҳам шу билан овора бўлиб, қийналиб қоламизми» деб қўрқаман. Бир шоир мана шундай деган:

«Муҳаббат бошида оғиз сувидир,
Ва лекин сўнг бўлур даҳшатли дарё»

Синглиси унинг гапини эшитгач: «У қизнинг ўзи ким, исми нима? Менга айт, балки танирман. Агар уни кўрсам, ўғлимга мос келса, қўлимдаги бор нарсамни сарф қилсам ҳам ўғлимга сўратаман. Қўрқмасдан унинг дарагини беравер! Ўғлим ухлаб ётибди» дебди. Шунда акаси: «Ўғлинг уйғоқ бўлмасин тагин, бир шоир мана шундай деган:

Унинг васфин эшитдим, дилим бердим,
Қулоқ ошиқ бўлиб кўзлардин аввал»

дебди.

Гулнов: «Ака, қисқароқ қилиб айта бер, қўрқма!» дебди. «Синглим, азбаройи худо, ўғлингга подшо Самандалнинг қизи малика Жавҳарадан бўлак қиз мос келмайди,— дебди акаси,— у ҳусну жамолда, гўзаллик ва намолотда ўғлингга тенг келади. На денгиз ва на қуруқликда ундан нозик ва қилиқлари ундан кўра ёқимли қиз топилмайди. Чунки у ҳусндор, қадду қомаги муътадил, рухсори қизил, пешонаси ярқираган, ёқут ёноқли, қора кўзли, нозик белли, қараши оҳуларни уялтирадиган, юрганда бон навдаси рашк қиладиган, юзини очса, қуёш ва ой хижолатга тушадиган, кимга қараса асир этувчи, лаблари пишин, бадани юмшоқ қиз».

Гулнов акасининг гапини эшитгач: «Ака, рост айтдинг! Мен уни неча марта кўрганман, кичкина вақтимизда суҳбатимизда ўтирарди. Ҳозир узоқлашганимиз сабабли бир-биримизни танимаймиз. Ўғлимга худди ўша қиз мос келади» дебди.

Бадирбосим Солиҳ айтган Самандал қизи Жавҳара тўғрисидаги тавсифларни аввалидан-охиригача эшитиб, унга ғойибона ошиқ бўлса ҳам, ўзини ухлаганга солиб ётаверибди. Қиз севгисининг ўти юрагида алангаланиб ўзини қирғоғи йўқ ва беқарор денгизга фарқ бўлгандек сезибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Бадирбосим тоғаси Солиҳ билан онаси Гулнознинг оғзидан подшо Самандал қизи Жавҳара тавсифини эшитиб, унга ғойибона ошиқ бўлибди. Қиз севгисининг ўти юрагида аламлианиб, ўзини чексиз ва беқарор денгизга фарқ бўлгандек ҳис қилибди.

«Синглим,— дебди Солиҳ Гулнозга,— азбаройи худо, денгиз подшолари орасида ўша қизнинг отасидан аҳмоқ ва ундан қаҳрли киши йўқ, деса бўлади, биз уни, отасидан ўтлинга сўратганимизча у тўғрида гаплашганимизни ўтлинга билдирмай тур! Агар отаси бизга яхши наъво берса, худойи таолоҳга шукур қиламиз. Борди-ю, илтимосимизни рад этиб, қизини бермаса, бошқа қиз ахтарамиз». Гулноз акасининг гапини эшитгач: «Йўда яхши маслаҳат бердинг» дебди. Шундан кейин икковлари гапни тўхтатиб, ўша кеча ётиб ухлабдилар. Подшо Бадирбосим юрагида малика Жавҳара ишқининг ўти аламли олибди. Лекин у, буни яшириб на онасига ва на тоғасига бу ҳақда бир нарса демабди-ю, аммо чўғ устидаги товадек қизибди. Тонг отгач, подшо ўз тоғаси билан ҳаммомга тушиб ювишибди, ҳаммомдан чиқиб, шароб ичибдилар. Сўнгра уларга овқат келтирибди, ҳаммалари тўйиб овқатланиб, қўлларини ювишибди. Шундан кейин Солиҳ ўрнидан туриб, подшо Бадирбосим ва онасига: «Рухсат берсангиз ўз элимга, онам олдига борсам. Чунки неча купдан бери сизнинг ҳузурингиздаман, улар мен хавотирланиб кутаётган бўлишса керак» дебди. Бадирбосим ўз тоғаси Солиҳга: «Бугун мен билан бўласан, юр, боққа чиқайлик» деб таклиф қилибди. Икковлари боққа чиқиб, айланиб юришибди. Бадирбосим, ухлаб дам олмақчи бўлиб, бир дарахт соясида ўтирибди-ю, тоғасининг ҳалиги қиз ва унинг ҳусну жамолини тавсифлаб гапирган гапларини эслаб, кўз ёши тўкиб, шу икки байтни ўқибди:

Юракда ўт ёниб, чўлларда сарсон,

Юрарканман савол бермакка осон.

— Ниторинг васлийими, ё сув тилайсан?

Ҳар икковин дер эрдим шунда полон.

Яна севгидап шикоят қилиб, дод солиб, шу икки байтни ўқибди:

Раҳнамоим ким бўлур ул оҳу ишқинда менинг,
Юзлари офтобмисол, йўқ, офтобдин яхшироқ.
Сув париси ишқ солди хаста кўнглимга олов,
Бундин олдин бу муҳаббатдин дилим эрди йироқ.

Тоғаси Солиҳ унцг сўзини эшитгач, оҳ уриб афсусланибди. «Малика Жавҳарани тавсифлаб, онанг билан гаплашган гапимизни эшитдингми?» деб сўради у. Бадирбосим: «Ҳа, тоға, гапларингизни эшитиб, ўша қизга ошиқ бўлдим. Қалбим унга боғланди. Усиз сабр-тоқат қилолмай қолдим» дебди. Тоғаси унга шундай жавоб берибди: «Эй, адолатли подшо! Онангни бу гапдан воқиф қиламиз-да, сен билан бирликда бориб, подшо қизини сўрашга рухсат оламиз, розилик берса, у билан хайрлашамиз. Онангнинг рухсатисиз сени олиб кетиб, малика Жавҳарани сенга сўрагудек бўлсам, синглим мендан қаттиқ ғазабланиши мумкин. Бунда у ҳақли бўлади. Чунки онангнинг биздан жудо бўлишига сабаб бўлганимдек, она-бола икковингизни бир-бирингиздан жудо бўлишингизга сабаб бўламан, мамлакат подшоисиз қолади. Шаҳар аҳолисини кутиб, улар билан муомалада бўладиган киши йўқ. Натижада мамлакатнинг иши бузилиб, подшолик қўлингдан кетади». Бадирбосим тоғаси Солиҳнинг гапини эшитгач, унга: «Тоға, бу гапни онамга айтиб, у билан маслаҳат қилсам, рухсат бермайди. Унга ҳеч қачон бу сирни айтмайман. Онамга билдирмай сен билан кетавераман, кейин билдириш қочмас» дебди. Солиҳ жиянининг гапини эшитгач, уни бу аҳволда кўриб, ҳайрон бўлибди. Унинг ўз сиридан опасини воқиф қилмай, бирга кетаман деб, оёқ тираб туриши Солиҳни ташвишга солибди. Бошқа чора тополмагач, тоғаси бармоғидан худойи таоллоҳнинг бир қанча исмлари нақш қилинган узугини чиқариб, Бадирбосимга берибди-да: «Бунг бармоғингга тақ, сувга гарқ бўлипдан, денгиз жониворлари ва балиқларининг ҳамласидан омон бўласан!» дебди. Бадирбосим тоғаси Солиҳдан узукни олиб, бармоғига тақибди-ю, икковлари денгизга шўнгиб кетибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— Подшо Бадирбосим тоғаси Солиҳ билан денгизга шўнгиб кетибди. Юра-юра Солиҳнинг қасрига кириб бориб-

дилар. Бадирбосимнинг бўвиси билан қариндош-уруғлари қасрда ўтиришган экан, улар қасрга киргач, ҳаммаларининг қўлларини ўпишибди. Бувиси Бадирбосимни кўриб, ўрнидан турибди-да, уни қучоқлаб икки кўзининг ўртасидан ўпибди. «Болам!— дебди у,— илоҳи қадамнинг қутли бўлсин! Онанг Гулнознинг аҳволи нечук?» Бадирбосим: «Онамнинг аҳволи яхши, соғ-саломат. Ў, сеп билан амакисининг қизларига салом айтди» дебди.

Кейин Солиҳ ўзи билан синглиси Гулнўз ўртасида юз берган воқеани сўзлабди. Подшо Бадирбосимнинг Самандал қизи малика Жавҳаранинг тавсифини эшитиб, унга ошиқ бўлгани ва бор қиссани аввалдан-охир онасига гапириб берибди. Бадирбосимнинг келиш сабаби ўша қизни ўзига сўраш эканини айтибди. Бадирбосимнинг бувиси Солиҳнинг гапини эшитиб, ундан қаттиқ ғазабланибди. «Ўғлим, жиянингга подшо Самандалнинг қизи малика Жавҳара ҳақида гапириб хато қилибсан! Подшо Самандал аҳмоқ, золим, қаҳри қаттиқ, қизини бировдан қизганадиган киши,— дебди кампир,— денгиз подшолари сўраганларида ҳам қизини уларнинг ҳеч бирига беришга рози бўлмаган. Уларни қайтариб: «Сизлар ҳусну жамолда ҳам, ақлда ҳам қизимга тенг эмассиз, деган. Борди-ю, биз у қизни сўрагудек бўлсак, отаси бошқаларни қайтарганидек, бизни ҳам қайтарар,— деб қўрқаман. Яхши ният билан бориб, кўнглимиз синиб қайтамиз-да». Солиҳ онасининг гапини эшитиб: «Энди иш қандай бўларкин? деб ўйлабди. — Қизнинг тавсифини синглимга баён қилиб турганимни Бадирбосим эшитиб, унга ошиқ бўлиб қолди. Жамики мол-мулкимни сарф қилсам ҳам, албатта, уни отасидан сўрайман, агар у қизга уйланмасам, севги азобида ўламан» деган-ку.

«Ўзингга маълум, синглимнинг ўғли ундан чиройли ва гўзал. Онаси бутун бошли Эрон подшоси,— дебди Солиҳ онасига.— Жавҳара жиянимга жуда мос келади. Ёқут ва жавҳарлар сингари қимматбаҳо тошлардан Самандалга муносиб совға қилиб бораман-да, қизини жиянимга сўрайман. Агар у, «мен подшоман» деб баланд келса, жияним ҳам подшо ўғли — шахзода. Борди-ю, у қизининг гўзаллигини айтса, жияним ундан гўзалроқ, мамлакатининг кенглигини далил келтирса, жиянимнинг мамлакатини уникидан кенг, аскар ва сипоҳи уникидан кўп. Ҳар ҳолда, жияним ундан каттароқ подшонинг ўғли. Жоним кетса ҳам жиянимнинг ишини битказишим лозим. Чунки бу ишларга мен сабаб бўлдим. Уни ишқ денгизга тапшладимми, ўша қизга уйлантириб қўйишга ҳам ҳара-

кат қиламан. Таваккал, худойи таоллоҳнинг ўзига». Шунда онаси: «Истаган ишингни қил, майли! Лекин Самандалга қаттиқ гапирма! Унинг аҳмоқлиги ва қаҳри қаттиқлигидан хабардорсан. Сенга қўрсалиқ қилмаса, деб қўрқаман. Чунки у, бировнинг қадрини билмайди» дебди. Онасидан бу гапларни эшитган Солиҳ, жияни билан бирга подшо Самандал қасрига етиб борибди-да, ҳузурига киргани изн сўрабди. Самандал уни кўргач, жуда ҳурмат қилиб, ўтиришга жой кўрсатибди.

Солиҳ ўтириб ором олгач, подшо унга: «Қадамнинг қутли бўлсин, эй меҳмон! Тўсатдан келиб, чўчитиб юбординг! Нима иш билан келдинг, айт, ҳожатингни равон қилай» дебди. Солиҳ қайта ўрнидан туриб ер ўпибди-да: «Эй замона подшоси! Улуғ подшога, отлиқлар унинг яхшиликларини эслаб йўл босадиган, хайру аҳсони, кенгчилиги ва кишини миннатдор этиши мамлакат ва шаҳарларга ёйилган довюрал шерга ишим тушди» дебди. Кейин иккала халтани очиб, улардан ёқут ва қимматбаҳо тошларни олиб, подшо Самандал қариписига тўкибди. «Эй, замона подшоси! Шояд совғамни қабул этиб, мени хушнуд этарсан ва шу билан синиқ қалбимни даволарсан!» дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— Солиҳ совғасини подшо Самандалга тақдим этгач, унга: «Совғамни қабул этиб, мени хушнуд этиш ва шу билан қалбимни даволашни ўтиниб сўрайман», дебди. Шунда подшо Самандал: «Бу дуру гавҳарларни менга совға қилишдан мақсад нима, айт? Агар кучим етса, ҳозирнинг ўзидаёқ уни бажариб, сенинг кўнглингга таскин берай. Мабодо, бажарини оқсизлик қилсам, унда мени кечирарсан! Тангри ҳам ҳеч кимни кучи етмайдиган ишга ундамайди» дебди.

Шунда Солиҳ ўрнидан туриб, уч марта ер ўпибди-да: «Эй подшоҳи олам!— деб сўз бошлабди.— Эҳтиёжимни қондиришга кучинг етади. Бу иш ўз қўлингга, сени маънаққатга солмайман. Киши кучи етмайдиган нарсани сўраб жинни бўлганим йўқ. Донишмандлардан бири: «Ўзингга бировнинг бўйсунганини истасанг, ундан қурбон келмайдиган парса сўрама!» деган. Аммо мен талаб қилиб келган парсага, худо ўз паноҳида сақлагуру подшо-

нинг қурби келади». «Ҳожатингни сўра, муддаонгни очик баёи қилиб, мақсадингни талаб қил!» дебди подшо Самандал. «Эй, замона подшоси!— деб хитоб қилибди Солиҳ.— Билгинки, севдан ягона дурни, яширилган жавҳарни, яъни ҳожамиз қизи малика Жавҳарани сўраб келдим. Совчини ноумид қилма!» Подшо, унинг гапини эшитгач, масхара қилиб кула-кула, чалқанча йиқилиб тушибди: «Ҳой Солиҳ!— дебди у,— сени ақлли, билимдон киши, улдасидан чиқадиган ишқагина ҳаракат қиладиган, очик кўнгил, чин сўз, деб ўйлардим. Ақлингга жин тегдимики, сени шундай улуг иш ва зўр машаққатга чорлабди. Подшолар, шаҳар ва мамлакатлар эгаларининг қизларини сўрайдиган бўлибсан! Мартабанг шу чоғлик баланд даражага етиб, ақлинг шунчалик камайиб кетганми? Шу гапларни юзимга айтяпсан-а?»

«Сен худо ярлақасин,— дебди шунда Солиҳ.— Қизингни ўзим учун сўраганим йўқ. Мен қизингга тенгман, балки ундан ортиқроқман. Чупки отам денгиз подшоларининг бири экани сенга аён! Аммо қизингни Эрон мамлакатининг ҳукмрони Бадирбосим учун сўраб келдим. Унинг отаси подшо Шахрамон эди, унинг қаҳру ғазабини билардинг. Сен улуг подшоман деб даъво қилсанг, Бадирбосим севдан ҳам улугроқ. Қизингни хусида ягона демоқчи бўлсанг, Бадирбосим ундан ҳам барно, шову шараф ва насл-насабда ундан ортиқ. У ўз замонасининг баҳодири. Эй, замона подшоси! Сўраганимни берсанг, узукка кўз қўйгандек бўласан. Агар ўзингни биздан юқори тутсанг, бизни ерга урган бўласан. Эй, шоҳ! Ўзинг биласан, подшо қизи малика Жавҳаранинг турмушга чиқиши зарур. Бир донишманд: «Қиз ё турмушга чиқиши, ёки қабрга кириши лозим» деган. Қизингни турмушга чиқариш истагинг бўлса, бошқалардан кўра синглимининг ўғли унга муносиброқ».

Подшо Солиҳнинг гапларини эшитиб, камоли ғазабланганидан ақлдан озиб, жони танасидан чиқаёзибди. «Ҳой, эр кишилар ўртасидаги ит!— деб хитоб қилибди у.— Ҳали сен менга шундай гапларни гапириб, мажлисида қизим помини оғизга оладиган бўлиб қолдингми? Гулвознинг ўғлини қизимга тенг қилдингми? Ўзинг кимсан, синглинг ким, унинг ўғли ким, у кимнинг боласи-ю, менга шундай гаплар гапириб, савол-жавоб қиляпсан? Сенинг уруғ-аймоғинг қизим олдида бир тўда ит ҳисобланади».

Кейин мулозимларини чақириб: «Бу зулукнинг боши-ви олинглар!» деган экан, улар қилич яланғотлаб, Солиҳга ҳамла қилиб қолибдилар. Солиҳ орқасига қарамай,

қаср әшиги томон қочиб қолибди. Әшикка етганда амакисининг ўғиллари, уруғ-аймоғи ва яқин кишиларига кўзи тушибди. Улар минг отлиқ чамаси кишилару, ҳаммаси темир кийим, тўр совут кийиб, қўлларига найзалар ва ярқираган қиличлар тутиб туришганмиш. Солиҳнинг яқинлари уни шу ҳолатда кўргач: «Нима гап?» деб сўрашган экан, у ўз воқеасини айтиб берибди. Солиҳнинг онаси юборган бу одамлар подшо Самандалнинг аҳмоқ ва қаҳри қаттиқ эканидан хабар тошибдилар-да, отларидан тушиб, қўлларидаги яланғоч қиличлари билан унинг ҳузурига кирибдилар. Шоҳ бу кишиларнинг келганидан беҳабару Солиҳдан қаттиқ ғазабланиб, тахтида ўтирган экан. Подшо қўққисдан уларнинг қилич яланғочлаб турганларини кўрибди-да, одамларига бақриб: «Лаънати-лар, бу итларнинг бошини олинглар!» дебди. Иккала томон ҳам ҳужумга киришибди. Орадан бир соат ўтмасда-ноқ, подшо Самандалнинг одамлари енгилиб, қочишга тутунибдилар. Солиҳ ва унинг яқин кишилари эса, уни қуршаб олибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Солиҳ ва унинг яқин кишилари, подшо Самандални қуршаб олибдилар.

Жавҳара отасининг асир бўлгани ва мулозимларининг ўлдирилганидан воқиф бўлган, қасрдан қочиб, жазирадаги бир баланд дарахт тепасига чиқиб яширинибди.

Икки томон бир-бири билан урушиб, подшо Самандалнинг айрим йигитлари қочибди. Бадирбосим уларни кўриб, нима учун қочаётганларини сўраса, улар воқеани батафсил айтиб берибдилар. У подшо Самандалнинг қўлга олинганини эшитиб, ўзидан хавотирланибди. «Бу тўполон мен учун бўлди. Энди мени қидиришади. Қочиб қутулишим керак» деб ўйлабди-ю, қаёққа боришини билмабди. Бонни гапга, тақдир тақозоси билан у ҳам подшо Самандал қизи Жавҳара қочиб борган жазирага бориб қолибди. У ўликдек ўзини ерга ташлаб, роҳатланмоқчи бўлибди. Қочоқ кишининг роҳатланолмаслиги ва ҳеч кимнинг ўз янирин тақдирдан воқиф бўлолмаслигини англамабди.

Бадирбосим чалқанча ётиб, дарахт тепасига қараса, кўзи Жавҳаранинг кўзига тушиб, уни худди эндигина

чиқиб келаётган ойга ўхшатиб, хаёл дарёсига ғарк бўлибди. «Бу гўзал суратни яратганга тасанно, у ҳар нарсани яратувчи. Унинг ҳар нарсага қудрати етади. Агар тахминим тўғри чиқса, азбаройи худо, бу, подшо Самандалнинг қизи Жавҳара бўлмоғи керак. Икки тсмон ўртасида уруш воқе бўлгани сабабли уни Жавҳара деб гумон қиламан. У қочиб шу жазирага келгану, шу дарахт устига чиқиб яширинган. Агар у ўша малика Жавҳара бўлмаса, ундан ҳам гўзал экан». Яна бу қиз ҳақида ўйга толиб ўзига-ўзи: «Туриб бу қиздан ҳол-аҳвол сўрайман. Агар Жавҳара бўлса, уни ўзимга хотинликка сўрайман. Бу айни муддао» дебди-да, туриб Жавҳарага: «Эй орзуим ниҳояси! Кимсан, бу ерга сени ким олиб келди?» деб сўрабди. Шу вақт Жавҳара Бадирбосимга қараб, унинг қора булут тагидан чиқаётган ойдек экани, ҳуш бичимлиги ва кулимсираб туришини кўриб: «Эй, гўзал ахлоқли йигит! Мен, подшо Самандал қизи — малика Жавҳара бўламан, қочиб шу ерга келдим. Чунки Солиҳ ва унинг аскарлари отамга қарши уруш қилиб, аскарларини ўлдиришди, ўзи ва баъзи яқинларини асир қилиб олишди. Мен кўрқиб, ўз жонимни сақлаш пайида қочдим» дебди.

Кейин малика Жавҳара Бадирбосимга: «Мен-ку, соғомон шу ерга етиб келдим. Аммо замон отам бошига на кулфатлар солганидан беҳабарман» дебди. Бадирбосим унинг гапини эшитиб, бу тасодифий учрашувдан жуда ажабланибди. «Бу қиз отасининг асир этилиши сабабли, мақсадимга етдим» деб ўйлабди у. Сўнгра қизга қараб шундай дебди: «Эй, ҳурматли, дарахтдан туш! Ишқингда адо бўлдим. Кўзларинг мени асир этди. Бу уруш-жанжалга боис сен билан мен. Билгинки, мен Эрон подшоси Бадирбосимман. Солиҳ менинг тоғам бўлади. У киши сени менга хотинликка сўраб, отанг ҳузурига келган эди. Сени деб тахтни тарк этдим. Икковимизнинг шу чоғда учрашиб қолувимиз қизиқ тасодиф бўлди. Олдимга туш энди! Икковимиз отанг қасрига бориб, тоғамдан отангни бўшатишни сўраймиз ва ҳалоллик билан сенга уйланаман».

Жавҳара Бадирбосимнинг гапини эшитгач, ўзича ўйлабди: «Бу тўс-тўполон шу ярамас махлуқ учун юз берибди-ю, отамнинг дарвозабонлари, аскарлари ўлдирилиб, ўзи асир қилинибди-да! Мен ўз қасримда паритшон ҳолатда қолибману, бу жазирага асир бўлгани келибман-да. Агар бунга қарши бир ҳийла қўлламасам, бир илож қилиб қора ниятига етади. Чунки у менга ошиқ. Ошиқ нима иш қилса, у маломат қилинмайди».

Шундан кейин у ширин-мулойим гаплар билан Бадирни алдашга киришибди; унинг дилидаги макрларни Бадир сезмабди. Қиз ундан: «Эй, ҳурматли кўзим нури, дилим ғурури, мени қийнамай ростини айт, дилимни ўртама. Сен малика Гулноз ўғли — подшо Бадирбосиммисан?» деб сўраган экан, йигит: «Эй, ҳурматли маликам, кўнглинг тўқ бўлсин. Қайғуни улоқтир, мен ўша одамман» деб жавоб берибди.

Қисса шу ерга етганда тоғ отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Подшо Самандал қизи малика Жавҳара Бадирбосимдан: «Эй кўзим нури! Сен малика Гулнознинг ўғли подшо Бадирбосиммисан?»— деб сўраган экан, йигит: «Эй ҳурматли! Ҳа, ўша одамман»,— деб жавоб берибди. Шунда Жавҳара дарров гап қотибди: «Агар отам сендан гўзал, ахлоқли ва яхшироқ йигитни истаса, худо унинг жони-ни ўзидан бегона қилиб, мамлакати барҳам топсин. У ақлсиз ва тadbирсиз киши. Эй, замона шоҳи! Отамнинг қилган ишидан ранжиб, уни койима! Агар менга муҳаббатинг қарич бўйи бўлса, менинг сенга бўлган муҳаббатим газ бўйидир. Севгинг тузоғига тушдим. Муҳаббатинг мени ўртади. Сенда эса мендаги муҳаббатнинг ўндан бири қолди, холос». У шу сўзларни деб дарахтдан тушибди-да, Бадирга яқин келиб, уни қучоқлаб кетма-кет ўнаверибди. Подшо Бадирбосимнинг унга бўлган муҳаббати яна ортиб, ишқи зўрайибди; қизга ишониб: «У ҳам мени севиб қолди» деб гумон қилибди-да, уни қучоқлаб ўпибди. «Эй малика!— дебди Бадир қизга,— тоғам Солиҳ, гўзаллигининг ўнда бир бўлагини ва йигирма тўрт қиротидан чорак қиротини ҳам тавсиф қилмаган экан». Кейин Жавҳара Бадирни кўкрагига босибди-да, тушуниб бўлмайдиган калималар айтиб, унинг юзига суфлабди: «Одам суратидап чиқиб, қушларнинг энг чиройлиси, пати оқ, тумшуқ ва икки оёғи қизил қуш суратига кир!»— дебди. Жавҳаранинг сўзи тамом бўлмасданоқ, Бадирбосим қушларнинг энг чиройлиси суратига кирибди-ю, икки оёғи устида силкиниб туриб Жавҳарага қарайверибди. Жавҳаранинг олдида Марсена исмли канизаги бор экан. Жавҳара унга шундай деб буюрибди: «Азбаройи худо! Тоғаси қўлида отамнинг асир бўлиб қолишидан қўрқмаганимда, уни албатта ўлдирад-

дим. Худо бунга яхшилик юзини кўрсатмасин! У бизга жуда шумқадам келди. Шу тўс-тўполон сებაбчиси шу йигит экан. Ҳой чўри, уни сувсиз жазирага олиб бориб ташла, ўша ерда чанқаб ўлиб кетсин!» Чўри аввалига маликаси буйруғини адо этмоқчи бўлибди-ю, сўнгра ўзича фикр юритиб: «Шундай ҳусну жамол эгасини ташналик билан ўлиши адолатдан эмас» дебди. Шундай қилиб, уни ташна қилувчи жазирадан олиб кетиб, сердадахт, сермева ва серсув жазирага элтибди.

Бадирбосим қиссаси ҳозирча шу. Энди унинг тоғасига келсак, Солиҳ лашкарлари билан подшо Самандални қуршаб, асир олгач, Жавҳарани қидирибди. Уни топгач, ўз қасрига — онасининг олдига қайтиб: «Ойи! Бадирбосим қаёқда?» деб сўрабди. Онаси: «Азбаройи худо! хабарим йўқ, қаёққа кетганини ҳам билмайман. У сенинг подшо Самандал билан урушганинг, орада жангу жадал юз берганини эшитиб, қочиб кетди», дебди. Солиҳ, онасининг гаини эшитиб, жиянига ачиниб: «Онажон! Азбаройи худо, биз Бадирбосимни йўқотибмиз. Бирон фалокат юз бермаса эди. Подшо Самандал аскарларининг биронтаси ёки малика Жавҳара унга заҳмат етказиши мумкин. Унда онасидан хижолатда қолиб, яхшилик кўрмаймиз. Чунки унинг рухсатисиз, ўғлини олиб келган адим», дебди.

Кейин у Бадирни қидиртириб, денгиз ёқаси ва бошқа томонларга айвоқчиларини юборибди. Улар Бадирдан дарак топмай, келиб бундан Солиҳни воқиф қилган эканлар, унинг хафалиги ва ғамгинлиги бешбаттар ортиб, юраги сиқилибди.

Энди Бадирнинг онаси — Денгизлик Гулнознинг ҳолидан хабар олайлик; ўғли Бадирбосим, ўз тоғаси Солиҳ билан биргаликда денгизга тушиб кетишгандан кейин, Гулноз уларни роса кутибди. Ўғли тоғаси билан дому дараксиз ғойиб бўлгач, отланиб денгизга тушибди-да, онасининг ёнига борибди. Онаси уни кўргач, ўрнидан туриб, қизи ва у билан бирга келган амакисининг қизларини ўпиб-қучоқлабди.

Гулноз онасидан Бадирбосимни сўраган экан: «Ҳой қизим, — дебди кампир, — у тоғаси билан келган эди. Тоғаси ёқутлар ва қимматбаҳо тошлар олибди-да, подшо Самандал олдига бориб, қизини сўрабди. Самандал теро жавоб қайтариб, уни ранжитибди. Мен акангга мингтача отлиқ аскар юбордим, улар подшо Самандал билан жанг қилишди. Худо акангга мадад берди, у Самандалнинг боён ва аскарларини ўлдириб, ўзини асир олди. Бу во-

қеани эшитган ўғлинг, бирон кори ҳол юз беришидан чўчиб, бизнинг ихтиёримиздан ташқари қочиб кетди. Шу кетганча ҳанузгача дому дарағи ҳам йўқ».

Гулноз онасидан акаси Солиҳ қаердалигини сўрабди. Шунда онаси: «У Самаддиннинг ўрнида подшолик тахтида ўтирибди. Ўғлинг билан малика Жавҳарани суриштириб ҳаммаёққа одам юборди» дебди. Гулноз онасининг гапини эшитгач, ўғлига ачиниб, акасининг қилган ишидан жуда ғазабланибди. Ахир акаси унинг ўғлини рухсатсиз олиб кетган эди-да!

«Ойи!— дебди Гулноз,— подшолигимизга зарар етишидан чўчиянман. Чунки сизнинг олдингизга келганимни мамлакат кишиларининг биронтасига ҳам билдирмаган эдим. Кечиксам, амирлар ғавго кўтариб, мамлакат қўлимиздан кетади, деб қўрқаман. Энди маслаҳат шуки, мен қайтаман-да, худо ўғлимнинг ишини ўнглагунча мамлакатни бошқариб тураман. Сизлар бепарво бўлмай, ўғлимни топиш ҳаракатини қилинглар. Агар унга зарар етса, мен албатта ҳалок бўламан. Чунки усиз менга дунё керак эмас, у бўлмаса ҳаётдан лаззатланмайман». Шунда онаси: «Хўп қизим, хотиринг жам бўлсин, ундан ажраб бизнинг қандай аҳволда қолганлигимизни сўрама!»— дебди.

Гулнознинг онаси Бадирбосимни суриштиргани яна одам юборибди. Бадирбосимнинг онаси Гулнозга эса дунё торлик қилиб, кўнгли ғаш, кўзда ёш билан ўз мамлакатига қайтибди.

Қисса шу ерга етганда тоғг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Малика Гулноз онаси олдида ўз мамлакатига қайтгач, юраги сиқилиб, ёвуз фикрлар уни ҳар томонга олиб қочибди.

Гулноз қиссаси ҳозирча шу. Энди Бадирбосимга келсак: уни малика Жавҳара сеҳрлаб, ўзининг бир чўрисида ўша ерда чанқаб ўлсин, деб сувсиз жазирага юборган экан, чўри уни мевали дарахтлари кўп, серсув, кўм-кўк бир жазирага ташлаб қайтибди. Бадирбосим мевалардан еб, сувлардан ичиб бир қанча вақт шу ерда қуш суратида қасққа бориш ва қандай учини билмай юраверибди. Шу аҳволда юрган экан, бир куни аллақандай

овчи ўлжасини овқат қилгани келиб қолибди. Унинг Бадирбосимга кўзи тушиб қолибди. Бадирбосим оқ патли, тумшуқ ва оёқлари қизил, кўрган кишини асир этиб, ақлини ҳайрон қолдирадиган қуш суратида эмасми, овчи ҳам уни кўриб, ажабланибди. «Бу қуш жуда чиройли экан, бундай хушбичим қушни ҳеч кўрмаган эдим-ку» деб ўйлабди у. Дам ўтказмай тўр солиб уни тутиб олибди-да, шаҳарга бориб: «Бу қушни пуллайман»,— деб турганида, шаҳарликларнинг бири харидор бўлибди: «Хой овчи, қушнинг неча пул?» Овчи ундан: «Бунни сотиб олиб нима қилмоқчисан?» деб сўраган экан у: «Сўйиб ейман» дебди. «Шуни сўйиб еган билан нафс ором олармиди?»— дебди овчи.— Мен бунни подшога тортиқ қилмоқчиман, у менга сен берадиган баҳодан ортиқроқ беради, қушни сўймай, томоша қилиб юради. Мен овчиман, умримда на денгиз овида ва на қуруқлик овида бундай қушни кўрмаганман. Сен бунни олишга қизиқсанг, жуда кўп берганингда бир дирҳам берасан. Улуғ тангрига қасам бўлсин, бунни сотмайман».

Овчи қушни олиб, подшо саройига борибди. Подшо у қушни кўргач, чиройлигига, тумшуқ ва оёқларининг қизиллигига ажабланиб, бир ғуломини овчининг ёнига юборибди. У дарҳол овчидан: «Бу қушни сотасанми?» деб сўраган экан, «Йўқ, сотмайман, подшога тортиқ қиламан» дебди савдогар. Қул овчини подшо ҳузурига олиб кириб, унинг гапини подшога айтибди. Подшо қушни олиб овчига ўн динар берибди. Овчи динарларни олиб, ер ўпиб, чиқиб кетибди. Ғулом қушни чиройли бир қафасга солиб подшо қасрига осиб, қафас ичига дон ва сув қўйибди.

Подшо тахтдан пастга тушиб, ғуломига: «Қушни олиб кел, кўрай. Азбаройи худо! У жуда чиройли экан» дебди. Хизматчи қушни подшо олдига келтириб қўйибди. Подшо қушнинг олдига сочилган донлардан ҳеч қанча емаганини кўриб: «Худо ҳаққи! Бунинг нима ейишини билсам, ўша нарсани топиб берардим» дебди. Подшо ўзига овқат ҳозирлашга буюрган экан, унга турли овқатлар келтирилибди. Подшо улардан ебди. Қуш эса гўшт, овқат, ширинлик ва меваларни кўриб, у нарсаларнинг ҳаммасидан ебди. Подшо ҳам, ўша ерда ҳозир бўлганлар ҳам қушнинг овқатланганига ажабланибдилар.

Подшо теварагидаги хизматчи ва қулларига: «Умримда бу сингари овқат ейдиган қушни кўрмаганман» дебди. Кейин подшо, қушни кўрсин, деб хотинини чақиртирибди. Чақиришга борган хизматчи, подшо хотинига: «Эй ҳурматли! Подшо сотиб олган қушини кўрсатгани сени

чақирянти. Биз подшога овқат ҳезирлаган эдик, у қуш дасгурхонга қўниб, ундаги нарсаларнинг ҳаммасидан еди. Уни томоша қилгани марҳамат қилсанг, у гоят чиройли, замонамизнинг ажойиботларидандир» дебди. Подшо хотини хизматчининг гапини эшитиб, тезлик билан эрининг ҳузурига келибди. Шунда у қушга диққат билан тикилгач юзини яшириб, орқасига қайтибди. Подшо унинг орқасидан бориб: «Нима учун юзингни яширдиги? Чўрилар, хизмат қилиб турган хотинлар ва эриндан бўлак олдингда ҳеч ким йўқ-ку!»— деса, хотини: «Эй, подшо, бу қуш эмас, ўзинг каби эр киши» дебди. Подшо ҳам ўша ерда ҳозир бўлганлар ҳам қушнинг одамзот эканига ишисмабдилар. Подшо хотинига қараб: «Мени мазах қилаётгандирсан? Бу қушдан бўлак нима бўларди?» дебди. «Худо ҳаққи!— дебди хотини,— сени мазах қилаётганим йўқ, ростини айтяман. Бу қуш Эрон мамлакатларига эғалик қилган подшо Шаҳрамоннинг ўғли Бадирбосим, унинг онаси Денгизлик Гулнозидир».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Подшо хотини эрига: «Бу қуш эмас, ўзинг каби эр киши. У подшо Шаҳрамоннинг ўғли Бадирбосим, унинг онаси Денгизлик Гулнозидир» деган экан, подшо унга: «У қандай қилиб бу шайга кириб қолди?» деб сўрабди. Шунда хотини: «Буни Самандалнинг қизи малика Жавҳара сеҳрлаган» дебди-да, унинг можаросини аввалидан-охиригача: Жавҳарани ўзига сўратгани, отасининг рози бўлмагани, Солиҳнинг Самандал билан урушгани, унинг галаба қозониб, Самандални асир олгани ва бошқа воқеаларни сўзлаб берибди. Подшо хотинидан бу гапларни эшитиб, гоят ажабланибди. Подшонинг хотини ўз замонасининг энг уста сеҳргари экан: «Қушни сеҳрдан қутқаз, азобда қўйма! дебди подшо маликага,— худойи таоллоҳ Жавҳаранинг кўлини қуритсин, у нақадар ёмон, дўшатсиз, алдамчи ва маккор қиз экан». Малика эрига: «Ҳай, Бадирбосим, шу хазинага кир, деб айт!» деган экан, подшо қушни хазинага киришга буюрибди. Қуш хазинага кирди.

Шу пайт малика ўрпидан туриб, юзини беркитибди-да, қўлига бир тосда сув олиб, унинг кетидан хазинага кирибди. Сувга қараб аллақандай тушунилмайдиган ка-

лималар айтыбди-да, кушга: «Шу улуг исмлар, азиз оятлар хаққи! Осмон ва ерни яратувчи, ўликларни тириктирувчи, ризқ берувчи ва етказувчи хаққи! Бу сура-тингдан чиқиб, аввал бошдаги суратингга кир!» дебди. Шунда ҳали у гапини тамом қилмасданоқ, куш бир силкиниб одам тусига қайтибди. Шу вақт подшо қаршисида гўзалликда ягона, хушбичим бир йигит пайдо бўлибди.

Бадирбосим бу ҳолатни кўриб: «Ло илоҳа иллобло»,— дебди-ю, подшонинг қўлларини ўпиб, дуои жон қилибди. Подшо ҳам Бадирбосимнинг пешонасидан ўпиб: «Эй, Бадирбосим, ўз қиссангни аввалдан-охиригача менга баён қил!» деган экан, йигит бирон сирни яширмай айтиб берибди. Подшо бундан ажабланиб: «Эй, Бадирбосим! Худо сени сеҳрдан қутқазди. Энди мақсадингни айт, пима қилмоқчисан?» деб сўрабди. «Эй, замона шоҳи,— дебди Бадирбосим,— менга бир кема, мулозимлар ва ҳамма керакли жабдуқларни тайёрлаб, эҳсон этишингни сўрайман. Кўп вақт ватанимдан ғойиб бўлдим. Мамлакат қўлимдан кетган бўлса ҳам ажаб эмас, мендан ажраб, онам шўрликнинг ҳолп пима кечди экан? У менинг қайғумда вафот этмаган бўлса кошкийди. Чунки у менинг можароимдан, ҳаёт ёки мамот эканимдан беҳабар. Эй, подшо, сендан ялтимосим шуки, сўраганларимни тўлатўкис бериб, менга эҳсон этсанг!» Подшо унинг ҳусну жамолига, сўзининг раволигига қойил қолиб: «Бош устига» деб жавоб берибди.

Подшо, Бадирбосим учун бир кема ҳозирлаб, сўраган нарсаларининг ҳаммасини берибди. Йигит подшо билан хайрлашгандан кейин кемага тушиб, ўз юртига равона бўлибди. Ел эсиши уларга мувофиқ келиб, тинмай ўн кун йўл юрибдилар. Ўн биринчи кун денгиз қўзғалиб, кема чайқалаверибди. Даргалар кемани тўхта-толмай, йўлда давом этаверибдилар. Тўлқин уларни чайқата-чайқата ахийри денгиздаги тошларнинг бирига бориб урибди-да, кема сипибди. Бадирбосимдан бошқа ҳаммаси сувга ғарқ бўлибди. Бадирбосим эса, кема тахталаридан бирига мишиб, қаёққа кетаётганини билмай, денгизда юраверибди. Тахтани тўхтатингга чора тополмай, сув оқими ва шамолнинг эсишига қараб уч кун юрибди. Тўртинчи кун тахта устида денгиз қирғоғига чиқиб қолибди. Қараса, бу ер минора ва деворлари баланд, бинолари кўркам, денгиз суви деворларининг тепасигача уриб турган тиниқ оқ бир шаҳар эмиш. Бу ерни кўриб анча вақтгача хомуш қолибди.

Ўзига келгач, шу шаҳар бино этилган жазирага чиқ-
қанидан жуда севинибди. Тапналик ва очлиқдан унинг
силласи қуриб, ҳалок бўлаётган экан, тахта устидан ту-
шиб шаҳарга кирмоқчи бўлса, сон-саноқсиз хачир, эшак,
отлар келиб уни денгиз қирғоғидан шаҳарга чиқармабди.
У яна денгизда сузиб бориб, шаҳарнинг орқа томонидан
қуруқликка чиқибди; у ерда ҳеч кимни учратмагач,
ажабланиб: «Қаранг-а! Бу шаҳар кимники экан? На бун-
да подшо, на бирон киши бор, мени денгиздан чиқишга
қўймаган бу хачир, эшак ва отлар қаердан келганикин?—
деб ўйланиб, боши оққан томонга қараб кетаверибди.

Тинимсиз йўл юра-юра, ниҳоят, боққолчилик қилиб
ўтирган бир чолни кўриб, унга салом берибди, чол ҳам
унинг саломига алик олибди. Мўйсафид йигитнинг чи-
ройлигига лол қолиб: «Хой йигит! Қайёқдан келдинг, бу
шаҳарга сени ким етказди?»— деб сўраган экан, у ўз
қиссасини аввалдан-охир айтиб берибди. Шунда чол ажаб-
ланиб: «Болам! Йўлда бировни кўрмадингми» дебди.
«Отахон! Ажаб бир шаҳар экан, бунда ҳеч одамзод йўқ-
ку!» дебди у. Мўйсафид: «Ҳалок бўлмай десанг, дў-
конимга кириб тур!» деган экан, Бадирбосим дўконга
кириб ўтирибди. Чол унга бир оз овқат келтириб: «Бо-
лам, дўконнинг ичкарисига киргин-да, сени шайтондан
саломат сақлаган зотга тасбеҳ айт!» дебди. Бадирбосим
қаттиқ қўрқибди, сўнгра чол келтирган овқатдан тўйгу-
нича еб, қўлини ювгач, чолга қараб: «Эй ҳурматли! Бун-
дай дейишингга боис нима? Бу шаҳар ва бунда истиқо-
мат қилувчилардан мени қўрқитиб юбординг!» дебди.
«Болам,— дебди мўйсафид,— сенга айтсам, сеҳргарлар
шаҳрига келиб қолибсан. Бу ерда сеҳргар бир малика
бор. У фолбин, сеҳргар, маккор, алдамчидир. Сен кўрган
у от, хачир ва эшаклар, мен билан сенга ўхшаган одам
болаларидир. У бечоралар ғурбат чекмоқдалар. Чунки
бу шаҳарга кириб келган ҳар бир йигитни, у сеҳргар ту-
тиб олиб, у билан қирқ кун бирга бўлади-да, қирқ бирин-
чи кунни упи сеҳрлаб хачир ёки от ёхуд эшак, хуллас,
денгиз қирғоғида кўрганинг ўша ҳайвонларнинг бирига
айлантиради».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя
айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,—
Боққол чол сеҳргар маликанинг қилмишларини Бадир-

босимга ҳикоя қилиб: «Бу шаҳар аҳолисининг ҳаммасини ҳам ўша макқор сеҳрлаган. Қуруқликка чиқмоқчи бўлганингда, сеҳргар малика кўрса, сени ҳам ўзлари сингари сеҳрлаб қўйишидан чўчиб, шафқат юзасидан улар сенга: «Қуруқликка чиқма» деб ишорат қилганлар. Чиқаётганингда кўриб қолгудек бўлса, сенинг ҳолинг ҳам вой эди. У бу шаҳарни аҳолисидан сеҳргарлик билан тортиб олган. Унинг исми малика Лобдир. Бунинг маъноси: «қуёш жадвали» демакдир. Подшо Бадирбосим чолдан бу гапни эшитгач, қаттиқ кўрқиб, шамолдан қалтираган қамишдек титрабди: «Сеҳр балосидан қутулдим, деб янглишган эканман. Ахийри тақдир мени ундан ҳам ёмонроқ жойга итқитди» деб ўз ҳолини ва келажагини ўйлай кетибди. Мўйсафид унинг қаттиқ кўрққанини билиб: «Болам, туриб дўконнинг остонасига ўтиргин-да, бу халойиққа, уларнинг кийимларига, рангларига ва улардаги сеҳрга қара, кўрқма! Чунки малика ҳам, шаҳардаги барча киши ҳам мени яхши кўриб, хушмуомала қилади, дилимни ранжитмайди, кўнглимни қолдирмайди» дебди. Бадирбосим чолнинг айтганини қилиб, дўконнинг эшигида ўтирган экан, олдидан одамлар ўтаверибди. Шунда у йигитни кўрган кишилар чолнинг олдига келиб: «Ҳой шайх! Бу йигит шу кунларда қўлга туширган асирингми ёки овингми?» деб сўрашибди. «Бу акампинг ўғли. Отасини ўлди деб эшитдим-да, унга бўлган иштиёқим ўтини сўндирайин деб, ўғлини ўз ёнимга олдириб келдим», деб жавоб берибди мўйсафид. «У жуда гўзал йигит экан,— дейишибди кишилар.— Малика Лоб, сени алдаб, уни тортиб олмаса эди. Ахир у гўзал йигитларни яхши кўради-ку». Шунда чол уларга: «Малика менга фирибгарлик қилмайди, мени роя қилиб, ўзига дўст тутади. Унинг акам ўғли эканини билса, жиянимга тегмайди, менга ёмонлик қилиб, кўнглимни ранжитмайди» дебди.

Шундай қилиб, Бадирбосим мўйсафид олдида еб-ичиб, бир ой чамаси истиқомат қилибди. Чол уни яхши кўраб экан. Бир куни Бадирбосим одати бўйича чолнинг дўконига ўтирган экан, яланғоч қилич ушлаб, эгниларига ҳар турли кийимлар кийган, белларига қимматбаҳо тошлар билан безалган камар боғлаган мингта қул ўтибди. Улар ҳинд қиличларини осиб, араб отларига минибган эмиш. Қуллар мўйсафидга салом бериб, ўтиб кетишибди. Улардан кейин устларига ипакли атласдан тикилиб, олтин тутуқлар тутилган ва турли марваридлар қадалган кийимлар кийган, худди ойдек гўзал мингта канизак ўтиб-

ди. Уларнинг ҳаммаси найза осган эмиш. Ўрталарида марварид ва ёқутлар билан безатилган тилда эгарли араб отига минган бир канизак бормиш. Канизаклар ҳам чолнинг дўконига келиб, унга салом бериб кетибди. Шу вақтда зўр савлат ва кўп сипоҳлар билан малика Лоб ҳам мўйсафиднинг дўкони ёнига келибди. Шунда униң кўзи дўконда худди тўлиғ ойдек бўлиб ўтирган Бадирбосимга тушибди. Малика уни кўргач, ҳусну жамолига лол қилиб, ақлдан озибди. У отдан тушиб. Бадирбосим ёнига келиб ўтирибди-да, мўйсафиддан: «Бу барно йигит қаердан келди?» деб сўрабди. «Бу акамнинг ўғли бўлади, яқинда келди» дебди мўйсафид. «Уни бир кеча менга топишир, суҳбат қурайин!» дебди малика. Чол: «Буни олиб бориб сеҳрламайсанми?» деган экан, малика Лоб: «Албатта сеҳрламайман»,— дебди. Шунда чол: «Йўқ, сеҳрламасликка қасам ичсанг, у билан суҳбатда бўл» дебди. Лоб Бадирбосимни қийнамасликка, сеҳрламасликка қасам ичибди. Сўнгра ғуломларини Бадирбосимга эгарланиб тилла юган урилган, ҳамма асбоблари тилладан бўлиб, қимматбаҳо тошлар билан безалган от тақдим этишга буюрибди-да, чолга минг динор бериб: «Буни ол, сенга ёрдам бўлсин!»— дебди.

Малика Лоб Бадирбосимни олиб ўз қасрига кетибди. Йигит ўн тўрт кечалик ойдек бўлиб, ҳуснга тўлиб, малика Лоб билан биргаликда йўлга тушибди. Одамлар Бадирбосимнинг ҳуснини кўриб, унга ачинишибди. «Худо ҳаққи, бу йигит лаънатининг сеҳрлашига лойиқ эмас» дейишибди улар. Подшо Бадирбосим эса одамларнинг гапларини эшитибди-ю, лекин таваккал қилиб, индамай жим бораверибди. Шундай қилиб, ҳаммалари қасрга қараб юраверибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Подшо Бадирбосим малика Лоб ва унинг одамлари билан юра-юра ҳаммалари қаср эшигига етиб келишибди. Шу ерга етганда амирлар, қуллар, давлат катталари отдан тушиб, пиёда юришибди. Малика дарвозабонларини, давлат арбобларининг ҳаммасини тарқалишга буюрибди. Улар ер ўпиб, тарқалибдилар. Қуллар ва канизаклар

қасрга киришибди. Подшо Бадирбосим қаср деворларининг олтин билан ишланганини, у ердаги катта бир богда, сув билан тўла бир ҳовуз борлигини кўрибди. Богда ҳар хил шакли ва рангдаги қушлар кишига завқ-шавқ бағиплаб саираб турган эмиш. Бадирбосим бу улуг подшоликни кўриб, ҳайратда қолибди. Малика боққа киргач, дарча олдида фил суягидан ишланиб, устига олий даражали тўшак тўшалган тахтга, Бадирбосим эса унинг ёнига ўтирибди. Малика уни ўлиб, кўкрагига босибди. Кейин капизакларга хоптахта ҳозирлашни буюрибди. Соф олтиндан ишланиб, дуру марваридлар билан безалган хоптахта ҳозирлапибди: унинг устида турли позу неъматлар муҳайё эмиш. Икковлари таомлардан тўйгунича еб, қўлларини ювишибди. Сўнгра канизаклар гулларнинг ҳамма хиллари ва газак товоқларини ҳам келтирибдилар. Малика ашулачи қизларни чақиришга буюрган экан, ойдек очилиб, турли-туман созлар кўтарган ўнта капизак чиқиб келибди. Малика қадаҳни тўлғизиб ўзи ичибди, яна тўлғизиб Бадирбосимга тутибди. У ҳам олиб ичибди. Шундай қилиб, икковлари тўйгунича ичишибди. Кейин малика канизакларни ашула айтишга буюрибди. Улар турли куйларда ашула айтибдилар. Бадирбосим ақли бошидан учиб, кўнгли ёзилибди. Унга худди қаср рақс тушаётгандай туюлибди. Ғурбатда юрганини унутиб: «Бу малика ёш, гўзал экан, энди бу ерда ҳеч қаёққа кетмайман, чунки бунинг мамлакати меникидан кенгроқ, ўзи эса малика Ҳавҳарадан гўзалроқ деб, кечгача у билан ичарибди. Кеч киргач, қандиллар ва шамлар ёқилябди, хушбўй тутатқилар тутатилибди. Икковлари роса маст бўлгунча ичишибди, ашулачи қизлар тинмай ашула айтишаверибди. Малика Лоб маст бўлгач, ўрнидан туриб, канизакларни тарқалишга буюрибди-да, тўшакка ётиб, Бадирбосимни ўз ёнига чақирибди. Шундай қилиб Бадирбосим тонг отгунча лаззатда бўлибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Малика уйқудан тургач, Бадирбосим билан биргаликда қасрдаги ҳаммомга кириб, иккови чўмилишибди. Ҳаммомдан чиқингач, малика Бадирбосимга олий даражадаги кийимлар кийгизиб, канизакларга ичкилик асбобларини ҳозирлашни буюрибди. Канизаклар ҳозирлабдилар.

Малика Бадирбосимнинг қўлидан ушлаб, икковлари курсига ўтиришибди. Малика овқат ҳозирлатиб, иккови еб тўйгач, қўлларини ювишибди. Кейин канизаклар ичимлик, ҳўл мевалар, гуллар ва газакларни ҳозирлабдилар. Иккови турли таом ва ичимликлардан ҳўб еб-ичиб, канизаклар кечгача ҳар хил куйларда ашула айтпшибди.

Улар қирқ кун шу зайлда хурсандчилик қилишибди. Кейин малика ундан: «Эй, Бадирбосим! Бу ер яхшими ёки боққол амакингнинг дўкони яхшими?»— деб сўрабди. «Эй малика, худо ҳаққи, бу ер яхши. Чунки амаким сабзавот сотувчи камбағал киши» дебди йигит. Малика унинг гапига кулибди. Кеч кириб, икковлари яна роҳат қилиб, тонг отгунча ухлашибди. Бомдот пайтида Бадирбосим уйғонса ёнида малика Лоб йўқ эмиш: «У қаёққа кетибди?» деб, сездирмай ғойиб бўлганидан хавфсирабди. Малика ҳадеганда қайтавермагач, ўзига-ўзи: «У қаёққа кетдйкин?» деб, кийимларини кийиб, маликани қидиришга тушибди. Уни бошқа ерлардан топмагач, «Боққа кетган бўлса керак» деб ўйлаб, ўша томонга борибди.

Борда оқиб турган бир анҳору, унинг қирғоғида мода оқ қуш турганмиш, холос. Анҳор лабидаги дарахт устида турли рангдаги қушлар бормиш. Бадирбосим қушларни кўриб турибди-ю, аммо ўзи уларга кўринмабди. Шу пайтда бир қора қуш ҳалиги мода қуш олдига тушиб модабозлик қилибди. Бир оз вақтдан кейин мода қуш одам суратига кирибди. Бадирбосим синчиклаб қараса, у малика Лоб эмиш. Бадирбосим қора қушнинг сеҳрланган инсон эканини билиб, ғайирлик қилибди, малика Лобдан эса ғазабланибди.

Сўнгра у қайтиб келиб, ўрнига ётибди. Бир оз вақтдан кейин малика Лоб ҳам қайтиб келиб, уни ўпиб, ўйнамоқчи бўлибди. У эса қаттиқ ғазабланиб, маликага бир оғиз ҳам гапирмабди. Малика буни кўргач, мода қушга айланганида қора қушнинг унга яқинлик қилганини Бадирбосим кўрганини англабди-ю, лекин ундан сирини пинҳон тутибди.

Бадирбосим маликанинг эҳтиёжини қондиргач, унга: «Эй, малика! Амаким дўконига боргани рухсат беришингни илтимос қиламан. Чунки уни жуда соғиндим, қирқ кундан бери кўрганим йўқ»,— дебди. У: «Бора қол, лекин кечикма! Чунки сендан жудоликка тоқатим йўқ, сенсиз бир кун ҳам чидай олмайман» дебди. Бадирбосим: «Бош устига» дебди-да, отга миниб, боққол дўко-

нига борибди. Чол унинг келганига хурсанд бўлиб, ўрнидан туриб қучоқлашиб кўришибди. «У лаънати кофир хотип билан қандай муносабатда бўлдинг?» — деб сўрабди мўйсафид. Шунда у: «Яхши муносабатда бўлдим, ўзим соғ-саломатман. Лекин у, бу кеча ёнимда ётган эди, уйғониб қарасам, ғойиб бўлибди, кийимларимни кийдим-да, уни қидириб боққа чиқдим» деб кўрган-билганларини айтиб берибди. Чол унинг гапини эшитиб: «Маликадан аҳтиёт бўл! Дарахт устидаги қушларнинг ҳаммаси у ошиқ бўлиб сеҳрлаган мусофир йигитлардир. Сен кўрганнинг қора қуш, унинг қулларидан бўлиб, малика ўша қулни жуда севарди. У маликанинг бир канизагига кўз ташлаган экан, сеҳрлаб, қора қуш суратига киргизиб қўйди» дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

Шунда синглиси: — Э опажон, ҳикоянг жуда қизиқ экан, — дебди. Опаси бўлса:

— Э синглим, агар шоҳим мени тирик қолдирсалар, бундан ҳам қизиғини айтиб берардим, — дебди.

Буни эшитган шоҳ ўзича:

— Ке, олдин қолган ҳикояларини эшитиб олай, сўнг ўлдирарман, — дебди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Бадирбосим боққол чолга малика Лоб билан ораларида бўлиб ўтган воқеа-ҳодиса ва кўрганларини айтиб бергач, чол унга дарахт устидаги қушларнинг малика Лоб сеҳрлаган мусофир йигитлар эканини, қора қушнинг малика қулларидан бўлиб, малика уни сеҳрлаб қўйгани, қачон уни соғинса, ўзини мода қуш суратига киритиб, у билан яқинлик қилиши ва маликанинг у қулни қаттиқ севишини айтибди.

«У ўз сиридан сенинг воқиф бўлганингни билгач, энди дилида сенга кек сақлайди, — дебди боққол, — лекин, мен ҳаёт эканман, ҳеч қўрқма! Сенга зарар етмайди. Чувки мен мусулмон кишиман, исми шарифим Абдуллоҳ, мендан кўра сеҳрга уста киши кам топилади. Лекин зарурат бўлмаса, ҳеч қачон сеҳр ишлатмайман. Кўпинча у лаънатининг сеҳрини бузиб, одамларни ундан қутқазаман, холос. Ундан қўрқмайман. Чувки у мендан ғолиб келолмайди, балки у мендан қаттиқ қўрқади. Шунингдек ша-

ҳардаги сеҳргарлар ҳам мендан қўрқадилар. Эртага яна ёнимга келиб, унинг нима иш қилганини айтгин! Чунки у шу кеча сени ҳалок этишга ҳаракат қилади, мен унга қарши нима иш қилишинг кераклигини айтаман, шунда унинг макридан қутуласан!»

Подшо Бадирбосим чол билан хайрлашиб, малика Лоб олдига қайтиб келса, у кутиб турган экан. У йиғитни кўргач, ўрнидан туриб ўз ёнига ўтқазибди ва хушвақтлик қилиб, унинг олдига таом ва ичимлик келтирибди. Икковлар кўйгунарича еб-ичиб, қўлларини ювинибди. Кейин малика шароб ҳозирлатибди, иккови ярим кечача шароб ичпибди. Малика Бадирбосимга тавозе қилиб, кетма-кет қадах бераверган экан, у маст бўлиб, ақлу ҳушини йўқотибди. Малика уни бу аҳволда кўргач: «Худо ҳаққи, эй ҳурмати! Сендан бир нарса сўрасам, тўғри жавоб берасанми?» деган экан, «Эй ҳурмати! Ҳа, тўғриси айтишга» дебди. «Эй кўзим нури! — дебди малика, — сен уйғониб, ёнингга мени топмагач, мени қидириб боққа кирдинг ва модабозлик қилган қора қушни кўрдинг! Тўғрими? Гапнинг ҳақиқати шуки, у менинг қуларимдан эди. Мен уни жуда севардим. Бир куни у канизакларимнинг бирига тикилиб қараган эди, ғайирлик қилиб, уни сеҳрлаб, қора қуш суратига киритиб қўйдим, канизакни эса ўлдирдим. Шу кунгача усиз чидамайман. Қачон уни соғинсам, ўзимни-ўзим сеҳрлаб, мода қуш суратига кираман-да, ўзинг кўргандек, у билан яқинлик қилиб, лаззатланганим унинг олдига бораман. Сен бўлсанг, шу номаъқул ишим сабабли мендан ғазабландинг! Шундайми? Олов, нур, соя ва иссиқ ҳаққи-ҳурмати! Сени ортиқ даражада севиб, дунёда қўлга киритган ягона улушим деб биламан».

Бадирбосим мастлик билан: «Ҳа, ўша сабабдан ғазабланганим тўғри, ундан бўлак сабаб йўқ» дебди. Малика худди илгаригидек уни қучоқлаб-ўпиб севгисини изҳор этибди-да, икковлари ёнма-ён ётишибди. Ярим кечад малика ўрнидан турибди, Бадирбосим эса уйғоқ бўлса ҳам ўзини ухлаганга солиб, унинг нима қилаётганини кузатиб ётаверибди. Қараса, малика, чўнтагидан қип-қизил бир нарса чиқариб, қаср ўртасига санчган экан, дарёдек оқиб турган катта ариқ пайдо бўлибди. Қўлига бир миқдор арпа олиб, тунроқ устига сецибди-да, ҳалиги сув билан сугорса, бошоқлаб турган экинга айланибди. Малика бошоқ донини ун қилиб, бир жойга қўйибди-да, қайтиб келиб, тонг отгунча Бадирбосимнинг ёнида ётибди.

Тонг отгач, Бадирбосим бет-қўлини ювиб, маликадан бәққол чол олдиға боргани рухсат сўрабди. Малика ҳам илжозат берибди.

Йигит, чол ҳузурига бориб, тунда содир бўлган воқеа-ҳодисалардан уни хабардор қилибди. Мўйсафид унинг гапини эшитгач, кулиб: «Азбаройи худо! У сеҳргар кофир хотин, сенга макр инлатмоқчи бўлибди. Лекин унда хайиқма!» дебди. Сўнгра унга бир ратл чамаси талқон бериб: «Шу нарса доим ёпингда бўлсин. Шунин билгипки, у сени кўрганида: «Бу нима, уни нима қиласан?» деб сўрайди. Шунда: «Хайрнинг кўплиги яхши», дегин-да, ўзинг ўшандан е. У сенга талқонидан бериб, «бундан егин» деса, ўзингни уникидан еяётгандек кўрсатгину ўзингникидан еявер! Уникидан бир дон миқдорича ҳам емагин! Агар уникидан бир дон миқдорича егудек бўлсанг ҳам, унинг сеҳри сенга таъсир қилади. У сени сеҳрлаб: «Одамлик суратдан чиқ!» дейди. Шунда, сен ўз суратингдан чиқиб, у истаган суратга кириб қоласан! Агар у берган талқондан емасанг, сеҳри бузилиб, сенга зарар етмайди. Маликанинг ўзи хижолат бўлиб, «ҳазиллашмоқчи бўлдим» деб муҳаббат ва дўстлик изҳор этади. Буларнинг ҳаммаси унинг иккиюзламличилиги ва алдовидир. Шунда сен ҳам муҳаббат изҳор этиб: «Эй, кўзим пури, мана бу талқондан еб, бунинг лаззатини тотиб кўр!» дегин. У сенинг талқонингдан бир дон миқдорича бўлса ҳам еса, кафтингга сув олиб, унинг юзига сепгин-да: «Одамлик суратидан тикиб, мен истаган суратга кир!» деб, тўғри менинг олдимга кел! Ўшанда сенга яна бир тadbир ўргатаман».

Бадирбосим чол билан хайрлашибди-да, қасрга бориб, малика Лоб ҳузурига кирибди. Малика уни кўргач: «Хуш келдинг, сафо келдинг!» дебди, ўрнидан туриб уни ўпар экан: «Эй ҳурматли, жуда кечикдинг-а?» «Амаким билан гаплашиб қолдим» дебди йигит. Кейин бундай қараса, малика олдида талқон турганмиш. «Амаким менга шундай талқондан едирди, бизнинг талқон бундан яхшироқ» деб келтирган талқонини маликага берибди. Малика Бадирбосим олпб келган талқонни бир идишга, ўзиникини бир идишга солиб: «Мана бундан егин, бизники сеникидан тотлироқ» дебди. Бадирбосим ўзини унинг талқонидан еяётган қилиб кўрсатибди. Малика уни ўз талқонидан еяпти деб ўйлаб, қўлига сув олибди-да, унга сепиб: «Эй, ярамас, э, паст! Бу суратингдан чиқиб, бир кўзли баднамо хачир суратига кир!» дебди. Аммо Бадирбосимнинг сурати ўзгармабди. Малика унинг ўз ҳо-

лида турганини кўргач, ўрнидан туриб, иккала кўзи ўртасидан ўпибди-да: «Эй, севгилим! Ҳазиллашдим, шуни баҳона қилиб мендан аччиғлапма!» дебди. Бадирбосим: «Эй, ҳурматли! Асло аччиғлапмайман, ахир сен мени севасан-ку. Ол, менинг талқонимдан е!» дебди. Малика у келтирган талқондан бир луқма олиб ебди-ю, еган талқони қорнига тушгач, бетоқат бўлибди. Бадирбосим кафтига сув олиб, унинг юзига сепибди-да: «Одамлик суратидан чиқиб, эгарланган мода хачир суратига кир!» деган экан, малика ўзини ўша ҳолатда кўриб, кўз ёши тўкибди. Бадирбосим туриб, уни юганламоқчи бўлса у, юган солдирмабди. Бадирбосим уни шу ҳолатда ташлаб, чолнинг олдига борибди-да, уни можародан хабардор қилибди. Чол бир юган олиб чиқибди-да. «Мана шуни олиб бориб уни юганла!» дебди. Бадирбосим юганни олиб, малика ёнига борибди. Малика уни кўргач, ёлворгандек йигитнинг олдига келибди. У юган сувлигини маликанинг оғзига солиб минибди-да, саройдан чиқиб, боққол Абдуллоҳ олдига борибди. Чол маликани кўргач: «Эй, лаънати! Худойи таоллоҳ сени хўрласин!» дебди. Кейин у Бадирбосимга: «Болам, энди бу шаҳарда туришинг ноўрин. Бу хачирни миниб, хоҳлаган томонингга кет, хачир жиповини бировга берма!» деб насиҳат қилибди. Бадирбосим хайрлашиб йўлга тушибди ва уч кун йўл босиб, бир шаҳарга борибди. Бу шаҳарда унга нуроний мўйсафид йўлиқиб: «Ўғлим, қаёқдан келдинг?»— деб сўрабди. У хачирни кўрсатиб: «Шу сеҳргар хотин шаҳридан келдим» деб жавоб берибди. Мўйсафид: «Бу кеча менга меҳмон бўл!» деган экан у, қабул қилиб, чол билан бирга йўлга тушибди.

Улар йўлда кетишаётса, бир кампир йўлиқибди. Кампир хачирни кўргач, йиғлаб: «Бир худодан бўлак худо йўқ! Бу хачир, ўғлимнинг ўлган хачирига ўхшар экан, юрагим унга талпиняпти. Эй, ҳурматли, уни менга сотсанг!» дебди. «Она, буни сотолмайман» дебди Бадирбосим. Кампир: «Азбаройи худо, илтимосимни қайтәрма! Чунки у хачирни олиб бермасам, ўғлим ўлиб қолади» деб яна илтимос қилаверибди. «Минг динордан камга сотмайман» дебди Бадирбосим, бу кампирда минг динор қаёқда бўларди, деган хаёл билан. Кампир эса шу ондаёқ белбоғидан минг динор чиқариб берибди. Подшо Бадирбосим уни кўриб: «Она, ҳазиллашган эдим, буни сотолмайман» дебди. Шунда чол ўртага тушиб: «Ўғлим, бу шаҳарда ҳеч ким ёлғон гапирмайди, ёлғон гапирган

кишини ўлдирадилар» дебди. Бадирбосим нима қиларини билмай, ҳачир устидан тушибди.

Ҳисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Подшо Бадирбосим ҳачир устидан тушиб, уни кампирга топширгач, кампир ҳачирнинг оғзидан сувлиқни чиқарибди-да, қўлига сув олиб унга сепибди. У: «Қизим, бу суратдан чиқиб, аввалги ўз суратингга кир!»— деган экан, ҳачир дарҳол ағанаб, аввалги суратига қайтибди ва иккови бир-бири билан қучоқлашиб кетишибди.

Шунда Бадирбосим бу кампир маликанинг онаси эканини, ҳийла ишлатиб ўз мақсадига эришганини англаб, қочмоқчи бўлибди, шу пайтда кампир бир ҳуштак чалган экан, олдида худди тоғдек бир дев пайдо бўлибди. Бадирбосим қўрқанидан таёқдек қотиб қолибди. Шунда кампир девнинг устига минибди, қизини орқасига миндириб, Бадирбосимни олдига олибди. Дев уларни кўтариб учибди; бир соатдан кейин ҳаммалари малика Лоб қасрига етиб борибдилар.

Малика подполик курсисига ўтиргач, Бадирбосимга қараб: «Эй, ярамас! Бу ерга етиб келдим, энди мақсадимга эришаман. Сен билан боққол чолнинг кунини кўрсатаман. Мен у чолга қанчалик яхшилик қилдим, у эса менга ёмонлик қилди. Сен фақат у орқали муродингга етдинг» дебди. Шу ернинг ўзидаёқ сув олиб, Бадирбосимга сепибди-да: «Ўз суратингдан чиқиб, энг хунук, бад-башара бир қуш суратига кир!» дебди. Дам ўтмай, Бадирбосим хунук бир қушга айланибди. Малика уни қафасга солдириб, дон ҳам, сув ҳам бермасликка амр қилибди. Аммо бир канизакнинг унга раҳми келиб, маликага билдирмай, уни дон ва сув билан таъминлаб турибди.

Кунлардан бир кун канизак маликанинг бепарвороқ пайтини топиб, боққол чол олдига борибди-да, бўлган ҳолисани унга билдириб: «Малика Лоб, биродаринг ўғлини ҳалок этишга қасд қилди» дебди. Чол ундан миннатдор бўлиб: «Шаҳарни ундан тортиб олиб, ўрнига сени малика қилишим лозим бўлди» дебди. Боққол шу оғзининг ўзида қаттиқ ҳуштак чалган экан, тўрт қанотли бир дев пайдо бўлибди. Чол унга: «Бу канизакни Ден-

ғизлик Гулноз ва унинг онаси Фароша шахрига олиб бор. У иккови ер юзидаги сеҳргарларнинг энг ўткиридир», дебди, кейин канизакка: «У ерга бориб, подшо Бадирбосимнинг малика Лоб қўлида асир эканини айт!» дебди. Дев канизакни кўтариб учибди-ю, бир соатдан сўнг уни Денгизлик Гулноз қасрининг томига туширибди. Канизак қаср тоmidан тушиб, Гулноз ҳузурига киргач, ер ўпиб, унинг ўғли можаросини авалдан-схиригача айтиб берибди. Гулноз унга ҳурмат юзасидан ўрнидан турибди, канизакни ҳаддан зиёд иззат-ҳурмат қилиб, ундан миннатдор бўлибди. Шаҳар халқига хушхабар тарқатиб, яқин кишилари ва давлат катталарига Бадирбосимнинг топилганини билдирибди. Гулноз онаси Фароша ва акаси Солиҳ билан ҳамма жин қабилалари ва денгиз лашкарларини ҳозир қилибдилар. Чунки подшо Самандал асир қилингандан кейин жин подшолари ҳам уларга бўйсунадиган бўлган экан.

Ҳаммалари ҳавога парвоз қилиб, малика Лоб шахрига етиб боргач, пастга тушибдилар, Унинг қасрига бостириб кириб, яқин кишиларини ўлдирибдилар. Шаҳарни талаб, ундаги кофирларни кўз очиб-юмгунча ҳалок этибдилар. Душманлар поймол келтиргач, Гулноз канизакдан: «Ўғлим қаёқда?» деб сўраган экан, канизак қафасни унинг олдига олиб келибди-да, ундаги қушга ишорат қилиб: «Мапа ўғлини!» дебди. Малика Гулноз аввал қушни қафасдан чиқарибди. Кейин қўлига сув олиб, унга сепибди-да: «Бу суратдан чиқиб, аввалги суратингга кир!» деса, ҳали гапи тамом бўлмасдан, қуш силкиниб, аввалгидек одам шаклига кирибди. Она-бола қучоқлашиб кўришибдилар. Бадирбосимнинг хўрлиги келиб қаттиқ йиғлабди. Тоғаси Солиҳ, бувиси Фароша ва амакисининг қизлари ҳам йиғлашиб, унинг қўл-оёқларини ўпишибди.

Гулноз боққол Абдуллоҳга кини юбориб, ўғлига қилган яхшилиги учун унга миннатдорчилик изҳор этибди. Уни ўғлининг хабарини билдиргани юборган канизакка уйлантирибди. Кейин Гулноз уни ўша шаҳарга подшо қилиб, тахтга ўтқазибди. Шаҳарнинг урушда ўлмай қолган аҳолисини чақирибди. Подшо Абдуллоҳга бўйсуниб, унга хизмат қилишларини таъкидлаб, уларга қасам ичирибди, ҳамма барабар: «Бош устига» деб қабул қилибди.

Бадирбосим, Гулноз ва унинг яқинлари Абдуллоҳ билан хайрлашиб, ўз шаҳарларига равона бўлибдилар. Уларни шаҳар халқи шодлик ва хурсандлик билан кутиб

олибдилар. Подшолари Бадирбосимнинг соғ-омон қайтиб келганига камоли севишгачларидан уч кунгача шаҳарни ясашиб, катта байрам қилибдилар. Шундан кейин подшо Бадирбосим онасига: «Эй меҳрибон она! Энди мен уйлашиб, ҳаммамиз хотиржам бўлсак» дебди. «Ўғлим, жуда маъқул фикр юритдинг,— дебди онаси,— лекин сабр қил, суриштириб сенга муносиб қиз ахтарай». Бувиси Фароша, тоғаси ва амакисининг қизлари: «Ҳой Бадирбосим! Ҳаммамиз сенга ёрдам берамиз» дейишиб, ҳар бири ҳар қайси шаҳарни суриштиришга киришибди. Гулноз ҳам канизакларини деёларнинг елкаларига миндириб, уларга: «На бирон шаҳар ва на бирон қасрни қолдирмай, у ерлардаги подшо қизларини синчиклаб суриштиринглар!» дебди. Подшо Бадирбосим онасининг шу қадар эътибор бераётганини кўриб: «Ойи, менга подшо Самандал қизи Жавҳарадан бошқаси ёқмайди. Чунки у исмига яраша гавҳардир» дебди. Шунда онаси ўғлининг мақсадини билиб, дарҳол Самандални олиб келишга одам юборибди. Уни ўша заҳотиёқ ҳозир қилибдилар. Кейин Бадирбосимни чақиртирибди. У келгач, онаси ўғлига Самандалнинг келганини айтибди. Бадирбосим Самандалнинг олдида кирибди. Подшо Самандал тўлин ойдек йипитни кўриб, уни хурсандлик билан қарши олибди. Икковлари қадронлардек кўришиб, бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўрабдилар.

Подшо Бадирбосим Самандалдан қизи Жавҳарани хотинликка сўраган экан, у: «Қизим олдинда хизматкор ва канизанинг бўлсин!» дебди. Кейин Самандал айрим кишиларини ўз мамлакатига юбориб, уларга қизи Жавҳарани келтиришни ва унга отасининг Денгизлик Гулноз ўғли подшо Бадирбосим ҳузурида эканини билдиришни буюрибди. Шундан кейин ҳаммалари ҳавода учиб, бир соат кўздан гойиб бўлибдилар-да, сўнгра малика Жавҳара билан бирга келибдилар. Жавҳара ўз отасини кўргач, у билан қучоқлашиб кўришибди. Отаси унга қараб: «Қизим, билгинки, сени шу улуг, ботир подшо Бадирбосимга бердим. Илоҳи қўшақаришлар. У ўз замонининг эвг яхши, энг гўзал, энг мартабали ва энг шарафли кишисидир. У сендан бошқага, сен ундан бошқага муносиб эмассан» дебди. «Отага қарши турмоқ қизларга номувофиқ иш. Истаганингиз бўлсин. Энди ғамгинлик ва қийинчиликдан халос бўлдик. Мен унинг хизматида бўлай» дебди Жавҳара.

Қози ва шохидларни чақириб, Денгизлик малика Гулноз ўғли подшо Бадирбосим билан Самандал қизи малика

Жавҳарани никоҳлабдилар. Аҳоли шаҳарни ясатиб, ҳар томонга шодлик хабари тарқатибди. Подшо Бадирбосим, бева-бечоралар ва етим-есирларга кийим-кечак бериб, давлат арбоблари, амирлар ва улугларга сарполар кийгизибди. Тўй катта байрам тантанасига айланибди. Ун купга қадар эртадан-кечгача шоду хуррамлик қилиб, подшо Бадирбосимга тўққиз хил сарпо кийгизибдилар. Кейин Бадирбосим подшо Самандалга сарпо кийгизиб, уни ўз мамлакатига, оиласи ва яқин кишилари олдига жўнатибди. Шундай қилиб ҳаммалари, то умрларининг охиригача роҳат ва фароғатда, иззат ва ҳурматда лаззатли ҳаёт кечирибдилар.

Масрур ва унинг маъшуқаси Зайнулмавосиф

Ҳикоя қилишларича, қадим замонда, ўтмиш давру давронда Масрур исмли савдогар киши бўлган экан. У замондошлари орасида энг барпо, бадавлат ва осойишта ҳаёт кечираркан. У боғу бўстонларда саёҳат қилиш, гўзал ва муътадил хотинлар суҳбатида бўлишни чин дилдан яхши кўрар экан. Иттифоқо, у кечаларнинг бирида ширин уйқуда ётиб ажойиб туш кўрибди. Тушида хушманзара боғларнинг бирида юрганмиш. Уша боғда тўртта қуш бўлиб, уларнинг биттаси ярқираган кумушдек оппоқ кантар эмиш. Масрур шу каптарга ишқибоз бўлиб юраги тоқатсизланибди. Бир пайт аллақандай баҳайбат қуш тушиб унинг қўлидан ҳалиги каптарни юлиб кетибди. Бу ҳол Масрурни зўр ташвишга солибди.

У уйқудан чўчиб уйғонса, ўз ўрнида ётган эмиш.

Масрур тонг отгунча муштоқлик билан олишиб чиқибди. Хаёл суриб ётиб, ўзича: «Бугун албатта таъбир этувчи кишига бориб шу тушимни айтишим лозим» дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Масрур савдогар тонг отгунча муштоқлик билан олишиб чиқибди. Хаёл суриб ётиб, ўзича: «Бугун таъбирини айтиб берувчига бориб шу тушимни айтишим лозим»,— дебди-да, тонг отгач ўридан туриб йўлга тушибди. Гоҳ ўннга, гоҳ чапга юра-юра, кўп ахтариб туш таъбирини айтувчи кишини тополмабди. Ниҳоят, чарчаб уйига қайтмоқчи бўлибди. Паришонҳол қайтиб кетаётиб, савдогар ўртоқларидан бирининг уйига боришга жазм қилибди. Масрур бир кўчага бурилиб мўлжаллаган уйига етиб борса, қулоғига мунгли бир товуш эшитилибди. Бу ҳоладон-

да аллаким гамгин пола қилиб, мапа илу ғазални ўқиёт-
ган эмиш.

Файз шамоли эсди ёрим юртидин,
Ҳиди келса дардлара дармон бўлур.

Мен хароб, вайроналар ичра умр —
Ўйлар эрдим, жон агар жавлон бўлур?

Мен дедим, қайтгил бул уйга қайтадан,
Бахт келурму, дил қачон шодон бўлур?

Мен ғизолим васлига восил бўлиб,
Жон қачон йўлида саргардон бўлур?!

Масрур у товушни эшитгач, ҳовли ичкарисига қараса, худди эртаклардагидек боғмисан, сайрбоғ эмиш. Ичкарида дур ва қимматбаҳо тошлар қадалган қизил ипак парда тортиб қўйилганмиш. Парда орқасида тўртта қанизагу, улар ўртасида бўйи расамат билан ўлчаганда беш қаричдан пастроқ, тўрт қаричдан баландроқ, ажойиб бир қизча бормиш. У худди ўн тўрт кечалик тўлин ойдек бўлиб, кўзлари сурма қўйгандек қоп-қора, қошлари чатишган, оғзи Сулаймон узугидек бежирим, икки лаби ва тишлари дуру маржондек экан; у ҳусни-жамоли, қаддиниинг муътадиллиги билан ақллариини ўғирлайдиган даражада эмиш. Масрур сайргоҳ боққа қараб, тўғри парда тутиб қўйилган ерга борибди. Шунда қиз бошини кўтариб Масрур-га қараган экан, йигит қизга салом берибди. Қиз ҳам унинг саломига алик қайтариб, ширин гаплар қотибди. Масрур қизга тикилиб боқиб ақлдан адашибди; дилини ўғрлатиб боққа кўз югуртирибди. Боғ ичида ёсуман, бинафша, қизилгул, лимонгул сингари ранго-ранг хушбўй гуллар бор экан. Барча дарахтлардаги мевалар ғарқлишиб, тагига тўкилган, бири-бирига рўпара қад кўтарган тўртта пешайвондан қуйига қараб сув оқиб турганмиш. Масрур биринчи айвонга диққат билан қараса, унинг айланасига қизил сир билан шу тўртлик битилган эмиш.

Эй уйим, кирмасин сенга ҳеч қайғу,
Вақт фириб бермасин, ушалсин орзу.
Душ кўзига тор бўлгап мусофир,
Топсин ушбу уйда орому уфқу.

Иккинчи айвонни диққат билан кўздан кечирса, унинг айланасига қизил тилла хал билан шу шеър битилган эмиш.

То дарахт шохида қушлар чирқира,
Барча бўлсин рози буяда шод яшаб.
Сенда ким турса дили хуррам бўлиб,
Токи юлдузлар чарақлар кўкда, ким
Келса, ўтсин хурраму обод яшаб.

Учинчи айвонга синчиклаб боқса, унинг айланасига кўк ложувард ранг билан шу тўртлик битилган эмиш.

Жаҳонда бор экан юлдуз ҳам осмон,
Эй уйим, доимо бўлгил фаровон.
Эшикдан ким кирса, тоқсин саодат,
Бағишла фароғат, ушалсин армон.

Ниҳоят, тўртинчи айвонга диққат билан қараса, унинг айланасига сариқранг билан шу байт битилган эмиш.

Гўзал боғу ҳовуз бунда муҳайё,
Ажойиб жой, кечиргувчидир оллоҳ.

У боғда қумри, каптар, булбул, ёввойи каптар сингари хилма-хил қушлар ва барча сайроқи паррандалар бор экан. Ҳалиги қизча паррандалар овозига маҳлиё бўлиб бош қимирлатиб ўтирар экан. Худди шундай пайтларда унинг ҳусну жамоли, қадду қомати ҳар бир кўрган кишини мафтун этар экан.

Масрур бу ажойиботларга маҳлиё бўлиб турган экан: «Ҳой киши! — дебди қизча унга қараб, — бировнинг уйдаги потанини канизаклар ёнига эгаларининг рухсатисиз нега келдинг?» «Эй ҳурматли! — деб жавоб қайтарибди Масрур. — Бу боққа кўзим тушди-ю, кўкариб турган майсаларнинг гўзаллиги, гулларнинг ёқимли ҳиди, қушларнинг сайраши мени ажаблантирди. Бир оз вақт томоша қилиб, кейин ўз йўлимга кетай деб кирдим». Шунда қизча: «Хуш келибсан, сафо келибсан, марҳамат қия!» дебди. Масрур савдогар унинг ширин тил билан айтган гапини эшитиб, зийраклигига лол қолибди. Қизнинг келишган қадди-қомати, унинг ҳусну жамоли, боғ ва қушларнинг ёқимлилигига ҳайрон бўлиб, ақли бошидан учибди ва нима қиларини билмай шу газални ўқибди:

Тог-тепаларда боғу самода
Пайдо бўлибдир ёруғ, тўлиқ ой.

Жамбил, қизил гул, райҳон, бинафша,
Атрин таратмиш боғу адир, сой.

Бу боғ жуда ҳам чиройли эркан,
Анвойи гуллар бермишлар орой.

Нурга тўлибдир шохлар ораси,
Қушлар садоси шўх нағмага бой.

Булбул ва сазва, қумри, тўтилар
Сайраб туну кун айлайди, вой-вой.

Аммо чиройинг ортар баридан,
Тонар юзингдан боғ ҳусни афзой.

Бундай гўзаллик дилга берар завқ,
Кўнгилдан ишқинг маҳкам олиб жой.

Зайнулмавосиф Масрур ўқиган ғазални эшитгач, унга бир марта қараб, кетидан минг ҳасрату надоматга қолибди. Эс-ҳуши бошидан учиб, унинг ғазалига ғазал билан жавоб берибди:

Ташлагил маҳбуб висоли орзусин,
Сенга бўлмас ҳеч муяссар бу шараф.
Сен муҳаббат қўйганинг шундай санам —
Ким, анинг ишқига тўлган ҳар тараф.
Сўзласам сўз гавҳаримга ос қулоқ,
Ё қўйилсин дур бўлиб, қайнаб садаф.
Кўз нигоҳим барча жонларга бало,
Тири мужгоним этолмас кимса даф.

Масрур у айтган ғазални эшитгач, ўзини тетик тутиб, сабр қилибди, сирини ошкор этмай ўзига-ўзи: «Бу балога сабрдап бўлак чора йўқ» дебди.

Икковлари то кеч киргунча шу ҳолатда бўлибдилар. Сўйг қиз овқат ҳозирлашни буюрибди. Беданалар, калтарлар ва қўзичоқ гўштларидан турли таомлар келтирилибди, икковлари оз-оздан еб тўйишибди. Кейин қиз, дастурхонни йиғиб олишни буюрибди. Дастурхон йиғилиб, қўл ювиш учун обдаста билан дастини келтирилибди. Икковлари ҳам қўлларини ювишибди. Сўнгра қиз шамдон қўйишни буюрган экан, шамдон қўйилиб, унга кофурдан ишланган шам ўрнатилибди.

Шундан кейин Зайнулмавосиф: «Азбаройи худо! Шу кеча бир оз иситма чиқиб, юрагим сиқияшти»,— деган экан, Масрур: «Худо дилингни равшан қилиб, гаму андуҳдан халос этсин!» дебди. Қиз: «Ҳой Масрур! Мен шатранж ўйнашга одатланганман, сен бу ўйинни биласанми?» деб сўрабди. «Ҳа биламан» деб жавоб берибди Масрур. Шунда қиз ўртага шатранж тахтасини қўйдирибди. Бу тахта абнус деган қора дарахт ёғочидан ишланиб, хоналари фил суяги билан ажратилган, ярқираган тилла хал билан безалган, доналари эса дур ва ёқутдан экан.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— қиз шатранж тахтасини келтиришга буюрган экан, абнус дарахтидан ишланган тахта билан дур ва ёқут доналарни келтириб қўйибдилар. Масрур шатранжни кўргач, ҳайрон бўлибди. Зайнулмавосиф унга қараб: «Қизил доналар билан ўйнайсанми ёки оқ доналар биланми?»— деб сўрабди. Масрур: «Эй, гўзаллар хўжаси ва тонг зийнати! Сен қизилларни ол! Чунки улар чиройлироқ, сен каби гўзалга шу доналар муносиб. Мен оқ доналарни олай!»— дебди. Зайнулмавосиф бу таклифга ризолик билдириб, қизил доналарни олиб, оқлар қаршисига терибди ва қўлини пиёда донага узатиб, майдон сари сурибди. Масрур қизнинг бармоқларига қараб уларнинг худди хамирдек майин эканидан воқиф бўлибди. Бармоқларининг шу қадар чиройли ва келишганлигидан ҳайратланиб, ўзини йўқотаёзибди. «Ҳой, Масрур!— дебди шунда қиз унга қараб,— хаёлинг паришон бўлмасин, бетоқат бўлмай, сабр қил!» Масрур унга: «Эй, ойини шарманда қилувчи ҳусн эгаси! Севучинг сени кўрганда сабр қилишнинг иложи бўлармиди?»— дебди. Йигит шу зайлда эси оғиб, паришонхотир экан, Зайнулмавосиф: «Шоҳ ва мот» деб ундан ғолиб чиқибди. Қиз Масрурнинг уни севиб, ишқида ақлу ҳушидан айрилганини билибди-да, унга: «Ҳой, Масрур! Ўртага бирор гаров қўйилмаса ўйнамайман» дебди. Масрур: «Ҳар қандай гаровга тайёрман» деган экан, қиз: «Икковимиз бир-биримизни алдамаслик учун сен менга қасамёд қил, мен сенга қасамёд қиламан дебди. Шундай қилиб икковлари бир-бирига қасамёд қилибдилар. «Ҳой, Масрур!— дебди қиз шунда,— агар мен ғолиб келсам, сендан ўн

динор оламан. Сен ғолиб келсанг мен ҳеч нарса бермай-ман» дебди. Масрур ўзини упдан ғолиб келади, деб билиб: «Эй ҳурматли! Қасамнингни бузма! Ўйинда мендан кучлироқ эканингни кўриб турибмап» дебди. Қиз қасамини бузмасликка сўз берибди.

Шундай қилиб, улар шатранж ўйнашга киришиб, пиёдаларни бирма-бир олдинга сура бошлабдилар. Зайнулмавосиф пиёдалар орқасидан фарзинини тиркаб, уларга рухларни яқинлаштирибди, кўнгли мойиллик бериб аспларни олдинга ўтказибди. Унинг бошида кўк ипак рўмоли бор экан. Уни бошидан олиб қўйиб, худди нур устуни сингари билагини шимарибди-да, бармоқлари билан доналарни сураверибди. Бир пайт у Масрурга: «Кишт!» дебди. Масрур ақл-ҳуши учиб, эси оғиб, ўзини йўқотиб қўйибди. У қизнинг гўзаллиги ва латофатли эканини томоша қилиб, ҳайратда қолибди. Довдираб, оқ доналарга қўл узатса, қизил доналарга кетиб қолаётган эмиш. Шу вақт қиз: «Хой, Масрур! Эсинг қаёқда? Қизиллар меники, оқлар сеники-ю» деган экан, Масрур: «Сенинг рухсориңгни кўриб турган кишида эс нима қилади?» дебди. Зайнулмавосиф уни бу авҳолда кўргач, оқ доналарни ўзи олиб, қизилларни унга берибди. Йигит қизил доналар билан ўйнай бошлабди. Шунга қарамай қиз яна ғолиб келибди.

Масрур қиз билан қайта-қайта ўйнайверибди, қиз эса ғолиб келаверибди; Масрур ҳар сафар қизга ўп динор бераверибди.

Зайнулмавосиф унинг ошиқу беқарорлик билан овора эканини билиб: «Хой Масрур, ўз шартингга кўра, мендан ғолиб келмасанг муродингга етолмайсан, энди ҳар сафар юз динор тикилмаса ўйнамайман» деса, Масрур: «Йку-да яхши, марҳамат қилиб ўйнайвер!» дебди. Қиз Масрур билан яна шатранж ўйнашга киришиб ғолиб келаверибди. Ўйин бир неча марта қайтарилибди; Масрур ҳар сафар қизга юз динор тўлай берибди. Икковлари тонг отгунча чарчамай ўйнабдилар, Масрур ҳеч ғалаба қозонолмай, ахири ўрнидан турган экан, қиз: «Нима қилмоқчисан, эй барно йигит?» деб сўрабди. Масрур: «Ўйимга бориб, пул олиб келаман, шояд мўлжаллаган орзумга етсам» дебди-да, уйига бориб, бор пулини олиб келибди. У қиз ҳузурига келгач, шу икки байтни ўқибди:

Раиғ-баранг гулларга тўлган боғида,
Тушга бир қуш кирди, уйқу чоғида.
Қушни тутдим, энди сен ҳам қил вафо,
Бу тушим таъбири сўлу соғида.

Масрур пул олиб келиб, қиз билан япа шатранж ўйнайверишди, ҳадеганда қиз голиб келаверишди. Масрур эса бир марта ҳам голиб келолмади. Иккови шу тахлитда уч кун босим ўйнашибди. Ниҳоят қиз Масрурнинг ҳамма пулини ютиб олибди. Пули тугагач, қиз ундан: «Масрур! Энди нима қиласан?» деб сўраса, у: «Атторлик дўконимни тикиб ўйнайман», дебди. Қиз: «Дўконинг неча пул туради?» деб сўраган экан, Масрур: «Беш юз динор» дебди. Масрур дўконни тикиб, беш марта ўйнабди, ҳамма ўйинда ҳам қиз ғалаба қозонибди.

Кейин Масрур канизаклари, моллари, боғ, иморатларини ва қўлида бор жамики нарсаларини тикиб ўйнабди. Қиз уларнинг ҳаммасини ютиб олибди. Шундан кейин қиз Масрурдан: «Ўйнамоққа пулингдан сира қолдимми?» деб сўраган экан, Масрур: «Мени севгинг тузоғига туширган зот ҳаққи! Қўлимда на пул, на бошқа нарса, ҳеч вақо қолмади» дебди. «Ҳой Масрур!— дебди шунда қиз,— аввали хурсандлик бўлган ҳар ишнинг охири пушаймонлик бўлмаслиги керак. Пушаймон қилгудек бўлсанг, пулингни олиб, ўз йўлингга кетавер! Ҳали ҳам ихтиёринг ўз қўлингда». «Шу аҳволни бизга ҳукм этган зот ҳаққи!— дебди Масрур.— Борди-ю, жонимни олишни истаганингда ҳам сени хурсанд қилиш учун бу камлик қилади. Танҳо сенга ишқим тушди, энди бошқа ҳеч кимни севмайман». Шу вақт қиз: «Бор, қози ва гувоҳларни келтириб, барча мулк ва молларингни хатла!» деган экан, Масрур: «Жоним билан дебди-да, ўша заҳоти боғдан чиқиб кетибди. Орадан кўп вақт ўтмай қози ва гувоҳлар топибди. Ҳужжатларни расмийлаштиргани уларни қизнинг ҳузурига бошлаб келибди.

Қози қизни кўргач, ақли бошидан учиб, эси оғибди, бармоқларининг шу қадар гўзаллигидан дилини ўғирлатибди. «Эй ҳурматли!— дебди у қизга зўрба-зўр,— башарти мол-мулк ва канизакларни сотиб олдим десанггина бу нарсаларни ўз ихтиёрингга ўтказиш борасида ҳужжат битиб бераман». Қиз: «Хўп бўлади, шунга келишдик» дебди-да, Масрурнинг мулки, канизаклари ва унинг қўлидаги барча нарсалар ана шунча-шунча баҳо билан Зайнулмавосиф қўлига ўтди, деб ҳужжат ёзишни буюрибди. Қози шундай ҳужжат ёзибди. Гувоҳлар унга бармоқ босишиб, ҳужжатни Зайнулмавосифга беришибди. Шу билан Масрурнинг барча молу дунёси, боғу роғи, арқони давлати Зайнулмавосифга ўтибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризоад,— Масрурнинг мулки, канизаклари ва қўлидаги барча нарсалар Зайнулмавосифга ўтди деган мазмунда ҳужжат битилиб, қизга берилибди. Шундан кейин Зайнулмавосиф: «Ҳой, Масрур! Энди йўлингга кета бер!» деган экан, қизнинг Ҳубуб номли канизаги Масрурга: «Бизга бир шеър ўқиб берсанг!» дебди. Шунда йигит шатранж ўйини шайнига мана шу байтларни ўқибди:

Қилай шул кун бу даврондин ҳикоят,
Замон, шатранжу иқболдин шикоят:
Тушиб ишқим самовий бир гўзалга,
Кўриб ҳуснин тилим келди газалга.
Таранг қош ёйини айлаб муҳайё,
Қилиб киприк ўқин ёй ичра ул жо.
Қизил ҳам оқ қўпинларни қилиб саф,
Суриб кетди, қилолмас ҳеч киши даф.
Суриб голиб қизил отларни допо,
Деди: «Кшт!» сақлади юрган ҳамово!
Қаро зулфи каби тунда қилиб мот,
Ўзиб бармоқ ҳушимни олди, ҳайҳот.
Кўзимдин оқди ашки пашқаторим,
Ҳимоямга дағи қолмай мадорим.
Пиёда, фарзину руҳ қилди ҳамла,
Деди: «Ўйнар эсанг эс-ҳушни жамла».
Нигоҳи ўқ отиб кўксимни тилди,
Мажолсиз қилди-ю, билганча қилди.
Дедиким, доналарни танлаб олгил,
Дедим, оқ доналар бахтдан нишон, бил.
Мен олдим оқни, оқ — нури жаҳон деб,
Қизилни бердим унга бағри қоп деб.
Гаров тикдим ўюнга хонумоним,
Висоли бўлди орзуи жаҳоним.
Фалакдан дод этиб бағримни тилдим,
Бир орауга етолмай юз йиқилдим.
Кўнғил қилмайди ҳеч оҳу надомат,
Зару сим деб, қўпармиди қиёмат.
Қийиқ кўз ғамзаси бул ҳам ҳавасдир,
Агар бир кулса менга ушбу басдир.
Буқун ҳушни йўқотдим худди мажнун,
Фалак ҳам таъна айлар бизни бул кун
Дебон ошифта гумроҳсан недур қасд?
Дедим, борму ичиб май, бўлмаган маст?

Ниҳолдек қадду қомат ҳушши олди,
Дили тош бўлди, юмшоқлик йўқолди.
Кўриб ҳуснинг ютарман эрмагимши —
Деб эрдим ўйламай бой бермагимши.
Юрак васлига интилди дамо-дам,
Хароб бўлдим, бериб давлатни барҳам.
Чўкиб ғам денгизи ичра бўлиб зиқ,
Кечарму севгисидин асти ошиқ.
Люрди давлатидин, бўлди ғамгин.
Етолмай ёрига кўз энди намгин.

Зайнулмавосиф бу байтларни эшитгач, Масрур тили-нинг равонлигига ажабланиб: «Ҳой, Масрур! Бу шахтингдан қайтиб, ақл-ҳушингни йиғиб олгин-да, йўлингдан қолма! Шатранж ўйнаб пул ва мол-мулкингдан айрилдинг. Мақсудинг ҳосил бўлмади. Энди орзумга эришаман деб овора бўлмай қўя қол, ҳаракатларинг зое кетади» дебди. Масрур Зайнулмавосифга қараб: «Эй ҳурматли! дебди,— ҳали ҳам хоҳлаган нарсангни сўрайвер, истагингни бажо келтиришга қодирман». Зайнулмавосиф: «Эй Масрур! Сенда на пул, на бошқа нарса қолмади-ку» деган экан, Масрур: «Эй, орзуларим ниҳояси! Ҳеч нарса қолмаган бўлса, одамлар менга ёрдам беришади» дебди. Қиз: «Сенга ёрдам берувчининг ўзи одамлардан ёрдам сўрайдими?» деса, у: «Менинг яқин кишиларим ва ёру дўстларим бор, бирон ҳожат билан боргудек бўлсам, рад этишмайди» дебди. Шунда қиз: «Ҳиди кукраб турган тўрт қопча мушк, тўрт уқя хушбўйликлар, тўрт ратл анбар, тўрт минг динор, тўрт юз дона шоҳона зарбоф кийим-бош муҳайё қилишингни истардим, эй Масрур! Агар шу нарсаларни ҳозир қилсанг, висолимга етасан» дебди. Масрур: «Эй, ойни хижолатда қолдирувчи бекач! Бу нарсаларни келтириш менга иш эмас» деган жавобни берибди.

Масрур шу гапларни деб қиз талаб қилган нарсаларни олиб келгани унинг ҳузуридан чиқиб кетибди. Зайнулмавосиф Масрурининг ёру дўстлари олдида қанчалик қадрқиммати борлигини билиш учун унинг кейинидан канизаги Ҳубубни юборибди.

Масрур шаҳар кўчаларида ҳар томонга кўз югуртириб юрган экан, узоқдан Ҳубубга кўзи тушибди-да, у келгунча тўхтаб турибди. Канизак етиб келгач: «Ҳой, Ҳубуб! Қаёққа кетяпсан?» — деб сўрабди ундан. «Сайидам мени шундай-шундай иш билан кейингдан юборди» деб, Зайнулмавосиф тайинлаган гапларни аввалидан-охиригача айтиб берибди у. Масрур: «Қўлимда ҳеч сармоям қолма-

ди» деган экан, Хубуб: «Бўлмаса пима учун ваъда қилдинг?» деб сўрабди. Масрур: «Қанча-қанча одамлар ваъда қилиб, ваъдаларига вафо қилолмайдилар, севгига мубтало бўлган киши чидамли бўлиши лозим» дебди. Хубуб Масрурдан бу гапни эшитгач: «Хой, Масрур! Зоригирён бўлиб кўнглингни бузма. Худо ҳаққи! Унга етишувингга ўзим сабаб бўламан,— дебди.

Канизак Масрурни шу ерда қолдириб, ўзи йўлга тушибди. У тўғри сайидаси ҳузурига етиб борибди-да, фарёд уриб йиғлаб: «Эй ҳурматли! У йигит одамлар олдида чинакам қадрли ва ҳурматли инсон экан»,— дебди. Зайнулмавосиф ўйланиб қолиб, канизига шундай дебди: «Худойи таоллоҳнинг ҳукмига қарши чора йўқ. У кишига биз меҳрибонлик қилолмадик. Чунки унинг пулларини ютиб олдиғу на дўстлик, ва на висол шафқатини кўришга муяссар бўлмади. Унинг истагига мойиллик билдирай десам, сир опкора бўлади, деб қўрқаман». «Эй ҳурматли малика,— дебди Хубуб,— унинг ҳолини била туриб пулини ўзлаштириб олишимиз инсофдан эмас. Ҳузурингда мен билан канизагинг Сукубдан бўлак ҳеч ким йўқ-ку, қай биримиз сенинг тўғрингда гап тарқатардик? Биз ишончли канизакларингмиз-ку». Шу вақт Зайнулмавосиф бошини қуйи солиб хаёлга чўмибди. «Эй ҳурматли!— дейишибди канизаклари.— Бизнинг фикримиз шуки, унинг кейнидан одам юбориб, бечора ошиққа қўлингдан келганча яхшилиқ қилсанг, наст одамлардан пул сўрашга йўл қўймай, меҳрибонлик кўрсатсанг. Бировдан нарса сўрашнинг қанчалик оғирлиги ўзингга аён-ку». Шунда у канизакларининг гапларини қабул этиб, давог ва қалам ҳозирлатибди-да, Масрурга шу ғазални ёзиб, ўз фикрини ифода этибди:

Кел, эй Масрур, етургид васл чоғин,
Қуёш ботганда ёқ орзу чирогин.
Эдим маст, эмди ҳуш бошимга қайтди,
Касу-покасдан этма пул сўрогин.
Бутун пул, давлатингни қайтарур, бил,
Яна очгай пигоринг ўз кучогин.
Келиб, қўлга олурсан давлатингни,
Чарақдаб гуллатурсан васл боғин.
Ғазаб, қаҳрим қабул эттинг ювош сев,
Келиб эди юварсан дилни доғин.
Югур эмди, муҳаббат шарбатин нч,
Ҳазир бўл, қилма огоҳ эл қулогин.
Кечиктирмай келиб, ол лаззатингни,
Эри келмай яқин қил йўл йирогин.

Кейин у мактубни буклаб, канизаги Хубубга берибди. Хубуб мактубни қўлига олиб Масрурнинг ёнига борса, у бир шоирнинг мана шу ғазалини ўқиб, зор-зор йиғлаётган экан:

Ишқингизнинг оташи жонимга урмишдир шарар,
Ҳам юрак юз поради, ҳам кетди давлат, симу зар.
Ер васлидин жудо бўлгоч, қаро бўлди куним,
Кўзларим ёш тўкмагидин кеча-кундуз тира-тар.
Тоғу тошлар юмшар эрди, ром бўлурди ваҳшийлар,
Дилдаги дарду алам юздин бирин очсам агар.
Билмадим ул бағри тошим кўзда ёшимни кўриб,
Ташлагайму биз тарафга лутф этиб бир бор назар.
Билсам эрдим, охир ўлғайму насиб дил истаги,
Ҳосил ўлғайми мурод, бўлғайми бахтим жилвагар.
Ер васли лаззатин тонгайми комим бир йўла,
Ҳам ювилгайми висол шавқи билан доғи жигар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Хубуб мактубни қўлига олиб, Масрурнинг ёнига борса унинг шайдойилиги ортиб, юқоридаги ғазални куй билан қайта-қайта ўқиётган экан. Хубуб у ғазални ўқиб бўлгунча кутиб, сўнг эшикни тақиллатибди. Масрур туриб эшикни очган экан, Хубуб ичкари кириб, мактубни унга берибди. У дарҳол хатни олиб, ўқиб чиққач, канизакдан: «Ҳой, Хубуб! Сайидангнинг ҳоли қалай, ундан мени хабардор қил» дебди. «Эй ҳурматли! Ушбу мактуб саволингга жавоб қайтаргани эҳтиёж қолдирмайди, ўзинг зийрак одамсан-ку!» дебди канизак. Шунда Масрур ортиқ даражада севиниб, шу тўртликни ўқибди.

Хат келди, маъноси — шодлик, кўзга нур,
Бу хатни дил ичра яширгим келур.
Сатрларин ўндим, муҳаббат ошди,
Сатр ичра кўрипган муҳаббат мағрур.

Сўнг у Зайнулмавосифга жавоб хати ёзиб, уни Хубубга берибди. Хубуб мактубни малиқасига элтиб берибди. Канизак унга Масрурни обдан мақтаб, унинг тавсифлари-

ни ўз ўрнига қўйибди. Бу билан у икки қалбнинг бир-бирига қўшилишига сабаб бўлибди. Зайнулмавосифнинг кўнгли Масрурга мойил бўлиб: «Ҳой, Ҳубуб! У бу ерга ташриф буюришда кечикди-ку» дебди. Ҳубуб: «У ҳали вамон келиб қолади деб ганини тамом қилмасдан», Масрур келиб, эшикни тақиллатибди. Ҳубуб унинг қаринсига пешвоз чиқиб, Масрурни олиб кирибди-да, уни сайидаси — Зайнулмавосиф ёнига ўтқазибди. Зайнулмавосиф Масрурга таъзим қилиб, йўқлаб келгани учун хурсандлик билдирибди. Сўнг у, канизаги Ҳубубга энг яхши кийимлардан келтиришни буюрибди. Ҳубуб туриб зарбоф тўн келтирган экан, Зайнулмавосиф уни олиб Масрурнинг устига ташлабди. Ўзи ҳам энг олий кийимлардан бирини кийиб, бошига марварид донаси қадалган тўр солибди, унинг устида дур, қимматбаҳо тош ва ёқутлар чатилган ипак дурра боғлабди-да, дурра тагидан қоронғи кеча тусидаги иккита кокилини тушириб қўйибди. Ҳар қайси кокилига ярқираган тилла билан қизил ёқут тақилган экан. У тутатгиси, мушк ва анбар ҳидлари билан хушбўйлапибди. Шунда канизаги Ҳубуб унга: «Худо сени ёмон кўздан сақласин!» дебди. Малика босайми-босмайми, деб ноз билан қадам ташлаб юрар экан, канизаги мана бу ажойиб ғазални ўқибди:

Қадам босиб юришида кўрдим ўзга бир ҳолат,
Эгилувчан қоматидан тол навдаси хижолат.
Маҳбубасин кўз қиридан ошиқ кетди оқариб,
Кўз кўнглига таржимондир, ошкор ўлди муҳаббат.
Тундек сочлар соясида ярқираган ой чиқди,
Қайда қолди сабру қарор, қайда чидам ва тоқат?
Бу тўлин ой, бундай чирой кимнинг насибасидир,
Баркамол ёр ёнбошидан ўтган тоғар камолат.
Висолидаг агар ўлса, жаннатийдир бегумон,
Тирик қолса, бир лаҳзаси бир умрга кифоя.

Зайнулмавосиф канизагидан миннатдор бўлиб, Масрурга қиё боқибди. Йигит қараса, маъшуқасини ўн тўрт кунлик тўлин ойдан ажратиб бўлмасмиш. Масрур уни кўрган замониёқ дик этиб ўридан туриб: «Агар гумоним тўғри чиқса бу инсон жинсидан эмас, жаннат париларидан бўлса керак» деган хаёлга борибди. Дам ўтмай Зайнулмавосиф овқат ҳозирлатибди. Дастурхон атрофига мана шу ашҳор битилган экан.

Қўлга олиб қошигингни ишга сол,
Лағандаги таомларда лаззат ол.

Дастурхонда беданаю какликлар,
 Товуқ, жўжа ҳил-ҳил пишиб, бўлмиш бол.
 Кабоб ҳиди димоғипги ёради,
 Сиркаланган пиёз қадди бўлмиш дол.
 Қоқ ўртада тоғдек палов турибди,
 Ўзи инжу, лагани майли сопол.
 Қўлни узат тўпиққача ботириб,
 Ёққа ботсин тирсак, мўйлаб ҳам соқол.
 Лочирада турар икки хил балиқ.
 Уни татиб кўрмас бўлсанг бу увол.
 Анорми ё қизлар лаби ё ақиқ,
 «Олма» дема, «ол! ма» дегизмасдан ол!

Ҳаммалари еб-ичиб, лаззатланиб хушнуд бўлишибди.
 Овқат дастурхони йиғиштирилиб, ичимликлар тақдим
 этилибди. Ўрталарида коса айланиб, бир-бирларига хуш-
 вақтлик тилашибди. Масрур косани тўлгазиб қўлга олиб-
 ди. «Эй, мендек қулнинг хўжаси бўлмиш зот!» — дебди-да,
 шу ғазални куйга солиб ўқий бошлабди:

Ишонмайман кўзимга юзларингдан баҳра олғайму,
 Кўриб, ҳусну чиройинг, ул абад сақлаб қололғайму.
 Бу олам ҳам бу давронда сенингдекни тополмас дил,
 Назокат ҳам малоҳатда жамолинг элда қолғайму.
 Сарвларни ҳам хижолат этди қадди-қоматинг,
 Умидим шулки бир кўрсам дилим дарди йўқолғайму.
 Юзингни партавидин кўкдаги ой ҳам қолиб нурсиз,
 Сочингни фарқиму ё Сомончи Йўл солғайму.
 Босиб оҳиста ерга, ер юзин қилса муаттар ул,
 Изин тупрогин ўлган ошиқ орзуси ушолғайму.

Масрур ғазални ўқиб тугатгач, Зайнулмавосиф: «Ҳой,
 Масрур! Ўз динини маҳкам ушлаб, бизнинг нону нама-
 гимиздан тотинган киши бизни қарздор қилган бўлади.
 Ўтган воқеаларни унут! Молу мулқинг ва сендан олган
 барча нарсаларимни ўзингга қайтараман» дебди. «Эй,
 ҳурматли! — дебди шунда Масрур, — орамингдаги қасамни
 бузган бўлсанг ҳам гапирган гапларинг учун сен маъзур-
 сан. Мен ҳамма нарсамни сенга топшириб кетаман». «Эй
 сайидам! — дебди шу чоқ канизак Хубуб. — Ёшинг кичик
 бўлса ҳам, кўп парсадан хабардорсан, улуг тангрини во-
 сита қилиб сендан илтимос қиламан. Агар менинг айтга-
 нимни қилмай, кўнглимни сиңдирсанг, шу кеча сенинг ол-
 дингда ётмайман». Шу вақт малика назокат билан: «Ҳой,
 Хубуб, сенинг айтганинг бўла қолсин, тур, мажлисни ил-

тидан ташкил қил!» деган экан. Ҳубуб туриб мажлисни янгилабди. Сайидасининг истагича мажлис жойини ясатиб, ҳаммаёққа мушк сепибди, овқат тайёрлаб, ичимлик ҳовирлабди. Ўрталарида коса, пиёлалар айланибди; бир-бирларидан хушнуд бўлибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Зайнулмавосиф канизаги Ҳубубга, мажлис жойини ясатиб, ҳаммаёққа мушк сепибди, овқат тайёрлаб, ичимлик ҳовирлабди. Ўрталарида май косаси айланиб бир-бирларидан хушнуд бўлишибди. Шу пайт Зайнулмавосиф: «Эй, Масрур! Фароғат пайти яқинлашди. Агар мени юракдан севсанг ажойиб маъноли бир шеър ўқи!» деган экан, Масрур мана шу қасидани ўқишга киришибди:

Висол аргамчисин тутқизди ҳижрон,
Юракда оташи ишқу, дилим қон.
Дилимни овлаган ул нозаниндир,
Жамолидин келур ақлимга нуқсон.
Қаро кўзли, камон қош, сўзи новвот,
Табассум қилса лаълидир дурафшон.
Нигорим энди ўн тўрт ёшга кирмиш,
Юзи ўн тўрт кун ой янглиғ рахшон.
Ани боғда, ариқ бўйида кўрдим,
Юзи осмонда юзган моҳитобон.
Асир бўлган каби ҳурмат билан меп,
Салом бердим, эдим мен ер, ул осмон.
Саломимга алиқ олди дилидан,
Очилди сўз учун лаб ёки маржон.
Сўзимдин шул замон мақсудим англаб,
Менинг ҳолимга дилдан кулди пияҳон.
Деди: «Бу сўзлар ортиқ дардисардир»,
Дедим: «Ошиқ ишин айб этма чандон».
Менинг севган нигорим бир ўзингсан,
Менга мушкул ва лекин сенга осон.
Сўзимдин англабон мақсадни, кулди,
Деди: «Тангрига минг онтким, эй ипсон.
Яҳудийман, яҳудий дини қаттиқ,
Бўлак бир мазҳабу ҳам бошқа имон.
Нечуъ васлим тиларсан, ғайридинсан,

Бу ишдин охир ўлғайсен пушаймон.
Муҳаббат йўлида дин бирла ўйнаб,
Маломатдан шикаст топгай тапу жон.
У диндан ҳам, бу диндан айрилиб сен,
Аро йўлда қолиб, кўп бўлма ҳайрон.
Агар севсанг яҳудий динига кир,
Ҳаром бирла ётарга бўлма майлон.
Қасам иижилга келтир, ҳақ сўз ўлсун,
Дегил ишқи бўлур қалбимда пинҳон.
Мен эрсам айлагум тавротга оптим,
Сўзимдин қайтмагумдир чиқса ҳам жон.
Китоб ушлаб қўлимга, ваъда бердим,
Ўзим ҳам ваъда олдим, қолмай армон.
Дедим: «Номнинг надур, дил муддаоси?»
Деди: «Оламга исмим зийнату шон».
Дедим: «Эй яхшиликлар ботбони,
Тушиб ишқинг, дилимни қилди сўзон.
Кўриб парда ичиндан ой жамолинг,
Кўнглимни иштиёқинг қилди вайрон».
Ялиндим тиз чўкиб олдида йнглаб,
Муҳаббатда чекиб кўп нола-афгон.
Бу заъфар юзни кўргач ҳолим англаб,
Юзин очди, бўлиб олам гулистон.
Димоғимга етурди васл бўйин,
Қўлу зулфу либоси анбарафшон.
Атр тарқатди оламга шу онда,
Муаттар бўлди ҳар ён — еру осмон.
Ҳалол бўлди менинг-чун энди мутлақ,
Лабин сўрдирди сўнг ул кўзи мастон.
Баҳорги гул каби ҳусни очилди,
Белин тол навдасидек эгдим осон.
Қучоққа сингиди қум ичра сувдек,
Бир эрди тан, бир эрди жон, бир имон.
Бутун оламга зийнат севгили ёр,
Висол чоғида жоним анга қурбон.
Азон найтида турди ноз этиб ёр.
Чиқиб уйдан қуёшни қилди ҳайрон.
Хайрлашмоқ бўлиб очди қучоғин,
Кўзип ёши юзида бўлди маржон.
Мудом эсдан чиқармасман бу туппи,
Шири хотирларимда менга меҳмон.

Шу вақт Зайнулмавосиф ҳаяжон билан: «Эй, Масрур!
Қасиданг маъноси қандайин яхши, ҳам шунчалар соа!
Сенга душманлик қилувчи киши ушиб-ўсмасин дебди.

Койин қиз қасрга кириб, Масрурни ҳам чақирибди. Масрур унинг ҳузурига учиб кириб, Зайнулмавосифни сийна-сига тортибди, дилидаги муродига эришиб, маҳбубасининг висолига мушарраф бўлгани сабабли кўнгли кўкларга кўтарилибди. Шунда Зайнулмавосиф: «Эй Масрур! Пулинг бизга ҳаром, ўзингга ҳалол, чунки биз дўст бўлдик» дебди-да, ютиб олган ҳамма пул ва мол-мулкларни унга қайтариб берибди.

«Эй, Масрур! Боғинг борми? Бориб бир сайр қил-сак!» деб сўрабди у йигитдан. Масрур: «Эй ҳурматли! Менинг жаннат билан кенг боғим бор» дебди-да, ўз хонадонига бориб канизақларига тотли таомлар ҳозирлаб, ажойиб мажлис ва зўр суҳбат ташкил этишни буюрибди. У Зайнулмавосифни ўз уйига чорлаган экан, қиз канизақлари билан бирга у ерга ташриф буюрибди. Ҳаммалари еб-ичиб, лаззатланиб, базми жамшид қурибдилар, ўртала-рида май қосалари айланиб, бир-бирларини ниҳоят дара-жада хурсанд қилибдилар. Ҳар ким ўз севгили маъшуқи билан хилватда бўлибди. Бир пайт Зайнулмавосиф: «Эй дилбандим, Масрур! Хотиримга бир шеър келди, шуни уд сози билан айтмоқчиман» деб қолибди. Масрур дами ганимат билиб: «Айта қол!» дебди. Шунда у удни олиб созлаб, момикдай панжалари билан торларини чертибди-да, бир дилрабо куй чалиб, мана шу шеърни ўқибди:

Лаззатлидир май, тонг чоғи ичсанг,
Чалғу куйининг кўнгилда завқи.
Девона ишқи дилни этар фош,
Номусни йиртди ишқи ва шавқи.
Сеҳрлидурму тоза шаробинг,
Моҳим қўлида, қуёшдир мавқе.
Сочинг чирмашиб бўйпимда ётсун,
Гардада бўлсин ишқингни тавқи.
Ул кечки, бергай кўнгилга роҳат,
Ғамни кўтаргай васлингни завқи.

Зайнулмавосиф шеърини ўқиб бўлгач, «Эй Масрур! Сен ҳам кўнглингга келган бир шеърни ўқиб, ижодинг меваларидан бизни баҳраманд қил!» деган экан, у мана шу тўртликни ўқибди:

Ой юзли соқийдан ичардик шароб,
Боғда ўтирардик тинглаб уд-рубоб.
Қумрилар шохларга қўниб сайрарди,
Орауга эришдик, очилди пиқоб.

У шеърини ўқиб тугатгач, Зайнулмавосиф унга: «Менинг севгим билан машғул бўлганинг бонсида яна бир шеър ўқисанг!» — дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Зайнулмавосиф Масрурга: «Менинг севгим билан машғул бўлган эсанг бизга бир шеър ўқиб бер!» — деган экап, у: «Хўп бўлади, бош устига», — деб шу қасидани ўқибди:

Ғизолим ишқидин дилда алам бор,
Қулоқ бер, сенга қилғум бир-бир изҳор:
Муҳаббат домига тушдим қасамким,
Қочиб кетмоққа йўқдир чора зинҳор.
Бўлибмен шўху нозпарварга ошиқ,
Лабидан жон бағишлар чашми хунҳор.
Чаман ичра кўриб қаддин тушундим,
Унингдек сарв топмоқ анча душвор.
Салом деб, ерга тикдим кўзларимни,
Салом деб эрди, равшан бўлди рўзгор.
Сўраб эрдим дегил исминг недур, деб
Деди: «Хусн аҳли жондан бўлди безор».
Деди, барча гўзаллик менга номдир,
Карам қилгил, дедим сўнг йиғладим зор.
Тушибдир жонима шавқинг, қасамким,
Йўқ оламда менингдек ишқи ошкор.
Деди: «Менга муҳаббат қўймоқ эрсанг,
Висолимга агар бўлсанг харидор:
Саноқсиз пул, зару сим ҳаддин ортиқ
Бу дунёда топилмас туҳфа даркор.
Ипак, зарбоф кийимлар лозим ўлгай,
Қизил, кўк, оқ, сариқ ҳам пушти, зангор.
Висолим тунларининг ҳар бирига
Керакдир мушки чин чоракта кинтор.
Менга кўп марварид-маржон керакдир,
Бу дунёда топилмас дурри шаҳвор.
Ақилу ғаъҳару фируза, ёқут,
Безалсин кафшу камзул, дурра-дастор».
Ичим ёнды муҳаббат оташидин,
Барига кўнганимни этдим изҳор.
Етиб ой боши, васлига етушдим,

Дилим мақсудига етди баякбор.
 Агарда бошқалар этса маломат,
 Аларга айлағум бу сўзни такрор:
 «Анинг кокиллари оламда йўқдир.
 Қаро тун рангидекдир ранги пойдор.
 Юзидек гул топилмас ҳеч чаманда,
 Қизил гулдек ёнар гулзори рухсор,
 Нигоҳида қилич, ханижар ниҳондир,
 Кўзида ёй ўқи доим падидор.
 Яшурмиш оғзига ноби шаробив,
 Қарашлар чашмадир шаффоф бисёр.
 Даҳан ичра қатор дурри садафдир,
 Даҳан қалбим каби кўи тангу кўн тор.
 Газолин эслатур бир бора боқсам,
 Бўйин ҳам гардану кўз бунга иқро.
 Тўши мрамар каби ошпоқ ғуборсиз,
 Анори чўққиси жуфт, сийна кўҳсор.
 Кумуш ранг қорни — кофур мушк кони.
 Гулоб ювган чизиб шаклини паргор.
 Яна пастроғида мавжуд бир олат,
 Хаёл орауга чек ул, ҳамда миқдор.
 Ўзи нозик, ҳаёдин доимо берк,
 Умидим чўққиси ул бирла дийдор.
 Ки шоҳ даргоҳига келган каби мен,
 Унинг олдида эгдим тизни афгор.
 Чиройин таъриф этмакка тилим лол,
 Висол васфига ожиздир бу ашъор.
 Келиб тунда висолига етушдим,
 Бўлиб жанинатча лаззатга сазовор.
 Бу кеч олдида барча тун бекордир,
 Тун эрмас, балки кунлар бўлди бекор.
 Нечун бундай қуёш тез чиқди бул тун,
 Қуёш-ла турди ой юз, кўзи хумор.
 Алифдек қоматин бир оз эгиб дер:
 «Қачон бўлғай бунингдек кеча такрор?»
 Дедим: «Кўнглинг қачон истар, шу он кел,
 Кўзим нури, кўнгили ороми, дилдор».

Бу қасидадан Зайнулмавосиф ҳайратга келиб ғоят да-
 ражада очилиб-сочилибди ва: «Эй Масрур! Тонг отиш чоғи
 яқинлашди, кетишим жоис, акс ҳолда шармандаликни бў-
 йинга оламан», — дебди. У: «Хўп бўлади, не истасанг бош
 устига», — дебди-да, уни ўз кошонасига элтиб қўйибди.
 Ширин ҳаёллар гирдобида ўз хонадонига қайтиб, севги-
 лисининг қақадар гўзал ва лобар эканини ўйлаб ётибди.

Тонг отиб, қуёш нури ҳаммаёқни ёритгач, у маъшуқасига қимматбаҳо бир тортиқ тайёрлаб, унинг ҳузурига олиб борибди; унинг ёқимли рухсоридан баҳраманд бўлибди. Шундай қилиб, икковлари бир қанча кун ёқимли мамшат, кайфу сафо, роҳат ва фароғатда бўлибдилар.

Қунлардан бир куни Зайнулмавосифга эридан хат келибди. Унда эри ўзининг яқин кун, яқин соатларда етиб боришини билдирган экан. Зайнулмавосиф ўзини қўярга жой тополмай: «Худо эримнинг умрини калта қилсин, унга омонлик бермасин. У келса мамшатиимиз бузилади, кошки эди, у кўзларимдан бир умрга ғойиб бўлса»,— дебди.

Ҳеч гапдан хабарсиз Масрур унинг ҳузурига келиб, одатдагидек маъшуқаси билан ширии ва тотли суҳбатда бўлибди. «Эй Масрур!— дебди Зайнулмавосиф сирни яширолмай,— эримдан менга мактуб келди, мазмунига қараганда у яқинда сафардан қайтармиш; унда ишимиз қандай бўларкин? Икковимиз ҳам бир-биримизсиз туролмаймизку!» «Бу ишда бирор чора топишдан мен ожизман,— дебди Масрур.— Итининг феъли эгасига маълум, деган нақл бор, ўзинг биласан, айниқса сен аёлларнинг тadbир-кори ва ҳийла ишлатишда устозисан! Сен билгандек ҳийлаларни ишлатишга эрлар ожизлик қиладилар». Зайнулмавосиф ўзича бир режа тузиб Масрурга шундай дебди: «Эрим ўлардай қаттиққўл, оиласи хусусида жуда гайир киши. Сен унинг сафардан келганини эшитганингдан кейин ҳузурига бориб унга қуюқ салом бер ва ёнига ўтириб: «Биродар! Мен аттор кишиман»,— дегин-да, ундан турли атторлик молларидан сотиб ол, шу тариқа олдига тез-тез келиб-кетиб юр, у билан узоқроқ вақт гаплашиб ўғир, нима ишга буюрса, қаршилиқ қилма! Шояд менинг режам тўғри чиқиб қолса». Масрур: «Хўп бўлади, бу ишларни албатта адо этаман»,— дебди-да, юрагида севги олови ёлқипланган ҳолатда маъшуқасининг ҳузуридан чиқиб кетибди.

Зайнулмавосифнинг эри уйига етиб келгач, хотини уни очиқ чехра ва табассум билан қарши олиб, унинг соғ-омон келгани билан табриклаб, чуқур таъзим қилибди. Эри хотинининг юзига разм солиб қараса, унинг юзи саргайганмиш. Зайнулмавосиф хотинларнинг минг бир ҳийласидан бирини ишлатиб юзини заъфар билан ювган экан. Эри ундан бу ҳол боисини сўраса, хотини эри сафарга кетгандан бери тўшпақда касал ётгани, канизаклари атрофида парвона бўлганини гапириб: «Узоқ вақт йўқ бўлиб кетганинг туфайли дилим сен билан банд бўлди»,— деб, жудолас

машаққатидап шикоят қилибди. Кўз ёши тўкиб: «Ёнинг-да ҳамроҳинг бўлганида қалбим бунчалик ғамнок бўлмас-ди. Эй ҳурматли! Худо ҳаққи, сендан ўтинчим шуки, энди ҳамроҳсиз сафарга чиқма, чиққудек бўлсанг хат-хабаринг-ни узма, токи сенинг хусусингда кўнглим тинч ва хотир-рим жам бўлсин»,— дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод, —Зайнулмавосиф эрига: «Энди ҳамроҳсиз сафарга чиқма, чиққудек бўлсанг хат-хабарингни узма! Токи, сенинг хусусингда кўнглим тинч ва хотирим жам бўлсин»,— деса, эри севиниб: «Хўб бўлади, бош устига, бу гапинг ақлга мувофиқ, фикринг тўғри. Ҳаётинг ҳурмати, энди айтганингдан чиқмайман»,— дебди. Эри дам олиб, ҳордиқ чиқаргач, олиб келган молларини бозорга чиқариб, дўкон очибди, секин-аста савдо-сотиқ ишларига киришибди. Қушларнинг бирида Масрур келиб унга салом берибди, ёнига ўтириб, хайрихоҳлик қилибди; у билан бир соатча сўзлашиб ўтирибди. Кейин ҳамёнини чиқариб, тилла пуллар олибди-да, Зайнулмавосифнинг эрига бериб: «Дўконимда сотгани шу динорларга турли атторлик моллардан оз-оздан берсанг!»— дебди. У: «Хўп бўлади, жоним билан»,— деб Масрурнинг сўраган нарсаларини берибди.

Масрур бир неча кун босим унинг дўконига келиб-кетиб юрибди. Зайнулмавосифнинг эри уни илтифот қилиб шундай дебди: «Савдо ишида бирон кимсани шерик қилиб олиш мўлжалим бор эди, шунга нима дейсан?» «Мен ҳам савдо ишида биров билан шерик бўлсам деган ниятда эдим,— дебди Масрур,— отам Яман мамлакатида савдогарчилик қиларди. У менга бирмунча мол-мулк ва пул қолдирган. Шу пуллар қўлимдан кетиб қолмаса деб қўрқаман». Зайнулмавосифнинг эри: «Менга шерик бўла қол,— дебди унга қараб,— сафарда ҳам, ўз шаҳримизда ҳам бир-биримизга йўлдош, суҳбатдош ва дўст бўлсак, сенга савдо-сотиқни, олди-соттини ўргатсам». «Хўп бўлади, марҳамат қил!»— деб жавоб берибди Масрур.

Кейин у Масрурни уйига олиб бориб, уни даҳлизга ўтқазиб қўйибди-да, ўзи Зайнулмавосиф ҳузурига кириб: «Мен биров билан шерик бўлиб, уни зиёфатга чақириб келдим, бизга тансиқроқ овқат тайёрла!»— дебди. Зайнул-

мавосиф эрига шерик бўлмишининг Масрур эканини билиб севишибди. Югуриб-елиб аъло даражада тайёргарлик кўрибди. Ўйлаб топган режаси кўнгилдагидек натижа берганидан қувона-қувона ажойиб овқатлар қилибди. Масрур меҳмонхонага кириб ўтиргач, Зайнулмавосифнинг эри хотинига: «Мен билан бирга меҳмоннинг олдига чиқиб, унга хушвақтлик билдир. Унга: «Хуш келибсан, муборак қадамнинг билан бизни қувонтирдинг», деб айт!» деса, Зайнулмавосиф ғазабланиб: «Мени бегона, мусофир эркак ҳузурига чиқаргани қандай кўнглинг бўлади? Худо сақласин! Агар мени парчалаб ташласанг ҳам унинг олдига чиқмайман» дебди. Шунда эри: «Нимадан уяласан, у христиан, биз яҳудиймиз-ку! Ҳаммамиз дўст бўламиз», дебди. Хотини: «Шу чоққача кўзим кўрмаган, ўзим таппаган бегона эр киши ҳузурида бўлишни асло истайман»,— дебди.

Эри унинг гапини рост деб гумон қилиб, ҳадеганда қистайверибди. Ахири у ноилождан ўрнидан турибди-да, ўралиб-чирмалиб Масрур олдига овқат олиб чиқибди. Эри ўргатган гапларни айтиб Масрурга хушвақтлик кўрсатибди. Масрур бўлса уялган кишидек бошини қуйи солибди. Яҳудий, Масрурнинг бу ҳолатда кўриб: «Шубҳасиз у тақводор киши экан» деб ўйлабди.

Ҳаммалари тўйиб овқатланибдилар, кейин овқатлар олиниб, ичимликлар келтирилибди. Зайнулмавосиф Масрурнинг рўпарасига ўтириб олибди-ю, икковлари бир-бирларига қарайверибдилар. Ниҳоят, кун кеч бўлиб, Масрур юрак ўти алангаланган ҳолатда ўз уйига равона бўлибди.

Зайнулмавосифнинг эри эса шеригининг нақадар ёқимли ва барно йигит эканини ўйлаб қолибди. Бир куни кеч қурун Зайнулмавосиф одатдагидек эрига овқат келтирибди. Эрининг бир булбул бор экан. Яҳудий овқатланишга ўтирганида ўша булбул учиб келиб, у билан бирга овқатлапар, кейин боши устида парвона бўлиб учиб юрар экан. Шу қуш Масрурни ёқтириб қолиб, қачон у овқатланишга ўтирса унинг бошида парвона бўлишга одатланиб қолибди. Масрур йўқ пайтда Зайнулмавосифнинг эри овқатлангани ўтирса, ҳалиги қуш уни танимабди ҳам, унга яқин келмабди ҳам. Шунда яҳудий қушнинг ўзидан ўзоқлашув сабабини ўйлаб қолибди.

Зайнулмавосифнинг эса кўзига уйқу келмабди. Унинг юраги Масрур билан банд бўлиб, иккинчи ва учинчи кечаларда ҳам шундай ҳолат юз берибди. Эри бу ҳодисадан воқиф бўлиб, уни қойибди. Хотинининг кўнгли нима билан машғул эканини пайқамай, уни бу йўлдан қайтармоқ-

чи бўлибди. Яхудий тўртинчи куни ярим кечада уйғовса, ёнида ётган хотини ҳадеб Масрур номини такрорлайётган эмиш. Бу алахсираш унга ёқмабди-ю, лекин бу ҳолни хотинига айтмабди. Тонг отгач, дўконига бориб ўтирган экан, Масрур келиб унга салом берибди. У ҳам худди илгаригидек қуюқ сўрашиб: «Эй биродар, хуш келдинг, сафо келдинг! Сенга муштоқ эдим»,— дебди-да, икковлари бир соатча гаплашиб ўтиришибди. «Биродар, тур!— дебди яхудий шундан кейин,— бирга уйга борайлик-да, ўша ерда шерикчилик шартномасини тузайлик». «Хўн бўлади, марҳамат қил!»— дебди Масрур. Улар яхудийнинг уйига борганларида, уй хўжаси Масрурдан олдинроқ юриб хотинига Масрурнинг келганини ва у билан биродар тутишиб, бирга савдогарчилик қилмоқчи бўлганини айтибди. «Бизга бир яхши мажлис ҳозирла!— дебди у,— шу мажлисда сен ҳам ҳозир бўлиб, биродар тутинганимизни қутлашинг лозим». Шунда хотини: «Худо ҳаққи! Бу бегона киши олдига мени чиқармаслигингни сўрайман. Унинг ҳузурида бўлишга ҳеч иштиёқим йўқ», дебди. Эри унга ҳеч нима деб жавоб қайтармай, кавизакларига овқат ва тароб олиб чиқишни буюрибди. Овқатланаётган пайтларида яхудий булбулини чақирса, у Масрурнинг ёнига келибди-ю, ўз эгасини таппамабди. Шу пайт уй эгаси Масрурдан: «Эй ҳурматли, исминг нима?»— деб сўраган экан: «Исмин Масрур», деб жавоб берибди у. Ҳолбуки хотини тун бўйи уйқусида шу исмин такрорлаб чиққан экан. Кейин у бошини кўтариб хотинига қараса, у Масрурга имо-ишоратлар қилаётган экан. Шунда яхудий хотини билан Масрурнинг ҳийла ишлатаётганларини сезибди. «Менга рухсат берсанг,— дебди у Масрурга,— амаким болаларини олиб келай, дўст тутинишимизни улар ҳам қутласинлар!» Масрур: «Кўнглингга ёққан ишни қилавер!»— деган жавобини берибди. Зайнулмавосифнинг эри уйда чикибди-да, маншат бўлаётган меҳмонхонага уйнинг орқа томонидан келибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Зайнулмавосифнинг эри Масрурга: «Менга рухсат берсанг! Амаким ўғилларини чақириб келсам, орамиздаги биродар тутиниш шартномасида улар ҳам ҳозир бўлсалар!»— деб-

ди-да, уйидан чиқиб, майшат бўлаётган уйнинг орқа томонидан келибди. Ўша ерда уйдагилар кўриниб турадиган бир туйнук бор экан; яҳудий шу туйнукдан қараб, уларни кузатиб турибди. Ошиқ-маъшуклар бўлса уни кўришмас экан. Зайнулмавосиф дарров канизаги Сукубдан: «Хўжанг қаёққа кетди?»— деб сўраган экан, у: «Сиртга чиқиб кетдилар» деган жавобни берибди. «Эшикни қулфлаб, темир тамбани тираб қўй,— деб уқтирибди унга Зайнулмавосиф,— эшикни тақиллатгудек бўлса, менга хабар бермасдан очма!» Канизак: «Албатта шундай қиламан»,— деб сўз берибди. Эри бўлса уларни туйнукдан кузатиб турган эмиш. Бундан беҳабар Зайнулмавосиф бир коса шаробни гул суви ва мушк кукун билан хушбўй қилиб, Масрурнинг ёнига борибди. Масрур уни ўрнидан туриб ҳурмат ва тавозе билан қарши олиб: «Худо ҳаққи, оғзинг суви бу шаробдан тотлироқ»,— дебди. Шу тахлит ширин гаплар билан икковлари бир-бирларига шароб ичира беришибди. Бу ҳам етмагандек Зайнулмавосиф Масрурнинг бошидан-оёғигача гул суви сепибди. Маъжисни хушбўй ҳид тутиб кетибди. Бу ишларнинг ҳаммасини яҳудий кузатиб турар, улар ўртасидаги севгидан ажабланармиш. Бу ҳангамалардан у қаҳр-ғазабга тўлиб, нима қиларини билмай қолибди. Ғайирлик ўти ҳаддан зиёд аланга олиб, тўғри эшикка келса, эшик қулф эмиш. Камоли ғазабдан эшикни шиддат билан тақиллатибди. Шу вақт канизак ҳовлиқиб: «Эй сайидам! Хўжамиз келди»,— деган экан, Зайнулмавосиф: «Эшикни оч! Худо унга соғлиқ бермасин!»— дебди. Сукуб эшикни очса, яҳудий унга: «Сенга нима бўлди, нега эшикни қулфлаб қўйдинг?»— деб ўпқирибди. «Эй хўжамиз,— дебди канизак дарҳол,— сен йўғингда ҳаммаша эшик шундай қулфлаб қўйилади, на кечаси ва на кундузи очилмайди». Яҳудий: «Яхши қилибсану, лекин бу ҳол мени ҳайрон қолдирди»,— деб кулибди. У кўрганларини уйдагилардан яшириб, Масрур олдига кирибди-да, унга: «Эй Масрур! Бугун шартнома тузишни қўя турсак, бошқа бир кун тузармиз»,— дебди. Масрур: «Бош устига, кўнглингга келганини қилавер, мен рози!»— деб уйига кетибди.

Зайнулмавосифнинг эри эса, шу кеча, нима қиларини билмай, кўнглига чироқ ёқса ёнмай, алланечук бўлиб чиқибди. У ўзича: «Хатто булбул ҳам мени ёқтирмай қўйди. Канизаклар ўз эшигимни ўзимга очмай, бир бегонага мойил бўлдилар» деб ўйлабди. У ниҳоят даражада қаҳрланганидан мана шу ишларни такрор-такрор ўқийверибди:

Ўз уйимдан Масрур деган топмиш иззат,
 Ширин кунлар, тотли тунлар эмиш лаззат.
 Тақдир мендан юз ўғирмиш, дилда қайгу,
 Севгили ёр энди қилмиш сабрим горат.
 Осмоним ҳам тиниқ эрди, босди булут,
 Нозли ёрим ишқи дилдан кетмас албат.
 Кўз ўнгимдан кетмас ҳусну жамъали ҳеч,
 Дилда шавқи, аҳтироси ҳамда ҳасрат.
 Кўп замонлар маст эдим мен васл чоғи,
 Чанқаганда ақлқ лабдан сўриб шарбат.
 Энди мени булбулим ҳам таниёлмай,
 Ўзга қўлга қўниб сайраб, бўлмиш улфат.
 Ўз кўзим-ла кўрдим ажиб ишларни мен,
 Уйқу босган кўзларимда энди ҳайрат.
 Севгили ёр муҳаббатим этдими хор,
 Булбул ҳатто бошқа боққа қилмиш одат.
 Тангри ҳаққи, оят ичаман қиёмат кул,
 Қулларига жазо берар пайти, албат.
 Ишларига қараб берар ўз ҳиссини,
 Шунда тушгай бошларига кўп надомат.
 Душманимнинг жазосини бергум охир,
 Лақма қилиб, хотинимдан топмиш роҳат.

Зайнулмавосиф эрининг шу шеърни ўқиётганини
 эшитгач, аъзойи бадани титраб, рангидан қони қочиб, ка-
 низакдан: «Бу шеърни ҳеч эшитган еринг борми?» — деб
 сўрабди. Канизак: «Уйримда бундай шеър эшитган эмас-
 ман. Лекин қўя бер! Айтганча айта берсин», — деб унга
 тасалли берибди. Эри уларни ҳақиқатан ҳам севишиб қол-
 ганларини пайқагандан кейин қўлидаги нарсалари ва уй
 анжомларини сота бошлаб: «Хотинимни бу дидрдан узоқ-
 лаштирмасам, улар бу ишдан сира қайтишмайди» деб
 хаёл қилибди. У барча молу мулкни сотиб бўлгандан ке-
 йин уйдирма бир хат ёзиб, уни хотинига ўқиб берибди. Бу
 хатни амакисининг ўғилларидан келди, деб хотинини
 ишонтирибди. Унинг мазмунига кўра, амакисининг ўғил-
 лари яҳудийни хотини билан бирга ўз ҳузурларига таш-
 риф буюришини сўраган эмишлар. Шунда хотини: «Улар
 ҳузурида қанча вақт турамиз?» — деб сўраган экан, эри:
 «Ўн икки кун», — деб жавоб берибди. Хотини бунга рози
 бўлиб: «Канизакларимдан ҳам олайинми?» — деб сўраса,
 яҳудий: «Канизаклардан Ҳубуб билан Сукубни олгини
 Хутубни шу ерда қолдир!» — дебди. Эри йўл учун чиройли
 кажава тайёрлаб, хотини, унинг канизаклари билан бирга
 ўзи ҳам йўлга отланибди. Зайнулмавосиф дами ғанимат

билиб дарров Масрурга одам юборибди-да, у орқали шундай деб тайинлабди: «Агар биз қайтиб келмай, ўртамиздаги ваъда йўққа чиқса, маълуминг бўлсинки, эрим бизни алдаган, ҳийла ва найранг ишлатиб, бир-биримиздан жудо қилган бўлади. Ўша тақдирда орамиздаги аҳд ва ишовчларни унутма! Чунки мен эримнинг ҳийла ва макридан қўрқаман».

Яҳудий зўр бериб сафарга тайёрлик кўраверибди. Зайнулмавосиф бўлса, па кечаси ва на кундузи тинмай ўкраб йиғлайверибди. Эри бу ҳолни кўрса ҳам, кўрмаганга олиб, унга тасалли бермабди. Зайнулмавосиф эрининг бу сафardan қайтмаслигига ақли етгач, кийим-кечакларини йиғиштириб, ҳаммасини эгачисиникига олиб бориб, омонат қолдирибди. Унга ўз можаросини гапириб берибди. Кейин эгачиси билан видолашиб, йиғлай-йиғлай унинг уйдан чиқибди. Ўз уйига қайтиб қарасаки, эри туяларни ҳозирлаб, юкларни туяларга ортаётганмиш; Зайнулмавосиф учун жуда ажойиб бир туяни тайёрлаб қўйганмиш. Буни кўрган Зайнулмавосиф Масрурдан жудо бўлиши муқаррар эканига ишониб ҳайронликда қолибди. Иттифоқо, эри бир иш билан қаёққадир чиқиб кетган экан, Зайнулмавосиф дарҳол биринчи эшикка бориб мапа шу байтларни битибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди. Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Зайнулмавосиф эрининг туялар ҳозир қилиб қўйганини кўриб, Масрурдан жудо бўлиши муқаррар эканига ишонибди. Иттифоқо, эри бир иш билан қаёққадир чиқиб кетган экан, дарҳол биринчи эшикка чиқиб, унга шу байтларни битибди:

Ерима айғил салом, эй кантарим,
Фурқатидин айт ёзиғлиқ дафтарим.
Чиқмас эсдан бу ширин кунлар мудом,
Кўз ёшимдан ҳўл ёқам этак-барим.
Севғалим ҳам телбадир тун-кун букуп,
Ёд этар васлимни доим дилбарим.
Кўп замон хуррам ва шодон бўлдимиз,
Бол эмиб, бол эмдириб лал гавҳарим.
Кўзни очмасдан қагиллаб қаргамиз

«Ажралинг» деб келди доми музтарим.
Бул куни кетдик уйим қолди бўшаб,
Ерга, кош, ёпилмаса, эшикларим.

Сўнг иккинчи эшикка бориб мана бу байтларни битибди:

Худо ҳаққи бул эшикка етишсанг,
Нигоринг суратин кўнгилда ёд эт.
Висолин эслабон зор йиғладиш, зор,
Кўзим, ёшинг тинимсиз бўлди дод эт.
Фироқ даштида ўлди тоқ-тоқатинг тоқ,
Бу хатларни ўчир, ҳажрим мурод эт.
Кейин мапприқ ва мағрибга бориб ет,
Худонинг истаги шул, дилни шод эт.

Кейин учинчи эшикка бориб, кўз ёшини тиёлмай шу байтларни битибди:

Секин, Масрур, уйим олдида келгач,
Эшикларда битилгани қироат қил.
Унутма ваъдани чин бўлса ишқинг,
Бу ҳижрон меҳнатида йиғла, ҳасрат қил.
Неча лаззатли тунларни кўриб эрдик,
Барин эслаб букун қалбинг жароҳат қил.
Худо номи билан бир илтимос, Масрур.
Сени деб, бу алам чеккани ҳурмат қил.
Висолим кунларин эслаб, кўтар афғон,
Никобин сенга очгани ҳимоят қил.
Кетимдан дарбадар юргил, узоқ эллар,
Кезиб дарё на саҳролар саёҳат қил.
Висол шаъмин ўчирмиш айрилиқ боди,
Қаро тунда синиқ кўнглим иморат қил.
Хаёлимда кезиб туп-куп бўлиб бирга,
Изим кез, бирга бўлгил, тарки фурқат қил.
Ўтиб кетган гўзал айёмларим эсла,
Умидим боғида жаллону жаппат қил.
Ўшал кунлар абад қолмоғин истардим,
Худо шундай қилибди, энди тоқат қил.
Бузилмас аҳду паймоним, сени дерман,
Кетимдан қолма ҳеч, азми масофат қил.
«Пешонамда битилган» деб ўтирмай жим,
Висолим истаб ўзинг ҳам шижоат қил.

Ниҳоят, дод солиб йиғлаб уйига қайтиб кирибди. У вор-зор йиғлар, ўтказган ширин дамларини эслаб: «Бизни

ўз иродасига бўйсундирган тангрига шукур», — дебди-да, дўсту ёрлари ва роҳатбахш уйидан жудо бўлишига афсуслашиб, шу байтларни ўқибди:

Худонинг раҳмати ёғилгучи уй,
Туганди бунда бахтли кунларим бот.
Кабутар, берма барҳам йиғламоққа,
Қуёшу моҳим энди менгадир ёт.
Йўқотиб бизни Масрур қилма фарёд,
Сенингсиз кўзларим нурсиз, дилим мот.
Кетиш карвопимизни кўрсанг эрдинг,
Дилим сўзон, танам мажруҳ, унут от.
Дарахтлар остида пинҳон ётардик,
У кунларни унутма, ёра, ҳайҳот!

Зайнулмавосиф ёшли кўз билан эрининг олдига келган экан, эри уни шу заҳотиёқ маҳсус тайёрланган кажанага миндирибди, у туя устига чиқиб, шу байтларни ўқибди:

Худонинг раҳмати ёғилгучи уй,
Ичида ёр ила топдик бало биз.
Сенинг деворларинг ичра битиб кун,
Қани бўлсак ажалга мубтало биз.
Муҳаббат оташида қоврилиб дил,
Қилурдик ишқ аро жонни фидо биз.
Севиклим, билмадим не бўлди бул кун,
Ватандин кўп узоқ, ёрдин жудо биз.
Билолсам эрдим ёр бирлаи бу уйга —
Ина қайтиб қилурмизми сафо биз?

Шунда эри унга: «Эй Зайнулмавосиф! Уйингдаи жудо бўлаётганингга ўқинма, чунки бу ерларга тезда қайтиб келасан!» — деб унинг кўнглини овлаб, меҳрибонлик қилибди.

Шу залда ҳаммалари секин-аста йўлга тушиб, шаҳар сиртидаги катта йўлга чиқибдилар. Шунда Зайнулмавосиф жудаликни аниқ ҳис қилиб, ортиқ даражада азобланибди.

Масрур эса бу вақт орасида уйида ўз ҳоли ва маҳбубасининг аҳволини ўйлаб зори гирён бўлиб ётган экан. Худди шу пайтга келганда унинг юраги жудаликни сезиб, ўша он, ўша соатда дик этиб ўрнидан турибди-ю, маҳбубасининг уйига борибди; қараса, эшик қулф эмиш. У эшикка Зайнулмавосиф қўли билан битилган байтларни

кўриб, дарҳол ўқишга киришибди. Уларни ўқиган замонидек беҳуш бўлиб йиқилибди. Кейин ўзига келиб, иккинчи эшикка борибди. Бу эшикка битилган байтларни ҳам ўқиб, учинчи эшикка борибди. Масрур учала эшикка ёзилган ғазал ва байтларни бирма-бир ўқиб чиққанда кейин ишқи кучайиб, шайдолиги ошиб, тезкор қадамлар билан маҳбубасининг кейнидан югурибди. Ниҳоят карвонга етиб, юраги тасалли топибди. Қараса, маҳбубаси қаторнинг охирида, унинг эри эса бир қанча юмушлари сабабли карвон бошида кетаётган эканлар. У севгилисини кўргач, жудодлик алами бағрини тирнабди, кўз ёшлари дув-дув юзига оққан ҳолатда унинг каянасига осилиб шу ғазални ўқибди:

Билиб бўлмас нима эркан гуноҳим,
Фироқ жабридин кўкка чиқди оҳим.

Келиб бир кун уйимга бахт қидирдим,
Эди голиб муҳаббат иштиёқим.

Уйинг бўм-бўш кўриб оташ туташди,
Дилим тор, тийра бўлмишдир нигоҳим.

Уйинг деворларидин сўрдим ул чоқ,
Қаён кетди олиб кўнглимни моҳим.

Садоқат сақлади ишқингга дилдор,
Дебон бўлди дару девор гувоҳим.

Неча байту ғазал битмиш эшикка
Муҳаббат аҳлига ул подишоҳим.

Зайнулмавосиф бу шеърни эшитгач, ўқиган кишининг Масрур эканини билибди.

Ўйисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Зайнулмавосиф ғазални эшитгач, ўқиган кишининг Масрур эканини дарров билибди. Ўзи ҳам, кавизаклари ҳам юмюм йиғлашибди. Сўнгра унга астагина: «Эй Масрур! Худо ҳаққи, қайтиб кетишингни илтимос қиламан. Бу аҳволдан

эрим воқиф бўлиб қолмасин!» — дебди. Масрур бу гапни эшитгач, хаёли паришон бўлиб, эси оғибди. Ўзига келиб қараса, улар бир-бирларининг номларини айтиб видолашаётган эмишлар. Масрур шу газални ўқиётганмиш:

Сабо бирла овози чўлга тарқар,
Сафар зангин чалибдур сарбони.
Эгарлаб от-уловни, йўлга тушди,
Қўшиқ бирла кетар чўл карвони.
Муаттар айлабон атрофни шул дам,
Худудсиз чўлга бўлмишлар равони.
Юрак-бағрим юлиб сўнг тушди йўлга,
Алдишим изларидин мен шул они.
Эди мақсад булардин ажрамаслик,
Чўл ўлди кўа ёшимдин арғувони.
Юрак, энди узоқ кетди нетармиз,
На қилди бизни аччиқ ҳажри они.

Масрур барибир карвондан ортда қолмай юраверибди. У ўкраб йиғлармиш, Зайнулмавосиф эса шарманда бўлишдан қўрқиб, Масрурга меҳрибонлик кўрсатар, тонг отмасдан илгарироқ қайтиб кетишни ўтиниб сўрармиш. Бир пайт Масрур кажавага яқин бориб, маҳбубаси билан иккипчи марта видолашибди-ю, бир оз вақт ҳушдан кетибди. У ўзига келиб қараса, карвон йўлда давом этаётган эмиш. Масрур ўша томонга қараб шу шеърни куй билан ўқибди.

Васлинг шамоли урса димоққа,
Шавқим ўт олгай кўнгилда тўлқин.
Боди сабодин етишса атри,
Осмонда ўзни кўргай бу мискин.
Етмоқда ошиқ бемору мажруҳ,
Қон йиғламоқлик адат ҳам ойин.
Жонона кетди, жошу кўнгил ҳам,
Ҳайдаб кетибдур сарбони худбин.
Васлин шамоли урса димоққа
Югургум ортдан, худо ҳаққи чин.

Ниҳоят Масрур муштоқлик билан уйига қайтибди. Қараса, уйда ҳеч кимса йўқ эмиш. Дўсти-ёрлари уни тапалаб кетишибди. Шунда у йиғлай-йиғлай кийимларини ҳўл қилибди, ҳушидан кетиб, жони ҳалқумига тиқилаёзибди. У ўзига келгач, шу тўртликни ўқибди:

Раҳм эт, ёр мапзили, бўлдим шармаида,
Тан озгин, кўзда ёш, дилм афканда.
Эй насим, келтиргин ёрим атрини,
Дилим даво топсин ушбу масканда.

Масрур ўз кулбаи шоҳонасида кўз ўпгида рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни ўйлаб зор-зор йиғлабди. У емай-ичмай ўп кунгача шу алфозда ётибди. Масрур қиссаси ҳозирча шу. Энди Зайнулмавосифга келсак, у эрипинг ҳийлан тадбир қўллаганига тушуниб етибди. Нега деганда, эри роса ўн кун йўл юриб, кейин уни бир шаҳарга туширибди. Зайнулмавосиф дарров Масрурга бир хат ёзиб, ўз канизаги Хубубга берибди: «Бу мактубни тезкорлик билан Масрурга юбор! У бизнинг алданганимизни, яҳудийнинг бизга ишлатган ҳийла-найрангидан воқиф бўлсин!» — дебди. Канизак бу мактубни шу замониёқ Масрурга юборибди. Хат Масрурга бориб етгач, бу гап унга қаттиқ таъсир қилиб, кўз ёши билан тупроқни ҳўллабди. Дарҳол жавоб мактуби битибди-да, унинг охирини шу икки байт билан тугатиб, Зайнулмавосифга юборибди:

Босилурми, айтинг, кўнгли алами,
Битарми лахча чўғ юракнинг ғами.
Қандай ширин эди сиз билан ўтган —
Уша кунларимнинг яна бир дами?

Масрур йўллаган мактуб Зайнулмавосифга етгач, у хатни ўқиб, канизаги Хубубга берибди-да: «Бу ишни ошкор қилма», дебди. Уларнинг бир-бирларига мактуб ёзишгаётганини эри пайқаб қолибди-ю, Зайнулмавосиф билан канизакларини олиб, яна йигирма кун йўл юрибди. Кейин улар билан бир шаҳарга тушибди. Зайнулмавосиф қиссаси ҳозирча шу.

Энди Масрур воқеасига келсак, у ухлаб ором слолмабди, сабр-тоқат қилолмай, бағри кабоб бўлибди. Кечаларнинг бирида кўзи уйқуга кетиб туш кўрибди. Тушида бир боғда эмишу Зайнулмавосиф унинг олдида келиб, эҳтирос билан қучоқлаётганмиш. Кўз очиб қараса, ёнида ҳеч кимса йўқмиш. Шунда ақли бошидан учиб, эси оғибди. Кўзи ёшга, юраги зардобга тўлибди. Дилдорини ҳаддан зиёд соғиниб шу ғазални ўқибди:

Кечалар тушларга кирган ул пари жонон, қани?
Жилваси ақлимни олган, юзлари ширмон, қани?

Бир кўриб, бўлдим гадоси, қайта кўрмак истагим,
 Тим қора тун сочлари, ул сунбулу райҳон, қани?
 Тун келурми ўнгиданким, энди кўргайманму ҳеч,
 Туш эмас, ўнгда келиб ул, айласа жангон, қани?
 Тил деса кўксимни тилсам, оч деса, очсам багир,
 Дардим изҳор айламоққа хилвату имкон, қани?
 Е тушим ёки хаёлда жилвалар бўлгай нигор,
 Қўл узатса, сўзласа, ақлим қилиб ҳайрон, қани?
 Тушда ҳам таъна маломат охир ўлмай, қийнаса,
 Кўзларимдан оқса ёшим, тинмайин бир он, қани?
 Май ячиб лаъли лабидан, маст бўлсам шул кеча,
 Мушку анбар атрини қилса эди аҳсон, қани?
 Мен ажаб қилсам, хаёлим чулғаган ҳусни кўриб,
 Шул кеча мақсудга етсам, ўйла беармон, қани?
 Уйғониб кўрдимки, ёнда ёрдин йўқдир асар,
 Бор фақат жўшқин муҳаббат, кўзлари мужгон, қани?
 Ақлу ҳушдин айрилиб, девона бўлдим шунда мен,
 Маст айламин тутмай шароб, ул кўзлари мастон, қани?
 Сендан сўрайман, эй насим, юз илтижо-ла тиз чўкиб,
 Айт, қайдадир ул бағри тош, кўнглимдаги армон қани?
 Гоҳ жон олиб, гоҳ жон бериб, жисмимни ҳардам қийнаган,
 Гоҳ бемеҳр, гоҳ меҳрибон ул севгилим жонон, қани?

Кейин у маҳбубасининг уйига йўл солибди, йўл-йўла-
 қай йиғлай бериб, кўзларида ёш ҳам қолмабди. Қараса,
 жаннатдай боғ ҳувуллаб ётганмиш. Хаёлида маҳбубаси-
 нинг вужуди тўлалигича гавдаланиб, уни аниқ ва равшан
 кўргандек бўлибди. Унинг ишқ ўти алаңгаланиб, ғамгин-
 лиги ортибди; кўзи тиниб беҳуш ерга йиқилибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя ай-
 тишини тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— ке-
 йин Масрур тўғри маҳбубаси уйига йўл солибди, йўл-йў-
 лақай йиғлай бериб, кўзларида ёш қолмабди. Қараса, жан-
 натдай боғ ҳувуллаб ётганмиш. Масрур хаёлида Зайнул-
 мавосифнинг вужудини аниқ ва равшан кўргандек бўлиб-
 ди. Унинг ишқ ўти алаңга олиб, ғамгинлиги ортибди; кўзи
 тиниб беҳуш ерга йиқилибди. Ўзига келгач шу газални
 ўқибди:

Қандай ишлар солди шўрли бошима лозим фалак,

Қўшди заҳар оби ёвгон ошима золим фалак.

Тўптариб, осмонни қилсанг каттакоп битта ҳовуз,

Лаб-балаб тўлгай бу тўккан ёшима, золим фалак.
Майли ол жонимни-ю, ул моҳи хуршидияни қўй,
Нозли жононимни келтир қошима, золим фалак!
Лолагун шафақ қизармиш қон каби тўккан ёшим,
Менга қил, қилма жафо йўлдошима, золим фалак.
Мен ғариби бенаволи ажратиб севганидан,
Тўлдириб ғамин ичим ҳам тошима золим фалак.

Масрур шеърини ўқиб бўлгандан кейин қулоқ солса,
эшик томонда бир қарға қағиллаётган эмиш. Унинг ово-
зини эшитиб, йиғлаб: «Субҳоноллоҳ! Қарға вайрона хона-
донда қағилларди»,— дебди. Сўнг афсус чекиб, хўрсиниб
шу ғазални ўқибди:

Муҳаббат манзили эрди, нечун қарға қағиллайди,
Фироқ ўти сўзон этмиш бу соат ичу тошмиши.
Висол кунлари ўтиб кетди, баҳор кунларидек тез,
Йўқотдим иштиёқида ақл-идроку бошимни.
Ҳаётимдин жудо бўлмоқдаман ҳирсим туфайли мен,
Битарман қанча мактублар, ўқинглар сирри фошимни
Чекарман оҳу вовайло, мадорим қолмади танда,
Йироқ тушди, кўрарманму яна қайта қуёшимни.
Қачон, эй тонг ели, ёрим диёридин эсар бўлсанг,
Саломим бирла еткурғил соғинган кўз қарошимни.

Зайнулмавосифнинг Насим дегап синглиси бор экан. У
баланд бир ердан Масрурни кузатиб турган экан. Насим
Масрурни шу ҳолатда кўргач, йиғлаб, ҳасрат чекиб ушбу
ғазални ўқибди:

Қачон бул уйга келмоқ, йиғламоқни айлагунгдир бас,
Иморат қилғувчин эслаб, бу уй кўп тўкди кўздин ёш.
Бу уй хандону равшан кунларин энди йўқотмишдир,
Сакишлар кетдилару буздан, қуёш нурини этмай фoš.
Қани тун кечаларни равшан этган моҳитобони,
Кетиб булбул ва қумри, келмиш энди бойқушу ҳафшош.
Муҳаббат ҳам гўзал ёринг увут энди, фиғонинг қўй,
Келурми қайта шод кун айласанг ҳижронига бардош.
Агар сен бўлмасанг, бул уйдагилар кетмас эрдилар,
Қаро зоглар бул уйга унда бўлмас эрдилар сирдош.

Маҳбубасининг синглиси ўқиган шеър ва тизмаларни
эшитиб, Масрур ҳам кўз ёши тўкибди. Насим опаси билан
Масрур ўртасидаги ишқ, шайдоивлик, бетоқатлик ва ҳай-
ронликдан хабардор экан. «Ҳой бечора ошиқ!— дебди у

Масрурга,— азбаройи худо, бу уйдан қадамингни уз. Бу ерга келиб юрганингни биров билиб қолмасин. Одамлар сени мен учун келган деб гумон қилишади. Чупки опамни бу ердан кўчишга мажбур этдинг! Энди мени мажбур этмоқчимисан? Агар сен бўлмаганинга бу хонадоп кимсасиз ҳувуллаб қолмас эди. Опамни эсингдан чиқариб, ўзингга тасалли бер, энди қайтиб келмайди! Ўтган ишга саловат».

Масрур Зайнулмавосифнинг синглисидан бу гапларни эшитгач, фарёд уриб, «Ҳой, Насим, бу нима деганинг? Агар учишга қудратим етса, муштоқлигимдан опанг томонга учардим. Қандай қилиб ўзимга тасалли берай?»— деган экан, қиз: «Сабр қилишдан бўлак иложи коринг йўқ»,— дебди. «Худо ҳаққи! Сўрайман сендан, опангга ўз тилингдан бир мактуб ёзгин,— деб ёлворибди Масрур,— у ҳам бизга жавоб қайтарса, кўнглим шодликка тўлиб, юрагимдаги олов сўнарди». Шунда: «Хўп бўлади, бош устига»,— деб жавоб берибди Насим. Кейин у довод билан қалам олибди. Масрур ўзининг қаттиқ муштоқлиги, жудолик алаmidан ҳисобсиз заҳматлар чекаётганини у қизга баён қилиб шу тахлитда мактуб битишни айтибди:

«Бу мактуб ҳайрон, ғамгин, жудоликка мубтало бўлган, на кеча ва на кундуз тивмай оҳ уриб, фарёд чекаётган, кўз ёшлари қовоқларини яра қилиб, ғамгинлик жигарини пора-пора қилаётган, жондан азиз улфатини йўқотиб ҳалокат сари бораётган, қанотсиз қушдек юраги зардобга тўлган дилхастадан деб билурсен. Орамизга тушган жудоликка минг афсуслар қилиб, сен билан яшашни туну кун орзу этаман. Вужудимда парча гўшт қолмай, терим суякка ёпишди, кўз ёшим тинимсиз оқиб, чўлни дарё қилди, бу дунё ғариб ошиққа торлик қилмоқда. Ҳаддан тапқари бедорликдан кечалари мана шу шеърни такрор-такрор ўқимоқдаман:

Сўнимиш висоли, фироғи қолди,
Бул уйда кўнгул чироғи қолди.
Ишқ достонини дейишди сизга,
Кўксим тўла қайғу доғи қолди.
Шавққа тўла жом узатди соқи,
Сипқардим, аммо чанқоғи қолди.
Дийдори мени қилурди маҳрум,
Икки кўзим йиғламоғи қолди.
Эй сарбон, сен карвонни тўхтат,
Ёнган юрагим сўроғи қолди.
Ерга салом айт, деял: даводи —

Фақат унинг гул дудоғи қолди.
Тақдиримиз қотил ўлди бизга,
Дилда тикап ҳам лянтоғи қолди.
Ахтарди фурқат дардига дармон,
На сўли қолди, на соғи қолди.
Дил эҳтироси бирлан қасамким,
Бунда вафодор ўртоғи қолди.
Асло демасман меп ўзгаларни,
Йўлингда кўзлар ирмоғи қолди.
Айтиб саломим хатни тугатдим,
Мактуби кетди, муштоғи қолди».

Зайнуллавосифнинг синглиси Насим Масрур тилининг равоплигидан, гапларининг манодорлигидан у тузган жумлаларнинг гўзаллигидан, шеърининг нозиклигидан ажабланибди. Кўнгли юмшаб, хатни кукраб турган мушк билан муҳрлабди-да, хушбўй анбар билан кукратиб, савдогарларнинг бирига етказиб берибди. «Бу мактубни опам ёки унинг канизағи Ҳубубдан бўлак кишига берма!» — деб тайинлабди. Савдогар: «Хўш бўлади, бош устига», — деб ваъда берибди.

Хат Зайнуллавосифга етгач, у хатни Масрур ёздиргани ва унда нозик маънолар ифода этилганини билиб севишибди. Мактубни ўпиб, кўзларига суртибди. Севгилисининг аҳволи кўз ўнгидан намоён бўлиб, йиғлай-йиғлай ҳушдан кетибди. Ўзига келгач, давог ва қалам ҳозирлатиб, унга жавоб хати ёзибди. Хатда ўзининг муштоқлигини, бетоқатлигини, маҳбубга орзумандлигини билдирибди. Ҳозирги аҳволи ва жудодликдан унга шикоят қилибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Зайнуллавосиф Масрурга жавоб хати ёзиб, унда бундай дебди: «Бу мактуб сайидим, хўжам, ағам ва сирдошимга етгай. Дуои саломдан кейин маълум ва машҳур бўлғайким, уйқусизлик мени бетоқат қилиб, ўйчанлигим тобора ошиб бормоқда. Сендан узоқлашганим сабабли ниҳоятда сабрсизман. Эй, ҳусни қуёш билан ойни уялтирувчи киши! Муштоқлик мени изтиробга солиб, тоқатсизлик хароб этди. Ҳалок бўлганлар қаторидан жой олганимдан кейин шундай бўлмай иложим қанча? Эй дунё ҳусни ва ҳаёт зийна-

ти! Нафаси узилган кишида шодлик на қилсин? Чунки бундай киши на тириклар билан бирга ва на ўликлар қаторида» дебди-да, кейин шу байтларни битибди:

Келди мактуб ёрдин кўнглим уйин вайрон этиб,
Масрурим, олло ҳаққи, ишқинг мени сўзон этиб.
Мен хатинг кўрдим, бутун аъзога тушди изтироб,
Кўзларим қон тўқдилар жону кўнгул афғон этиб.
Қуш бўлсам шул замон, учгай эдим мен сен томон,
Лочину шунқордек мен тавиб осмон этиб.
Сенсиз ул орзуларим пучдир менга, эй жонгинам,
Фурқатинг куйдирди жопим, кўзларим гирён этиб.

Зайнулмавосиф хатни япчилган мушк ва анбар билан хушбўй қилиб муҳрлабди. Уни бир савдогар қўлига бериб: «Бу хатни синглим Насимдан бўлак кимсага берма!»— дебди. Мактуб синглиси — Насимга етгач, уни дарҳол Масрурга етказибди. Масрур хатни ўйиб, кўзларига суртибди. Ундаги дардига малҳам бўлувчи сўзларни қайта-қайта ўқиб, ҳушдан кетибди. Масрур ва Зайнулмавосиф қиссаси ҳозирча шу. Энди Зайнулмавосифнинг эри — яҳудий қиссасига келсак, у Масрур билан Зайнулмавосиф ўрталарда ёзишма давом этаётганини билиб Зайнулмавосиф билан унинг канизакларини бир жойдан бошқа бир жойга кўчираверибди. Ахири Зайнулмавосиф эридан: «Субҳон оллоҳ, бизни ватандан шу даража узоқлатиб қадққа олиб кетяпсан?»— деб сўраган экан, эри: «Сизларни ўз ватанингиздан бир йил юриладиган жойга олиб борамак, шояд, шунда Масрурдан мактуб келмаса,— дебди унга,— қандай қилиб менинг пулларимни Масрурга олиб берганингизни кўрамак. Йўқолган нарсаларимни сизлардан оламак. Масрурнинг қўлидан келиб, сизларни менинг қўлимдан қутқариб олганини ҳам кўрамак».

Кейин у темирчига бориб учта темир кишан ишлатибди. Кишанларни олиб келиб хотини ва канизакларининг ипак кийимларини еттирибди-да, уларга юшдан тўқилган кийим кийгизиб, кийимларга олтингугурт тутатиб нурлатибди. Сўнг хотинлар олдида темирчини олиб келиб: «Бу канизакларнинг оёқларига шу кишанларни сол!»— деб буюрибди. Темирчи аввал Зайнулмавосиф ёнига келиб, уни кўргач, ақлдап алашибди: бармоқларини тишлаб ҳушдан айрилибди, ҳиссиёти қўзғалиб яҳудийдан: «Бу канизакларнинг гуноҳлари нима?»— деб сўрабди. Яҳудий: «Булар менинг канизакларим. Пулимни ўғирлаб қочмоқчи

бўдилар», — дебди. «Худо шубҳангни тарқатиб, гумонингни бекорга чиқарсин! — дебди шунда темирчи, — агар шу канизак ҳар куни минг гуноҳ қилиб, энг улуг юрт қозиси ҳузурида бўлганида ҳам, қози уни жавобгар қилмасди. Унда ўғрилиқ аломати ҳам йўқ. Шу вайдан унинг оёқларига кишан солишга боис йўқ!» Темирчи яҳудийдан Зайнулмавосифга кишан солмаслигини сўрайверибди.

Зайнулмавосиф темирчининг яҳудийдан илтимос қилаётганини эшитиб, эрига: «Худо ҳаққи! Сендан илтимосим шуки, мени у бегона киши олдига чиқармасанг!» — деган экан, яҳудий: «Масрурнинг олдига чиққан эдингку?» — деб таъна қилибди. У эрига лом-мим, деб жавоб қайтармабди.

Яҳудий темирчининг илтимосини рад этолмай, хотинининг оёғига кичкина, канизакларга оғир кишан солдирибди. Зайнулмавосифнинг бадани дағал нарсани кўтаролмайдиган даражада юмшоқ экан. Унинг ўзи ҳам, канизаклари ҳам кеча-кундуз юнг кийим кийиб юриб баданлари нпҳоятда озибди, ранглари заъфарон бўлибди.

Темирчига келсак, унинг қалбида Зайнулмавосифга нисбатан зўр муҳаббат пайдо бўлиб, ҳасрат ва надоматларга қолибди, ўз уйига етиб боргач, оҳ уриб, мана шу байтларни ўқибди.

Қўлнинг шол бўлсин, эй баттол темирчи,
Сапамлар пойига урдинг кишан сен.
Назокат подишоҳин қўл-оёгин —
Кишанлаб, қалбига сапчинг тикан сен.
Адолатли эсанг, олдинг узукни —
Алиштирмас эдинг занжир билан сен.
Бўлур шайдо чиройин қози кўрса,
Қилур шафқат, бу ишни айла фан сен.

Темирчи шу байтларни ўқийётган чоғда унинг олдида қозилар қозиси ўтиб қолибди. У темирчининг бундай аҳволга тушганидан ажабланиб, уни чақиртирибди. Темирчи қозининг қаршисига чиққан экан, у: «Ҳой темирчи! Кимни соғиниб эслаяпсан, қалбинг кимнинг севгиси билан машғул бўлиб қолди?» — деб сўрабди. Темирчи қозининг ҳурматини бажо келтириб, унинг қўлини ўпибди. «Хўжамиз, қозининг давлатини худо бардавом этиб, умрини боқи қилсин! Фалон-фалон сифатли канизакка ишқим тушди», — деб Зайнулмавосифнинг ҳусну жамолини, зийрак ва ақли расолигини, унинг гўзал рухсори, нозик бели, момикдай қўли ва ҳоказоларни тавсиф қилаверибди. Кейин

униг хўрликда, бандиликда, кишанда, озиқ-овқатсиз ётганини гапириб берибди. Шунда қозининг ақли шошиб: «Хой темирчи! Уни далолат қилиб менга олиб кел! Яхудийдан ҳақини олиб бераман. У капизакнинг ҳимояси сенинг устингга юкланибди. Агар уни ҳузуримга олиб келмасанг, маҳшар куни худо сенга жазо беради»,— дебди. Темирчи: «Жоним билан, бош устига»,— деган жавобни берибди.

Темирчи ўша заҳотиёқ Зайнулмавосиф яшаб турган уйга борса, уй қулф эмиш. Унинг қулоғига юракнинг энг чуқур еридан чиқаётган майин овоз эшитилибди. Чунки Зайнулмавосиф шу вақтда мана шу тизмани ўқиётган экан:

Ёр ила ҳар дардни тортмоққа мадорим бор эди,
Ёр ила ишқ соғарим тўлган, кўзим хуммор эди.
Кеча-кундуз шод эдик, ташвиш йўқ эрди дилда ҳеч,
Ёр ила бу заъфарон юз қип-қизил рухсор эди.
Чалғу, май, ишқ бирла шодон ўтти кечу қушларим
Биз кулардик ул замонлар йиғлаган ағёр эди.
Қаҳр этиб тақдир айирди ёри жонимдин мени,
Кетди роҳат лаззатим ким унда бахтим ёр эди.
Айрилиқ даштида кездирди фалак охир мени,
Бир замонлар узганим гул, кезганим гулзор эди.

Темирчи бу тизмани эшитгач, кўз ёши ёмғирдек оқибди, сўнг эшикни тақиллатган экан, капизаклар: «Эшикдаги ким?»— деб сўрашибди. У: «Мен, темирчиман»,— дебди-да, қозининг фикрини баён қилиб, унинг капизакларини ўз ҳузурига чақираётганини, уларнинг ўз ҳуқуқларини тиклаш борасида даъвогар бўлишлари кераклигини айтибди. Қозининг яхудийдан уларга бирмунча ҳақ ундириб бермоқчи бўлганини билдирибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— темирчи қозининг капизакларини ўз ҳузурига чақираётганини, уларнинг даъвогар бўлишлари кераклигини айтибди. Қозининг яхудийдан қасос олиб, уларга ҳақ ундириб бермоқчи бўлганини билдирибди. Шунда Зайнулмавосиф темирчидан: «Қози ҳузурига қандай борамиз? Эшик қулф,

оёқларимиз кишанланган, калитлар яҳудийда-ку!»— деб сўраган экан, у: «Мен қулфларга калид ясаб, эшикни очаман, оёқларингиздаги кишанларингизни ечаман»,— дебди. Зайнулмавосиф: «Қозининг уйини бизга ким кўрсатади?»— деб сўраса, темирчи: «Мен сизларга тушунтираман»,— деб жавоб берибди. Банди маъшуқа: «Олтигургурт ҳиди биҳсиб турган нават кийимда бўлсак, қози ҳузурига қандай борамиз?»— деб қайта сўраган экан, темирчи: «Сизлар шундай аҳволда бўлгач, қози кийимларингизни айб қилмайд, бемалол бораверинглар»,— дебди.

Темирчи вақтни ғанимат билиб, ўша вақт, ўша соатнинг ўзидавоқ, қулфларга калит ясаб, эшикни очибди, кишанларни ечибди, қизларнинг оёқларидаги занжирни олиб ташлаб, уларни қозининг уйига йўллабди.

Зайнулмавосифнинг қанизаги Ҳубуб сайидасининг устидаги нават кийимларни ечиб, уни ҳаммомга туширибди; ювинтириб ипакли кийимлар кийгизган экан, унинг ранги анчайин ўзига келибди. Уларнинг толеи ёр бўлишини қарангки, яҳудий савдогарлардан бириникида тўйда экан.

Зайнулмавосиф энг яхши зийнат асбобларини тақиб, қозининг уйига борибди. Қози уни кўргач, ўрнидан туриб қарши олибди. У қозига ширин гап, ёқимли талаффузлар билан салом бериб, шу орада кўз қараш ўқлари билан қозини отибди, «Худо, қози почтамининг давлатларини бардавом эттириб, мансабларини улуг қилсин!»— дебди-да, кейин унга темирчи ҳикоясини, унинг буларга яхшиликларини, яҳудийнинг ақлларни ҳайратда қолдирадиган даражада азоб берганини, унинг қийноқлари туфайли ҳалок бўлишга яқинлашганларини, қутулишнинг иложи-қори бўлмаётганини гапириб берибди. «Ҳой қанизак! Исмнинг нима?»— деб сўрабди шунда қози. «Менинг исмим Зайнулмавосиф, мана бу қанизагимнинг исми Ҳубуб»,— деб жавоб берибди у. Қози: «Исминг ҳуснинга монанд, талаффузи маъносига мос экан»,— дебди. Аёл пайтдан фойдаланиб бир табассум қилибди-ю, юзини бекитиб олибди. Яна қози: «Эй Зайнулмавосиф, эринг борми?»— деб сўраган экан. У: «Эрим йўқ»,— деб жавоб берибди. Шу тариқа улар ўртасида савол-жавоб бўлибди.

«Қайси диндансан?»

«Исломи дини, ҳалойиқ сарасининг миллатиданман».

«Исломи динида эканингни шарият билан қасамёд қилиб исботла!»

Шунда Зайнулмавосиф қасамёд қилиб шаҳодат калимасини келтирибди. Шунда қози уни яна саволга тутибди: «Ёшлик йилларинг бу яҳудий билан қай тариқа ўт-

ди?» «Эй қози, худо давлатингни зиёда қилиб, умрингни хурсандлик билан давом эттирсин,— дебди Зайнулмаво-сиф,— орзуларингга етгин, амалинг улуғ бўлсин! Отам менга ўн беш миң динор қолдириб вафот этди. Раҳматлик шу динорларни яҳудийга топшириб, шу пулларни ишла-тасан, топилган фойда оилам билан сенинг ўртаңда бўла-ди, сармоя эса шартвий ҳужжат билан сенда сақланади, деган эди. Отам ўлгач, яҳудий онамдан мени ўзига хотин-ликка сўради. Отам: «Қизимни ўз динидан чиқариб, яҳу-дийга бераманми? Худо ҳаққи, сенинг бу гапингдан дав-лат арбобларини хабардор қиламан»,— деди. Шунда яҳу-дий онамнинг гапидан қўрқиб, пулларни олди-да, Адам шаҳрига қочди. Биз унинг шу шаҳарда эканини эшитиб, кидириб келдик. Яҳудийни шу шаҳарда учратсак, у турли моллар билан савдо қилаётган экан. Кетма-кет мол олиб, мол сотаётган экан. У бизга кўп нарсалар, молу мулк, давлат, пул ваъда қилиб, алдаб, ахири банд этиб, кишан-га солди, ҳисобсиз азоблар берди. Биз мусофирмиз. Авва-ло, худойи таоло, қалаверса, улуғ қозидан бўлак меҳри-бонимиз йўқ».

Қози бу ҳикояни эшитгач, Зайнулмаво-сифнинг каниза-ги Хубубдан: «Бу сайиданми, сизлар ростдан ҳам мусо-фирмисизлар, унинг эри йўқми?»— деб сўраган экан. Ху-буб: «Ҳа, шундай»,— деб жавоб берибди. Қози: «Мени бунга уйлантириб қўй! Анави итни қилмишига яраша жазолаб ундан қасосингизни олиб бермасам менга қул озод этиш, рўза тутиш, ҳаж қилиш ва садақа бериш лозим бўлсин!»— дебди. Шунда Хубуб: «Хўп бўлади, бош усти-га»,— деб жавоб берган экан, қози: «Боринглар, кўплинг-гиз тинч, хотирингиз жам бўлсин! Худо хоҳласа, эртага у гайридинга одам юбориб, ҳақингизни олиб бераман. Унга берган азобларимни кўриб ҳайрон қоласиз!»— дебди. Ху-буб қозининг ҳақиға дуо қилиб, унинг ҳузуридан чиқиб-ди. Уни ғаму ғуссага, муштоқликка солиб кетибди.

Хубуб билан сайидаси унинг ҳузуридан чиққанлари-дап кейин иккинчи қозининг уйини сўрашибди. Одамлар икковини бошқа бир қозининг уйига йўллабдилар. Икко-ви унинг уйига бориб, яҳудий билан ораларида бўлиб ўт-ган воқеа-ҳодисалардан уни ҳам хабардор қилишибди. Учинчи ва тўртинчи қозиларга ҳам учраб худди шу таҳ-латда иш тутибдилар.

Зайнулмаво-сиф қиссаси тўрт қозига аён бўлибди. Қо-зиларнинг ҳаммаси ҳам бирдек уни хотинликка сўрайве-рибди, у эса: «Хўп» деган жавобни бераверибди. Қозилар бир-бирларининг сиридан беҳабар эканлар. Уларнинг ҳар

бири Зайнулмавосифнинг васлига эришмоқни орзу қила-
верибди. Яҳудий эса бу ишларнинг ҳеч бирини билмай,
тўйхонада айшу фароғат билан овора бўлибди. Тонг отгач,
Зайнулмавосифнинг капизаги сайидасига энг қимматбаҳо
кийимлар кийдириб, тўрт қози ҳузурига — ҳукм мажлиси-
га олиб кирибди. Қозилар ҳозир бўлганларидан кейин
Зайнулмавосиф чимматини кўтариб, юзини очибди. Қози-
ларга қуюқ таъзим қилиб, улар билан сўрашибди. Қози-
лар ҳам унинг саломига алик олиб, хушвақтлик билди-
рибдилар. Ҳамма қози бирданига шошиб қолибди. Бир
хат битаётган экан, қўлидан давати тушиб кетибди; бири
гапираётган экан, тили гўлдираб қолибди; бири ҳисоб қи-
лаётган экан, ҳисобдан янглишиб кетибди. Қозиларнинг
ҳаммалари баравар: «Эй хулқи хуш, гўзал жамол эгаси!
Кўнглинг тўқ, хотиринг жам бўлсин! Ҳақингни олиб бе-
ришимиз ва муродингга етказишимиз аниқ», — дейишиб-
ди. Зайнулмавосиф, қозиларни дуо қилибди-да, улар би-
лан хайр-маъзур қилиб чиқиб кетибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя ай-
тишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Қо-
зилар баравар: «Эй хулқи хуш, гўзал жамол эгаси! Кўн-
глинг тўқ бўлсин! Мақсадинг амалга ошиб муродингга ета-
сан», — дейишибди. Зайнулмавосиф қозиларни дуо қилиб-
ди-да, улар билан хайр-маъзур қилиб чиқиб кетибди.

Яҳудий тўйхонада бу ишлардан беҳабар гафлатда қо-
либди. Зайнулмавосиф эса дамни ганимат билиб, ҳоким ва
қаламкашлардан бу муттаҳам гайридиндан қутулишда
ёрдам беришларини сўраб, уларни яҳудийга қарши қўз-
гайверибди. Улар ҳузурида хўрланганини баён қилиб, шу
байтларни ўқибди:

Еш тўкингиз, кўзларим, намдан чиринг,
Еш билан кўксим ўтиинг ўчиринг.
Шоҳи дебодинг кийим ҳуснимга мос,
Энди мепга бўлди жуи қоп ҳам либос.
Билса Масрурим не ҳолга тушганим,
Бунча хор этмас эди бизни ганим.
Эрди кўйлак бирла райҳон бир тараф,
Энди бўлди ҳаммаси сассиқ алаф.
Бул Ҳубуб бўлди аспру нотавоц,

Тагридин қўрқмас кишиларга бу он,
Мен яҳудий динидан тортдим бошим,
Илтижода тонг-сахар тўқдим ёшим.
Бир мусулмон бандасин кечсин худо,
Ҳам Муҳаммадга қилурман илтижо.
Чипқмасин Масрур, эсингдав ишқимиз,
Онтимизга содиқ ўлсак иккимиз,
Охири бўлгай висол бизга насиб,
Ҳеч гумоним йўқ бу ҳақда, эй ғариб.
Мен сени севдим, динимдап айшидим,
Севгани сир сақладим, махфий дедим.
Ер эсанг йўл ол, шу он бизлар тамон,
Ошиқ эрсанг йўлда тўхталма бир он.

Кейин у яҳудийнинг барча қилган ишларини ўз ичига олган бир хат битиб, унга шу шеърни ҳам ёзибди-да, хатни канизаги Хубубга берибди. «Бу мактубни Масрурга етказиб бергунингча чўнтагингда сақла!»— деб уқтирибди унга.

Улар иккови шу алфозда сўзлашиб туришар экан, яҳудий келиб қолибди. Зайнуллавосиф билан Хубубни хурсанд қўриб: «Нима гап? Икковининг хушнуд кўраётиман, меҳрибонингиз Масрурдан мактуб келдими?»— деб сўрабди. Шунда Зайнуллавосиф: «Сенга қарши курашиш учун худодан бўлак ёрдамчимиз йўқ. Яқин кун, яқин соатда сенинг жабрингдан қутуламиз. Агар сен бизни ўз ватанимизга яхшиликча қайтармасанг, эртага шаҳар ҳокими билан қозиси ҳузурида жавоб берасан, биз даъвогар бўламиз»,— дебди. Яҳудийнинг ғазаби қўзғалиб: «Оёқларингиздаги кишанларни ким ечди? Энди ҳар бири ўн ратл вазили кишан ишлатиб, сизларни шаҳар атрофидан айлантиришим керак экан»,— дебди. Канизак Хубуб ҳам бўш келмай: «Бизни ватанимиздан жудо қилиб, кўнглингга туккан барча ёмон ниятларинг, худо хоҳласа ўзингга уради, эртага сен билан бирга шаҳар ҳокими ҳузурида бўламиз»,— дебди. Шундай қилиб, улар тонг отгунча бир-бирларига гап бермай обдан олишиб чиқибдилар.

Тонг отгач, яҳудий туриб канизлар учун кишанлар ишлатгани темирчи ҳузурига кетибди. Бу вақтдан фойдаланиб Зайнуллавосиф билан канизаклари маҳкамага кириб борибдилар, қозиларни кўргач, уларга қуюқ таъзим қилиб, одоб билап салом берибдилар. Барча қозилар ҳам канизларнинг саломига алик олиб, уларга яхши ният тилабдилар. Шу чоқ қозилар қозиси ўз теварагидегиларга: «Бу канизак оппоқ, позик ва гўзал экан, уни кўрган ҳар

бир кишининг дилида беихтиёр севги ўти пайдо бўлади ва унинг ҳусну жамоли олдида бош эгади»,— дебди. Кейин у Зайнулмавосиф билан бирга унинг уйига тўртта олам юбориб, уларга: «Бу каниз даъвогар бўлаётган яхудийни қийноқ-қистов билан олиб келинглар!»— деб буйруқ берибди. Зайнулмавосиф қиссаси ҳозирча шу. Энди яхудий авҳолига келсак, у канизлар учун кишанлар ишлатиб, уйига борибдию уларни топмай, дунёнинг ишларига ҳайрон бўлибди. Шу орада қозининг одамлари келиб қолиб, яхудийга ёпиша кетибдилар. Уни роса калтаклаб, уриб, судраб маҳкамага олиб келибдилар. Қози уни кўргач, бақириб: «Хой худонинг душмани! Қўнглингга келган ҳар қандай ишни қилаверасанми? Бу капизакларни ўз ватанларидан жудо этибсан, уларнинг пулларини ўғирлаб, ўзларини яхудий динига киритиш мартабасига етишибсан. Бу катта гуноҳ эмасми?»— дебди. Шунда яхудий: «Эй хўжам! Мана бу менинг хотиним»,— дебди. Қози яхудийдан бу гапни эшитгач, жаҳлига чидолмай, мажлисда ҳозир бўлганларга бор овози билан бақириб: «Бу итни ерга йиқитиб, кавушларингиз билан тепинг, уриб азоб беринг! Унинг гуноҳи кечирилмайди»,— дебди. Улар дарҳол яхудийнинг қимматбаҳо кийимларини ечтириб, намат кийим кийгизибдилар, уни ерга йиқитиб соқолларини юлибдилар. Кавушлари билан тепиб, ўлгудек азоб берибдилар. Ахири уни эшакка тескари миндирибдилар-да, қўлига эшакнинг думини тутқазиб, шаҳар айлантирибдилар. Ҳатто бу аҳволни бошқа шаҳар ва вилоятларга ҳам овоза қилибдилар. Уни ҳаддан зиёд хўрлаб, тавбасига таянтириб, қозилар ҳузурига олиб келибдилар.

Тўрт қози келишиб унинг икки оёғи, якки қўлини кесиб, ундан кейин дорга осишга ҳукм чиқаришибди. Яхудий бу ҳукмга ҳайрон бўлиб, ақл-ҳушини йўқотибди: «Эй ҳурматли қозилар! Мендан нима истайсиз?»— деб сўраган экан, қозилар унга: «Бу хотин менинг хотиним эмас, жамийи сармоям унга тегишли, мен бунга жабр қилиб ватанидан жудо қилдим, деб айт!»— дебдилар. Яхудий қозилар айтган гапларни такрорлаб, айбига иқрор бўлибди. Қозилар унинг иқрор бўлганига ҳужжат ёзирибдилар-да, ундан пулларни олиб, Зайнулмавосифга топширибдилар. Унинг номига ҳужжат ҳам битиб берибдилар. Зайнулмавосиф очилиб-сочилиб қозихонадан чиқиб кетар экан, унинг ҳусну жамолини кўрган ҳар бир кимсанинг ақли ҳайрон қолибди. Қозиларнинг ҳар қайсиен ўз ҳолича: «Зайнулмавосиф иши тўғрисида албатта менга келар»,— деб гумон қилиб қолибди.

Зайнулмавосиф тўғри уйга борибди-да, барча керакли парсаларини тайёрлаб, кеч киришини кутибди; кеч киргач, ўзи енгил, қимматбаҳо парсаларини бир ерга жамлаб, капшаклари билан кеча қоронғисида йўлга тушибди. Бу юришда бетўхтов уч кеча ва уч кундуз йўл босибди. Зайнулмавосиф қиссаси ҳозирча шу. Энди қозиларга келсак, улар Зайнулмавосиф кетгандан кейин унинг эри — яҳудийни ҳибсга олибдилар.

Қисса шу ерга етганда товғ отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй асодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод. — Қозилар Зайнулмавосиф кетгандан кейин унинг эри — яҳудийни ҳибсга олибдилар.

Орадан бир кун ўтиб, эртасига эрта биландапоқ қози ва гувоҳлар Зайнулмавосифнинг келишини кутибдилар. Ҳадеганда ундан дарак бўлмабди. Ниҳоят, Зайнулмавосиф дастлаб мурожаат қилган қози. «Мен бугун шаҳар атрофини томоша қиламан, битказишим лозим бўлган юмушларим бор», — дебди-да, ҳачирига миниб, хизматкорини ҳам олибди. Шаҳар кўчаларини бошдан-оёқ айланиб, Зайнулмавосифни суриштирибди. Лекин ундан ҳеч дарак топмабди. Улар шу алфозда юришса, бошқа қозилар ҳам шаҳарда дайдиб юришган эмиш. Уларнинг ҳар қайсиси ўзича: «Зайнулмавосиф мenden бошқа қози билан ваъдалашмаган» деб гумон қилишган экан. Ҳаммадан аввал шаҳар айлангани чиққан қози бошқа қозилардан ҳачирга миниб шаҳар кўчаларини айланиб юришларининг сабабини сўраса, улар ўз аҳволларини унга айтибдилар. Шунда билса, бошқа қозилар ҳам шу кўйга тушибди, ҳаммаларининг ҳам фикру зикрлари Зайнулмавосиф экан. Кейин ҳаммалари бир бўлиб Зайнулмавосифни суриштиришга тушибдилар, лекин ундан дому дарак топмабдилар. Ҳаммаларининг ҳам товлари қочиб, уй-уйларига қайтиб кетибдилар. Зўр-базўр уйларига етиб боргач, оғир касаллардек ўринга ётибдилар.

Қозилар қозиси темирчини эслаб, унга одам юборибди. Темирчи хузурига келгач, қози унга: «Ҳой темирчи! Бизга йўллаган капизагинг тўғрисида бирон хабар эшиттингми? Борди-ю, ундан хабардор қилмасанг сени дарра билан уришга буюраман» — дебди. Темирчи қозининг гапини эшитгач, шу байтларни ўқибди:

Ҳақиқат кўпглимиз овлаган барпо,
Барча гўзаллик унда муҳайё.
Мушкин аулф оҳу кўз, юзи бир қуёш,
Қомати новда-ю, юриши дарё.

«Эй хўжам!— дебди темирчи қозига куйиб-пишиб.— Худо ҳаққи, ҳузурингдан чиқиб кетганидан кейин унга кўзим тушмади, эсу ҳушим у билан банд, кеча-кундуз ганим ҳам, машғулотим ҳам ўша гўзал бўлиб қолди. Унинг уйига бориб эдим, на ўзи ва на ундан хабар берувчи бир киши йўқ. Гўё у сув тагига чўккан ёки осмонга учиб чиққандек ғойиб бўлиб кетди»,— дебди. Қози темирчининг ганини аширтгач, бир қичқирбди-ю, шу қичқириқ билан жопи ҳам чиқа ёзбди. «Худо ҳаққи! Уш кўринишга эҳтиёжим йўқ»,— дебди у. Темирчи ҳайратда қолиб, чиқиб кетибди. Қози эса қайта ўрнига ётиб олибди. У Зайнулмавосиф ишқида оғир касалга мубтало бўлибди. Гувоҳлар ва қолган қозилар ҳам бундан кам бўлишмабди. Кўп ўтмай табиблар келиб уларнинг ҳолидан хабар олиб туришибди. Улар бўлса табибга эҳтиёж тушадиган касалларни йўқлигини айтишибди. Қушларнинг бирида иззат-обрўли одамлар бедаво дардга дастлаб йўлиққан қози ҳузурига кириб, ундан ҳол-аҳвол сўрасалар, дилидагиларни очик айтиб шу байтларни ўқибди:

Дўстларим, қилманг маломат, дилда дардим ортадир,
Қозилик қилмоқ педур, энди ўш ғам тортадир.
Татла қилганлар мени энди афв этсин бу кун,
Сўкмасинлар, ишқида ўлгач сўкишга йўқ ўрип.
Қози эрдим, тақдирим, бахтим энди равшан мени,
Ишқ ўқи тегди юракка, йўқ табибу, йўқ даво,
Ўқ отиб мужгонидин, қилди бу дардга муфтало,
Икки латъли лаб ичинда оқ тузилган дурри бор,
Йўқ анингдеклар жаҳонда ё бунинг бир сири бор.
Бир нигоҳ ташлаб, юзин кўрмоқни қилдим орзу,
Қоп-қаро тунда тўлиб ой ҳуснини кўрсатди у.
Бошидин токи тавоп ҳусну латофат копидир,
Ақлим олган у парининг жилвайн раҳшонидир.
Кўзларим бундай чиройни кўрмаганидир ҳеч қачон,
На арабда, на ажамда бор бунингдек нуқтадон.
Менга сўз берган гўзал, «оптим,— деб эрди чин эрур»,
Ваъдасин олгач кўнгилга ёғди нур, дилга сурур.
Мансабу обрў ва шону шавкатим даркор эмас,
Сўрмангиз ҳолим, вафоси бўлмаган ёр-ёр эмас.

Қози шеър ўқиб бўлгач, дод солиб йиғлабди. Кейин у ниҳоятда қаттиқ қичқириб, руҳи баданидан ажрабди. Бу ҳодисадан воқиф бўлган шаҳардаги одамлар қозини ювиб кафанлабдилар, жапоза ўқиб, дафн қилибдилар. Унинг қабрига шу байтларни битиб қўйибдилар:

Бутун ишқ аҳлининг юрак сирлари
Кирганди бунинг қалбу қонига.
Севгили ёрининг вафосизлиги
Дард бўлиб кирди ширип жошига.
Қози эди кўп йил, қалами қилич
Бўларди одамнинг ҳар ёмошига.
Букум севги унга ҳукм чиқорди,
Бўйин сушиб кирди, ишқ маконига.

Уларнинг бу қозига раҳмлари келиб, иккинчи қозидан хабар олгани борибдилар. Улар билан бирга бир табиб ҳам бор экан. Бу қозининг ҳеч қаери оғримас, шу сабабли табибга ахтиёжи йўқ экан. Шунда боргаплар ундан ҳола-аҳвол сўраб, бетоблик бопсини сўрасалар, у бундай ҳолга тушиш сабабини гапириб берибди. Улар қозини маломат қилиб, шу ҳолатида уни қойибдилар. Қози уларга шу байтлар билан жавоб берибди:

Маломат айламанг, менда гуноҳ йўқ,
Қоши ўқ-ёйинин ўқ ебди бу дил.
Худонинг қуплари кўндир, бирида —
Ҳубуб келди, ишим кўп бўлди мушкул.
Унинг ёнида бор эрди гўзал қиз,
Юзи ой эрди, равшан бўлди манзил.
Арзу дод этди, қилиб ҳусн ошкор
Кўзи ёш тўқди, кўнгли эрди чил-чил.
Сўзини тинглаб юзига боқдим у —
Табассум бирла этди бизни бисмил.
Олиб жонимни, ғойиб бўлди ул қиз,
Тапан бунда қолиб, жон бўлди табдил.
Шудир шум саргузашти, раҳм этингиз,
Надимим қози бўлсин истаганим бил.

Шеърни ўқиб бўлиши биланоқ бир қичқириб руҳи баданидан ажралибди. Шаҳарликлар қозига раҳм қилиб уни расм-русмга кўра дафн қилибдилар.

Учинчи қозини кўргани борсалар, у ҳам иккинчи қозига ўхшаб бош кўтаролмай бетоблик тўшагида ётганмиш. Тўртинчи қозини ҳам кўргани борибдилар. Шун-

дай қилиб, қозиларнинг ҳаммаси Зайнулмавосифнинг муҳаббати йўлида бедаво дардга мубтало бўлиб, оламдан ўтибдилар. Зайнулмавосифни кўрган ҳар бир кимса унинг висолига етиш орзуси билан ўлибди, ўлмаган ишқ алаңгасида куйибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Шундай қилиб, қозиларнинг ҳаммаси Зайнулмавосифнинг муҳаббати йўлида бедаво дардга мубтало бўлиб, оламдан ўтибди. Бу аёлни кўрган ҳар бир кимса унинг висолига етиш орзусида ўлибди, ўлмаган ишқ алаңгасида куйибди. (Худо ҳаммаларини раҳмат қилсин!) Уларнинг қиссаси ҳозирча шу.

Энди Зайнулмавосифга келсак, у капизақлари билан бир неча кун йўл юриб, аллақанча масофани босиб ўтибди. Иттифоқо, йўлда бир ибодатхонадан ўтибдилар. У ибодатхонада Донис исмли бир обид бўлиб, унинг ҳузурда қирқта зоҳид ҳам бор экан. Донис Зайнулмавосифни кўргач, уларнинг олдига келиб: «Азиз меҳмонимиз бўлинглар. Биз билан ўн кун туриб дам олинглар-да, кейин йўл юринглар!»— деб меҳрибонлик изҳор қилибди. Зайнулмавосиф унинг гапини қайтармай, канизақлари билан ўша ибодатхонага меҳмон бўлиб қўнибди.

Унинг ҳусну жамоли Донисни танг қолдириб эътиқоди бузилибди; унга ортиқ даражада мафтун бўлибди. Зайнулмавосифни ўзига йўлдош қилиш мақсадида бирин-кетин одам юбораверибди. Борган одамларнинг ҳар қайсиси гўзал аёл севгиси билан маст-аласт бўлиб, уни ўзларига сўрайверибдилар. Зайнулмавосиф эса уларга узр айтиб, жўнатаверибди. Донис одам юборишни қўймабди. Ниҳоят у бирин-кетин зоҳидларини юбора бошлабди. Борган ҳар бир зоҳид уни кўриб шайдо бўлиб қолармиш-да, меҳрибонлик кўрсатиб уни ўзига сўрармиш. Қирқта зоҳиддан биронтаси ҳам қизга Донис юборганини айтмабди. Зайнулмавосиф эса зоҳидлар талабини қабул этмай, уларнинг ҳаммасини ҳам қўпол муомала билан жўнатибди.

Дониснинг сабри тугаб, шайдолиги ошгач, ўзинча: «Баданимни ўз тирногим қашлайди, мақсадим йўлида ҳеч ким ўз қадамларимдек тезкорлик билан югурмайди»,— деган гапларни эслабди. Шу хаёл билан Дониснинг ўзи турар

тансиқ бир таом пиширибди-да, овқатни олиб бориб Зайнулмавосифнинг олдига қўйибди. Ўша куни Зайнулмавосифнинг Донис ибодатхонасида меҳмон бўлиб қўнганига тўққиз кун бўлган экан. Донис унинг олдига овқатни қўйиб: «Бисмиллоҳ деб марҳамат қил эй гўзал! Овқатнинг яхшиси — олдинда ҳозир бўлгани»,— дебди. Шунда Зайнулмавосиф ҳам, капизаклари ҳам: «Бисмиллоҳирраҳмонирраҳим»— деб овқатни ея бошлашибди. Қоринлари тўйиб, қайгулари кетгач, Донис Зайнулмавосифга: «Эй ҳурматли! Сенга атаган гапларимни назм билан айтсам»,— дебди. Аёл ризолик билдирган экан, Донис мана шу га-вални ўқибди:

Назм ҳам насрим айтар сепга таҳсин,
Вигоҳинг қилди кўнглим пора-пора.
Нечук ташлаб кетарсан ҳаста дилни,
Сенинг ишқингда тун-кунлар овора.
Мени девога айлаб, ташлама, ёр,
Унутди черковин ҳам дил, на чора.
Ризо бўлдинг вигоро, қон тўкишга,
Бу ишқ ўлдирғусидир бора-бора.

Зайнулмавосиф Дониснинг ғазалини эшитгач, унга шу тўртлик билан жавоб берибди:

Эй менинг васлимга бўлган интизор,
Менга саволларинг айлама наҳор.
Абадий эмас-ку қийнама жонинг,
Бахилга яқиндир ким эҳтиёткор.

Донис ундан бу гапларни эшитиб, хаёли парипшон бўлибди. Чуқур фикрга чўмган ҳолатда ибодатхонасига қайтибди. У нима қиларини билмай гаранг бўлибди. Ўша кеча кўзига уйқу келмай туни билан тўлғаниб чиқибди. Донис қиссаси ҳозирча шу. Энди Зайнулмавосифга келсак, у шу кеча ўз канизларига: «Туринглар! Тезроқ жўпайлик. Қирқта эркак зоҳидларга кучимиз етмайди, уларнинг ҳар қайсиси мени ўзига сўраяпти»,— деган экан. Капизлари: «Хўн бўлади, бош устига»,— дебдилар. Ҳаммалари уловларига миниб, кечаси ибодатхонадан чиқиб кетибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Ғай саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Зайнулмавосиф билан канизаклари уловларига миниб, кечаси ибодатхонадан чиқиб кетибдилар. Шу кетишда бетўхтов йўл босиб ўша томонга кетаётган бир карвонга дуч келибдилар-да, уларга қўшилиб кўнгиллари ором олибди. Бу карвон Зайнулмавосиф турган Адан шаҳридан келаётган экан. Карвондагилар Зайнулмавосиф тўғрисида гапиришиб, қозилар ва ғувоҳларнинг унинг ишқида вафот топганлари, шаҳар аҳолисининг улардан бошқа қози ва ғувоҳ тайин қялганлари, Зайнулмавосифнинг эрини ҳибсдан озод этганларини сўзлашибдилар. Зайнулмавосиф бу гапларни эшитгач, канизи Хубубдан: «Бу гапларни эшитяпсанми?»— деб сўрабди. Шунда канизи: «Хотинлардан юз ўгиришни ибодат деб эътиқод қилувчи зоҳидларки ишқида мафтун бўлибдиларми, «ислом динида зоҳидлик йўқ» деб эътиқод қилувчи қозиларнинг ҳоли пима кечарди? Сирри асроримиз ошкора бўлмасдан илгарироқ ватанимизга етиб олиш ҳаракатида бўлайлик»,— дебди. Улар шу маслаҳат билан йўл юришни жадаллаштирибдилар. Зайнулмавосиф ва канизаклари қиссаси ҳозирча шу.

Энди зоҳидларга келсак, улар тонг отгач, Зайнулмавосифдан ҳол-аҳвол сўрагани у яшаб турган ерга келибдилар. Қарасалар, у ер бўм-бўш, ҳувиллаб ётганмиш. Шунда уларнинг диллари ўйнаб, бетоқат бўлибдилар. Шу чоқ биринчи зоҳид кийимларини йиртиб, ушбу ғазални ўқий бошлабди:

Дўстларим, огоҳ бўлинг дил, арзу-ҳолимдан мени.
Тез кун ўлғайса жудо ҳусну жамолимдан мени.
Қийналур жону кўнгил, ул лайливашнинг ишқида,
Ётди кўп жабру ситам, сўрманг заволимдан мени.
Киригинг тирига жоним нишона айлабон,
Ўлдириб кетмиш, кўринг, қўрқмай уволимдан мени.
Оҳу афғоним жаҳонни тутса, дўстлар, не ажаб,
Ҳеч ким олмайди ҳабар гўр ичра ҳолимдан мени.

Иккинчи зоҳид мана бу ғазални ўқибди:

Жоним олган золимим, кўнглингни юмшатгил бу дам,
Раҳм этиб қайта гадо юртига юзлангир қадам.
Кетди ул, ул гулузорам бирла кетди роҳатим,
Сўзлари лекин қулогимда жаранлар дам-бадам.
Ул узоқ кетди кўзимдин, манзили ҳам кўп йироқ,

Орау кўрмоқ эди, майчи тушимда бўлса ҳам.
Кетди-ю тинч кетмади, кўрсагди менга зулм кўп,
Жон кетиб, тан қолди бундан ортиқ ўлгайму сизга.
Кўз ёшим селдик оқар ҳажрида, дўстлар, найлайша,
Бу фироқ даштида сарсон айлаб, ўлдирди санам.

Учинчи зоҳид шу ғазални ўқибди:

Суратингизни чизар қўл, кўз, дилу, жону қулоқ,
Қайга боқмай чеҳрамиз нурига тўлган ҳаммаёқ.
Эй санам, кўз мардумим, жону дилимдир сизга жой,
Барча аъвом кўз бўлиб, ул сизни айлайди сўроқ.
Сизни сўзларман мудом, сиздин ширин сўз йўқ менга,
Болда ҳам бундай ширинлик топмади дил ҳам дудоқ.
Қилдингиз тиш кавлагичдин нозик ўн чапдон мени,
Бошима солгач ғаму, кўз ёшу, ҳижрону фироқ.
Кўз ёшим шўри юзимда зоҳир айлаб кўп яро,
Ўрташиб ҳижрон аро, ҳар кеча тонгда инқироқ.

Ундан кейин тўртинчи зоҳид мана бу тўртликни ўқибди.

Кўп сўз айтолмайман, тилим лол ўлди,
Муҳаббат дардида дил беҳол ўлди.
Эй жойи осмонда бўлган тўлин ой,
Ишқим эл ичлида кўп мисол ўлди.

Бешинчи зоҳид шу байтларни ўқибди.

Севгилим юзи ойдир,
Жуда ҳуснга бойдир.
Туприги шароб, мойдир,
Кўксилари оқ, юмшоқ.
Сарв қомат туриши,
Дилга роҳат юриши,
Қошларин чизирини —
Нозанинларга сабоқ.
Ишқида куйди дилим,
Улушим бўлди ўлим,
Кўз ёшимдан минг тилим —
Бўлди иккала ёноқ.

Олтинчи зоҳид бу байтларни ўқибди:

Балқигандир чиройинг
Эй ошнқлар жаллоди.

Ҳижровишда ўлдирдинг,
Дарди диллар сайёди.
Ғамингдин арз этарман,
Гул юзинг дил муроди.
Ибодатим унутдим
Кўшгилда ҳусниг ёди.

Ундан кейин еттичи зоҳид мана шу байтларни ўқибди:

Жонганимни банди қилди кўз ёшим озод этиб,
Ҳирсимга ёр қўйди сабру дин мендан ёроқ,
Ҳажри талҳи босди кўнгли лаззатин барбод этиб,
Шарбати ишқин эмиб дил қовмайин, тушди фироқ,
Ишқ ҳақида сўзлама, йўқ сенга ҳеч бир эътибор,
Эй маломат қилгувчи, тийгил тилингни эртароқ!

Қолган обид ва зоҳидлар ҳам зор-зор йиғлаб, шетрлар ўқишибди. Уларнинг каттаси — Донос Зайнулмавосиф вислоига етолмай, ўртанибди. Ўзини қўярга жой тополмай, уввос солиб йиғлай берибди. Ниҳоят, у мана бу байтларни тарапнум билан ўқибди:

Ердин ажраб юракда қолмади сабру қарор,
Кетди орзую умидим, кетди қувват ҳам мадор.
Сорбон, қилма жадал. қўй, ҳайдама қарвонни тез,
Зора ёрим айласа қайтмоққа шул дам ихтиёр.
Фурқати шомиди уйқу кўзларимга бўлди ёғ,
Изтироб дўст бўлди дилга, шодлик унда қилди ор.
Жону тап бўлди заиф бу айрилиқнинг дастидан,
Бир худога нола айлаб, йиғлагайман зор-зор.

Обид ҳам, зоҳидлар ҳам Зайнулмавосифдан умид узибдилар-да, унинг тасвирини кўз ўнгларига келтириб шу билан лаззатланишга қарор берибдилар; ажаллари етиб, паймоналари тўлгунча шу ҳолатда бўлишга иттифоқ бўлибдилар. Зоҳидлар қиссаси шу.

Энди Зайнулмавосиф қиссасига келсак, у ўз севгилиси Масрурга етишсини иштиёқда йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, ахири ватанига етиб келибди, эшикларини очиб, қадрдон уйига кирибди. Дарҳол синглиси — Насимга одам чиқарган экан, у опасининг келганини эшитиб, севинчга тўлибди. Дарров эрон гиламлари ва қимматбаҳо кийимлар келтирибди. Гиламларни ёзиб, кийимларни опасига кийгизибди, эшиклар ва деразаларга дарпардалар ташлаб уй пичи-

да уд, пид, анбар ва ҳиди ўткир мушк тутатиб, уйни хуш-
бўй ислар билан тўлғазибди.

Зайнулмавосиф энг яхши кийимларини кийиб, энг гў-
зал зийнатларини тақибди. Бу ишларнинг ҳаммаси ҳам
битибли-ю, лекин Масрур Зайнулмавосифнинг келгани-
дан хабар топмабди.

Қисса шу ерга етганда топг отди, Шаҳризод ҳикоя ай-
тишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,—
Масрур Зайнулмавосифнинг келганидан хабр топмабди.
Шу кунларда у шўрлик таъриф ва тавсифини қилиб бўл-
майдиган даражада ғампок ва аламдийда экан.

Зайнулмавосиф дамини ростлаб олгач, у билан сафар-
га чиқмай, шу ерда қолган канизлари билан гаплашиб,
уларга ўз воқеасини аввалидан-охиригача айтиб берибди.
Кейин у Хубубга бир печа динор берибди-да, ўзи ва ка-
низлари учун таом олиб келишни буюрибди. Хубуб бориб
сайидасининг кўнгли тусайдиган овқат ва ичимлик олиб
келбди. Улар еб-ичиб бўлгач, Зайнулмавосиф Хубубга
Масрурдан хабар олиб келиш, унинг қаерда ва қай аҳвол-
да эканини билиб келишни буюрибди.

Масрур тушу кун беқарор бўлавериб, силласи қуриб-
ди. Унинг бетоқат ва оромсизлиги, ишқ ва савдойилиги
борган сари ортиб, шеърлар ўқиш билан ўзига тасалли бе-
риб юрибди. Зайнулмавосифнинг уйига бориб, деворларни
ўпиб йиғлайверибди. Иттифоқо, бир куни Зайнулмавосиф
билап видолашган жойга бориб қолиб мана бу ажойиб
шеърни ўқибди:

Мен сирим пинҳон этиб эрдим, бўлибдир ошкор,
Кўзларимдин уйқу кетмиш, дилда йўқ сабру қарор.
Кечаю кундуз ҳаёли бирла банд бўлди кўнгил,
Ергинам, бундай азоб, бундай ситам, айт, қайда бор?
Дўстларим тоғдек фалокат тушди бошимга бу дам,
Ишқим устоди адл бўлса этарди тору мор.
Кўзларимдан уйқуни ҳам ҳайдамасди кўп узоқ,
Эй маликам, раҳм этиб, бу қулга айланг эътибор.
Ишқ-муҳаббат йўлида бойликдан ажралган гадо
Эрди кўп олийнасаблардан, бўлибдир энди хор.
Таънадин қочдим қулоқни беркитиб, жон борица,
Бўлмаса шунча маломатларга тоқат қайда, ёр.

Жоним ичра сәқладим ёдинг билан номингив мен,
Ҳамда сенга аҳду паймоним дилимда пойдор.
Менга дерлар: «севгини қўй, севгилинг кетди бироқ»,
Мен дедим: кўзимда нур бор, тавда жон ишқида зор.
Мен қачон тупроққа кирсам, тивчагайсиз воладив,
Шунда ҳам ишқим у қиш гўримни айлади баҳор.

Сўнг у ўз хонаи шоҳонасига қайтиб, ҳисобсиз кўз ёши тўғибди. Шунда уйқу ғалаба қилиб кўзи илинибди. Туш кўрса, Зайнулмавосиф уйига келган эмиш. У уйқудан дод солиб уйғонибди. Орау ва умидлар гирдобиди Зайнулмавосифнинг уйига йўл солиб, шу ғазални ўқибди:

Нечук ёд этмайин, жононим ишқи —
Тавамда нам, томирда қоним ўлса.
Юракда тошкўмир чўғидив иссиқ,
Ҳароратга чидарми жоним ўлса.
Нигорим ҳажридир оҳимга бовс,
Етар то тонгла кун афғоним ўлса,
Қачон кўргайман орзу-мақсадимни,
Нисор өтгум ажиб давроним ўлса.

Ғазални ўқиб тугатай деб қолганда Зайнулмавосиф кўчасига қайрилибди. Бу кўчадан таралаётган хушбўй ҳид уни ҳаяжонга солиб, бетоқатлиги ортибди, юраги бир нимани сезгандай гуп-гуп уриб, ишқи аланга олибди. Шу вақтда у қандайдир юмуш билан кўчанинг нариги бошидан келаётган Ҳубубга кўзи тушиб қолибди. Уни кўргач, камоли севинганидан ўзини йўқотаёзбди. Ҳубуб ҳам уни кўриб қуюқ таъзим қилибди ва уни Зайнулмавосифнинг келганидан хабардор қилибди. У: «Сайидам сени чорлаяпти», деган экан, Масрур ниҳоятда севинибди.

Ҳубуб Масрурни олиб, Зайнулмавосиф ҳузурига кибди. Зайнулмавосиф Масрурни кўргач, унинг ҳурмати учун курсидан тушиб, севгилисини ўпибди. Икковлари бир-бирларини қучоқлашганча узоқ вақт туриб қолишибди. Ошиқ-маъшуқлар кўришиб, бир-бирларидан ҳолаҳсол сўрашгач, Зайнулмавосиф Ҳубубга бир шиша шакар шароби ва бир шиша лимон шароби келтиришни буюрибди. Қаниз унинг айтганларини бекаму кўст келтирибди. Кейин ҳаммалари об-ичиб, кунни хушвақтликда ўтказибдилар. Ҳар ким ўз саргузаштини аввалдан-охир ганириб берибди.

Ҳубуб Масрурга Зайнулмавосифнинг ислом динини қабул этганини айтган экан, йигит ҳам севиниб, дарҳол

шу динни қабул қилибди, канизлари ҳам уларнинг йўлидан бориб, ҳаммалари қилган гуноҳларига тавба қилибдилар. Тонг отгач, Зайнулмавосиф қози ва гувоҳлар чақирибди. Улар етиб келгач, ўзининг бева бўлиб идда муддати ўтганини, Масрурга турмушга чиқмоқчи бўлганини билдирибди. Қози ва гувоҳлар унинг никоҳ хатини битибдилар. Шу билан ҳаммалари лаззатли ҳаёт кечираверибдилар.

Энди унинг эри яҳудийга келсак, у зиндондан бўшатилгандан кейин хотинининг юртига қараб йўл солибди. Юра-юра Зайнулмавосиф турган шаҳарга уч куплик йўл қолганда бир жойга қўнибди. Бу хабар Зайнулмавосифнинг қулоғига етиб, у дарров канизи Хубубни чақирибди: «Яҳудийлар гўристонига бориб бир қабр қовлатгин-да, устига райҳонлар экиб, сув сеп!— деб уқтирибди унга,— агар яҳудий келиб сендан мени сўрагудек бўлса, «Сайидам сенга бўлган қаҳру ғазибига чидамай оламдан ўтди. Ўлганига йигирма кун бўлди» дегин. Борди-ю: «Зайнулмавосифнинг қабрини менга кўрсат-» деса, уни ўша қабрга олиб боргин-да, бир ҳийла қилиб уни тприклайин шу қабрга кўм!» Хубуб: «Хўп бўлади, бош устига»,— дебди. Кейин улар маслаҳат билан уйдаги нарсаларни йигиштириб омборхонага жойлабдилар. Зайнулмавосиф Масрурнинг уйига борибди. Масрур у билан айш-фароғатда бўлиб, кунлар ўтаверибди.

Кунларнинг бирида яҳудий етиб келиб эшикни қоққан экан, Хубуб: «Эшикдаги ким?»— дебди. Яҳудий: «Хўжанг»,— деб жавоб қилган экан, Хубуб чиқиб эшикни очибди. Яҳудий Хубубнинг юзидан кўз ёшлари оқаётганини кўриб: «Нега йиғлаяпсан, сайиданг қаёқда?»— деб сўрабди. «Сайидам, сенга бўлган қаҳру ғазабидан дунёдан кўз юмиб кетди»,— дебди Хубуб. Яҳудий бу гапни эшитгач, ҳайроқликда қолиб кўз ёши тўкибди. Бир пайт каниздан: «Хой, Хубуб! Унинг қабри қаерда?»— деб сўрабди. Шунда Хубуб уни гўристонга олиб борибди-да: «Қабри мана шу»,— деб ўзи қазиб қўйган қабрни кўрсатибди. Яҳудий фарёд уриб йиғлаб, шу икки байтни ўқибди:

Кўз ёшига боис икки нарса бор,
Йиғлаганинг билан чун абри баҳор.
Қайтариб бўлмайди аларни зинҳор,
Ёшлик даврини-ю, ҳижрони дилдор.

Кейин яна ёқасини чок қилиб шу ғазални ўқибди:

Фириб берди букуи сабру қарорим,
Фироқинда алам бирла ўлурман.

Не савдолар тушиб бошимга, эсиз,
Юрак қондир, сятан бирла ўлурман.
Нечун фош айладим мен аҳтиросим,
Куйиб таптида ғам бирла ўлурман.
Унинг бирла яшардим шоду қувноқ,
Унингсиз кўзда нам бирла ўлурман.
Хубуб берган хабардин чиқди жоним,
Ишм йўқдир бу дам бирла, ўлурман.
Нигорим ортидин борсамки зора,
Қабул этса карам бирла ўлурман.

У ишърни ўқиб бўлгач, оҳ уриб, ўзидан кетибди. Шу вақт Хубуб дарров уни беҳуш ҳолида судраб қабрга элтиб ташлабди. Шу заҳотиёқ унинг устидан тувроқ тортиб, саъидаси ёнига келибди, унга бу хабарни билдирган экан, Зайнулмавосяф ҳаддан зиёд хурсанд бўлиб, шу тўртликни ўқибди:

Онт ичгаиди тақдир мени қилгум деб ҳалок,
Мниг шукрим, бунга ҳеч йўл бермади фалак.
Бул кун мапа душман гўрда, ёрим ёнимда,
Қувнашайлик, тур ўрнингдан, бар ургил этак!

Қолган ҳаммалари то лаззаг ва роҳатларни тарқатиб, жамиятларни тўзитувчи ажал етиб келгунга қадар, ўйнаб-кулибдилар, айш ва роҳатда бўлибдилар.

Қамаруззамон ва унинг маъшуқаси

Яна ҳикоя қилишларича, Шаҳризод янги ҳикоя бошлар экан шоҳдан: «Зерикмадингизми?»— деб сўрабди. «Йўқ!»— дебди у. «Эй саодатли шоҳ,— деб бошлабди Шаҳризод:— Қадим замонда Абдурахмон номли бир савдогар ўтган экан. Худо унга бир қиз ва бир ўғил ато қилган экан. Қиз бениҳоят кўркам бўлганлиги учун унга Кавкабу Сабоҳ (тонг юлдузи) деб от қўйган экан. Ўғил ҳам ҳуснда танҳо бўлгани учун отаси унга Қамаруззамон (замон офтоби) деб ном берган экан. Отаси болаларидаги худо берган ҳусн, қадду қоматни кўргач, ёмон кўзлардан, кўролмовчи суқ одамлар назидан, ҳийлакорлар найрангидан, бузуқлар ҳийласидан қўрқиб, уларни ўн тўрт йилгача одамлардан яширин сақлабди. Уларни то шу ёшгача ота-оналари ва улар хизматидаги чўриларида бошқа ҳеч ким кўрмабди. Уларнинг ота-оналари яхшигина саводхон экан. Онаси қизига, отаси эса ўғлига қуръон ўқишни ўргата бошлабдилар. Ҳар икки фарзандлари ҳам қуръонни ёд олибдилар. Улар хаттотлик, риёзиёт ва бошқа илмларни ҳам, одоб, ахлоқни ҳам муаллимсиз ота-опаларидан ўрганибдилар. Ўғли балогатга етгач, онаси эрига: «Қачонгача Қамаруззамонни одамлардан қўриқлаб яширип сақлайсан. Ахир у ўғил болами?»— деб жеркибди. «Ўғил»,— дебди отаси. «Агар ўғил бўлса, нега дўконга олиб бориб олди-сотдини ўргатмайсан?»— дебди хотини.— Ахир у одамларни, одамлар уни танийди, сенинг ўғлинг экани ҳаммага маълум бўлади, оқ-қорани таниб, паст-баландни ўрганади. Худо кўрсатмасини бандаликни бажо келтиргудек бўлсанг, шундагина у сенинг мол-мулкнингга эга бўла олади. Аммо ҳозирги ҳолда сен ўлиб кетсанг, у одамларга: «Мен Абдурахмон савдогарнинг ўғлиман деса», ҳеч ким тасдиқ қилмайди. Балки: «Биз сени кўрмаганмиз, марҳумнинг ўғли борлигини билмаймиз»,— дейдилар. Молларинг шохликка ўтказилиб, ўғлинг меросдан маҳрум бўлади. Шунга ўхшаш қизимизни ҳам одамларга танитиш керак, деб ўйлайман. Ўзига муносиб бир

жой чиқса, тўй-томоша қилиб шодлансак». «Кўз тегишидан қўрқаман, ўзинг биласан-ку, кўз деган ёмон нарсa, ойи-си», — дебди савдогар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох, — деб давом этди Шаҳризод, — савдогарнинг хотини эрига шу сўзларни айтгач, савдогар: «Кўз тегишидан қўрқаман. Кўз ёмон нарсa, ёмон кўздан эҳтиёт қилган яхши. Кўриб турибсанки, фарзандларимиз ҳоят гўзал. Бундай фарзанд ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди. Ёмон кўздан сақлаш керак. Шу шеърларни ёзган шоир жуда яхши айтган», — дебди.

Мен сенга ўз кўзларимдан рашк этиб, кўп боқмадим,

Келмасин кўнглингга асло, асрадим кўздан сени.

Орау этдим висолин, танга мен ўт ёқмадим,

Келмасин кўнглингга асло, сақладим сўздан сени.

«Худоба таваккал қил, худо хоҳласа ҳеч зарар етмайди. Бугунданоқ уни ўзинг билан бирга дўконга олиб бор», — дебди-ю, боланинг энг яхши кийимларини кийгизибди. Кийим кийгач, бола кишиларни васвасага солувчи, дилларни саросимада қолдирувчи бир тусга кирибди. Отаси уни бозорга олиб кетибди. Уни кўрган ҳар бир киши маҳлиё бўлар, олдига келиб қўлини ўпар, саломатлик тилаб дуо қилар эди. Отаси томоша қилиш учун ўғлининг орқасидан эргашиб юрувчиларни қойиб эди. Баъзилар, кун фалон ердан чиқиб бозорни ёритаётир десалар, баъзилар, ойининг чиқар жойи фалон ер дер эдилар. Баъзилар эса: «Худонинг бардаларига байрам ойи чиқибди», — дер экан. Ҳеч ким боладан кўз узолмас, унга қараб соғлиқ, саломатлик тилаб дуо қилар экан. Отаси бу ҳолдан қаттиқ хижолат тортибди-ю, лекин ҳеч кимни қайтара олмай, зўр бериб хотинини қойибди. Чупки боланинг кўчага олиб чиқишга у маслаҳат берган эди-да. Отаси ўгли билан дўкон томон борар экан, одамлар қуршовидап қутулолмабди. Ниҳоят, отаси дўконни очибди-да, ўғлини ёнига олиб атрофга қарабди. Қараса, йўл тўсилиб қолибди. Негаки, дўкон олдидан ўтаётган ҳар бир киши, уни кўриши билан маҳлиё бўлиб анграйганча дўкон олдида

қолиб кетар эди. Эркагу аёл ҳамма тўпланар ва шоир ка-
би шу шеърни тўхтовсиз ўқишар эди:

Кўриш учун, синаш учун чиройларни яратиб,
Бандаларни ишдан қўйиб, чиройлига қаратиб,
«Эй бандалар ундан кўрқ!..» деб, кўрқитасан бизларни,
Кўрмайликми бизлар ахир, гўзал йигит-қизларни?..

Ҳамма тикила бергач, савдогар нима қилишни билмай
қолибди. Шу орада бозорнинг ўнг томонидан бир дарвеш-
сифат киши келиб қолибди. У савдогар ёнига етгач, шеър
ўқий бошлабди. Унинг кўзларидан тинимсиз ёш оқар эди.
У олмазор ўртасида ўсган мажнунтол новдаси каби эги-
либ ўтирган Қамаруззамонни кўргач, кўз ёшлари селдай
оқиб шу шеърларни ўқибди:

Шағал тошлар орасидан қад кўтариб бир қамиш,
Сувдаги ой акси каби доим қалқиб турармиш.
«Отинг нима?» деб сўраса, «отим Лу-лу!» депти у,
«Менга-менга!» деган экан, «чиққай гулу!» депти у.

Сўнг дарвеш ўнг қўли билан оқ соқолини сийпаб ви-
қор билан юра бошлабди. Одамлар унга ҳурмат юзасидан
четланибдилар. Қамаруззамон анқайиб паришонҳол ўти-
рар эди. Қуйидаги шеър унинг аҳволига мос:

Мўйсафид чол унга яқин келди,
Шошмади йўлида, секин жилди.
Чакнасида ҳаёт изи маълум,
Чехрасида шуури фазлу улум.
Кўнглига ёшурун ҳамма сирлар,
Фикрида неча-неча тадбирлар.
Зоҳири марду танти, лобардир,
Ботини барчага баробардир.
Елишиб пўсти устихопига,
Қасд этиб кексалик жовига,
Жисмида йўқ мадори бу қарининг,
Ҳам тугалмиш қарори бу қарининг,
У, муҳаббатни чин ҳаёт билади,
Ишқдан анча маълумот билади.
Севади жопи бирла санъатни,
Яхши ҳурмат қилиб муҳаббатни,
Ҳар хотин-қизни у улуғлайди,
Ҳар қаерда уларни йўқлайди,
Завқ билан тебранур ҳамиша тани,

Завқу шавқли бўлиш ҳамиша фани,
Оқсоқол, бесоқол — ҳамма унга теги,
Айтадирган сўзи: муродга етинг!

Сўнг дарвеш Қамаруззамонга яқин келиб, унга сада-райҳон тақдим этибди. Буни кўриб отаси чўптагига қўл солибди-да, бир чапгал дирҳам олиб: «Эй дарвеш, ма, на-сибангни ол-да, ўз йўлинига жўна!» — деб пул тутқазибди. Дарвеш дирҳамни олибди-ю, Қамаруззамон рўпарасидаги дўкон супасига ўтирибди. У Қамаруззамондан кўзини ол-май йиғлар, оҳ урар экан, унинг кўз ёшлари тошқин бу-лоқ суви каби оқибди. Баъзи одамлар дарвешга қараб: «Дарвешларнинг ҳаммаси ўтакетган бузуқ, бадахлоқ-дир», — десалар, баъзилар: «Бу дарвеш дили бола севгиси-да ёнмоқда», — деб таҳқир қилар эканлар. Юз берган бу аҳволдан таъсирланган ота иргиб турибди-да: «Ўрининг-дан тур, ўғлим, дўконни қулфлаб, уйимизга кетамиз. Бу-кун бизга олди-сотди қилиш волоийиқ. Бизни шу аҳволга солган онангни худо урсин. Бунга у сабаб бўлди», — деб-ди. Сўнг отаси дарвешга қараб: «Ўринингдан тур, дўконни қулфлаймиз», — дебди. Дарвеш ўрнидан турибди. Савдо-гар дўконни қулфлаб, ўғлини олиб йўлга тушибди. Дар-веш ҳам, одамлар ҳам то улар уйга етгунча эргашиб бо-раверибди. Шунда отаси унга: «Нима истайсан, эй дар-веш, нега йиғлаётирсан?» — дебди. «Эй хўжам, бу кеч меҳмоннинг бўлишни истайман. Ахир, меҳмон улуг танг-рининг марҳамати дейдилар-ку», — дебди дарвеш. «Ундай бўлса эй тангри меҳмони, хуш келибсан, қапп уйга кир», — дебди савдогар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя ай-тишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — дар-веш Қамаруззамоннинг отаси савдогарга: «Мен худонинг меҳмониман», — деганда, у: «Худо меҳмонининг қадамла-рига ҳасанот, ичкари кир, эй дарвеш», — дебди. Савдогар ўзича: «Агар бу дарвешнинг болам тўғрисида бузуқ бир гарази маълум бўлса, албатта шу кеча уни ўлдирамап-да, ўлигини кўмиб ташлайман. Борди-ю бирор ёмон га-рази маълум бўлмаса, насибасини еб кетар», — деб ўй-лабди.

Сўнг у дарвеш билан Қамаруззамонни бир уйга кири-

тиб, Қамаруззамонга секингина: «Эй ўғлим, мен ёнларингиздан чиқиб кетганимдан сўнг дарвешга яқин ўтир, унга ҳазиллашиб тегажаклик қил, мен деразадан кузатиб тураман, агар унинг бирор бузуқ ҳаракати маълум бўлса, дарров кириб уни ўлдираман»,— деб тайинлабди.

Бола билан дарвеш уйда холи қолгач, бола дарвешга яқин келиб суйкала бошалабди. Дарвеш болага термилганча оҳ уриб йиглар эди. Кеч киргунча шу йўсин вақт ўтказибдилар. Овқат ея бошлашибди. Лекин шунда ҳам у кўзини боладан узмай, йигидан тўхтамас эди. Тун оғиб, уйқу вақти етгач, боланинг отаси уйга кириб: «Эй ўғлим, дарвеш амакингга яхши хизмат қилишга тирин, унинг сўзларига қаршилиқ кўрсатма!»— дея уйдан чиқиб кетаётган эди, дарвеш унга: «Эй хўжам болани бу уйдан олиб чиқиб кет ёки ўзинг ҳам бизлар билан шу уйда ёт»,— дебди.

«Йўқ,— дебди отаси,— ўғлим шу ерда, сенинг ёнингда ётиб, сенга хизмат қилади. Кўнглинг бирор нарса исгаса ўғлим хоҳишининг сўзсиз бажаради». Сўнг у уйни холи қолдириб ташқари чиқибди-да, деразалари у уйга қараган бир хонага кириб кузата бошлабди.

Энди бола воқеасига келсак, у дарвешга яқин ўтириб, унга тегажаклик қилар, дарвешга суйкалар ва ўзини унга таклиф қилар эди. Боланинг ҳаракатидан ғазабланган дарвеш унга қараб: «Бу нима қилганинг, эй ўғлим, мен лаънати шайтондан худо паноҳига қочаман. Эй худо, бу сен рози бўлмаган, сен қайтарган ишдир. Мендан узоқлаш, эй бола»,— дебди-да, ўрнидан туриб, боладан четлашибди. Бола дарвеш кетидан бориб, унинг кўкрагига ўзини ташлаб: «Нега менга етишиш лаззатидан нафсингни тўйинсан, дилим сени севади»,— дебди. Дарвеш яна ҳам ортиқроқ ғазабланиб: «Агар сен мендан узоқлашмасанг, эй бола, мен отангни чақириб, хатти-ҳаракатларингни унга айтаман»,— дебди. «Отам менинг бу ҳолимни билади,— дебди бола,— шунинг учун қаршилиқ қилишни мумкин эмас. Мени давола, эй дарвеш! Негга менинг илтимосимни рад қиласан? Ахир ҳуснин сени ҳайратга солмадим?» «Эй ўғлим, агар калламни қилич билан олсанг ҳам, бу ишга рози бўлмайман»,— дебди ва шонининг қуйидаги шеърини ўқибди:

Гўзалликни чиндан яхши кўрсам ҳам,
Бу сир турар менинг кўнглимда маҳкам.
Қай вақт бўлсин, телмурпшга тўймайман,
Аммо, ёмон мақсадга йўл қўймайман!..

Сўнг дарвеш йиғлаб, болага: «Тур-да, эшикни очиб бер, мен бу ерда ётмайман»,— дея оёққа турибди. Бола унга осилиб: «Наҳотки, шунча тиниқ юзларим, кўркам ёноқларим, майин аъзоларим, нозик лабларим сени мафтун қила олмаса»,— дебди-да, иштон боғини ечибди ва ҳар қандай сеҳргарни ҳайратга солувчи қараш билан дарвешга назар ташлабди. Бола бениҳоят кўркам ва нозик эди. Батъи шоирларнинг қуйидаги шеъри унга айнан мос эди:

Мен аёқ устига чиқмоқликни айлаб илтижо,
Юмшоғу оппоқ оёқларнинг букуи қасдида мен.
Охират — маҳшар кувида ҳақ бериб менга жазо,
Оқ аёқлар тепса устимда аёқ остида мен...

Сўнг бола дарвешга ўзининг кўкракларини очиб кўрсатибди-да: «Кўкракларим қизлар кўкрагидан чиройли, оғзим суви ўсимлик қандидан ширинроқ. Тақводорлик, сўфиликни ташлаб, менга етишишни тағимат бил, жамолимдан фойдалан. Ҳеч нарсадан қўрқма. Сен ҳар қандай жамфу хатардан тинчсан. Серандишаликни ташла. Ўйчанлик зарарлидир»,— дебди.

Бола шундай гаплар билан ўзининг яширин кўкракларини кўрсата бошлабди. У зўр бериб дарвешнинг ақл жиловини қўлга олиш учун уринар эди. Дарвеш бўлса юзини тескари буриб: «Ё тавба, худодан уял, эй бола, ахир бу иш ҳаромдир. Мен тушимда ҳам бундай қилишни истамайман»,— дер эди. Бола уни зўрлай бошлаган экан, дарвеш ўзини қутқазиб қиблага қараб намоз ўқишга киришибди. У икки ракаат намоз ўқиб бўлгунча сабр қилиб турган бола тамом бўлиши биланоқ яна унинг ёнига бораётган экан, дарвеш яна намоз бошлаб юборибди. У иккинчи марта икки ракаат намоз ўқибди. Шу йўсида дарвеш учинчи, тўртинчи бешинчи марта намоз ўқийверибди. «Бу қанақа намоз, сен булутларга учмоқчи бўлаётган бўлсанг керак. Намоз ўқиш билан бутун тунни барбод қилдинг»,— дебди бола дарвешга.

Сўнг у дарвешга осилиб, уни ўпа бошлабди. «Эй ўғлим, шайтонга ҳай бер, худога итоат қилиш вазифанг эканлиги тушун»,— дебди дарвеш. «Агар сен меннинг истагимни бажармасанг,— дебди бола,— отамни чақириб, дарвеш мени зўрлайоти дейман, у сени мажақ-мажақ қилиб ташлайди»,— дебди.

Ота бу сўзларнинг ҳаммасини қулоғи билан эшитиб, кўзи билан кўриб турган эди. У дарвешда ҳеч қандай бузуқ мақсад йўқлигига ишониб: «Агар у бузуқ одам бўл-

гавда шунча оғирликларга чидаб гурулмаган бўлар эди»,— деб ўйлабди.

Дарвеш намоз ўқишга бошласа, бола унинг намозини бузар, ҳамон чалғитишга уринар эди. Бениҳоят қаттиқ ғазабланган дарвеш уни койиб урибди. Бола йиғлабди. Отаси уйга кириб, ўғлининг кўз ёшларини артибди-да, дарвешга қараб: «Эй биродар, сен жуда пок одам экансан, болани кўрганда нега йиғладинг, бунинг сабаби борми?»— дебди. «Ҳа»,— дебди дарвеш. «Болани кўриб йиғлаганингдан кейин,— дебди у,— мен сендан шубҳаланиб, болага шундай ҳаракатлар қилиб сени синашни тошширдим. Агар сендан бирор бузуқлик содир бўлса, кириб сени ўлдирмоқчи эдим. Болага нисбаган тўғри иш тутганингга кўриб, тўғри одамлигинга ишондим. Энди сен, болани кўриб йиғлаганинг сабабини айтиб бер?»

Дарвеш оҳ урибди-да: «Эй хўжам, ярамси янгилама!»— дебди. Савдогар хитоб қилиб: «Албатта менга айтиб беришинг зарур!»— дебди.

«Билгил, эй хўжам, мен улуг тағри яратган санъатлардан ибрат олиш учун турли шаҳарларда кезиб юрувчи дарвешман. Иттифоқо, жума куни кун чиққандан сўнг Басра шаҳрига кириб бордим».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— дарвеш савдогарга: «Мен юртма-юрт кезувчи бир дарвеш эдим. Иттифоқо, жума куни кун чиққандан сўнг Басра шаҳрига кириб келдим. Қарасам, дўконлар очиқ, ҳар хил молу турли таом ва ичимликлар турибди. Лекин бу дўконларда ва эркак, ва аёл, ва ўғил ва ва қиз — ҳеч ким, ҳеч қандай одам зоти йўқ эди. Бозорда ва атрофда на ит, на мушук кўринмас, ҳатто тиқ этган товуш ҳам эшитилмасди. Мен бу ҳолга ҳайрон бўлиб, ўзимча: «Таажжуб, бу шаҳар одамлари-ю, ҳатто кучук, мушукларигача қаёққа ғойиб бўлишибди, худо уларни нима кўйга солибди экан»,— дедим. Қорним жуда оч эди. Рўпарада очиқ турган нонгайхонага кириб, битта иссиқ пон олдим-да, ундан мой дўконига ўтиб, ёғ ва асал билан еб олдим. Ундан чиқиб, ичимликлар дўконига кирдим ва хоҳлаганимча қўйиб ичдим. Очиқ турган қаҳвахонага кирсам, идиш тўла қаҳва қайнаб турган экан. Лекин бу ерда ҳам ҳеч ким

йўқ эди. Истаганимча қаҳва ичдим. Ўз-ўзимга: «Бу жуда қизиқ-ку, ё бу шаҳар халқига қирғин келгану уларнинг ҳаммаси яқиндагина қирилиб битган ёки улар бирор нарсадан чўчиб, дўкопларини бекитишга ҳам улгурмай қочишган»,—дер эдим. Мен шуларни ўйлаб турганимда, бирдан ногора товуши эшитилиб қолди. Мен чўчиб, бир ерга биқиниб, тепикдан мўралаб ўтирдим. Қарасам, ойга ўхшаш канизаклар жуфт-жуфт бўлиб юзлари очиқ ўтиришпти. Улар қирқ жуфт, яъни саксонга эди. Канизаклар орасида отга минган бир қиз кўринди. Тақиб олган олтин, кумуш ва қимматбаҳо тошларининг кўпчилигидан у юролмас эди. У ҳам сачвопсиз, очиқ эди. Қўлларидаги билагузуклар худди юлдузлар сингари атрофга ёғду сочар эди. Оёғидаги пойафзалига қадалган апови тошлар зийнати ҳадсиз эди. Уни канизаклар ва зумрад дандовли, олтин пақили қилнч тақинган жорциялар ўраб олишганди.

Ана шу маҳлиқо мен турган томонга келгач, бирдан отининг жипловини тортда-да: «Эй қизлар, мана, бу дўкон ичидан қандайдир бир товуш эшитдим. Текшириб қарагнчи! Бизни очиқ келаётганимизни кўриш учун бирортаси бекиниб турган бўлмасин тагин»,— деди.

Канизаклар қаҳвахона олдидаги мен турган дўконни тинтий бошладилар. Мен пихоят қўрқиб кетдим. Лекин орадан кўп ўтмай канизаклар бошқа бир кишини ушлаб чиқдилар-да, қизга: «Эй маликаимиз, биз у ердан мана бу кишини ушлаб келдик»,— дедилар. Малика қилнчли жорияга қараб: «Бунинг калласини ол!»— деди. Жория ўша он бир зарба билан калласини учириб юборди. Бу ҳолни кўриб мен қаттиқ қўрқдим, лекин қиз севгиси менинг дилимни чулғаб олди. Улар ўтиб кетишгандан сўнг орадан бир оз ўтгач, бозорга одам оралай бошлади. Дўкандорлар бирин-кетин келиб, ўз дўкопларини эгалладилар.

Ҳаш-паш дегунча бозорда одам ғувиллаб кетди. Улар калласи олишган мақтулни кўриш учун унинг атрофида уймалашар эдилар. Мен секингина истирмадан чиқдим. Ҳайтовур ҳеч ким пайқамади. Аммо, қиз севгиси менинг дилимни ўртар эди. Яширинча унинг кимлигини суриштира бошладим. Лекин ҳеч кимдан қиз ҳақида бирор маълумот ололмадим. Сўнг Басрадан чиқиб кетдим. Аммо, дилим ҳамон қиз ишқида ёнар эди. Мен ўглингни кўрганимда чехрасида у қизга хийла ўхшашлик сездим. Уни кўргач, севгим ўти баттар алангаланди.

Йиғлашимнинг сабаби шу».

У шундай деди-ю, аламли оҳ тортиб ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошлади ва: «Эй хўжам, азбаройи худо эшикни оч,

мен ўз йўлимга кетай»,— дебди. Савдогар эшикни очибди. Дарвеш йўлга тушибди.

Энди Қамаруззамонга келсак, у дарвеш сўзини эшитгач, унинг ақлини ҳам ўша қиз севгиси ўраб олибди. Туш бўйи ишқ дардида ёниб чиққан бола тонг отгач отасига: «Эй ота, ҳамма савдогар болалари ўз мақсадларига етиш учун турли юртларга сафар қиладилар,— дебди у,— улар орасида оталари сафар анжомини тайёрлаб, савдогарчиликка юбормаган бирор кишини топпи қийин. Эй ота, нега сиз мен сафарга жўнатмайсиз? Мен ҳам сафарга чиқай, ўз бахтимни синаб қарай-да, ахир!» «Эй болам,— дебди унинг отаси,— у савдогарларнинг мол-дунёси оз. Шунинг учун болаларини турли шаҳарларга фойда кўриш мақсадида юборадилар. Аммо, меннинг мол-дунём кўп, шунга эҳтиёжим йўқ. Шундай бўлгач, сени мусофир юртига юборишнинг не ҳожати бор. Сендан узоқлашишга бир соат ҳам тоқат қилолмайман. Хусусан сен, кўрқда, тарбияда тенги йўқ яккаю яговасан. Сени бир ёққа юборишга кўрқаман». «Эй ота,— деди Қамаруззамон,— сафарга чиқмасам бўлмайди. Акс ҳолда сизни алдаб, молсиз қочиб кетишга ҳам тайёрман. Агар сиз дилимни тинчитишни истасангиз, менга сафар анжомларини ҳозирлаб беринг, мен сафар қилиб, бошқа шаҳарларни кўрай».

Отаси, бола сафарга қаттиқ берилиб қолганини билгач, онасига: «Ўғлининг бошқа шаҳарларга бориб савдогарчилик қилгани мол тайёрлаб беришимни, молларни олиб сафарга боришни истаётир. Ҳолбуки, сафар иши оғир»,— дебди. «Сиздан нима кетяпти. Ҳамма савдогарлар ҳам шундай қилади. Улар бу иш билан фахрланадилар-ку»,— дебди хотини. «Кўпчилик савдогарларнинг давлати кам, шунинг учун давлат орттириш мақсадида улар шу ишни қиладилар, аммо меннинг мол-дунём кўп, эҳтиёжим йўқ»,— дебди эри. «Мўл-кўлликнинг зарари йўқ,— дебди хотин эрига,— агар мол тайёрлаб беришга рози бўлмасаңг, мен ўз бисотимдан мол тўплаб бераман». «Мусофирчиликнинг азоб-уқубатларидан кўрқаман»,— дебди эри. Хотини эса унга қарши чиқиб: «Мусофирчиликда фойда бўлгандан кейин, унинг қийинчилиги биллмгайди. Акс ҳолда ўғлимиз рухсатсиз кетади, сўнг уни палаб, элу юрт орасида гап-сўз бўламиз?»— дебди.

Ниҳоят, эри хотинининг фикрига рози бўлибди-да, сафар учун ўғлига тўқсон минг динорлик мол ҳозирлабди. Онаси ҳам ҳар бири беш юз динорга тенг анжон тошлар солинган халта берибди-да: «Эй, нуридийдам, бу тошларни эҳтиёт қил, булар сенга ёрдам беради»,— дебди. Қамаруз-

вамон бу нарсаларнинг ҳаммасини олиб, Басрага сафар қилибди.

Қасса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Қамаруззамон ҳамма молларни олиб, Басра шаҳрига сафар қилибди. У қимматбаҳо тошларни белига тугиб олган эди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, Басрага етиш учун бир қўвишликкича ер қолганда унга қўққисдан қароқчилар ҳужум қилибди, кийимларини шилиб, сафарга ҳамроҳ бўлганларнинг ҳаммасини ўлдирибди. Қамаруззамон эса ўлганлар орасига ётиб олибди. У юз-кўзларига қон суйкаб олган эди. Қароқчилар уни ҳам ўлган деб гумон қилиб, эътибор беришмабди. Улар кетгач, Қамаруззамон мурдалар орасидан туриб, у ёқ-бу ёққа қараса, белидаги қимматбаҳо тошлардан бошқа ҳеч нарса қолмабди. У йўлида давом этибди. Иттифоқо, Басрага жума купи кириб келибди. Шаҳар худди дарвеш айтгандек одамлардан холи эди. Қамаруззамон қараса, бозордаги дўконлар очигу ичида ҳеч ким йўқ эмиш. Дўконлар ҳар хил молларга тўла эди. У хоҳлаганича еб, ичиб, атрофни томоша қилиб турган экан, бирдан ногора товуши эшитилибди. Йигит бир дўконга яширишиб, тешикдан келаётган қизларни томоша қилибди. Шу чоқ у қизлар орасидаги от минган маликани кўрибди-ю, мафтун бўлиб қолибди. Севги уни шу қадар чулғаб олибдики, ҳатто ўрнидан туриб юришга ҳам мажоли келмай қолибди. Орадан бир оз вақт ўтгач, одамлар пайдо бўлиб ҳаш-паш дегунча бозор одамга тўлиб кетибди.

Шунда Қамаруззамон бир гавҳарфуруш дўконига бориб, белидаги қирқта қимматбаҳо тошларидан биринининг динорга сотибди-да, ҳаммомга тушиб кийимларини ўзгартирибди. Ҳаммомдан у ўн тўрт кечали ой каби порлаб чиқибди. Сўнг бориб тўртта тошни тўрт минг динорга сотибди-да, Басра атрофини сайр қила бошлабди. Исаниб-тусаниб олган йигит, сартарош дўконига кириб сочини олдирибди. Сартарош ундап гап сўраган экан:— Эй ота,— деб гап бошлабди у,— мен бошқа ердан келган мусофирман. Бу шаҳарга кеча кириб келдим. Қарасам, шаҳарда на одаму, на жонивор бор, ҳаммаёқ жимжит, тиқ этган товуш эшитилмайди. Ҳайрон бўлиб турсам, бир тўда қизлар ўтиб қолишди. Улардан бири от миниб олган эди.

Қамаруззамон шу тариқа ҳамма кўрганларини сартарошга сўзлаб берибди. «Эй ўғлим, бу гапларни мендан бошқа бировга ҳам айтдингми?» — дебди сартарош. «Йўқ», — дебди Қамаруззамон. «Эй ўғлим, — дебди сартарош, — бу сўзни менга айтдинг, зинҳор бошқа бировга айта кўрма. Одамлар оғзида гап ётмайди. Еш бола экансан, сендан хавфланаётirman. Борди-ю, бу сўзинг оғиздан-оғизга ўтиб, улар қулогига етса, дарров сени ўлдирадилар. Биллил, эй ўғлим, — деб давом этибди у, — сен кўрган қизни сендан бошқа ҳеч ким кўрган эмас. Ҳеч ким уни танимайди ҳам. Басра халқи бу ҳасратдан ҳалок бўлмоқда. У ҳар жума куни кўчага чиқади. У чиққанда одамлар ҳатто кучук, мушукларигача бозордан қувиб пана ерга қўядилар-да, ўзлари масжидларга кириб олишиб, устларидан қулфлаб олишади. Бозорда юриш у ёқда турсин, ҳеч ким ҳатто дераза тирқишидан ҳам қарашни мумкин эмас. Бу балонинг сабаби нималигини ҳеч ким билмайди. Бу кеч хогипимдан бунинг сабабини сўраб биламан. У доялик қилади. У катталар уйига кириб-чиқиб, шаҳардаги воқеаларни эшитиб юради. Эртага келсанг, худо хоҳласа, сенга айтиб бераман».

Қамаруззамон ҳамёнидан бир олтин чиқариб: «Эй ота, буви хотинингизга беринг, чунки у энди менинг онам бўлди», дебди. Шундан сўнг у яна бир олтинни олибди: «Бу ўзингизга», — деб сартарошга узатибди. «Эй ўғлим, — дебди чол пулни олиб, — бўлмаса, сен шу ерда ўтира тур. Мен ҳозироқ бориб биламан-да, келиб сенга айтаман».

Сартарош уни дўконда қолдириб, ўзи хотини ёнига борибди-да, болапи таърифлагач: «Эй хотин, бу шаҳар тўғрисида бор ҳақиқатни айтиб бер. Мен ўша саркарда йигитга маълум қилай. У жума кунлар шаҳарга на одам, на ҳайвон қўйилмаслик сабабини билишга жуда қизиқаётир. Гумопимча, у кимгадир ошқ бўлса керак. Аммо, ўзи жуда сахий одам. Агар бу ҳақда бирор маълумот берсак, бизга ҳам кўп фойда етиши муқаррар» — дебди.

«Боргил-да, унга, бизникига марҳамат қилиб, онанг билап сўзлаш, у сенга салом айтди, ҳожатинг равон бўлади, деб тушутир», дебди.

Сартарош бозорга келса, Қамаруззамон уни кутиб ўтирган эмиш. У йигитга ҳамма гапларни айтиб: «Қани юр, онагнинг олдига борамиз. У «ҳожати равон бўлади деб ишонтирди», дебди.

Сўнг йўлга тушиб, ҳаш-паш дегунча уйга кириб борибдилар. Сартарошнинг хотини Қамаруззамонни шодлик

билан қарши олибди. «Марҳамат қилинг, қадрли йигит», деб ўтқазибди. Қамаруззамон ёнидан юз диңор чиқариб унга узатар экан: «Эй она, менга шу малика тўғрисида сўзлаб берсанг, у ким», дебди. «Эй ўғлим — дебди сартарошнинг хотини — билгил, Басра шоҳига Ҳинд шоҳи ажойиб бир қимматбаҳо тош туҳфа қилган эди. Шоҳ у тошни тешдирмоқчи бўлиб, ҳамма заргарларни ўз қонига чорлади ва уларга: «Сизлардан мен мана шу тошни тешиб беришларингизни сўрайман, шуни тешиган кишига тилаган тилагини бажаришга ваъда бераман. Лекин ким синдириб қўйса, калласини оламан»,— деди. Заргарлар кўрқиб шоҳга: «Эй улуг шоҳ, бу тош мўрт нарсадир. Уни тешиганда камдан-кам бутун чиқади. Кўпинча у синиб кетади. Қўлимиздан келмайдиган нарсани бизга юкламанг. Эҳтимол, буни ҳаммамиздан хушроқдан устамиз шайх бажара олар»— дедилар. «Шайхнингиз ким?»— деди шоҳ уларга. «Уста Убайд — дедилар,— у ҳаммамиздан бу ишда ошкор, етук одамдир. Унинг молу дунёси ҳам кўп, илми ҳам ўткир. Унга киши юбориб, келгач, тешишни буюринг».

Шоҳ унга одам юборди ва у келгач, тешишни буюриш билан бирга юқоридаги шартини ҳам тушунтирди. Уста Убайд тошни олиб, шоҳнинг кўнглидагидек қилиб тешиди. Шунда шоҳ: «Тилагингни айт, эй уста!»— деди. «Эртагача муҳлат бериш, эй замона шоҳи» — деди уста. Муҳлат сўрашга сабаб бу тўғрида у хотини билан кенгашмоқчи эди. Ўша отга минган малика ана шу устанинг хотини эди. Уста упи ҳаддан ортиқ севар, ҳурматлар ва у билан кенгашмай бирор иш қилмас эди.

Уста Убайд хотини олдида келиб: «Эй хотин, мен шоҳнинг бир тошини тешиб берувдим,— деди,— у менга, «тилагингни айт», деди. Мен сен билан маслаҳатлашинг мақсадида эртагача муҳлат сўрадим. Сен нима дейсан. Сен нимаки истасанг, мен шоҳдан шуни сўрайман»,— дебди. «Бизнинг мол-дупёмиз шунчалик кўпки — деди хотин — уни маймул ҳам емайди, демакки, бизга мол сўрашга эҳтиёж йўқ. Агар сиз мени севсангиз шоҳдан шуни сўранг: ҳар жума куни намоздан икки соат аввал, Басра халқи масжидларга кириб кетишлари ёки уйларида ўтиришлари, масжид ва уйларининг эшиклари қулфлаб қўйилиши, кўча-кўйда на катта-ю, на кичик, ҳеч ким қолмаслиги ҳақида жар солиниши, жарчининг бу хабарини эшитган ҳамон ҳамма дўкондорлар дўконларини очиқ қолдириб, масжид ёки уйларига яширинишни буюрсин. Бу вақтда мен ўз жорийларим билан шаҳарни сайр қиламан. Лекин, ҳеч ким

менга дераза, ҳатто тешиқлардан қарамаслиги керак. Агар шундайларни кўриб қолсам, ўлдираман. Шоҳдан мапа шунини сўрап». Заргар уста Убайд шоҳ қошига бориб шу хоҳишини айтибди. Шоҳ бу хоҳишини қабул қилиб, жарчига Басра халқлари орасида шундай жар солишни буюрибди.

Қисса шу ерга етганда топг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— сартарош хотини Қамаруззамонга шундай дебди: «Шоҳ заргарнинг тилагини қабул қилиб, жарчи Басра халқи орасида жар солиб буйруқни эшиттирди. Одамлар: «Дўкончи очиқ қолдиришга кучук, мушуклардан хавф қиламиз»,— дебдилар. Шоҳ, жума кун одамлар жума намозидан чиққунча кучук, мушукларни боғлаб қўйинглар, деб буюрибди. У хотин ҳар жума, намоздан икки соат олдин Басра кўчаларида ўз жорпалари билан сайр қилишни одат қилди. Бу вақтда ҳар ким кўчада юролмайди. Ҳатто дераза ва тешиқлардан ҳам қарай олмайди. Бунинг сабаби шу. Энди айт-чи, эй ўғлим, мақсаднинг бунинг сабабини билишми ёки у билан яқинлашганими»— дебди сартарошнинг хотини Қамаруззамонга.

«Мақсадим, эй она — дебди Қамаруззамон хотинга — у билан яқинлашшидир». «Менга айт-чи, бўлмаса, дебди хотин Қамаруззамонга — сенинг қапдай қимматбаҳо буюминг бор?» «Менда эй она, тўрт хил қимматбаҳо гавҳар бор. Бир хили беш юз динорлик, бир хили етти юз динорлик, учинчи бир хили саккиз юз динорлик, тўртинчи хили эса минг динорликдир». «Ўша жопон учун уларнинг ҳаммасидан кечинга розимсан?»— дебди сартарошнинг хотини Қамаруззамонга. «Розиман»— дебди Қамаруззамон. «Ундай бўлса, эй ўғлим — дебди сартарошнинг хотини Қамаруззамонга — ўрнингдан тур, беш юз динорлик бир тошни ол-да, заргар шайх уста Убайднинг дўкони қаерда деб одамлардан сурштириб, унинг ёнига бор. У ўз дўконида яхши кийиниб ўтиради. Унинг ёнида халфалари ишлайди. Саломлашиб ёнига ўтир-да, тошни чиқариб: «Мапа шу тошни олти узукка ўтказиб беринг», дегин. Лекин, катта бўлмасин, катталиги бир мисқол бўлсин, аммо уни жуда яхшилаб ишланг», дегин унга йигирма динор чиқариб бер, халфаларининг ҳар бирига ҳам бир динордан бер. Сўнг унинг ёнида бир оз сўзланиб ўтир. Агар

бирор гадоё келиб қолса, унга ҳам бир динор бер. Хуллас, заргар сени яхши кўриб қоларлик даражада сахийлик кўрсат. Эртаси эрталаб ёнингга юз динор солиб чиқ-да, сартарош отанга бер, у жуда камбағал». «Хўп бўлади», — дебди Қамаруззамон.

Қамаруззамон сартарошнинг хотини ёнидан чиқиб, тўппа-тўғри ўзи қўнган саройга борибди-да, қиммати беш юз динорлик тошдан биттасини олиб, гавҳар бозори томон йўл олибди. Одамлардан заргар шайх уста Убайд дўконини сўроқлабди. Одамлар унинг дўконини айтиб беришибди. У бориб қараса, шайх Убайд дўконда савлат тўкиб ўтирган экан. У ниҳоят яхши кийинган эмиш. Унинг қарамоғидаги тўрт киши ҳам дўконда яшлаб турар эди. Қамаруззамон уларга салом берибди. Шайх саломга аяк олибди-да, ҳурматлаб ўз ёнига ўтқазибди. Қамаруззамон ўтиргач, ёнидан тошни чиқариб: «Ҳурмати устод, мен сиздан мана шу тошни тилла узукка ўрнатиб беришингизни сўрайман. Лекин, узукнинг вазни бир мисқолдан ортиқ бўлмаслиги керак. Бутун савъатингизни сарфланг», — дебди-да, ёнидан йиғирма динор чиқариб устага: «Бу нақш ҳақи. Иш ҳақини мен алоҳида тўлайман» — дебди. Хотин айтгандек у халфаларга ҳам бир динордан берибди. Халфалар ҳам, шайх ҳам уни яхши кўриб қолибдилар. Шайх ёнида ўтирган Қамаруззамон билан сўзлаша бошлабди. У ҳар бир келган гадоёга бир динордан чиқариб бераверибди. Дўкондагилар унинг сахийлигига ҳайрон қолишибди.

Убайднинг дўкондаги бор иш асбоблари уйда ҳам бор эди. Унинг одати, алоҳида нафис бир санъатли иш қилмоқчи бўлса, ўз санъатини бошқаларга кўрсатмаслик учун уни албатта уйда бажарар эди. Ана шундай кезларда хотини одатда ёнида ўтирар эди. Уйда қилинадиган иш, шоҳларга хос алоҳида санъатли иш бўлишини хотини яхши билар эди. Зўр ҳафсала ва тенги йўқ бир санъат билан ишлаётганини кўрган хотини эридан: «Бу тошдан нима ясамоқчисан?» — деб сўрабди. «Тилла узукка қош яшлатирман, бу тош беш юз динор турадиган энг қимматбаҳо тошдир» — дебди эри. «Кимга?» — дебди хотини. «Бир кўркам савдогар йиғитга — дебди эри ва давом этиб — унинг кўзлари сеҳргару юзлари қип-қизил нақш олмадай, унинг оғзи ҳазрати Сулаймон узуги каби кешини мафтун қилади, ёноқлари ҳақиқдай гўзал, лаблари қизил маржон каби жозибадор, бўйинлари кийикники каби суқлаштирувчи, чехраси очик, ўзи нозик, ҳамда ёқимли ва бешиҳоят сахийдир». Ахир у бундай қилди, ундай қилди дея хоти-

пига унинг сахийлик ва закийликдаги камолоти тўғрисида сўзлаб кетди. Убайд Қамаруззамоннинг зеболиги, унинг нозиклиги ва барча ёқимли сифатларини таърифлар экан, хотини у йигитга тамом мафтун бўлиб қолибди. (Ахир, хотинига бировнинг кўрки, хулқи, сахийлигини мақтовчи эрдан ортиқроқ қўшмачи бўлиши мумкин эмас-ку.) Қамаруззамоннинг ишқи чулғаб олган хотин эридан: «Менинг ҳуснимнинг бирор ери унда борми?» — деб сўрабди. «Сенинг ҳамма ҳуснинг унда мавжуд. Қиёфада ҳам, хулқу атворда ҳам у сенга тенгдир. Агар, сенга огир туюлиш андишасига бормасам, сендан минг марта кўркароқ дер эдим» — дебди эри. Хотин жим қолибди. Лекин унинг дили Қамаруззамон севгисига ёна бошлаган эди. Убайд то узук битгунча Қамаруззамон кўркини таърифлашни оғзидан қўймабди. Узук битгач, уни хотини қўлига тақиб кўрибди. У худди унга мўлжаллангандай лойиқ эди. «Эй хўжам — дебди шунда хотин эрига — бу узукни жуда яхши кўриб қолдим, менга бўла қолсин, энди мен буни бармоғимдан чиқармайман».

«Сабр қил — дебди шайх хотинига — бу узукнинг эгаси бениҳоят сахий одам. Мен ундан буни сотиб олишга ҳаракат қиламан. Агар сотса сенга келтириб бераман. Йўқса унда яна бошқа тош бўлса, уни сотиб оламану сенга худди шунақа қилиб ясаб бераман».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ — деб давом этди Шаҳризод, — уста Убайд хотинига: «Сабр қил, узукнинг эгаси бениҳоят сахий одам. Мен ундан бу узукни сотиб олишга ҳаракат қиламан. Сотса сенга шуни олиб бераман. Агар сотмаса, ундан бошқа тош оламан-да, сенга ҳам худди шунақа узук ясаб бераман» — дебди. Заргар ва унинг хотини воқеаси шу.

Энди Қамаруззамон воқеасига келсак, тонг отгач, қўлига юз динор олиб сартарошнинг хотини ёнига келибди: «Мана бу юз динорни олинг, эй опа!» — дебди. «Отангга бер, болам» — дебди кампир. Қамаруззамон сартарошга берибди. «Мен айтгандек қилдингми, эй ўғлим?» — деб сўрабди кампир. «Ҳа» — дебди Қамаруззамон. «Бўлмаса — дебди кампир унга — сен ҳозир заргар Убайд ёнига бор, агар узук тайёр бўлса сен уни бош бармоғингга тақгилу,

дарров: «Эй устод, адашибсиз, узук кичкина бўи қошти», дегил. Агар у сенга: «Эй ўғлим, буни бузиб қайта кенг қилиб ясаб бераман, бўлмаса» — деса, сен: «Эй устод, бузиб қайта ясашга ҳожат йўқ, буни ўзингиз ола қолинг, жорияларингиздан бирига берарсиз» — дегип-да, ёнигдан етти юз динорлик бошқа бир тош чиқариб: «Мана бундан ясаб беринг, бу ундан яхшироқ», деб унга бер. Шундан кейин унга ўттиз динор, халфаларнинг ҳар бирига икки динордан бер. «Бу динорлар нақшининг назри. Иш ҳақини сўнг бераман», деб таъкидла. Эртага менинг олдимга юз динор олиб кел; мен сенга яна бошқа зарур тадбирларни ўргатаман» — дебди кампир.

Қамаруззамон кампирнинг ёнидан чиқиб, тўғри уста Убайд ёнига борибди-да, салом бериб сўрашибди. Заргар унга ўз ёнидан жой кўрсатибди. У ўтиргач: «Буюртмамини битирдингизми?» — деб сўрабди. Уста: «Ҳа» — дебди-да, унга узукни чиқариб берибди. Қамаруззамон уни олиб бош бармоғига тақибди. Тақибди-ю, дарров қўлидан суғуриб олиб: «Эй уста, узук бармоғимга танг бўлиб қолибди» — дебди. «Бўлмаса, бошқатдан ишлаб берай, эй савдогар» — дебди у. «Йўқ — дебди Қамаруззамон — бу менидан сизга совға бўлсин. Буни жорияларингизнинг бирига берарсиз. Бу, овора бўлиб иккинчи марта ишлашга арзишмайдиган, арзон нарсаси, ниҳоятини беш юз динорлик тош» — дебди-да, ёнидан етти юз динорлик бошқа бир тош чиқариб: «Буни ишлаб бера қолинг» — дебди. Кампир ўргатганидек Қамаруззамон устага ўттиз динор, халфаларнинг ҳар бирига икки динордан берибди. «Эй хўжамиз, ҳозир қўй туринг, узук битгач, сўнг ҳисоблашамиз» — дебди заргар. «Булар нақшининг назри, иш ҳақини алоҳида тўлайман».

Қамаруззамон шундай дебди-ю, хайрлашиб кетибди. Заргар ҳам, халфалар ҳам Қамаруззамоннинг шу қадар саҳийлигига ҳайрон қолишибди. Шу кун заргар уйига бориб: «Эй фалончи, — дебди хотинига, — шу ёшга келиб бундай ҳимматли одамни кўрмаганман. Бахтинг бор экан. У узукни ўзинг ола қол, деб менга текшига берди». У бўлган воқеани сўзлар экан: «Гумонимча — дебди у давом этиб — бу савдогарлар авлодидан эмас, шоҳлар авлоди, шаҳзодалардандир».

Эри йиғитни мақтаган сари унга писбатап хотинининг муҳаббати ортар, ҳирси зиёдалашар эди. Хотин узукни қўлига тақиб олибди. Заргар Қамаруззамонга иккинчи узукни бир оз каттароқ қилиб ясай бошлабди ва битиргач, ушн хотини қўлига аввалги узукнинг устидан тақиб қў-

рибди. «Эй хўжам, бармоғимга иккита узукнинг қандай ярашганини қаранг. Иккови ҳам менга бўла қолсин» — дебди хотин эрига. «Сабр қил, буни ҳам сенга сотиб олиб бераман» — дебди-да, туш ўтиб, тонг отгач, узукни олиб дўконга жўнабди.

Энди Қамаруззамонга келсак, у тонг отиши билан сартарош хотини — кампир ёнига келибди-да, унга икки юз динор берибди. Бу динорни олган кампир Қамаруззамонга гап ўргата бошлабди. — Устанинг ёнига бор — дебди у — узукни бериши билан сен бармоғингга тақил-да, тезда чиқариб: «Узук анча кенг бўлиб қолибди, бармоғимни ўлчаб олсангиз бўлар экан. Шундай қилганингизда бундай бўлмас эди. «Майли, энди», — дегин-да, ёнингдан саккиз юз динорлик бошқа бир тош чиқариб: «Бу узукни жорияларингизнинг бирига берарсиз, мана шу тошдан бошқа узук ясаб бера қолинг» — дегил, сўнг унга қирқ, халфаларга уч динордан бер. «Бу нақшнинг назри, иш музди учун алоҳида тўлайман» — дегил. Кейин устанинг сўзига қулоқ сол, у нима деркин. Унинг гапларини эшитганингдан сўнг уч юз динор келтириб отангга бер, турмушига яратсин, ахир, у бечораҳол одам.

«Бош устига» — дебди Қамаруззамон. Сўнг у заргар дўкони томон йўл олибди. Саломлашиб, уста уни ўз ёнига ўтқазибди-да, узукни берибди. Қамаруззамон узукни бармоғига тақибди-ю, тезда чиқариб унга: «Асли бармоғимни ўлчаб олсангиз бўлар экан. Узук анча катта бўлиб қолибди. Ўлчаб олганингизда бунақа бўлмас эди. Энди буни ўзингиз ола қолинг, жорияларингизнинг бирортасига берарсиз — дебди-да, ёнидан саккиз юз динорлик бошқа бир тош чиқариб — буни олинг-да, ўз бармоғимга лойиқ бошқа узук ишлаб бering» — дебди. «Тўғри, сен ҳақсан» — дебди заргар. Унинг бармоғини ўлчаб олибди. Қамаруззамон шайхга қирқ динор узатиб: «Бу нақшнинг назри. Иш муздини сўнг тўлайман» — дебди. «Эй хўжам, узук учун сендан озмунча ҳақ олдимки, бизга берган эҳсонларинг кўпайиб кетди» — дебди заргар. «Зарари йўқ» — дебди Қамаруззамон. Сўнг у заргар билан бир оз сўзлашиб ўтирибди. У келган ҳар бир гадоёга бир динордан бериб ўтирибди. Ниҳоят у хайрлашиб кетибди.

Энди заргарга келсак, у уйига қайтиб хотинга: «Бу йиғитдан саховатлироқ одам йўқ — дебди — мен бундай ҳимматли, кўркам, ширин сўз кишини кўрмаганман».

Заргар хотинига Қамаруззамоннинг кўркини, хотамлигини, ёқимлилигини мақтаб гаширар экан, хотини унга: «Эй эржон, таърифларингга қараганда, у жуда олижаноб,

фазилатли йигит экан. У сенга иккита қимматбаҳо узук ҳада қилган экан, сен ҳам уни ҳурматлашинг, уни уйга чақириб, зиёфат қилишинг, у билан дўстлашининг зарур. Сендаги ҳурмат ва яқинликни кўриб, уйимизга қадамравжида қилса ажаб эмас. Ундан яна кўп яхшиликлар кўрармиз. Агар сен бунга рози бўлмасанг, ўзим зиёфат киламан» — дебди. «Бу нима деганинг, мени шунақа бахил деб ўйлайсанми?» — дебди эри аччиғланиб. «Бахил эмассану, лекин расму қоидаларни билмайсан. Бу кеч уни уйга таклиф қил, ёлғиз келма, албатта уни олиб кел» — дебди хотини. «Хўп» — дебди заргар. Сўнг у узукни уч кун деганда битирибди-да, эрталаб дўконга йўл олибди.

Энди Қамаруззамонга келсак, у уч юз динор олиб, кампирнинг эрига элтиб берибди. «Эҳтимол, букун сени заргар уйига таклиф қилар — дебди кампир унга — агар таклиф қилса, бор-да, у ерда тунаб қол. Сўнг у ерда бўлган воқеани эртага эрта билан менга келиб айт. Тўрт юз динор ола келиб, дадангга бер». «Бош устига» — дебди Қамаруззамон. У заргар томон йўл олибди. Заргар уни кўриши билан ўрнидан туриб, ҳурмат кўрсатибди. Унга саломатлик тилаб, яқин дўстларча суҳбатлашибди-да, узукни берибди. Узук бармоғига лоп-лойиқ келибди. «Саломат бўлинг, эй заргарлар устоди — дебди у сўзда давом этиб — узук-ку, лойиқ, лекин тоши кўнглимдагидек эмас».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Қамаруззамон заргарга: «Узук-ку яхши, лекин тоши кўнглимдагидек эмас. Менда бундан яхшиси бор. Буни ўзингиз ола қолинг, жорийларингиздан бирига берарсиз», — дебди-да, ёнидан бошқа бир тош чиқариб узатар экан: «Хафа бўлманг, сизни анча овора қилдим» — деб юз динор берибди. «Эй савдогар йигит, биз қилган ишимизга яраша, балки ундан ортиқ ҳақ олдик — дебди заргар — менинг дилим сенга боғланиб қолди, сендан айрилиш мен учун мушкул. Худо ҳурмати, бу кеч бизникида меҳмон бўлишингни сўрайман» — дебди. «Майли, лекин мен ўзим турган саройга бориб, хизматчиларимга бу кеч қайтмаслигимни билдириб келишим керак, чунки улар ухламай, мени кутиб безовта бўлишлари мумкин», — дебди Қамаруззамон. «Қайси саройда турасан?» — деб сўрабди заргар.

«Фалон саройда» — дебди Қамаруззамон. «Мен ўзим у ерга бориб олиб келаман» — дебди заргар. «Майли» — дебди Қамаруззамон. Заргар кун ботмасдан олдин у саройга борибди. Чунки у бир ўзи уйга боргани хотинидан қўрқар эди. Шундай қилиб у Қамаруззамонни уйига бошлаб келибди. Улар тенги йўқ зийнатли бир уйга кириб сўзлашиб ўтирибдилар. Хотини Қамаруззамонни кўриб мафтун бўлиб қолибди. Улар кун қорайгунча сўзлашиб, еб-ичиб ўтирибдилар. Сўнг қаҳва ва бошқа ичимликлар келтирилибди. Заргар хуфтонгача уни зериктирмай гаплашиб ўтирибди. Хуфтон намозидан сўнг, улар ёнига икки қадаҳ ичимлик билан бир жория кириб келибди. Ичишгач, уларни уйку босиб, ухлаб қолибдилар. Шунда заргарнинг хотини уйга кириб, Қамаруззамоннинг юзига боқибди-ю, унинг ҳусни жамоли қаршисида ақлдан озибди. У: «Мени асир қилган кўркам йигитнинг ётишини қаранг» — дебди-да, уни чалқанча ётқизиб кўкрагига мишибди. Унинг севги ҳирслари тугён кўтарибди, ҳалш-паш дегунча йигит ёноқларида бўса излари пайдо бўлибди. Юзлари қизариб кетибди. У худди елимлангандай унинг лабларига лаб қўйиб, то лаблари қопиб кетгунча сўрибди. Шунда ҳам унинг на ўти сўнибди-ю, ва на ҳирси қонибди. Тонг отгунча у ана шундай ўпини, қучишдан ўзини тийлабди. Фақат тонг отиб, қуёш пури таралгандан сўнггина у Қамаруззамон чўнтагига тўртта ошиқ солиб, чиқиб кетибди.

Сўнг у ўз жориясини қандайдир бир тамаки каби ҳидли нарса билан меҳмон ётган уйга чиқарибди. Жория кириб уни бурунларига искатган экан, улар акса уриб, ўзларига келибдилар. Шунда жория уларга: «Намоз фарзлигини албатта билсаларингиз керак, ҳурматли жаноблар, эрталабки намозга турунглар» — дебди-да, обдаста ва тос келтирибди. «Эй устод, жуда қаттиқ ухлаб қолибмиз» — дебди Қамаруззамон. «Ҳа, эй меҳмон, бу уйда ухлаш анча оғир, ҳар вақт бу уйда ётсам шу ҳолат юз беради» — дебди заргар. «Тўғри айтасиз» — дебди Қамаруззамон унга. Сўнг Қамаруззамон таҳорат қила бошлаган экан, сув теккан сари унинг юз ва лаблари ловиллаб ачишибди. Қамаруззамон таажжубланиб: «Агар, бу уйнинг ҳавоси оғир бўлиб, бизни ухлатиб қўйган бўлса, юзларим, лабларимнинг ачишиши боиси нима экан?» — деб ўйлабди-да, заргарга: «Эй бобо, юзларим, лабларим ачишаётир» — дебди. «Гумонимча — дебди заргар — бунинг сабаби чивин чақиш, қурт сўришидан бўлса керак». «Таажжуб, — дебди Қамаруззамон, — бу уйда ётганда сизда ҳам шундай ҳол содир бўладими?» «Йўқ, — дебди у — ме-

нинг соқолим бундан сақлайди. Бундай ҳол фақат соқол-
сизлардагина юз бериши мумкин». «Тўғри айтдингиз»,—
дебди Қамаруззамон. Жория дастурхон ёзибди. Еб-ичиб,
ташқарига чиқибдилар.

Қамаруззамон тўғри кампир ёнига борибди. Кампир
уни кўриши билан: «Сенинг юзларингда бахт белгилари-
ни кўраётirman, кўрганларингни айтиб бер!»— дебди.
«Ҳеч нарса кўрганми йўқ — деб гап бошлабди Қамарузза-
мон — уй эгаси заргар билан бир уйда овқатландик. Сўнг
кечки намозни ўқидик, ниҳоят уйқуга кетдик. Шу ётган-
ча тонг отгандагина уйгондик». Кампир кулиб: «Ундай
бўлса, нега юз ва лабларинг қизариб кетган?»— дебди.
«Уйдаги чивилар чақибди»— дебди Қамаруззамон. «Тўғ-
ри,— дебди кампир — айт-чи, хўжайиннинг ўзида ҳам шу
ҳол пайдо бўлдимми?» «Йўқ — дебди йигит — унинг айти-
шича: чивилар соқолли одамларга зарар бермай, фақат
соқолсизларни чақар эмиш. Ҳар вақт ҳам соқолсиз меҳ-
мон келса, улар эрталаб шу аҳволдан шикоят қилар эмиш-
лар, аммо соқоллик меҳмонларга ҳеч нима бўлмас эмиш».
«Тўғри айтаётирсан — дебди кампир — бундан бошқа ҳеч
нарса сезмадингми?» «Чўнтагимдан эрталаб тўртта ошиқ
топдим»— дебди Қамаруззамон. «Қани уларни менга кўр-
сат-чи!»— дебди кампир Қамаруззамонга.

Қамаруззамон кампирга уларни берибди. Кампир олиб
кулибди-да: «Буларни — деб гап бошлабди кампир — се-
нинг севиқлиг чўнтагингга солиб қўйган». «Нега?»—
дебди Қамаруззамон. «У сенга турлича ишора қилган —
дебди кампир — агар сен севганингда ухлаб қолмаган бў-
лар эдинг, ахир севганлар ухламайди. Сен ҳали ёнсан,
сеп ҳали ошиқ ўйнаб юришинг керак. Зеболарни севишни
сенга ким қўйибди демоқчи. У тунда ёнингга келганда, се-
ни ухлоқ ҳолда кўриб ҳайрон бўлган. Шунинг учун сени
ўпиб доғ қолдирган ва шу белгиларни чўнтагингга солиб
кетган. Лекин бу билан у қапоатланмайди. У албатта эри-
ни юбориб, сени букуп ҳам меҳмонга чақиради. Энди бор-
ганингда ухлаб қолма. Эҳтиётдан беш юз динор ола кет.
Сўнг келиб нима бўлганини менга айтасан. Мен сенга
қолган чораларни гапириб бераман». Қамаруззамон: «Бош
устига»— дебди-да, ўз саройига жўнабди.

Энди заргарнинг хотинига келсак, у эридан: «Меҳ-
мон кетдимми?»— деб сўрабди. «Ҳа — дебди эри — лекин
меҳмонни бу кеч чивил ташвишлантирди. Бечоранинг
юз ва лабларини ичириб ташлабди, хикоят тортдим».
«Уйимиз чивиларининг одатини қарангки, фақат соқол-
сизларнигина талайди. Энди келар кечага уни таклиф

қил»,—дебди хотини. Эри Убайд Қамаруззамон турган саройга бориб, қўярда-қўймай уни ўзи билан бирга олиб келибди. Улар еб-ичиб, кечки намозни ўқибдилар. Сўнг жория ичимлик келтириб, уларга бир қадахдан тутибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шох,— деб давом этди Шаҳризод,— жория ичимлик келтириб, уларнинг ҳар бирига бир қадахдан тутқазибди. Улар ичибдилару яна ухлаб қолибдилар. Ошифта аёл уйга кириб, Қамаруззамон тенасига борибди ва ухлаб ётганини кўриб: «Эй ярамас, ошиқлик даъвосини қилиб, нега ухлаб ётибсан? Ошиқлар ухламайдилар-ку!»— дебди-да, унинг кўкрагига миниб, тонг отгунча уни ўпиб, тишлаб, лабларидан сўриб чиқибди. Сўнг Қамаруззамон чўнтагига пичоқ солиб кетибди. Тонг отгач, жориясини юборибди. Жория уларни уйготибди. Қамаруззамоннинг юзлари ўнниш ва сўришдан ўт каби ловиллар эди. Унинг лаблари маржондай қип-қизариб кетганди. Заргар унга: «Афтидан, чивни сенга озор берганга ўхшайди»— дебди. «Йўқ»— дебди Қамаруззамон, йигит энди бунинг сирини билар эди. Шунинг учун шикоят қилишни нолойиқ топибди. Сўнг у чўнтагида пичоқ кўриб қолиб, сукутга чўмибди. Чойдан сўнг у заргар ёнидан чиқиб, сарой томон йўл олибди. Кейин ёнига беш юз динор солиб, кампир ёнига жўнабди. У кўрганларини кампирга ҳикоя қилар экан: «Мен ғафлатда қолиб ухлаб қолибман. Эрталаб туриб ёнимда пичоқдан бошқа нарса кўрмадим»— дебди. «Келгуси оқшом сени худонинг ўзи ҳимоя қилсин — дебди кампир,— бу пичоқ билан у: «Агар, яна ухлаб қолсанг сўяман»— деб ишора қилган. Улар сени бу кеча ҳам таклиф қилишади. Агар ухлаб қолсанг у сени сўяди».

«Нима қилишим керак?»— деб сўрабди Қамаруззамон. «Уйқу олдида нима ейишинг, нима ичишини менга айт»— дебди кампир. «Ҳамма каби кечқурун овқатланамиз, сўнг жория кириб бизларнинг ҳар биримизга бир қадахдан ичимлик тутати. Мен уни ичишим билан ухлаб қоламан-да, эрта билан уйғопаман», дебди Қамаруззамон. «Ҳамма бало мана шу қадахда — дебди кампир — сен қадахни жория қўлидан олишга олу хўжайини ичмагунча ўзингни сақла. Бунинг учун эса жория сенга қадах тутганда сен ундан ичишга сув беришни сўрагин,

Жория сувга кетиши билан сен қадахдаги майни ерга тўққину ухлаб қолган каби ёта бергил. Жория сув келтиргач, сени бу ҳолда кўриб, ичиб ухлаб қолибди, деб гумон қилади. Бир оз вақт ўтиши билан ҳамма воқеа сенга аён бўлади-қўяди. Лекин сен албатта менинг буйруғимни бажаришга тириш», — дебди кампир. Қамаруззамон: «Бош устига» — дебди-да, ўзи турган сарой томон йўл олибди.

Энди заргарнинг хотинига келсак, у эрига: «Қоидага кўра меҳмон уч кеча кутилади. Сен уни учинчи марта таклиф қил» — дебди. Заргар хотинига: «Бажону дил» — дебди-да, кечқурун Қамаруззамон томон жўнабди. Уни таклиф қилиб қўярда-қўймай бирга олиб келибди. Улар яна ўша уйга кирибдилар. Кечки таомни еганларидан сўнг хуфтон намозини ўқибдилар. Сўнг жория кириб уларга бир қадахдан май тутибди. Хўжайин ичибди-ю, ўша заҳоти ухлаб қолибди. Аммо, Қамаруззамон ичмабди. Жория унга: «Сиз ичмайсизми, эй хўжам?» — дебди. «Мен жуда ташнаман бир оз сув беринг» — дебди Қамаруззамон. Жория сув келтиришга кетибди. Қамаруззамон майни ёстуқ тагига тўкибди-да, уйқуга ётибди. Жория келгач, уни ухлоқ ҳолда кўрибди ва малика-сига: «У ичиб ухлаб қолди» — дебди. Малика эса: «Унинг тиригидан кўра ўлиги афзал» — дея ўтқир пичоқни олиб, унинг олдига кирибди. «Мана, учинчи марта ҳам сен сирли белгиларни тушунмадинг, эй аҳмоқ. Энди мен сенинг қоринингни ёраман» — дебди у. Қамаруззамон унинг қўлида пичоқ тутиб келаятганини кўриб, кўзини очибди-да, кулиб ўрнидан турибди. Шунда малика унга: «Сен бу белгини ўз фаҳминг билан эмас, қандайдир бир ҳийла орқали билгандирсан, қани айт-чи, кимдан билдинг?» — дебди. «Бир кампирдан» — дебди Қамаруззамон ва сартарошнинг хотини билан ораларида бўлган ҳамма воқеани сўзлаб берибди. Шунда малика унга: «Эртага бизникидан чиқиб, кампир ёнига бор-да, «Бундан бошқа яна ҳийлаларинг борми, эй кампир?!» деб сўра, агар у «бор» деса, «Унга ошкора етишишимга чора топгил!» — дегил. Агар, «менда бошқа ҳийла йўқ, энг охириги ҳунарим шу» деса, уни ҳаёлингдан чиқариб юбор, эрта-кеч эрим бориб сени таклиф қилади. У билан бирга келиб, менга маълумот бер. Шунга қараб кейинги ишлар чорасини кўраман» — дебди. «Майли», — дебди Қамаруззамон. Сўнг улар тонг отгунча бир-бирларини қучибдилар, нафсларини истаганча қондирибдилар, баъзи жуфт ҳарфлар ёки бир сўзнинг ўзак ва негизлари каби ўзаро бирикибдилар. Тонг отгач, малика Қамаруззамонга: «Ме-

ви бир кеча, бир кун, бир йил қапоатлаптирмайди — дебди — мақсадим қолган умримнинг ҳаммасини сен билан ўтказишдир. Лекин мен эримга нисбатан бир чора топгувимча сабр қилиш керак. Сўнг мақсадга эришамиз. Бир илож қилиб мен унда бир шубҳа қўзғатаман, у мени талоқ қилади-ю, сенга тегиб оламан. Хоҳласанг бирга, ҳатто сенинг шаҳрингга ҳам кетаман. Эримнинг ҳамма мол ва давлатини сенга ўтқазаман. Унинг ую жойларини буздириб, пому нишонини ўчириб юбориш чорасини кўраман, лекин сен сўзларимга қулоқ солишинг, менинг айтганларимни қилишинг керак». «Бош устига, эй малика, менда саркашлик бўлмайди», — дебди Қамаруззамон. «Энди саройга бор — дебди малика — агар менинг эрим бориб сени таклиф қилса, унга: «Э биродар инсон, позик феълли бўлади. Хусусан у тез-тез бораверса ҳар қандай сахийни ҳам, бахилини ҳам жондан тўйдиради. Қандай қилиб, ҳар кеч иккимиз бир уйда ётамиз. Сен хафа бўлмаганингда ҳам, ёлғиз қолгани учун албатта хотининг хафа бўлса керак. Агар мақсадинг мен билан кўришиб, суҳбатлашини бўлса, уйинг яқинидан менга бир жой олиб бер, уйқу вақтигача гоҳ сен менинг уйимда, гоҳ мен сенинг уйингда бўламан. Ҳар кеч хотинингдан узоқ бўлишдан кўра бу тadbир яхшироқдир» — дегин. Сўнг у менга келиб маслаҳат қилади. Мен унга қўшнимизни кўчириб юборишни маслаҳат бераман. Чунки, қўшнимиз ўтирган уй бизники, у ижарага ўтирибди. Сен бу уйга келиб олгач, қолган чораларни худо осон қилади. Ҳозир йўлга туш, мен айтганимдек қил» — деб тайинлабди. «Хўш» — дебди Қамаруззамон. Шундан кейин малика уни ёлғиз қолдириб ўз жойига кетибди. Қамаруззамон ўзини ухлаб ётганга солибди. Бир оздан сўнг жория келиб уларни уйғотибди. Заргар уйғониб Қамаруззамондан: «Эй савдогар йиғит, бу кеч ҳам чивин сенга озор бердимиз?» — деб ҳол сўрабди. «Йўқ» — дебди Қамаруззамон. «Ўрганиб қолган бўлсанг керак», — дебди заргар. Сўнг улар дастурхонга ўтиришиб, еб-ичишгач, ўз ишлари билан чиқиб кетишибди. Қамаруззамон тўғри кампирнинг олдига бориб, бўлган воқеаларнинг ҳаммасини айтиб берибди.

Қисса шу ерга етганда топг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Қамаруззамон кампирга бориб: «Малика менга шуларни

айтди, мен унга буларни айтдим. Энди ошкора унга етишиш учун бундан бошқа тузукроқ ҳийлаларнинг борми, эй кампир?»— деб сўрабди. «Эй ўғлим, ҳийлаларимнинг бори шу»— дебди кампир. Бу гапни эшитган Қамаруззамон рапжиб саройга йўл олибди. Кеч бўлгач, заргар келиб яна Қамаруззамонни меҳмонга таклиф қилибди. «Боришим яхши эмас»— дебди Қамаруззамон. «Нега?»— дебди заргар — ахир мен сени севиб қолганман, айрилиққа чидай олмайман. Худо ҳурмати учун мен билан бирга боришингни сўрайман». «Агар — дебди Қамаруззамон сўз бошлаб — сен дўстлигимиз узоқ давом этсин, ҳар вақт бирга кўришиб турайлик десаңг, уйнинг атрофидан менга бир жой олиб бер, ана унда хоҳласанг сен бизникида, мен сеникида кечгача суҳбатлашиб ўтирадиган бўламиз-да, уйқу вақтида ўз уйимизга чиқиб ётамиз». «Уйим ёнида бир уй бор. У ўзимники эди, лекин ижарага бировни ўтқазиб қўйибман. Сен бугунча мен билан бирга бор. Эртага уни сенга бўшатириб бераман»— дебди заргар. Қамаруззамон у билан бирга бориб, одатдагидек кечки овқатдан ебдилар, хуфтон намозни ўқибдилар. Ахир заргар дори-дармон солинган ичимликни ичибди-ю, уйқуга кетибди. Қамаруззамон ҳам ичибди. Лекин у ҳушёр ўтира берибди. Чунки унинг қадаҳига ҳеч парса аралаштирилмаган эди. Сўнг малпка кириб, Қамаруззамон билан эрталабгача айши ишрат қилишибди. Бечора заргар бундан беҳабар худди ўлик каби ағнаб ётар эди. Сўнг у одатдагича уйқудан уйғониб, ижарачини чақиртирибди-да, унга: «Эй фалончи, уйи бўшат! Ўзимизга керак бўлиб қолди»— дебди.

«Хўп бўлади, хўжайин»,— дебди у ва шу кунгёк бўшатиб берибди. Заргар эса бу уйга Қамаруззамонни кўчириб келибди. Шу кеч то ухлагунча заргар Қамаруззамон ёнида суҳбатлашиб ўтиргач, чиқиб кетибди. Иккинчи кун малика машҳур бинокор устага одам юбориб чақиртирибди. Бинокор келгач, у катта пул ваъда қилиб, ўзи турган уйдан Қамаруззамон уйига чиқадиган ер ости йўли қилиб беришни буюрибди. Уста ер ости йўлига тупадиган эшик ҳам ясаб берибди. Бу сирдан Қамаруззамон беҳабар эди. Шу тунгёк малика Қамаруззамон уйига у йўлдан кириб келибди. У ўзи билан эрининг икки халта пулини ҳам олиб чиққан эди. Қамаруззамон ундан: «Қасрдан келдинг?»— деб сўрабди. Малика унга ер ости йўлини кўрсатибди-да, эрининг икки халта пулини бериб, тонг отгунча Қамаруззамон билан машаққат қилибди. Эрталаб у Қамаруззамонга: «Сен кутиб тур. Мен унинг ёни-

га чиқиб уйготаман-да, ишига жўпатиб келамап» — дебди. Қамаруззамон уни кутиб ўтирибди. Малика эри ёнига чиқиб, уни уйготибди. Эри таҳорат қилиб, намоз ўқиб-дп-да, дўконига кетибди. У кетиши билан малика тўрт халта пул олиб, ер ости йўлдан Қамаруззамон ёнига чиқибди ва: «Мапа, бу пулларни ҳам ол!» — дея унга топширибди. Вақт ўтиб нафслари ором олгач, малика ўз уйига, Қамаруззамон эса бозорга кетибди. Қуноботарда қайтган Қамаруззамон уйида ўн халга қимматбаҳо тош ва бошқа асл буюмларни кўрибди. Бу кеч заргар Қамаруззамонни ўз уйига олиб чиқибди. Улар суҳбатлашиб ўтирганларида жория одатдагича уларга ичимлик келтирибди. Маликанинг эри ичимликни ичибоқ ухлаб қолди. Аммо Қамаруззамонга ҳеч нарса бўлмабди. Чунки унинг қадаҳига ҳеч нарса аралаштирилмаган эди. Малика кириб йиғит билан роса ўйпаб-кулибди. Жория ер ости йўлдан уйдаги нарсаларни Қамаруззамон уйига ташир эди. Топг отгач, малика чиқиб, хўжасини уйготиш учун жория кирибди. Жория уларни қаҳва билан меҳмон қилиб, ишларига кузатибди.

Учинчи кун малика Қамаруззамонга эрининг бир ишчилигини чиқариб берибди. (Уни заргар ўз қўли билан ясаган ва унга беш юз динар сарф қилган эди. Бунақа чиройли, серҳанам пичоқ ҳеч ерда йўқ эди. Унинг ишқибозлари кўпчилигидан заргар аҳтиётлаб сапдиққа солиб қўйган ва ҳеч кимга сотмоқчи эмас эди). Малика Қамаруззамонга: «Бу пичоқни камарингга осиб ол-да, эримнинг дўконига бериб бир оз ўтир, сўнг пичоқни унга кўрсатиб: «Эй устод, бу пичоқни шу кун сотиб олдим. Қараинг-чи, фойда қилибманми, зарар қилибманми?» — дегин. У пичоқни дарров тапса ҳам, лекин «бу пичоқ мешики-ку», дегани уилади. Агар сенга: «Қаердан сотиб олдинг, кимдан сотиб олдинг?» — деса, унга: «Йўлда кета туриб бир-бири билан уришаётган икки византияликни кўрдим. Уларнинг бири иккинчисидан: «Қаерда эдинг?» — деса, иккинчиси: «Севгилимнинг олдида эдим, ҳар гал кўришганимда у менга бир қанча динҳам пул берар эди. Бу гал у: «Қўлимда динҳамим йўқ, қўлим қисқа. Лекин бу пичоқни ол. Бу пичоқ эримнинг пичоғи» — деди. У пичоқ кўрсатган эди олдим». Мен ундаи пичоқни олиб, у ёқ-бу ёғини қарадим. Пичоқ менга ёқиб қолди. «Сотасанми?» — дедим. У: «Сотаман?» — деди. Уч юз динарга сотиб олдим. Қараинг-чи, арзон олганманми, қиммат олганманми?» — дегин-да, пима дейишига диққат қил, сўнг бир оз сўзлашиб ўтирган бўлиб, тезда қайтиб кел. Мен сени ер ости йўл оғзида кутиб

тураман. Албатта пичоқни ола кел» — дебди. «Хўп бўлади» — дебди Қамаруззамон.

У пичоқни камарига тақиб, заргар дўкопига равона бўлибди. Бориб салом берибди, заргар алик олиб, уни ўз ёнига ўтқазибди. Ўтқазибди-ю, унинг камарида осирлиқ пичоқни кўриб, ҳайрон бўлибди. «Бу менинг пичогим, қандай қилиб бу савдогарнинг қўлига тушиб қолди ёки меникига ўхшаш бирор бошқа пичоқмикан» — деб ўйлар эди у. Шу орада Қамаруззамон пичогини чиқариб: «Эй устод, мапа бу пичоқни томоша қилинг!» — деб қолибди. Унинг қўлидан олгач, заргар ўзиники экапини муқаррар билибди-ю, лекин: «Бу менинг пичогим-ку!» — дейишдан уялибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — заргар Қамаруззамон қўлидан пичоқни олгач: «Бу пичоқ меники-ку!» — дейишга уялибди-да, «Буни кимдан сотиб олдинг?» — деб сўрабди. Қамаруззамон малика таъинлаган гапларни айтибди. «Жуда арзон олибсан. Бу пичоқ беш юз динорга арзийди» — дебди заргар. Шундай дебди-ю, юрагига ғулгула тушиб, қўли нига бормай қолибди. Гарчи у Қамаруззамон билан сўзлашиб ўтирган бўлса-да, хаёли пичоқда эди. Хаёл денгизига гарқ бўлган заргар Қамаруззамоннинг эллик оғиз сўзига бир оғиз сўз билан жавоб берарди. Дили азобда, вужуди ҳаяжонда, ақли ҳайрон, кўнгли вайрон эди. У худди шоир айтган қуйидаги бир ҳолга тушган эди:

Мен билан сўзлашдилар, мен билмадим, не сўз дедим,
Чунки ақлим бошқа ерда, мен ўзим беҳуш эдим.
Узила гарқ қилган эрди фикримни тубсиз хаёл,
Ажратишдан ожиз эрдим: ким эр эрди, ким аёл?..

Қамаруззамон унинг чеҳрасидаги катта ўзгаришни кўргач, «Ишингизга халал бермай» — дея ўрнидан турибди-да, чопганча уйига йўл олибди. Малика ер-ости йўл оғзида уни кутиб турган эди. Қамаруззамонни кўриши билан: «Мен айтгандек қилдингми?» — деб сўрабди унда. «Ҳа» — дебди Қамаруззамон. «У сенга нима деди?» деб сўрабди. «Жуда арзон олибсан, бу пичоқ беш юз динор-

га арзийди» — деди-ю, аммо рапги ўзгариб кетди. Мен ёнидан туриб жўнай бердим. Сўнг нима ҳолга тушди билмайман» — дебди Қамаруззамон. «Пичоқни менга бер, қўрқма, ҳеч нарса қилмайди» — дебди малика Қамаруззамонга. У пичоқни йигитдан олиб ўз жойига қўйиб қўйибди.

Малика пичоқни қўйиб турсин. Энди заргар тўғрисида келсак, Қамаруззамон кетгач, унинг дили ўртаб, ҳар хил хаёлга борибди. У ўз-ўзига: «Дарров бориб, пичоқни текшириб, шубҳамни бир тараф қилишим керак» — дебди-ю, гириллаб уйига келибди. Худди аждар каби вишиллаб хотини ёнига кирибди. Буни кўрган малика сир бермай: «Ҳа, хўжам, сенга нима бўлди?» — деб сўрабди.

«Менинг пичогим қани?» — деб бақирибди эри.

«Сандиқда» — деб жавоб берибди хотини. У шундай дебди-ю, ўзини уриб: «Ҳой эржон, нима бало, бирор киши билан уришиб қолдингми, пичоқни нима қиласан, унга урмоқчимисан?» — дебди. «Пичоқни менга кўрсат!» — дебди эри. «Ҳеч кимга пичоқ урмайман» — деб олдин менга ваъда бер, қасам ич!» — дебди хотини унга. Эри қасам ичибди. Сўнг хотини сандиқни очиб, пичоқни олиб берибди. Гоҳ у ёғини, гоҳ бу ёғини кўрган заргар ўзига-ўзи: «Бу жуда таажжуб» — дебди-да, хотинига узатиб: «Ол, жойига солиб қўй!» — дебди. «Нега бундай қилаётирсан, сабаби нима?» — деб сўрабди хотини. У: «Мен дўстимиз қўлида худди шундай пичоқ кўрдим» — дебди-да, бутун воқеани сўзлаб берибди. «Пичоқни ўз жойида кўриб шубҳам тугади», — дебди у. «Сен менинг тўғримда ёмон хаёлларга бориб, мени румликларнинг ўйнаши деб гумон қилибсан-да, а? Унга пичоқни хотиним берган деб ўйлагандирсан, хойнаҳой, а?» — дебди ғазаб билан хотини. «Ҳа» — дебди эри — дастлаб шундай шубҳа қилган эдим. Лекин пичоқни кўргач, кўнглимдаги шубҳа кўтарилди». «Эй эрим, сенда яхшилик қолмабди» — дебди хотини жаҳли чиқиб. Заргар то хотинининг кўнглини овлагунича ялиниб, узр айтибди-да, сўнг чиқиб дўконига йўл олибди.

Иккинчи кун малика Қамаруззамонга эрининг соатини берибди. Эри у соатни ўз қўли билан ясаган бўлиб, ҳеч кимда унга ўхшаш соат йўқ экан. Қамаруззамонга: «Унинг дўконига боргин-да, ёнида бир оз ўтиргач: «Кечаги кўрган одамни бугун ҳам кўрдим. У қўлидаги соатни кўрсатиб: «Бу соатни оласанми?» — деб мендан сўради. «Буни қаердан олдинг» десам у: «Ўйнашим олдида бўлган эдим, у берди», — деди. Сўнг ушдан элини

саккиз динорга сотиб олдим. Қарангиз-чи, соат шу пулга арзийдими ё йўқми?— дегин-да, нима дейишига диққат қил. Бир оз ўтиргач, тур-да, тезлик билан менга келтириб бер»,— дебди.

Қамаруззамон йўлга тушиб, хотин айтгандек қилибди. Заргар соатни кўргач! «Бу етти юз динорга арзийди»— дебди-ю, лекин кўнглига гулгула тушибди. Бир оз ўтиргач, Қамаруззамон хайрлашиб дўкондан чиқибди-ю, тўғри келиб соатни хотинга берибди. Кўп ўтмай, ҳаллослаганча маликанинг эри кириб келибди-да, хотинига: «Соатим қани?»— дебди. «Шу ерда турибди»— дебди хотини. «Қани менга бер-чи!» деб хитоб қилибди эри. Хотини уни келтириб берибди. «Лоҳовла валоқуввата илло биллоҳил-лалиюлазим» дебди эри. «Эй худонинг бандаси, сен тагин бир янгилик топганга ўхшайсан. Менга айт-чи, яна нима гап ўзи?»— дебди хотин. «Нима десаикин! Бу ҳолларга мен жуда ҳайратда қолдим»— дебди.

«Эй, хотин — дебди у давом этиб — савдогар дўстим қўлида пичоғимни кўрдим. Мен уни жуда яхши танийман, чунки уни ўзим ясаганман. Унақа пичоқ ҳеч қимда йўқ. У бу ҳақда кўнглини ёндирадиган сўзлар ҳам айтди. Шунинг учун мен дўкондан келиб, уни суриштирувдим. Бугун эса унинг қўлида соатимни кўрдим. Уни ҳам ўзим ясаганман, Басрада тенги йўқ танҳо нарса. Бу ҳақда ҳам у дилни ўртовчи сўзлар айтди. Ақлим шошиб, бошим қотиб қолди. Нима бўлаётганини билолмаётирман». «Сўзингга қараганда — дебди малика бўкириб — мен у савдогарнинг дўсти ва ошиғиман. Сенинг нарсаларингни унга мен бераётирман, ўйлашингча мен сени алдаётирман. Шунинг учун дўконни ташлаб келиб, мендан сўрадинг. Шундайми? Агар сен, у нарсаларни уйда кўрмаганингда алдаганимга ишонсанг бўлар эди. Эй худонинг бандаси, менинг тўғримда сенки шундай бадгумон бўлганингдан кейин, бошқалар нима демайди. Энди сен билан ҳамтовоқ бўлишни йиғиштирдим. Энди сендан жирканамаман».

Заргар ялиниб маликанинг кўнглини овлай бошлабди, ялина-ялина пихоят унинг кўнглини юмшатибди. Шундай деб хотинини хафа қилганига пушаймон бўлган заргар дўконига чиқиб кетибди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Оҳ, опагон, ҳикоянгиз нақадар қизиқ-а,— деди синглиси завқлавиб.

— Э севимли синглим,— деди Шаҳризод уни қучиб,—

шу ҳам қизиқми, агар шоҳим мени омон қўйсалар эртага айтадиганим бундан ҳам қизиқ.

Бу гапни эшитган шоҳ: «Қўргур жуда бало экан, ҳикоясининг буёғини ҳам эшитиб олай, ўлдириш қочмас» — деб ўйлади.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — ўз сўзларига пушаймон бўлган заргар дўконига бориб ўтирибди. У бениҳоят қаттиқ ҳаяжонда эди. Хаёл дарёсига чўмган заргар, бўлиб ўтган воқеаларга гоҳ ишониб, гоҳ ишонмас эди. Кеч бўлгач, Қамаруззамонсиз бир ўзи уйга келибди. «Савдогар йигит қани?» — деб сўрабди малика. «Уйида», — дебди эри. «Хафалашиб қолдиларингми?» — деб сўрабди хотини ундан. «Худо ҳақи, орада бўлган ишлар туфайли уни ёмон кўриб қолдим» — дебди эри. «Бор, менинг розилигим учун уни келтир», — дебди хотини. Заргар ўрнидан туриб, Қамаруззамон уйига кирибди. Қараса, унинг нарсалари у ерда сочилиб ётибди. Уларни таниб заргарнинг ғазаби қайнабди-да, оҳ торта бошлабди. «Жуда хафа кўринасан, эй, устод, сенга нима бўлди?» — дебди Қамаруззамон. «Менинг нарсаларим сеникида турибди, уларни ким келтирди?» — дейишга истиҳола қилган заргар фақатгина: «Бошимга бир оз тап-виш тушди — деб қўя қолибди. — Қани тур, бизникига чиқиб, овуниб ўтирамыз», — дебди. «Мени ўз ҳолимга қўйинг, мен бормаيمان» — дебди Қамаруззамон.

Заргар алдаб-сулдаб уни ўзи билан бирга олиб кетибди. Улар овқатланиб сўзлашиб ўтирибдилар. Қамаруззамон у билан сўзлашар эди-ю, лекин заргар хаёл денгизига ғарқ бўлган эди. Савдогарнинг юзта сўзига у бир сўз билангина жавоб қилар эди. Сўнг одатдагича, жори уларга икки қадахда ичимлик келтирибди. Майни ичиши билан заргар ухлаб қолибди. Савдогар йигит эса уйгоқ ўтира берибди. Чунки, унинг қадахига ҳеч нарса аралаштирилмаган эди. Сўнг йигит ёнига малика кириб келибди-да, унга: «Хотинлар макрини билмаган юмуқ кўз бу ҳайвоннинг ҳоли қалай — дебди ва давом этиб — эртага уни албатта алдайман. У мени талоқ қўяди. Эртага бир жория кийимини кийиб сенинг орқангдан унинг дўконига бораман. Шунда сен унга: «Эй устод, мен букуни қуллар саройига кирган эдим. Бу жорияни кўриб қолиб, минг динорга сотиб олдим. Кўринг-чи, шу баҳога бу жория арзонми, қимматми?» — деб сўрайсан-да, менинг юзим-

ни очиб кўрсатасан. Сўнг мени олиб ўз уйингга қайтасан. Мен ер остидан ўз уйимга чиқаман. Ана ундан кейин бўладиган ҳангамани кўрасан».

Улар кечани шодлик ва севинч билан, ширин суҳбат ва ўйин-қулги билан лаззатланиб ўтказибдилар. Тонг отгач, малика ўз хонасига чиқиб жорияни юборибди. Жория кириб Қамаруззамон билан ўз ҳўжасини уйғотибди. Улар ўрииларидан туриб, эрталабки намозни ўқибдилар. Ейишиб, ичишиб бўлишгач, заргар ўз дўконига, Қамаруззамон ўз уйига кетибди.

Бирдан малика ер ости йўлдан Қамаруззамон олдига жория қиёфасида кириб келибди. (Аслида у жория эди.) Сўнг Қамаруззамон жорияни эргаштириб заргар дўкони томон йўл олибди. Дўконга етгач у: «Эй устод, мен буқун томонша қилгани қуллар саройига кирган эдим. Бир даллол қўлида шу жорияни кўриб, менга ёқиб қолди. Минг динорга сотиб олдим. Арзонми, қиммат эканини билиш учун сизга кўрсатишга олиб келдим. Бир боқинг»,— дебди-да, унинг юзини очибди. Қараса, заргарнинг ўз хотини. У жуда яхши кийинган, энг олий зийнатлар таққан, кўзларига сўрма, қўлларига хина қўйган. Эри уйда бўлган вақтида қандай ясанадиган бўлса, худди шундай ясанган. Ҳаммадан олдин эри унинг юз-кўзларидан, кийим-бошларидан, таққан зийнатларидан танибди. Унинг қўлида яқиндагина Қамаруззамонга ясаб берган узук бор эди. Ўз хотини экани ҳар жиҳатдан унга аниқ бўлибди. «Отинг нима, эй жория?»— деб сўрабди у. «Ҳалима»,— дебди у. Унинг хотинининг оти ҳам Ҳалима эди. Исми ҳам ўз хотини эканини тасдиқлабди. Ҳайрон бўлган заргар: «Қанчага олдинг?»— деб сўрабди. «Минг динорга»— дебди у. «Буни текинга олибсан. Чупки қўлидаги узукнинг ўзи минг динор туради. Кийимлари, зийнатлари сенга текинга қолибди. Уни яхши кўриб қолган бўлсанг, худо сени у билан шодлантирсин»— дебди заргар поилеж. «Мен буни уйимга олиб кетаман»— дебди Қамаруззамон. «Истаганингни қил!»— дебди заргар. Қамаруззамон уни уйига бошлаб кетибди. Боргач, хотин ер ости йўлдан ўз уйига чиқиб ўтирибди.

Энди заргар воқеасига келсак, унинг дили раппик ўтида ёнибди. «Уйга бориб кўрай— деб ўйлабди у ўзича— агар хотиним уйда бўлса, унда бу жория унга ўхшаш бошқа бир хотин экани маълум бўлади. Ўхшаши йўқ ёлғиз худонинг ўзидир. Агар хотиним уйда бўлмаса, унда ҳеч шубҳасиз у жория менинг хотиним бўлиб чиқади». У ўрнидан тура ҳовлиққанча уйига келибди. Қараса, хоти-

пи худди дўконда кўрганидек ясанган-тусанган ҳолда уйда ўтирибди. Ҳайрон қолган заргар қўлларини бир-бирига уриб: «Поҳовла валоқуввата илло биллоҳилалиюлазим» — деб юборибди. «Жинни-пинни бўлдингми? Ахир, бу пима деган гап? Албатта сенда бир гап бор!» — дебди буни кўрган хотини. «Гапириб берсам хафа бўлмайсанми, эй хотин!» — дебди эри. «Йўқ», — дебди хотин. «Бизнинг дўстиниз савдогар йигит — деб гап бошлабди заргар — бир жория сотиб олибди, қадду қомати худди сендек, исми ҳам сенинг исминг, кийимлари ҳам сенинг кийимларингдек. У ҳар жиҳатдан бутунлай сенга ўхшайди. Бармоқларидаги узуклар ҳам сенинг узугингдек. У тақинган ҳамма зийнатлар ҳам худди сеникидақа. Қамаруззамон уни менга кўрсатганда, мен уни сен деб гумон қилдим. Мана шу ишга ҳайрон қолаётirman. Кошки бу савдогар йигитни кўрмаган бўлсагу, у билан дўстлашмаган бўлсак эди. Кошки у ўз юртидан келмаган бўлса-ю, биз уни тапмаган бўлсак эди. Чунки порлоқ ҳаётимга соя солди, меҳру шафқат ўрнига кўнглимда ғазаб уйғотди. Дилимга шубҳа солди». «Менинг юзимга яхши қараб ол! — дебди хотин. — У билан балки мен бирга бўлгандirman. Балки, жория кийимини кийиб, сени алдаш учун у билан бирга боргандirman». «Бу пима деган гап? — дебди заргар. — Сен шундай иш қиласан деб мен сира ўйламайман».

Заргар хотинлар макрини тушунмайдиган бир гўл одам эди.

«Мен шу ерда ўтирай — дебди хотини унга — сен ҳозир унинг уйига бор-да, эшикни тақиллатиб, тезлик билан уйига кир. Қирганингда агар жория ўтирган бўлса, у вақтда унинг жорияси менга ўхшаш бошқа бир одам, агар у ерда жорияни кўрмасап, у вақтда савдогар билан бирга турган жория мен бўлиб чиқаман. У вақтда менинг тўғримдаги сенинг бемаъни шубҳаларинг тўғри бўлиб чиқади». «Тўғри айтасан», — дебди эри. У ўрнидан туриб, Қамаруззамон томон йўл олибди. У эшикдан чиқини билан хотини ҳам ер ости йўлдан Қамаруззамон уйига ўтибди-да, унинг ёнида ўтирибди ва воқеадан уни ҳабардор қилиб, эшикни тез очиш кераклигини уқтирибди. «Келганда мени унга кўрсат», — деб тайинлабди.

Шу орада эшик тақиллаб қолибди. «Ким?» — дебди Қамаруззамон. «Дўстинг устодман. Сен менга дўконда жорияни кўрсатганингда сендан ғоят хурсанд бўлдим. Эшикни оч, уни яна бир кўрай!» — дебди. «Яхши бўла».

ди» — дея Қамаруззамон бориб, эшикни очибди. Қараса, хотини унинг ёнида ўтирибди. Жория ўрнидан туриб, уни ва Қамаруззамоннинг қўлини ўпибди. Заргар хотинига тикилиб қарабди. Хотин ўзининг хотинидан асло фарқ қилмас эди. «Тавба, худо нимани хоҳласа ўшанга қодир» — дебди-да, ташқари чиқиб, уйига қайтиб кирса, хотини уйида ўтирганмиш. Малика эри эшикдан чиқиши биланоқ ер ости йўл билан дарров чиқиб олган эди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

«Шаҳризод жуда доно экан — деб ўйлади шоҳ — яхшиси уни ўлдиришга опсиқмай, ҳикояларини эшитиб олай».

* * *

— Эй, саодатли шоҳ — деб давом этди Шаҳризод — эри эшикдан чиқиши биланоқ малика ер ости йўл орқали эридан олдин уйига кириб олибди. Эри уйга киргач, у: «Хўш, бор эканми?» — деб сўрабди. «Ҳа, хўжасининг ёнида ўтирган экан. У худди сенга ўхшайди», — дебди эри. «Бўлмаса қани энди дўконингга жўна, етар шунча бадгумонлик. Бундан сўнг менинг ҳақимда бадгумонлик қилмассан» — дебди малика. «Энди гумон қилмайман, мендан ўтган гуноҳ учун кечир!» — дебди эри. «Худо кечирсин» — дебди малика. Эри уни қучиб, ўнг ва чап бетларидан ўпибди-да, дўконига кетибди. Малика эса ер ости йўлидан Қамаруззамон ёнига тўрт халта нарс олиб чиқибди-да: «Мен ҳийлаю найрангларимни ишлатиб бўлгунимча сен тезда сафарга ҳозирлан, пулларни олиб кетиш ҳаракатини қил!» — дебди.

Қамаруззамон бозордан бир неча хачир сотиб олиб, юкларни ортибди. Қул ва чўриларни олиб бўҳча-бўҳча мол-дунёларни шаҳардан ташқари чиқарибди. Сўнг маликага: «Мен сафарга тайёрман» — дебди. «Мен ҳам, — дебди малика — мен унинг пулларидан тортиб бутун қимматбаҳо зеби зийнатларигача сенга келтирдим. Унга ҳеч нарс қолдирмадим. Буларнинг ҳаммасини сенга бўлган муҳаббатим туфайли қилдим, эй севгилим! Сенинг йўлингда мингта эрни ҳам қурбон қилишга тайёрман. Лекин сен унинг олдига бориб: «Мен уч қундан сўнг ўа мўртимга кетмоқчиман, сен билан хайрлашим учун келдим. Ижара ҳақи учун қанча тўлашимни айтсанг, мен қарзингдан қутулсам», деб кўр-чи, у нима дер экан. Сўнг келиб менга унинг жавобини айтасан. Мени талоқ қилсин

деб уни ғазаблантириш учун ҳар хил ҳийла ишлата бериб чарчадим. Кўриб турибманки, у менга боғланиб олди. Фақат сенинг юртингга кетишдан бошқа чора қолмади» — дебди малика. «Бу ширин хиёл амалга ошса қандай яхши бўлади» — дебди Қамаруззамон.

Хотиннинг гапи билан Қамаруззамон заргарнинг дўконига борибди-да, унинг ёнида бир оз ўтиргач: «Эй устод — деб гап бошлабди — мен уч кундан кейин юртимга кетмоқчиман, сен билан хайрлашгани келдим. Уйнинг ижара ҳақиға қанча тўлашим зарурлигини айтсанг, тўлаб қарзимдан қутулсам». «Бу нима деганинг — дебди у — сен қилган яхшиликлар ҳали менинг бўйнимда турибди. Мен сендан ҳеч нарса олмайман. Сендан бизга кўп яхшиликлар етди. Лекин сенинг кетишинг бизни хафа қилади. Агар қўлимдан келса, сени юбормас эдим» — дебди-да, ноилож хайрлашибди. «Дўстим билан суҳбатлашиш ғанимат» — деб заргар ўша заҳоти дўконни қулфлабди-да, Қамаруззамон қаерга борса у ҳам кетидан бораверибди. Уларга хизмат қилиб юрган жорияни (хотинини) заргар Қамаруззамон уйига чиққанда у ерда кўрса, ўз уйига кирганда ўз уйида ўтирганини кўраб эди.

Ахири малика Қамаруззамонга: «Унинг ҳамма молу дунёсини ташиб битирдим. Фақат сизларга ичимлик келтириб, хизмат қилиб юрган жория қолди, холос. Лекин мен ундан айрила олмайман. Чунки, у мен учун жуда қимматли, сир сақловчидир. Уни ҳам олиб кетишимиз керак. Бунинг учун хафа бўлган бўлиб мен уни ураманда, эрим келганда: «Бундан буён бу жория билан яшаб туролмайман. Уни сотиб юбор!» дейман. У жорияни сотишга элтади, сен сотиб оласан. Ўзимиз билан олиб кетамиз». — Яхши маслаҳат» — дебди Қамаруззамон. Сўнг у жорияни урибди. Эри дўкондан келиб қараса, жория йиглаб ўтирибди. Нега йиглаётганини сўраган экан: «Маликам урди» — дебди у. Шунда заргар хотинидан: «Бу лаънати жория нима қилди, сени хафа қилибди, ҳатто урибсан ҳам» — дебди. «Эй ёстикдошим — дебди у эрига — мен энди бу жориянинг афтига қарашни ҳам истамайман. Ё уни сот, ёки мени талоқ қил». «Сенинг бир сўзингни иккита қилмайман» — дебди-да, эртаси куни дўконга кетарда жорияни ҳам олиб кетибди. Уни олиб кетиши биланоқ хотини ер ости йўлдан чиқибди-да, тахтиравонга ўтириб, эридан олдин Қамаруззамон билан қулар саройига борибди. «Бу ким?» — дебди Қамаруззамон қул бозорида жорияни олиб турган заргарга. «Бизларга

ичимликлар келтириб хизмат қилиб юрган жориям. Бекасини хафа қилибди. У ғазабланиб, сотиб юборишга буюрди, сотгани келтирдим» — дебди заргар. «Бекаси ғазабланган бўлса, бунинг у ерда туриши мумкин эмас, албатта. Майли, менга сота қол, сени эслаб юарман! Жориям Ҳалимага хизмат қилиб юрсин» — дебди Қамаруззамон. «Майли, ола қол! — дебди заргар. «Баҳоси қанча?» — дебди Қамаруззамон. «Сендан ҳеч нарса олмайман, сен бизларга озмунча яхшилик қилмагансан» — дебди заргар. Қамаруззамон жорияни ундан олиб, маликага «Хўжангнинг қўлларини ўп» — дебди. Малика тахтиравондап тушиб эрининг қўлини ўпибди-да, яна тахтиравонга ўтирибди. Заргар худди ўз хотинига қарагандек аёлга тикилиб қарабди. «Сизни худога топшираман, эй устод Убайд», — дебди Қамаруззамон заргарга.

«Сен менинг мушкулимни осон қилдинг, худо сенинг ҳам мушкулингни осон қилсин, оқ йўл» — дебди заргар унга. Қамаруззамондай дўстидан айрилгани учун у йиғлар ва айни вақтда Қамаруззамон туфайли пайдо бўлган шубҳадан қутулгани учун севинарди.

Энди Қамаруззамон воқеасига келсак, Малика унга: «Агар эсон-омон бориб етайлик десанг, расмий йўл билан эмас, бошқа бир йўлдан юришга тириш» — дебди. «Бош устига!» — дебди Қамаруззамон.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Қамаруззамон йўлга чиққач, малика унга: «Агар типч, соғ-саломат етиб борайлик десанг, катта йўлни қўйиб, бошқа бир йўлдан юришга ҳаракат қил!» — дебди. «Бош устига!» — дебди Қамаруззамон. Сўнг у ҳаммага маълум расмий йўлни ташлаб, бошқа тарафдан йўл солибди. Улар у шаҳардан-бу шаҳарга ўтиб, ниҳоят Миср чегарасига етибдилар. Шунда Қамаруззамон хат ёзиб, чопар орқали отасига юборибди. Отаси Абдурахмон бозорда савдогарлар билан ўтирган экан. Боласи Қамаруззамондан айрилган кундан бери унинг дили вайрон эди. Чунки шу вақтгача жигаргўшасидан бирор хабар эшитмаган эди. Шу орада чопар келиб: «Эй улуғлар, сизлардан қай бирингиз Абдурахмон исмли савдогарсиз?» — деб сўрабди. «Нима ишинг бор» — дейишибди улар. «Мен унинг ўғли Қамаруззамондан хат келтирдим — дебди чопар — мен у билан Аришда хайрлашдим».

Суюнганидан отаси ақлини йўқотаёзибди. Савдогарлар ҳам суюнишибдилар. Улар Абдурахмон савдогарни хушхабар билан қутлабдилар. Абдурахмон савдогар хатни олиб ўқибди. Хат шундай ёзилган эди:

«Ўғлингиз Қамаруззамондан сиз, ҳурматли отамизга ва бутун савдогарларга салом. Саломдан сўнг биздан аҳвол сўрасангиз, худога шукур, сотдик, олдик, дунё ортирдик ва соғ-саломат, омон-эсон қайтаётимиз».

Хатни ўқиб бўлиб қувонч эшиклари очилиб, Абдурахмон катта зиёфат берибди. Созандалар, ҳофизлар йиғилиб, шодиёна базми жаминид бошлапибди.

Ўғли Ассалих шайхга етганда, отаси ва барча савдогарлар унинг истиқболига чиқибдилар. Отаси у билан қучоқлашиб кўришибди, севинганидан у шунча йиғлабдики, ҳатто ҳушидан кетиб йиқилибди. Ҳушига келгач: «Э ўғлим, бугун улуг тангри сен билан саломат кўришини насиб қилган қутлуг кундир» — дебди.

Сўнг савдогарлар у билан саломлашиб ҳол-аҳвол сўрашибди. Улар у билан бирга келаётган хачирларга ортилган юкларни, хизматкорларни, катта бир тахтиравонни кўрибдилар. Уларни кўтаришиб уйга элтибдилар. Малика тахтиравондан чиқар экан, унинг кишини йўлдан оздирувчи ҳуснини кўриб, отаси ҳайрон бўлиб қолибди. Қамаруззамоннинг онаси ҳам маликани кўриб, унинг ҳуснига ҳанг-манг бўлиб қолиб ўзини йўқотибди. Улар уни шоҳнинг қизи деб ўйлашибди. Онаси беҳад қувонганидан: «Кимсиз қизим?» — деб сўрабди ундан. «Келиннингиз бўламан» — дебди у. «Ўғлим сизга уйланган бўлса — дебди онаси, — тўю томоша қилишимиз керак».

Энди Қамаруззамоннинг отаси Абдурахмон воқеасига келсак, у одамлар тарқалишгач ўғлини чақириб: «Эй ўғлим, бу ёнингдаги жория ким, қанчага сотиб олдинг?» — деб сўрабди.

«Э ота, бу жория эмас, мени сафарга чиқишимга сабаб бўлган малика» — дебди Қамаруззамон. «Бу қандай?» — дебди отаси. «Эсингизда бўлса, бир кеч бизда ухламай кетган дарвеш таъриф қилган хотин шу. У таъриф қилгандаёқ шу орзуга боғланган эдим. Сиздан фақат шу мақсадда сафарга чиқишга ижозат олгандим. Йўлда қароқчилар талаб, ҳамма мол-дунёларимни олдилар. Басрага бир ўзим кириб бордим-да, бошимдан шу-шу ҳолларни кечирдим». Қамаруззамон отасига бутун бошидан кечирган воқеаларни сўзлаб берибди. У ўз саргушатини сўзлаб бўлгач, отаси: «Эй ўғлим, шу воқеалардан сўнг сен бунга уйландингми?» — деб сўрабди. «Ҳали уйланга-

нимча йўқ — дебди Қамаруззамон — лекин уйланишга ваъда қилганман».

«Мақсадинг шунга уйланишими?» — дебди отаси. «Агар сиз рухсат берсангиз уйланаман, бўлмаса, уйлапмайман» — дебди Қамаруззамон. «Агар сен шунга уйланидиган бўлсанг — дебди отаси Қамаруззамонга — мен сепдан бу дунёю у дунё асти рози бўлмайман. Ахир сен, қандай қилиб эрига шундай бевафолик қилган хотинга уйлапсан. Эрига қилган бевафоликни сенга ҳам қилади. Бу хотин хиёнатчи экан. Хиёнатчига ишонч йўқ. Агар гапимга кирмасанг, мен сендан норозиман. Агар сўзимга қулоқ солсанг, бундан ҳам кўркам, покиза қизга уйлантириб қўяман. Бутун молу дунём кетса ҳам сени хурсанд қиламан. Ана шунда мен сен билан фахрланаман. Одамлар фалончи таги-тахти номаълум бир жорияга уйланибди деб кулишларида ёмони йўқ».

Хуллас, ота ўғлига канизакка уйланмасликни уқдириб мақол, қисса, шеър, ҳикматли сўзлардан мисол келтирибди.

«Агар шундай бўлса, унга уйланишимнинг ҳеч қандай ҳожати йўқ — дебди Қамаруззамон. Отаси унинг пошонасидан ўпиб: «Сен ҳақиқий ота ўғлисан, онт ичиб айтаманки, сени тенги йўқ бир қизга уйлантириб қўяман» — дебди.

Сўнг Абдурахмон заргарнинг хотини ва у билан бирга келган жорияни баланд бир уйга киргизиб, устларида қулфлаб қўйибди-да, уларга егулик, ичкулик бериб турлини қора танли чўрига топширибди. Абдурахмон унга: «То сенларни сотиб оладиган бир харидор топгунимча шу уйда турасизлар. Агар қаршилиқ қиладиган бўлсаларинг, икковингни ҳам ўлдираман. Сен хиёнатчи экансан, яхшилик сенга эсиз» — дебди. «Билганингни қил, ҳақиқатан мен жазога лойиқман» — дебди жория. «Бу ерга ҳеч ким кирмасин ҳам, булар билан ҳеч ким сўзлапмасин ҳам. Фақат қора танли чўригина деразадан вақти билан овқат бериб турсин, холос — деб тайинлабди Абдурахмон уйдигиларга.

Заргарнинг хотини жорияси билан ўтириб йиғлар, ўз эрига қилган бевафолигида пушаймон бўлар эди.

Энди савдогар Абдурахмон ишларига келсак, у ўғлига таглик-тахтлиқ қиз қидириш учун ҳар томонга совчи жўнатибди. Совчилар тинимсиз қиз қидира бошлабдилар. Улар ахтариб бир қизни мўлжаллаб турганларида, яна ундан яхшироқ бошиқа қиз дарагини эшитиб қолар эканлар. Ниҳоят, улар қиз қидириб Шайхулислом уйига ки-

рибдилар. Унинг Мисрда танҳо, бениҳоя кўркам, қадду қомати келишган, соҳибжамол қизи бор эди. Унинг ҳусни заргарнинг хотинидан минг марта аъло эди. Совчилар бу қизни роса мақтабдилар. Абдурахмон эса бир қанча улуғлар билан қизнинг отаси ҳузурига бориб, ўз ўғлига уни сўрабди. Отаси рози бўлибди. Никоҳ хати битилиб шодиёна базм қурибдилар. Абдурахмон тўйга ҳозирланар экан, дастлаб олимларни чақириб, мавлуд ўқитибди. Икки-иччи кун бутун савдогарларни таклиф қилибди. Ногора, карнай-сурнайлар чалиниб, кўча-кўйлар безатилиб, шамлар ёқилибди. Ҳар кеч ҳар хил ўйинчилар келиб, турлитуман ўйин қилар эдилар. Навбат билан ҳар кун ҳар хил одамлар гуруҳига зиёфат берилар эди. Олимлар, амирлар, амалдорлар, қози-калонлар ўз навбатида таклиф қилинар эди. Қирқ кунгача шу йўсинда тўй берилибди. Савдогарлар эса махсус ўриндиқларда ўтириб, келган-кетганларни томоша қилар эдилар. Ўғли отасининг ёнида ўтириб, одамларни кузатар, ўйин-кулгиларни бениҳоя шод ва мамнунлик билан томоша қилар эди. Охириги кун у камбағал ва гадо, мискин ҳамда мусофирларни таклиф қилибди. Улар тўда-тўда бўлишиб келишар, еб-ичишар эди. Савдогар ва унинг ўғли одамларни кутиб, кузатиб ўтиришар эди. Улар шундай ўтирганларида бирдан маликанинг эри заргар ҳам камбағаллар орасида кириб келибди. У жулдур кийинган ва ниҳоят ҳорғин эди. Сафардан янги келганлиги афтидан яққол сезилиб турарди. Қамаруззамон кўриши биланоқ дарҳол танибди. «Камбағаллар билан бирга кирган ана у одамга қаранг!» — дебди у отасига. Қараса, икки дирҳамга ҳам арзимайдиган, эски-тускиларга ўралган, ранглари сарғайиб кетган, юзлари чанг босган бир киши турибди. У худди узоқ сафардан қайтган мусофир, гадо сингари сўлғин, қилт-қилт қилар эди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ — деб давом этди Шаҳризод — савдогар Абдурахмоннинг ўғли отасига: «Ана у камбағал кишига қаранг?» — дебди. Отаси: «Эй ўғлим, у ким?» — дебди. «Мен билан келган хотиннинг эри — заргар Убайд шу киши», дебди. «Сен таърифлаган кишининг шуми?» — дебди отаси Қамаруззамонга.

«Ха, шу»,— дебди у отасига. Унинг келиш сабаби қуйидагича бўлган эди: у Қамаруззамон билан хайрлашгач, дўконига бориб ўтирибди. Унга кичик бир иш келибди. Кечгача уни тугатибди. Кеч бўлгач дўконини бекитиб уйига келибди-да, эшикка қўлини тиқиб очибди. Ичкари кирса, хотини ҳам йўқ, уй ҳам ҳувиллаб турибди.

У ҳайрон бўлиб, у ёқ-бу ёққа қарабди. Девонадек уйни айланиб чиқибди. Ҳеч ким йўқ эмиш. Хазина эшигини очиб қараса, на пуллари-ю ва на қимматбаҳо нарсалари бор. Ҳаммаёқ шипшийдан бўлиб ётибди. Кўзи очилиб, ҳушига келган заргар хотини ҳар хил ҳийлалар билан уни алдаб юрганини англабди. Бошига тушган бу кулфатга қайгуриб юм-юм йиглабди-ю, лекин душманлар эшитиб суюнишидан, дўстлар эшитиб куюнишидан қочиб сирни яширибди, сирни очилиб, халқ олдида шарманда бўлишидан кўрқибди. У ўз-ўзига: «Эй, фалончи, бу хаёл ва қайгуларни одамлардан яшир» деди.

Сўнг у баъзи нарсаларини сотиб, ҳачир, қул ва бир жория сотиб олибди-да, аёлни тахтиравонга ўтқазиб, йўлга чиқибди. Дўстлари уни кузатиб қўйибди. Кўрган одамлар: «Хотини билан ҳажга кетаётир»— деб ўйлар эдилар. Унинг хотини кетиб, жума кунлари масжид ва уйларда қамалиб туришдан қутулганлари учун халқ хурсанд эди. Кўплар. «Худо уни қайта Басрага келишдан маҳрум қилсин. Биз ҳам жума кунлари масжидларда, уйларда қамалишдан бутунлай озод бўлайлик»— дер эдилар. Чунки бу ҳол Басра халқига ғоят огир ботган эди. Баъзилар: «Басра халқининг дуоси сабабли албатта сафардан қайтмайди»— десалар, баъзилар: «Қайтса ҳам ўлгудек хўрланиб, эзилиб қайтади»— дер эдилар. Хуллас, унинг сафарга чиқишидан бутун Басра халқи шод эди. У кетиб, ҳатто итлар, мушуклар ҳам озод бўлибди.

Жума куни келгач, жарчилар аввалги одатга мувофиқ, одамлар жума намозидан икки соат олдин масжидларга, уйларга бекинишлари, мушук, кучукларни ҳам яширишлари тўғрисида жар солибди. Одамларнинг дили яна сиқилибди. Шунда улар тўпланишиб, шоҳ ҳузурига бориб, таъзим қилишгач: «Эй замона шоҳи, заргар Убайд ўз хотинини олиб ҳажга кетди. Қамалишимизга сабабчи кишининг ўзи ҳозир шаҳарда йўқ. Бас, энди нега қамалишимиз керак»,— деб арз қилишибди. «У ёлгончи қандай қилиб мендан сўрамай сафарга кетибди. Ҳа майли, у сафардан қайтса албатта яхшилик бўлади. Дўконларингизга бориб олди-сотти қилаверинглар. Сизлар учун берилган бу фармойиш бекор қилинди»— дебди.

Энди заргар Убайд воқеасига келсак, у бир неча кун йўл юриб, ниҳоят Қамаруззамон шаҳари атрофидаги бир қўноққа етганда, унга ҳам Бағдод қароқчилари ҳужум қилиб, бор-йўғини тортиб олибди. Заргар эса ўзини ўлганга солиб, улар қўлидан қутулиб қолибди. Қароқчилар кетгач, у ўрнидан туриб яланғоч ҳолда йўлга тушибди. Юра-юра бир шаҳарга етганда художўй кишилар учраб, унга эски-туски кийим-бош беришибди. Чувриндига ўралиб олган Убайд иккинчи бир шаҳарга етгунча ҳар кимлардан садақа сўраб кун кечириб, юра-юра ниҳоят кўзлаган Миср шаҳрига етибди. Очлик азобида хароб бўлган заргар, бозорга бориб ҳар кимдан садақа сўраб юрар экан, бир мисрлик киши: «Эй камбағал, тўйга бор. У ерга бугун нуқул камбағаллар, гадолар, мусофирлар чақирилган» — дебди. «У ерга қаердан боришни билмайман» — дебди заргар. «Менинг орқамдан юр, кўрсатиб қўяман» — дебди у. Заргар эргашиб борибди. Бир вақт ҳалиги мисрлик унга: «Тўй мава шу уйда, кир, тортинмай еб-ич. Тўйхонанинг эшиги ёпиқ бўлмайди» — дебди.

Заргар тўйхонага кириши билан Қамаруззамон уни дарров кўриб танибди-ю, отасига уни танитибди. Савдогар Абдурахмон ўғлига: «Эй ўғлим, ҳозир унга нидама, балки у очдир, ўз ҳолига қўй, еб-ичсин, очлик азобидан тивчисин. Сўнг уни чақирамиз», — дебди. Заргар овқат еб бўлгунча кутиб турибдилар. Заргар тўйгунча овқатланиб, мушк-анбарли қаҳва ичгач, чиқиб кетаётган экан, Қамаруззамоннинг отаси унинг орқасидан одам юборибди. У киши келиб заргарга: «Юр, сени савдогар Абдурахмон чақиряпти» — дебди. «У савдогар ким?» — дебди заргар. «Тўй эгаси» — дебди у киши. У «Тўй эгаси бирор садақа бермоқчидир» — деган хаёлда савдогар олдига борар экан, унинг ёнида турган дўсти Қамаруззамонни кўриб қолибди-ю, уялганидан эси оғиб қолибди. Қамаруззамон ўрнидан туриб, уни қучоқлаб, ҳол-аҳвол сўрабди ва ҳурматлаб ўз ёнига ўтқазибди. Отаси ўғлига: «Эй туюқсиз, шу ҳам дўстлар билан кўрinish бўлди. Олдин уни ҳаммомга юбор, унга лойиқ кийим-кечак бер, сўнг у билан ўтириб сўзлаш» — дебди. Қамаруззамон хизматчиларига уни ҳаммомга олиб бориб ювинтириш, ўн мипг динор, балки ушдан ҳам ортиқ турадиган шоҳона кийим кийинтиришларини буюрибди. Уни ювинтириб қимматбаҳо кийим кийгизибдилар. Бу девонага шунчалик хотамлик кўрсатаётганидан ажабланган кишилар, у ҳаммомга кетганида Қамаруззамондан: «Бу ким, уни қаердан танийсан?» — деб сўрашибди. «Бу мени уйига тушириб, катта ҳурматлар

кўрсатган дўстимдир. Бу одам бахтли, насабли кишидир. У тенги йўқ уста заргардир. Басра шоҳи уни ҳаддан ортиқ севиб, ҳурматлайди. Унинг наздида бунинг эътибор ва мартабаси жуда баланддир — дея Қамаруззамон уни мақтаб кетибди — у менга ундай-бундай яхшиликлар қилган эди. Мен унинг бу яхшиликларини қандай қайтараман, деб хижолатда эдим». Қамаруззамон унинг таърифни қилар экан, уларнинг олдида заргарнинг ҳурмати ортиб, мартабаси кўтарилибди. Улар: «Ҳаммамиз сен учун уни ҳурматлаймиз, унга лойиқ хизмат қиламиз. Лекин биз унинг ўз шаҳрини ташлаб Мисрга келиш сабабини билишни истар эдик. У худога нима гуноҳ қилдики, бу ҳолга тушибди?» — дейишибди. «Эй биродарлар, — дебди Қамаруззамон, — сизлар бунга таажжуб қилманглар, одамнинг бошига ҳар хил савдо тушиши мумкин. Қуйидаги шеърларни ёзган шоир жуда тўғри айтган:

Қийнагай тақдир сени, гар катта мансабдорсен,

Бўлмаким, тақдир қўлида доимо афгорсен.

Қоч хато йўлдан, алам-гамдан дилингни сақла пок,

Бил, бу тақдирнинг қўлида бўлди сендеклар ҳалок.

Майда-чуйда журму нуқсонлар қилур бахтинг ҳароб,

Ўзгарувчандир бу олам, аста жилгай ё шитоб.

Билсанглар, мен ҳам Басрага бундан ёмонроқ аҳволда кириб борганман. Бу киши-ку Мисрга латта-лутталар билан овратини бекитиб кирган. Лекин, мен булар шаҳрига қип-яланғоч, бир қўлим билан орқамни, бир қўлим билан олдимни бекитиб кирганман. Менга ҳеч ким ёрдам бермади, фақат бир худо-ю, бир мана шу ҳурматли киши ёрдам берди. Воқеа мана бундай бўлганди:

Қароқчилар мени яланғоч қолдириб, туяларимни олдилар. Қул ва одамларимни ўлдирдилар, мен ўзимни ўлганга солдим. Улар мени ўлган деб гумон қилдилар-да, ёнимдан ўтиб кетдилар. Сўнг ўрнимдан туриб, Басрага киргунча яланғоч йўл кездим. Басрада мени мана шу киши қарши олди, кийинтирди. Уйига қўндириб тарбия қилди, пул, мол билан менга мадад берди. Мен келтирган парсаларнинг ҳаммаси дастлаб худонинг, қолаверса шу кишининг марҳаматидир. Қайтишимда ҳам бу киши менга кўп парса берди. Мен ўз юртимга қайтишда бу кишидан ноилож, зўрға айрилганман. Бу саховатли ва саодатли киши эди. Афтидан, бу кишига бир офат етгану ватапини ва бола-чақасини ташлаб кетишга мажбур бўлган. Йўлда бу кишига ҳам худди менда юз берган воқеа содир бўлган. Бу ерда ҳайрон қоларлик ҳеч гап

йўқ. Мен энди унинг яхшиликларини қайтаришга ҳаракат қилишим зарур.

Улар шу зайл сўзлашиб туришганида, бирдан заргар Убайд кириб келибди. У худди савдогарлар саркардаси каби салобатли бўлиб кетган эди. Ҳамма уни оёққа туриб қарши олиб, ҳурматлашибди. Уни тўрга ўтқазишибди. Қамаруззамон унга: «Эй дўстим, кунингиз фаровонлик ва бахтлилик билан ўтсин. Менга юз берган ташвишли воқеани сўзлаб ўтirma. Қароқчилар сени ечинтириб молларингни олиб кетган бўлса, унга ачинма. Пул қўлнинг кири, бош-кўзнинг садақасидир. Хафа бўлма, эй дўстим, бош омон бўлса дўппи топилади. Ахир, мен ҳам сенинг юртингга яланғоч кириб боргандим-ку. Ўшанда сен мени кийинтирдинг, ҳурмат ва катта меҳрибонлик кўрсатдинг. Мен уни қайтаришим керак» — дебди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — Қамаруззамон заргар Убайдга: «Мен сенинг шаҳринга яланғоч кириб борган эдим, ўшанда мени кийинтириб, катта меҳрибонликлар кўрсатувдинг. Хафа бўлма, менга қилган яхшиликларингни ортиғи билан қайтараман» — дея унинг кўнглини овлар ва у хотини ҳақида сўз очиб, унинг бевафолигини сўзлаб юбормасин, деб уни бетўхтов гапга тутарди. Шу сабабдан у ибратомуз ҳикоялар, мақоллар, шеърлар, ҳикматли сўзларни бир-бирига улаб заргарга бу мақсадни аёнлаштиришга ва тасалли беришга ҳаракат қилар эди. Заргар ҳам Қамаруззамоннинг сир сақлаш ҳақидаги ишорасини тушуниб, ўз дардини пинҳон тутибди.

Одамлар тарқалишгач, савдогар Абдурахмон ўғли Қамаруззамон билан заргарни холи бир уйга олиб кириб, мусофирга қараб: «Одамлар маломатга қўймасин, деб бунгача сендан савол сўрамадим. Мана энди холи жойдамиз. Қани, ўзинг ва хотининг билан ўғлим ўртасида бўлган воқеани сўзла!» — дебди. Заргар ҳаммасини бошдан-оёқ айтиб берибди. «Гуноҳ хотинингдами, ўғлимдами?» — дебди Абдурахмон.

«Худо ҳақи, — дебди заргар, — ўғлингда ҳеч айб йўқ, чунки эрлар томонидан хотинларга истак бўлиши табиий. Лекин унга қаршилиқ қилмагач, хотин айбдир. Баски, айб хиёнатчи хотинимда».

Бу гапдан сўнг савдогар Абдурахмон ўрнидан туриб-

ди-да, ўглини бир четга чақириб, «Эй ўғлим, у хотиннинг жиноятчи, бузуқ эканини яхши билдик. Энди мен бу кишининг ўзини синаб кўрмоқчиман. Бу кишининг ўзи виждошли, тўғри кишимикин ёки қўшмачимикин, шуни билмоқчиман» — дебди. «Қандай қилиб?» — дебди Қамаруззамон. «Аввал — дебди отаси — хотини билан ярашишга таклиф қиламан. Агар у хотинининг гуноҳини кечириб, ярашишга рози бўлса, қилич билан унинг калласини оламан. Сўнг хотинни ҳам жорийаси билан бирга ўлдираман. Чунки бузуқлар билан қўшмачилар ўлимга маҳкумдир. Агар заргар хиёнатлари маълум бўлган бу хотиндан юз ўтурса, мен унга синглининг пикоҳлаб бераман. Унга, сен ундан олган мол-дунёдан кўра кўпроқ маблағ ҳадя қиламан». У шундай дебди-да, заргар ёнига қайтиб: «Эй биродар — дебди унга — яхши биласизки, хотинлар билан яшаш алоҳида диққат ва эътиборни талаб қилади. Хусусан, уларни севгувчилар жуда кенг юрак бўлишлари зарур. Чунки хотинлар эрларни беаёв ранжитадилар. Улар ўз ҳусну жомолларига мағрур бўлиб, эрларни таҳқирлайдилар. Айниқса, эрларнинг севишини билсалар, улар жуда кеккайиб, ҳар хил бемаза ишларга ҳам йўл қўядилар. Агар эр ўз хотинининг бўлар-бўлмас ҳаракатларидан ғазаблана берса, унда эр-хотин ўртасидаги аҳиллик, тотувлик кетади. Хотинларга фақатгина чидамли, оғир, кенг юрак одамлар ёқади. Агар эр киши хотинининг камчиликларини кечириб ўтмаса, у вақтда уларнинг ҳаёти зерикарли бўлади. Ахир, улар ҳақида, «Агар хотинлар осмонда туришса, албатта, эрларнинг гардани осмонга қараб қотиб қолар эди», деган гап бор. Эр киши оғир бўлиб унинг гуноҳини кечирса, худо унга лойиқ мукофот беради. Бу хотин сенинг хотининг, дўстингдир. Сен у билан узоқ вақт яшагансан. Энди сенга унинг гуноҳини кечиш лойиқ ва муносибдир. Хотинлар билан яшашда муваффақият белгиларининг бири шу. Аёлларда ақл ва дин нуқсонлидир. Хотиннинг қилган гуноҳига афсус қилаётир. Худо хоҳласа, энди у олдин қилган номажкулчилигини қайта қилмайди. Менинг фикримча, сен у билан ярашишнинг керак. Сенга ўз мол-дунёдан кўра кўпроқ давлат бераман. Борди-ю, сен бизда қолмоқ истасанг, марҳамат қил, бош устига. Агар ўз шахришга кетмоқ истасанг, сенга истаган нарсангни бераман. Мапа, тахтиравон, унга хотининг ва унинг жорийасини ўтқазда, юртингга сафар қил. Эр-хотин орасида кўп нарса ўтади. Ундан ўтганларни кечириб, мурса қилишинг лойиқ».

Эй хўжам — дебди заргар — қани менинг хотиним?

Хотининг мана бу уйда, ўрнингдан тур-да, менинг хурсандлигим учун у билан яраш, унга ташвиш берма, — дея Абдурахмон сўзида давом этибди, — ўғлим келтиргач, унга уйланмоқчи бўлди. Аммо мен уларни бир-бирларига яқинлаштирмадим. Уни шу уйга киритиб, устидан қулфлаб қўйдим. Балки эри келар, шунда унга топшираман. Чунки у жуда чиройли, бундай хотинни эри ҳеч қачон ташламайди, — деб ўйлаган эдим. Қара, худди меп ўйлагандек бўлиб чиқди. Сен хотининг билан топишганинг учун худога шукурлар бўлсин. Мен ўғлимга бошқа хотин олиб бердим. Мана шу тўй ва зиёфатлар унинг шодлиги учун бўлаётир. Бу кеч келинининг олдида киради. Ма, сен ҳам мана бу калитни ол-да, эшикни очиб хотининг ва жорийинг ёнига кир, у билан кўришиб кўнглигини ёз, сизларга егулик, ичкулик бериб турадилар.

Савдогар Абдурахмон шундай деб калитни унга берибди. «Худо сенга катта мукофотлар ато қилсин, эй хўжам» — дея заргар ундан калитни олибди-да, шодланиб, уй томон юра бошлабди. Савдогар Абдурахмон, «Менинг сўзларим унга ёқиб, рози бўлди шекилли» — деб гумон қилибди-да, қилични қўлга олган ҳолда яширипча кетидан бориб, улар орасидаги гапни эшитиш учун кутиб турибди.

У кутиб турсин, энди заргарга келсак, у хотини турган уйга яқин борса, у Қамаруззамон бошқага уйланиши учун хафаланиб йиғлаб ўтирибди. Жория эса унга: «Эй маликам, бу йигитдан сенга яхшилик етмайди, бу билан дўстлашишдан кеч» — деб сенга неча марта айтдим. Сўзимга қулоқ солмадинг, эрингининг ҳамма молини ўғирлаб бунга бердинг. Кейин ўз юртинг, ўз жойингни ташлаб унинг ишқида бу ерларга келдинг. Шундай қилсанг ҳам мана, у сени унутди. Бошқа бировга уйланди. Қилмишининг охири мана, қамоқ бўлди — дея дашном бераётганмиш.

«Тилингни тий, малъуна — дебди у жориясига — ҳозир у бошқага уйланаётган бўлса ҳам, барибир бир кун мени эслайди. Мен у билан бўлган тушги суҳбатларимизни унутмайман.

У, албатта, мен билан бўлган мупосабат ва суҳбатларни эслар, мени суриштирар, мен унга бўлган муҳаббатимдан қайтмайман. Унинг ишқида қамоқда ўлиб кетсам ҳам, майли. Ахир, у менинг суюқлим, даволовчи табибимдир. Мен унга ташмаман. У, албатта, менинг ол-

димга қайтиб келади ва яна мен билан шодлик суҳбати-
ни қуради».

Заргар хотинининг сўзларини эшитгач, шартта ичка-
ри кирибди-да: «Эй жиноятчи, ифлос — деб бақирибди —
сенинг унга чанқоқлигинг худди иблисининг жаннатдаги
чанқоқлигидекдир. Ҳамма айб сенда экан. Мен бил-
маган эканман. Агар мен бундай айбларининг бирор-
тасини билганимда, ўз ёнимда бир дақиқа ҳам тутмаган
бўлар эдим. Ҳамма айбингни энди билдим, жиноятим
учун агар улар менинг бошимни олсалар ҳам, сени ўл-
диришим керак». У шундай дебди-да, хотинини икки қўли
билан маҳкам ушлабди...

Сўнг у хотинининг кекирдагидан ушлаб бўғиб ўлди-
рибди. Бунни кўрган жория: «Эй хўжам!» — деб фарёд
кўтарибди. «Эй бузуқ йўлга тушган ифлос, шарманда,
сен ҳам барча ишни била туриб, менга айтмагансан» —
дебди-да, уни ҳам бўғиб ўлдирибди.

Бу воқеаларнинг ҳаммасини савдогар Абдурахмон
эшик орқасида қилич кўтариб турган ҳолда эшитиб ўз
кўзи билан кўрибди. Бировнинг уйида икки кишини ўл-
диргани учун заргар қаттиқ ваҳимага тушибди. У иш-
нинг оқибатидан хавфсираб ўзича: «Агар, савдогар бу-
ларни ўлдирганимни билса, мени ўлдиради. Лекин ху-
додан жонимни имон билан олишини сўрайман» — деб-
ди-да, ҳар хил хаёлларга ғарқ бўлибди. У нима қилиши-
ни билмай, шундай саросимада турганида бирдан сав-
догар Абдурахмон кириб келибди-да: «Зарари йўқ, сеп
ишни осонлаштирдинг, қўлимдаги мана бу қилични кўр-
дингми? Агар унинг гуноҳини кечириб, у билан яраш-
ганимда, олдин сени ўлдирмоқчи бўлиб яшириниб тур-
ган эдим. Сен ҳақиқий эрларча иш қилдинг. Сенга минг
рахмат. Мукофот учун сенга Қамаруззамоннинг синг-
лиси — ўз қизимни бераман» — дебди.

Сўнг савдогар у билан бирга ташқари чиқиб, ғассол
чақиртирибди. Ҳаммаёққа: «Абдурахмон савдогарнинг
ўгли Қамаруззамоннинг Басрадан олиб келган иккита
жорияси ўлибди» — деган хабар тарқалибди. Одамлар
таъзияга кела бошлабдилар. Улар «Бошинг омон бўл-
син, худо сабр берсин» — дер эдилар. Сўнг уларни кафан-
лаб кўмибдилар. Ишнинг аслини ҳеч ким билмабди.

Энди савдогар Абдурахмонга келсак, у Шайхулислом
ва бошқа казо-казоларни чақириб: «Эй, Шайхулислом,
менинг қизим Кавкабу Сабоҳ билан заргар Убайднинг
турмуш қуришлари учун никоҳ хати ёз. Унинг маҳри
менинг қўлимга мукамал келиб теккан» — дебди.

Шайхулисом никоҳ хати ёзибди. Савдогар уларни ҳар хил ичимликлар билан меҳмон қилибди. Заргар билан Қамаруззамоннинг никоҳ тўйлари бирга ўтибди. Шайхулисомнинг қизи билан Қамаруззамоннинг синглиси Кавкабу Сабоҳди бир тахтиравонга солиб бир кечада узатибдилар. Кечқурун Қамаруззамон Шайхулисомнинг қизи ёнига, заргар Убайд аса савдогар Абдурахмоннинг қизи ёнига кирибди. Заргар Убайд қиз ёнига кирар экан, унинг ўз хотинидан минг қатла гўзал экашлгини кўриб шодланибди. Тонг отгач, Қамаруззамон билан заргар Убайд бирга ҳаммомга кетибдилар. Шу тарзда бир қанча вақт уларникида шоду хуррамлик билан ҳаёт кечирган заргар ниҳоят ўз шаҳрини соғинибди-да, савдогар Абдурахмон ёнига кириб: «Эй амаки, мен ўз юртимни соғиндим. У ерда менинг мулкларим, ер-сувларим бор. Дўконимда халфаларимдан бирини қолдирганман. Менда ўз юртимга қайтиш орауси тугилди. Мен бориб молу мулкимни сотиб қайтмоқчиман. Рухсат берасизми?» — дебди.

«Эй ўғлим — дебди савдогар Абдурахмон — мен сенга бошдаёқ рухсат берганман. Бу ишда ўпка қилишга ўрин йўқ. Чунки ватанни севиш имон белгисидир. Ўз юртида яхшилик кўрмаган киши бошқа юртда ҳам яхшилик кўрмайди. Эҳтиётдан хотинингни ҳам бирга олиб кет. Мабодо сенга у ер ёқиб қолса, хотининг ёнингда, бемалол тура берасан. Сўнг яна қайтиб келишни истасанг, бош устига, яна яхши, мана жой, марҳамат, сенга ҳам, хотинингга ҳам етади. Биз талоқни билмайдиган одамлармиз. Бизда хотинлар икки марта эрга чиқмайди. Биз арзир-арзимасга муносабатни узмоқликни истamayмиз». «Эй амаки, қизингиз бизнинг шаҳарга мен билан боришга рози бўлмас деб қўрқман», — дебди заргар. «Бизда эрларига қаршилиқ қилувчи хотинлар йўқ, эрларининг бир сўзини икки қилувчи хотинни мен билмайман» — дебди савдогар. «Сизларга ҳам раҳмат, сизнинг юртингиздаги хотинларга ҳам раҳмат» — дебди-да, хотини ёнига кириб: «Ўз шаҳримга қайтсам деган орзум бор, бунга сен нима дейсан?» — дебди. «Мен турмушга чиққунимча — дебди қиз — отамнинг ихтиёрида эдим. Эрга чиққанимдан сўнг ҳамма ихтиёр эримнинг қўлида, мен қарши эмасман». «Сенга ҳам, отангга ҳам раҳмат. Сени туғиб, оқ сут бериб катта қилган овангга минг раҳмат» — дебди заргар.

Шундай қилиб, у сафарга ҳозирланибди. Қайпатаси унга кўп совғалар берибди. Бир-бирлари билан хайрлашиб, ниҳоят хотини билан йўлга тушибди.

Бир неча кун йўл юриб, ниҳоят Басрага етишибди. Дўст хеш-ақраболари уни кутиб олибди. Улар заргар Убайдни ҳажга борган деб билар эдилар. Унинг Басрага қайтиб келганидан баъзилар шод, баъзилар хафа эди. Одамлар бир-бирларига: «Аввалги одатига мувофиқ яна ҳар жума бизни масжидларга, уйларга қамаб қийнашди, ҳаттоки ит, мушукларимизни ҳам қамайди» — дер эдилар.

Энди Басра шоҳининг воқеасини эшитинг. Унинг келганини эшитган шоҳ, одам юбориб уни ўз ҳузурига чақиртирибди-да, қойий бошлабди: «Сафарга чиқмоқчи экансан, нега кетишингни менга билдирмадинг, ахир мен Байтуллоҳ зиёратига боришинг учун бирор ёрдам беришдан ожиз эдимми?» — дебди. «Кечиринг, эй хўжам — дебди заргар шоҳга — мен ҳажга бормадим. Мен бошимдан шу-шу ҳолларни кечирдим».

Заргар хотини ва мисрлик савдогар Абдурахмон ҳақидаги воқеаларни ҳамда савдогар ўз қизини унга никоҳлаб бергани, ниҳоят у ўзи билан уни олиб келгани ҳақида сўзлаб берибди.

«Худо ҳақи — дебди шоҳ хитоб қилиб — агар худодан кўрқмаганимда сени ўлдириб, бутун бойлигим сарф бўлса ҳам у аслодани ўзимга хотин қилиб олар эдим. Чунки у фақат шоҳларгагина муносиб экан. Лекин уни худо сенга насиб қилибди. Унга яхши ғамхўрлик қил». Сўнг шоҳ заргарга катта илтифотлар қилибди.

Заргар хотини билан беш йил умр қилгач, бандаликни бажо келтирибди. Унинг вафотидан сўнг шоҳ унинг хотинини ўзига сўратган экан, лекин у: «Эй шоҳ, мен ўз элимда эридап сўнг бошқа эрга теккан бирор хотинни кўрмаганман. Мен ҳам мутлақо бошқа эрга чиқмайман» — деб рози бўлмабди. Сўнг шоҳга одам юбориб юртга кетиш хоҳишини сўратибди. «Ёрдам берганлар мукофотланадилар» — дебди қиз. Шоҳ заргарнинг бутун молларини тўлатиб, ўзи ҳам ўз помига муносиб ҳадялар қўшибди-да, фақат яхшилик билан пом чиқарган ўз вазирларидан бирини беш юз отлиққа бош қилиб жўнатибди. Вазир уни ўз отасига элтиб топширибди. Қиз то умрининг охиригача эр қилмай танҳо ўтибди.

Эри ўлгандан сўнг ҳам ҳатто шоҳга тегишга рози бўлмаган бу хотинни, эри бўла туриб, унга хиёнат қилган, таги-тахти номаълум беш йигит билан гайришаръий ишлар қилган у хотинга қандай тенглаштириб бўлади. Кимки, хотинларнинг ҳаммаси бир хил бўлади, деб ўйласа, ҳеч шубҳасиз, у тузалмас касалга йўлиққан девонадир.

Маъруф Аскофий қиссаси

— Ривоят қилишларича, эй саодатли шоҳ, Мисрда бир ямоқчи ўтган экан. У эски-туски оёқ кийимларни ямаб тирикчилик ўтказар экан. Унинг номи Маъруф экан. Унинг Фотима деган бир хотини бўлиб, лақаби манжа-лақи экан. У жуда шаллақи, заҳар, бетсиз ва фисқу фасод қовловчи бўлгани учун шу лақабни қўйган эканлар. У эри бечорага кун бермас, бекордан-бекорга ҳадеса қаргаб-илгаб, дашном берар экан. Бечора эр унинг азобидап зириллар экан. Ямоқчи эса ор-номусли, ақлли ва мўмин киши экану, лекин ғоят қашшоқ экан. У кўп топса ҳам-масини сарфлар, кам топса, хотини ўша кеча унинг баданларини ўймалар, қарғайвериб қулоқ-миясини ер экан.

Кунлардан бир кун хотин эрига: «Эй Маъруф, бу кеч менга асал билан кунофа олиб келасан» — дебди. «Худо менга етарли пул ишлашни насиб қилса, албатта, олиб келаман. Худо ҳақи, ҳозир пулим йўқ. Зора худо муш-кулимни осон қилса» — дебди эри унга. «Зора-моранг билан ишим йўқ!» — дебди хотини.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод — Маъруф Аскофий хотинига: «Худо ҳақи, ҳозир пулим йўқ. Худо мушкулимни осон қилиб, букун ўшанга етар-ли пул ишлай олсам, албатта, олиб келаман. Зора худо мушкулимни осон қилса» — дебди. «Зора-моранг билан ишим йўқ. Қандай бўлмасин, асал билан кунофа келтирмагунингча, уйга қадам босмайсан. Агар кунофаси келсанг, нақ она сутингни оғзингдан келтираман» — дебди хотини. Шўринг қургур ямоқчи бечора: «Зора менга худонинг раҳми келса» — дебди-ю, уйдан чиқибди. Ғам-ғуссага тўлган ямоқчи бориб дўконни очар экан: «Эй худо, яккаю ягоналигинг ҳурмати, бугун купофага етар-

ли ризқни ўзинг етказиб, у бадбахт хотиннинг бу тунги азобидан ўзинг қутқазишингни сўрайман» — деб нола қилибди. У куннинг ярмигача ҳақ деб ўтирибди. Ҳеч иш келмабди. Хотинини ўйлаб, қўрқуви яна ҳам ортибди. Ўрнидан туриб, дўконни қулфлабди. Кунофа ҳажрида нима иш қилишини билмай ҳайрон бўлибди. «Қора нонга етарли ҳам иш келмади» — дебди-ю, у кунофа дўкони ёнига бориб, ҳайрон бўлиб, туриб қолибди. Кўзларидан ёш оқар эди, буни сезган кунофафуруш: «Эй Маъруф, нега йиғлаяпсан, айт-чи, сенга қандай кулфат етди?» — деб сўрабди. Маъруф воқеани сўзлаб, «Хотиним ҳаддан ортиқ золим, менга бугун кунофа олиб боришимни буюрган эди. Дўконда ўтирдим. Куннинг ярми ўтди. Лоақал қора нонга етарли ҳам иш келмади. Шунинг учун жуда қўрқиб кетаётирман», — дебди.

«Зарарсиз — дебди кунофафуруш кулиб Маъруфга. — Неча ритл олмоқчисан?» «Беш ритл» — дебди Маъруф. Сотувчи унга беш ритл кунофа тортиб бериб: «Менда қиздирилган ёғ бору, лекин ари асали эмас, қамиш асали бор. Қамиш асали ундан яхшироқ. Ҳақиқатда кунофа қамиш асали билан тотлироқ» — дебди.

Маъруфга бу таклиф жуда ёқса ҳам шунча нарсани насияга олаётганидан хижолат бўлибди. «Яхши, ўша асалдан беринг» — дебди у сотувчига. Сотувчи кунофани ёғ билан қовуриб устига асал сурибди. Ҳақиқатан шохлар еса арзийдиган кунофа бўлибди. «Пишлоқ ва нон керак эмасми?» — дебди-да, сотувчи унга тўрт пуллик нон, бир пуллик пишлоқ ҳам берибди. Кунофанинг баҳоси ўн пул эди. «Билгил, эй Маъруф, қарзингнинг ҳаммаси ўн беш пул бўлди. Энди хотининг ёнига бориб, маишат қил — дебди, — мана бу бир пул ҳаммомга. Қарзингни тўлашга юшилма, бир-икки кун, уч-тўрт кун, худо етказгунча сенга муҳлат. Хотинингни хафа қилма. Мен қўлишга кундалик чиқимингдан ортиқча пул тушгунча кута бераман».

Маъруф кунофа, пишлоқ ва нонни олибди, дуо қилиб у билан хайрлашибди. Кўнгли тиичиб йўлга тушибди. «Худо, ўзингга шукур, сен қандай марҳаматлисан» — дебди бечора Маъруф. Сўнг у хотини ёнига кирибди. «Кунофа келтирдингми?» — дебди хотини. У, «Ҳа» — дебди-да, олдига қўйибди. Хотини қараса, қамиш асали сурилган экан. «Сенга ари асалидан демабмидим, қамиш асали олибсан, доим менинг айтганимга тескари иш қиласан!» — деб бақирибди у. «Мен нақд пулга сотиб олганим йўқ, насияга олдим» — дея Маъруф уэр айта бош-

лабди. «Бўлмаган гап, мен фақат ари асали сурилган кунофа ейман — деб вақиллабди хотини ва кунофани унинг юзига отибди-да — тур ҳозир, эй қўшмачи, бошқасини олиб кел» — деб бир урган экан, ямоқчи бечоранинг тиши сишиб, кўкрагига қон оқа бошлабди. Қаттиқ газабланган Маъруф хотинининг бошига секингина урган экан, хотин унинг соқолидан тутамлаб: «Ҳой мусулмонлар, бормисизлар!» — дея дод солиб қўшнилари чақира бошлабди. Қўшнилари кириб ямоқчини унинг қўлидан қутқазибдилар-да, хотинни айблаб, унга дашном бера бошлабдилар: «Ахир биз, ҳаммамиз қамиш асали сурилган кунофани жон деб еймиз, камбағал бечорани шунча хўрлайсамиз. Ҳамма айб сенда. Хайф сенга» — деб шаллақи Фотимага танбеҳ берибдилар-да, уларни бир-бири билан яраштириб қўйибдилар. Лекин одамлар кегач, хотин: «Мен буни ўлсам ҳам емайман», — деб қасам ичибди. Маъруф жуда очикқан экан. У ўз-ўзига: «Бу емайман деб қасам ичди, ўзим еб қўя қолай», — дебди-ю, кунофани ўзи ея бошлабди. Буни кўргач хотини: «Худоё бу заҳар бўлиб, аъзойи баданингдан тешиб чиқсин», — деб қаргабди. «Бу нима деганинг хотин? — дебди Маъруф кулгиликка олиб, — сен буни емайман, деб қасам ичдинг. Худойим меҳрибон, худо хоҳласа, эртага ари асали сурилган кунофа олиб келаман, уни бир ўзинг ейсан» — дея кўнглини овлашга тиришибди Маъруф. Хотин тинмай вайсалаб қарғар, ярамас сўзлар билан ҳақорат қилар эди. Тонг отгунча қарғаб, ҳақоратлаб чиққан хотин, ниҳоят уни уришга енг шимарибди. «Муҳлат бер, мен сенга бошқасини келтириб бераман» — дебди-да, Маъруф масжид томон кетибди ва намоз ўқиб, дўконига жўнабди. Дўконни очиб, ҳали у ёқ-бу ёққа қарагунча бўлмай, қози маҳкамасидан икки киши келиб: «Ўрнингдан тур, сени қози чақираётир, хотининг устингдан қозига арз қилган экан. Унинг башараси ундай, бундай» деб сўзлаб беришибди. Маъруф ўзининг хотини эканини билибди. «Унинг жазосини худонинг ўзи берсин» — дебди-да, ўрнидан туриб, улар билан бирга қозихонага борибди. Қозихонага кириши билан хотинини кўрибди. У тирсакларини бойлаган, чачвонига қон суркаб олган, йиғлаб кўз ёшларини артиб ўтирар эди. Маъруф қози олдига келгач: «Эй ноинсоф одам, нега бу муштипарнинг билакларини қайириб, тишларини синдирдинг? Бу ишларни қилишга худодан қўрқмадингми?» — дебди қози. «Агар урган бўлсам, тишини синдирган бўлсам, истаганингни қил. Мен тайёрман. Аммо воқеа бундай» — деб қўшпилар чиқиб яраштириб қўйга-

нигача бўлган ҳамма воқеани бошдан-оёқ сўзлаб берибди. Қози инсофли одам экан. Унга чорак динор берибди-да: «Эй одам, бу пулга у айтган асалли кунофа олиб бер, хотининг билан тотув яша, пул хотинингда турсин»— деб буюрибди. Маъруф пулни хотинига топширибди. Қози уларнинг ипоқ яшашлари учун ҳаракат қилиб: «Эй хотин, сен эрингга яхши муомалада бўл! Эй одам, сен ҳам хотининг билан муроса қилишга, яхши муомала қилишга тириш!»— дебди. Улар қозининг зўри билан тотувлашгандай бўлиб кўчага чиқибдилар. Кўчага чиқингач, хотип бошқа йўл билан кетибди. Маъруф бошқа йўл билан дўконига жўнабди. Маъруф дўконда ўтирган экан, бирдан ҳалиги элчилар келишиб, «бизнинг хизмат ҳақимизни тўла!»— дейишибди. «Қози мендан ҳеч парса олмади, балки у менга чорак динор берди»,— дебди Маъруф. «Қози сендан оладими, сенга берадими, унинг бизга дахли йўқ. Агар бермасанг, зўрлаб оламиз»— дебдилар. Улар шундай деб Маъруфни бозор томонга судрай бошлашибди. Маъруф асбобларини сотиб, уларга ярим динор берибди. Улар Маъруфни бўшатибдилар. Ишлай деса асбоблари қолмаган қосиб қўлини лунжига қўйганича дўконда хаёл суриб ўтирган экан, бирдан бадбашара икки киши унинг олдига келиб: «Ўрнингдан тур, сени қози чақираётир, хотининг сендан нолиб қозига арз қилибди»— дейишибди. «Ҳозиргина қози у билан мени яраштириб қўйди-ку!»— дебди Маъруф. «Биз бошқа қозихонадан келдик. Хотининг бизнинг қозига шикоят қилган»— дейишибди элчилар. Маъруф бадбахт хотинига қарши худодан мадад сўраб, ўрнидан турибди. Улар билан қозихонага борибди. Қозихонада хотинини кўриб: «Қози бизларни яраштириб қўймадими, эй ҳаромзода»— дебди Маъруф. «Барибир муросамиз тўғри келмайди»— дебди хотини. Маъруф қози ҳузурига бориб: «Фалон қози ҳозиргина бизларни яраштириб қўйган эди»— дебди. «Эй ахлоқсиз, ўзларингиз ярашган экансизлар, тагин нега менга шикоят қилиб келдинг?!»— дебди қози хотинга. «Шундан кейин у яна мени урди»— дебди Фотима қози-га. «Келишинглар, бундан сўнг эринг сени урмайди, бундап сўнг хотининг ҳам сенга ғалва қилмайди»— дебди қози уларга. Эр-хотин келишибдилар.

Сўнг қози уларга: «Элчиларнинг хизмат ҳақини тўлашлар»— дебди. Маъруф уларга хизмат ҳақи тўлаб, дўкон томон йўл олибди. У дўконини очиб бошига тушган тапвишлардан маст каби ёниб-куйиб, гаранг ҳолда ўтирганда, бир киши келиб унга салом берибди-да: «Эй Маъ-

руф, ўрнигдан тур, дарров яширин. Хотининг сенинг ҳақингда шикоят ёзган экан, турма бошлиғи сени излаб юрибди»,— дебди. Маъруф ўрнидан туриб, дўконини қулфлабди-да, Ғалаба Дарвозаси томон йўл олибди. Сотган асбоблари пулидан беш кумуш қолган эди. У Фотимадан қочиб кетар экан, тўрт пулга нон, бир пулга пишлоқ сотиб олибди. Қиш фасли экан. Кун оғиб, кеч бўлиб қолибди. У ахлат тўкиладиган бир жойдан ўтиб бораётганида бирдан қаттиқ жала қуйибди. Ёмғир худди осмондан челақлаб қуяётгандай эди. Бирпасда ҳамма кийимлари жиқ ҳўл бўлибди. Маъруф рўпарада кўринган ҳуқуқ маҳкамасига кириб бекинибди. Бахтига у ерда тепаси ўпирилган, эшиги йўқ бир ахлатхона бор экан. Ёмғирдан қочиб ўша уйга кирибди. Бошига тушган бу савдолардан ҳадсиз эзилган ямоқчи бечоранинг кўзларидан ёш тўхтовсиз оқар эди. У «Бу расво манжалақидан қаерга қочсам экан, бир илож қилсаму у тополмайдиган жойларга яшириниб ундан қутулсам»— деб худога нола қилар эди. Шундай деб турганида бирдан девор ёрилиб, баланд бўйли, сочлари ҳурпайган, баҳайбат бир киши чиқиб келибди. «Тунда кишини безовта қилаётган ким? Мен бу ерда икки юз йилдан бери яшаб, бирор киши келиб, сенга ўхшаш шикоят қилганини кўрмаганман. Сенинг аҳволингни кўриб раҳмим келди. Мақсадингни айт? Мен сенинг истагингни бажараман!»— дебди. «Сен ўзинг кимсан? Ким бўласан?»— дебди Маъруф. «Шу ерда яшовчи одамман»— дебди у, Маъруф унга хотини билан бўлган бутун воқеани сўзлаб берибди. «Хотининг йўл топиб боролмайдиган бир шаҳарга олиб бориб қўйсам, розимисан?»— дебди у Маъруфга. «Ҳа»— дебди у. «Орқамга опич!»— дебди у. Маъруф унинг орқасига опичиб олибди. У шомдан-тонггача учиб, ниҳоят баланд бир тоғ тепасига туширибди.

Қясса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишини тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод.— Номаълум одам ямоқчи Маъруфни опичиб, баланд бир тоғ тепасига олиб бориб туширибди-да: «Эй инсон, бу ердан пастга тушсанг, шаҳарнинг устидан чиқасан. Бу йўлларни хотининг билмайди ҳам, етиб келолмайди ҳам»— дебди-ю, уни ташлаб ўзи гойиб бўлибди. Маъруф нима қилишини билмай, тонг отгунча ҳайрон бўлиб ўти-

рибди. Сўнг ўз-ўзига: «Тоғ тепасида ўтира беришдан фойда йўқ» — дебди-да, ўрнидан туриб пастга тушибди. Қараса, баланд деворлар билан ўралган шаҳар бўлиб, унда кишини ҳайратга солувчи ҳашаматли саройлар, бинолар беҳисоб экан. Дарвозадан кириши биланоқ, рамгин дилларни қувнатувчи шаҳар манзараси намоён бўлибди. У бозорга кирган экан, бозордагилар уни кўриб ҳайрон бўлишибди. Уни томоша қилишга жуда кўп одам йиғилибди. Унинг кийимлари ҳам у шаҳар кишилари кийимига ўхшамас эди. Шу шаҳар одамларидан бири Маъруфдан: «Сен мусофирмисан?» — деб сўрабди. «Ҳа — дебди Маъруф, «Қайси шаҳардансан?» — дебди у. «Саодатли Басрадан» — дебди Маъруф. «У ердан чиққанингга қанча кун бўлди?» — дебди у. «Кеча кечга яқин йўлга чиққан эдим» — дебди Маъруф. Унинг жавобига у кулиб юборибди-да: «Эй одамлар, бери келинглар, бу кишининг нима деяётганини эшитинглар» — дебди. Одамлар: «У нима деяпти?» — дебдилар унга. У: «Кеча кеч Мисрдан чиққан эмиш» — дебди. Одамларнинг ҳаммаси кулиб юборишибди. Атрофига яна кўпроқ одамлар тўпланибди. «Девона эмасмисан, эй биродар? Ўйлаб гапирсанг-чи, Мисрдан кеча кеч чиқиб, эрта тонгда бу ерга етганман дейсан, ҳолбуки, бизнинг шаҳар билан Басранинг ораси расо бир йиллик йўлди» — дебдилар улар. «Балки сизлар жиннидирсизлар, аммо менинг гапим тўғри, мен тўғри айтаётирман. Мана Мисрнинг нони, ҳали суви ҳам қочмаган» — дебди Маъруф. Нонни кўриб ҳайрон қолибдилар. Чунки нон бу шаҳарнинг нони эмас эди. Атрофига бунданам кўп одам йиғилибди. Улар бир-бирига: «Бу нон ҳақиқатан Мисрнинг нони» — деб ҳайрон бўлишар эди. Маъруфнинг овозаси бутун шаҳарга ёйилибди. Бировлар бу сўзга ишонса, бировлар ишонмай, масхара қилиб кулар эди. Одамлар уни мазах қилиб туришганда ҳақир минган бир савдогар улар ёнига келиб, салом берибди. Унинг орқасида икки қули ҳам бор экан. У одамларга қараб: «Эй биродарлар, бир мусофир атрофига тўпланиб олиб, уни мазах қилиш сизлар учун уят эмасми, у билан ишларингиз нима?» — деб сўка бошлабди. Одамлар савдогарга қарши ҳеч нарса дея олмай тарқалишибди. «Қани бери кел, эй биродар» дебди савдогар Маъруфга. «Булардан хафа бўлма, улар уятсиз одамлардир» — дебди-да, уни ўзи билан бирга олиб кетибди. Зийнатли бир уйга элтиб, шоҳона ўриндиқларга ўтқазибди. Қулларига сандиқдан савдогарларнинг қимматбаҳо кийимларини олишга буюрибди. Савдогар Маъруфга уларни

кийгизибди. Маъруф барваста, норғул одам эди, кийиниб, худди савдогарлар оқсоқолига ўхшаб кетибди. Сўнг савдогар дастурхон ёзишга буюрибди. Унинг олдида дастурхон ёзибдилар. Дастурхон ҳар хил лаззатли таомлар билан тўла эди. Улар бирга еб-ичибдилар. Сўнг савдогар: «Номинг нима?»— дебди Маъруфга. «Номим Маъруф, ҳунарим ямоқчи, ҳар хил эски оёқ кийимларини ямайман»,— дебди Маъруф. «Қайси шаҳардан келдинг?»— дебди. «Мисрдан»,— дебди у. «Қайси кўчадан?»— дебди савдогар. «Сиз Мисрни кўрганмисиз?»— дебди Маъруф. «Мен Мисрда туғилганман»— дебди савдогар. «Мен қизил кўчаданман»,— дебди Маъруф. «Қизил кўчада кимларни танийсан?»— дебди савдогар. «Фалончи, фалончиларни»,— деб жуда кўп одамларни санаб кетибди Маъруф. «Аттор Аҳмад Шайхни танийсанми?»— дебди савдогар. «У мен билан девор-дармиён қўшни»— дебди Маъруф. «У киши саломатми?»— дебди у. «Ҳа»— дебди у. «Унинг нечта боласи бор?»— деб сўрабди. «Мустафо, Муҳаммад, Али исмли уч боласи бор»— дебди Маъруф. «Худо унинг болаларига нимани муносиб кўрган?»— дебди савдогар. «Мустафонинг аҳволи яхши, у мадрасада дарс берадиган олим, Муҳаммад бўлса, уйланганидан сўнг отасининг дўкони ёнидан атторлик дўкони очган, унинг Ҳасан исмли бир ўғли ҳам бор»— дебди. «Бу хуш-хабаринг учун сенга ҳам худо яхшилик ато қилсин»— дебди савдогар. Маъруф сўзига давом этибди: «Шайх Аҳмаднинг учинчи ўғлига келсак, у менинг ёшлигимдаги ўртоғим эди. Биз ҳар вақт бирга ўйнар эдик, у билан насоронлар болаларининг кийимини кийиб бутхонага бориб, уларнинг китобларини ўғирлаб сотар эдик-да, пулига ҳар нарсалар олиб ер эдик. Иттифоқо, бир кун улар бизни кўриб қолиб тутиб олдилар. Ота-оналаримизга келиб шикоят қилдилар. Алининг отасига: «Агар ўғлингни бундан сўнг бизга зарар беришдан тиймасанг, шоҳга арз қиламиз»— дедилар. Отаси уларни тинчитиб хотиржам қилди-да, кейин Алини қаттиқ савалади. Али қочиб кетди. Отаси шундан бери унинг қаёққа кетганини билмайди. Йигирма йилдан бери у бедарак. Хануз ҳеч ким ундан бирор хабар бермади». «Аҳмад Шайх Атторнинг ўша ўғли Али менман. Сен эй Маъруф, менинг ўртоғимсан»— дебди Али. Улар бир-бирлари билан қайтадан сўрашиб-саломлашибдилар. «Хўш биродар, сен нима қилиб шаҳардан чиқиб келдинг?»— дебди Али Маъруфга. Маъруф бадбахт хотини Фотиманинг унга қилган кўргиликларини айтиб берибди.

«Унинг менга озорн ошиб кетгач, Галаба Дарвозаси томондан қочмоқчи бўлган эдим. Қаттиқ ёмғирда қолдим. Ёмғирдан қочиб ҳуқуқ маҳкамаси ёнидаги бир бузилган уйга яшириниб, йиғлаб ўтирган эдим. У харобанинг эгаси бир жин экан. У чиқиб мевдан аҳвол сўради. Мен ўз саргузаштимни унга айтиб бердим. У мени орқасига опичиб учди. Бутун кеч осмон билан ер орасида кездим. Сўнг мени тоғ тепасига тушириб, шаҳар йўлини тушуттирди. Тоғдан пастга тушиб, шаҳар ичкарасига кирдим. Одамлар мени ўраб олиб савол бердилар. Мен: «Кеча кеч Мисрдан йўлга чиқдим» — деган эдим, улар ишонмадилар. Сен келиб одамлардан мени қутқариб, бу уйга олиб келдинг. Менинг Мисрдан чиқишим сабаби шу. Сенинг бу ерга келишиңнинг сабаби нима?» — дебди Маъруф Алига. «Мен-да — деб сўз бошлабди Али, — етти ёшлик чоғимда ўйламай иш қилиш ва ўзимни тута олмаслик ҳолати пайдо бўлди. Ўша вақтдан бошлаб мен то бу Эхтонулхутан шаҳрига келгунимча, бир юртдан иккинчи юртга, бир шаҳардан иккинчи шаҳарга кезиб юрдим. Қарасам, бу шаҳар одамлари олижаноб ва фонт раҳмдил, камбағалларга эътибор бериб, уларга қарз берувчи, нима десанг, ишонувчи соддадил одамлар экан. Мен уларга: «Мен савдогарман, бу ерга мол юборган эдим, молларимни тушириш учун менга жой керак» — дедим. Улар ишониб, менга жой бўшатиб бердилар. Сўнг мен уларга: «Молларим келгунча минг динар қарз бериб турадиган одам бўлмасми, молим келгач, дарров қайтариб берар эдим, менга баъзи нарсалар керак бўлиб қолди» — дедим. Улар сўраган пулимни бердилар. Пулни олиб савдогарлар бозорига бордим-да, бир қанча буюмлар сотиб олдим. Иккинчи кун мен у буюмларни сотиб, эллик динар фойда қилдим. Эртасига яна бошқа мол олиб сотдим. Мен уларни ҳурмат қилардим. Улар ҳам мени яхши кўрар эдилар. Шу хил олиб-сотишни давом эттирдим, молим кўпайди».

«Билгил эй биродар — деб давом этибди у — машойиҳлар: «Бу дунё мақтанчоқ ва алдамчи» — деганлар. Бу ерда сени ҳеч ким билмайди. Хоҳлаганиңни қил. Сен агар сўраганларга: «Мен ямоқчман, камбағалман, хотинимдан қочиб, кеча Мисрдан чиқиб келдим» — десанг сенга ҳеч ким ишонмайди. Ҳамма масхара қилиб, сендан кулади. Агар мени дев опичиб келди десанг, «бу жинлардан экан, бунга яқинлашган одам зарар кўради» — деб ҳамма сендан қочади. Бу сенга ҳам, менга ҳам иснод келтиради. Ахир улар мени ҳам мисрлик эканимни би-

ладилар-да». «Нима қилишим керак?»— дебди Маъруф Алига. «Худо хоҳласа, мен сенга нима қилишинг кераклигини ўргатиб қўяман. Эртага мен сенга минг динар ва хачир бераман. Хачирга минасан, сенга хизмат қилувчи қул олдинга тушиб, сени савдогарлар бозори эшигига бошлаб боради. Сен ичкари кирасан. Мен савдогарлар орасида тураман-да, сени кўришим билан ўрнидан туриб, салом бериб, қўлингни ўнаман, сенга ҳурмат кўрсатиб, мартабани ошираман. Қачон мен сендан мол турларини айтиб, фалон хил молдан келтирдингми, десам, сен: «Ҳа, ундан кўп»— дегин. Агар улар мендан сени сўрасалар, мен сени ошириб-тошириб мақтайман-да: «Бу кишига мол тахлайдиган жой, дўкон топиб беринглари, бу кишининг давлати катта, саховатли одам»— деб кўкларга кўтараман, агар бирор гадо сендан садақа сўраб келса қўлига сиққунча ҳадя қил. У вақт одамлар менинг сўзимга ишонадилар. Сени сахийлигинг, улуглигинга жазм қиладилар. Сени дўст тутат бошлайдилар. Сўнг мен сени меҳмонга таклиф қиламан, сенинг ҳурматинг учун ҳамма савдогарларни ҳам чақираман. Сен билан уларни учраштираман, сен уларни, улар сени танийди».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— савдогар Али Маъруфга: «Мен сени меҳмонга чақираман-да, сенинг ҳурматинг учун ҳамма савдогарларни ҳам таклиф қиламан. Сен билан уларни учраштириб сени уларга, уларни сенга тапштаман. Сўнг сен уларга мол сотасан, улардан мол оласан, мол берасан. Орадан кўп ўтмай молу мулклик бўласан»— дея роса уқтирибди.

Тонг отгач, Али Маъруфга минг динар берибди. Яхши кийимлар кийгизибди. Хачирга миндириб, унга бир қулни қўшибди. «Буларнинг ҳаммаси учун худо сени масъулиятдан қутқазсин. Чунки менинг дўстимсан. Сенга ҳурмат кўрсатиш менинг бурчимдир. Ўзинга ҳам юкни юклаб қийналма. Хотинингдан етган аламларни ҳаёлингдан чиқар. Бирор одамга уни сўзлама»— дебди Али. «Яхшиликларинг мендан қайтмаса, худодан қайтсин»— дебди Маъруф Алига. Сўнг у хачирга минибди. Савдогарлар бозорини кўрсатиш учун қул унинг олдига тушиб борибди. Али ўртада, савдогарлар тўпланиб ўтиришган экан. Маъруфни кўриши биланоқ Али ўрнидан туриб унга отилибди ва: «Қутлуғ кун, ҳурматли савдогар Маъ-

руф, эй яхшиллик ва карамлар эгаси» — дебди-да, савдогарлар ҳузурда унинг қўлларини ўпибди. Сўнг уларга: «Эй биродарлар, мен сизларга савдогар Маъруфни таништирай», — дебди. Улар Маъруфга салом берибдилар. Маъруфга уларни ҳурматлашга ишорат қилибди. Улар назарида ўзи ҳам Маъруфни ҳурмат қилибди. Сўнг Али уни хачирдан туширибди. Савдогарлар бир-бир у билан ҳол-аҳвол сўрашибдилар. Келганига шодлик билдиришибди. «Бу киши савдогарми?» — дебдилар улар. «Ҳа, бу киши катта савдогар, ҳатто савдогарлар сардори. Бу кишидан кўра давлатманд одам топилмайди, — дея мақташда давом этибди — бу киши ўзининг дунёси, отабоболари дунёси билан Миср савдогарлари орасида машҳурдир. Буларнинг Ҳиндистонда, Сиенда, Яманда шериклари, гумашталари бор. Саховатли киши. Бу кишини ҳурматланглар, қадрига етинглар. Унинг бу ерга келишидан мақсад, савдогарчилик, фойда топиш эмас, шаҳарларни томоша қилишдир. Чунки бу кишининг мусофир юртларига бориб фойда топишга эҳтиёжи йўқдир. Бу кишининг мол-дунёси тўлиб-тошиб ётибди. Мен бу кишининг энг кичкина хизматчисиман» — деб мақтай берган экан, улар Маъруфни бошларига кўтара бошлабдилар. Уларнинг ўзлари ҳам бир-бирларига уни мақтай бошлабдилар. Савдогарлар унинг атрофига тўпланибдилар. Унга ҳар хил лаззатли овқатлар, ёқимли ичимликлар тақдим этишар эди. Ҳатто савдогарлар бошлиғи ҳам уни зиёрат қилишга келиб, салом бериб Маъруф билан сўрашибди. Улар олдида Али Маъруфга: «Эй ҳурматли хўжамиз, ўзингиз билан фалон хил кийимликдан олиб келдингизми?» — дебди. «Ҳа, ундан кўп» — дебди Маъруф. Али унга олди энг аъло баҳоли ҳарир кийимликлар номини, уларнинг баҳосини ўргатиб қўйган эди. Савдогарлардан бири: «Эй хўжам, сариқ мовут ҳам олиб келдингизми?» — дебди. «Ундан кўп» — дебди Маъруф. «Оҳу қони каби қизил мовут-чи?» — дебди у. «Ундан кўп» — дебди Маъруф. Ким нимани сўрамасин, Маъруф: «Ундан кўп», — деб жавоб берар эди.

«Эй, савдогар Али, агар ҳамшаҳаринг истаса, мипг тойлаб қимматбаҳо буюмлар келтира олар экан-да» — дебди. «Ҳа, омборларининг биридан шунча буюм келтирса ҳам ҳеч қапча мол олингани сезилмайди», — дебди Али. Савдогарлар шу зайл гаплашиб ўтиришганда, иттифоқо, бир гадой айлашиб ҳар кимдан садақа сўрай бошлабди. Бировлар бир пул, бировлар ярим пул берибди. Кўпчилик ҳеч нарсга бермабди. Гадой Маъруфнинг олдига

келганда, у бир сиқим тилла берибди. Гадой қайта-қайта дуо қилиб йўлига кетибди.

Савдогарлар бунга ҳайрон қолишибди. Улар: «Бу шоҳлар садақаси-ку, ахир гадойга санамай сиқимига сиққунча олтин берди» — дейишар эди. «Бундан маълум бўладики, бу одамнинг молу дунёси беҳисоб экан. Агар кўп бўлмаганда гадойга сиқимлаб олтин бермас эди», — дер эдилар. Орадан бир оз вақт ўтгач, бир камбағал хотин сўраниб келибди. Маъруф унга ҳам бир сиқим тилла берибди. Хотин дуо қила-қила ўз йўлига кетибди-да, ҳовлиқиб бу воқеани ҳамма камбағалларга эшиттирибди. Бирин-кетин улар ҳам кела бошлабдилар. Ким сўраниб келса у бир сиқим олтин бераверибди. Минг динор тамом бўлгач, у қўлларини қоқибди. «Худонинг ўзи бизга кифоя, у улуг гувоҳдир» — дебди. «Сенга нима бўлди, эй савдогар Маъруф?» — дебди савдогарлар бошлиғи. «Афтидан, бу шаҳарда яшовчиларнинг кўплари қашшоқ гадойга ўхшайди! Агар мен бундай эканини билганимда хуржунда пул олиб келиб камбағалларга улашар эдим. Гадоларни қуруқ қайтармаслик менга одат эди. Афсуски, пулим тамом бўлди. Бегона юртда узоқ қолиб кетсам, бу аҳволга қандай чидайман, гадолар келса нима дейман, деб қўрқаётирман» — дебди Маъруф. «Гадолар келса худо берсин дегин!» — дебди савдогарлар бошлиғи. «Менинг одатим бунақа эмас эди. Шунинг учун жуда ташвишланаётирман. Мақсадим молларим келгунча минг динор садақа қилсам деган эдим» — дебди Маъруф. «Зарари йўқ» — дебди бошлиқ ва ўзининг хизматчиларидан бирини минг динор келтиришга юборибди. У бошлиққа минг динор келтириб берибди. Бошлиқ минг динорни Маъруфга берибди. Маъруф пешин намозига чақириб азон айтилгунча, ёнидан ўтган камбағалларга садақа бера бошлабди. Сўнг улар пешин намозини ўқиш учун масжидга кирибдилар. Намоз ўқибдилар. Минг динордан қолган пулни Маъруф намоз ўқиганлар устидан сочибди. Одамлар унга тикилишиб дуо қилибдилар. Савдогарлар унинг сахийлигига ҳайрон эдилар. Сўнг Маъруф бошқа бировдан минг динор олиб ўтган-кетганга тарқата бошлабди. Али унинг ишига аччиғланибди-ю, аммо ҳеч нарса дея олмабди. Улар шу ҳолатда турганларида сўфи асрга азон айтибди. Маъруф масжидга кириб, намоз ўқибди. Чўнтагида қолган пулни олиб намоз ўқиган одамлар устига сочибди. Бозор эшиги ёпилгунча, ҳар кимлардан беш минг динор олиб садақа қилибди. Кимдан қарз олган бўлса: «Молларим келгач, олтин десанг олтин, мол десанг

мол берамаң, менинг молларим кўп» — дер эди. Кечқурун Али Маъруфни, у билан бирга бутун савдогарларни меҳмонга таклиф қилибди. Маъруфни тўрга ўтқазибди. Маъруф фақатгина кийимликлар, қимматбаҳо тошлар ҳақидагина сўзлар эди. Ким бирор кийимликни мақтаб гапирса, «Менда у кўп» — дер эди. Иккинчи кун Маъруф бозорга борибди-да, савдогарлардан пул сўраб олиб, камбағалларга тарқата бошлабди. Йигирма кунгача шу аҳволни давом эттирибди. Одамлардан олган қарзи олти миш минг динор бўлибди. Лекин пунча вақтгача на мол келибди, на ўлим келибди. Одамлар ўз пуллари ҳақида шовқин кўтарибдилар. «Савдогар Маъруфнинг моли келмади. Қачонгача у одамлардан қарз олиб камбағалларга тарқатади» — дебдилар улар. «Унинг ҳамшаҳари Алига айтиш мувофиқ» — дебди уларнинг бири. Улар Али олдига келиб: «Эй савдогар Али, савдогар Маъруфнинг моли келмади-ку» — дейишибди. «Сабр қилинглар, яқинда келиб қолади, сабр қилинглар» — дебди Али уларга. Сўнг Али Маъруфни бир четга чақириб: «Эй Маъруф, бу нима қилганинг, мен сенга нонни қип-қизил қилиб пишир дедимми ёки куйдириб юбор дедимми. Ахир, одамлар пулларини сўраб шовқин кўтаряптилар. Уларнинг айтишларича, олти миш минг динор қарз олиб камбағалларга тарқатибсан. Қачон сен уларнинг пулларини тўлайсан, олмасанг, сотмасанг» — дебди.

«Нима бўпти, олти миш минг динор ҳам пулни. Молларим келгач, мен тўлайман. Агар кийимлик истасалар кийимлик, агар олтин-кумуш истасалар олтин-кумуш бераман. Худонинг карами кенг» — дебди Маъруф. «Оббо қуруғ-эй, қаёқда сенда мол бор?» — дебди Али. «Менда кўп», — дебди Маъруф. «Илоҳи худо ва одамлар сенинг разиллигингга яраша қайтарсинлар. Ахир бу сўзни (менда кўп деган сўзни) менга ҳам айтгин деб ўргатган эдимми? Мен сенинг қимлигингни одамларга айтиб бераман» — дебди Али. «Гапни чўзмай ишингни қил — дебди Маъруф, — мен камбағал эмасман. Мол-дунём кўп, улар йўлда, келди дегунча улар ўз ҳақларини бирига икки қилиб оладилар. Мен уларга муҳтож эмасман» — дебди Маъруф. Савдогар Али қаттиқ ғазабланибди. «Менда уялмай ёлгон гапираётганингни сенга кўрсатиб қўймасам қараб тур» — дебди у. «Қўлингдан келганини қил, одамлар менинг молларим келгунча кутиб турадилар. Улар ўз ҳақларини ортиги билан оладилар», — дебди Маъруф. Савдогар Али унинг олдида туришга тоқат қилолмабди. Уни ташлаб йўлга тушибди. У ўз-ўзига: «Мен

буни олдин мақтаган эдим, агар энди қораласам, ўзим
ичи бўлиб қоламан. «Олдин мақтаб, кейин қоралаган
и марта ёлғончидир» деган одамлар қаторига ўта-
ди» — деб ҳайрон бўлибди. Сўнг савдогарлар келишиб:
«Гапирдингми?» — дебди Алига. «Эй одамлар, — дебди
Али. — Унда менинг ўзимнинг минг динорим бор. Шунинг
учун унга айтишдан уяламан. Сизлар қарз беришда мен
билан маслаҳат қилмагансиз, у ҳақда сиз билан сўзла-
шадиган сўзим йўқ. Сизлар энди ундан ўзларингиз сў-
рашларингиз керак. Агар бермаса, «бу доғули бизларни
алдаб юрибди» — деб шаҳар шоҳига арз қилинглари. У
сизларни бундан қутқазади» — дебди.

Улар шоҳ ҳузурига бориб, Маъруф билан ораларига
бўлган воқеаларни айтиб беришибди: «Эй замона шоҳи,
биз бу саховатли савдогар тўғрисида нима қилишимизни
билмай қолдик. Бу ундай қилади, бундай қилади, қарз
олган пулини камбағалларга ҳовучлаб сочади. Агар унинг
ақли бўлса, шунча пулларни олиб, камбағалларга ҳовуч-
лаб сочмас эди. Агар бу давлатли одам бўлса, моллари
келиб гапининг тўғрилиги бизларга маълум бўлиб қолар
эди. Лекин биз унинг молларини кўрмадик. Ҳолбуки, у
юқорида айтганимиздек, ҳар вақт «молларим келмади»
деб даъво қилади. Агар биз бирор кийимлик ҳақида га-
пириб қолсак, «ундан менда кўп», деб мақтанади. Шун-
ча вақт ўтиб кетди. Унинг молларидан ҳеч қандай
дарак йўқ. У биздан олтини минг динор қарз. У пуллар-
нинг ҳаммасини камбағалларга улашган. Камбағаллар уни
мақтаб, саҳийлигини ҳаммаёққа ёймоқдалар» — дебдилар.

Шоҳ бениҳоя очкўз экан. Очкўзликда донги чиққан
Ашъаб унинг олдида ич эшолмас экан. Унинг саҳийли-
ги, олий ҳимматлилигини эшитгач, бунинг очкўзлик
ҳирси қўзғалиб кетибди. «Агар унинг мол-дунёси кўп
бўлмаганда, бунчалик саҳий бўлмас эди. Албатта унинг
моли келади — деб савдогарларни жўнатибди-да, вазири-
га: — Савдогарлар унинг ёнига тўпланиб, кўп пуллари
оладилар. Улардан кўра ундан кўпроқ фойдаланиш ме-
нинг ҳақимдир. Бунинг учун унинг моллари келмасдан
олдин мен у билан яқин дўстлашишим керак экан, бу
бойлар ундан оладиган нарсасини мен ҳам оламан. Қи-
зимни унга узатаман, унинг молу дунёсини ўз дунёмга
қўшаман» — дебди.

«Эй замона шоҳи, — дебди вазир, — гумошимча, у ал-
доқчи ҳийлакордир».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя
айтишини тўхтатди.

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шахризод,— газир шоҳга: «Менимча у доғули бўлса керак. Доғули тамагирлар уйни хароб қилади, деган гап бор»— дебди. «Алдоқчими, тўғрими, дунё кўрганми, йўқми эканини синаб кўраман»,— дебди шоҳ вазирга. «Қандай қилиб синайсиз?»— дебди вазир шоҳга. «Менда қимматбаҳо тош бор. Уни чақиртираман-да, келиб ўтиргач, билиб Сер, деб қўлига тошни бераман. Агар тошнинг қимматини билса, давлатли, дунё кўрган одам экани маълум бўлади. Агар билмаса, у вақт алдоқчи, доғули экани маълум бўлади. Унга азоб бериб ўлдираман»— дебди-да, шоҳ Маъруфга киши юборибди. Уни олиб келибдилар. Маъруф шоҳ олдига кириб, салом берибди. Шоҳ саломига алик олиб ўз ёнига ўтқазибди-да: «Савдогар Маъруф сенмисан?»— деб сўрабди. «Ҳа»— дебди Маъруф. «Савдогарларнинг сенда олтимиш минг динори бор эмиш, тўғрими?»— дебди шоҳ унга. «Ҳа, тўғри»— дебди Маъруф. «Нега уларнинг ҳақларини бермайсан?»— дебди шоҳ. «Менинг молларим келгунча улар сабр қилиб туришлари керак — деб жавоб бера бошлабди Маъруф — молим келгач, икки баравар қилиб бераман. Тилла десалар тилла, кумуш десалар кумуш, кийимлик десалар кийимлик бераман. Қимларга минг динор беришим керак бўлса, улар камбағаллар олдида мени хижолатдан қутқазганлари учун минг динори ўрнига икки минг динор бераман. Мол-дунём кўп, ҳаммасига етади».

Бу гапни эшитган шоҳ унга ёнғоқдай тош бериб: «Бунинг навини, қимматини аниқлаб бер?»— дебди. У тошни шоҳ минг динорга олган эди. Ундан бошқа ҳеч ерда бунақа тош йўқ эди. Шоҳ уни энг қимматли буюм деб ҳисоблар эди. Маъруф тошни қўлига олиб, бармоқлари билан сиқиб синдирибди. (Одатда қимматбаҳо тош ноziк бўлади. Сиқишга чидамайди.) «Тошни нега синдирдинг?»— дебди шоҳ унга. У бўлса кулиб: «Эй замонановчи, бу қимматбаҳо тош эмас, минг динорлик олдий Сир тош холос. Не вайдан бунинг қимматбаҳо тош дейсиз, қимматбаҳо тош етмиш минг динор туради — дебди Маъруф давом этиб,— ёнғоқдай келмайдиган бу тошнинг менинг наздимда қиммати йўқдир. Мен уни назаримга илмайман ҳам. Шоҳ бўла туриб, минг динорлик бу олдий тошини қандай қилиб қимматбаҳо тош деб айтаётирсиз. Лекин сизлар камбағал бўлганларингиз учун узрлисизлар. Чунки сизларда қимматбаҳо буюмлар йўқ». «Айта-

ётган тошингдан сенда борми?»—дебди шоҳ. «Менда кўп»—дебди Маъруф. «Сен менга ҳақиқий қимматбаҳо тошдан берасанми?»—дебди шоҳ қизиқиб. «Молларим келгач, нима талаб қилсангиз шуни бераман. Улар менда кўп, сизга текинга бераман»—дебди Маъруф. Шоҳ суюниб савдогарларга: «Ўз йўлларингизга борингиз, моллари келгунча кутингиз. Моллари келгач, пулларингизни мендан олинглар»—дебди. Улар ўз йўлларига кетибдилар.

Энди шоҳ воқеасини эшитинг. Шоҳ вазирга юз ўйиниб: «Эй вазир, сен Маъруф билан сўзланиб, уни қизимга уйланишга қизиқтир. Шу йўл билан унинг бутун молларини қўлга киритайлик»—дебди. «Эй замона шоҳи—дебди вазир—бу киши менга ёқмаётир. Мен бу кишини ҳийлакор, ёлгончи одам деб гумон қилаётирман, бу сўзингизни қўйинг, қизингиз бекорга хароб бўлмасин».

Вазир илгари шоҳга унинг қизига уйланишни сўраб совчи қўйганда шоҳ рози бўлган эди-ю, лекин қизи унамаган эди. Шунинг учун шоҳ вазирга: «Эй хиёнаткор, сен илгари менинг қизимга уйланишни истаб сўратганингда кўнмагани учун менга яхшиликни хоҳламайсан,—деб дарғазаб бўлибди.—Ҳозир сен унинг турмушга чиқишига тўсқинлик қилаётирсан. Мақсадинг қизим шундай қолиб кетса-да, ахийри унга сен ўзинг уйлансанг, менинг фармойишимни бажар. Менга сенинг маслаҳатинг керак эмас. Қандай қилиб бу одам ёлгончи бўлади, мен сотиб олган қимматбаҳо тошинг баҳосини тўппа-тўғри айтиб берди. Ҳатто уни назарга илмай синдириб таплади. Унинг қимматбаҳо тошлари кўп. Менинг қизимни кўргач, унинг ҳусни жамолига асир бўлиб, ҳамма қимматбаҳо тошлар ва бутун молу дупёлариши унга беради. Сенинг мақсадинг мени бу бойликлардан маҳрум қилишдир». Вазир шоҳ ғазабидан қўрқиб, жим бўлибди. Ўз-ўзига: «Итларга ҳўкизни олқишлаш»,—дебди-ю, унинг амрига мувофиқ савдогар Маъруф томон жўнабди. «Эй савдогар Маъруф, сени шоҳ севиб қолибди,—дебди унга бориб,—унинг жуда кўркам бир қизи бор. Шоҳ уни сенга никоҳлаб беришни иштайди. Сен нима дейсан?» «Майли-ю, лекин, молларим келгунча сабр қилиш керак—деб гап бошлабди у—чунки шоҳ қизларининг маҳри баракалидир. Ахир, уларнинг маҳри ўз даражаларига лойиқ бўлиши зарур. Ҳозир менинг қўлимда ҳеч нарса йўқ. Шоҳ мен молларим келгунча сабр қилсинлар. Мен албатта қизга назр йўсинида беш минг халта динор беришим керак. Кечаси унинг олдига киришда камбағалларга ула-

ниш учун минг халта динор зарур. Минг халта динор бирга борувчиларга, минг халта динор ҳарбийлар ва бошқаларни меҳмон қилиш учун керак. Никоҳдан сўнг маликага бериш учун юз дона, жориялар ва қулларга бериш учун юз дона қимматбаҳо тошлар зарур. Мен уларга қимматбаҳо тошларни маликанинг ҳурмати учунгина бераман. Мен минглаб от-яланғочни кийинтириним керак. Шундай садақалар қилмай туриб, тўй қилишим мумкин эмас. Буларнинг ҳаммаси фақат менинг молларим келгандагина мумкин. Менда давлат катта. Моллар келгач, бу сарфу харажатлар ҳечам биллнмайди».

Вазир бориб, бу сўзларни шоҳга айтибди. «Унинг мақсади шундай бўлгач, сен уни қандай қилиб алдоқчи, ёлгончи дея оласан!»— дебди шоҳ вазирга. «Мен ҳамон ўз фикримдаман»— дебди вазир. Шоҳ уни таққирлаб сўкибди. «Қасам ичиб айтаманки, агар сен бу сўзларингдан қайтмасанг, мен сени ўлдираман. Сен бор-да, уни менинг ёнимга келтир. Мен уни ўзим йўлга соламан»,— дебди шоҳ. Вазир Маъруф ёнига бориб: «Қани юр, сени шоҳ чақираётир»— дебди. «Бош устига, жон деб бораман»— дебди Маъруф. Маъруф шоҳ ёнига келгач: «Эй савдогар, бу хил узрлар билан ишни кечиктирма,— дебди шоҳ.— Менинг хазинамда мол тўлиб ётибди. Қалитларни ол, истаганингча сарф қил, хоҳлаган одамнингга хоҳлаган нарсаниги бериб аҳсон қил, яланғочларни кийинтир, пимани хоҳласанг шуни қил. Қиз ва унинг жориялари томонидан сенга ҳеч қандай қаршилиқ бўлмайди. Молларинг келгач, ўз хотинингга ҳар қанча ҳурмат кўрсатсанг бўлаверади. Биз унинг маҳри учун молларинг келишини кутамиз. Иккимиз бир кишидекмиз».

Бу гаплардан сўнг шоҳ шайхулисломни чақиртириб, унга никоҳ хати ёзишни буюрибди. Шайхулислом шоҳ қизини савдогар Маъруфга никоҳлабди. Шоҳ эса тўй ҳаракатига тушибди. Шаҳарни безатишга буюрибди. Поғоралар чалинибди. Турли таомлар ҳозирланибди. Тўлатўда созандалар, раққосалар ҳозир бўлибдилар. Маъруф никоҳ хопасида ўришдиқда ўтирар эди. Унинг олдида ўйинчилар, масхарабозлар, созандалар, сапъаткорлар, кўнгли ёзувчи қизиқчилар келишиб, ўз ҳунарларини намоиш қилибдилар. Маъруф хазиначига олти-кумуш келтиришни буюрибди. Хазиначи келтириб берибди. Маъруф томошабинлар атрофида айланиб юриб, ўйинчиларнинг ҳар бирига сиқимлаб тилла берар, камбағал ва фақирларга садақа қилар, яланғочларга кийим тарқатар эди. Тўй беяҳоя сершавқ эди. Хазиначи тинмай хазинадан мол

келтириб турарди. Вазирнинг дили сиқилиб ёрилай деса ҳам бирор сўз айта олмас эди.

Савдогар Али бу сарфларни кўриб, ҳайроп бўлар ва Маъруфга: «Илоҳи худодаи ва одамлардан сенга қасос қайтсин. Савдогарлар молларини совуриб юборганинг етмасмиди. Шоҳнинг молу дунёсини ҳам совураётирсан» — дер эди. «Сенинг ишинг бўлмасин, бунинг сенга дахли йўқ. Молларим келгач, икки баравар қилиб қайтараман» — дея, Маъруф пулларни ҳар тарафга сочишни давом эттирар эди. Лекин у ўз-ўзига: «Нима бўлса бўлди, тақдирдан қочиб қутулиб бўлмайди» — дер эди. Шу йўсинда шодлик тўйи кирқ кун давом этибди. Қирқ биричи кун келини куёвга топшириш маросими бўлибди. Келин олдида амирлар, ҳарбийлар борар эдилар. Келин келтирилгач, Маъруф кишиларнинг бошларидан олтин сочибди. Улар келини куёвга тантана билан топширибдилар. Маъруф жуда кўп пул сарф қилиб юборибди. Маъруфни малика ёнига киритибдилар. Маъруф баланд ўриндиққа ўтирибди. Пардаи тушириб, эшикларни беркитибдилар. Ҳамма ташқари чиқиб, малика ҳузурида уни танҳо қолдирибдилар. Маъруф қўлларини бир-бирига уриб: «Лоҳовла валоқуввата илло биллоҳилазим», — деб ғамгин ўтирибди. «Эй хўжам, сенга нима бўлди. Соғлигинг дурустми, нега ғамгинсан?» — дебди малика. «Қандай ғамгин бўлмай, отанг мени кўкатни куйдирган каби ташвишга солиб қўйди» — дебди Маъруф. «Айт-чи, отам сенга нима қилди?» — дебди малика. «Отанг молим келмасдан олдин мени сенинг қошинга киритди — деб шикоят қилибди Маъруф. — Мен сенинг жорияларингга улашиш учун энг камий юзта қимматбаҳо тош билан кирмоқчи эдим. Уларнинг ҳар бирига биттадан тош бермоқчи эдим. Улар: «Хўжамиз малика олдида киришда бизга қимматбаҳо тош берди» — деб шодланар эдилар. Бу улар назарида сенинг қадрингнинг ошишига сабаб бўлар эди. Улар сени яна ҳам яхши қадрлар эдилар. Мен тинмай уларга улаша берар эдим. Ахир меҳда ундай тошлар жуда кўп эди-да». «Бунинг учун ташвишланма, эй азизим, ўзингни хафа қилма. Ахир, мен сенинг молларинг келгунча сабр қиламан. Жорияларим ҳам кўнглига олмайди. Улар ҳам молиг келишини кутадилар. Кийимларингни еч!» — дебди малика. Маъруф ечиниб малика билан ўйнаша бошлабди. У қўлини маликанинг тиззасига чўзибди. Малика унинг тиззасига ўтириб, лабларини унинг лабларига қўйибди. Ота-оналарини унутадиган соатлар келибди, уни

кучиб, кўкракларини кўксига қўйибди, лабларини сўрибди. Тонг отгунча улар ўйпаб-кулибдилар.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод, ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— улар тонг отгунча ўйпаб-кулибдилар. Сўнг Маъруф ҳаммомга тушибди-да, шоҳона либослар кийиб саройга кирибди. Сарой аъёлари ўринларидан туриб, иззат-ҳурмат билан уни қарни олибдилар. Унга бахт-саодат тилабдилар. У шоҳ ёнига ўтирибди-да: «Хазиначи қани?»— деб сўрабди. «Мана у, хизматингда»— дебдилар улар. «Сарунолар келтир, амирлар, вазирлар ва амалдорларнинг ҳаммасига тўн кийгиз»— деб буюрибди. Хазиначи унинг айтганларини келтирибди. Маъруф ўтирган жойида ҳар кимларга ўз мартабасига мувофиқ ҳар хил тўхфалар тақдим қила берибди. Шу тариқа орадан йигирма кун ўтибди. Лекин на молдан, на бошқадан дарак бўлмабди. Хазиначи ундай қаттиқ хафа бўлиб, Маъруф йўқ вақтида шоҳнинг ёнига кирибди. Шоҳ ёнида фақат вазир ўтирган эди. Хазиначи шоҳ қаршисида ер ўпиб: «Эй шоҳи замон — дебди — мен сенга бир масала ҳақида маълумот бермоқчиман. Кейинча хабар бермагансан деб, мен гап эшитаман. Билгил, эй шоҳ, хазина бўшаб, жуда озгина мол қолди холос. Ўн кундан кейин тамоман ҳеч нарса қолмайди». Шоҳ вазирга қараб: «Қуёвимнинг моллари кечикди, ундай хабар йўқми?»— дебди. Вазир кулиб: «Сенга худонинг ўзи раҳм қилсин, эй замона шоҳи — дебди — сен бу жодугар, алдоқчи ишда тамоман гафлатда қолдинг. Бошинг ҳурмати қасам ичиб айтаманки, на унинг моли бор, на бизни ундай қутқарувчи вабо бор. У шундай алдадики, сенинг молиниги тугата ёзди. Қизингга текинга уйланди. Қачонгача сен унинг макрига алданиб юрасан, эй шоҳ?» «Ҳақиқатни билиш учун нима қилсак экан, эй вазир»— дебди шоҳ. «Эй замона шоҳи, эрлар сприли фақатгина хотинлар билади. Қизингга одам юбор, у парда орқасига келсин, мен ишнинг ҳақиқатини ундан сўрайман»— дебди вазир. «Маъқул— дебди шоҳ — агар у ёлгончи, алдоқчи бўлса, худо ҳақи, уни қийнаб ўлдираман».

Сўнг шоҳ вазир билан қизининг уйига кириб, уни чақирибди. Қиз парда орқасига келибди. Маъруф уйда йўқ эди. «Мен келдим, нима гапингиз бор, эй ота»,— дебди

қиё. «Вазир билан сўзлаш» — дебди шоҳ. Малика вазирга: «Ним ҳизмат, эй вазир?» — дебди. «Эй маликамиз — дебди вазир — сенинг эринг отаи дупёсини тугатди. Сенга текинга уйланди. У ҳар вақт бизга ваъда қилади-ю, ваъдани бажармайди. Унинг моллари тўғрисида бирор аниқлик йўқ. Энди сен унинг аҳволи тўғрисида бизларга маълумот берсанг». «У ҳар вақт келиб, қимматбаҳо тошлар, аъло буюмлар, қимматли ишак кийимликлар ҳақида гапиради. Аммо мен ҳам бирор нарса кўрмадим» — дебди малика. «Эй маликамиз, бу кеч сен уни гапга солиб: «Сен менинг эримсан, мен сени ҳимоя қиламан. Лекин сен менга ҳақиқатни айт, ҳеч нарсадан кўрқма, мен сени қутқазиб учун бир ҳийла тузай» — дегин. Ундаи узоқлаш, сўнг яқинлашиб у гапининг тўғрисида айтиб беришига чора кўр. Сўнг бизга унинг тўғрисида маълумот бер», — дебди вазир. «Уни қандай қилиб синашни ўзим яхши биламан» — дебди малика.

Сўнг малика ўз уйига кирибди. Кечки таомдан сўнг одатдагича эри Маъруф уйга кирибди. Малика унинг ҳурматига оёққа турибди. Унинг пинжига кириб, турли нозу¹ карашмалар билан алдашга киришибди. Малика позланар, кулар, қувнар ва болдан тотли, ёқимли сўзлар билан унинг кўнглини овлар эди. Ниҳоят, унинг кўнглини бутунлай ўзига тортганини билгач, гап очибди: «Эй кўзимнинг нури, эй жоним меваси, худо илоҳим сендан айрилиш аламига дучор қилмасин. Замона бизларни бир-биримиздан узоқлаштиради. Сенинг севгинг дилимга жойлашган, сенга бўлган муҳаббатим ўти юрагимни куйдираёттир. Сендан айрилиш ҳеч қачон мумкин эмас. Лекин менинг мақсадим сендан бор ҳақиқатни эшитишдир. Чунки ёлғончилар ҳийласи ҳар вақт ҳам фойда беравермайди. Ҳақонгача отагани алдаб, унга ёлғон гапириб юрасан. Мен бирор чора кўришга улгурмай туриб, сир очилиб қолишидан, сенга ёмон жазо етишидан қўрқаётirman, сен менга тўғрисида айт. Қўрқма, тўғрисида айтaver, ҳеч нарса бўлмайди. Ҳақонгача «Савдогарман, менинг дупём кўн, молларим келади» — деб алдаб юрасан. «Менинг молларим, менинг молларим», деганинга қанча бўлди. Молингдаи эса сира хабар йўқ. Шунинг учун ҳам қайғурасан. Агар алдаётган бўлсанг, тўғрисида айт. Худо хоҳласа, мен сени қутқазадиган бир чора ўйлайман», — дебди малика.

«Эй севгилим, тўғрисида айт қолай» — дебди Маъруф. «Лекин ростини айт, — дебди малика, — тўғрилиқ

қутқазини кемасидир, ёлгондан қоч, ёлгон кишини шарманда қилади».

«Эй маликам — дебди Маъруф — билгил, мен савдогар эмасман, менда мол у ёқда турсин куйдирги ҳам йўқ. Мен ўз юртимда ямоқчи эдим. Менинг Фотима исмли шаллақи бир хотиним бор эди. У билан орамизда шу-шу воқеалар юз берганди...»

Шу тариқа Маъруф маликага ўз саргузаштини бешдан-оёқ сўзлаб берибди. Малика кулиб: «Сен ёлгончиликда тенги йўқ экансан-ку!» — дебди.

«Эй маликам, сирларни яшириш, қайғуларни тарқатиш учун илоҳи улуг тангри ҳар вақт сени саломат қилсин» — дебди Маъруф. «Ўтакетган мақтончоқлик билан отамни йўлдан оздириб, роса алдабсан. У ўзининг очкўзлиги, молпарастлиги билан алданиб, ҳатто мени ҳам сенга берган — дея сирни очибди малика — сеп унинг дунёсини созуриб юбординг. Вазир сендан ҳар вақт ўпкаланиб келарди. Печа марталаб отамга: «У ёлгончи» — деб айтганди. Лекин вазир илгари отамдан мени сўратганида мен унамаганим учун отам вазирнинг сўзларига эътибор бермади, ишонмади. Орадан бир қанча вақтлар ўтиб кетса ҳам, молингдан дарак бўлмагач, отамда шубҳа пайдо бўлди. Мендан текширишни буюрди. Текширган эдим, маъна тугун ечилди. Отам бунинг учун сенга қаттиқ жазо беришга қатъий қарор қилган. Лекин сен менинг эримсан. Сени бу жазодан қутқаришга тиришмап. Агар мен бу сўзларни отамга айтсам, отам сенинг ёлгончи эканингни билса, алдоқчилик билан шоҳ қизига уйланганинг, шоҳ молини совурганинг учун у сени ҳеч қачон кечирмайди, дарров ўлдиради. Одамлар ўртасида менинг ёлгончига турмушга чиққаним овоза бўлиб, шарманда бўламан. Шуниси ҳам борки, отам сени ўлдирса, албатта мени бошқа бировга узатишга ҳаракат қилади. Ўлсам ҳам мен бунга кўнмайман. Сен ҳозир ўрнингдан тур, қуллар кийимини кий, мен сенга эллик минг диор бераман. Уни олиб отга мин-да, отамнинг ҳукми ўтмайдиган бирор шаҳарга қараб йўл ол. У ерда савдогарчилик қил. Қаерда эканингни менга хат билан маълум қил, лекин хат бирор одам орқали яшириш менга етсин. Мен қаердалигингни биламан. Давлатингни ошириш учун қўлимдан келган ёрдамимни кўрсатиш мумкин бўлади. Агар отам ўлса, мен сенга хат ёзаман, иззат-ҳурмат билан келасан. Агар иккимиздан биримиз ўлсак, унда маҳшарда кўришармиз, иккимиз саломат бўлсак хат ва молу дунё алоқасини узмайман. Кун чиқмасдан олдин тур, гаф-

лат босиб, ҳалокат ўраб олмасин, бошинг омон бўлсин».

«Эй маликам, мен ҳимоянг учун беҳад шодман» — деб, қуллар кийимини кийиб, отбоқарларга чопқир отлардан бирини эгарлашни буюрибди. Улар энг чопқир бир отни эгарлаб келтирибдилар. Сўнг у малика билан хайрлашиб, тонг отарда йўлга чиқибди. Уни йўлда кўрган одамлар бир хизмат билан кетаётган шоҳ қулларидан бири деб ўйлабдилар.

Тонг отгач, маликанинг отаси, вазир билан бирга уйга кириб, қизини чақиришга одам юборибди. Қиз чодир орқасига келгач, отаси унга: «Нима гап, қизим?» — дебди. «Эрим олдида юзимни қора қилмоқчи бўлган вазирнингнинг юзини худо қора қилсин» — дебди малика. «Бу нима деганинг» — дебди шоҳ. «Эрим кеча кеч келди, ҳали у билан сўзлашганимча ҳам йўқ эди. Бирдан менинг ёнимга бичилган қуллардан Фараж қўлида хат билан кириб келди-да: «Ўнта қул сарой деразаси остида турибди, улар менга хўжамиз қўлларини бизнинг номимиздан ўпиб, бу хатни унга топшир, бизлар унинг моллари билан келаётган қуллариданмиз. Биз унинг шоҳ қизига уйланиганини эшитдик. Йўлда юз берган воқеаларни унга айтиш учун келдик» — дедилар. Мен хатни олиб ўқидим. Хат шундай ёзилган эди: «Хўжамиз савдогар Маъруф жаноб олийларига беш юз қул помидан саломдан сўнг, маълумот шулким бизлардан сен узоқлашгач, йўлда бизга қароқчилар ҳужум қилдилар. Орамизда жанг бошланди. Улар бир минг иккита отлиқ экан, бизлар беш юз қул эдик. Улар билан орамизда катта жанг бўлди. Улар бизларнинг юришимизга имкон бермадилар. Ўттиз кун вақт ўтди, ҳамон бизлар улар билан жанг қилмоқдамиз. Апа бизларнинг кечикишимиз сабаби...»

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ — деб давом этди Шаҳризод.

Шоҳ қизи отасига: «Эримга ўзининг хизматчиларидан: «Қароқчилар бизларнинг йўлимизни тўсиб қолдилар. Бизларнинг кечикишимизнинг сабаби шу. Улар бизларнинг икки юз бойлам кийимликларимизни олдилар. Бизлардан элликта қулни ўлдирдилар», — деган мазмунда хат келди.

Маъруф хатни ўқиб: «Худо уларни йўлдан оздирсин. Нима қилиб икки юз бойлам мол учун қароқчилар билан

жанг қилиб ўтирибдилар. Икки юз бойлам мол пима экан, шугина нарса учун кечикиб ўтиришлари керак эмас эди. Ахир икки юз бойлам молнинг қиммати етти минг динор туради холос-да, мен улар олдига шошилишч боришим, уларни тезлатишим керак экан. Қароқчилар олган бўлса олибди-да, арзимаган нарса, ҳечқиси йўқ эди. Мен уларга эҳсон қилдм деб ҳисоблайман холос» — деди ва йўқолган нарсасигаю ва на ўлдирилган қулларига ачинмай, кулиб, ёнимдан чиқиб кетди. У кетгач, мен деразадан қарасам, хат келтирган ўн қули худди ойга ўхшар, уларнинг ҳар бири икки минг динорлик ниҳоят қимматбаҳо кийимлар кийган, бизнинг қулларнинг бирортасини ҳам уларга ўхшатиб бўлмас эди.

Эрим хат келтирган ўн қули билан молиши келтиришга кетди. Худога пукурлар бўлсинки, мен унга сен айтган сўзларни сўзламасдан олдин бу ҳол маълум бўлди. Ахир у вақтда эрим мени ҳам, сени ҳам масхара қилар эди. Балки менга наст назар билан қарар, мендан ранжир эди. Ҳамма айб эрим ҳақида сенга нолойиқ сўзлар сўзлаган вазирингда».

«Эй қизим — дебди шоҳ маликага — сенинг эринг бениҳоя бой. Ахир шаҳарга келган кунидан бошлаб озмунча пулларни садақа қилиб юбордим у. Худо хоҳласа яқин кунларда унинг моллари етиб келади. Бизлар ундан кўн яхшиликлар кўраимиз». Шундай сўзлар билан шоҳ бир тарафдан қизининг кўнглини кўтариб, иккинчи тарафдан вазирга танбеҳ бериб уни қойибди.

Энди савдогар Маъруф воқеасига келсак, у отга миниб, одамсиз чўлларни кезар, лекин қайси шаҳарга боришини билмас эди. Маликадан айрилганига қайғуриб йиғлар эди.

Унинг йўли тўсилган, ҳаётдан кўра унга ўлим яқин эди. У ҳайронликдан мастларча гангир эди. Тушдан сўнг у бир кичик қишлоққа етиб, кўш хўкиз билан ер ҳайдаётган бир кишини кўрибди. Жуда очиққан Маъруф ер ҳайдаётган киши томон йўл олибди-да, ёнига бориб, «Ассалому алайкум» — дебди. Деҳқон у кишининг саломига алиқ олиб: «Хуш келибсан, эй хўжам, сен шоҳ қулларидан-мисан?» — дебди. «Ҳа» — дебди Маъруф. «Отдан тушиб бизга меҳмон бўл!» — дебди деҳқон. Унинг сахийлигини сезган Маъруф: «Эй биродар, олдинда егулик ҳеч нарса кўринмайди-ку, нега мени таклиф қилаётирсан?» — дебди Маъруф. «Эй, хўжам, нарса топилади, сен туш, ана шаҳар кўриниб турибди, бораман-да, бирпасда ўзингга таом,

отингга хашак келтираман» — дебди у. «Шаҳар яқин бўлса, сен бориб олиб келгунигча ўзим бориб овқатлана қоламан» — дебди Маъруф. «Эй хўжам — дебди деҳқон — қишлоқ кичкина, унда бозор ҳам йўқ. Олди-сотди ҳам йўқ. Худо ҳурмати учун ёшимга туш, кўнглимни хотиржам қил. Тезда бориб, олиб келаман». Маъруф отдан тушибди. Деҳқон уни ўтқазиб, ўзи овқат келтириш учун шаҳарга жўнабди. Уни кутиб ўтирган Маъруф ўз-ўзига: «Бу камбағални ишдан қолдирдим. Унинг ўрига, унинг хизмати бараварига мен ер ҳайдаб турай» — дебди-ю, ер ҳайдай бошлабди. Бир оз ҳайдагач, омоч нимагадир қадалиб хўқизлар тўхтаб қолибди. Хўқизларни уриб кўрибди, аммо улар юра олмабди. Маъруф омочни текшириб қараса, омоч олтин ҳалқага қадалиб қолган экан. Ҳалқани ердан айириб олибди. Дикқат қилиб қараса, ҳалқа тегирмон тошига тенг мәрмартош ўртасига ўрнатилган экан. Маъруф ҳалқани тортиб кўрибди, лекин ўрнидан кўзгата олмабди. Лекин мәрмартошнинг кўтарилган еридан унинг тагида нарвон қўйилган ер ости уйи борлиги маълум бўлибди. Маъруф нарвондан пастга тушибди. Пастда тўрт-беш айвонлик ҳаммомга ўхшаш уй бор экан. Бешга айвоннинг бирига шифтигача олтин тўлдирилган, иккинчисига зумрад, маржонлар тўлдирилган. Учинчисига ёқут, бадахшон лаъли, фирузалари тўлдирилган эди. Тўртинчи пешайвон олмос ва бошқа ҳар турли қимматбаҳо тошларга тўлдирилган эди. Бу уйнинг ўртасида олий навли ялтироқ биллурдан ясалган сандиқ бор эди. Ҳар бир сандиқ ўрмон ёнбоғидай келадиган энг қимматбаҳо тошлар билан тўлдирилган эди. Бу сандиқ устида катталиги лимонга тенг олтидан ясалган шиам бир қутича бор эди. Буни кўриб, Маъруф бениҳоя шодланди. Ўз-ўзига: «Буни қара, бу қутичада нима бор экан», — дебди-да, қутини очибди. Унда устига чумоли излари каби аллақандай тилсимлар, помлар ёзилган олтин узук бор эди. Лекин узук дарров кўздан ғойиб бўлибди-да, бирдан кимдир биров овоз чиқариб: «Мен шу ерда, шу ердан эй хўжам, сўра, истаганингни олсан, шаҳар қурмоқчимсан ёки бирор шаҳарни бузмоқчимсан, ёки бирор шонни ўлдирмоқчимсан, ёки ариқ қазиб сув чиқармоқчимсан, ёки бошқа ишлар қилмоқчимсан. Қачон нимани истасанг, кеча-кундузни яратувчи ҳошим мутлақнинг рухсати билан у байқарилади» — дея сўзлаб бошлабди. «Эй, тангрининг махлуқи, сен кимсан? Ким бўласан?» — дебди Маъруф. «Бу узук агабининг фармонино адо этувчи хизматчисиман — деб тушуштира бошлабди —

у қандай хоҳиш билдирса, мен уни бажараман. Унинг ҳар қандай буйруғига ҳеч бир баҳона кўрсатишим мумкин эмас. Мен жинлар аскарларининг шахсий соқчисиман. Менинг аскарларим етмиш икки уруғдир. Ҳар бир уруғ аскарининг сопи етмиш икки мингдир. Ҳар бир мингги минг харидга ҳукмронлик қилади, ҳар бир харид мишга ёрдамчига ҳукмрондир. Ҳар бир ёрдамчи мишга шайтонга ҳоким. Ҳар бир шайтон мишга жинга ҳукмронлик қилади. Улар ҳаммаси менга бўйсундилар. Мен мана шу узукка сеҳрланганман. Унинг эгасига қаршилик қилишга қодир эмасман. Мана, сен унга эга бўлдинг. Мен сенинг хизматингдаман. Хоҳлаганингни айт, бир сўзингги икки қилмайман, фармонингги бажараман. Қай вақт, қарда — қуруқликдами, денгиздами мен керак бўлсам, узукни сийпасанг бас, ёнингда ҳозир у позир бўламан. Лекин зинҳор узукни кетма-кет икки марта сийпалай кўрма, номлар ўти билан мени кўйдириб юборасан. Мени ҳалок қиласан-да, кейин ачиниб пушаймон бўласан. Мана мен сенга ўзимни танитдим, тамом».

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Маъруфга узукнинг хизматчиси ўзи ҳақида маълумот бергач, Маъруф унга: «Отинг нима?»—дебди. «Менинг отим Абусса Одотдир»,—дебди у. «Эй, Абусса Одот, бу ер қанақа жой, сени бу қутичага ким сеҳрлаб қўйди»—дебди Маъруф. «Эй хўжам — дебди морид — бу одамнинг ўгли Шаддод деган шоҳнинг дунёда жуда кўп устулар билан қурган тенги йўқ хазинасидир. Мен у тириклик вақтида унинг хизматида бўлган эдим. Бу узук унинг узуги. Бу узукни у ўзининг хазинасига қўйган эди. Энди сенга пасиб бўлди». «Бу хазинадагиларни ер юзига чиқара оласанми?»—деб сўрабди Маъруф. «Ҳа, жуда осон»,—дебди морид. «Бўлмаса ҳаммасини ер юзига чиқар, ҳеч нарса қолдирма!»—дебди Маъруф.

Абусса Одот ерга ишорат қилган экан, ер ёрилибди-ю, у кириб кетибди. Орадан бир оз ўтгач, бирдан ер остидан виҳоят келишган бир тўда ёш йигитлар қопларда олтин ташиб чиқа бошлабди. Олтин қопларга тўлдириб солинган эди. Улар идишларни бўшатиб кетибдиларда, яна бошқа келтирибдилар. Шу зайл улар олтин ва қимматбаҳо тошларни тўхтовсиз ташийверибдилар. Ора-

дан бир соатча ўтгач, «Хазинада ҳеч нарсаси қолмади»,— дебдилар улар.

Сўнг Абусса Одот Маъруфга: «Эй хўжам, хазинадаги ҳамма нарсани ташиб битирдик,— дебди. «Бу кўркәм йигитлар ким?»— дебди Маъруф моридга. «Менинг болаларим — дебди морид — чунки бу хизматга ёрдамчиларни чиқаришни муносиб кўрмадим. Хизматни ўз болаларим бажардилар. Сенинг ҳурматинг учун булар келдилар. Бундан бошқа яна нима хизмат буюрасан?»— деб сўрабди морид Маъруфдан. «Хачирлар келтириб, бу олтинларинг ҳаммасини сандиқларга жойлаб, ортиш керак эди. Бу ишни қила оласанми?»— дебди Маъруф моридга. «Бу жуда осон»— дебди морид. У қаттиқ бақирган экан, болалари дарров етиб келибдилар. Улар саккиз юзта эди. Морид болаларига: «Баъзингиз хачир, баъзингиз бирор шаҳарга тенги топилмайдиган чиройли қул, баъзингиз мол ҳайдайдиган подачи, баъзингиз хизматчилар қиёфасига киришлар»— дебди морид. Улар айтилган қиёфага кирибдилар. Сўнг ёрдамчиларини чақирибди-да, улар келгач: «Баъзингиз тилла эгарлар билан эгарланиб, ҳар хил қимматбаҳо тошлар тақилган отлар қиёфасига киришгиз»— дебди. Шундан сўнг: «Сандиқ келтириб, ҳамма олтин ва қимматбаҳо тошларни жойланглар!»— дебди Маъруф. Уларни сандиқларга жойлаб, уч юзта хачирга ортибдилар. «Эй Абусса Одот, энг нозик кийимликлар тўпидан келтира оласанми?»— деб сўрабди буни кўрган Маъруф. «Мисрпикиданми, Шомникиданми, Ажамникиданми, Ҳиндникиданми, Румникиданми?»— дебди морид Маъруфга. «Ҳар бир мамлакат матосидан юз-юз тўпдан юз хачирга ортдир!»— дебди Маъруф. «Бир оз муҳлат бер, мен ёрдамчиларимни шунга ҳозирлаб, ҳар қайси мамлакатдан юз хачирдан мол келтиришга буюрай. Менинг ёрдамчиларим хачир тусига кириб, тайинланган молларни ортиб келадилар»— дебди морид. «Қанча вақт керак?»— дебди Маъруф. «Кун чиққунча бутун айтганларинг олдинда ҳозир бўлади»— дебди морид. «Сенга муҳлат бердим»— дебди Маъруф. Сўнг Маъруф уларга чодир қуришни буюрибди. Улар чодир қурибдилар. У чодирга кириб ўтирибди. Унга таом келтирибдилар. Абусса Одот Маъруфга: «Эй хўжам, чодирда хотиржам ўтиравер, менинг болаларим атрофда сени қўриқлаб турадилар, ҳеч нарсадан қўрқма. Мен ёрдамчиларимни тўпланга кетаётirman. Ишларингни бажаришга юбораман»— дебди морид. Сўнг морид гойиб бўлиб кетибди. Маъруф чодир ичида, турли-туман таомлар унинг олдида эди. Абусса

Одот болалари эса унинг атрофида қуллар, чўрилар, хизматчилар қиёфасида ўтирар эдилар. Улар шу ҳолда турганиларида, ҳалиги овқатга кетган деҳқон унинг қаршисига келиб салом берибди. У бир идишда ўсимликдан тайёрлаган овқат, бир халтада арпа келтирган эди. Қараса, чодир тикилган, қуллар унинг ҳузурда қўлларини кўксиларига қўйиб турибдилар. «Шоҳ келиб, шу ерга қўйибди-да» деб гумон қилган деҳқон, ҳайрон бўлганича турган ерида қотиб қолибди. У ўз-ўзига: «Шоҳ ҳурмати учун иккита жўжа сўйиб, мол ёғига ковуриб пиширсам яхши бўлар эди» — деб жўжа сўйиб султонга таом ҳозирлаганга қайтмоқчи бўлиб турганида, Маъруф уни кўриб қолибди-да, қулларга: «Уни келтиринглар!» — дебди. Қуллар уни овқатлари билан бирга Маъруф ёғига келтирибдилар. «Бу нима?» — дебди Маъруф унга. «Бу сенга ва сенинг отингга келтирилган овқат. Мендан хафа бўлма шу вақтда шоҳ келиб қолар деб ўйламаган эдим. Агар буни билганимда иккита жўжа сўйиб, лаззатли таом ҳазирлар эдим» — дебди деҳқон. «Шоҳ келгани йўқ — дебди Маъруф — лекин мен унинг куёвиман. Мен ундан хафа эдим. У олдимга қулларини юборибди. Улар мени у билан яраштирмоқчи. Мен ҳозир шаҳарга қайтмоқчиман. Сен мени танимай туриб шундай зиёфат қилдинг, шунинг учун зиёфатинг менга жуда манзурдир. Ўсимликдан қилинган бўлса ҳам мен фақат сенинг таомингни ейман». Маъруф таомни дастурхонга қўйишни буюрибди ва тўйгунча ебди. Деҳқон эса ҳар хил лаззатли мевалар билан қоринини тўйғизибди. Сўнг Маъруф қўлларини артиб, қулларга таом ейишга рухсат этибди. Улар дастурхон атрофида ўтириб, қолган овқатларни ебдилар. Идиш бўшагач, Маъруф идишга тилла тўлдириб берибди-да, деҳқонга: «Бунини уйингга олиб кет, кейин менинг олдимга — шаҳарга бор, мен сенга ҳурмат кўрсатаман» — деб таклиф қилибди. Деҳқон олтин тўла идишни олиб ҳўқизларини ҳайдаб юбориб, ўз кулбасига йўл олибди. У Маъруфни шохнинг куёви деб гумон қилар эди. Маъруф у кечани беҳад шодлик-қувонч билан ўтказибди. Хазинанинг кўркам қизлари унинг олдига келиб соз чалишар, рақс тушишар эдилар. У бундай базмни умрида ҳеч кўрмаган эди.

Тонг отганини маъруф ҳам сезгани ҳам йўқ эди, бирдан кўкда чанг учиб, юк ортилган хачирлар кўзга кўринибди. Бу ҳар хил кийимликлар ортилган етти юз хачир эди. Унинг атрофида машъала кўтарган қуллар, хизматчилар бор эди. Абусса Одот улар олдида карвонбоши қиёфасида хачирга миниб олган эди. Унинг олдида қизил

олтидан тўрт қубба қўндирилиб, турли қимматбаҳо тошлар билан безатилган тахтиравон бор эди. Чодир ёнига келиб морид хачирдан тушибди-да, Маъруф олдида ер ўпиб: «Эй хўжам, вазифа охиригача тўла ва мукаммал бажарилди. Мана бу тахтиравонда дунёда кўрилмаган тенгсиз қимматбаҳо кийим бор, уларни кий, тахтиравонга ўтир. Нимани истасанг айт?»— дебди. «Эй Абусса Одот, энди сенга илтимосим шулки, бир хат ёзиб бераман. Сен уни Хитан Алхитан шахрига — менинг амаким шоҳга тонширасан. Лекин сен албатта унинг олдида ёқилли бир чопар қиёфасида киришинг керак»— дебди. «Бош устига»— дебди морид. Маъруф хат ёзиб, муҳр босиб моридга тонширибди. Морид хатни олиб йўлга тушибди ва кўп ўтмай шоҳ олдига кирибди. Қулоқ солса шоҳ вазирига: «Эй, вазир, менинг куёвимни қароқчилар ўлдирмаганини, деб ташвишланаётirman. Агар қаёққа кетганини билганимда, кетида аскар билан борар эдим. Кетишидан олдин менга бу хабарни айтган бўлганида қандай яхши бўлар эди»,— дебди.

«Илоҳим сенинг соддадиллигингга худонинг ўзи меҳрибонлик қилсин. Сенинг бошинг ҳурмати учун қасам ичаман, у одам шарманда бўлишдан қўрқиб қочган, у қип-қизил ёлғончи, доғулидир»,— дебди вазир.

Шу вақт иттифоқо шоҳ олдида чопар кириб бориб, шоҳ қаршисида ер ўпибди ва унга абадий шону шарафлар тилаб дуо қилибди.

«Қимсан, сенга нима керак?»— деб сўрабди шоҳ. «Мен элчидан, мени куёвинг юборди. У моллари билан яқин келиб қолди. У мендан мана бу хатни бериб юборди»— дебди.

Шоҳ хатни олиб ўқибди. Хатда соғинчли саломдан сўнг, амакимиз шонли шоҳга: «Мен молларим билан етиб келдим, мени аскар билан қарши ол»— деб ёзилган эди. «Худо сенинг юзингни қора қилсин, эй вазир»— дебди ғазаб билан шоҳ. «Қачонгача сен менинг куёвим шаънига ҳақорат етказасан, уни ёлғончи, деб тухмат қиласан. Мана у моллари билан етиб келибди. У эмас, сен алдоқчи». Вазир шундай уялибдики, қани эди ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса. «Эй замона шоҳи, мен унинг моли кечикиб кетганидан, сен сарф қилган молларинг бекорга кетишидан қўрқиб айтган эдим»— дебди вазир. «Эй алдоқчи, унинг моли олдида менинг молим нима бўпти. Ахир молим эвазига у икки ҳисса кўп мол беради-ку!»— деб жеркибди шоҳ.

Сўнг шоҳ шаҳарни безатишга буюрибди-да, ўзи қизи-

нинг ёнига кириб: «Сенга хушхабар келтирдим, эй қизим — дебди у — эринг моллари билан келаётганимиз. Менга хат юборибди. Мана хат. Мен уни кутиб олишга чиқаман».

Қиз буни эшитиб ҳайрон бўлибди. «Қизиқ, бизларни масхара қилиб, устимиздан кулаётган эмасмикин ёки мен ямоқчиман, камбағалман деб мени алдаганмикин. Хайриятки, мен уни камситадиган бир ҳаракат қилмагандим» — деб ўйлабди.

Энди Миср савдогари Али тўғрисида келсак, у шаҳарнинг безаётганларини кўргач, одамлардан унинг сабабини сўрабди. Одамлар унга: «Шоҳнинг куёви савдогар Маъруф моллари билан қайтаётган эмиш» — дебдилар. «Ё тавба — дебди Али — бу қандай хабар. Ахир у хотинидан қочиб келган бир камбағал одам эди-ку, унга мол қайқдан келар экан. Балки шоҳ қизи шарманда бўлишидан уялиб бир ҳийла ўйлаб топганимикин. Ахир шоҳлар нималарни қила олмайдилар. Худо ўзи ҳимоя қилсин, шарманда қилмасин».

Қисса шу ерга етганда тоғ отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — савдогар Али шаҳарни безатаётганларининг сабабини сўраганда, одамлар унга воқеани айтиб берибдилар. «Эй, тавба, худонинг ўзи ҳимоя қилсин, шарманда қилмасин» — деб ёқасини ушлабди у. Бу хабарни эшитиб бошқа савдогарлар ҳам молларининг қўлга тегишига умид қилиб шодланибдилар. Сўнг шоҳ аскар тўплаб, уни қарши олгани йўлга тушибди.

Абусса Одот Маъруф ёнига қайтиб, шоҳга хатни топширгани ҳақида маълумот берган экан. Маъруф уларга: «Молларни ортинглар» — дебди-да, ўзи қимматбаҳо кийимлар кийиб, тахтиравонга ўтирибди. У шоҳдан минг марта савлатли бўлиб кетган эди. Улар ярим йўлга етган эдилар ҳамки, шоҳ уни аскарлари билан бирга қарши олибди. Шоҳ яқинлашгач, тахтиравонда қимматбаҳо кийимлар кийиб ўтирган Маъруфга ўзини отибди. У билан сўрашиб, унга саломатлик тилабди. Шоҳнинг ҳамма давлат арбоблари ҳам унга соғлиқ тилабдилар. Маъруфнинг ёлгончи эмаслиги ҳаммага равшан бўлибди.

У шаҳарга зўр таптана билан кириб борибди. Савдо-

гарлар у томоп чоғиб, қаршиесда ер ўпибдилар. Шунда савдогар Али унга: «Шунча найрағлар қўлингдан келди, офарин, эй, алдоқчилар устоди, энди сенга бу таптана арзийди. Худонинг ўзи ўз карами билан мартабаниг зияда қилсин»—дебди. Маъруф унга кулибди. Саройга киргач, тахтга ўтирибди-да, «Олтиларни шоҳ амаким хазинасига ташинглар, кийимликларни эса бу ерга келтирипглар!»—деб буюрибди. Улар юкларни бирма-бир очиб, қимматбаҳо молларни унга тақдим қилибдилар. Хизматкорлар етти юз бойлам молни очиб унинг олдига келтирибдилар. Маъруф улардан энг яхшиларини айириб: «Буларни маликага топширинглар, жорийларига тарқатсин, бу сандиқлардаги қимматбаҳо тошларни ҳам маликага топширинглар, хизматчи ва жорийларига улашсин»—дер эди. Савдогарлардан олган пуллари ўрнига кийимлик берар, бир минг қарзи бўлган одамларга икки минг, балки ундан ҳам кўпга тенг келадиган кийимлик топишар эди. Сўнг у камбағал ва гадоларга тарқата бошлабди. Буни кўриб турган шоҳ қайтаришининг иложини топа олмас эди. У етти юз бойлам юкни тарқатиб юборибди. Сўнг у аскарларига ўгирилиб, зумрад, ёқут, дур, маржон ва бошқа қимматбаҳо тошларни тарқата бошлабди. У қимматбаҳо тошларни ҳовучлаб саноқсиз улашар эди. Шоҳ унга: «Эй ўғлим, шу берганинг бўлар. Ахир жуда оз парса қолди»—дебди. «Парво қилманг, бундан кўп»—дебди Маъруф. Шундай қилиб, унинг сўзларининг ростлиги тасдиқланиб, ҳеч ким уни ёлғончи дейлмай қолбди. У ҳеч ўйламай улашинини давом эттираверибди. Чунки қачон нимани талаб қилса, узук хизматчиси унга келтира берар эди. Шу вақт хазина бошлиғи шоҳ ёнига келиб: «Эй замона шоҳи, хазина тўлди. Қолган олтин-кумуш, қимматбаҳо тошларга у ерда жой қолмади. Уларни қаерга қўйишни билмаётирман?»—дебди. «Бошқа бир ерга»—деб шоҳ унга ишорат қилибди. Малика бу аҳволни кўриб, севишиб кетибди. У ҳайрон бўлиб ўзига-ўзи: «Буни қара, бунча катта давлат унга қаердан келди?»—дер эди. Шунингдек савдогарлар ҳам ўзларига берган моллари учун ортиқ даражада шодланиб, уни дуо қилар эдилар. Лекин савдогар Али: «Ё тавба, бундай ҳийлани қандай уюштирди экан, бу ишларга қандай муваффақ бўла олди экан, агар шоҳ қизининг тадбири бўлса, камбағал-гадоларга бунча улашмас эди»—деб ёқасини ушлар эди.

Энди шоҳ воқеасига келсак, у Маъруфнинг саҳийлигига, молларни совуришига ҳайрон қолар эди.

Сўнг Маъруф хотини ёнига кирибди. Малика уни кулиб, шодлик билан қарши олибди. Унинг қўлларини ўпибди-да: «Сен, «хотинимдан қочиб келган бир камбағалман»— деб мени мазах қилмоқчи бўлган эдингми ёки мени синаб кўрмоқчи эдингми, хайриятки, мен у гапларга алданиб ҳурматингга халал берадиган бир камчилик кўрсатмадим. Сен менинг суюклим, дўстимсан. Хоҳ бой бўл, хоҳ камбағал, мен учун сендан кўра қимматлироқ киши йўқ. Менга айт-чи, нима мақсадда менга шундай деган эдинг?»— дебди малика. «Мен сени синамоқчи бўлган эдим, сенинг севгинг давлат орзусидаги севгимми ёки ҳақиқий севгимми шуни билмоқчи эдим. Севгингнинг ҳақиқийлиги аниқланди. Раҳмат сенга. Мени қанчалик қадрлашингни билдим»— дебди-да, хилватга чиқиб, узукни силабди. «Лаббай, нима хизмат?»— дея, Абусса Одот пайдо бўлибди. «Менинг хотинимга хазинадаги буюмлардан қирқ хил ранг-баранг тошлар қадалган қимматбаҳо кийимлар келтиришингни сўрайман»— дебди. «Бош устига»,— дебди у. Бирпасда у Маъруф айтган кийимларни келтирибди. Маъруф узук хизматчисига жавоб бериб юбориб, кийим ва зийнатларни олиб хотини ёнига кирибди. Хотинига узатар экан: «Буларни кийинг, жонгинам»,— дебди. Уларни кўриб шодликдан хотиннинг ақли бошидан уча ёзибди. Тилладан ишланиб, ҳар хил қимматбаҳо тошлар билан безалган оёққа тақадиган қўшалок зашжирлар, сеҳргарларникига ўхшаш билагузуклар, зираклар, камар ва бошқаларни пул билан баҳолаш мумкин эмас эди. Малика кийимларни кийибди. Зийнатларни тақибди-да, «Эй хўжам, мен буларни улуг байрам кунларига сақлаб қўйсам, дейман»— дебди. «Кия бер, улардан менда жуда кўп»— дебди Маъруф.

Малика либосларни кийгач, уни кўрган жорийяларнинг оғзи очилиб қолибди. Маъруф уларни қолдириб хилват жойга кирибди-да, узукни силаб, хизматчини чақирибди. Узук хизматчиси унинг қаршисига келиб: «Нима хизмат!»— дебди. «Менга кийим ва зийнатлар келтир!»— дебди Маъруф унга. «Бош устига»— дебди хизматчи. Сўнг у кийим ва зийнатлар келтирибди, ҳар бир кийимнинг ўзига мос зеби зийнати бор эди. Маъруф жорийяларни чақириб, ҳар бирига кийимлар тухфа қилибди. Кийимларни кийиб улар ҳам худди шахло кўз ҳурлар қиёфасига кирибдилар. Малика улар ёнида юлдузлар орасидаги ой каби кўринар эди. Жорийялар бу хабарни шохга етказибдилар. Шох қизи ёнига кириб қараса, қизи ҳам, жорийялар ҳам киши ҳушини учирар даражада кийинишган.

Шоҳ бу ҳолга бениҳоя ҳайрон бўлибди. Сўнг у чиқиб, вазирни чақиртирибди-да: «Эй вазир, воқеа шу-шу» — деб сўзлаб берибди ва ундан: «Сен бунга нима дейсан»? — деб сўрабди. «Эй замона шоҳи, савдогар бундай иш қилмайди — дебди вазири — чунки савдогар бир молни озгина фойдага сотиш учун бир печа йиллар сақлаб ўтиради. Қайси савдогарда бунга ўхшаш саҳийлик бўлади? Унда бунча пул ва бунча қимматбаҳо нарсалар қаердан бўлади? Ахир шоҳларда ҳам жуда оз бўлади. Бойлам-бойлам қимматбаҳо буюмлар савдогарда бўлиши сира мумкин эмас. Бунинг қандайдир бир сирни бўлса керак. Агар сен мешинг гапимга уласанг, сенга ҳақиқатни айтаман». «Гапир, эшитаман, қулоғим сенда» — дебди шоҳ вазирга.

«Эй шоҳ, сен у билан сўзлаш, ўзингни жуда яқин тут-да: «Эй куёв, сен, мен ва вазир учаламиз боғ сайрига бориб, кўнгил очсак, деб таклиф қил — дебди вазир — боққа боргач шароб келтирамиз. Мен зўрлаб ичираман. У ичгач, ақли кетади. Эс-ҳуши йўқолади. Ана шу ерда сен ишнинг ҳақиқатини ундан сўра. У ўзининг сирларини айтади. Шароб йўлдан оздирувчи бир нарсадир.

У бизга ҳақиқатни айтгач, ҳамма сирни билиб оламиз-да, сўнг нима қилиш керак бўлса, шуни қиламиз. Унинг бу ҳаракатларининг натижаси сен учун ёмон бўлмаса деб қўрқаман. Балки у шоҳ бўлишни истар, саҳийлик билан пулни аямай сарф қилишдан мақсади аскарларни ўзига оғдириб, сенинг ўрнингни олишдир» — дебди вазир. «Тўғри айтасан» — дебди шоҳ вазирга.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод, — вазирнинг берган маслаҳати шоҳга маъқул тушиб: «Тўғри айтасан» — дебди. Улар мана шу маслаҳатга қарор қилиб, кечани ўтказибдилар. Тонг отгач, тахтга бориб ўтириши билан бирдан хизматчилар, отбоқарлар унинг ёнига ҳовлиқиб кирибдилар. «Нега бунча ҳовлиқдиларингиз?» — дебди шоҳ уларга. «Эй замона шоҳи — дебдилар отбоқарлар — кеча моллар ортиб келинган от ва хачирларга хашак солиб қўйилган эди. Уларни ўғирлаб кетибдилар. Ҳамма оғилхоналарини қидирдик ҳам текширдик, бирорта ҳам қолмаган. Қандай олиб қочганилар, билолмаймиз». Шоҳ ҳайрон бўлибди. Чунки шоҳ Абусса Одот ёрдамчиларини, ҳақиқий отлар, хачирлар, қуллар

деб билар эди. Шоҳ уларни узук хизматчисининг ёрдамчилари эканини билмаган эди. «Эй лаънатилар!— деб бақрибди шоҳ хизматчиларига — мингта ҳайвон, беш юз қул ва бошқа хизматчилар йўқолганини қандай қилиб пайқамай қоласизлар». «Биз билмаймиз, қандай қилиб ғойиб бўлди улар»— дебдилар хизматчилар. «Чикинглар, хўжаларингиз ҳарамдан чиққач, унга бу воқеани айтинглар»— дебди шоҳ.

Хизматчилар шоҳ олдидан чиқибдилар, бу воқеа қандай рўй берганини ўйлаб тушуна олмас эдилар. Улар шу аҳволда ўтирган эдилар. бирдан Маъруф ҳарамдан чиқиб қолбди. Қараса, хизматчилар ғамгин ўтирибдилар. «Нега хафасизлар?»— деб сўрабди Маъруф улардан. Улар унга бўлган воқеани айтиб берибдилар. «Сизлар шунгайм хафа бўлиб ўтирибсизларми, инларингизга бораверинглар, ҳечқиси йўқ»— дебди Маъруф. У бу шига хафа бўлмай кулар эмиш. Шоҳ вазирга қараб: «Бу қандай одам, бунинг учун пулнинг пўчоқча ҳам қадри йўқ»— дебди-да, Маъруфнинг олдига чиқиб бир оз сўзлашиб ўтиргач унга: «Мен сен ва вазир билан бирга боғ сайрига чиқиб, кўнгил очишни истайман, бунга нима дейсан»,— дебди. «Яхши таклиф»— дебди Маъруф. Сўнг улар ҳар хил мевалар жуфт-жуфт экилган, анҳор тўла сув шалдираб оқаётган, ҳар хил қушлар сайраб турган боғ томон йўл олибдилар. Киши дилидан ғам-аламни кўтарувчи саройга кириб, сўзлашиб ўтирибдилар. Вазир ҳар хил қизиқ ҳикоялар, ажойиб латифалар, қулдирувчи аскиялар айтибди. Маъруф дастурхон ёзиб, таом келтиргунларича унинг сўзларини тинглаб ўтирибди. Дастурхон ёзилиб овқатланишгач, вазир қадаҳга май қуйиб, шоҳга узатибди. Шоҳ ичибди. Сўнг вазир иккинчи қадаҳни тўлдириб ҳурмат қадаҳи сизга деб Маъруфга тутибди-да: бу узок вақт эрсиз ўтирган оппоқ қиздир.

Вазир ана шу тарзда устма-уст мадҳиялар айтиб тинимсиз шаробни мақтар, унга майл уйготар, унинг яхшиликлари ҳақида ҳар хил нақл ва ҳикоялар айтиб уни қизиқтирар эди. Няхоят Маъруфда қадаҳ кўтаришдан бошқа чора қолмабди. Вазир қадаҳни тўлдириб Маъруфга тутар, Маъруф лаззат билан шодланиб ичар эди. Тезда у эс-ҳушидан айрилиб, алжиллаб қолибди. Вазир Маъруфнинг кайфи ошганини сезгач, унга мурожаат қилибди:

«Эй, савдогар Маъруф, мен жуда ҳайронман. Сен Хисрав шоҳ хазинасида топилмайдиган шунча қимматбаҳо тошларни қасрдан олдинг? Умримизда сендек бэй савдо-

гарни ҳам, сендек сахий одамни ҳам кўрмаганмиз. Сенинг ишларинг савдогарлар иши эмас, шоҳлар ишига ўхшайди. Худо ҳақи, масалани рўй-рост айтиб беришингни сўрайман. У вақт сенинг мартабанг бизларга маълум бўлиб, қадр қимматингни яна ҳам орттирар эдик».

Вазир уни гапга солиб, сир олишни давом эттирарди, Маъруф эса тамоман ақлдан озган эди.

Ниҳоят, Маъруф тилга кириб: «Мен савдогар ҳам эмасман, шоҳлар авлоди ҳам эмасман» — дея ўз тарихини бошдан-оёқ сўзлаб берибди. «Худо ҳурмати учун узугингни бизларга кўрсат, қапдай ишланган экан, томоша қилайлик» — деб аврабди вазир. Қаттиқ маст Маъруф узукни қўлидан суғуриб олиб: «Олинглар, томоша қилинглар» — деб вазирга узатибди. Вазир узукни қўлга олиб, у ёқ-бу ёқига қарабди-да: «Агар мен буни сийпасам хизматчи пайдо бўладими?» — деб сўрабди. «Уни сийпагил, хизматчи келади» — дебди Маъруф. Вазир узукни сийпаган экан: «Лаббай, нима хизмат, бирор шаҳарни вайрон қилиш керакми ёки обод қилиш керакми ёки бирор шоҳни ўлдириш керакми, нима хоҳласанг, лом-мим демай шуни қиламан» — деб хизматчи чиқибди. Вазир унга Маъруфни кўрсатиб: «Буни, бу ердан кўтар-да, одам оёғи етмайдиган, ейдиган, ичадиган нарсани топилмайдиган чўлу биёбонга олиб бориб ташла, у ерда очликдан ўлиб кетсин, уни ҳеч ким кўрмасин ҳам, билмасин ҳам», — дебди. Хизматчи уни оғичиб, осмон билан ер ўртасида учибди. Буни сезгач, Маъруф қаттиқ изтироб чекиб йиғлабди. «Эй Абусса Одот, мени қаерга олиб борасан!» — дебди. «Эй, тарбиясиз, мен сени ернинг тўртинчи харобасига элтаман. Шундай сеҳрли узукка эга бўлган киши уни бошқалар қўлига томоша қилишга топширса, ундай кишининг жазоси шудир. Агар мен худодан кўрқмаганимда сени осмону фалакдан ташлаб юборар эдим, ерга етмай тўзонга айланиб кетар эдинг». Абусса Одот ернинг тўртинчи харобасига етгунча Маъруф билан бошқа сўзлашмабди ва уни кимсасиз чўлга ташлаб, ўзи ғойиб бўлибди.

Қисса шу эрга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

— Оҳ, опагонингиз, — деди Дунёзод, — ҳикоянгиз қапдай яхши.

— Э, синглим, — деди Шаҳризод, — афсуски, умрим қисқа, бўлмаса, янада қизиқроқларини айтардим.

Бу гапни эшитган шоҳ ўзича: «Дарҳақиқат, буюрсам ўлади, кетади, унда кўра ҳикояларини эшитиб олай, ўлдириш қочмас» — деб ўйлади.

— Эй, саодатли шоҳ,— деб давом этди Шаҳризод,— Абусса Одот Маъруфни олиб тўртинчи харобага элтиб, кимсасиз чўлда танҳо қолдириб, ғойиб бўлибди.

Энди вазирга келсак, у узукни олгач, шоҳга: «Мен сенга бу ёлгончи, десам сен ишонмадинг. Кўрдингми, тўғри айтган эканманми?»— дебди. «Сен ҳақ экапсан, худо сенинг ишингни ўнгласин»— дебди шоҳ вазирга. «Қани узукни менга бер-чи, томоша қилиб кўрай?»— дебди шоҳ вазирга. Вазир шоҳга ғазаб билан қараб, унинг юзига туфлабди-да; «Эй, беақл одам, қандай қилиб буни меп сенга бераман. Энди хўжайин бўлганимда сенга хизматчи бўлиб қолайми?»— дебди-да, у узукни сылабди. Ўша он хизматчи келиб, «Нима хизмат!»— дебди.

«Бу тарбиясизни ол-да, буни ҳам, алдоқчи куёвини қаерга олиб бориб ташлаган бўлсанг, ўша ерга элтиб ташла?»— дебди вазир. Морид шоҳни кўтариб учибди. Шоҳ унга: «Эй худонинг махлуқи, менинг гуноҳим нима?»— дебди. «Мен билмайман, менга хўжам буюрди. Мен бу сеҳрланган узук эгасининг фармонига қарши туролмайман»,— дебди Абусса Одот. У учганча Маъруфни ташлаган жойга шоҳни ҳам элтиб ташлагач, ўзи ғойиб бўлибди.

Шоҳ қараса, Маъруф у ерда йиглаб ўтирганмиш. Шоҳ унинг ёнига келиб, воқеани айтибди. Икковлари ўз бошларига тушган бу кулфат учун қайғуриб йиғлашар эди. Уларнинг на ейдиган, на ичадиган нарсалари бор эди.

Энди вазир тўғрисида келсак, у шоҳ ва Маъруфни ваташларидан жудо қилгач, боғдан чиқибди-да, бутун ҳарбийларни чақиртириб мажлис очибди ва уларга Маъруф ва шоҳга берган жазосини сўзлаб берибди. Сўнг у узук тарихини тушунтириб: «Агар, сизлар мени ўзларингизга шоҳ қилишга қарши бўлсангиз, мен узук хизматчисига сизларни ҳам тўртинчи харобага олиб бориб ташлашга фармон бераман. Сизлар у ерда очлик, сувсизликдан ҳалок бўласизлар»,— дебди.

«Бизларга ёмонликни раво кўрма, ҳаммамиз шоҳ бўлишингга розимиз, сенинг фармонингга қаршилик қилмаймиз»— дебдилар. Улар вазирдан кўрққанларидан унинг шоҳ бўлишига рози бўлибдилар. Вазир уларга сарполар кийгизибди. У ўзи истаган ҳамма нарсани Абусса Одотга буюрар ва у ўша онда келтириб берар эди.

Вазир тахтга ўтирибди. Бутун ҳарбийлар унга итоат қилибдилар. Вазир шоҳ қизига одам юбориб, унга шу

сўзларни айтишни буюрибди: «Мен сени жуда соғинганман, бу кеч сенинг ёнигга бораман, ҳозирланиб туришинг зарур».

У йиглабди. Отаси ва эри бошига тушган кулфатлар унинг учун жуда оғир эди. Сўнг малика унга одам юбориб, шу сўзларни етказишни буюрибди: «Менга муҳлат бер, иддам ўтсин, сўнг никоҳлаб, шариатга мувофиқ мен билан бирга бўл». Вазир иккинчи одамни юбориб унга шу сўзларни айтишни буюрибди: «Мен идда-пиддани билмайман, узоққа чўзишни ҳам истамайман. Менга никоҳ керак эмас, мен ҳалол, ҳаром деб қараб ўтирмайман. Албатта шу кеч сенинг ёнигга кираман».

Сўнг малика унга одам юбориб шу сўзларни етказибди: «Қани, марҳамат, майли, мен розиман». Вазир бу жавобдан севишиб кетибди. Чунки, маликани қаттиқ севар эди. Вазир бутун халққа таомлар беришни буюрибди-да: «Бу таомларни енглар, бу никоҳ тўйининг таомларидир. Мен букуш малика ёнига кираман»,— дебди севишиб.

«Унинг иддаси тамом бўлмагунча сенга унинг ёнига кириш, никоҳ хати ёзиш мумкин эмас»,— дебди шайхулислом унга. «Мен идда-пиддани, расму русмларни билмайман. Гапни кўпайтирма»— дебди вазир унга. Шайхулислом ундан қўрқиб жим бўлибди-ю, лекин аскарларига: «Бу кофир, бушда дин ҳам йўқ, мазҳаб ҳам йўқ»— дебди.

Кеч бўлгач, вазир малика ёнига кирибди. Малика ўзининг қимматбаҳо кийимларини кийиб, алоҳида безаклар билан ясанган эди. Вазирни кўргач, очиқ чеҳра билан унга салом берибди. «Кечангиз муборак. Отам билан эримни ўлдирганингизда менга яхшироқ бўларди»— дебди. «Уларни албатта ўлдиришим керак»— дебди вазир. Малика уни ўтказибди. Ўйнаб-кулиб унга ўз муҳаббатини изҳор қила бошлаганда бу ширин муомалаларга вазирнинг ҳуши учибди. Малика унга шундай ёқимли муомалалар қилиб узукни қўлга олмоқчи, унинг шодлигини қайғуга айлаштирмоқчи бўлган эди.

Вазир маликанинг бундай ёқимли муомалаларини кўргач, ҳирс ортиб, унга яқинлашмоқ истабди. Вазир маликага яқинлашган сари малика ўзини олиб қочиб, позкарашма қилибди-да: «Эй хўжам — дебди назокат билан охири — бизларга қараб турган бу одамларни кўрмайсанми? Худо ҳурмати учун улар кўзидан яширилишинг зарур. Улар қараб турибди-ю, сен қандай қилиб менга яқинлашмоқ истайсан?» «Қани одам, ким кўриб туриб-

ди?»— дебди вазир ҳайрон бўлиб. «Ана, узук кўзидан бош чиқариб бизга қараб турганни кўрмайсанми?»— дебди малика. Вазир: «Узук хизматчиси қараб турган экан»,— деб ўйлабди-да, кулиб: «Бундан хавф қилма. У узук хизматчисидир. У менинг хизматим, менинг фармовимга мунтазир парса»— дебди. «Мен жиплардан қўрқаман. Узукни қўлингиздан олиб мендан узоқроққа қўйинг!»— дебди малика. Вазир узукни қўлидан чиқариб ёстиқ остига қўйибди-да, маликага суркала бошлабди. Малика эса мўлжаллаб туриб оёғи билан унинг кўкрагига бир теппан экан, у ҳушсизланиб чалқанчасига йиқилибди. Шундан сўнг малика дарҳол хизматчиларини чақириб: «Тутинглар!»— дебди. Қирқта жория уни ўраб олибди. Малика дарров узукни олиб сийпалабди. Абусса Одот: «Нима хизмат, эй хўжам?»— деб етиб келибди. «Бу кофирни кўтар-да, оғир кишанга боғлаб зиндонга ташла!»— дебди, малика унга.

Абусса Одот уни оғир кишан билан боғлаб, зиндонга ташлабди-да, қайтиб: «Зиндонга ташладим»— деб ахборот берибди. Отам билан эримни қаерга ташладиңг?»— деб сўрабди малика Абусса Одотдан. «Тўртинчи харобага ташлаганман»— дебди Абусса Одот. «Ҳозир уларни келтир!»— дебди малика. «Бош устига»— дебди-да, ўша он учиб, тўртинчи харобага — улар ёнига тушибди. Шоҳ билан Маъруф йиғлаб бир-бирларига вазир хиёлати ҳақида шикоят қилишаётган экан. Абусса Одот: «Хафа бўлманглар, сизларга шодлик соати етди»— дебди-да, вазир қиған ишларни уларга сўзлаб берибди: «Мен уни малика буйруғига мувофиқ ўз қўлим билан кишанладим. Сўнг малика менга сизларни келтиришни буюрди». Бу сўзлардан улар бениҳоя шодланибдилар. Сўнг Абусса Одот уларни кўтариб учибди-да, бир зумда малика ҳузурига келтирибди. Малика туриб отасига, эрига салом берибди. Уларни ўтқазиб, таом ва ширинликлар билан меҳмон қилибди-да, отасига ҳам, эрига ҳам энг яхши кийимлар кийгизгач: «Эй ота, ўз тахтингга ўтириб, илгаригидек ўз вазифангни бажар. Эримни ўнг қўл вазир қилиб тайинла, бўлган воқеани аскарларга тунунтир. Вазирни зиндондан келтириб ўлдир-да, сўнг мурдасини куйдир, чунки у кофир экан. Олдимга илдам чиқмасдан бешикоҳ киришга ҳаракат қилди, ўзи: «Мен динсизман, унақамунақаларни билмайман»— деб иқроор бўлди. Ўнг қўл вазир куёвингга гамхўрлик қил»— дебди.

«Бош устига, эй қизим, лекин узукни менга ёки эримга бер»— дебди шоҳ. «Э ота, узукни сенга ҳам, унга

ҳам бериш тўғри келмайди. Узук менда туради — дебди қизи тушунтириб — сизлардап кўра меп уни яхшироқ сақлайман. Нима истасанглар менга айтинглар. Узукка айтиб олиб бераман. Мен тирикман сизлар ташвиш қилманглар, мен ўлгач, билганларингни қиларсиз». «Тўғри маслаҳат» — дебди шоҳ.

Сўнг у куёвини олиб саройга кирибди. Ҳарбийлар тун бўйи вазирнинг зўрлик билан ғилоҳсиз малика ёнига киргани, унга қандай кулфат етказгани, шоҳ ва унинг куёви бошига солган ташвишлар тўғрисида ўйлаб, ачишишиб тонг оттиришибди. Улар вазирнинг дини исломни оёқ ости қилганидан ғоят хафа эдилар. Ҳарбийлар саройга кириб, шайхулисломга: «Нега сен малика ёнига беникоҳ киришдан вазирни қайтармадинг!» — дейишибди: «Эй халойиқ — дебди шайхулислом — у бедин одамнинг қўлида сеҳрли узук бор. Бизларнинг қўлимиздан унга қарши ҳеч қандай иш келмайди. Унинг хиёнатига яраша худонинг ўзи жазо берсин. Сизлар унга бирор қаршилиқ кўрсатманглар, бекорга сизларни ҳалок қиладди». Аскарлар йиғилиб, шундай сўзлашиб туришганда шоҳ кириб келибди. Унинг ёнида куёви Маъруф ҳам бор эди.

Қисса шу ерга етганда тонг отди, Шаҳризод ҳикоя айтишни тўхтатди.

* * *

— Эй, саодатли шоҳ, — деб давом этди Шаҳризод. — Аскарлар саройда вазирнинг шоҳга ва унинг куёвига қилган хиёнатига ачиниш туришганда, бирдан шоҳ билан куёви Маъруф кириб келибди. Аскарлар уни кўриш билан шодланиб оёққа турибдилар. Шоҳ тахтга ўтириб, уларга бўлган воқеани айтиб берибди. Шоҳ шаҳарни безашни буюрибди. Вазирни зиндондан олиб, шоҳ ҳузурига келтирибдилар. Аскарлар унга лаънатлар ўқиб сўкишар экан. Шоҳ уни қаттиқ азоблаб ўлдиришга буюрибди. Буйруқ ижро қилишибди. Сўнг мурдасини куйдирибдилар. У шармандаларча дўзахга йўл олибди.

Бир шорининг мана бу шеъри жуда мос эди:

Тангри жазо юборса гумроҳ кўмилган ерга:

Тергов берар то маҳшар гўрда, Мункариакирга.

Сўнг шоҳ Маъруфни ўнг қўл вазир қилиб тайинлабди. Вақтлари шод, кўнгиллари тинч бўлибди. Беш йил шундай ўтиб, олтинчи йил шоҳ ўлибди.

Малика отаси ўршига Маъруфни шоҳ қилиб тайинладди-ю, лекин унга ҳам узукни бермабди. Малика ҳомиладор эди. У чиройли бир ўғил туғибди. Бола кўркем ва соғлом эди. У беш ёшга киргунча энагалар қўлида тарбияланибди.

Шу вақт қаттиқ оғриб қолган малика эри Маъруфни чақиртириб: «Мен касалман»,— дебди. «Эй дилим суюқлиси, сени худо сақласин»— дебди Маъруф. «Мен болага гамхўрлик қилишини сенга васият қилмоқчи эмасман. Сен ва боладан хавотирланиб узук тўғрисида васият қилмоқчиман. Узукка эҳтиёт бўл». «Худо хоҳласа ҳеч гап бўлмайди»,— дебди Маъруф. Малика узукни қўлидан чиқариб, Маъруфга топширибди-ю, иккинчи кун вафот этибди. Маъруф шоҳ бўлиб ўзи ҳукм юргиза бошлабди.

Қуяларнинг бирида у ўз уйига кириб кечгача ўтирибди. Қоронғи туша бошлаганда одатдагича унинг ёнига амалдор дўстлари кириб келибди. Ярим кечгача унинг ёнида бўлиб, сўнг уйларига қайтишга рухсат сўрабдилар. У рухсат этибди. Сўнг ўрин солиб туриш вазифаси топширилган жория унинг ёнига кириб, жой солиб, уни ечинтириб, ички кийимларини кийгизибди. Уйқуси келгунча унинг оёқларини уқалаб ўтирибди. У ухлагач, жория секин туриб ўз уйига кетибди.

Шоҳ Маъруф хотиржам ухлаб ётган эди. Ёнида бир нарса сезиб чўчиб, кўзини очибди-да, «Худоё тавба»,— дебди. Ёнида бадбашара бир хотин турганмиш. «Сен кимсан?»— деб бақирибди у хотинга. «Қўркем, мен сенинг алвасти хотининг Фотимаман»— дебди. Маъруф тикилиб қараса, ҳақиқатан ўша, унинг башараси, узун тишларида танибди. «Қасрдан ва ким билан бу ерга келдинг?»— дебди Маъруф. «Ҳозир сен қайси шаҳардасан?»— деб сўрабди хотин. «Мен Хитан Алхатан шаҳридаман. Сен ўзинг Мисрдан қачон чиққан эдинг?»— деб сўрабди Маъруф. «Бундан бир соат олди»,— дебди хотин. «Наҳотки гапинг рост бўлса!»— дебди Маъруф. «Мен — деб сўз бошлабди хотин — сен билан жанжаллашгач, шайтон сенга қарши мени қутуртирди. Мен қозига бориб сенинг устингдан арз қилдим. Қози ҳар томонни қидиртирди-ю, сени топа олмади. Икки кун ўтгач, қилган ишимга пушаймон бўлдим. Бекорга сенга озор берганим учун афсус қилдим. Лекин пушаймон фойда бермади. Сендан айрилганим учун бир қанча кунларини йиғлаб ўтказдим. Озиқ-овқатларим тугади. Гадойлик билан кун кечира бошладим. Ҳар кимдан сўраниб топганларимни еб, энг оғир аҳволда қолдим. Ҳар кеча сендан

айрилганимга, сендан сўнги қийинчилик, хўрлик, шармандалик аламларига тинмай йиглар эдим»...

«Бу ҳаммаси пешонада ёзилган, худонинг тақдир экан, энди мен тавба қилдим, мен сенинг хизматингда тураман. Мени ҳайдама, менга бир бурда нонни садақа қилишни аяма» — деб ялиниб-ёлвора берибди. Маъруфнинг кўнгли бўшашиб раҳми келибди. «Тавба қил, ёмонликни тапсла. Шунда яхшиликка яхшилик кўрасан — дея унга насиҳат қила бошлабди — энди бирор ёмонлик қилсанг ўлдираман. Мен ҳеч кимдан қўрқмайман. Шикоят қилиб мени қаматишни хотирипгдан чиқар. Мен шоҳман. Ҳамма мендан қўрқади. Мен худодан бошқа ҳеч кимдан қўрқмайман. Менда узук хизматчиси бор. Унинг номи Абусса Одотдир. Узукни силасам, у ҳозир бўлади. Нимани десам ўшани қилади. Агар сен ўз юртингга бормоқ истасанг, бутун умрингга етадиган пул, мол бераман ва тезда ўз уйингга етказиб қўяман. Агар бу ерда туришни истасанг, мен ўзингга бир уйни холи қилиб бериб, ипак тўшаклар билан тўлдираман, хизматингга йигирмата жория тайинлайман. Энг лаззатли овқатлар еб, қимматбаҳо кийимлар кийиб, малика ўрнида бўласан. Ўлгуни-мизча давлат билан, шодлик билан кун кечирасан, бунга нима дейсан?» «Мен сенинг ёнингда қоламан» — деб Маъруфнинг қўлини ўпибди. Ёмонлик қилмасликка тавбатаззару қилибди. Маъруф унга алоҳида уй ажратиб, хизматига жория ва энг яхши қуллар тайинлабди. Етти қолган бола гоҳ унинг, гоҳ отасининг ёнига кириб-чиқиб юрар эди. Ўз боласи бўлмагани учун хотин ундан жиркана бошлабди. Бу ҳолни сезган бола, ундан узоқлашибди. Маъруф хотинига қарамай, чиройли жориялар билан маишат қилар эди. Чунки унинг сочлари тўкилиб, афти башарасини доғ босиб, илодан ҳам хунукроқ бир тусга кириб қолганди. Унинг устига бу мажжалақи унинг дили-ня қаттиқ вайрон қилган эди. «Ёмонлик хоҳишларини сўпдиради, дил майдонига душманлик уругини экади», деган мақол жуда тўғридир...

* * *

Шоҳ ўз қасрига — хотини вазир қизи Шаҳризод ёнига кирганда синглиси Дунёзод онаси Шаҳризодга: «Бизларга Маъруф ҳикоясини тамомлаб берсанг?» — деди. «Шоҳ сўзлашга рухсат этсалар, жоним билан айтиб бераман», — деди у. «Сўзлаш учун сенга рухсат. Мен ҳам унинг давомини эшитишга муштоқман» — деди шоҳ.

— Эй, саодатли шоҳ— деб давом этди Шаҳризод.— Маъруф унга бу ҳурматларни уни яхши кўргани учун эмас, балки худо йўлига эҳсон тариқасида қилибди. Эрининг унга раъйи йўқлиги ва ўзгалар билан алоқа қилганини билгач, Фотиманинг ғияти бузилибди. У эридан узукни олиш ва уни ўлдириб, ўрнига ўзи малика бўлиш орзусига киришибди. Бир куни Маъруф ўзининг энг яхши, ёқимтой ва энг кўркем жорияларидан бири билан ётган эди. Одатда шоҳ Маъруф жория билан яқинлашган вақтда узукни қўлидан олиб қўяр, яқинлашиб бўлгандан сўнг узукдан хавф қилиб, жорияни чиқариб юборар, покланишга чиқаётганда уйни кулфлаб қўяр, таҳорат қилиб бўлгандан сўнггина олиб тақар эди. Ана шундан сўнг саройга бемалол кириш мумкин бўлар эди.

Фотима шу ҳолларнинг ҳаммасини билиб олгач, кечаси яширинча саройга кириб, у ухлоқ вақтида узукни олиш найига тушибди. Шу ният билан Фотима бораётганда Маъруф шоҳнинг ўғли қоронғида сарой эшигини очик қолдириб, ҳожатхонага кирибди. Қараса, Фотима отасининг уйи томонга шошилганча келмоқда. У ўзича: «Бу жодугар кечаси нега бундай қилиб юрибди, бевақт отамнинг уйига шошилиб келиши бежиз бўлмаса керак», деб шубҳаланибди. У ҳожатхонадан чиқиб, Фотима орқасидан яширин борибди. Унинг ёнида пўлатдан ишланган кичкинагина қиличи бор эди. У одатда отасининг саройига ҳар вақт ана шу қиличини тақиб кирар эди. Буни кўргач, отаси унга кулиб: «Эй ўғлим, қиличинг жуда катта, худонинг хоҳиши билан урушга кириб, одамлар калласини олмагин-да»,— деса, ўғли: «Албатта жазога лойиқ одамлар калласини шу қилич билан оламан»— дер эди. Отаси унинг сўзига шодланиб кулар эди.

У эшик орқасига беркиниб, Фотимани кузатиб турибди. Фотима ичкари кириб узукни олиб, энди сийпамоқчи бўлганда бола унинг бўйига қилич билан тушириб қолибди. Фотима қаттиқ бир овоз чиқариб, йиқилибди-ю, дарҳол жон берибди.

Маъруф уйғониб кетибди. Қараса, унинг хотини Фотима юзтубан йиқилиб, қони оқиб ётибди. Ўғли эса қилич кўтарган ҳолда у ерда турибди. «Нима гап, эй ўғлим?»— дебди Маъруф. «Эй ота— дебди ўғли— печа марталаб менга: «Сенинг қиличинг катта, сен бу билан жапга кириб бировлар бошини узма», дер эдингиз. Мез, албатта ёмонлар бошини оламан, дер эдим. Мана, мен сизга ёвузлик қилмоқ истаганнинг бошини уздим». У отасига Фотиманинг пожўя ҳаракатини сўзлаб берибди. Маъруф узук-

ни қидира кетибди. Йўқ. Қараса, Фотима чангаллаб ётган экан. Маъруф узукни олибди-да, миннатдор бўлиб ўғлига: «Сен ҳақиқий ота ўғли экансан,— дебди.— Мени бу ялмоғиздан қутқарганинг учун худо сени бу дунё-ю у дунё хор қилмасин. Унинг қилмишлари ўз бошига етди.

Сўнг маъруф хизматчиларини чақириб, жодугар хотини нималар қилганини сўзлаб берибди-да, эргалабгача уени бирор ерга чиқариб қўйишини буюрибди. Улар топшириқни бажарибдилар.

Эрталаб маъруф бир қанча хизматчиларига уни теширибди. Улар ювиб, кафанлаб, гўр қазиб кўмибдилар.

Шундан сўнг шоҳ Маъруф қочиб кетаётганида уни меҳмон қилган ўша камбағал деҳқонни излаш учун одам юборибди. У келгач, уни ўзининг маслаҳатчиси ва ўнг қўл вазири қилиб тайинлабди. Деҳқоннинг ақлли, баланд насабли, чиройли бир қизи бор экан. Шоҳ унга уйланибди. Бир оз вақт ўтгач, ўғлини ҳам уйлантирибди. Ўз-ўзидан тугатгувчи, ёру дўстлардан ажратувчи, ҳашиаматли биналарни вайронага айлантирувчи, ўғил-қизларни етим қолдирувчи ўлим соати келгунча улар шод ва мамнуун ҳаёт кечирибдилар.

ШОҲ ШАҲРИҲАР ВА ШАҲРИЗОД ҚИССАСИ

(Хотима)

Шаҳризод бу вақт орасида шоҳдан уч ўғил кўрган эди. Шу ҳикояни тугатгач, Шаҳризод ўрнидан туриб, шоҳ олдида ер ўйиб:

— Эй замона шоҳи, деди, аср ва даврларнинг ягонаси, мен сизнинг қулингизман. Сизга мен ўтганлар саргузаштидан, қадимгиларнинг кечирма ва насиҳатомиз воқеаларидан бир минг бир кеча ҳикоя сўзлаб бердим. Энди сизнинг улуглигингизга суяниб, бир истак арз қилсам майлими?

— Истагингни айт, мақсадпингга етасан!— деди шоҳ.

Шаҳризод жорияларга: «Менинг болаларимни келтиринглар»,— деди. Улар тезлик билан болаларини келтирдилар. Улар уч ўғил эди. Бирининг ўзи юрар, иккинчиси эмаklar, учинчиси ҳали эмизукли эди. Жориялар болаларни келтиргач, Шаҳризод уларни шоҳ қаршисига ўтқазди-да:

— Буларнинг ҳаммаси сизнинг фарзандларингиз, эй саодатли шоҳ — деб сўз бошлади — мана шу болала-

рингиз ҳурмати учун мени ўлдирмаслигингизни сўрайман. Агар мени ўлдирсангиз, булар етим қоладилар. Сиз буларни менчалик яхши тарбияловчи бошиқа киши топа олмайсиз.

Шоҳ болаларни қучиб йиглар экан:

— Эй Шаҳризод — деди — мен сени бу болалар дунёга келмасдан олдиноқ кечирганман. Чунки сен ақлли, покиза, олижаноб, яхши фазилатли, тақводор аёл экингни илгарийёқ билган эдим. Худо сенга, сенинг ота-онанга ва авлод-аждодларингга марҳамат пазари билан қарасин. Худони гувоҳ қилиб айтаманки, мен сени ҳар қапдай жабру жафолардан озод қилдим.

Ғоят шодланган Шаҳризод шоҳнинг қўл-оёқларини ўнди ва: «Худо плоҳим умрингни узун, давлатингни фўзун қилсин» — деб дуо қилди.

Шодиёна бу хабар бутун сарой ва шаҳарга жуда тез тарқалиб кетди. Бу тун — тун эмас, кишилар учун кундудан ёруғроқ туюлди.

Шодлик ва қувончларга тўлган шоҳ эртаси эрталаб ҳамма ҳарбийларини чақиртирди. Улар саф тортиб келишгач, ўз вазир — Шаҳризоднинг отасига қимматбаҳо сарполар кийгизди-да:

— Сен ўз доно қизингни менга беришинг натижасида бировлар қизини поҳақ ўлдиришдан қутулдим. Уларга сенинг қизинг ҳимоячи бўлди. Шунинг учун сени худо ҳимоя қилсин. У пихоятда доно, тақводор, покиза аёл экан. Худога ҳамдлар бўлсинки, менга ундан уч ўғил ато қилди, — деди.

Сўнг у бутун вазирлар, беклар, сарой аъёнларига қимматбаҳо тўнлар кийгизди. Шаҳарни безатиб, ўттиз кунгача ҳеч ким ўз уйида қозон осмай, шоҳ зиёфатида баҳраманд бўлишни буюрибди.

Шаҳарни ҳар қачонгидан ҳам яхшироқ безабдилар. Йўғоралар чалиниб, карнай-сурнайларнинг овози янграбди. Ҳамма ўйинчилар ўйинга тушдилар. Шоҳ ҳамма фуқаро ва ҳатто фақир ва гадоларгача мукофотлар уланди, инъом ва эҳсонлар қилди.

Паймопа тўлиб, кишиларни ширип ўғил-қизларидан, яқин ёру биродарларидан жудо этувчи шафқатсиз ўлим соати етиб келгунча шоҳ ўз аъёнлари билан шоду хуррам ҳаёт кечирди.

МУНДАРИЖА

Ш. Шомухамедов. Халқ ижодининг ноёб дурдонаси . . .	5
Шаҳриёр ва Шоҳизамон ҳикояси. С. Муталибов таржимаси . . .	11
Ҳой билан жин ҳикояси. С. Муталибов таржимаси . . .	21
Тоҷулмулук қиссаси. С. Муталибов таржимаси . . .	30
Ошук ва маъшук қиссаси. С. Муталибов таржимаси . . .	43
Тоҷулмулук қиссаси (давоми). С. Муталибов таржимаси . . .	76
Ҳайвон ва паррандалар ҳақидаги ҳикоялар. С. Муталибов таржимаси . . .	107
Жавҳарфуруш қизи Будар ва Жубайр ибн Умайр аш-Шайбоний. Убайдулла Каримов тарж.	147
Синдбод Баҳрий ҳикоялари. Юнусхон Ҳакимжонов тарж. . .	211
Иброҳим Мўйсулий ва иблис ҳикояси. Абдусодиқ Ирисов тарж.	292
Шаҳзода Ардашер ва Ҳаётуннуфус қиссаси. Абдуфаттоҳ Расулов тарж.	324
Подшо Бадрибосим ва малика Жавҳара. Абдуфаттоҳ Расулов тарж.	376
Масрур ва унинг маъшуқаси Зайнуллавосиф. Абдуфаттоҳ Расулов тарж.	417
Қамаруззамон ва унинг маъшуқаси. С. Муталибов тарж. . .	471
Маъруф Аскофий қиссаси. С. Муталибов тарж.	517

На ўзбекском языке

Шедевры мировой литературы

ТЫСЯЧА И ОДНА НОЧЬ

Арабские сказки

Перевод с арабского

Переиздание

«ЖАД» нашри учун масъуллар:

Ш. Усмонхўжаев

В. Барсукова

С. Азимова

Редактор М. Жалилов ва А. Шаропов. Рассом А. Пономарев. Расмлар редактори Ю. Габзалилов. Техн. редактор В. Барсукова. Корректор О. Турдибекова.

ИБ № 3478

Босмахонага берилди 09.01.85. Босишга рухсат этилди 11.04.86. Формати 84×108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 2. Оддий янги гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма л. 29,4. Шартли, кр-оттиск 29,4. Нашр л. 30,99. Тираж 120000. Заказ № 1873/1×17. Баҳоси 2 с. 90 т.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош қорхонасида тайёрланган матрицадан, 1-босмахонасида босилди. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21.

И (Араб)

М 52

Минг бир кеча: Араб халқ эртаклари.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.— 560 б., рис.— (Жаҳон адабиёти дурдоналари» сериясининг таҳрир ҳайъати: Зулфия ва бошқ.)

«Минг бир кеча» эртакларидаги ҳаёл — фантазиянинг кенгли аjoyиб мўъжизалар, қаҳрамонларнинг маънавий кучи, заковати ва сирати кишини мафтун этади. Уларда кучли оптимизм мавжуд, севганлар қовушади, золимлар жазоланади, тўхматчилар фош қилинади. Бу китобга кирган эртаклар 1959-1963 йилларда ўзбек тилида нашр этилган 8 томликдан саралаб олинди.

Тысяча и одна ночь: Арабские пародные сказки.

И (Араб)

С 4703006000—252
М 352 (04)—85 — Дел. 86